NOTRANJSKI LISTI

II

NOTRANJSKI LISTI
II

OB ŠTIRIDESETI OBLETNICI VSTAJE
SLOVENSKEGA NARODA

CERKNICA 1981

KNJIŽNICA JOŽETA UDOVIČA
CERKNICA
DOMOZNANSKI ODDELEK

IZDALA: Kulturna skupnost občine Cerknica, 61380 Cerknica, Gerbičeva 32

UREDILA: Janez Šumrada in Božo Levec

UREDNIŠKI ODBOR: Tone Bavec, Tone Kebe, Božo Levec, Lojze Mlakar, Marija Pesek, Janez Šumrada, Vinko Šumrada, France Šušteršič, Jože Tekavec, Lojze Ule

LEKTOR: France Šušteršič

OPREMIL: Miran Masnec

FOTOGRAFIJE: Muzej ljudske revolucije za Notranjsko (Lož), Muzej ljudske revolucije Slovenije (Ljubljana), Kraška muzejska zbirka pri Inštitutu za raziskovanje krasa SAZU (Postojna), Narodna galerija (Ljubljana), Muzej revolucije Celje (Celje), Muzejska zbirka Prezid (Prezid, SR Hrvatska), Janez Zrnec (Ljubljana), Fotoatelje Majhenič (Domžale), Antun Žagar (Prezid) in številni posamezniki

TISK: AERO TOZD grafika, Celje 1981

NAKLADA: 3.000 izvodov

Po mnenju Republiškega komiteja za kulturo in znanost SRS (št. 4210-275/81 z dne 10. 7. 1981) je publikacija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov

ZA VSEBINO PRISPEVKOV IN TOČNOST PODATKOV ODGOVARJAJO AVTORJI

VSEBINA

Uvod Franceta Popita 7

Uvodna beseda uredništva 9

Tone KEBE, Priprave in začetki vstaje na Cerkniškem in Rakovškem (Prispevek k zgodovini NOB) 11

Lojze MLAKAR, Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB (Gradivo za zgodovinopisje) 60

Vinko ŠUMRADA, Na drugi fronti 87

Lojze MLAKAR, Dejavnost KPS in OF na Prezidanskem 1941/1942 . . . 94

Jože TEKAVEC, Prvo leto upora na Bloški planoti 106

Alfred GROBLER-Mire, Minilo je štirideset let od dogodkov v Bezuljaku, na Okroglici in Osredku 125

Anton AVSEC, Janez ŠUMRADA, Kratek oris priprav na množično vstajo in oblikovanje osvobojenega ozemlja na Notranjskem pozimi 1941—1942 153

Lojze MLAKAR, Pobeg Franceta Popita-Jokla iz zapora v Ložu marca 1942 158

dr. Peter HABIČ, Geografska podoba Cerkniške doline in njene okolice . 163

dr. Rado GOSPODARIČ, Kras in kraške jame Cerkniške doline in njene okolice 174

Mehtilda URLEB, Cerknica in okolica v davnini 179

Marjan JELOČNIK, Pomen ljudskega smučanja na Bloški planoti 195

Matjaž KLEMENČIČ, Izseljevanje iz Notranjske v obdobju od srede 19. stoletja do danes 203

mag. Andrej VOVKO, Podružnice »Družbe Sv. Cirila in Metoda« v sodnih okrajih Logatec in Lož do propada Avstro-Ogrske 206

Vladimir ČELIGOJ, Neodvisna kmetska stranka in njen volilni boj leta 1907 na Notranjskem 217

Lojze ULE, Nastanek in razvoj Društev kmetskih fantov in deklet na osrednjem Notranjskem 225

Tone KEBE, Osip Šest 255

Osip ŠEST, Strletov France, Jerala 255

Tone KEBE, Spomin na slikarja Sterleta 258

dr. Stane MIKUŽ, Obraznik iz Dolenje vasi 265

mag. Stane GRANDA, Zadnji lastniki gradiča Koča vas in njihov družinski arhiv 278

dr. Jože MAHNIČ, Pesnik med loškimi ostrnicami 284

Marička ŽNIDARŠIČ, Troje srečanj z Župančičem 293

Marta PAULIN-Brina, Kulturniška skupina 14. divizije NOV in POS med prebivalci Notranjske 296

Tone KEBE, Petdeset let kulturniškega delovanja 303

Stanko JANEŽ, Čakalnica, Rakek, V Smrekovcu 304

Franček BOHANEC, Maričke Žnidaršičeve pot k drugim in vrnitev k sebi 310

Janez ŠUMRADA, France Šušteršič in njegovi »Mehurčki iz cemuna« . . 318

France ŠUŠTERŠIČ, Mehurčki iz cemuna, Grenke jagode 319

Vinko ŠUMRADA-Radoš, Elegija šestdesetletniku 328

Janez ŠUMRADA, Prispevek k bibliografiji Matevža Haceta 1945—1980 . 329

dr. Stane MIKUŽ, Spominu Maksima Gasparija, Spominu slikarja Lojzeta Perka 350

Odmevi 353

Z drugo številko Notranjskih listov uresničuje uredniški odbor programsko zasnovo, ki je bila opredeljena in zastavljena že s prvo številko. Videti je, da je pravilna, ker je bila prva številka Notranjskih listov zelo ugodno sprejeta ne samo med prebivalstvom cerkniške občine, marveč tudi izven nje, med našimi rojaki, izseljenci in zdomci. Ugodno je bila sprejeta še zlasti med mladino ter v kulturnih in strokovno znanstvenih krogih.

Veliko je zanimanje za Notranjsko, ki slovi po lepotah številnih naravnih znamenitosti, po zanimivih starih šegah in običajih ter stoletja dolgem, trdem in žilavem boju notranjskega človeka z naravo, s tujimi in domačimi izkoriščevalci za svoj socialni in nacionalni obstoj. Zlasti je pomembno revolucionarno delavsko gibanje in narodnoosvobodilni boj na tleh, ki še ni celostno obdelan in predstavljen. Druga številka Notranjskih listov je posvečena letošnjim jubilejnim dogodkom: ustanovitvi osvobodilne fronte, vstaji slovenskega in jugoslovanskih narodov in narodnosti, prvim partizanskim akcijam in rojstvu naše Jugoslovanske ljudske armade.

Znani notranjski politični aktivisti in borci Lojze ULE, Lojze MLAKAR-Ljubo, Jože TEKAVEC-Pepe, Alfred GROBLER-Mire in Tone KEBE v svojih prispevkih obravnavajo in razčlenjujejo politično dejavnost in vlogo komunistične partije pred drugo svetovno vojno med prebivalstvom sedanje cerkniške občine, to je na območju Loške doline, Blok, Vidovskega predela, Cerkniške doline in Rakeka, v boju proti izkoriščanju in zatiranju ter fašistični nevarnosti.

Jasna opredelitev komunistične partije do vseh tedanjih političnih in družbenoekonomskih vprašanj je postala platforma za zbiranje in vključevanje osveščenih množic v legalne oblike boja za program komunistične partije. Dokaj razvito kmečko-delavsko gibanje na Notranjskem, kjer je lista tega gibanja pred 45 leti zmagala na občinskih volitvah v Starem trgu in Ložu, je med narodnoosvobodilnim bojem postalo baza osvobodilni fronti, prav tako društva kmečkih fantov in deklet, zlasti v Grahovem in na Blokah, napredno sadjarsko društvo v Vidovskem predelu itd. V večjih centrih se je v osvobodilno fronto množično vključevalo članstvo sokolskih društev z redkimi izjemami med posameznimi člani vodstev društev. Tudi članstvo ostalih političnih skupin se je povečini vključilo v osvobodilno fronto. Zaradi tega je bila osvobodilna fronta že v jeseni 1941 na široko razpredena po vsej Notranjski.

Moč osvobodilne fronte je tudi na tem območju postala tolikšna, da je lahko hitro in sproti razbijala vsa prizadevanja okupatorske oblasti pri poskusih fašizacije mladine, vpisu učencev k pouku italijanščine, organiziranju raznih fašističnih predstav, ljubljanskega velesejma ipd.

Avtorji so hkrati obdelali organizacijsko in kadrovsko rast komunistične partije in SKOJ v cerkniški občini, kar je zelo pomembno, saj je bilo prav to do sedaj še premalo obdelano. Ob tem moram opozoriti na tehten in zanimiv prispevek L. MLAKARJA o ustanovitvi in delu osvobodilne fronte in partijske organizacije v sosednjem hrvaškem kraju Prezidu in okolici do spomladi 1942, o bratskem sodelovanju aktivistov in borcev ter prebivalstva v skupnem boju proti sovražniku.

Avtorji osvetljujejo tudi odhode prvih prostovoljcev v partizane, dejavnost prvih partizanskih enot na našem območju in še posebej temeljito akcijo Krimskega polbataljona, v katerem sta bili Borovniška in Šolska četa, ki je napadla italijansko posadko v Bezuljaku. Tovariš GROBLER tudi podrobno prikazuje razmere na območju Begunj in Cajnarjev in ostro sovražnikovo akcijo na oba dela Krimskega bataljona.

Profesorja Anton AVSEC in Janez ŠUMRADA pa sta v prispevku obdelala posvetovanje vojaško-političnega kadra narodnoosvobodilnega gibanja na Notranjskem, ki je bilo konec decembra 1941 na Kožljeku. To posvetovanje je bilo do sedaj premalo znano naši javnosti. Bilo pa je zelo pomembno, saj je na podlagi izčrpne analize političnega stanja sprejelo sklep o začetku splošne ljudske vstaje in vzpostavljanja osvobojenega ozemlja na območju dela Rakitniško-Vidovske in Bloške planote. Ofenzivne načrte Šercerjevega bataljona je februarja 1942 prekrižala obsežna italijanska ofenziva, pa tudi huda zima in drugi objektivni in subjektivni pogoji, ki so začasno zavrli realizacijo teh načrtov. Ta čas pa sta komunistična partija in osvobodilna fronta izkoristili za še intenzivnejše idejnopolitično delovanje med prebivalstvom kot tudi med borci Šercerjevega bataljona, ki je tako postal kovačnica vojaškega in političnega kadra na Notranjskem.

Drzne in uspešne akcije borcev Notranjskega odreda spomladi 1942 so sovražnika potisnile v obrambo, hkrati povzročile pravo ljudsko vstajo in osvoboditev skoraj celotne Notranjske. Vstaja in osvobojeno ozemlje sta bila rezultat uspešnega in organiziranega dela osvobodilne fronte in komunistične partije.

Volitve v narodnoosvobodilne odbore, razlastitev tujih veleposestnikov in delitev njihove zemlje kmetu, ki jo je stoletja obdeloval za tujega gospoda, skrb nove ljudske oblasti za zaščito prebivalstva, ki je sodelovalo z narodnoosvobodilnim bojem, so bili prvi sadovi revolucionarnega boja, ki so aktivirali napredno prebivalstvo, da je ne glede na hude žrtve vztrajalo in zmagalo v boju nad sovražnikom.

Kadar razmišljamo in pišemo o teh velikih in prelomnih letih našega revolucionarnega boja, moramo nenehno misliti na to, kot je dejal tovariš Tito, »da ohranimo pravo podobo o rojstvu naše revolucije, o ljudeh, ki je iz njihove krvi vzniknila stvar revolucije, o idejah in željah, ki so jih nosile, o partiji, ki je v boju in novem življenju dajala življenjsko moč in življenje svojih članov, ko je vodila ljudstvo k enotnosti in bratstvu, k zmagi in socializmu«.

Mislim, da je druga številka Notranjskih listov pomemben prispevek, ki osvetljuje vlogo prebivalstva cerkniške občine v boju za zmago nad fašizmom in zmago ljudske revolucije, kakor tudi pri graditvi in utrjevanju Titove socialistične samoupravne družbe.

France Popit

Drugi zvezek Notranjskih listov izdajamo v letu, ko praznujemo štiridesetletnico vstaje slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, zato ni naključno, da smo skušali prikazati začetke narodnoosvobodilne borbe in socialistične revolucije leta 1941 in v prvih mesecih 1942 na osrednjem Notranjskem — torej na območju, ki danes pripada občini Cerknica. Čeprav na to temo uravnani prispevki odražajo nekaj slabosti — omenimo le konceptualno in metodološko raznolikost in pa dejstvo, da pisani viri k pisanju niso bili pritegnjeni do mere, ki bi si jo želeli — po našem prepričanju načenjajo probleme, ki se jih doslej nismo dovolj lotevali: razvoj organizacije KPS in OF, organizacijske priprave na vstajo, napad na Bezuljak, priprave na splošno ljudsko vstajo, sodelovanje med slovenskim in hrvatskim narodnoosvobodilnim gibanjem. S prej in drugod objavljenimi razpravami se tako, čeprav z zamudo, vendarle zaokrožuje podoba o vstaji na Notranjskem. Gotovo jo bo treba dopolnjevati in popravljati, toda v temeljnih obrisih nam je zdaj že lepo vidna.

V zborniku so tudi razprave s področja arheologije, starejše zgodovine, nadaljujemo tudi s predstavljanjem umetnikov in kulturnih delavcev. Žal je treba priznati, da še vedno nismo ujeli utripa življenja okoli nas in njegovih značilnosti, kar bomo skušali prihodnjič popraviti. Želeli smo se pokloniti spominu treh mož — Matevža Haceta, Maksima Gasparija in Lojzeta Perka — o katerih smo resda spregovorili v prvem zvezku, pa so medtem za vedno odšli od nas. V »Odmevih« so dobili prostor vsi tisti, ki so pripravljeni na strpen in demokratičen način polemizirati z objavljenimi prispevki. Prva pisma bralcev kažejo, kako pomembni so lahko pri tem rezultati.

Uredništvo

Tone Kebe
61000 Ljubljana, Kvedrova 32

PRIPRAVE IN ZAČETKI VSTAJE NA CERKNIŠKEM IN RAKOVŠKEM

(Prispevek k zgodovini NOB)

Težko je po tolikih letih ujeti prave in resnične trenutke iz preteklosti, kajti spominska patina, ki jo je navrgel čas štirih desetletij, je že precej načela sposobnost mišljenja in zato spominski zapisi močno izgubljajo na svoji vrednosti.

Zbledeli spomini pričevalcev in razmeroma skromni pisni viri tako partizanskih poveljstev kot italijanskih vojaških enot v prvih dneh vstaje — okupatorski arhiv za cerkniški okoliš je bil uničen ob kapitulaciji Italije — siromašijo ta zapis. Nekatere med vojno aktivne družine so že pomrle, precej domačinov se je preselilo v druge kraje. Pisani dokumenti v ljubljanskih inštitutih so minimalni in v glavnem opisujejo vojaške akcije, manj pa terensko delo. Tako pri tem članku še zdaleč niso bile izrabljene vse možnosti; imeti ga moramo zgolj za izhodišče za nadaljnje poglobljeno delo.

KRATEK ORIS RAZMER MED OBEMA VOJNAMA

Revolucionarno gibanje na spodnjem Notranjskem

Tudi ožje notranjsko območje pod Javorniki je ob koncu prve svetovne vojne zajel val komunizma. Njegovi prvi glasniki so bili nekateri bivši vojni ujetniki. V Loški dolini je leta 1920 zmagal komunistični župan Ivan Bravec-Žan, ki je imel močno oporo v ljudskih množicah tamkajšnjega predela. Poleg njega je bilo še nekaj drugih, ki so se kakor on udeležili Oktobrske revolucije. Županstvo pa mu je bilo iztrgano, toda komunistična misel ni zamrla. To je bilo najbolj očitno na občinskih volitvah v letu 1936, ko je zmagal napredni kandidat Jože Mlakar na listi kmečko-delavskega gibanja. Njegov županski mandat se je končal šele v juliju 1942, ko so ga po zaslugi domačih opričnikov pokončale krogle okupatorjev.

Po letu 1932 so se partijske vrste širile in krepile tudi na Notranjskem — od Ljubljane, Vrhnike, Borovnice in Logatca do Rakeka, Cerknice, Begunj, Grahovega, Blok in Loške doline (1). Franc Strle-Nino, član partijske organizacije od leta 1932, pravi, da njihovo prepričanje ni slonelo na znanstveni teoriji marksizma, marveč na preprostih geslih: uničiti »vampeže«, razlastiti kapitaliste in prevzeti oblast, kakor so to storili v Sovjetski zvezi (2).

Višji partijski forum je bil takrat le pokrajinski komite KPJ za Slovenijo, ki je deloval s svojimi okrožnimi in krajevnimi zaupniki. Okrožni zaupnik za Notranjsko je bil Ignac Voljč, za Loško dolino je bil zaupnik Franc Strle-Nino.

»Kake ideološko marksistične literature v tem času nismo imeli... Prejeli in razširili smo nekaj številk partijskega lista »Rdeči prapor«, razne letake in navodila o konspiraciji v komunistični partiji. Kolikor se spominjam, je bila vsebina »Rdečega prapora« in letakov usmerjena v vstajo, zrušitev Aleksandrovega-Živkovićevega režima in na prevzem oblasti... »Rdeči prapor« smo dali čitati zaupnim ljudem po Loški dolini in drugje... Kakor drugod, smo tudi v Loški dolini pripravljali državni udar...« (3). Na delu pa so bili tudi vrinjeni sovražniki komunizma, ki so o vsem poročali oblastem.

...»V Logatcu je bil vključen v partijsko celico tudi izdajalec Matija Podobnik, ki je sprožil znani notranjski proces. (Podobnika je povezal v partijsko organizacijo kot bivšega ruskega ujetnika član celice iz Logatca Andrej Benčič. Podobnik pa je bil že agent orožništva, je dejal 6. 4. 1981 ing. Friderik Gerl, »nosilec« procesa »Gerl in tovariši«, ki je dobil ime »notranjski proces« in epilog v izrečeni obsodbi 4. februarja 1934 — op. p.). V svojem izdajstvu je šel tako daleč, da je skupno z žandarji napravil načrt za aretacijo komunistov. Organiziral je partijski sestanek, ki je bil v nedeljo, 10. junija 1933, v gmajni nad logaško železniško postajo. V grmovju skriti žandarji so planili na komuniste in jih aretirali. Aretirani so se morali sezuti, da so jih po golih podplatih do krvi pretepali in mučili še na druge načine. Potem so zvezane odpeljali v Ljubljano in jih izročili policiji. Podobnik je izročil žandarmeriji seznam komunistov, ki so jih nato aretirali. Poleg tega pa so nekateri aretirani komunisti povedali policiji vse, kar so pač vedeli...

Takrat — od 10. do 20. junija 1933 — so aretirali 32 ljudi, od teh je bilo med preiskavo 9 izpuščenih, 23 pa je bilo obtoženih. 19 je bilo nato obsojenih pred Vrhovnim sodiščem za zaščito države v Beogradu, štirje pa so bili obsojeni na rednem okrožnem sodišču v Ljubljani« (4). (V razsodbi, ki jo je izreklo beograjsko sodišče, so imena obsojencev, višina kazni in izguba državljanskih pravic. Originalni dokument hrani muzej NOB Lož, op. p.)

Poleg teh so bili pred okrožnim sodiščem v Ljubljani obsojeni še štirje tovariši, med katerimi je bil tudi Franc Strle-Nino. Oba procesa sta trajala kar osem mesecev, preden so bile izrečene kazni.

V letu aretacij 1933 pa je bil v Ljubljani še proces pod bombastičnim naslovom »Zagovorniki komunizma pred sodiščem«. Na krajše kazni so bili obsojeni: Stanko Janež kot vodja in Franc Juvančič in Franc Šemrov, vsi z Rakeka, in še Anton Matevžič, voznik iz Loške doline. Juvančič in Šemrov sta bila železničarja, Janež pa študent, ki je bil v Ljubljani povezan z vodilnimi mladimi komunisti. Vsi so bili obsojeni po zakonu o zaščiti države (5). Stanko Janež je bil na univerzi skupaj z Borisom Kidričem in Borisom Ziherlom; tam se je seznanil z marksističnimi idejami. Na Rakeku se je sestajal z napredno usmerjenimi vaščani in jih pridobival za komunistično stvar. Sestajali so se največkrat v Rajčevićevi gostilni.

Na Rakeku je tedaj delovalo še več komunistično usmerjenih ljudi. Jože Petrovčič je do leta 1930 živel na Uncu. Tedaj je bil povezan z Ladislavom Zajcem, ki je imel na rakovški železniški postaji menjalnico. Čeprav Zajc socialno ni bil ogrožen, je delal za cilje komunizma, zlasti s prenašanjem čtiva. Dobival ga je neposredno iz Pariza, kjer je bil center komunistične literature. (Tam je baje deloval pri razpečavanju komunistične literature Prežihov Voranc.) Zajc je zaradi suma, da dela za komuniste, izgubil službo v Kreditni banki. Potlej je začel na svoje. Prej je stanoval na Uncu in tam se je spoznal z Jožetom Petrovčičem, ki je tja pred več leti prišel iz Borovnice (6).

Na Rakeku je zbujal pozornost še Franc Gabrenja, lesni manipulant pri podjetju Žagar. Ob aretaciji obdolžencev »notranjskega procesa« je edini pobegnil čez mejo v Italijo in potem v SZ. V zadnjem trenutku se je pognal na vlak s pomočjo železničarjev, ki so ga opozorili na nevarnost (7).

Z Ladislavom Zajcem je bil tesno povezan še Andrej Ivančič z Unca, ki je pomagal pri kolportaži marksistične literature iz Pariza do Zagreba. Literaturo so prinašali tudi v Ljubljano in jo oddajali v Kolodvorski ulici nekemu Ličanu. Zajc je imel tudi zvezo s kominterno v Parizu in z Lovrom Kuharjem. Z njim se je spoznal tudi Andrej Ivančič. To zvezo je Ivančič obdržal vse do leta 1942, ko se je Kuhar večkrat zaustavil pri njem v Ljubljani. Z Zajcem sta v znatni meri pomagala pri propagiranju komunistične miselnosti, pa tudi z osebnimi stiki z ljudmi. Shajali so se v gostilni Ribarič na Uncu. Tam so se zbirali levičarji Jože Petrovič, Tone Udovič, Rafko Grajzer in Adolf Beber.

Na Rakeku so bili poleg Gabrenje še Tone Krajc, Jože Gregorič in Franc Juvančič, ki so bili leta 1940 internirani v Ivanjici. Juvančič je bil že drugič v zaporu. Tudi Petrovčič je bil kaznovan že pred »notranjskim procesom«.

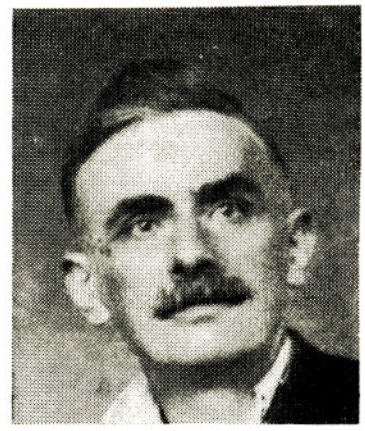

Jože Petrovčič je bil 1932—1933 sekretar cerkniške partijske celice in obsojen na štiri leta težke ječe in večletno izgubo političnih pravic. Med vojno je bil aktivist v Beogradu

Jakob Kranjc, 1932—1933 član partijske celice v Cerknici, obsojen na tri leta težke ječe in večletno izgubo političnih pravic. Med vojno je kot aktivist deloval v Ljubljani, kjer je bila v njegovi mizarski delavnici ilegalna tehnika. Bil je izdan in zaprt, a ni ničesar izdal

Franc Strle, obtoženec in obsojenec v notranjskem procesu, v družbi Jožeta Molka, predvojnega komunista iz Borovnice, in Lojzeta Mlakarja, medvojnega sekretarja OK KPS

Ludvik Lovko, 1932—1933 član cerkniške partijske celice, obsojen na eno leto težke ječe in izgubo političnih pravic. Med vojno je deloval v cerkniškem okrožju, bil član okrožnega odbora OF in vodja gospodarske komisije. Kot žrtev izdaje je padel 10. aprila 1944 pod streli domobrancev v Podskrajniku

Franc Mele-Primšar, član cerkniške partijske celice (1932—1933), je bil obsojen na devet mesecev strogega zapora in na odvzem političnih pravic. Med vojno je bil član prvega odbora OF v Cerknici. Kot aktivist je deloval na terenu do aretacije leta 1942. Potem je odšel v Dolomitski in Koroški odred, kjer se je boril do osvoboditve

V skupini komunistov na Rakeku so delovali že omenjeni Stanko Janež, Franc Šemrov, Lojze Vrabec, Ivan Kavčič (ruski ujetnik) in Franc Gerl (Friderikov brat). K njim je treba prišteti še Jožeta Krajca, ki je iz trgovske mornarice pobegnil v Španijo in se tam bojeval kot poročnik. Ko se je vrnil domov v Jugoslavijo, je bil obsojen na 6 mesecev ječe (8).

V Cerknici je v času »notranjskega procesa« delovala partijska celica, ki jo je osnoval leta 1932 Ignac Voljč z Vrhnike. V njej so bili: sekretar Jože Petrovčič, ki se je z Unca preselil v Cerknico, Jakob Krajnc, Ludvik Lovko in Franc Mele, vsi iz Cerknice. Vsi štirje so bili tedaj aretirani in obsojeni na zaporno kazen in na odvzem državljanskih pravic. Ludvika Lovka je izdalo pismo Jožeta Petrovčiča, ki ga je ta skrivaj odposlal iz zapora in ga svaril, da naj nič ne pove o shajanju in raznašanju komunistične literature. Tako ni bilo težko dokazati »krivde« (9). Vsem štirim je policija dokazala komunistično delovanje in raznašanje listov »Rdeči prapor«, »Proletarec« in »Delavci in kmetje«. Naprtili so jim še organizacijo »udarnih oddelkov«. Ker so bili neizkušeni, so se razmeroma slabo obnašali — razen Petrovčiča, ki je imel že opravka s policijo. Pa tudi on je moral kloniti pod »težo dokazov« (10).

Tedaj komunisti še niso imeli jasnih programskih in taktičnih zasnov. Državni udar, ki so ga nekateri vzeli za svojo akcijsko osnovo, je bil tvegan, čeprav se je ostrina diktature že nekoliko obrusila. Delali so tudi preveč odkrito.

Po prestani kazni nobeden izmed obsojenih ni bil več partijsko povezan. To velja sicer v celoti za komuniste Loške, Cerkniške in Rakovške doline. Bili so stalno pod policijskim nadzorstvom. Nekateri — Jakob Kranjc in Jože Petrovčič — so se izselili ali pa so delovali v raznih društvih. Ludvik Lovko in Franc Mele sta posvetila vse svoje moči gasilstvu in gasilski godbi in ju politično nevtralizirala. Med NOB so bili vsi ti štirje med prvimi borci proti fašizmu. Franc Strle-Nino pa je bil v stikih z vodilnimi komunisti, ne da bi bil partijsko formalno povezan, vse do okupacije.

Franc Strle-Nino pove (izjava z dne 6. 7. 1981), da je po prihodu iz zapora takoj začel delovati in pridobivati ljudi za komunistično stvar. Iz zapora je prišel obogaten z marksistično miselnostjo in jo je propagiral, čeprav ga je policija nadzorovala. Povezal se je že konec leta 1934 z naprednim kmečkim fantom Janezom Hribarjem. Skupaj sta nabavila in študirala komunistično literaturo in jo širila po Loški dolini in drugih predelih Notranjske. Oba sta našla povezavo z vodilnimi slovenskimi komunisti in se z njimi sestajala v ljubljanski gostilni »Štrajzel«, ki je bila last Lada Kozaka. Tam sta se sestajala z Borisom Ziherlom, Linetom Žagarjem, Ivanom Kreftom, Oskarjem, Fedorjem in Levom Kovačičem, Tonetom Šuštaršičem, Jožetom Brilejem, Mirkom Koširjem, Jožetom Slakom in drugimi.

K delu sta potlej — v poznih tridesetih letih — pritegnila še agilna sindikalna delavca Feliksa Razdriha in Matevža Haceta, pa Franca Levca ter Franca Plosa. Še prej sta pridobila Toneta Šraja, aktivnega delavca v Društvu kmetskih fantov in deklet na Blokah.

Obstaja tudi poročilo Edvarda Kardelja, ki ga je jeseni 1934 poslal Kominterni, v katerem sporoča, da je v Ložu močna partijska organizacija, pri čemer omenja ime Janeza Hribarja. Viktor Stopar, predvojni član CK KPS, se je leta 1940 sestal na Rakeku v hiši Toneta Krajca z notranjskimi komunisti, med katerimi so bili Janez Hribar, Tone Krajc in še štirje ali pet domačinov. Tudi Franc Strle-Nino pove, da je večkrat zahajal pred vojno v hišo Toneta Krajca. Stoparja je v Krajčevo hišo pripeljal Janez Hribar.

Jože Petrovčič je pred odhodom v Beograd leta 1940 ustanovil skupino levičarjev, s katero se je shajal pri Janku Sežunu. To so bili Lojze Ule, Franc Caserman, Stane Cimperman, Alojz Verbič in Franc Bečaj (11). Lojze Ule potrjuje resničnost Petrovčičeve izjave z dne 30. maja 1959 in hkrati zatrjuje, da je bil Petrovčič po prihodu iz zapora ponovno aktiven in da je širil revolucionarne ideje.

Posamezni partijsko nevezani člani so delovali v raznih naprednih društvih in vnašali vanje revolucionarno miselnost. Njihovo delovanje je bilo zlasti opazno v Društvih kmetskih fantov in deklet (DKFiD), v sindikatih in v kmečko-delavskem gibanju (KDG).

Karel Žagar-Line in njegovo revolucionarno delo

Žagarjevo ime bi bilo treba omeniti že prej, ko smo govorili o revolucionarni preteklosti na Rakeku; toda njegovo partijsko delovanje je bilo najbolj vidno v Ljubljani, kjer je deloval v krogu najvidnejših komunistov

in podpiral širjenje komunistične organizacije, zlasti je pomagal finančno. Čeprav je bil sin industrijalca in trgovca, se je še zelo mlad navzel komunističnega duha kot študent v Ljubljani. Tu je sodeloval z naprednimi študenti in tudi z nekaterimi voditelji partije. Na trgovski akademiji je spoznal Staneta Škrabarja, ki je pozneje postal tajnik glavnega odbora ZKFiD. Škrabar je vključil v organizacijo tudi Lineta, ki je prevzel sekcijo za srednješolce. Z Rudijem Jančarjem sta jih organizirala v »Brazdi«. Line je navezal stike tudi z »Njivo«, visokošolsko organizacijo ZKFiD, v kateri je prevladovala marksistična miselnost.

Logična posledica tega delovanja v Ljubljani je bila, da se je Žagar v letih 1932—1934 posvetil tudi matični organizaciji DKFiD na Rakeku, ki je štela blizu 80 članov z Rakeka in iz okolice. Vse svoje izkušnje in napredne poglede je sevé skušal prenašati na članstvo. Nič nenavadnega ni bilo, ko si je Line omislil uprizoritev Cankarjevega Hlapca Jerneja. Dramsko delo je bilo v očeh oblasti nevarna literatura. Na srečo pa je Line veljal pri vladajočih za uglednega moža, pa tudi vijaki Živkovićeve diktature so takrat že popustili, zato oblast ni preprečila prireditve.

Uprizoritvi Cankarjeve drame so člani DKFiD pripisovali veliko vlogo, saj so vedeli, da s tem živo posegajo v ideološki spopad z vladajočo kapitalistično kliko. V pripravah in pri uprizoritvi je sodelovalo kakšnih šestdeset članov tega društva. Daleč naokoli so izvajali propagando, da bi privabili na predstavo čimveč ljudi. Line Žagar je kril skoraj vse stroške in pomagal pri uprizoritvi. Napotil se je k Ferdu Delaku, da bi dobil soglasje za uprizoritev Hlapca Jerneja v njegovi dramatizaciji. Režijo je najprej prevzel domačin Milo Gornik, ki je režiral tudi pri Sokolu, ker pa je odšel v Ljubljano, je prevzel režijo sam Ferdo Delak. Uprizoritev Cankarjevega Hlapca Jerneja v dneh 26. in 27. avgusta 1933 je veličastno uspela. Na prireditev so se pripeljali od vsepovsod na okrašenih vozovih. Ljudje so še dolgo potem govorili o njej. Uprizoritev pa je odjeknila tudi pri oblasteh — kot rdeča manifestacija — zato so bile nadaljnje prireditve prepovedane.

Karel Žagar-Line, komunist od 1934, med vojno član gospodarske komisije IOOF, potem je bil največ v diplomatski službi

Line Žagar je bil v letu 1934 sprejet v partijo in je svoje dolžnosti opravljal nadvse uspešno. Sodeloval je z vodilnimi slovenskimi komunisti in postal agilen partijski in društveni delavec. Njegova največja dejavnost pa je bila pri natiskih marksistične literature. Postal je velik mecen in marsikaj se je natisnilo z njegovo pomočjo. »Ekonomska enota«, ki je izdajala marksistično čtivo, je bila deležna stalne finančne pomoči, ki je ni Line nikoli odrekel. Pomagal je še pri izdajanju »Ljudske pravice«, pri natisu brošure »Olimpiada nasilja« in pri izdaji edine številke lista »Nova mladina«. Takrat je veliko sodeloval s komunistom Ivanom Kreftom, marksističnim publicistom ter funkcionarjem ZKFiD v Ljubljani.

Med špansko državljansko vojno je Line veliko prispeval v sklad, iz katerega so financirali potovanja prostovoljcev v Španijo.

V letu 1936 je bil Line Žagar izvoljen na delegatskem zborovanju v Zagrebu v šestčlanski izvršni odbor kmečko-delavskega gibanja.

Line Žagar je bil aktiven tudi kot član partije. Pobiral je podpise za razglas »Kaj hočemo«. Zaradi komunistične dejavnosti je bil petkrat zaprt, dvakrat precej dolgo. Tudi med vojno in po njej je Line Žagar opravljal pomembne funkcije in naloge (12).

Sindikalno gibanje na Rakeku in v Martinjaku

Sindikalno in delavsko gibanje je bilo med obema vojnama najbolj opazno v Loški dolini, kjer so imeli že leta 1919 strokovno organizacijo lesnih delavcev. Pred tem je na Rakeku že delovalo društvo ramparjev, ki pa ni zajelo večjega števila delavcev.

V tridesetih letih ponovno oživi sindikalno gibanje in z njim težnja po združevanju v enotne sindikate. Sindikalno začno delovati tudi v tovarni lesne industrije Premrov v Martinjaku, da bi se organizirano potegovali za večje plače in boljše delovne razmere. Znano je, da so bili tam delavci najslabše plačani, zlasti ženske in mladoletniki, ki so dobivali še celo manj od 1,25 dinarja na uro (13).

Iz Koledarja Cankarjeve družbe iz leta 1932 je razvidno, da sta obstajala sindikata lesne stroke na Rakeku in v Martinjaku v okviru »Strokovne komisije« (14).

Po izjavi Toneta Bavca (že od l. 1935 so ga oblasti preganjale zaradi naprednega delovanja — v letih 1935/1936 je bil nekaj časa v zaporu in povezan s komunistično usmerjenimi delavci) je leta 1935 prišel na Rakek Živko Topalović in z njim Niko Bricelj, da bi osnovali enotne sindikate. S Topalo-

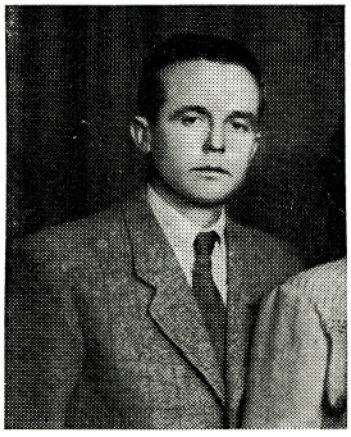

Tone Bavec, sindikalni funkcionar v letih 1935—1939. Pred odhodom v NOV novembra 1941 je bil na Rakeku sekretar partijske organizacije. Pozneje je bil komandant številnih primorskih brigad in XXX. divizije

vićem se je pogovarjal Tone Bavec kot sindikalni funkcionar, nato sta bila Bavec in Bricelj na pomenku s člani sindikalnega odbora v Martinjaku. Z Lojzetom Vrabcem je hodil Bavec na »zvezo« v Logatec, z Modicem pa v Borovnico. Prizadevali so si še za povezavo z delavci v Loški dolini in na Milanovem vrhu. Leta 1938 so odšli v Stari trg na pogovore Anton Martinjak, Jože Volonte in Anton Dovjak, da bi enotno nastopali in imeli enotno sindikalno organizacijo od Rakeka do Milanovega vrha. V tem smislu sta se pogovarjala Tone Bavec in Tone Krajc s poslancem Stankom Lenarčičem z Blok.

Tone Bavec pravi, da so imeli dobro povezavo z borovniškimi sindikati, kamor so morali oddajati članarino, tam so dobili tudi sindikalne znamkice. Tam je bila neke vrste lesna podzveza, medtem ko so zvezo lesnih delavcev vodili Jakob Dermastja kot predsednik, Niko Bricelj koto tajnik in Franc Toplišek kot blagajnik. V Borovnici so imeli zborovanje »ljudske fronte«, ki sta se ga udeležila Tone Bavec in Lojze Vrabec. Pobirali so prispevke za »rdečo pomoč« in jih izročili Jožetu Molku. To je bilo leta 1939. V letu 1940 pa je bil v Borovnici še sestanek delegatov sindikalne lesne stroke, ki so se ga udeležili Tone Krajc, Tone Bavec in Lojze Vrabec. Tudi tam je šlo za »rdečo pomoč« in za deklaracijo o prijateljstvu s Sovjetsko zvezo. V letu 1939 je bilo v prostorih Pirčeve gostilne zborovanje »ljudske fronte«, kjer so prav tako pobirali zneske za »rdečo pomoč« in manifestirali za prijateljstvo s SZ. To je bilo javno zborovanje, ki se ga je udeležil tudi Line Žagar. V letu 1938 so sindikati organizirali še oblastni odbor, ki je bil neke vrste forum sindikalnih aktivistov. Vanj je bil poleg Jožeta Molka iz Borovnice in nekega sindikalnega delavca iz Logatca kooptiran še Tone Bavec z Rakeka.

Boriti so se morali še z vozniki-stavkokazi, ki so bili večinoma mali kmetje in sevé v življenjskih potrebah niso bili tako ogroženi. V strokovno zvezo lesnih delavcev za Notranjsko, ki je imela sedež v Starem trgu, je bil vključen tudi Andrej Ivančič z Unca (15).

Člani sindikata v Martinjaku so bili bolj zaščiteni, na Rakeku bolje plačani. Kakšna je bila ta zaščita, stari sindikalni delavci, ki so se v decembru 1980 pogovarjali na Rakeku, niso navedli. (Morda pa gre za pomanjkljivost zapisa, ki ga je napravil eden izmed navzočih.)

Ramparji so bili na Rakeku glede zaslužka še v najboljšem položaju. V svojih zahtevah so nastopali enotno in vztrajno. Primer delavca Janeza Zalarja (njegova lastna izjava) to potrjuje, kajti ko je prišel na delo kot novinec, je imel dva dinarja in pol manjšo plačo. Ob podpori tovarišev so mu plačo izenačili z drugimi.

Dne 21. januarja 1937 je bil pri srezkem načelstvu Logatec registriran sindikat lesnih delavcev v Martinjaku in nato 22. novembra istega leta še sindikat na Rakeku. Šlo je za enotne sindikate URSSJ. Registracijo je zlasti oviral srezki načelnik dr. Ercker, ki se je spotikal ob malenkostih, posebno na Rakeku. Sindikati so delovali že prej, pokazali svojo razredno pripadnost in terjali svoje pravice. Med njimi so delovali ljudje komunističnih nazorov, kar oblastem seveda ni bilo po volji (16).

Franc Klemenc z Rakeka, zadnji predvojni tajnik tamkajšnjega sindikata. Leta 1941 prvi sekretar partijske celice na Uncu. Julija 1942 je bil aretiran s skupino drugih članov odbora OF in odpeljan v internacijo

Jože Mele iz Cerknice hrani še danes sindikalno legitimacijo št. 11073/9 iz leta 1936; torej jo je dobil še prej, preden je bil sindikat pravno registriran pod novim imenom. Na legitimaciji je podpis Nika Briclja, predstavnika slovenske sindikalne strokovne zveze.

Sindikalno gibanje v Martinjaku ni bilo kdove kako revolucionarno, kajti na delu je bilo več kot polovica polproletarcev. »Čisti« so bili pretežno priseljenci, tj. ubežniki iz Primorske, ki so bili veseli dinarja na uro. Ti ljudje so si sami kuhali in se skromno preživljali. Ko se je tovarna specializirala za izdelavo obešalnikov, je bilo tam zaposlenih precej žensk, ki niso kazale večje sindikalne vneme. Razredna osveščenost je bila minimalna.

V sindikalnem odboru so bili Mišič iz Martinjaka, Janez Brence iz Cerknice in Čič s Primorskega. Pogajali so se z industrijcem Premrovom, a dosegli so bore malo. Morali so pridno delati, sicer bi bili takoj dobili odpustnico. Delovne sile je bilo na pretek. Premrovov prokurist Kramaršič je spremljal z budnim očesom vsakega delavca in ga priganjal k čimvečji storilnosti. Tone Bavec ta podatek Jožeta Meleta dopolnjuje z originalnimi podatki iz Arhiva Slovenije, kjer je navedeno, da so bili v vodstvu sindikata ti delavci: predsednik Luka Čič, doma nekje s Primorskega, stanujoč v Cerknici, tajnik Janez Žurga in član Franc Turšič, oba iz Martinjaka (17).

V iniciativnem odboru za ustanovitev sindikata URS na Rakeku so bili: Lojze Vrabec kot predsednik, Tone Bavec kot tajnik in Anton Kunc z Unca kot član. Občni zbor sindikata je bil 22. novembra 1937 v Modicevi gostilni na Rakeku. Navzoči so bili tudi ramparji. 24. avgusta 1937 so sprejeli pravila

in se pogovorili o enotnem delovanju. Na sestanek sta prišla tudi Niko Bricelj in Jakob Dermastja iz Ljubljane.

Po sprejetju pravil je bil izvoljen za predsednika Anton Martinjak iz Cerknice, za tajnika Tone Bavec z Rakeka in za blagajnika Lojze Vrabec. Za registracijo v Logatcu sta poskrbela Tone Bavec in Lojze Vrabec.

Na volitvah delavskih zaupnikov v letu 1938 so bili za delegate izvoljeni Jože Modic, Anton Dovjak in Valentin Antončič. Ko je Tone Bavec l. 1939 odšel na orožne vaje je Dovjak prevzel še tajniške posle. Bavca je »spravil« pod orožje Hmelak, solastnik lesnega podjetja Karla Žagarja, ker se ga je bal kot revolucionarnega sindikalnega delavca. Enako je napravil s Francem Gabrenjo in mu kot komunistu grozil z odpustom. V odbor sindikata je bil v letu 1939 vključen še Ivan Suvorov z Rakeka. Franc Klemenc z Unca je kot zadnji tajnik prepovedanega sindikata moral izročiti arhiv orožniški postaji.

Zleta Svobod v Celju so se z Rakeka udeležili: Janez Zalar, Tone Dovjak in Janez Ivančič. Posamezni člani sindikata so dobivali lista »Delavska pravica« in »Delavec« (18).

Franc Klemenc z Unca pravi, da je bil konec leta 1936 ponovno organiziran sindikat lesnih delavcev na Rakeku in da je bil vključen pod marksistično usmerjeno »Strokovno komisijo«, ki jo je vodil Franc Leskošek v Ljubljani. V organizaciji sindikata so bili tudi delavci iz sosednjih vasi. Kot rezultat sindikalnega gibanja je bila v okviru kmečko-delavskega gibanja (KDG) na Rakeku na občinskih volitvah 1937 predložena lista dveh kandidatov, Franca Puntarja z Unca in Matije Mrška z Rakeka. Srezko načelstvo pa je oba odklonilo z obrazložitvijo, da je v predlogu preveč tehničnih napak (19).

Naši španci

Med špansko državljansko vojno je CK KPJ spodbudil delovno ljudstvo Jugoslavije, naj pomaga španski republiki s prostovoljci in z gmotnimi prispevki. Tako se je okrog 1.700 jugoslovanskih prostovoljcev bojevalo na španskih tleh v mednarodnih brigadah. Več kot polovica jih je padlo.

Tudi z območja cerkniške občine jih je bilo nekaj, ki so se borili v vrstah španske republikanske armade: Stane Semič-Daki z Blok, Janez Korošec iz Kozarišč, Franc Mazi iz Velikih Blok, Franc Turšič iz Loža, Lojze Mulec iz Loža, Franc Gornik-Kandare iz Martinjaka, Franc Kovač iz Grahovega, Jože Krajc z Rakeka, Tone Ivančič z Unca, Stanko Hočevar in Alojz Klančar (Lenčkov) iz Cerknice.

Od navedenih jih je šest padlo v Španiji, dva sta umrla v francoskem taborišču, Jože Krajc, ki je bil v Španiji poročnik, pa je med NOB kot okrožni partijski funkcionar skupaj z Jožetom Srebrničem in tovariši utonil v reki Soči. Tone Ivančič baje živi nekje v Franciji (20). Nekateri izmed njih so prišli v Španijo iz Francije, kjer so bili na delu. Tja je bilo namenjenih še več domačinov. Nekatere so zajeli ob izdajstvu na Hvaru, ko bi se bili morali vkrcati na ladjo — kot mornar Ronko iz Cerknice, drugi, ki so bili tedaj na delu v Franciji (kot Franc Caserman), pa niso dobili zveze (21). V Španijo sta nameravala oditi tudi Jože Mele in Tone Bavec (22). Tone Bavec je ilegalno odpotoval v Italijo in je bil že na poti proti francoski meji. Tam so ga prijeli italijanski detektivi, ga poslali nazaj v Jugoslavijo in ga izročili orožništvu. Ker mu niso mogli dokazati namena potovanja v Španijo, so ga obsodili le za prekršek nedovoljenega prestopa državne meje na tri mesece zapora.

To je bil dovolj velik prispevek k solidarnosti s španskim ljudstvom.

Preživeli španski borci so bili v NOV Jugoslavije dragocen kader. Ti tovariši so z veliko mero izkušenosti povedli v boj prve partizanske čete.

Jože Krajc-Žakelj, španski borec, doma iz Rakeka. Med vojno je bil sekretar OK KPS na Primorskem in je skupaj z Jožetom Srebrničem in tovariši poleti 1944 utonil na prehodu čez Sočo pod Goriškimi Brdi

Pred napadom na Jugoslavijo

Podpis pristopa k silam osi je bil logična posledica usmeritve ljudi, ki so bili tedaj na oblasti. 25. marec 1941 bo za vedno zapisan v naših analih kot sramotno in izdajalsko dejanje. Nanj so ljudske množice iz vse Jugoslavije spontano reagirale v vseh večjih krajih. Javni protestni nastopi proti priključitvi k silam osi so bili tudi v Cerknici in na Rakeku. V obeh krajih so bili vsi ljudje nacionalno zavedni še posebej zaradi bližine meje, ki se je zarezala v živo med Slovence tostran in onstran meje. Protesta proti pristopu k trojnemu paktu so se udeležile večje skupine ljudi v Cerknici s pohodom po »veliki gasi«. Še bolje je bila pripravljena povorka na Rakeku; udeležili so se je družno Sokoli in pripadniki fantovskega odseka. Dva jezdeca na konjih in zastavonoši (Metod Arko kot Sokol in Ivan Turšič v imenu fantovskega odseka) so jahali v ospredju, za njimi pa vzklikajoča masa ljudi. Strankarski

Franc Gornik-Kandare iz Martinjaka, padel kot borec mednarodnih brigad na aragonski fronti leta 1938

Protitankovski jezdeci na utrjeni »Rupnikovi« liniji (fotografija je iz arhiva Muzeja ljudske revolucije Slovenije)

Franc Kovač iz Grahovega, španski borec, padel neznano kdaj v Španiji

prepiri so se že nekoliko prej umaknili pred bližajočo nevarnostjo. Politična sprava je bila posledica pohoda nemškega in italijanskega fašizma (23).

Ne glede na profašistično politiko Jugoslavije, se je vojska mrzlično pripravljala na spopad. Na severu in jugozahodu so se bila že pred leti začela utrdbena dela ob obeh mejah. Vzdolž italijanske meje je bila speljana takoimenovana Rupnikova obrambna linija, ki se je v več pasovih pomaknila globoko v zaledje. Sestavljale so jo močne železobetonske utrdbe z debelimi jeklenimi linami (topniška in mitralješka gnezda), španski jezdeci iz betona in žične pregrade ob cestah in prek nižinskih prehodov, močne železne zapornice na glavnih cestah in navpično zasekani jarki, ki naj bi na čistinah ovirali prodirajoče tanke. Vse pomembnejše ceste in prehodi so bili minirani, prav tako mostovi. Ves sistem utrdb še ni bil v celoti dograjen, ščitil pa naj bi ves obmejni teren in omogočal obrambo v zaledju, če bi sovražnik uspel prebiti prve linije. Utrdbe so bile pretežno končane spomladi 1941. Italijani so imeli svojo obrambno linijo končano že veliko prej in so jo le dopolnjevali (24).

27. marca 1941 so pred Lagovo hišo v Cerknici na vrhu »velike gase« in še kje drugje, kjer so imeli ljudje radio aparate, stale gruče ljudi in napenjale ušesa. Med novicami so bile vselej ohrabrujoče vesti, med katerimi so se slišale koračnice in napevi: »Spremajte se, spremajte se, četnici . . .« Poslušalci so zmigovali z rameni, češ kaj da bo. Prihodnost je bila negotova (25).

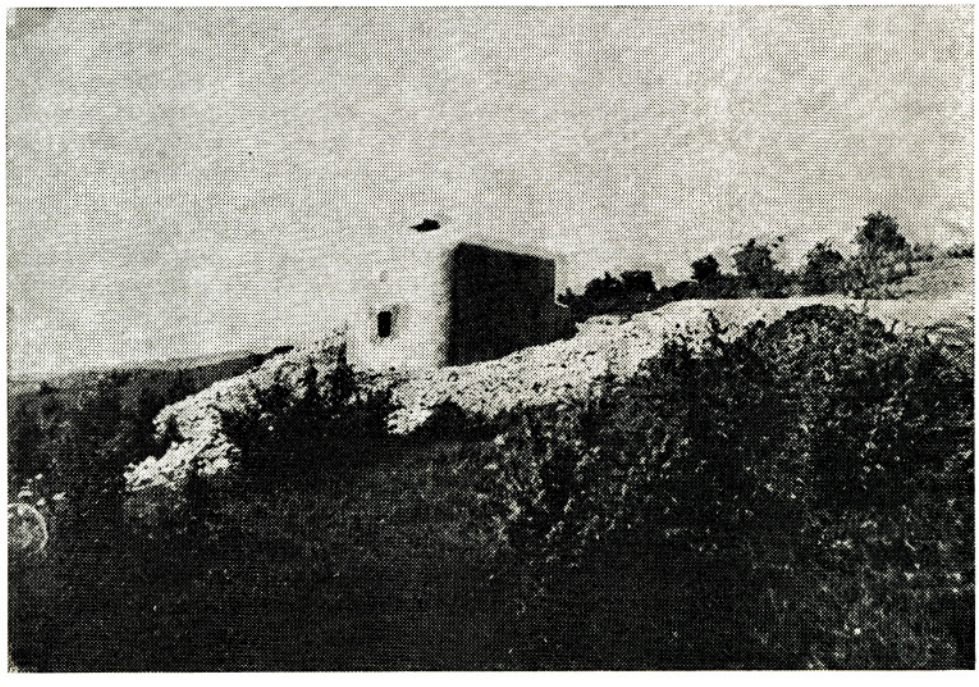

Bunker »Rupnikove« linije (fotografija Muzeja ljudske revolucije Slovenije)

Razsulo

Usodna nedelja 6. aprila 1941, ko je nemško letalstvo brez vojne napovedi zverinsko napadlo nezaščiteno mesto Beograd in pobijalo nedolžno prebivalstvo, je bila krvavo znamenje strahot, ki so kmalu preplavile vso deželo. Javorniške gozdove so že nekaj tednov prej z zateglim hrupom preletavala italijanska letala. Vasi ob meji so se praznile in ljudje so se umikali v zaledje, k svojcem in znancem za gorami. Vsakdo je pričakoval, da se bo vzdolž Javornikov in Planinske gore odprla fronta in da bodo sovražnikova tarča vsa izpostavljena naselja, tudi Rakek in Cerknica.

Napad 6. aprila 1941 je bil vendarle za vse nepričakovan in je presenetil zlasti rezerviste, ki so se potikali po bunkerjih in jarkih brez pravega vojaškega vodstva. Vsepovsod je bilo opaziti sabotažo. Tu so bili brez komande, tam brez streliva; ponekod so imeli v zabojih manevrsko strelivo in orožje brez udarnih igel. Zmešnjava ... Rezervisti so odhajali v bližnja naselja in iskali utehe v pijači. Na Rakeku so vdrli v Rajčevićevo klet in se napili do nezavesti ...

Po vojni prekrito bivše sodno poslopje s sodnimi zapori

Tudi onstran meje sprva ni bilo čutiti borbene pripravljenosti. Italijanska vojska se je umaknila nekoliko v notranjost in čakala na napad. Potlej se je zbirala vzdolž vse meje in pričela z manjšimi sunki. Na vsem obmejnem predelu so se odločno upirale le graničarske enote in se spoprijemale z italijanskimi predhodnicami. Na Skrajniku se je manjša skupina obmejnih stražarjev postavila po robu italijanski koloni, ki je prodirala sèm od Škocijana. Iz karavle v Zelšah so se morali premakniti na hrib in skušali zaustaviti nadaljnji prodor. Tu so se vojaški enoti priključili še cerkniški mladinci: Albin Logar in Miro Majer, ki sta tja prišla prva, pa Edvard Žnidaršič in Tone Kebe. Albin je tedaj prvič streljal z mitraljezom. Pozno popoldne so italijanski vojaki z minami in granatami zažgali nekaj hlevov in skednjev v Zelšah. Iz njih so reševali živino vaščani, ki so še ostali doma. Po bitki sta se tja napotila Edvard Žnidaršič in Tone Kebe, da bi ugotovila, kaj se je tam zgodilo. Na poti ju je srečal Alojz Hren iz Cerknice, ki je kot civilist oskrboval vojsko z živili. Velel jima je naj živino odpeljeta iz požganih hlevov na Bloke za potrebe vojske. Pozno ponoči sta jo prignala do Nove vasi in jo odpeljala v Lenarčičev hlev, kajti tisti, ki bi jo bil moral sprejeti, je že zdavnaj odšel proti Sodražici, kamor se je umikala tudi zbegana vojska.

V spodnjih prostorih Hrenove hiše je bilo skladišče bencina za italijansko vojsko

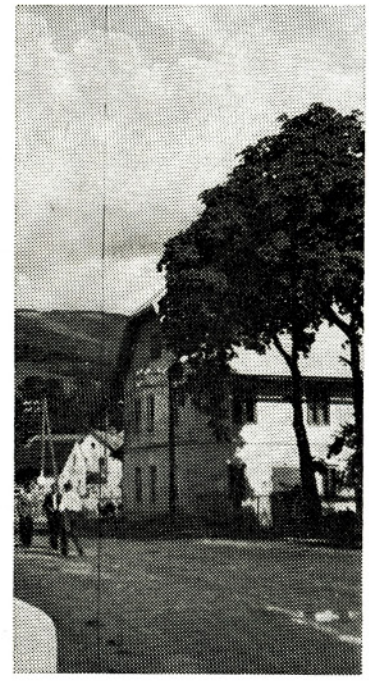

Tisto noč so se umaknili čez Bloke tudi graničarji, ki so zadrževali prodor italijanske vojske na meji pri Rakeku. S Planinske gore so Italijani pošiljali proti Rakeku granate, ki pa niso napravile škode.

V Cerknici je bila sanitetna enota, ki je med umikom prebivalstva v zaledne vasi delovala v kletnih prostorih sodišča, pripravljena nuditi ob spopadu prvo pomoč ranjencem. Eden izmed obeh zdravnikov (najbrž Pušenjak) je dobil od občinske uprave nalogo, da enoti pomaga. V njegovi ekipi so bili: Albin Logar, Miro Majer, Dragica in Drago Braniselj, Anica Srimšek, Jože Mramor, Francka Caserman, Edvard Žnidaršič, Milan Bajc, Ivan Žnidaršič, Miro Krašnja, Tone Kebe in morda še kdo (26).

Stari kamniti most v Cerknici pred razstrelitvijo

Ponoči od četrtka na petek (od 10. na 11. april 1941) se je iz Cerknice umaknila vsa vojska, tudi graničarji, ki so se v četrtek do noči borili na Skrajniku. Ob umiku so minirali kamniti most čez Cerkniščico, ki je bil sicer strateško nepomemben. Ljudje so zato negodovali (27).

Pri Hrenu je bilo skladišče bencina, olja in nafte, ki so ga vojaki spustili iz kovinskih posod. Tekočina se je razlila po vsem prostoru. Ob ogledu tega prostora je dobesedno zgorel Miro Krašnja, ko je Alojz Švelc (28) iz Dolenje vasi iz neprevidnosti prižgal žveplenko. Tedaj je bil blizu vrat skladišča še Albin Logar, in oba s Švelcem je pritisk vrgel nekaj metrov stran, ne da bi ju huje poškodoval. Krašnja je bil prva žrtev vojne. V skladišču pri Budkoviču vojaki niso utegnili uničiti vseh sodov goriva. Delo so dokončali mladinci: Edvard Žnidaršič, Ivan Žnidaršič, Ivan Kebe, Tone Kebe in najbrž še Jože Urh. Še nekaj tednov potem je bila na travniku pod Bajčkovo hišo mlaka nafte in olja; tisto leto ni tam zrasel niti šopek trave.

PRIHOD OKUPATORJA

Na velikonočni petek, 11. aprila, se je iz Cerknice že v zgodnjih jutranjih urah umaknila vsa vojska. Utrdbe so že prej zapustili tako rezervisti kot redna vojska. Povsod so vojaki iskali civilne obleke. Večletno utrjevanje je bilo brez haska.

Italijanske enote ob prehodu čez Cerkniščico 20. aprila 1941. V ozadju je viden začasni prehod za pešce. (Fototeka Muzeja ljudske revolucije Slovenije)

Potlej so se lotili utrdb italijanski saperji in pri tem uprizorili burko. Na Ranca rebri in v Mingah so režijsko pripravili bojišče dveh front. Nekaj svojih vojakov so preoblekli v uniforme bivše jugoslovanske vojske, drugi so ostali v svojih. Ti so se nato zaganjali v betonske bunkerje in kazali »moč« italijanskega orožja. Seveda so bili ti prizori posneti v propagandne namene in so jih potem kazali po Italiji.

Prve italijanske izvidniške enote so se, kot vedo povedati ljudje, pojavile že v petek popoldne. Iz Dolenjega Jezera je baje prišlo okrog petdeset vojakov, ki so se oprezno pomikali skozi drevored in se približevali prvim hišam v Cerknici, nato pa so se naglo umaknili v javorniške gozdove. Menda so se tistega dne pojavili še v požganih Zelšah. V soboto med 13. in 14. uro pa je v Cerknico »prodrla« že večja italijanska enota z lesenimi vozovi, ki so jih vlekli konji in mule, pa tudi z motornimi vozili. Takrat so zasedali tudi Rakek, morda že kakšno uro prej. Sledile so nove in nove kolone, ki so spešile skozi Begunje in Grahovo na Bloke.

Bunker pred Medenovo hišo in stražarnica ob vhodu v postojanko italijanskih vojakov pri Sokolskem domu

Zasedba je potekala, ne da bi se kdo upiral. Ljudje so gledali nepovabljene goste molče, brez pozdrava. Še pred prihodom okupacijske vojske je ban Natlačen pozival civilno prebivalstvo, naj ostane mirno in svaril, naj nikar ne odnaša vojaškega materiala in orožja. Ljudje naj pokažejo svoje dostojanstvo z vdanim sprejemanjem odlokov novih oblastnikov — tako so zvenele banove besede. Tudi cerkniški župan Janez Otoničar je občane pozival v smislu navodil, naj ohranijo red, občinski sluga Janez Kebe pa je nabijal na stene navodila in raznašal listke po Cerknici in okoliških vaseh. Ko jih je smeje se delil, se je dalo razbrati iz njegovih besed, naj odnesejo iz skladišč še več. Ljudje so navalili na skladišča baze za utrjevanje meje in v vojaške magazine ter barake. Odnašali so vse, kar bi jim lahko prišlo prav, nekateri

tudi material, ki so ga pozneje dobro vnovčili — žico, cement ipd. Navodil »oblasti« ni nihče upošteval, še zlasti ne tisti, ki so že tedaj mislili na upor. Ti so pobirali orožje, bombe in strelivo in ga zakopavali na skrivna mesta. Ludvik Lovko, Lojze Ule, Franc Caserman, Jože Mele-Vrbec, Ivo Mele, Albin Logar, Klobčarjev Ivo, Alojz Žnidaršič-Matičkov, Branisljevi fantje, Jože in Lojze Vidrih, Alojz Rožej, Marjan Mehle, Martin Kralj, Ivan Knap, Alojz Verbič-Bokal in še nekateri drugi. Na Rakeku so bili prav tako aktivni Pirčevi fantje, Tone Bavec, Tone Kovač, Bombačevi, bivši orožnik Karel Frangež in še kdo. Okupator je ob prihodu našel izpraznjena skladišča. V Cerknici se je okupatorska vojska najprej naselila v barakah bivše jugoslovanske vojske in v Sokolskem domu. Karabinjerji so se namestili v zgornji posojilnici na »placu«. Sprva je bila tam še finančna straža, pa se je pozneje preselila k Zabukovcu. V spodnjo posojilnico se je vselil krajevni fašio s »capocentrom« Pietrom Bernardinijem. Naselili so se še pri Budkovičevih, pri Medenovih (Rezinih), pri Pepetu Medenu, kjer je bil štab vojske, pri Kravanjevih, pod Žumrovim kozolcem (tu so se enote začasno zaustavljale), v hotelu Žumer in gostilni Mele (»na vagi«), kjer so stanovali oficirji, in še kje.

Najprej so začeli dograjevati bivše vojaško taborišče in ga obdajati z okopi in bunkerji. Na Loškem so do tal razrušili še dokaj močne stene starega gradu. Cerknico so obdali z bunkerji še na drugih mestih, še zlasti ob vhodih in izhodih. Postavljali so žične pregrade in pozneje napeljali žico okoli naselja. Bunkerji so bili pri Srebrnjaku proti Dolenjem Jezeru in še na Svinji gorici, kjer je bila velika utrdba, proti Martinjaku pri Šerku (niže je bil v bivši orožniški postaji nekaj časa oddelek karabinjerjev), proti Begunjam pri »Žajfenci«, na Meletovem zunanjem balkonu in za Zajčkovim kozolcem proti Dolenji vasi. Pred vojaškimi objekti so bili vsepovsod žični jezdeci in bunkerji. V Cerknici so bile različne italijanske enote, fašio, karabinjerji (najprej sektor, nato postaja), finančna straža, obmejna straža (Guardia alla frontiera) in pešadija. Občasno so bile še tehnične enote bataljona »Genio« in takoimenovane »požigalske enote«. Po vsej verjetnosti so ti vojaki spadali v sestav planincev (divizija Cacciatori delle Alpi). Številčno stanje se je stalno spreminjalo, prav tako je bilo z menjavo vojaških enot. Cenijo, da je bilo v Cerknici najmanj 450 do 600 oboroženih ljudi. Največ vojakov je pripadalo diviziji »Granatieri di Sardegna«.

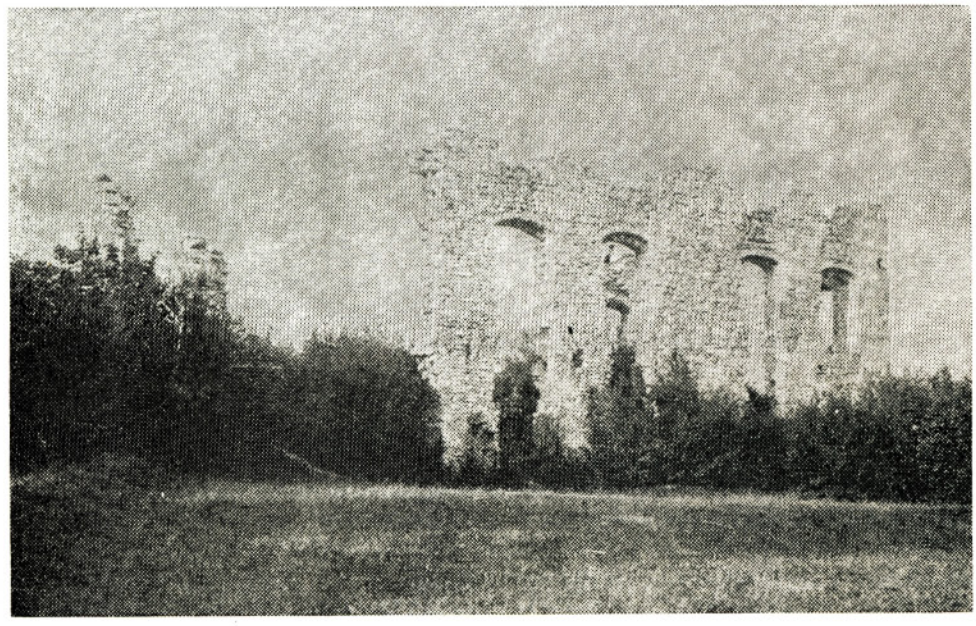

Na Loškem so Italijani razrušili še dokaj trdne stene starega gradu

Na Rakeku je bilo nekoliko več vojaštva kot v Cerknici. Tu je bila še železniška enota. Sodijo, da je bilo na Rakeku in v njegovi okolici najmanj 700 oboroženih vojakov. Vojska se je naselila v Sokolskem domu, v bivši »ceglenci«, veliko vojakov je bilo tudi v Ivanjem selu, v dveh večjih zgradbah. Karabinjerji so bili v poslopju bivše carinarnice, kjer so imeli v kleti zapore. Vojaško poveljstvo je bilo v poslopjih okoli železniške postaje. Drugi so bili razporejeni drugod, zlasti oficirji, ki so zasedli hotelske in gostilniške sobe.

Na Rakeku so bile komanda 2. bataljona 23. sektorja obmejne straže, četa strelcev in mitralješka četa obmejne straže, postojanka karabinjerjev in finančna straža. V Ivanjemu selu je bila četa strelcev 2. bataljona 23. sektorja obmejne straže (29).

Na Rakeku so prav tako poskrbeli za zavarovanje pred napadom. Najbolj so utrdili postajno poslopje železnice in druge objekte, zlasti bivšo carinarnico, kjer so bili v kleti zapori, pa hrib Srnjak, kjer so imeli močno utrdbo, ter vse zgradbe in stanovanja, kjer so bile nastanjene vojaške osebe. Pri Vatovcu so se zavarovali proti Cerknici, pri Sokolskem domu proti Uncu in pri »rdeči hiši« proti Ivanjemu selu. Okoli vasi je bila razpotegnjena žica s španskimi jezdeci in bunkerji.

Vodja fašistov na Rakeku je bil sprva F. Marchi, ki je poučeval v šoli in se trudil, da bi otroke pridobil za GILL. Samo v dveh primerih mu je to uspelo. Še zlasti močna odporna točka je bila meščanska šola, kjer so imeli dijaki za svoje mentorje znane napredno usmerjene profesorje. Tu so poučevali Cene Vipotnik, Makso Pirnik, Josip Ribičič, Heinz, Vodiškova in Rojc; na osnovni šoli je bil ravnatelj Tone Gaspari, urednik revije »Razori«, poleg njega je tu poučevalo še več naprednih pedagogov (30). Komandant italijanske vojske na Rakeku je bil colonello Per Bellini, maresciallo karabinjerjev pa Pirass in pozneje Pirelli (31).

V Cerknici sta bila do 15. januarja 1942 dva marescialla karabinjerjev: Adolfo Marras in Francesco Venca (32). Omenjeni so še colonello Simonetti — stanoval je pri Kravanjevih — ki je bil nekaj časa na Rakeku, komandant posadke major Giannangeli (33) in komandir čete tenente Quinto Versari (34). Nekaj časa je bil v Cerknici tudi sergente Madille. Pred Pietrom Bernardinijem je bil »capocentro« Simoncini (35). Fašistični komisar za sektor Logatec je bil Umberto Rosin, komandant pa colonello Alberto Seraglia (36).

Italijanski oficirji in fašisti pred Žumrovim hotelom v Cerknici neposredno pred roško ofenzivo v začetku julija 1942. Na kolesu sedi znani zločinec, podporočnik Chiodi, tretji z leve je najbrž vodja cerkniškega fašija Bernardini

Volkovi v ovčji koži

Italijanski okupatorji so prišli k nam z nasmejanimi obrazi in z videzom kulturnih ljudi. Kmalu pa so začeli »kazati zobe«. Takoj po zasedbi so vzpostavili vojaško upravo, ki jo je kmalu zamenjal civilni komisar. Na Rakeku so od tedanjega župana Andreja Modica (Puntarja) zahtevali jamstvo, da ne bo prišlo do napadov »šerbov«, kot so takrat imenovali upornike. Modic njihovih zahtev ni sprejel in je odstopil (37). Na njegovo mesto so postavili špediterja Leona Mihevca. Nekoliko kasneje je bil zamenjan župan Janez Otoničar v Cerknici. Njegovo mesto je prevzel mizar in avtoprevoznik Leopold Turšič.

Pri izvajanju »civilne uprave« so Italijani uporabljali domače ljudi in župani so postali neke vrste pomožni komisarji. Na Rakeku jim je šel župan Mihevc vsestransko na roke. Po njegovi zaslugi so ob odhodu rakovških fantov k partizanom aretirali pet družinskih očetov in jih pridržali za talce. S skupino sodelavcev je odločal o aretacijah in pošiljanju v taborišča, o odvzemanju kart ljudem, katerih svojci so bili v partizanih, ipd. Kasneje je veliko pomagal pri mobilizaciji fantov v belo gardo in domobranstvo. Novi cerkniški župan Turšič pa je bil drugačen. Na ta položaj so ga postavili, ker je obvladal nekoliko italijanščine. Položaj je večkrat izkoristil, da bi pomagal ljudem. Imel je dobrega pomočnika v tajniku Ivu Harmelu, ki je bil že od vsega za-

četka povezan z aktivisti OF. Župan in tajnik ter drugi občinski uslužbenci so se morali paziti pred občinskim blagajnikom Tonetom Ponikvarjem, ki je bil že od vsega začetka naklonjen Italijanom in eden prvih članov belogardistične legije (že od januarja 1942). Leopolda Turšiča so pozneje domobranci zverinsko mučili in ga pokončali nekaj tednov pred osvoboditvijo.

Takoj ob prihodu so italijanski fašisti požgali zajetno knjižnico sokolskega društva v Cerknici. Knjige so znosili na zunanji telovadni prostor, razen nekaterih, ki so jih mladinci zadnji hip rešili. Pripadniki različnih bivših političnih smeri so se zgražali nad tem početjem in nemočno zrli v ognjene zublje. Knjižnico Prosvetnega društva so še pravočasno skrili v seno na Klobčarjevem podstrešju poleg Vrdjanove hiše. Tam je ostala vse do osvoboditve. Na Rakeku so sokolsko knjižnico obvarovali vandalizma tako, da so knjige odnesli in poskrili. Pri tem so najbolj pomagali Vrabčevi, ki so stanovali v poslopju Sokolskega doma (38).

Junija 1941 so bili na občinah zamenjani žigi, uvedene dvojezične javne listine in dvojezični javni napisi, oznake vasi in uveljavljeni še drugi ukrepi, da bi ljudje začutili moč novih oblastnikov. (Na Rakeku so izdali ukaz, da je treba takoj odstraniti kip kralja Aleksandra, ki je bil odkrit 6. septembra 1937) (39). Oblast je izdajala ostre pozive o predaji orožja in drugih predmetov, ki so bili last bivše države. Omejili so promet z motornimi vozili in zamenjali denar v razmerju 100 dinarjev za 38 lir. Popisali so prebivalstvo, imetje in poljske pridelke. Prodajo živil so omejili s kartami. Zamenjali so osebne legitimacije in napravili popis vodij meščanskih strank. Prav gotovo so evidentirali tudi komunistično usmerjene ljudi.

Sodišča, šole in druge javne ustanove so delovale naprej s starimi kadri. Za šole so izdali učne knjige, italijanščino so uvedli kot neobvezen predmet. Vsaki šoli je bil dodeljen učitelj-fašist, ki naj bi poučeval italijanščino. Hkrati je skušal vzgajati mladino v fašističnem duhu in jo pridobiti za GILL.

Italijani so zaposlili precej ljudi, zlasti pri popravljanju razrušenih komunikacij. Dovolili so še neomejeno sečnjo gozdov in kmetje so imeli kar dober zaslužek. Največ pa so sevé pri tem iztržili lesni trgovci.

V karabinjersko službo so vključili bivše jugoslovanske orožnike, da so opravljali pomožne naloge. Marsikateri izmed njih je potem deloval za cilje NOB in se vključil v partizanske vrste (40). Okupatorju pa so pomagali redki posamezniki kot vohuni. Nekateri izmed njih so že prej služili organizaciji OVRA.* Ti niso mogli skriti simpatij do novih oblastnikov in so ovajali zavedne ljudi. Partizani in zavedni frontovci so kaj kmalu odkrili njihovo izdajalsko delo in nekatere izmed njih strogo kaznovali. Tako je bil justificiran Jože Mulec-Štenta, ki je baje nosil pod zavihkom suknjiča italijansko legitimacijo in se je lahko prosto gibal tudi po policijski uri. V Cerknici so obsodili še Frenka Srimška pa orožnika Ivana Urbasa z Rakeka, kaznovali so Švigljeve z Dolenjega Jezera (ena izmed Švigljevih deklet je ob kapitulaciji Italije ušla z Italijani, prav tako Stana Drenik (Bočkova) iz Cerknice in Mima Javornik, ki je med drugimi izdala vodilnega aktivista v Cerknici Jožeta Meleta), na Uncu so opravili s Tonetom Malcem, izdajalec Pavel Urbas iz Ivanjega sela pa je pred kaznijo pobegnil. Obsojenih je bilo še nekaj posameznikov, a nekateri so se pred kaznijo umaknili v Italijo. Ovaduhi so okupatorju pomagali zvedeti marsikatero podrobnost, pomagali so mu tudi pri izvajanju represalij.

Franc Mele-Primšar, predvojni komunist, se je že v prvih mesecih okupacije spoznal s hrvaško govorečim podoficirjem italijanske vojske Vasilijem Ventinom, ki je sodeloval z OF in ji dajal koristne podatke o premikih italijanske vojske. Tako je terenskemu odboru OF in partizanom zelo koristil. Pozimi leta 1941/42 je Meleta obvestil, da se pripravlja vojaška enota za napad na partizane nekje pri Sv. Vidu. Tja se je napotilo 86 italijanskih vojakov. Verjetno se jim jih je v Begunjah priključilo še nekaj. Partizane so hoteli iznenaditi, zato so si nadeli bela oblačila. Franc Mele je še pravočasno obvestil partizansko skupino, da se je umaknila brez izgub. Potlej je Ventinu še bolj zaupal (Po vojni je ta istrski Hrvat živel v Beogradu kot novinar.) (41).

Okupator pridobiva na moči

»Mirni« Italijani so bili vse bolj nasilni... Njihov uradni tolmač v Cerknici Casenio je imel vsak dan več dela. Znova in znova je moral tolmačiti dobljene informacije. Čeprav so se Italijani pred prihodom na naše ozemlje iz strahu umaknili daleč za mejo, so sedaj kot zmagovalci dobivali pogum. Vse vasi so jih bile polne. Sedaj niso več iskali »šerbov«, marveč »ribelle«, ki so jim bili mnogo bolj nevarni. Potem, ko so uvedli policijsko uro in omejili potovanja, so okrepili patrulje in se odpravljali na pohode. Vojske so imeli dovolj, ker so jo odtegovali od ruske fronte. Začel se je vsakodnevni

*OVRA — *Opera Vigilante per Repressione Anticomunista* — italijanska fašistična civilna obveščevalna služba*

teror, na drugi strani pa se je stopnjeval odpor in upor. Od vsepovsod so zganjali ljudi, jih zasliševali in zastraševali, če so bili oddaljeni od svojih domov. Sredi septembra 1941 so z daljnogledi sledili Andreju in Tonetu Kebetu, ko sta se vračala s Slivnice, kjer sta nad Krajčevo žago klestila grmovje. Oče Andrej se je vračal v trg po vojaški cesti, sin pa je ubral bližnjico, prek Šerkove žage. Nenadoma so izza grmičevja pri vodi pridrveli vojaki z naperjenimi puškami ter ga obstopili z jeznimi pogledi in ostrimi besedami: »Dove ribelli?« Takrat je prvič v življenju slišal to besedo in buljil vanje brez besede. Potlej so ga pehali pred sabo na zaslišanje, h karabinjerjem. Po daljšem zaslišanju so ga izpustili. Taka »junaštva« nad nevednimi ljudmi so se ponavljala iz dneva v dan (42).

V mesecu juniju in juliju 1941 se je visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli s spremstvom napotil na vizitacijo vseh večjih centrov »svoje« pokrajine. Povsod so ga sprejemali fašisti ,predstavniki »civilne oblasti«, cerkvena gosposka in šolska mladina. Krajevni fašistični podrepniki so tekmovali, kdo mu bo pripravil boljši sprejem. Poskrbeli so tudi za zavarovanje. Da bi zadeva izgledala čimbolj slavnostno, so prebelili v Cerknici sodnijsko in občinsko poslopje in okrasili ulice. Občane so z grožnjami silili, naj okrasijo hiše in izobesijo zastave. Takrat so imele vse javne ustanove tudi italijanske napise. Gospodarji hiš so se jezili, ker so jim naprtili stroške za zastave. Posebno so morali tržani poskrbeti za lep videz »velike gase« in »placa«, kjer naj bi bil pri lipi slavnostni sprejem. Na »placu« pred cerkvijo se je 13. julija 1941 okrog 11. ure dopoldne zbralo precej ljudi, ki so sprejeli Graziolija brez vzklikanja. Med njimi je bilo največ radovedneže v. Oficialno pa so morali biti navzoči župan in župnik ter predstavniki okupatorske oblasti. Poklicana je bila tudi gasilska godba, ki je igrala koračnice. To je bil njen zadnji nastop med italijansko okupacijo. Graziolija je v italijanščini pozdravil Leopold Turšič. Ne po pozdravu ne po Graziolijevem odgovoru ni nihče zaploskal. Šolska mladina je bila okičena z zastavicami in je morala peti fašistično himno Giovinezzo, kot jo je naučil fašistični zaupnik. Dirigiral je Vinko Skubic, šolski upravitelj, ki je že tedaj kazal naklonjenost okupatorju (43). Potlej se je ceremonial nadaljeval še v cerkvi, kjer so »gostu« priredili »hvalnico«. Organist Košnik in neki italijanski operni pevec, vojaški rezervist, sta odpela Vodopivčevo Ave Marijo (44).

Na Rakeku sta Graziolija že pred njegovim prihodom v Cerknico prisrčno pozdravila župnik Franc Novak in župan Leo Mihevc. Tam je bil sprejem krajši in še bolj hladen. Ni bilo ne godbe ne petja. Mladina je z zastavicami čakala kot vkopana. Tudi udeležba prebivalstva je bila tu manjša (45).

Trinajsti julij 1941, dan Graziolijevega prihoda, pa je bil zaznamovan še z dvema dogodkoma. V Zabukovčevi gostilni so karabinjerji oklofutali nekaj fantov z Rakeka, ker so bili preveč korajžni in ker so sedeli v sobi, ki je rabila za oficirsko menzo (46). Popoldne istega dne se je skupina godbenikov iz Cerknice namenila v civilu na Bloško polico, da bi se razvedrila v tamkajšnji gostilni. Na suknjiče so si pripeli rdeče nageljne in se usedli na »zapravljivček«, ki sta ga vlekla Cumlova (Klančarjeva) konja. Peljali so se: Tone Klančar kot voznik, njegov stric Alojz Klančar, Franc Škrl, ki je igral na harmoniko, Alojz Žnidaršič (Matičkov) in Jože Lovko, sami prijatelji, pevci in godci. Z Bloške police so se ob harmoniki in petju veseli vračali skozi Martinjak v Cerknico. V vasi pa jih je na vsem lepem prestregla vojaška enota, češ da je niso pozdravili in da so z vriskom ter izzivanjem hoteli peljati mimo. Najbrž so jih motili še rdeči nageljni, zato so voziček zaustavili in vse odgnali na karabinjersko komando v Cerknico. Ustavili so se v bivši orožniški postaji, prav poleg Lovkove (Dragarjeve) hiše. Tu so jih nagnali noter, jih zasliševali in zmerjali. Neki oficir jim je prisolil nekaj klofut. Toneta Klančarja, najmlajšega med njimi, je to tako razkačilo, da je oficirju pljunil v obraz. Zraven je stal še neki višji oficir, menda polkovnik. Sedaj je šlo za čast italijanskega oficirja — in petnajstletnemu Tonetu so naprtili težko krivdo. Vseh pet so nato naložili na kamion in jih prepeljali dobrih sto metrov daleč v sodnijske zapore. Tam so bili vsi zaprti, a so jih kmalu izpustili — razen Toneta Klančarja. Pri pretepanju se je najbolj nad njim znašal neki velik in močan karabinjer, ki so mu zaradi »korajže« nad zvezanimi nadeli ime boksar. (Ta karabinjer se je znašal tudi nad ujetimi partizani januarja 1942.) Kot mladoletnika so Toneta Klančarja obsodili na pet mesecev zaporne kazni, ki jo je prestal v celoti v reških zaporih (47).

Italijanski okupatorski vojaki so bili že prej poznani kot »junaki«, če so imeli pred seboj zvezane ljudi, medtem ko jim je na bojišču korajža pohajala. Zaradi nekaj posamičnih strelov so včasih pokali vso noč. V svojih poročilih pa so močno pretiravali. Obveščevalni bilten Ljubljanske province št. 59 z

dne 25. maja 1942 navaja med drugim: »Dne 18. maja 1942 ob 1.50 uri je v Cerknici okrog 100 upornikov odprlo ogenj na kasarno kraljevih karabinjerjev tamkajšnjega garnizona. Hitra reakcija vojakov je pognala napadalce v beg. Ni bilo posledic« (48).

To je očitna laž, kar lahko potrdijo še živeči partizani. V Cerknici ni bilo ne kasarne ne garnizije. Bila je le postaja največ petnajstih mož, razmeščenih v centru, na »placu«. Vrh tega pa je število partizanskih borcev močno pretirano, saj je bila na pohodu le močna patrulja. Taka in podobna poročila so skušala zavesti v zmoto višja poveljstva. Nižjim je bilo po vsej verjetnosti veliko do tega, da bi opravičili svoj obstoj, ker bi jih sicer poslali na rusko fronto. Vsak tak »napad« je sprožil verižno reakcijo v številnih postojankah, in včasih je pokalo po nepotrebnem do jutranjih ur. Stari Urban iz Dolenjega Jezera ve povedati, kako je en sam človek spravil sredi belega dne na noge več kot dvajset vojakov, ki so prišli v Mulčevo gostilno na kozarec vina. Moralo je biti poleti 1941 in vojaki so se v lokalu sprostili ter postavili orožje v kot sobe. Kar se oglasi trobentač, vaški črednik Jerč, ki je gospodarje opozarjal na prigon živine iz hlevov. Znal pa je imenitno trobiti, saj je že več deset let opravljal pastirski in trobentaški posel. Morda se je še celo nalašč potrudil, da bi spravil Lahe na prosto. V trenutku so vojaki zgrabili za orožje in zdrveli na prosto v zbor. Šele tedaj so ugotovili, da ne gre za vojaški alarm. Ljudje so se na ta račun še dolgo časa smejali, najbolj pa črednik Jerč.

Okupatorjev teror se stopnjuje

Po napadu partizanskih enot na Lož in na Bezuljak (19. in 20. oktobra 1941) in v dneh pred obletnico ustanovitve države SHS (29. oktobra 1918) so okupatorji 27. oktobra 1941 aretirali nekaj oseb iz Cerknice in jih pridržali kot talce (49). Med temi so bili: član okrožnega odbora OF za Notranjsko Marjan Mehle (v Cerknico je prišel malo pred okupacijo in je bil advokatski pripravnik pri dr. Anteju Tavčarju), lekarnar Ivan Carnelutti, dr. Stanko Pušenjak, dr. Ante Tavčar, dr. Božidar Zega (sodniški pripravnik), Ivo Žumer, gostilničar, Jože Kristen, učitelj, in morda še kdo. Razen dr. Marjana Mehleta so takrat izpustili vse. Mehleta so imeli na sumu, da sodeluje z vodilnimi organizatorji OF v Ljubljani, zato so ga odpeljali v ljubljanske zapore (50).

Po napadu na Lož in Bezuljak so aretirali 22. oktobra 1941 več oseb tudi iz okoliških krajev in jih zaprli v cerkniških zaporih. To so bili Andrej Kotnik z Lipsenja in njegova žena Terezija, Kotnikov nečak France Kotnik, Matija Joželj in Alojz Grbec, vsi iz Lipsenja, Ivan, hlapec iz Topola na Blokah, Rudolf Ključar iz Žerovnice, Ivan, Matija in Niko Krajc iz Grahovega, njihov hlapec Franc Adamič, Franc in Jože Mramor, Franc Popek iz Begunj, Andrej Zabukovec iz Grahovega, Franc Jernejčič z Unca in njegov posvojenec Francelj (Markcov), Franc Obreza iz Dolenje vasi, Miro Szopko iz Cerknice in morda še kdo. V Cerknici so bili zaprti dva meseca, nato so jih odpeljali v Ljubljano. Szopka

Po napadu na Lož in Bezuljak 19. in 20. oktobra 1941 so italijanske oblasti zaprle precej ljudi. Fotografija je bila posneta na dvorišču cerkniškega zapora, na njej pa so naslednji zaporniki: Stoje z leve proti desni: Kaščen iz Grahovega, Andrej Kotnik, France Adamič iz Adamovega, Franc in Jože Žnidar iz Begunj, Franc Popek iz Begunj in Alojz Grbec iz Podšteberka. Čepijo z leve proti desni: Miro Szopko iz Cerknice, Franc Obreza iz Dolenje vasi, France Kotnik, Ključarjev Rudl iz Žerovnice, Matjažev hlapec iz Grahovega in Terezija Kotnik. Fotografija je nastala 15. novembra 1941

so izpustili še v Cerknici, Obreza pa januarja 1942 v Ljubljani. Kotnikova družina je bila še pridržana — pretepali so zlasti Franceta — in obsojena na isti dan kot je bila izrečena sodba preserskim žrtvam (23. januarja 1942). France Kotnik, terenski aktivist, je dobil s pomočjo paznika Hribarja, ki je delal za OF, zvezo z Lojzetom Uletom in Stanetom Šego in jima je povedal, kam je skril propagandno gradivo in še o drugih zaupnih stvareh. Zaprta sta bila tudi Tone Krajc in Jože Gregorič (50a).

V decembru 1941 (točen datum ni ugotovljen) (51), je bil obstreljen cerkniški župnik Ivan Štrajhar, ko je nekoliko pred policijsko uro hitel na Rakek, da bi se z vlakom odpeljal v Ljubljano. Po vsej verjetnosti je bil na vozičku sam, in ker je bil precej gluh, je morda preslišal klic »stoj«. Vojaki so streljali in ga na stari cesti nekje pred bivšo kapelico zadeli v glavo. Najbrž je nameraval pred odhodom v Ljubljano obiskati kolega na Rakeku, kjer bi pustil voziček in konja. Tako pa se je moral vrniti v Cerknico, kjer mu je nato italijanski vojaški zdravnik nudil prvo pomoč. Potlej se je zdravil v Šlajmerjevem domu v Ljubljani. Za posledicami ran je 6. junija 1947 umrl.

Cerkniški župnik Ivan Štrajhar

Druga žrtev italijanskih vojakov je bil 74-letni Anton Škrlj. Ko je zvečer vasoval v hiši Frančiške Lovko (Vrdjanove) in se nekoliko po policijski uri odpravljal po razsvetljeni Cerknici domov, ga je takoj ob izstopu iz hiše podrla krogla italijanskega vojaka, ki je stal na vogalu bližnje Medenove hiše. Starega Škrlja je Lovkova mama še celo pregovarjala, naj tu prenoči, on pa je hotel domov, češ da ga vojaki poznajo. Z drugim strelom pa bi bili vojaki skoraj zadeli Lovkovo hčerko Ivanko, ki je hitela za Škrljevim očetom, da bi ga zaustavila. V pravem trenutku jo je mama zadržala med sobnimi vrati in krogla je prebila obe steni menterge, ki je stala ob štedilniku v kuhinji (52). Smrt Škrljevega očeta je globoko odjeknila v srcih cerkniškega prebivalstva. To se je zgodilo 14. decembra 1941.

Ogorčenje se je komaj poleglo, ko je sovražni mitraljez podrl brivca Toneta Rožanca-Susmanovega, ko se je od sosednje hiše vračal na dom s kanglico mleka. Padel je prav pred svojo hišo. To pot je opravljal vsak dan vpričo vojakov, ki so stanovali onstran ceste. Morda je prišel mimo le kakšno minuto po policijski uri in so nalašč čakali na to. To je bilo 25. januarja 1942 (53).

Organizacija OF je spodbudila ljudi, naj se pogreba udeležijo v čim večjem številu. To je bila ena izmed prvih večjih protestnih akcij. Tone Rožanc ni bil član OF, vendar je bil zaveden Slovenec in ugleden tržan. Tudi Italijani so pričakovali, da bo pogreb protestnega značaja in da se obeta večja udeležba ljudi kot po navadi. Povsod so okrepili straže in patrulje, baje so celo pričakovali partizanski napad. Udeležbe na pogrebu niso prepovedali, ugotovili pa so, kakšno moč ima gibanje OF, saj takega pogreba Cerknica menda še ni videla (54). Dne 19. marca 1942 so Italijani aretirali vse bivše podoficirje — iz bojazni, da ne bi sodelovali z uporniki — in jih poslali v taborišča ujetnikov, nekatere pa so obsodili kot pristaše OF (55).

Ob znanem pobegu enega izmed glavnih cerkniških aktivistov Franca Casermana izpred pušk in mitraljezov številne italijanske vojske dne 30. aprila 1942 v dopoldanskih urah, so pred hišo ranili Ivana Tekavca iz Cerknice in ob 16. uri ubili Franca Barago, 74-letnega gozdnega čuvaja iz Dolenje vasi. Omenjeni se je iz gozda že vrnil v vas in sredi vasi so streljali nanj, češ da se na klic »stoj« ni ustavil. Ubil ga je pripadnik finančne straže Francesco Passione (56).

Nekoliko pred tem, 26. aprila 1942, so imeli cerkniški skojevci »leteči« sestanek v obliki nedeljskega sprehoda po drevoredni poti proti Dolenji vasi. V skupini so bili: Anica Srimšek, Dragica Braniselj, Karel Kažman, Albin Logar, Miro Majer, Vinko Turk in morda še kdo. Pogovarjali so se o poteku zbiralne akcije za partizane na Križni gori in o tekočih akcijah. Potlej so se razšli. Vine Turk in Miro Majer sta šla po sestanku še v gostilno Jakoba Kranjca in tam našla svoje prijatelje. Ludvik Žnidaršič (Šentkov) iz Martinjaka ju je povabil popoldne v Martinjak, da bi se v gostilni razvedrili. Tam pa so bili še Franc Bajc, Ivan Žnidaršič-Matičkov iz Cerknice pa Slavko Petrič in Franc Šebenik, oba obrtniška pomočnika v Cerknici. Popoldne so odrinili po stari cesti proti Martinjaku. Pravkar so zapuščali zaselek Peščenk, ko zaslišijo kričanje italijanskih vojakov — verjetno so jih pozivali, naj se ustavijo. Kmalu po krikih so počile puške. Takoj so se ustavili in počakali razjarjene vojake, ki so proti njim prihajali z naperjenimi puškami. Sedaj so vedeli, da ne gre za šalo, še malo prej so se ponorčevali na račun laških strahopetcev. Jeznih pogledov in kričaje so jih Italijani odgnali nazaj v Cerknico, pred bivšo orožniško postajo. Tu so vsakega posebej preiskali in jim odvzeli osebne predmete. Zatem so jih odgnali na »plac«, v prostore glavne karabinjerske postaje.

Zopet so morali poslušati kričanje in zmerjanje z banditi. Potlej so jih razvrstili ob zid in za žičnimi jezdeci pozvali skupino vojakov, ki naj bi jih ustrelila. Vse se je odvijalo neznansko hitro in pričakovali so najhujše... Nekateri izmed njih so bili prepričani, da jih bodo ustrelili, le Miro Majer je bil dokaj ravnodušen in jih je miril. Vojska, ki jih je prignala in aretirala, ni pripadala rednim četam. Po vsej verjetnosti so bili na tem področju pripadniki enote Cacciatori delle Alpi — na bluzah so imeli rdeče oznake. Alpince so nekateri imenovali požigalce, ker so se večkrat vračali s hribov in je takrat tam prav gotovo gorelo.

Medtem ko je po dvanajst vojakov z dvema puškomitraljezoma čakalo na eksekucijo, so se znotraj karabinjerske postaje glasno prerekali oficirji omenjene enote in karabinjerji z marešalom na čelu. Komandant-polkovnik je vztrajal, da zajete postrelijo, marešalo pa je bil proti, češ da so fantje lojalni državljani. Končno se je komandant vdal in nadaljnjo »usodo« ujetnikov prepustil karabinjerjem. Ujetnike so potlej naložili na kamion in odpeljali v logaške zapore, od tam pa v ljubljanske. V Ljubljani so bili obsojeni na zaporne kazni zaradi žalitve italijanske vojske in še po nekaterih drugih paragrafih na štiri do pet let zapora. Ob odhodu iz cerkniških zaporov jih je pred sodnijo čakalo veliko ljudi, ki so jim prinesli popotnijo in se prišli od njih poslovit. Med temi so bili Anica Srimšek, Dragica Braniselj, Albin Logar in drugi. Ob nekem prazniku savojske kraljevske hiše so bili pomiloščeni in oktobra 1942 izpuščeni iz zaporov (57).

Dne 16. maja 1942 so Cerkničani zvedeli za nenadno in skrivnostno smrt Frančiške Modic, stare 32 let (58). Od okupacije dalje je prala perilo italijanskim vojakom, da si je prislužila nekaj denarja. Ubil jo je baje v prepiru neki vojak, ki je k njej prinašal perilo. V ozadju je bilo morda še kaj drugega, a smrt ni bila nikdar nikomur pojasnjena. Viktorja Logarja iz Cerknice so italijanski vojaki ubili 2. julija 1942. Štirinajst dni prej so ga zaprli skupaj z bratoma Rafkom in Francijem. Bili so jim sumljivi, ker je bil brat Albin že v partizanih. Vsi trije so bili čez nekaj dni izpuščeni. Na podstrešju so si potlej napravili bunker in marsikatero noč v njem prespali. Viktor in Franci sta se odločila, da pojdeta v partizane. Rafko in Franci sta usodno noč odšla spat v svoji sobi. Ponoči pa so vojaki iznenada obkolili Logarjevo hišo in obadva vklenjena odpeljali v cerkniške zapore ter nato v internacijo.

Viktorja, ki je bil tedaj skrit v bunkerju, niso našli. Takoj se je odpravil od doma in s seboj vzel precej denarja za nakup živine. Bil je namreč mesar. Za hišo se je odpeljal čez potok s čolnom in se mimo pokopališča umaknil v predel Ušivka, stran od naselja. Tam si je uredil prenočišče v kopicah. Drugi dan je odšel na Dolenje Jezero, se ustavil v Mulčevi gostilni in nadaljeval pot v Otok. Tam se je s kmeti pogovarjal o nakupu živine in se mimogrede zanimal še za italijanske patrulje, ki so večkrat prihajale z meje v Javornikih. Ljudje so mu povedali, da jih že precej časa niso videli. Viktor je zajahal kolo in se odpeljal proti Lazam. Prav ob gozdu pa je prežala italijanska zaseda, ki je pripadala enoti obmejne straže. Nihče ne ve natančno povedati, kako je prišlo do streljanja. Eni pravijo, da je začel bežati, še preden so začeli streljati. Viktor je bil hudo ranjen in vojaki so ga odnesli v Otoške doline, kjer so imeli kasarno. Posadki je dokazoval, da je nakupoval živino, jim kazal denar in zatrjeval, da se je v vasi Otok o tem pogovarjal s kmeti. Najbrž se sploh niso zanimali za podrobnosti in so ga ustrelili ranjenega. Ko je Slavka Logar-Gerkman, njegova sestra, zvedela, da je bil ranjen in podvomila, da je še živ, je šla na komando, ki je bila v Medenovi hiši. Vprašala je, kaj je z bratom. Poleg oficirja Versarija so bili tam še nekateri črnosrajčniki. Oficir ji je ravnodušno dejal, da je Viktor mrtev. Prosila je, naj pove, kje je, ker bi ga radi pokopali na domačem pokopališču, a odvrnil je, da je to nemogoče. Tako še do danes niso zvedeli za njegov grob (59).

Na pogreb ustreljenega Toneta Rožanca je OF v Cerknici pozvala množico ljudi. To je bil dovolj očiten protest, ki je okupatorje opozoril na moč odporniškega gibanja

V mesecu juliju 1942 so ubili povsem nedolžnega človeka Jožeta Korošca na Dolenjem Jezeru. Bil je na eno oko slep in neokreten. Vračal se je domov s košnje. Vojaki so ga zaustavili. Z rokami v žepih je čakal, kaj bo Tedaj je počilo in Korošec se je zgrudil mrtev. Zločinci so se potlej izgovarjali, da je brskal po žepih, in da so misili, da je oborožen (60). V decembru istega leta so skozi Japcova vrata v Dolenji vasi ustrelili Petričevega (Opekovega) iz Zelš, ko je vasoval pri dekletu (61).

Še bi lahko našteli primere nasilja in nedolžnih žrtev tudi v okolici Rakeka in drugod, toda omenjeni primeri dovolj prepričljivo govore o nečloveškem ravnanju okupatorja. Bivši kurat Tone Ronko, ki je živel doma v Cerknici, je iz prižnice dovolj pogumno vzkliknil: »Jih streljajo, ko bi dal roke v ogenj, da so nedolžni«! (62).

Organizacija narodnoosvobodilnega boja

Kmalu po kapitulaciji Jugoslavije, 27. 5. 1941, so se zbrali v Borovnici pri Tonetu Zalarju notranjski komunisti. Sestanek je vodil član politbiroja slovenske partije — verjetno ga je tudi sklical — Miha Marinko. Najbrž so se pri centralnem komiteju KPS že prej dogovorili, da pošljejo na območje spodnje Notranjske dva inštruktorja, Ivana Novaka in Franca Popita. Šlo je zato, da se poživi in razširi omrežje komunističnih celic in začno ustanavljati terenski odbori OF v smislu njenega programa.

Ivan Novak je prišel na cerkniško območje prvič 7. junija 1941, ko je bil ustanovljen partijski okrožni komite. France Popit je prišel mesec dni za njim. Ivan Novak je bil postavljen za sekretarja notranjskega okrožnega komiteja.

Oba sta se intenzivno lotila dela. Bila sta prva organizatorja partijskih organizacij in komitejev — poleg Janeza Hribarja in njegove partijske celice, ki je delovala še pred vojno. Tudi Hribar sam je razširil svoje delovno območje in se odpravil na Bloško in Vidovsko planoto, kjer je kmalu nato pridobil nove partijske sodelavce. Manj uspeha je imel v svojem kraju, tako da je bil Novakov in Popitov poseg kot naročen. Morala sta izgladiti še nekatera predvojna trenja in jih podrediti enotni volji in boju proti okupatorju. S posegom »zunanje« avtoritete se je nato partijska organizacija zelo hitro širila še v sosednjih vaseh (63).

Iz predvojnih treh partijskih organizacij (Borovnica, Vrhnika, Loška dolina) z dvanajstimi člani se je na širšem Notranjskem do konca leta 1941 razširilo partijsko omrežje na 24 organizacij, kjer je bilo vključenih več kot sto članov. Prav tako je močno porasla skojevska organizacija (za kar pa ni na voljo natančnih številčnih podatkov). Precej je bilo še kandidatov, ki so bili sprejeti kot člani in so oblikovali nove samostojne celice (64). Seveda so na vrhniškem in borovniškem območju razširjali celice s pomočjo dveh predvojnih partijskih organizacij.

Ivan Novak je imel za osnovno nalogo ustanoviti okrožni komite za Notranjsko. Sestanek je bil sklican v noči s 6. na 7. junij 1941 v Cerknici na Peščenku, v hiši Janeza Meleta, ki je bila tedaj na samem, kakšnih 150 metrov stran od strnjenega naselja. Seveda je bilo treba poskrbeti za varnost. To zelo odgovorno nalogo je prevzel Lojze Ule s pomočjo Albina Logarja (65).

Okrožni komite za Notranjsko so sestavljali: Ivan Novak (sekretar), Janez Hribar (vojaške zadeve), Vinko Kristan (povezava z vrhniškim predelom in Ljubljano) in Lojze Ule (propaganda in zbiranje denarnih prispevkov). Vinko Kristan je bil le na ustanovnem sestanku, ker je bil pozneje odrejen za drugo delo (66). V juniju 1941 je bil komite vključen še France Popit (67). Vsi skupaj so bili odgovorni za organizacijo partijskih celic in ustanavljanje odborov OF. Po navedbah Alojza Mlakarja je bil član okrožnega komiteja tudi Tone Zalar-Žan iz Borovnice (68). Alojz Ule je 2. 7. 1981 zapisal, da Tone Zalar ni bil član okrožnega komiteja, bil pa je ustanovitelj partijske celice maja 1941 v Cerknici.

Alojz Ule, predvojni član SKOJ, maja 1941 prvi sekretar partijske celice v Cerknici. 7. junija je postal član okrožnega komiteja KPS za Notranjsko, novembra 1941 pa prvi sekretar novega cerkniškega OK KPS

Oblikovanje partijskih in skojevskih organizacij na cerkniškem in rakovškem območju

V začetku maja 1941, še pred prihodom inštruktorja CK KPS Ivana Novaka na Notranjsko, je bila v Cerknici ustanovljena partijska organizacija. Njen sekretar je bil Lojze Ule, člana pa Franc Caserman in Alojz Rožej. Pri ustanovitvi partijske celice sta bila navzoča Janez Hribar iz Loške doline in Tone Zalar-Žan iz Borovnice. Od julija do septembra 1941 so bili sprejeti v organizacijo še Albin Logar, Slava Logar-Gerkman in Stane Caserman (69). Ludvika Lovka, predvojnega komunista, ki po notranjskem procesu partijsko ni bil povezan, je cerkniška celica predlagala za ponoven sprejem v partijo, ker se je zelo izkazal v vseh akcijah OF. Na opozorilo inštruktorja CK KPS Franca Popita je bilo potrebno soglasje CK KPS, zato je šel Alojz Ule osebno do organizacijskega sekretarja Toneta Tomšiča, ki je dovolil ponovni sprejem. Tako je bil Ludvik Lovko vključen koncem leta 1941 ponovno v partijsko celico. Takoj za njim je bil sprejet v partijo še Jože Mele-Vrbec (70).

Po podatkih Jožeta Pirca in Alojza Uleta je bila na Rakeku ustanovljena celica v juniju 1941, v njej pa so bili: sekretar Jože Pirc in člana Tone Krajc ter Tone Bavec. Kandidati partije so bili: Tone Kovač, Lojze Vrabec, Franci Benčan, Franci Pirc, Adolf Beber, Franc Klemenc in Jože Matičič (71). Kronika občine Rakek 1941—1945 pa na prvi strani navaja, da je bila prva celica formirana v maju 1941 in da so bili v njej povezani sekretar Jože Pirc, Tone Bavec, Tone Krajc in Tone Kovač. Drugi člani, ki pa jih kronika ne navaja, naj bi bili sprejeti 2. avgusta 1941 v navzočnosti Franceta Popita in Jožeta Pirca. Sekretar celice je bil do odhoda v NOV (novembra 1941) Tone Bavec, nato Tone Ko-

Anton Zalar-Žan, predvojni komunist iz Borovnice, je maja 1941 osnoval partijsko celico v Cerknici

vač (72). O kandidatih kronika ne piše. V novembru 1941 je bil v KP sprejet še Ivan Suvorov.

Na Rakeku so bili menda leta 1941 sprejeti v partijo še Ivan Slabe, Franc Meden-Maček in Karel Frangež (zapis Toneta Avsca decembra 1980 na Rakeku). V mesecu marcu 1942 je bil sprejet v KP Lojze Bukovec (73). Iz kandidatov se je na Uncu oblikovala samostojna partijska organizacija, katere sekretar je postal Franc Klemenčič, člana pa Adolf Beber in Jože Matičič. V rakovško organizacijo pa sta bila priključena Franci Pirc in Lojze Vrabec, ki ki so ju do tedaj šteli za kandidata. Franci Benčan pa je postal sekretar nove celice na Planini (74). Sekretar Franc Klemenčič v svoji pismeni izjavi ne omenja Jožeta Matičiča kot člana celice, pač pa Janeza Ivančiča. Pri ustanovitvi celice sta bila navzoča Jože Pirc in Tone Krajc z Rakeka (75).

V mesecu juliju 1941 je dobil Albin Logar (že član KP) od Lojzeta Uleta nalogo, da se udeleži sestanka mladincev pri razvalinah gradu Loško. Tja so prišli mladinci z Rakeka: Slavko Bombač, Franci in Ciril Pirc, Danimir Matko ... Sestanek je vodil France Popit. Razpravljali so o vlogi KP in SKOJ v narodnoosvobodilnem gibanju. Poudarjena je bila potreba po ustanovitvi skojevske organizacije (76).

Na osnovi te razprave sta se menda v mesecu juliju ali avgustu 1941 izoblikovali skojevski organizaciji na Rakeku in v Cerknici. Tone Debevc z Rakeka in Franci Pirc sta bila že prej kot dijaka povezana v ljubljanski skojevski organizaciji, prav tako Dragomir Braniselj in Jože Mramor iz Cerknice (77.)

Na Rakeku je bil sekretar Franci Pirc, člani pa Tone Debevc, Ciril Pirc, Slavc Bombač, Danimir Matko, Franc Mekina in Franc Benčan, ki je kmalu zatem formiral skojevsko organizacijo na Planini (78). Rakovška kronika 1941—1945 navaja za ustanovitev SKOJ na Rakeku točen datum, in sicer 22. junij 1941. Kot sekretarja SKOJ omenja Toneta Debevca, kot člane pa Cirila in Francija Pirca, Slavca Bombača in Franca Mekino (79).

»Nekako meseca avgusta leta 1941«, navaja Albin Logar, »sem na podlagi razgovorov formiral v Cerknici organizacijo SKOJ, ki je štela 5 do 6 članov. Poleg mene, sekretarja, so bili še: Viktor Hiti, Milan Bajc, Beno Vrenko, Karel Kežman ter drugi ...

Proti koncu meseca februarja ali na začetku marca 1942 sem dobil od Franceta Casermana nalogo oživiti skojevsko organizacijo ... Na novo so bili sprejeti Anica Srimšek, Dragica Braniselj, Vine Turk in Miro Majer, ker so s svojim aktivnim delom pokazali pripravljenost za delo v skojevski organizaciji ...

Sestanek na novo ustanovljene skojevske organizacije konec februarja ali v začetku marca 1942 je bil v Rožančevi hiši. Navzoč je bil tudi skojevski funkcionar Ferdo Godina ...« (80).

V zapisu Jožeta Pirca in Lojzeta Uleta je podatek, da so bili konec leta 1941 sprejeti v SKOJ Vinko Turk, Karel Kežman, Anica Srimšek in Dragica Braniselj. V zapisu Anice Srimšek in Dragice Braniselj je navedeno, da sta bila poleg navedenih sprejeta še Francka in Lojze Caserman (81).

Alojz Rožej je bil član prve cerkniške partijske celice maja 1941. Avgusta ali septembra je postal sekretar partijske celice v Begunjah, malo kasneje član rajonskega komiteja za območje Menišije. Novembra 1941 je postal član OK KPS Cerknica

Datumi so nekoliko sporni tudi glede nastanka partijskih celic, zato bi bilo prav, da bi še živeči tedanji funkcionarji razčistili vse nasprotujoče si trditve in tako napravili zgodovinarjem lepo uslugo.

Sekretar notranjskega okrožja v letu 1941 je bil Ivan Novak. Po njegovi aretaciji in aretaciji Franca Popita konec oktobra 1941 je bilo notranjsko okrožje razdeljeno na dvoje, in sicer: na vrhniško in cerkniško okrožje. Tako je bil formiran komite KPS za cerkniško okrožje, katerega sekretar je postal Lojze Ule, člana pa Jože Pirc in Alojz Rožej (82).

Alojz Ule dopolnjuje svoja prejšnja zapisa (dne 2. 7. 1981) in izjavlja naslednje: »Po Popitovi in Novakovi rešitvi iz ljubljanskih zaporov se Novak ni več vrnil na notranjsko območje, ker je bil poslan na partijsko delo v Belo krajino. Vrnil pa se je France Popit, ki nas je tedaj obvestil o sklepu CK KPS, da se dotedanje notranjsko okrožje zaradi preobsežnosti in težavnega prehoda prek železniške proge razdeli na dve okrožji, in sicer na spodnje in zgornje Notranjsko. Spodnje Notranjsko, ki se je kasneje preimenovalo v cerkniško okrožje, je zajemalo predel od Rakeka, vso Cerkniško in Loško dolino, Babno polje, Bloško in Vidovsko planoto ter Menišijo. Prav tedaj je bil za omenjeno okrožje formiran tudi nov okrožni partijski komite in sem bil imenovan za sekretarja tega komiteja, Jože Pirc in Alojz Rožej pa sta bila člana. France Popit je še naprej ostal inštruktor CK KPS in bil po položaju vključen v okrožni komite.

V mesecu januarju 1942 me je po naročilu Franceta Popita zamenjal Jože Pirc, ostal pa sem še dalje član komiteja. Po aretaciji Jožeta Pirca v Trstu

11. marca 1942, sem bil ponovno imenovan za sekretarja okrožnega komiteja. Obenem je postal član okrožnega komiteja Lojze Mlakar z Babne police, ki je bil dotedaj sekretar viševskega rajonskega komiteja.

7. aprila 1942 sem odpotoval na sestanek na Brezovico pri Ljubljani, kjer sem bil po raciji aretiran in poslan v ljubljanske zapore, od koder sem bil odpeljan v internacijo. Po moji aretaciji je postal sekretar cerkniškega okrožja Lojze Mlakar-Ljubo.«

Do aprila 1942 sta bila sekretarja okrožnega komiteja Jože Pirc in Alojz Ule, po njuni aretaciji pa Alojz Mlakar, ki je bil prej sekretar rajonskega komiteja. Alojz Mlakar-Ljubo je bil sekretar okrožnega komiteja daljše obdobje. (O njegovem delu in o dejavnosti okrožja do osvoboditve bi bilo dobro priobčiti poseben sestavek.)

Zaradi razrasta partizanskih organizacij na območju spodnje Notranjske so bili še pred delitvijo okrožja ustanovljeni rajonski komiteji KPS. V cerkniško-begunjskem komiteju so bili: Jože Pirc kot sekretar ter Franc Caserman, Alojz Rožej in Slava Logar-Gerkman kot člani (83).

Vzporedno s partijsko se je širila še skojevska organizacija, ki je sprejemala v svoje vrste najbolj aktivno mladino. Sprva sta tudi skojevsko organizacijo razširjala in utrjevala inštruktorja CK Ivan Novak in France Popit, potlej pa si je na tem območju še posebno prizadeval zanjo Ferdo Godina. K akciji je pridobil Matija Knapa iz Žerovnice, ki je junija 1942 postal okrožni sekretar SKOJ (84).

Za prvo obdobje organiziranega odpora v tem notranjskem predelu je bilo značilno, da se je partijsko omrežje razvijalo pred frontno organizacijo. Navajamo nekaj stavkov iz daljšega zapisa Ivana Novaka in Franceta Popita iz povojnih dni:

»... Za to obdobje (prvi meseci po zasedbi — op. p.) sta značilna izredno hiter porast partijskega članstva, formiranje velikega števila celic, rajonskih partijskih komitejev, medtem ko ima fronta svoj formalen obstoj le v obeh okrožnih frontnih odborih. Prav ta značilnost je bila tudi vzrok, da sta bila tovariš Novak in Popit kritizirana s strani centralnega komiteja, da se je na območju Notranjske širila predvsem partijska organizacija in da o frontni organizaciji skoraj ni govora. Kaj je bil vzrok temu pojavu? Notranjska je po svojem političnem sestavu bila za razliko od drugih predelov Slovenije izredno homogena in tu skoraj ni bilo tkzv. zavezniških elementov ali bolje rečeno koalicijskih grup, ki so sestavljale frontno organizacijo. Partija je imela na terenu izreden ugled in tudi že široko zasnovano masovno delo. Ta aktivnost se je manifestirala zlasti v zbiranju denarnih prispevkov, orožja, širjenju literature itd. Razen v trških centrih, kjer je bilo opravka z izrazitimi zavezniškimi elementi (na območju sedanje občine Cerknica koalicijskih centrov ni bilo, op. p.), ni na vsem ostalem terenu bilo nobene potrebe preiti na forme koalicije in ustanavljati frontne odbore. Partija je množično aktivizirala ljudi in najboljše med njimi sprejela v svoje vrste, ne da bi pred tem formalno ustanavljala fronto kot množično bazo, iz katere naj bi partija črpala nove člane. Če bi pa na terenu obstajali močni koalicijski elementi, pa bi se vendarle kasneje takšna politična linija pokazala kot sektaška in bi kvarno vplivala na rast množičnega odporniškega gibanja ...« (85).

Na Notranjskem je bilo tedaj veliko levo usmerjenih ljudi, ki so se že izkazali pri organizacijah DKFiD, pri KDG, pri levem krilu Sokola (Rakek) in drugje. Komunistična partija pa je prebudila še svoje naravne zaveznike — neopredeljene — ki so latetno čakali na silo, ki bi jih povedla v boj za njihove elementarne pravice. Partiji so sledili ljudje ne glede na svoja nazorska nagnjenja.

Ustanavljanje frontnih organizacij se je zakasnilo le za kakšna dva meseca. Že v pomladi 1941 je v te kraje zahajal iz Ljubljane član izvršnega odbora OF Franjo Lubej in se povezoval z levo usmerjenimi člani Sokola in z DKFiD. Pomagal je pri ustanavljanju in širjenju terenskih organizacij OF. Kot predstavnik Sokola v OF se je enkrat skupaj z dr. Marjanom Brecljem (predstavnik levega krila krščanskih socialistov) in Francem Popitom (predstavnikom komunistov) udeležil sestanka na Rakeku (86).

Spomladi 1942 je v te kraje zahajal tudi predsednik izvršnega odbora OF Josip Vidmar, ki je včasih prenočil pri industrijcu Premrovu v Martinjaku (87).

»Dvotirnost« dela v prvih mesecih ni imela političnih posledic. So pa težave pri ugotavljanju prvotnih odborov OF in njenih članov. Nekatere člane OF so pritegnile k delu partijske celice, druge na novo ustanovljeni odbori OF. Sestanke pripadnikov OF so sklicevali člani KP oziroma sekretarji celic. Pri tem so ohranili konspiracijo in so v bistvu veljali za frontovce. Tako je

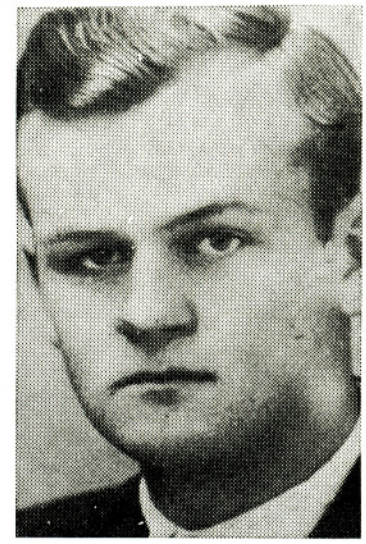

Jože Pirc z Rakeka, sekretar partijske celice junija 1941 na Rakeku, septembra sekretar begunjsko-cerkniškega rajonskega komiteja KPS, nato do aretacije marca 1942 član in sekretar cerkniškega OK KPS

Albin Logar je bil v cerkniški partijski celici zadolžen za delo z mladino in SKOJ, ki ga je vodil do odhoda v partizane 11. maja 1942. Pozneje je bil komandir čete in funkcionar VOS

bil nekako zabrisan obstoj odborov OF. Še zlasti v Cerknici je težko odkriti prve člane odbora OF. Še težje je dobiti pregled nad članstvom OF in njenimi sodelavci. Nikjer ni mogoče najti ustrezne dokumentacije, spomini pričevalcev pa so si zelo nasprotni. Seveda je treba upoštevati, da je bila ves čas italijanske okupacije v Cerknici sovražna postojanka in je vse delo temeljilo na strogi konspiraciji (88).

Razvoj in delo Osvobodilne fronte

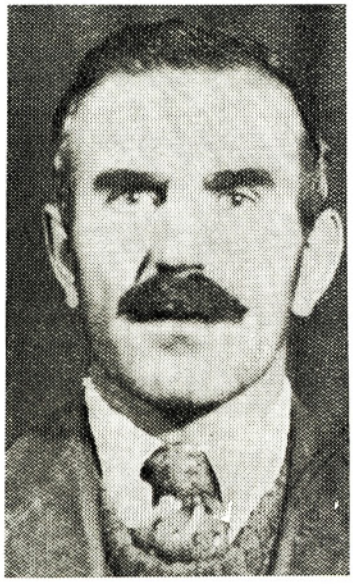

Tone Krajc, predvojni komunist z Rakeka. Pri njem so se pred vojno shajali Viktor Stopar, Janez Hribar, Franc Strle in drugi. Padel je 15. decembra 1943 na Pokljuki

Lojze Mlakar-Ljubo z Babne police je bil član in sekretar rajonskega komiteja KPS in član ter sekretar okrožnega komiteja KPS od aprila 1942. Potem je bil član širšega notranjskega okrožja partije in OF, zatem notranjsko-ribniškega okrožja KPS in OF kot sekretar in terenski okrožni funkcionar vse do osvoboditve. Bil je tudi odposlanec kočevskega zbora

Že v prejšnjih stavkih je bilo poudarjeno, da je ustanavljanju partijskih organizacij sledilo z zamudo organiziranje OF, vsesplošne organizacije odpora na Slovenskem. Omenili smo že težave pri ugotavljanju prvih terenskih odborov OF. V Cerknici govoré o ustanovitvi prvega odbora OF zelo pomanjkljive in dvomljive ustne izjave.

Nekateri trdijo, da se je prvi odbor OF sestal 1. 6. 1941 v gostilni pri »Klemenu«. Tam naj bi bili med drugimi: Ludvik Lovko, Jože Mele-Vrbec in Ivan Knap (domači sin). O pomenu OF je govoril Ludvik Lovko (89).

Druga verzija je, da je bil odbor OF ustanovljen 15. junija 1941 v hiši predvojnega komunista Franceta Meleta-Primšarja. Na sestanku da sta bila še Lojze Obreza in Franc Kranjc. Prav gotovo je bil navzoč tudi Ludvik Lovko (90).

Spet drugi trdijo, da je bil odbor OF izvoljen avgusta ali septembra 1941 v gostilni »pri Leni«, kjer se je zbralo okrog 30 ljudi. Sestanek je vodil Lojze Ule, ki pa se imen udeležencev ne spomni, pravi pa, da je bilo to oktobra (91). To trdi tudi Slava Gerkman.

Sestanki OF so omenjeni še pri Zidarjevih (Žurga) na »veliki gasi«, pri Dragoliču na »mali gasi«, pri Logarjevih ...

Ivan Knap pravi, da sta ga Ludvik Lovko in Franc Caserman sprejela v organizacijo OF avgusta 1941 (92). Jože Mele-Vrbec pravi, da je delal skupaj z Ivanom Knapom in da so imeli pri njih sestanke, ter zatrjuje, da je bil odbor OF formiran že v juniju 1941. Verzij, ki jih navajajo že umrli in živi pričevalci, je še več.

Albin Logar pravi, da je bil v celici KP odgovoren za frontno organizacijo Franc Caserman.

Na podlagi navedenega se da sklepati, da je organizacija OF delovala v Cerknici že junija 1941, mesec dni po ustanovitvi celice, zatem pa je usmerjala delo v pridobivanje članstva.

Številne izjave o prvih organizacijah OF v Cerknici dajo sklepati, da so bili to vsi člani partijske celice, skojevske in mladinske organizacije, ki je bila že omenjena, in ženske sekcije pri OF, v kateri so bile od vsega začetka najbolj aktivne: Slava Gerkman, Anica Bende, Marija Lovko, Pepca Gabrenja, Francka Caserman, Anica Kuhar-Srimšek in Dragica Braniselj. Posebej je treba omeniti še Dragičino mamo Antonijo Braniselj, ki je morala pozneje mnogo pretrpeti, ker je od vsega začetka aktivno delovala za OF (93).

Posebej je treba pri organizacijskih prizadevanjih in akcijah po liniji OF omeniti predvojnega komunista Ludvika Lovka. Takoj po okupaciji je rekel: »Zdaj je prišel naš čas« (94)! In res! Takoj se je vključil v delo OF ter pomagal z vso vnemo ustanavljati odbore v vsej cerkniški okolici. Poleg njega je treba omeniti še Franca Casermana, ki je bil z njim tesno povezan pri širjenju in utrjevanju OF.

Poleg navedenih je treba med prvimi terenskimi delavci v Cerknici omeniti še druge. V prvih mesecih okupacije so v Cerknici delovali: Ivo in Jože Mele-Vrbec, pozneje tudi njun brat France, Alojz Obreza, Ivo Harmel, Lojze in Jože Vidrih, Ivan Knap, Albina in Slava Knap, Franc Mele-Primšar, Alojz, Tone in Tone ml. Klančar, Edvard Petrovčič, Alojz Verbič-Bokal, Martin Kralj, Janez Mele-Primšar, Janez Dragolič, Ludvik Zakrajšek, Janko Sežun, Alojz Gogala, Jože Kebe, Jože Mramor, Janko Mramor, Ančka Meden, Tone Caserman-Ipavc, Alojz Žnidaršič, Franc Kranjc, Janez Lovko-Urban, Milan Mele, Milan Mesojedec, Lojze Gostiša, Kramarjev Janez, Nikola Borović, Vlado Budkovič, Janko Braniselj, Pepko Turšič, Ciril Remškar, Branko in Zdenko Kristen, Tone Skuk, Marjan Mehle (član okrožnega odbora OF), Avgust Hribar, Božidar Zega, Stojan Pretnar, Ernest Bolka (za zadnjih pet je obširna dokumentacija pri ZZB NOV občine Cerknica, v mapi Marjana Mehleta) ... Prav gotovo je izpuščen še marsikateri izmed prvih aktivistov, izpuščeni pa so v pretežni meri tisti, ki so do prve polovice leta 1942 odšli k partizanom, nekateri brez predhodne politične povezave na terenu. (Vsa imena prvih partizanov bodo v celoti navedena na drugem mestu.) Treba je na-

Franc Mivc iz Dolenjega Jezera je bil med prvimi člani OF. V svinjski kuhinji je napravil bunker, kjer so se skrivali znani aktivisti, Ludvik Lovko, France Popit, Franc Caserman, Tone Debevc-Zvone in drugi

vesti še nekatera imena družin, ki so bile celostno vključene v delo OF: Logarjeva, Branisljeva, Lovkova, Žurgova-Gabrenjeva, Meletova-Vrbča, Vidrihova (Cibova), Knapova (Klemenova), Meletova (Primšarjeva), Dragoličeva, Szopkova in morda še kakšna... (95).

Na Dolenjem Jezeru so bili v prvi odbor avgusta 1941 vključeni: Jože Braniselj-Kaščen, Jože in Franc Mivc, Ludvik Jerman, Jože Kebe (deloval je tudi v Cerknici) in Tone Leskovec-Bucelj. (Ta je bil kasneje zagrizen domobranec) (96). Vaški odbor OF na Dolenjem Jezeru je organiziral Franc Caserman, pomagal pa mu je Ludvik Lovko. Potem se je članstvo širilo. Vključili so se Vrdjanovi, Branisljevi, Kebetovi, Pepca Mivc in drugi (97). Mladina je imela svojo organizacijo. Vodila jo je Marija Braniselj, članice so bile Francka Lovko, Rožentova Pavla in Micka Mestek, ki je bila tudi prva sekretarka SKOJ. Iz Otoka sta bila na Dolenjem Jezeru povezana Milan Mulc in Lojze Martinčič, ker tam niso imeli samostojne organizacije (98). Na Dolenjem Jezeru so bili kandidati KP Jože Braniselj, Jože Kebe, Tone Leskovec ter Lojzka in Francka Lovko (od začetka 1942).

V odboru OF v Dolenji vasi so bili: Viktor Baraga, Edvard Tavželj, Alojz Švelc, Tone Petrovčič, Janez Petrovčič in Franc Urbas-Japec (99). Kot sodelujoče je treba v prvi vrsti omeniti še družine Gornikovo, Urbanovo, Ulečo, Ugljevo, Stražišarjevo, Mlinarjevo, Antona Obrezo st. in njegovo ženo ter še prizadevno mladinsko in skojevsko aktivistko Tonči Meden.

V Zelšah je delovala Meletova in Isteničeva družina in še nekateri posamezniki. Hančič iz Turna je bil povezan na Rakeku. V Zelšah je treba omeniti še Petričevo hišo (100). V Podskrajniku je aktivno delovala za OF Lahova družina (101).

V Martinjaku so bili v OF Ludvik Žnidaršič z družino, Francka Brinovčeva in drugi družinski člani, Tomčeva in Rojčeva družina. Na Marofu so bili aktivni Mihovi. Janko Sežun, ki je stanoval v Martinjaku, je sodeloval z OF doma in v Cerknici, kjer je imel ključavničarsko delavnico.

Na Rakeku so bili v odboru OF: Lojze Bukovac (pozneje sekretar), Marko Rajčević, sekretar, Marcel Kronegger, Janez Kralj, Ivan Suvorov, Vinko Steržaj, Tone Kovač, Franc Meden, Jože Pirc in morda še kdo. Prav gotovo so bile pozneje vključene še Zora Zorc, Minka Sodja in druge žene (102). Posebej je treba poudariti aktivnost celotne Pirčeve družine.

V Ivanjem selu je bil formiran prvi terenski odbor OF oktobra 1941. V njem so bili: Stanislav Štefančič, Ivan Slabe, Franc Slabe, Janez in Franjo Kranjc ter Tone Klančar. Zelo aktivna je bila družina Urbas, kjer je bil formiran odbor OF. Z Ivanjim selom so bile tesno povezane Laze, kjer je kot aktivist OF prednjačil Jože Simšič-Jelen (103).

Za območje Unca in Slivic je bil formiran odbor OF oktobra 1941. Njegov sekretar je bil Ivan Matičič, člani pa: Janez Ivančič, Andrej Istenič, Anton

Miro Majer je bil med prvimi cerkniškimi mladinci in skojevci

Vinko Turk, eden od prvih članov mladinske in skojevske organizacije v Cerknici

Jernejčič, Matevž Hreščak, Franc Klemenc in Adolf Beber, pozneje pa so bili vključeni še Tone Jernejčič iz Slivic, Tone Kunc z Unca in morda še kdo. Lojze Ule se spominja:

»Ravno sem se vračal z nekega sestanka v Ljubljani, ko me je na železniški postaji na Rakeku prestregel eden od Pirčevih fantov in me zaprosil, naj se udeležim sestanka na Uncu in kaj povem. Tja me je tudi pripeljal, me z njimi povezal ter odšel. Na sestanku je bilo zbranih kakšnih dvajset ljudi. Sestanek ni bil dokončan, kajti v vas so prišli italijanski vojaki in po hišah delali preiskave. Prišli so tudi v gostilno in izpraševali, če je med nami kdo, ki ni domačin. Vsi z gostilničarjem vred so rekli da ne. Potlej so začeli ljudi legitimirati, jaz pa sem k sreči že prej odšel iz gostilne mimo stražarja, ki name očividno ni bil dovolj pozoren.«

Po izjavi Franca Klemenca so okupatorji 24. julija 1942 aretirali skoraj ves odbor OF in ga poslali v internacijo (104).

Do spomladi 1942 je OF hitro naraščala in se okrepila tudi z ljudmi iz vrst klerikalnih društev, ker je bilo očitno zlasti na rakovškem območju. Partija in OF sta po vaseh pridobivala ugled in pravočasno posegla v boj za enotnost odporniškega gibanja. Na Rakeku je bilo že pred vojno precej levo usmerjenih, zato je bilo na tem koncu razmeroma lažje preiti v širino. Poznejši odhod večje skupine fantov v partizane je bil rezultat dobro zastavljenega dela.

Formiranje cerkniškega okrožnega odbora OF v juliju 1941 je dalo organizaciji in utrjevanju terenskih odborov OF nadaljnjega poleta.

Okrožni odbor OF je bil ustanovljen na Perkusu pri Grahovem. Njegovi člani so bili: Marjan Mehle, Matija Krajc, Jakob Šilc, Izidor Hrovatin in Ivan Novak, ki je postal sekretar okrožja. Odbor je imel zastopane vse politične smeri iz predvojnega življenja. Na sestanku je bil navzoč tudi član okrožnega komiteja KPS Alojz Ule. Pozneje so ta odbor stalno dopolnjevali. Po odhodu Ivana Novaka v Belo krajino in aretaciji Marjana Mehleta so prišli vanj Ludvik Lovko, Jože Zigmund, Jože Pirc in Lojze Bukovac (105).

Nihče ne ve povedati, kdo je postal po odhodu Ivana Novaka sekretar okrožnega odbora OF. Nekateri namigujejo, da je bil to Ludvik Lovko, drugi, da je bil Jože Pirc. Lahko da je bil sekretar France Popit, ki je bil član okrožnega komiteja KPS in inštruktor CK KPS za to območje še nekaj mesecev po odhodu Ivana Novaka.

V avgustu 1941 so bili izoblikovani še rajonski odbori OF, med temi tudi cerkniški.

S takim organizacijskim omrežjem partije in OF je bil cerkniški in rakovški teren pripravljen na odpor proti okupatorju in spopad z njim. V letu 1941 in v prvih mesecih leta 1942 je delovalo v organizaciji OF najmanj 80 odstotkov prebivalstva.

Pričel se je organiziran spopad

Akcije terenskih odborov OF so bile raznovrstne. Najprej je šlo za pridobivanje članov in sodelavcev, potlej pa so bili odbori vse bolj akcijski. Med prvimi nalogami je bilo zbiranje orožja. Ta akcija je pravzaprav potekala že prej, kajti mnogi so pobrali in poskrili orožje še pred prihodom okupatorja. Dobivali so ga od umikajočih se vojakov, pa tudi v objektih obrambne linije. Pozneje so dobivali orožje od ljudi, ki niso vedeli, kam bi z njim, in so se bali represalij. Prvi aktivisti so orožje spravljali na skrivna mesta, pretežno zunaj naselij. Orožje so tudi kupovali. Za mitraljeze so dajali po 500 lir.

Albin Logar je imel ob razpadu shranjeni dve puški, ki ju je dobil od nekega rezervista. Pozneje je dobil še pištolo od gostilničarja Anteja Crnice iz Logatca, nadalje je kupil nekaj pušk in dve zbrojevki pri nekem kmečkem fantu na Rakitni. Zanj mu je povedal aktivist Martin Kralj in mu dal 500 lir kot prispevek k nakupu. Mitraljeza je potem zvozil po delih s kolesom, v nahrbtniku.

V bunkerjih obrambne linije sta Albin Logar in Franc Caserman nabrala nekaj zabojev streliva in ročnih bomb. Orožje sta shranjevala na Kamni gorici in pod vrhom Slivnice. Orožje so zbirali še Jože Mele-Vrbec in njegov brat Ivo, Štefan Obradović, Adolf in Miro Gruden (Majer), Tone Caserman-Ipavc, Ludvik Lovko, Franc Caserman, Alojz in Jože Vidrih, Karel Kežman in drugi. Imeli so ga kakšnih dvajset vrst. Oddajali so ga Kožlješki četi, nekaj pa so ga zadržali zase, ko so odšli k partizanom. Nekaj orožja so pozneje predali Rakovški četi (106).

Cerkniški aktivisti Jože Mele, Ludvik Lovko, Franc Caserman, Albin Logar, Jože Vidrih, Stane Mele in Janez Mele-Primšar so pozimi 1941/42 nad Brezjami v Zatrepah nepričakovano srečali kakšnih petdeset partizanov, ki

so gazili sneg po Slivnici in bili namenjeni v Martinjak po hrano. Ker se jih ti niso nadejali, bi bili skoraj usekali po njih, a Ludvik Lovko se je sporazumel z njimi, ker so ga že poznali od prej. Takrat so jim izročili nekaj hrane, 7 do 8 pušk in puškomitraljez s strelivom (107). Drugi pričevalec navaja, da je pozimi 1941/42 kakšnih 15 fantov neslo hrano in orožje Kožlješki četi. Zbor je organiziral Ludvik Lovko v Martinjaku pri Razdrihovem kozolcu. Orožje in drugo so nosili čez Slivnico, skozi Brezje. Prav gotovo je bila to ista akcija. V njej so bili tudi terenci iz Grahovega in Martinjaka (108).

Po neuspeli akciji reševanja štirih ujetih partizanov v Cerknici, 16. januarja 1942, so cerkniški terenci Ludvik Lovko, Franc Caserman, Albin Logar in Jože Mele izročili borcem Šercerjevega bataljona na Krajčevi žagi tri mavzerice in mitraljez. Jože Mele-Vrbec je sam imel spravljenih deset pušk in jih je posamično oddajal borcem. Ob neki priložnosti sta s Francem Casermanom znosila skozi blok zaboj streliva in osem pušk. V ta namen se je France oblekel v pumparice in si po dve puški zataknil pod suknjič. Potlej sta jih oba odnašala v partizansko četo. Petnajst pušk in dva mitraljeza sta bila skrila v Cibovem breznu na Slivnici, od tam so orožje odnašali partizanskim enotam (108 a). Tone Bavec pravi, da sta borcem Kožlješke čete izročila več orožja tudi Alojz Žnidaršič-Matičkov in Janko Braniselj iz Cerknice; imela sta ga zakopanega nekje pod Kamno gorico (109). France Brence s Peščenka se spominja, da je Ludvik Lovko pred napadom na Bezuljak skril pri njem mitraljez. Rekel je, da se pripravlja akcija (110).

Za zbiranje orožja so si prizadevali moški, ki so delovali v okviru Narodne zaščite. Komandir zaščitne skupine je bil Jože Mele (111).

Člani Narodne zaščite na Rakeku so opravili nešteto akcij. Še prej so zbirali orožje in ga prav tako oddajali partizanom. Pri akcijah so se izkazali bratje Pirc, Tone Bavec, Tone Krajc, Dušan Zorc, ki je bil komandir Narodne zaščite in drugi. Nekaj orožja je vsak zadržal zase. Tako so marca 1942 odšli k partizanom krepko oboroženi.

Partizanske enote so zalagali s hrano tako terenci z Rakeka kot iz Cerknice. Zelo uspešna je bila akcija pri zbiranju suhe hrane za Kožlješko četo v februarju 1942, ko so partizani napadli železniško postajo Verd. Takrat so v Cerknici zbrali dve vreči suhega mesa, precej konzerv in kruha. Zbrano blago so morali po nalogu Franca Casermana kar se da hitro dostaviti enoti. To akcijo sta izvedla France Caserman in Jože Mele. Na pot sta se odpravila podnevi s Klobčarjevim vozom in konji. Stari Klobčar jima je zabičal: »Če vaju primejo, ne povejta, da so konji moji!« Čez blok sta se pripeljala brez težav, le v Begunjah so ju nekateri sumljivi ljudje spremljali s čudnimi pogledi. Blago sta pripeljala k Žgajnarju v Selšček, nato sta se vrnila (112).

Že prej je bila omenjena večja skupina ljudi, ki je prenašala po globokem snegu hrano za partizane. Takih akcij je bilo še več na Rakeku in v Cerknici. Zbiralne akcije so bile celo v centrih, kjer so bile sovražne postojanke. Povsod so morali biti previdni, kajti poleg ovaduhov so bili na delu še organizatorji bele garde.

V februarju 1942 je Jože Pirc z Rakeka zvedel, da se iz ljubljanske smeri pomika skozi Rakek v Cerknico večja italijanska kolona z namenom, da bi napadla kožlješke partizane. Hotela jih je iznenaditi. Prav ta dan je bila v Delah pri Rakeku smučarska prireditev. Treba je bilo hitro ukrepati, in Pirc je na Kožljek poslal dva zaščitnika, Dušana Zorca in Franca Bombača. Na smučeh sta hitela po bližnjici in se prebijala čez zamete. Ko sta se približala Kožljeku (nekoliko stran so imeli partizani taborišče), sta opazila italijanske vojake, ki so že prihajali v Bezuljak. Še pravočasno sta opozorila partizansko stražo na nevarnost in se po strmini spustila nazaj. Vojaki, ki so v strelcih rinili v breg, so obadva obveščevalca opazili in nanju odprli ogenj, a sta jo srečno odnesla in se vrnila na mesto smuškega tekmovanja (113).

Na Rakeku se je Narodna zaščita pripravila na večjo akcijo ob napadu na Bezuljak. V akciji naj bi sodelovali vsi skojevci in drugi aktivisti. Razdelili so se po skupinah, vsaka je bila zadolžena za svoj objekt. Jože Pirc naj bi z osmimi ramparji napadel železniško postajo, Dušan Zorc s svojo skupino vojake v Sokolskem domu, Franc Bombač pa vojake sredi vasi. Potlej so od akcije odstopili, da bi civilno prebivalstvo obvarovali represalij, pa tudi zaradi predvidenega odhoda k partizanom (114).

Druga akcija je imela namen odvrniti vojaške enote od možne intervencije ob napadu na Bezuljak. Kakšnih 40 mladincev je pod vodstvom Dušana Zorca sodelovalo pri slepilnem napadu na Rakek. S hriba Srnjak so odprli ogenj prav v smeri železniške postaje, ki je bila za Italijane največjega pomena. Na noge so spravili vso italijansko posadko, ki je nato do jutranjih ur streljala tjavdan kot za stavo. Pri vodovodu na Rakeku je Tone Bavec v

isti noči rezal telefonske žice. Do jutranjih ur je z drugimi fanti čakal v Lavričevem gozdičku; pozneje so se vsak s svojega konca previdno približevali svojim domovom (115).

Ena izmed važnih nalog terenskih delavcev je bila pomagati pri partizanskih akcijah z razbijanjem komunikacijskih naprav. Napad na Lož in na Bezuljak sta bila koordinirana akcija Krimskega bataljona, terenci pa po vsej verjetnosti o obeh akcijah niso bili informirani. Izvajali so le odrejene naloge. V Cerknici in na Rakeku so vedeli samo za akcijo v Bezuljaku, in še to le nekateri (116). Zaščitniki so podirali drogove in rezali žice, da bi preprečili medsebojno povezavo italijanskih posadk. Ob napadu na Lož in na Bezuljak so prekinjali linije na vseh območjih, ne da bi vedeli drug za drugega. Skupino, ki je rezala žice proti Begunjam, je vodil Franc Caserman, linijo Rakek—Cerknica je imel na skrbi Tone Bavec, smer Martinjaka spet drugi terenci. Linija Cerknica—Begunje je bila popolnoma prekinjena (117).

Zaščito v Loški dolini je mobiliziral Janez Hribar; delovala je v isti smeri, poleg tega pa je imela pripravljeno še sanitetno enoto za morebiten prenos ranjencev (118).

Pod vodstvom Jožeta Meleta so v cerkniški okolici porezali precej žice za potrebe Kožlješke čete, ki si je v taborišče napeljala elektriko. V akciji so sodelovali: Jože in Janez Mele, Tone Caserman-Ipavc, Stane Cimperman, Milan Braniselj in drugi (119).

Italijanske vojaške oblasti so pridno beležile sabotažne akcije, toda marsikaj se ni ohranilo. Poročnik Falco, komandir sektorja karabinjerjev v Logatcu je 2. februarja 1942 poročal v Ljubljano, da so neznanci ob neugotovljeni uri pretrgali na petih mestih vojaški telefonski vod med Cerknico in Rakekom (120). Vemo tudi, da sta v začetku leta 1942 Tone Krajc in Ivan Suvorov z Rakeka rezala žice od Rakeka proti Zelšam. Takrat je Krajc ustrelil nekega italijanskega vojaka (121). Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino je dne 8. maja 1942 poročal, da so partizanski roparji — ti so tedaj Premrovu iz Martinjaka pobrali precej jermenja — ob odhodu uničili civilno in vojaško telefonsko linijo (122).

Pri vodni črpalki pri Podskrajniku je bil večkrat napravljen kratek stik. Tako so bili na Rakeku brez vode; pogrešala jo je zlasti železniška postaja, kjer so se napajale lokomotive. Pri tem delu je sodeloval tudi elektrikar Janez Kralj z Rakeka, ki je bil aktivist OF. Pozneje, ko v Cerknici ni bilo postojanke — po kapitulaciji Italije in v letu 1944 — so partizani odklapljali črpalko v Cerknici, in na Rakeku tudi po nekaj dni ni bilo vode. Na Rakeku pa so domobranci izklopili električni tok. Po nekem tihem sporazumu so s tem prekinili eni in drugi, kajti vsak je potreboval svoje, elektriko in vodo. Alojz Ule in Albin Logar sta pripravljala razstrelitev vodne črpalke v Cerknici veliko prej. Bilo je v zgodnji jeseni 1941, ko se je kosila otava. Ule je za nameravano akcijo dobil vžigalnike pri Jakobu Šilcu v Žerovnici, razstrelivo v palicah pa je prinesel iz Goričice pri Lipsenju. Oboje je znosil v delavnico Janka Sežuna, ki je bila oddaljena od črpalke le kakšnih deset metrov. Vse je bilo pripravljeno, tudi ključ, ki ga je ponaredil Ule v delavnici. Z Albinom sta v kritični noči že vstopila na Žumrov vrt, kjer je zidana vodna črpalka, ko je sem od Žumrove hiše prihajala na dvorišče večja italijanska patrulja. Akcija tako ni bila izpeljana (123). Po vsej verjetnosti so Žumrov kozolec pozneje zasedli italijanski vojaki enote Cacciatori delle Alpi ali pa kakšna druga mobilna enota.

Akcije rakovških mladincev so prehajale v oborožene napade. Med Rakekom in Cerknico so na stari cesti napadli karabinjersko patruljo, jo razorožili in sezuli. Več sabotažnih akcij so usmerili na železniško postajo Rakek, kjer so v ležaje koles vagonov nasipali jeklene opilke. Še pomembnejše delo je opravila rakovška zaščita, ko je v noči od 4. na 5. oktober 1941 v povezavi s Kožlješko četo pomagala pri iztiritvi lokomotive vlaka z dvanajstimi vagoni; osem od teh je bilo močno poškodovanih. O tem je poročal Slovenski poročevalec z dne 11. oktobra 1941. Železniška uprava je sporočila, da je bil podtaknjen peklenski stroj in da je bil promet po tiru dalj časa onesposobljen. Diverzija sovpada z nočjo pred odprtjem ljubljanskega velesejma. Od terencev so sodelovali pri akciji Tone Bavec, Jože Pirc z Rakeka in Ante Crnica iz Logatca (124).

Tisk in razpečavanje ilegalne literature

Vzporedno z navedenimi akcijami je delovala agitacija in propaganda. Ljudem je bilo treba pojasniti, za kakšne cilje se partizani borijo, in jih pridobiti za sodelovanje, hkrati pa razkrinkavati sovražnikove ukrepe in zločine ter se spopadati z domačo reakcijo. Zato moramo to šteti med poglavitne dejavnosti prvih aktivistov in organizatorjev upora.

Tovrstna aktivnost je zajemala natis in razdeljevanje čtiva, trošenje letakov, lepljenje plakatov in izdajanje radijskih poročil, kajti radijski aparati so bili kmalu po zasedbi odvzeti. Napisne akcije so izvajali tako po stenah javnih stavb kot na privatnih hišah.

Slovenski poročevalec, ki je izhajal kot glasilo OF na štirih straneh, so tiskali v nekaj sto izvodih že meseca julija 1941 v Žerovnici ter ga po »kanalih« razdeljevali po vaseh in hišah. 1941/1942 je delovalo več različnih »tehnik« v Cerknici, na Rakeku in na Dolenjem Jezeru. Ludvik Lovko in pozneje Tone Debevc z Rakeka sta poslušala radijska poročila in jih pripravljala s komentarjem; razmnoževala sta jih na pisalne stroje. Lovko je to delal pri Šajnovih, ki so stanovali pri Slabetovih, Tone Debevc, ki je obvladal stenografijo, pa pri Francu Mivcu na Dolenjem Jezeru. Še posebej pa je treba podčrtati delovanje valjne ciklostilne tehnike, ki jo je ustanovil in kot prvi začel voditi Alojz Ule iz Žerovnice, sicer zaposlen kot ključavničarski pomočnik pri Janku Sežunu v Cerknici. Deloval je na dveh koncih, na območju Cerknice in na območju Grahovega, kjer je imel pod skalo pri Veselovem mlinu prvo »tiskarno«. Izvodi Slovenskega poročevalca so potovali po vaseh spodnje Notranjske in celo na Primorsko. En sam izvod je prebralo več ljudi. »Ko prebereš, oddaj naprej!« je bilo napisano na naslovni strani.

Od septembra 1941 je delovala še rotociklostilna tehnika na Rakeku. Vse tehnike so se dopolnjevale še z drugovrstnimi natisi (letaki) in propagandnimi prijemi (125).

Pozimi 1941 so na Rakeku nalepili večje plakate, na katerih so bila ožigosana nekatera dekleta, ki so se vdajala Italijanom. Zato so Italijani nekaj fantov zaprli. Za obletnico Oktobrske revolucije 1941 je partija organizirala veliko akcijo trošenja letakov in napisov po stenah hiš. Pri tem sta bila zelo aktivna Tone Kovač in Ivan Turšič. S pomočjo sodelavcev sta na manjših letakih napravila fašistične embleme in prek njih rdečo zvezdo s srpom in kladivom. Čez vse pa je bil še napis: »Morte al fascismo« (smrt fašizmu). Prav na predvečer praznika, 6. novembra 1941, je vlak pripeljal večje število vojaštva, namenjenega na Bloke. Prek svojih obveščevalcev so aktivisti OF za to pravočasno zvedeli in raztrosili letake po vsem Rakeku ter jih vtihotapili na vojaške kamione in še celo na hodnik hiše, kjer je spal italijanski colonello. Ker so bili letaki izdelani v italijanskem jeziku, so Italijani mislili, da imajo v lastnih vrstah komunistične agitatorje (126).

Na nevarnost komunistične propagande so opozarjale vse karabinjerske postaje in o zaseženih letakih sproti obveščale višja poveljstva. Tenente Falco iz Logatca poroča s fonogramom 7. avgusta 1941 v Ljubljano, da so civilisti »6. t. m. v obljudenem delu Rakeka našli dva letaka komunistične propagande, namenjena italijanskim vojakom. Omenjeni razglasi so bili izročeni armadi na Rakeku«. Dopis logaške karabinjerske tenence z dne 8. 2. 1942 opozarja, da so na Rakeku dobili en letak in da je bilo na javnih zgradbah sedem napisov, ki so jih zbrisali karabinjerji. Cerkniški marešalo Marras je brzojavno poročal, da bodo kopije najdenih letakov dostavili poveljstvu v Ljubljani in da je raziskovalno področje razširjeno. Brzojavka ni datirana (127). Ob neki napisni akciji na Rakeku so Italijani nekomu ukazali, da zbriše napis s Steržajeve hiše. Vzel je v roke železen drog in tako drgnil po hiši, da se je še bolj poznalo. Morali so poklicati Urbančičevega zidarja, da je napis obmetal z malto, toda ko se je omet osušil, je bil napis še bolj viden (128). Napisne akcije, trošenje letakov, informacije o partizanskih akcijah ter razširjanje partizanskega tiska iz Ljubljane — vse to je delovalo na italijanske oblasti in tudi na domače izdajalce kot žerjavica za zanetitev ognja, ki ga bo težko pogasiti.

Čeprav pred vojno na območju Cerknice in Rakeka ni bilo partijske organizacije, so nekateri posamezniki že takrat širili marksistično literaturo. Veliko je pri tem pomagal Janez Hribar iz Loža, ki je izročal brošure in letake zaupnim ljudem. Še pred njim in njegovimi sodelavci so propagandno delovali tovariši, ki so bili v letu 1933, 1934 in še pozneje obsojeni zaradi komunizma. Raznašali so lista »Rdeči prapor« in »Proletarec«.

Lojze Ule se je še od Jožeta Petrovčiča »nalezel« levičarskih naukov in potlej pridobival še druge, Franca Casermana, Alojza Rožeja, Albina Logarja iz Cerknice, Andreja in Janeza Hrbljana ter Andreja Klučarja iz Žerovnice. Na Rakeku sta dobivala čtivo Tone Krajc in Jože Pirc, v Begunjah Sernel, v Planini Benčan, na Blokah Tone Šraj ... (129).

Tako je komunistična misel prodirala med ljudi. Bila je prepričljivo nasprotje tisti, ki so jo propagirali klerikalci z listi in brošurami kot je bila brošura »Ukrajina joka« ...

Med narodnoosvobodilno vojno je to misel spoznalo ogromno ljudi. Tudi na Notranjskem je agitacija in propaganda v veliki meri temeljila na partizanskem tisku, ki je začel izhajati že julija 1941. Lojze Ule se je še pred vojno spoznal s tehniko tiskanja pri Jožetu Petrovčiču, kar mu je prišlo prav med NOB. Tehniko tiskanja sta Lojze Ule in Albin Logar preizkušala v delavnici Janka Sežuna, a sprva jima ni šlo. Besedilo je bilo nečitljivo, ker je barva zalivala črke. Najbrž se je zataknilo pri matricah. Delo sta opustila (130).

V partizanski tehniki so sprva tiskali samo Slovenskega poročevalca. Iz jame pri Veselovem mlinu je Ule preselil »tiskarno« na svoj dom in tam nadaljeval delo. Ciklostilno tehniko so nato selili v Cerknico, pozimi 1941 pa so jo prenesli na Kožljek in jo izročili partizanom (131). Na Kožljek so nosili tiskarno: Ludvik Lovko, Franc Caserman, Jože Mele in Albin Logar (po podatkih Jožeta Meleta in Albina Logarja).

Rotociklostilni aparat, ki je od septembra 1941 deloval na Rakeku, se je pokvaril in konec februarja 1942 so ga z Rakeka z avtobusom odpeljali k Resiniviču, mizarju v Grahovem. Potlej ga je neki fantiček z garami odpeljal na Lipsenj h kovaču Mihi Šegi, kjer ga je na podstrešju kolarske delavnice popravil Alojz Ule. Rotociklostil je nato deloval v bližnjem transformatorju, ki ga je imel na skrbi rakovški elektrikar Janez Kralj, aktivist OF. Ta je uredil vse potrebno za natiskovanje. Uletu je preskrbel ključ in mu dal električno pečico, da je z natiskom nadaljeval, ne da bi se mu strjevala barva in da ga ni zeblo. Tiskarska tehnika je delovala v transformatorju do začetka aprila 1942, ko je bil Alojz Ule aretiran. Še po prejšnjem dogovoru z Lojzetom Mlakarjem, je bila zaradi nevarnosti tiskarska tehnika premeščena na Babno polico, kjer so bili boljši pogoji za delo. Rotociklostil je tja odnesel Ludvik Lovko in nato delal na njem.

Na Rakeku so na ta stroj nekaj časa tiskali tudi letake in poskusili so s tiskanjem brošur. Matrice so sprva dobivali že natipkane iz Ljubljane, od koder jih je prinašala Minka Sodja z Rakeka. Ko so v jeseni dobili dober lastni pisalni stroj, so matrice izdelovali sami. Papir za natisk je prihajal iz Ljubljane; dostavljal ga je Štirnov šofer Franc Pelan (132).

Nekaj mesecev v letu 1941 je ciklostilni aparat na valj deloval v Cerknici. Albin Logar je že prej pomagal Uletu pri natiskih in se je že spoznal s tehniko ravnanja. Z Uletom sta razmnožila tri ali štiri številke (133). Nekaj izvodov je odnesel Albin Logar Jožetu Pircu na Rakek, Anteju Crnici v Logatec in Alojzu Rožeju, ki je delal v Begunjah pri Medenu. Povzemamo nekaj stavkov o tiskanju v Cerknici, ki jih je 20. 1. 1971 napisal Albin Logar:

»Menda je v mesecu avgustu tov. Ule predlagal Francetu Casermanu in meni, da bi v Cerknici poiskala primeren kraj, kjer bi lahko razmnoževali Poročevalca. Tako sva s Francetom neke noči pri njegovem sosedu Janezu Casermanu brez vednosti gospodarja v skednju na »podu«, kjer je imel večjo količino sena, napravila v senu bunker. Vhod v bunker je bil z zunanje strani skednja, tako da si se moral vanj plaziti pod senom. V tla »poda« sva napravila primerno odprtino, skozi katero se je prišlo v bunker. Seno sva v vrečah znosila na »pod« in tako napravila poldrug kubični meter prostora, ki sva ga obložila z deskami. V bunker sva prinesla akumulator in ga povezala z baterijsko žarnico, da sva imela v bunkerju razsvetljavo. Neke noči sva vanj prinesla razmnoževalni stroj in nekaj ciklostilnega papirja, ki nam ga je izročil Ule. Velik zaboj ciklostilnega papirja pa je v mesarijo Logar pripeljal avtoprevoznik Štirn z Vrhnike... Zaradi varnosti smo pozneje ta papir prenesli z vednostjo koncipienta Marjana Mehleta v odvetniško pisarno dr. Anteja Tavčarja. Ob neki raciji pa so papir premestili v opuščeno Žumrovo kegljišče, od koder smo ga sproti prinašali pod kozolec. V prvem obdobju smo matrice z besedilom dobivali, pozneje pa mi je Ule dostavil pisalni stroj in tehnični pribor za izdelavo matric. Tako sem matrice na osnovi dobljenega besedila za dve številki izdelal doma. Nikakor pa mi ni uspelo izdelati glave za 'Slovenski poročevalec'. Glava je bila napisana za ti dve številki kar s pisalnim strojem. Ker nisem bil tehnično sposoben izdelati glavo, sem pisalni stroj vrnil Alojzu Uletu, matrice pa smo po zvezi dobivali že izdelane.

V bunkerju pri Casermanu sva s Francetom izmenoma tiskala vsak po eno številko Slovenskega poročevalca, in to od meseca avgusta do decembra 1941. Nadaljnje tiskanje je preprečila zima, ker se je zaradi mraza barva strjevala.

Vsakokrat je bilo razmnoženih 1.000 izvodov na štirih straneh. Razmnoževala sva ponoči. Natiskane izvode sva zložila v vreče in jih znosila ven in založila s senom. Vrečo s senom na vrhu sem po policijski uri odnesel domov na podstrešje in tam razvrstil Poročevalec za kolportažo po razdelilniku, ki sem ga dobil od Uleta. Iz Cerknice smo Poročevalce pošiljali na Rakek, Bloško

planoto, preko Loške doline na Primorsko ter v Begunje za 'hribovski predel'. Pri razdeljevanju smo uporabljali Meletov avtobus in Milana Meleta, ki je bil naš sodelavec. Zavitki Poročevalca so bili položeni v bencinsko kanto, ki je imela dvojno dno. Prevažal je tudi šofer France iz Loža. Vsakokrat sta oba šoferja dostavila kanto že izpraznjeno, kajti povsod je bila mreža raznašalcev, ki so še isti dan ponesli čtivo v vasi in med ljudi. Za območje Grahovega je Poročevalec prevzemal Alojz Ule, za cerkniško Franc Caserman, Slava Gerkman, Janez Dragolič, Ivo in Jože Mele, Ludvik Lovko in drugi« (134).

Po navedbah Alojza Uleta je imel kolportažo za Loško dolino na skrbi Tone Prevec, za Bloke Anton Šraj, za okolico Hudega vrha Franc Korošec, za Begunje Alojz Rožej in Sernel, za Rakek Pirčevi in Janez Kralj, za Planino Benčan. Albin Logar je nosil Poročevalca tudi v Logatec in ga oddajal Anteju Crnici. Tone Prevec iz Loške doline je imel povezavo še s Primorsko. Janez Mele-Primšar je kot voznik avtobusa prav tako dostavljal partizansko čtivo v Loško dolino in drugam (135).

Alojz Slabe iz Ivanjega sela je napisal daljši sestavek o delovanju železničarjev od leta 1941; iz njega posnamemo nekaj podatkov o razpošiljanju literature OF. Med vojno je bil z Andrejem Matičičem dodeljen v kurilnico v Ljubljano. Tam sta se povezala z organizacijo OF. Nekega dne ga je mojster Justin poklical in mu nakazal možnost da dobi delo v Postojni, kjer bi bil bliže domu. Zaupno pa ga je vprašal, ali bi lahko opravljal še kakšno drugo delo. Rekel je, da lahko, če bo zmogel. Potem mu je Justin rekel, ali bi sodeloval pri razpečavanju partizanskega čtiva, ker je treba vzpostaviti linijo še s Primorsko.

Z Matičičem sta pritegnila še Franca Mekino st., in vsi trije so potlej delovali pri transportiranju tiska za Primorsko in sicer s pomočjo natakarice pri dolnjem Burgarju in drugih zaupnih ljudi, s katerimi so bili povezani po ilegalnih geslih: »Ali ste pustili kovček pri Koreli?«

V decembru 1941 je Slabe odnesel omenjeni natakarici več ponarejenih dokumentov s fotografijami. Dobivali so tudi po 30—40 kg čtiva in ga razpečevali s pomočjo kurjačev in strojevodij. Andrej Matičič in Matija Ivančič sta imela pod podom delavnice skrivališče, a ni bilo dobro, ker so Italijani tja prepogosto zahajali. Iz Ljubljane so vozili čtivo v vrčih za olje strojevodje in kurjači Hajnrihar, Berčič, Štrumbelj, Belič in drugi. Manjše količine čtiva so prenašali zaviralci in vlakovodje, med njimi Franc Matičič. Vse to delovanje je bilo vódeno iz kurilnice v Ljubljani.

Čtivo je za potrebe Cerknice in drugih terenov prevzemal železničar Tone Klančar in ga oddajal naprej. Precej materiala so oddali na vodno postajo Zelše (tam je delovala za OF družina Hančič — op. p.), od koder je potovalo naprej. Toneta Klančarja in nekatere druge, kot Matijo Ivančiča in Franca Intiharja, so pozneje aretirali, a vztrajati je bilo treba še naprej. Na železnici je bil zelo aktiven Janez Krajnc iz Cerknice, ki so ga pozneje ubili domobranci.

Italijani so pozorno zasledovali propagandne akcije terencev in partizanskih enot in o tem obveščali poveljstva v Ljubljani, v Rimu in Milanu.

Adolfo Marras, vodja karabinjerjev v Cerknici, je z aktom št. 12/17 di P/110. Div. Ris. z dne 23. 6. 1941 opozarjal na propagandni tisk komunistov: »Danes ob 8. uri zjutraj je šel korporal Casas Giuseppe iz 17. Compag. 2. Regimenta minercev »Genio«, nastavljen v Grahovem, po službeni dolžnosti na obhodno delo, in v neki porušeni utrdbi pri Grahovem našel dva tipkana letaka komunistične vsebine v italijanščini. Letak je oddal poveljniku čete . . .

Začeli smo raziskovati razširjenost letakov. Do sedaj je izid negativen. Dal sem nalog komandantu postaje Grahovo, da okrepi službo opazovanja in preiskovanja, da se zatre eventualni novi poskus širjenja sramotilnih spisov« (136).

O komunistični propagandi piše tudi komandant ljubljanskega zunanjega sektorja karabinjerjev bataljonski komandi v Milano z dopisom št. 2/98 z dne 23. marca 1942: »Na sedežu vojske na Rakeku je bilo ugotovljeno, da je neki Stanislav Šraj . . ., doma iz Vrhnike pri Starem trgu, tja pripadajoč, delavec, v hiši Janeza Mlinarja na Rakeku propagiral komunistične nazore in povedal, da bo prej kot v štirinajstih dneh izbruhnila revolucija s sodelovanjem italijanskih vojakov iz Novega mesta, ki so se zbližali z idejami komunizma; komunisti da so v številčni premoči nad italijanskimi vojaškimi silami . . . Sporočilo jemljemo na znanje z rezervo« (137).

Sovražni agitaciji in propagandi proti komunizmu so se vse bolj udinjali kontrarevolucionarni agitatorji iz vrst klerikalnih in drugih nazadnjaških krogov s pomočjo legalnega tiska, pa tudi z ilegalnimi letaki in napisi po stenah hiš. Tudi komisariat za ljubljansko pokrajino opozarja z dopisom dne 8. 2. 1942 št. 396 Ris., da so se na stenah nekaterih hiš v Logatcu pojavili protikomu-

nistični napisi, zadevajoči verska čustva ljudstva, ljubezen do družine in lastnine (138).

Na vse vrste sovražne propagande je partizanski tisk razmeroma hitro reagiral, pojasnjeval ljudem resničnost dogodkov in jih potrjeval v vsakodnevnih akcijah.

Izdajstvo pri Zidarjevih

Na »veliki gasi« v Cerknici je bil pozimi 1941/42 pri Zidarjevih (Žurga) sklican sestanek kakšnih petnajstih ljudi. Pepca Gabrenja, domača hči (žena Franca Gabrenje, ki je leta 1933 ušel z Rakeka v SZ in se izognil aretaciji zaradi komunističnega delovanja), je pričakovala cerkniške aktiviste, Ludvika Lovka, Franceta Casermana, Slavo Gerkman, Adolfa Srimška (takrat je sodeloval v organizaciji OF) in druge, da jih napoti v prvo nadstropje, kjer bi imeli v sobi sestanek. Slava Gerkman je prišla povedat, da bodo obravnavali aktivnost in konspiracijo. Na sestanku bi zaslišali Adolfa Srimška, ker so ga sumili sodelovanja z Italijani. Točno ob napovedani uri pa so v hišo stopili karabinjerji in začeli z zasliševanjem in preiskavo. Med zasliševanjem očeta se je Pepca izmuznila v gornjo sobo in potlačila v peč vso partizansko literaturo. Karabinjerji so jo pogrešali in jo iskali. Ravnodušno je stopila skozi sobna vrata, kot bi imela najbolj čisto vest. Začeli so preiskovati spodnje in nato še zgornje prostore. Med preiskavo so imeli vse domače zastražene v enem samem prostoru. Z nestrpnostjo so Zidarjevi pričakovali, kaj bo. Iz težav pa jih je rešila desetletna Pepčina hčerka Irena, ki se je skrila pod stopnice blizu glavnih vhodnih vrat. Prav tedaj je namreč stopil v hišo Ludvik Lovko, ki je Irenin namig takoj razumel. Zavil je v kot v trenutku, ko je prihajala na sestanek Slava Gerkman in hotela pri zadnjih vratih, ki so držala skozi skedenj, stopiti v hišo. Zadnji hip je Slava zagledala v notranjosti skednja karabinjerja in se srečala z Ludvikom prav tedaj, ko je prihajal v kot. Tedaj sta napravila imenitno potezo, ki jima je prišla na misel sama od sebe: objela sta se kot zaljubljenca in skupno nadaljevala pot do Ronkovega hleva. Tam sta se ločila in vsak po svoji strani prestrezala prihajajoče aktiviste; med temi sta v zadnjem trenutku opozorila na nevarnost Franca Casermana. Vse se je srečno končalo. Pozneje so izvedeli, da so karabinjerji Frenka Srimška, Adolfovega brata, prebunkali, ker so mislili, da jih je potegnil za nos (139).

Akcije se nadaljujejo — okupator ukrepa

Znano je, da so območje od Sv. Vida do Begunj obvladovale partizanske enote in da je bilo tam prvo osvobojeno ozemlje, ki je imelo že pozimi in v zgodnji spomladi 1942 smučarsko in kolesarsko četo. Pozneje je bila osvobojena še Loška dolina. Partizanska oblast je izdajala navodila ter nadzorovala promet in ljudi, ki so prihajali na svobodno ozemlje in odhajali. Nadzorovala je tudi redni avtobusni promet med vasmi na tem območju. Naj v tem smislu prikažemo resničnost takega stanja po italijanskih pismenih virih. Komanda zunanje karabinjerske službe v Ljubljani v aktu z dne 25. junija 1942 obvešča armadni korpus o aktivnosti upornikov: »Dne 15. t. m. je bil na Rakeku sejem goveje živine. Sejma se niso udeležili ljudje z živino z območij Begunj in Sv. Vida nad Cerknico.

Iz zaupnih virov smo zvedeli, da so partizani pri žagi v Begunjah ta dan zavrnili kmete, ki niso smeli pripeljati živine na Rakek.

Kontrole partizanov na avtobusih se nadaljujejo, predvsem v bližini Bloške police — Dan. V prvih dneh so partizani prepovedali da bi na Rakek prinesli kakršna koli živila, medtem ko zadnjih 5 ali 6 dni kontrolirajo le osebne izkaznice (nekaterim ne dovolijo potovati) preiskujejo potnike in prtljago, da bi preprečili transport orožja. (To se lahko razume na dva načina. Ali so posamezniki nosili orožje v roke sovražnika in ga skrivali pred partizani ali pa so ga dobivali v sovražni postojanki za boj proti partizanom, kajti v tistih dneh so se belogardisti že pripravljali na javen nastop. — Op. p.) V teh dneh je Rakek zapustilo sedem mladeničev, ki se bodo po vsej verjetnosti priključili bandam. Mladeniči so dvomljive morale in politične usmerjenosti.« Ugotovitve je poslala vojska z Rakeka (140).

Glede prepovedi odgona živine na sejem lahko sklepamo, da je bil to partizanski povračilni ukrep zaradi ukinitve kart in živeža za celotno cerkniško in begunjsko območje. Odlok fašističnega okrajnega komisarja Rosina iz Logatca to potrjuje. Na visoki komisariat v Ljubljano je 11. maja 1942 poslal naslednji fonogram: »K telegramu 796/17/ RIS sporočam, da sem zaradi stalne navzočnosti band upornikov v vzhodni coni okrožja prekinil dobavo živeža občinam Cerknica (vključno center), Begunje, Sv. Vid, Bloke in Stari trg« (141). Zanimivo je sporočilo še zlasti v tem, da je Rosin prepovedal preskrbo tudi v

Cerknici, kjer je bila močna posadka italijanske vojske. To je bila represalija zoper uporne Cerkničane.

Nekoliko prej, 8. maja 1942, je poslalo poveljstvo finančne straže v Ljubljani pod štev. 3133/4 visokemu komisariatu, poveljstvu vojske v Ljubljani in diviziji »Granatieri di Sardegna« naslednje poročilo: »Komanda poveljstva kr. finančne straže z Vrhnike sporoča, da je to noč ob 0,20 v Cerknici, kjer ima sedež bataljon Genio stotnije G. a. F. (Guardia alla Frontiera), straža obeh enot odbila napad mitraljezcev upornikov, kar pa ni na naši strani povzročilo nobenih izgub.

Napad je bil ponovljen ob 2,20, tudi tokrat brez izgub. Vojaki so takoj odgovorili na oba napada z ognjem iz avtomatskega orožja.

Sicer se za obstoječe nevarnosti vojska ne zmeni. Financarji in karabinjerji iz Starega trga so včeraj dobili od poveljstva iz Cerknice ukaz, da morajo vsako uro poročati po telefonu o položaju. Zadnje novice so bile oddane ob 24. uri, nato pa se niso javljali, ker so bile porezane telefonske žice.

Oddelek Guardie di Finanze je ostal pri orožju vso noč, čeprav novih aktivnosti ni zaznal.

Podpolkovnik G. Bortone« (141).

Italijanske posadke so bile iz dneva v dan bolj vznemirjene spričo povečane aktivnosti partizanske vojske, ki je napadala brez prestanka.

Iz notesa Toneta Avsca oziroma iz priprav na njegovo diplomsko nalogo je povzetih še nekaj podatkov:

»Patrulja bataljona Miloša Zidanška je obstreljevala posadke na Rakeku, v Cerknici in Prezidu. (Prav gotovo gre za poročilo bataljona, ki se nanaša na mesec maj 1942 — op. p.).

14. junija 1942: Patrulja udarne čete, ki je odšla v Cerknico obstreljevat Italijane, je alarmirala vso posadko. Neki tovariš Bine (zelo verjetno Albin Logar, borec Rakovške čete — op. p.) se je drzno priplazil do mostu v sredini trga in tam vrgel italijansko bombo, nakar so Italijani močno nabijali. Na vseh koncih so streljali s težkimi mitraljezi in metali so bombe, kar je trajalo najmanj 3/4 ure. Takoj ko so partizani napravili preplah, so se umaknili brez izgub. Ena patrulja je šla na pregled avtobusa, druga na cesto proti Gornjemu Jezeru, tretja je šla po municijo in bombe, četrta kot izvidnica v Stari trg, peta v Grahovo, da požge pet barak, ki so služile okupatorju, šesta je odšla na Rakek, da prevzame večjo količino vojaške opreme, sedma v Žerovnico, Martinjak in Grahovo, kjer je imela sestanek s terenci in zaupniki, da bi se pogovorili o obveščevalni službi na terenu.

16. junij 1942. Patrola 10 tovarišev je odšla na Rakek, da pretrga telefonske zveze in poškoduje progo.

18. junij 1942. Poslane so bile močne patrole proti Rakeku in Cerknici.«

Iz operacijskega dnevnika prvega bataljona »Ljuba Šercerja« NO od 3. do 13. junija 1942 (tretja četa):

»15. maj 1942. Obstreljevanje posadke v Cerknici. Italijani so ves dan streljali s topovi in mitraljezi v Slivnico.«

Na to mesto moramo vstaviti 16. maj, ko je italijanska vojska že v jutranjih urah udarila s topovi po vaseh Grahovo, Žerovnica in Otok. V Žerovnici in Otoku so granate zažgale nekaj poslopij (v Otoku se je takrat vnela hiša Janeza Mulca). Po topniški »pripravi« je vojska v strelskih vrstah prodirala skozi vasi in čez polja ter si tako utirala pot proti osvobojeni Loški dolini. V Žerovnici je bežal pred njo prileten moški, Brinarjev France, in se umaknil v skedenj. Italijani so navalili za njim z bombami. Skedenj se je od njih vnel in France je v njem zgorel (141a).

»13. junija 1942 ob 11. uri ponoči je patrulja 12 borcev z dvema mitraljezoma iz daljave 250 metrov tolkla po vojaških barakah v Cerknici. Obe posadki, v Cerknici in na Rakeku, sta odgovarjali vso noč s trombloni in s streljanjem« (142).

Tretji bataljon »Miloša Zidanška« je hotel napasti Cerknico z večjo močjo. O tem je ohranjeno poročilo komandanta Slavka Kovača-Smelija, kjer 2. julija 1942 med drugim piše, da bo bataljon napadel Cerknico, vendar predvideva, da bo to težko, ker je postojanka ograjena z žico in obdana z bunkerji ter ovirami po vsej Cerknici. Do akcije ni prišlo (143).

Tako bi lahko našteli še marsikatero akcijo in vsaka je bila tako ali drugače oprta na terensko aktivistično dejavnost, ki je morala partizanskim enotam dajati točna poročila o stanju vojaštva, o zavarovanju vojaških objektov, o sovražnih namerah itd.

Vsaka akcija pa je bila seve povezana z žrtvami, aretacijami in zapori. Po drugem napadu v Bezuljaku so pozaprli nekaj civilistov, prav tako so pozaprli nekaj ljudi po odhodu rakovških fantov k partizanom. Takrat so med

drugimi odpeljali Janeza Hladnika, Mirka Vidriha, Jožeta Kraševca in Jožeta Bombača. To je bilo 19. marca 1942. Naslednji mesec, 3. aprila 1942, so aretirali osem ljudi in jih pridržali za talce, potem pa so jih imeli zaprte do kapitulacije Italije. Med talci so bili: Lojze Bukovac, Aleks Domicelj (ta je plačal pol milijona lir, da so uničili gradivo, ki je še posebej bremenilo Lojzeta Bukovca), Vinko Steržaj in Tone Korenčič z Rakeka, pa Jože in Karel Škulj, Slavc Černe in Benčan iz Planine. Obtoženi so bili sodelovanja pri napadu na postajo Verd v februarju 1942 (144).

Po izjavi Lojzeta Bukovca 6. julija 1981 so člani okrožnega odbora OF na sestanku pri Remškarju v Žerovnici razpravljali o napadu na Verd in so bili zadolženi za posamezne akcije. Rakovški terenci so rezali žice ob progi proti Planini.

Po napadu na Grahovo so zopet pobrali nekaj ljudi za talce: Iva Žumra, dr. Stanka Pušenjaka, dr. Anteja Tavčarja, Rafka Logarja in Zdenka Kristena (145). Potlej so se vrstile aretacije druga za drugo in število aretiranih je med roško ofenzivo doseglo vrhunec. O vseh aretiranih in interniranih na Rakeku smo že navedli podatke po italijanskih virih, podatkov za cerkniško območje pa ni in bi jih morali ugotavljati na podlagi zanesljivih izjav. Prav gotovo je bilo tudi s tega območja pobranih v času italijanske okupacije najmanj sto ljudi.

Aprila 1942 je bil aretiran — kot že rečeno — sekretar cerkniškega okrožnega komiteja KPS Lojze Ule, ko je odhajal na pogovore o reorganizaciji partijskega omrežja na Notranjskem. Imel je srečo, da je kljub straži uničil obremenilno partijsko gradivo, ki ga je nesel s seboj. Stlačil ga je podse in ga mlel ter spravljal pod sedež. Potlej je bil v zaporih do kapitulacije Italije, nakar je odšel v NOV (146). Še prej, v marcu, je bil aretiran dotedanji sekretar okrožnega komiteja KPS Jože Pirc, o čemer bo zapis na drugem mestu. Z njim je bil aretiran še aktivist Marcel Kronegger (147).

Reševalna akcija je končno uspela

Po napadu na posadko v Ložu in v Bezuljaku 19. in 20. oktobra 1941 so postali italijanski vojaki sila previdni in budni. To sta bili prvi večji akciji partizanov, po vsej verjetnosti koordinirani. Po spopadu so Italijani povsod ojačili straže in patrulje. Bali so se napadov na večje postojanke, tudi take, kot je bila v Cerknici, kjer je bilo najmanj 500 vojakov.

Na dan pokopa treh vojakov, ki so padli ob partizanskem napadu na Bezuljak — 22. oktobra 1941 — so Cerkničanom pod kaznijo pretili, da med pogrebom ne sme nihče na ulice in gledati skozi okna. Kasneje pa so tržanom očitali, da se nihče ni udeležil pogreba. Na Peščenku so takrat pretepli delavce, ki so se zvečer vračali z dela iz tovarne v Martinjaku (148).

Tega dne sta se od Martinjaka vračala proti Cerknici inštruktorja CK KPS Ivan Novak in France Popit. Novak je bil hkrati sekretar notranjskega komiteja KPS. Pripeljala sta se na kolesih in se zaustavila pri glavnemu cerkniškemu aktivistu Ludviku Lovku, v hiši na začetku naselja. Tja je Ivan Novak že prej večkrat zahajal. Oba sta imela stalno druga ilegalna imena. Tedaj sta imela ponarejeni osebni legitimaciji, ki ju je napravil takratni občinski tajnik Ivo Harmel. (Harmel je »uredil« osebno legitimacijo tudi za Janeza Hribarja iz Loške doline, ki je šel že sredi junija 1941 v ilegalo. Ponarejeval je tudi druge dokumente.) (149). Novak je imel legitimacijo na ime Belač, Popit pa na ime Košir (150). Tisti dan sta prišla z območja Blok in Ribnice, kjer sta razširjala in utrjevala partijsko omrežje in odbore OF. Ustavila sta se še v Cerknici, da bi se pogovorila o tamkajšnji problematiki. (Včasih sta tam ostala kakšna dva dni in prenočila kar v trgu, čeprav je bila tam italijanska posadka. Ivan Novak je bil bolj domač pri Lovkovih, France Popit pa je zahajal k Dragoliču na »malo gaso«. Ponavadi pa sta se ustavila le za nekaj ur in nadaljevala potovanje.) Po akcijah v Ložu in Bezuljaku, ki sta napravili velik preplah med posadkami, pa so bile straže in patrulje močnejše in strožje ...

Ivan Novak-Belač je prišel na Notranjsko 7. junija 1941, oblikoval okrožni komite KPS za Notranjsko in postal njegov sekretar. Tu je deloval do aretacije 22. oktobra 1941. Po izpustitvi je odšel za inštruktorja na belokrajnski teren

Ivan Novak-Belač in France Popit-Košir sta v skednju Lovkove hiše odložila kolesi in se napotila v kamro, ki je segala z enim oknom v notranjost skednja. Ob njunem prihodu je bila tam še domačinka komunistka Slava Gerkman, ki je pregledovala in popisovala blago nabrano za partizane. Podatke o uspehu nabiralne akcije si je beležil v notes še Košir. Oba z Belačem sta se pogovarjala vpričo Ludvika in njegove sestre Marije o nadaljnjih akcijah. Kritičnega dne so se pogovarjali še o uspehu obeh napadov. Po Cerknici so krožile močne patrulje. To so občutili vsi pri Lovkovih, tudi mati Marija in oče Anton. Sin Oton se za nevarnost ni zmenil in je odšel na »pod« pripravljat mrvo za živino. Pravkar so se menili o morebitni preiskavi, ko zagleda mati na cesti večjo skupino vojakov. Vsa iz sebe opozori oba gosta na nevarnost.

Potlej so hitro ukrepali. Skozi osenčeno okno, ki je segalo v notranjost skednja, sta Belač in Košir skočila v skedenj. Tam ju je z vrha Oton dokaj glasno klical, ker ni imel pregleda nad cesto in najbrž ni takoj doumel, da prihajajo po cesti Italijani. V trenutku, ko sta se Belač in Košir vzpenjala po lestvi na »pod«, so s ceste, ki je speljana samo pet metrov od vhodnih vrat, zavili pred hišo vojaki. Skozi odprta skedenjska vrata so zagledali oba ilegalca in jima sledili. Potlej so vse tri z Otonom pozvali, naj se po lestvi spustijo na tla...

V hiši so brž planili vsak na svojo stran. Ludvik je stopil v kolarsko delavnico k očetu in se lotil dela, mati je šla v kuhinjo, Slava pa je ostala v kamri ter mrzlično pospravljala in uničevala nevarne papirje. Čeravno je bilo okno kamre odprto in bi jo bili vojaki lahko opazovali, se sprva zanjo niso zmenili. Vsa pozornost je bila namenjena drugim trem, ki so jih zasačili v skednju. Belača, Koširja in Otona je skupina italijanskih vojakov naložila na kamion in jih zastražene odpeljala na »plac« v prostore karabinjerske postaje. Tam so jih zasliševali in vsi trije so trdili enako, da Belač in Košir kupujeta sadje. To so se zmenili na poti, po aretaciji (151). Na karabinjersko postajo so vse tri odpeljali s kamionom in jih tam zadržali čez noč. Popit-Košir je imel velike težave, kako uničiti zapiske, ki jih je imel pri sebi. Sprva jih je hotel pogoltniti, toda vseh ni mogel. Zato je preostale skril v slamnjačo. V notesu je imel zabeležen razpored dela in ustanavljanje celic, imena pa označena s šiframi. A vseeno bi zapisi lahko koristili kvesturi. Nekaj beležk je obdržal, ker ju tedaj z Belačem še niso v celoti preiskali. Ko so ju drugi dan odpeljali v cerkniške sodne zapore, sta odvrgla nekaj papirjev tik pred sodniškim poslopjem. Košir je še videl, da jih je pobrala neka ženska. Morala je biti aktivistka OF, ker jih Italijani niso nikdar uporabili zoper njega (152). Nekaj karabinjerjev je ostalo v Lovkovi hiši; med njimi je bil tudi pomožni uslužbenec Nikola Borović. Na hitro so preiskali vse kote in z naperjenimi puškami vdrli v kamro k Slavi Gerkmanovi in jo začeli zasliševati. Napravila se je nevedno, čeprav je razumela, da sprašujejo, ali je domača hči. Obrnili so se še na Borovića, ki je nemudoma prikimal. Verjeli so mu. S tem je Slavo rešil aretacije. (Nikola Borović je skupaj z bivšim orožniškim komandirjem Pernušem tedaj že pomagal organizaciji OF.) (153). Ludvik, ki je bil v delavnici, Italijanom ni bil sumljiv in ga niso odpeljali.

V sodnih zaporih so bili potlej zaprti vsi trije aretirani, a vsak v svoji celici. Ivan Novak-Belač in France Popit-Košir sta bila »soseda« in sta se med seboj pogovarjala z udarci po steni, s šifrirnimi znaki. Drugi zaporniki so ju zvedavo opazovali. Eden izmed njih, bivši podnarednik, ki je bil v celici s Koširjem, je mislil, da ima ta zapornik v svojih čevljih radijski oddajnik (154).

V Cerknici je bil tedaj pri odvetniku dr. Anteju Tavčarju v službi pripravnik Marjan Mehle, ki je prišel sèm tik pred vojno in je bil že od julija član cerkniškega okrožnega odbora OF. Takoj po prihodu okupatorjev se je v Cerknici in tudi v Ljubljani povezal z organizatorji odporniškega gibanja. Bil je osebno povezan z Borisom Kidričem, ki mu je povedal, da sta za ta predel odgovorna dva inštruktorja KP. Prav gotovo tedaj ni vedel za njuni pravi imeni, čeprav sta ga nekoč povabila celo na partijski sestanek v Cerknici, saj je bil član okrožnega odbora OF. Mehle je bil tudi eden izmed tistih, ki so zbirali orožje; deloval je od Rakeka in Blok do Prezida (155). Med drugim je v članku »Na plenumu delegatov okrožnih odborov OF« zapisal: »Iz bunkerjev tako imenovane Rupnikove obrambne črte, ki je po dolgem sekala vso Notranjsko, se je selilo orožje v vaške skednje in podstrešja kmečkih hiš, od tam pa kasneje k našim prvim partizanskim enotam« (156). Na plenum je bil povabljen kot predstavnik OF za cerkniško okrožje in je v Ljubljani poročal o delu pred najvišjimi voditelji slovenskega upora (157). Sprejete sklepe in resolucijo plenuma je objavil Slovenski poročevalec.

Za aretacijo Belača in Koširja je Mehle prav gotovo zvedel od cerkniških komunistov, pa tudi od jetniškega paznika Avgusta Hribarja, ki je bil tedaj že povezan z OF (158). Terenci so najbrž po Hribarjevi zaslugi zvedeli še za preostale zapiske, ki jih je Popit-Košir skril v slamnjačo na karabinjerski postaji. Ivan Knap je takoj sprožil akcijo za uničenje zapiskov; za to je pridobil bivša orožnika Borovića in Pernuša, ki sta bila pri karabinjerjih kot pomožna uslužbenca. Oba sta nalogo dobro opravila. Borović je popival s karabinjerji v gostilni »pri Zgoncu«, Pernuš pa je medtem poiskal zapiske v slamnjači ter jih uničil. O uspešni akciji so potlej prek Hribarja obvestili Popita-Koširja in tako je bil zastran tega brez skrbi (159).

Borisa Kidriča in druge v Ljubljani je obvestil o aretaciji Marjan Mehle, in začeli so pripravljati akcijo za Novakovo in Popitovo rešitev. V akcijo je bil vključen še Ernest Bolka, sodni uslužbenec v Cerknici, zanjo pa je vedel tudi dr. Božidar Zega, ki je bil tedaj sodni pripravnik na sodišču (160).

France Popit-Košir je prišel za inštruktorja CK KPS na Notranjsko mesec dni za Novakom in postal član notranjskega OK KPS. Z Novakom sta ustanavljala partijske celice po vsem Notranjskem in tudi na Dolenjskem

Viktor Avbelj-Štrekelj je bil aretiran v Ljubljani 29. oktobra 1941 kot član rajonskega komiteja KPS za Bežigrad. Iz zaporov v šempeterski kasarni so ga skupaj z Novakom in Popitom rešili vosovci s pomočjo slovenskih policistov

Skozi okno Bolkove pisarne, od koder se je videlo v zamrežene celice zaporov, je dajal Mehle jetnikom navodila in pojasnila glede akcije. Še prej je Marjan Mehle vključil v akcijo paznika Avgusta Hribarja. Skupno sta pripravljala slepilni napad, ki naj bi ga izvedli reševalci. Ob določeni uri bi »neznanci« vdrli v Hribarjevo stanovanje ter brez hrupa zvezali njega in vse člane njegove družine. Potlej bi Hribarju »odvzeli« ključe, napadli stražo in jetnika osvobodili (161). Hkrati so v Ljubljani pripravljali še drugo možnost rešitve. V Cerknico je CK KPS poslal kurirko s štruco kruha, v kateri so bile zapečene žage za železo in pile. Štruco je prinesla v Cerknico Mica Šlander, toda prepozno, ker so bili oba jetnika že odpeljali v Ljubljano (162). Dr. Stojan Pretnar, ki je med vojno kot štajerski begunec prišel v Cerknico in si začasno uredil odvetniško pisarno — delal je tudi za OF in se povezal z Marjanom Mehletom — je v svoji izjavi o Mehletovem delovanju zapisal, da je k »njemu na stanovanje prišla neka kurirka iz Ljubljane, ki je imela v kruhu zapečeno pilo, in da jo pozneje ni več srečal« (163). Pri tej reševalni akciji je sodeloval tudi občinski tajnik Ivo Harmel, ki je za oba jetnika ponaredil osebni legitimaciji (164).

Obe pripravljalni akciji sta propadli, ker so oba zapornika odpeljali v ljubljanske šempetrske zapore. Otona Lovka so že po nekaj dneh izpustili. France Popit-Košir in Ivan Novak-Belač sta bila Italijanom sumljiva, ker nista bila domačina; baje pa so pri enem od njiju našli kos okrvavljenega časopisa; vse to so povezovali z napadom na Lož in Bezuljak (165).

Tisti večer, ko bi morala biti rešena iz cerkniških zaporov, sta bila oba jetnika oblečena in pripravljena na prihod partizanov. Na Mehleta, ki jima je na sodniškem hodniku namignil na akcijo, sta se povsem zanesla. Toda noč je minila, ne da bi se kaj zgodilo. Menda se je kaj zataknilo ... Drugi dan so ju odpeljali ...

Čez dva dni so Marjana Mehleta aretirali — s skupino Cerkničanov, ki so jih pridržali za talce in skoraj vse izpustili že po nekaj dneh. (Baje so jih imeli za talce zaradi pričakovanega napada na Cerknico.) Izpustili so jih zadnjega oktobra 1941. Aretacijo pa lahko povežemo še z aretacijami v Ljubljani, ki so bile izvedene zaradi bojazni, da bi prišlo do demonstracij ob obletnici nastanka države SHS in slovenske deželne vlade 29. oktobra 1918 (166). Marjana Mehleta so očitno aretirali zaradi suma, da je sodeloval pri napadu na Lož in Bezuljak. (Kakšnih 14 dni je bil zaprt v Cerknici, nato v Ljubljani in v Padovi, od koder so ga odpeljali v internacijo v Kalabrijo. Po zlomu Italije se je priključil partizanskim enotam v Bariju. Od tam je v septembru 1944 prišel v Črmošnjice, kjer je nato deloval pri SNOS. Potlej je opravljal visoke funkcije do svoje smrti — op. p.) (167).

Zjutraj so Ivana Novaka-Belača in Franceta Popita-Koširja pripeljali v policijske zapore, še vedno pod njunima ilegalnima imenoma. Najprej so jih zaprli v ločeni celici. Koširju so po nekaj dneh dodelili v zapor provokatorja Planka, ki se je izdajal za žrtev policije in kritiziral italijansko oblast. S Popitom sta se poznala. Planko že prej ni imel ugleda in Popit-Košir je takoj zaslutil, da ima opravka s prevarantom. Tako je bil v izjavah sila previden. Drugi dan so policisti Planka odpeljali in ni ga bilo več nazaj. Prišel pa je neki policist, ki je takoj prisolil Popitu krepko zaušnico in mu zabrusil: »Vi niste noben Košir, vi ste Franc Popit z Vrhnike«! Torej ga je Planko izdal (168). Popit in Novak sta bila zdaj še v večji nevarnosti. Tudi za Novaka so dobili podatke, od kod je: da je doma pod Šmarno goro. Z nestrpnostjo sta pričakovala nadaljnjih zasliševanj in odkritij ... Gotovo je kvestura zbirala vse mogoče obremenilno gradivo, ko sta bila za stenami šempetrske vojašnice, v policijskih zaporih (169). V Ljubljani so prav v tistih dneh pripravljali neko akcijo Viktor Avbelj, ki je bil tedaj član rajonskega komiteta KPS Bežigrad, ter člana osrednje VOS v Ljubljani Zvonko Runko in Edo Brajnik. Tistega dne, 29. oktobra 1941, je bila po vsej Ljubljani trosilna akcija ob obletnici ustanovitve prve slovenske deželne vlade. Italijani so bili na to akcijo najbrž opozorjeni, kajti vsepovsod so delali racije. Edo Brajnik je ušel iz obroča v Šiški, Zvone Runko pa pri Tromostovju. Viktorju Avblju pa se je zataknilo na Dunajski (današnji Titovi) cesti pri železniških rampah in aretaciji se ni mogel izogniti. Pri preiskavi so pri njem dobili nož »štalet«. Najprej so ga odpeljali v belgijsko, nato pa v šempetrsko vojašnico. Slučajno so ga zaprli v isto celico, kjer je bil France Popit. Oba sta se poznala že od prej z akcij, a vseeno sta bila oba silno presenečena. Snidenje bi bilo v drugačnih okoliščinah gotovo bolj veselo. Marsikaj sta si imela povedati (170). Že naslednji večer je aktivist Franc Pasetta (tedaj zapornik) povedal, da se pripravlja akcija za njihovo rešitev iz zapora. Pasetta je imel od vseh najboljše zveze s slovenskimi

Policist Janez Rešek je bil že zgodaj povezan z OF v Ljubljani. S ponarejenimi dokumenti, ki jih je napravila partijska tehnika, je s pomočjo sodelavcev uspel, da so Italijani izpustili iz šempetrskih zaporov Ivana Novaka, Franceta Popita in Viktorja Avblja

pazniki in policisti. S pomočjo njih je zvedel marsikaj, kar so zunaj pripravljali vosovci (171). Na CK KPS so namreč kaj hitro zvedeli za vse tri zaprte aktiviste in začeli pripravljati načrt za njihovo osvoboditev. Pasetta (lastna izjava) je imel s CK zvezo s pomočjo kurirke Rozalije Menih-Barbke. Tudi Viktor Avbelj je imel lažno legitimacijo, tj. legitimacijo s pravimi podatki in sliko Lojzeta Štreklja, ki jo je ta Avblju posodil. Baje sta si bila silno podobna. Štrekelj je bil aktivist OF v Kozarjah in je tam živel legalno. Aretacija Viktorja Avblja, ki je imel njegovo osebno legitimacijo, pa je povzročila silne nevšečnosti. Pravi Lojze Štrekelj je moral kar se da hitro v ilegalo, kajti vosovci so ga takoj po Avbljevi aretaciji o tem obvestili! Nastala pa je težava, kako bo Viktor Avbelj prelisičil zasliševalce ter »predstavil« svoje ožje in širše »sorodstvo«. Aktivistka Marjana Draksler je o tem naglo obvestila pravega Štreklja, in ko se je umaknil, je od njegove žene zvedela vse o njegovih sorodstvenih razmerjih. O vsem tem je bil prek policijskih sodelavcev in paznikov informiran Viktor Avbelj, tako da je pred policijo lahko »opravičil« svoje lažno ime. Igra mu je odlično uspela, pa tudi ženi pravega Štreklja, ki je na vprašanje policije, kje ima moža, odločno rekla: »Saj to sami veste najbolje«! Tako jih je prepričala, da je njen mož v zaporu... Reševalno akcijo so zastavili na vrhu in jo izvajali nadvse resno. V njej so sodelovali še celo organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič, sekretarka rajonskega komiteja Bežigrad Pepca Kardelj, Zdenka Kidrič in Rozalija Menih-Barbka (172).

Neposredno pa so akcijo izvajali: Milan Škerlavaj-Petrač, Savica Hočevarjeva in njena mama Pepca Žagar, vosovec Tonček Žerjal, Marjana Draksler in morda še kdo z zunanje strani, z notranje pa: slovenska policista Janez Rešek in Rudi Weiksler, ki sta bila zaposlena na policiji in v zaporu. Pri reševanju sta imela glavno vlogo v samem policijskem aparatu in sta tvegala življenje. Posredno ali neposredno sta najbrž nevedé pomagala še policista na kvesturi Anton Kablar in Anton Pogorelec. Omeniti je treba še zlasti zapornika in aktivista Pasetta, ki je nesebično spoštoval partijsko disciplino in »odstopil« mesto tretjemu rešencu Viktorju Avblju, kajti taka je bila partijska direktiva. Pasetta je dočakal konec vojne živ in je bil do upokojitve funkcionar zveznega sekretariata za notranje zadeve (173).

Morali so ukrepati z največjo naglico, kajti Ivana Novaka in Franceta Popita so bili ovaduhi že razkrinkali. Novaka so nameravali izročiti Nemcem, Popita pa poslati v internacijo (174). Vse je bilo podrobno pripravljeno in je potekalo po načrtu. Na kvesturi je bilo treba dobiti originalno odpustnico s podpisom kvestorja Messane. VOS je naložil reševalno akcijo Tončku Žerjalu, na policiji Janezu Rešku, kar mu je sporočil Milan Škerlavaj-Petrač. Po Reškovem naročilu je slovenski policist Rudi Weiksler izmaknil bianco dokument o izpustitvi in mu ga izročil. Rešek ga je nato oddal Žerjalu, ki ga je nato s pomočjo Petračeve dokumentne tehnike ponaredil. Ponarejene so bile vse tri izpustnice z vpisanimi osebnimi podatki zapornikov. Izpopolnjene dokumente je Tonček Žerjal zopet izročil Janezu Rešku z naročilom, da jih vtihotapi med akte za izpust zapornikov.

Janez Rešek je zjutraj ves vznemirjen odšel na kvesturo in tam vse tri ponaredke podtaknil Antonu Kablarju med dokumente za odpust. Hitro je zapustil urad, ne da bi ga bil kdo opazil. Potlej je čakal na dvorišču na prevzem dokumentov — prinesel mu jih je Anton Pogorelec — in jih odnesel marešalu, upravniku zaporov, ki je zapornike odpuščal. Rešek je bil namreč za zvezo med kvesturo in zapori ter je prenašal razna naročila (175). »Nekako tretji ali četrti dan bivanja v šempeterskih zaporih«, pravi Viktor Avbelj, »pride pome paznik Janez Rešek in me pelje na zaslišanje na Bleiweisovo ulico, kjer je bil sedež policije. Zelo me je presenetilo, ko me je ogovoril s pravim imenom in ne z ilegalnim. Kmalu pa me pomiri in me seznani z reševalnimi prizadevanji. Ko me je vklenjenega spremljal, mi je rekel: če me bo zasliševalec poslal v sodnijske zapore na Miklošičevo, bova oba pobegnila, če pa bo rekel, da grem nazaj v šempeterske zapore, se tam pripravlja reševalna akcija. Tako se je tudi zgodilo. Zasliševalec Macarol me je napotil nazaj.« (176). Končno je napočil čas odpustov. Ta trenutek so vsi napeto pričakovali, zaporniki in reševalci. Viktor Avbelj se tega trenutka spominja takole: »Dne 7. novembra 1941 pride pome v celico paznik in mi pove, naj mu sledim. Odpelje me v sobo šefa zaporov, kjer je že stal policaj Rešek. Imel je v rokah list o izpustitvi. Poleg njega je stal neki plavolas paznik, ki mu nikakor ni šlo v glavo, da bi bil jaz izpuščen, ker še nisem bil do konca zaslišan. Reška je plavolasec prepričeval, naj zadevo preveri, preden me bo izpustil. Končno je zamahnil z roko, češ saj imamo kvestorjev podpis« (177). Janez Rešek je opisal potek v članku »Tovariši so rešeni« in tudi ustno nekoliko drugače: »Od Toneta Pogorelca sem okrog 8. ure prevzel dokumente in jih odnesel v zapore. Izročil sem jih šefu zaporov, mare-

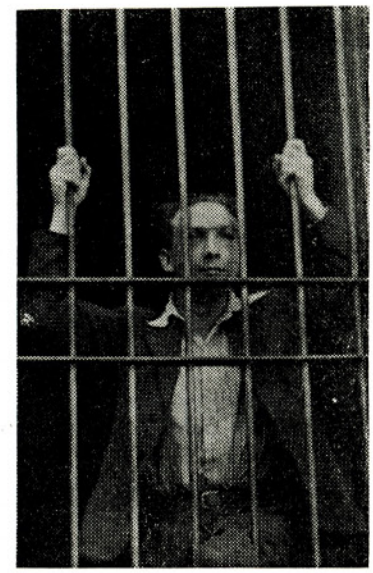

Franc Pasetta z Vrhnike je odšel v partizane 11. julija 1941 na Ljubljanski vrh in je bil do ustanovitve Borovniške čete vodja skupine prvih partizanov. V noči z 31. avgusta na 1. september 1941 so ga na prehodu čez železniško progo nad Bistro ujeli italijanski vojaki in je bil nazadnje zaprt v šempeterski kasarni v Ljubljani. Tu je po nalogu partijskega vodstva dobila z njim stik Rozalija Menih-Barbka in ga obiskovala kot »sorodnica«. Prinašala mu je pošto, od Pasette pa je odnašala sporočila o vseh važnejših dogodkih v policijskih zaporih. Pasetta je obvestil tudi o aretaciji Novaka, Popita in Avblja. Pasetto so pozneje poslali v taborišče Ustica na Siciliji, kjer je dočakal zlom Italije, ko je odšel v partizane (fotografiran v Ustici)

šalu. Ta je listine pregledoval, in ko je prišel do ponarejenih in podtaknjenih dokumentov, je začel zmajevati z glavo in robantiti, češ kako je mogoča izpustitev, ko pa dva še nista bila do kraja zaslišana. Pozorneje je gledal dokumente, vendar ni na njih zaznal nič sumljivega. Vseeno pa je segel po telefonu, da bi poklical kvestorja Messano. To je bil moj najtežji trenutek v življenju. Kaj, če se akcija ponesreči? In posledice. Vsako obračanje številke se mi je kot nož zasajevalo v vznemirjeno notranjost. Na srečo marešalo ni mogel poklicati kvestorja. Najbrž je odpovedal stari telefon. Robantil je še kar naprej in medtem naročil, da mu pripeljejo Štreklja in Koširja, ki sta predvidena za odpust« (178). »Prvi je bil nato izpuščen Viktor Avbelj-Štrekelj, ki ga je poklical marešalo in mu pomolil odpustnico in list za podpis. Ni okleval in nagloma se je podvizal skozi vrata ter izginil v neznano smer« (179). Viktor Avbelj je vedel, da je bil dan prej ali dva Ivan Novak zaradi močne koprivnice prepeljan v bolnišnico, kjer je bil pod stražo. Ob prvi priložnosti je telefoniral znancem, da bi obvestili Pepco Žagar, ki je imela zvezo z zdravniki-aktivisti v bolnišnici, naj takoj pošljejo Novaka nazaj v šempetrske zapore, ker ga nameravajo izpustiti. Dr. Obračunč je zato takoj poskrbel in je Novaka še oštel kot simulanta (180).

Po izpustu Viktorja Avblja je bil na vrsti še France Popit — po enakih formalnostih je nagloma zapustil policijske zapore. Janez Rešek je bil ves na trnih, kajti zasnovana akcija še ni bila opravljena. Čutil se je zelo odgovornega pred tovariši, ki so mu zaupali tako odgovorno nalogo, hkrati pa se je tudi bal, da ga ne bi odkrili prej, kot bo izpuščen še zadnji izmed treh jetnikov-organizatorjev slovenskega upora (181). Po dobri uri se je v zaporu pojavil še Ivan Novak, že oblečen in pripravljen za odhod. Ko je imel za sabo vrata zapora, se je globoko oddahnil. Še posebno težak kamen pa se je odvalil od srca Janezu Rešku. Z njim pa so se radovali rešenci in drugi tovariši, ki so pripomogli k tako uspešni akciji. Premišljena akcija, ki se je začela v Cerknici in srečno končala v Ljubljani, je dala še bolj čutiti, da okupator nad Slovenci ne more izvajati oblasti, da je torej Osvobodilna fronta država v državi.

Pomoč in zdravljenje novozelandskega ubežnika

Avstralec Colin Cargil, Martin Ginger in Novozelandec John Denver-Frenk so 9. decembra 1941 pobegnili iz ujetniškega taborišča v Mariboru. Zatekli so se v Ljubljano in poiskali zvezo z OF. John Denver-Frenk je bil zatem partizan na Samatorici v Dolomitih, od tam pa je odšel na Krim in se priključil polbataljonu na območju Kožljeka (182). Pozneje je bil v sestavu Šercerjevega bataljona. Nekako v sredini januarja 1942 je bil Frenk v večji skupini borcev, ki je gazila sneg čez Slivnico v smeri Martinjaka, kamor je bila namenjena po hrano. Z njimi je bil tudi Alojz Popek-Vandek, ki je menda partizane vodil. Kakor tudi Jože Mele, si je bil Frenk že na poti poškodoval nogo in je težko hodil. Stane Šega pa pravi, da se je Frenk poškodoval tik pred prihodom v Martinjak v hrbtenico. Prav tako pove Franc Mivc z Dolenjega Jezera. Dr. Franjo Smerdu, ki je Frenku pozneje nudil zdravniško pomoč, izjavlja, da je imel Frenk po vsem telesu podplutbe in odrgnine (183). Frenka, ki se je prej boril v britanski vojski, so borci nato prepustili v oskrbo Šentkovim. Njihov sin Ludvik Žnidaršič je namreč od vsega začetka sodeloval z NOB. Spravili so ga v skedenj, kjer so mu uredili zavetišče, da ga ne bi zeblo. Terenci so napravili vse potrebno, da bi Frenk ozdravel. V Cerknici so si prizadevali za zdravniško pomoč Franc Mele, Ivan Knap, zlasti pa Ludvik Lovko, ki se je osebno poznal z dr. Francem Smerdujem. Z njim se je pogovoril zaupno, kje je Frenk skrit. Smerdu se je takoj napotil tja in Frenku nudil prvo pomoč. Potem je prišel v Martinjak še enkrat in predlagal, da bi Frenka odnesli kam drugam, kajti skozi vas so se stalno prepeljavali italijanski vojaki pa tudi patrulje so prihajale iz Cerknice in iz Grahovega. Potlej so Frenka odpeljali na Dolenje Jezero, kjer ga je prevzel Franc Mivc. Dr. Smerdu ga je obiskoval tudi tam, zatem pa ga je po njegovem navodilu prevzel medicinec Jože Ferjančič, doma iz Vipave (184).

Novozelandec John Denver-Frenk je 9. decembra 1941 ušel iz ujetniškega taborišča v Mariboru. Zatekel se je v Ljubljano, kjer je poiskal zvezo s partizani na Samotorici, od tam pa je januarja 1942 prišel v Šercerjev bataljon. Dobil je številna jugoslovanska odlikovanja in čin majorja

Od Šentkovih v Martinjaku je na Dolenje Jezero prepeljal Frenka Janez Knap na saneh. Spravil ga je v zgornjo sobo, kjer je lahko poslušal celo radio. K njemu je prihajal le Ferjančič, kajti večja zdravniška pomoč ni bila več potrebna. Frenk je hodil po sobi in čakal, da pridejo ponj partizani. Na svečnico 1942 je bil Frenk že dober in tedaj se je oglasil pri Mivcu Albin Logar ter je Novozelandca odpeljal naprej (185).

Albin Logar je Frenka iz Dolenjega Jezera pripeljal v Žerovnico, kjer je bil nato izmenoma v »pečnici« Veselove ali Mekavcove žage. Po nekaj dneh ga je Matija Knap iz Žerovnice odpeljal na svoj dom, kjer se je s Frenkom pogovarjal Ivan Remškar, ki je nekoliko znal angleško. Nato pa ga je

Jože Zigmund odpeljal iz Žerovnice k Sv. Štefanu k Enžkovi Marjeti, kjer je imel Frenk začasno bivališče. Ker je bila ženska precej preplašena, so ga po dogovoru premestili k Levčevim na Lipsenj, kjer je za njegovo varnost in za prehrano skrbel Matija Joželj. Frenk je želel čimprej v partizansko enoto, zato je odšel v Markovec. Nalogo za prevoz je Alojz Ule zaupal Francetu Janežiču-Mrganu iz Žerovnice. Od svojega brata si je sposodil konja in nekje v vasi sani. Tako so vsi trije, Frenk, Ule in Mrgan, krenili skozi Gorenje Jezero v Loško dolino. Zaradi postojanke v Starem trgu so šli skozi Podcerkev, Nadlesk in Pudob in pred Iga vasjo zavili proti Viševku in skozi Vrhniko v Markovec. Tu je Ule Frenka pustil v gostilni pri Ipavcu, voznik France Janežič-Mrgan pa se je vrnil v Žerovnico. Alojz Ule je takoj obvestil Anico Mohar (Potočanovo), s katero je bilo dogovorjeno, da odpravi Frenka na pravo mesto. Po vsej verjetnosti ga je tja odpeljal France Zigmund. Le deset minut prej so bili v vasi Italijani, zato so bili v vasi ob prihodu sani s Frenkom nekoliko zaskrbljeni (186). John Denver-Frenk je prišel na Spodnje Poljane v Šercerjev bataljon 19. februarja 1942 (187).

Poskus reševanja ujetih partizanov in aretirancev

Ob drugem spopadu v Bezuljaku, 15. januarja 1942, so bili partizani iznenadeni. Zvečer so bili v Popkovi hiši pri večerji — potem ko so nabrali polne nahrbtnike hrane za Kožlješko četo — pa so jih ob 21.30 napadli Italijani, pripadniki karabinjerjev in finančne straže iz Cerknice. Izdal jih je bivši orožnik Miro Košir iz Bezuljaka, ki so ga nato 5. junija 1942 partizani obsodili na smrt. V Popkovi hiši je bilo tedaj sedem partizanov, in sicer: Anton Popek-Maks, domači sin, Ludvik Obreza iz Bezuljaka, Franc Kržič-Iztok iz Borovnice, Viktor Kušar-Džuro iz Notranjih goric, Karel Frangež-Miha iz Velike Nedelje, Anton Pezdir-Vojteh iz Notranjih goric, Franc Meden-Maček, ki je bil pred odhodom v partizane železniški delavec na Rakeku (188).

Slovenski poročevalec z dne 24. januarja 1942 je zapisal, da je bilo v akciji 40 sovražnikovih vojakov. Italijanski podatki pa se glede tega razhajajo in navajajo večje število napadalcev. Poleg vodje karabinjerjev marešala Francesca Venca in njegovih karabinjerjev sta bila še brigadir finančne straže Luigi Rinaldi ter stražar Bruno Bogo in še 50 vojakov 8. bataljona minerjev. Torej skoraj 60 mož. Potlej je prišla še okrepitev iz Cerknice pod poveljstvom dveh oficirjev (189). Ob vstopu marešala Vence in stražarja Boga Bruna v Popkovo hišo se je takoj vnel spopad. Najbolj se je znašel domači sin, partizan Maks, ki je s steklenico razbil luč in oplazil po glavi še Bruna Boga in ga onesposobil za boj. Zatem se je spoprijel še z marešalom Venco in ga pokončal s strelom. Nekdo od partizanov je ranil še brigadirja Rinaldija, ki je bil nekje v veži. Vse je potekalo zelo hitro, medtem so Maks, Vojteh, Maček in Iztok skočili skozi vežna vrata na plano, Italijani pa so divje streljali in metali bombe. Vojteh je bil dvakrat ranjen, a vseeno mu je uspelo pobegniti. Prav tako sta Maks in Maček ušla brez poškodb. Huje pa je bil pri izpadu zadet Franc Kržič-Iztok, ki se je nato sesedel ob sadnem drevesu nekoliko stran od hiše. Dobil je strel skozi desni predel pljuč. Bil je le nekaj metrov od grmovja — to je ugotovil zjutraj ob svitu — ko so ga še zvečer obstopili italijanski vojaki (190).

Potem ko so vso noč obstreljevali Popkovo hišo, so vdrli vanjo in našli še preostale skrite partizane — Frangeža, Obrezo in Kušarja — ter jih skupaj s Kržičem, mačeho Julko, hčerko Milko in mladoletnim sinom Ivanom odpeljali na karabinjersko postajo v Cerknico. Odpeljali bi bili tudi gospodarja Antona Popka, pa je ušel med prvim napadom skupaj z drugimi borci in se zatekel v samih spodnjicah k nekemu sosedu. Kot se spominja Franc Kržič, so jih najprej pripeljali v Žumrov hotel (tam so baje stanovali italijanski oficirji — op. p.), potlej pa na karabinjersko postajo, jih tam pretepali in zasliševali. Čeprav je bil France Kržič težko ranjen, mu niso nudili nobene zdravniške pomoči, nasprotno, pretepli so ga tako kot druge ujetnike. Ko je ranjeni Kržič prosil vode, so mu jo prinesli do ust in jo pljusknili vanj ali pa zlili vstran (191).

Borci Šercerjevega bataljona so zvedeli za ujetnike, še preden so jih Lahi prepeljali v Cerknico. Niso pa vedeli, kje so zaprti. Mislili so, da so v sodnih zaporih. V tej zvezi so se že podnevi posvetovali s cerkniškimi terenci Ludvikom Lovkom, Jožetom Meletom, Albinom Logarjem in Francem Casermanom, zvečer pa so se zbrali na Krajčevi žagi, da bi ujetnike z napadom na sodišče osvobodili. Na Krajčevi žagi se je zbralo kakšnih petdeset partizanov iz Šercerjevega bataljona, med njimi Tone Bavec-Cene, Gaberc-Huso, Abi, Crni, Lojko, Ante Novak, Tone Vidmar-Luka, Stjenka, Ciril Mlinar ... (192). Imeli so podroben načrt za napad na zapore in za blokado objektov vojaških posadk. Kasneje pa so dobili terenci točne podatke, da so ujetniki še vedno

Domači sin Anton Popek-Maks se je takoj znašel. S steklenico je udaril po luči in obenem po glavi italijanskega vojaka, potlej je ustrelil v marešala in zbežal iz hiše ter jo odnesel brez poškodb

zaprti na karabinjerski postaji, zato sta se terenec Ivan Knap in pomožni italijanski orožnik Nikola Borović dogovorila, da bo dal Borović Knapu ob napadu ponoči signal: prostore, kjer so ujetniki, bo skušal razsvetliti, da bi partizani laže vdrli vanje (193). Akcija je propadla, ker so ujetnike Italijani spravili na kamion in jih popoldne odpeljali v Ljubljano. Franc Kržič-Iztok je bil vse do Vrhnike prepričan, da jih bodo med potjo osvobodili partizani. V Ljubljani so jih strpali v sodne zapore in jih prepustili nadaljnji usodi. Franc Kržič, ki je bil težko ranjen, ni izkrvavel in niso ga ugonobili. Prestal je kar devet sodnih procesov in pri tem so mu pomagali partizansko usmerjeni zdravniki, ki so mu, da bi ga rešili, še celo umetno povzročili vnetje pljuč in reberne mrene. Šel je skozi vrsto zaporov in dočakal kapitulacijo Italije zdravstveno popolnoma zničen, a je šel čez nekaj časa kljub temu nazaj k partizanom in bil borec do končne osvoboditve. (O njegovem trpljenju in izmikanju smrti v zaporih bi veljalo napisati daljši članek.) (194).

Pobeg Franceta Casermana

Bližal se je prvi maj 1942. Terenski odbor OF v Cerknici, mladina in ženska sekcija, so se že nekaj dni prej lotili velike zbiralne akcije, da bi za praznik obdarili partizane, ki so taborili na Križni gori. Pripravili so precej živeža, obleke, obutve, odej, nogavic, jedilnega pribora, vojaških pasov in še celo trobento, ki naj bi rabila enoti pri alarmih. Celotno akcijo je vodil France Caserman in blago se je zbiralo pri glavnih terencih. Nazadnje je bilo pri Šajnovih in pri Lovkovih na Peščenku. Pri Lovkovih so potem vse blago zložili v dva večja lesena zaboja in sklenili, da ga bodo prepeljali v trgovino Jakoba Ogrinca, terenca v Grahovem. Tam bi poskrbeli za prevoz blaga na javko, kjer bi ga predali partizanom. Akcija je potekala brez večjih težav. Povečini so ljudje blago darovali, nekaj pa ga je bilo treba plačati, še zlasti posodje za kuhinjo. Dne 30. aprila 1942 je blago v zabojih v Lovkovem skednju čakalo na prevoz. France Caserman je vztrajal, da mora blago naprej, sicer ne bo pravočasno oddano kot prvomajsko darilo. Prav tedaj se je mimo hiše pripeljal s praznim vozom Jakob Krajc iz Grahovega. France Caserman, Alojz Rožej in Albin Logar so ga zaustavili in poprosili, da bi odpeljal dva zaboja mila v trgovino Jakoba Ogrinca. Seveda je možakar takoj privolil in zaboja so naložili na voz. Zadovoljni so se potem napotili z Alojzom Rožejem k Slabetovim, kjer je bil Rožej s Šajnovimi na stanovanju. Pogovarjali so se o uspešnosti te akcije in opazovali skozi okno, kako padajo debele snežinke. Še bolj kot sneg pa jih je zanimala vožnja blaga in nemirno so pogledovali na cesto, če se ni zgodilo kaj nepredvidenega. Zaskrbljenost je bila še večja, ko jih je Šajnova mama opozorila na skupino vojakov, ki so prihajali sèm od Grahovega. Rekla je: »Glejte, kako se Italijanom mudi!« Vsi so se pomaknili k oknu in kmalu so za prvo skupino vojakov zagledali še drugo, ki je z voznikom Krajcem prihajala mimo Slabetove hiše. Sedaj so vedeli, da je akcija propadla (195). V nekaj minutah se je nabralo na Peščenku polno vojaštva in zastražili so vse hiše na spodnjem koncu. Voznik Jakob Krajc, nad katerim so divje vpili, je z volovsko vprego že prešel Peščenk in zapeljal blago pred karabinjersko postajo, poleg Dragarjeve hiše. Potlej so ga zasliševali, ne da bi jim znal kaj odgovoriti. Omenil je le ime Jakoba Ogrinca, kamor bi moral pripeljati milo. Tudi Ogrinca so zaprli, zasliševali in dolžili sodelovanja z bando. Tudi od njega niso zvedeli ničesar, saj o pošiljki dejansko ni nič vedel, ker ga o tem terenci niso bili obvestili. Po nekaj dneh so obadva izpustili (196). Albin Logar se med drugim dogodka takole spominja: »Nekaj minut zatem je bil Peščenk že obkoljen. Med ugibanjem, zakaj so Italijani nenadoma obkolili Peščenk, smo skozi okno videli, kako se kmet vrača z odprtima zabojema pod stražo proti kasarni. Takoj nam je bilo vse jasno. S Francetom Casermanom sva se odločila, da pobegneva iz obroča, Rožej pa je bil tam doma. Šla sva skozi vrata na vrt, da bi zbežala proti Slivnici. Le nekaj metrov stran pa so že stali italijanski vojaki. Vrnila sva se v kuhinjo. Odločil sem se za izhod skozi glavna vrata, čeprav je ob cesti že bila italijanska straža. Površnik in suknjič sem pustil v kuhinji in odšel skozi vežna vrata požvižgaje neko italijansko pesmico. Italijanski stražar name ni bil pozoren, in ko sem odprl vrtna vrata, sem ga glasno pozdravil po italijansko. Potlej sem mimo njega mirno nadaljeval pot ... Ko sem bil med kasarno karabinjerjev pri Dragarjevi hiši in med Casermanovo hišo, je na Peščenku že pokalo. Francki Casermanovi sem rekel, naj gre s kanglico za mleko pogledat, kaj se je dogodilo. Ko se je vrnila, je povedala, da je Francetu uspelo pobegniti in da so moje kolo, ki je stalo pred Slabetovo hišo, odpeljali Italijani« (197). Ko se je Francka Caserman vračala, je na poti prestregla Jožeta Lovka (Dragarjevega), ki je peljal nekaj nabranega blaga na zborno mesto k Lovkovim (Koprivčim). Pri Zimcevi hiši je obrnil in zapeljal nazaj (198). Na Peščenku so delali preiskavo in nekaj

Franc Kržič-Iztok je bil ranjen v desno stran pljuč. Zajeli so ga Italijani, odpeljali v Cerknico in pretepali, ne da bi mu nudili zdravniško pomoč. Prestal je devet sodnih procesov in štirivilne zapore, vendar je dočakal kapitulacijo Italije. Po kratkem okrevanju je odšel zopet v partizane in opravljal pomembne vojaške in obveščevalne naloge

ljudi so imeli zunaj pod stražo. Tudi France Caserman je bil med njimi. Tudi on je hotel priti iz obroča tako, kot je pred njim storil Albin Logar. Napravil pa je napako, ker ni slekel površnika in suknjiča. V srajci in telovniku bi izgledal, kot da je eden izmed domačih (199). Oblečen je France prišel do vrtnih vrat in stražar ob cesti ga je zaustavil. Tedaj so preiskovali pri Ketteju in pri Bokalu (Verbič). France je bil obkrožen od vojakov, pa je izkoristil njihovo majhno nepozornost, ko so se klicali z drugimi vojaki: skočil je in menda enega izmed vojakov močno sunil ter stekel čez cesto in Šerkov zid v smeri Svinje gorice. Presenečeni Italijani so začeli streljati šele, ko je France preskočil zid in tekel med sadnimi drevesi cikcak proti pokopališču mimo Zavrtov. Nekje pred Svinjo gorico je odvrgel površnik in se pognal dalje, ne da bi se ozrl (200). France Caserman je v zavetju pokopališkega zidu tekel naprej po desni strani drevoreda naravnost do Dolenjega Jezera in nato čez nasip v javorniške gozdove. Pri pokopališču so se vojaki srečali s skupino mladih, ki so šli v cerkev, in jih spraševali, kdo je bil bežeči človek, a niso zvedeli ničesar. Potlej so jih oklofutali in morali so z njimi nazaj v vas (201). Tone Kebe z Dolenjega Jezera pravi, da so bili z njimi še Janez Korošec, Edo Švigelj in morda še kdo. Krogle, ki so frčale onstran vasi Dolenje Jezero, bežečemu niso mogle več škodovati, ker je že ubiral korake ob gozdu v smeri vasi Otok. France Caserman je imel pri pobegu veliko srečo. Prav takrat je snežilo kot za stavo in po drevesih se je nabirala plast snega, da je bil dan še bolj temačen. V trenutkih zmede ob nenadnem Francetovem pobegu je na vso srečo odpovedal še mitraljez, ki je bil v neposredni bližini. Tudi več kot meter visok zid je nekaterim onemogočil, da bi ubežnika zadeli. Vrh tega so še streljali v teku in svinčenke so sikale v prazno. France je ravnal prav, da je še pravočasno odvrgel težki površnik ter tekal zelo hitro in cikcak (202). Tisti dan, 30. aprila 1942, so Italijani še dolgo streljali in pred hišo obstrelili Ivana Tekavca, v Dolenji vasi pa so smrtno zadeli nič slutečega gozdnega čuvaja Franca Barago (203). Franc Caserman je pozneje opravljal visoke partijske dolžnosti na Primorskem in padel 14. novembra 1943 v Dolenji Trebuši (204).

Lovretova Ančka (Medenova) je na zahtevo OF prvega maja — naslednji dan — že ob 19. uri zaprla gostilno na Peščenku. Stanovala je v zgornjih prostorih gostilne in italijanski vojaki so jo klicali, zakaj ima zaprto. Odvrnila je, da ni bilo gostov ... (205).

France Caserman-Tesar iz Cerknice je po pobegu opravljal vidne funkcije na terenu in v NOV. Bil je politkomisar Idrijskega odreda, pred tem sekretar OK KPS za Cerkljansko in Idrijsko in obenem inštruktor PK KPS za Primorsko. Padel je 14. novembra 1943 v Dolenji Tribuši

Prvi večji odhod k partizanom

Partijska in frontna organizacija sta bili v polnem zaletu. Na območje Kožljeka in Sv. Vida so poleg tistih iz Ljubljanske kotline prihajali še domači fantje in večali partizanske vrste.

Po nalogu vodstva partijske tehnike pri CK KPS sta v marcu 1942 odšla v Trst, da bi nabavila modernejši razmnoževalni stroj, Jože Pirc, takratni sekretar okrožnega komiteja KPS, in aktivist Marcel Kronegger, ki je bil na Rakeku zaposlen kot elektrikar. V Trstu sta bila aretirana (206). Slava, Kroneggerjeva sestra, se je pred zasledovanjem v Ljubljani zatekla v Cerknico in nekaj mesecev živela pod ilegalnim imenom pri Krošljevih. Z Vido Krošljevo sta v začetku julija 1942 odšli k partizanom (207). Vida je padla 12. novembra 1942 nad Tolminskim Lomom kot prva partizanka na Primorskem (208).

Prav je, da napišemo nekaj malega o takratni dejavnosti Pirčevih na Rakeku. O tem je Ferdo Godina objavil daljši zapis v reviji Borec. Naj povzamemo nekaj njegovih besed: »... Pirčeva družina zasluži večjo pozornost, saj je izgubila mater, Franceta in Cirila. Oče je prehodil kalvarijo nemških taborišč in je po vojni kmalu umrl. Le sin Jože je preživel vojno ...

Med vojno je Pirčeva mama sinovom rekla: ‚Raje bi videla, da ste vsi trije mrtvi, kot da bi kateri izmed vas postal izdajalec!'

Besede Pirčeve mame so se uresničile. A ni izgubila samo Franceta in Cirila, ampak je morala dati tudi sama svoje življenje. Jožeta so namreč v Trstu Italijani pri nakupu ciklostila prijeli in aretirali. Na procesu proti njemu so obsodili tudi mater zaradi sodelovanja z 'bando'. Na procesu pa ni hotela dvigniti roke v fašistični pozdrav. Sodniku je rekla: 'Ne bom pozdravljala fašistično, saj tako ne boste ostali dolgo tu.'

Sodnik ji je takoj prisodil še tri leta. Bila je zaprta v Novem mestu, kjer je dobila tuberkulozo, in je 1943. leta umrla v bolnišnici v Ljubljani« (209).

Aretacija Jožeta Pirca in Marcela Kroneggerja 11. marca 1942 pa je pospešila odhod večje skupine aktivistov in sodelavcev OF k partizanom. Bili so pretežno tisti, ki so bili že kompromitirani. Tone Bavec, Karel Frangež, Ivan Slabe in Franc Meden-Maček so odšli k partizanom že leta 1941, še pred mnogimi drugimi, ki so odšli skupaj v marcu (210).

Akcija za odhod k partizanom v marcu je potekala z veliko naglico, vendar organizirano, ne da bi jo bil sovražnik odkril in preprečil. Prva sku-

Pirčeva mama z Rakeka. Za domovino sta poleg nje dala svoji življenji tudi dva njena sinova

pina skojevcev je odšla že naslednji dan po aretaciji omenjenih tovarišev. V njej so bili Tone Debevc, Ciril in Franci Pirc ter Slavo Bombač. Odpeljali so se z avtobusom popoldne na Bloško polico, kjer jih je že čakal Tone Prevec-Dimač in jih je odpeljal na Racno goro. Pred temi je že nekoliko prej odšel Pavel Grbec-Zekan (211). Dne 13. marca 1942 so odšli Franc Mekina, Tone in Jože Korenčič in Jože Janež. Odpeljali so se dopoldne. Medtem ko je imela prva skupina s seboj orožje, je bila druga brez njega. Orožje in municijo so imeli prej skrito v Gabrenjevi kleti in zloženo v vrečah. Tik pred odhodom so vreče naložili na streho avtobusa. Za vsak primer so trije zadržali pri sebi pištole, ki bi jih v primeru nevarnosti uporabili. Fantje so bili po avtobusu vsak v svojem koncu, da ne bi postali sumljivi, kajti v njem se je peljalo tudi nekaj italijanskih vojakov. Na Bloški polici, kjer so izstopili, so jim pomagali pri raztovarjanju tovora še celo trije karabinjerji. Morda so kaj posumili, ker je ob polaganju nenavadnega blaga na tla zažvenketalo, a ukrepali niso in so se odpeljali naprej. Popoldne istega dne je odhajala z Rakeka tretja skupina: Dušan Zorc, Franc Bombač-Zorko, Ivan Turšič, Franc Slabe in Franc Bombač-Matjaž. Franc Bombač-Zorko in Dušan Zorc sta se s kolesoma odpeljala v Cerknico že dopoldne in tam zaradi morebitnega izdajstva vstopila v avtobus. V Grahovem je vozilo obstopila skupina vojakov in rakovški fantje so že pomislili na možnost, da bodo Italijani pregledali avtobus, in na izdajstvo. Pripravili so se na spopad. Oddahnili so se, ko so ugotovili, da je bil »špalir« namenjen nekemu oficirju, ki so ga vojaki pričakovali. Ta skupina je zaradi varnosti izstopila že pred Bločicami. Šofer je zaustavil vozilo, ker je vedel, kam gredo, saj je bil aktivist OF (zelo verjetno je bil to Milan Mele — op. p.). Potovanje so nadaljevali peš in s pomočjo terenskih aktivistov prišli v taborišče Smrekovec. Tu so se priključili borcem. Potem so prišle v gozd do 18. marca še tri skupine. V eni, ki jo je vodil Tone Kovač-Branko, je bilo osem ali devet fantov, v drugi štiri ali pet in v tretji šest. Poimenske navedbe, kdo je bil v tej in tej skupini, niso usklajene. Tu naj omenimo samo Kroniko rakovške občine 1941—1945, ki jo je pripravilo krajevno združenje borcev NOV Rakek, članek Toneta Avsca, ki je bil objavljen v reviji Borec 1972/2, stran 82, članek Danimirja Matka, ki je izšel v TV-15 v nadaljevanjih od 3. februarja do 3. marca 1977, pričevanje Toneta Bavca in Jožeta Simšiča 22. junija 1981. Zato so nadaljnje poimenske navedbe o prvih borcih »Rakovške čete« dvomljive in naj bi jih preživeli tovariši čimprej spravili v red. Poleg navedenih štirinajstih so se po skupinah do 18. marca 1942 priključili partizanom še: Tone Kovač, Danimir Matko, Slavko in Franc Modec, Tone Urbančič, Franc Mikuž, Herman Hančič, Vinko Korenčič, France Kandrič, Anton Lubskij, Jože Steržaj, Hanze Kranjc, Janez Mlakar, Srečko Intihar, Vlado Mrhar, Tone in Jože Tacer, Ivan Mohorič, vsi z Rakeka, pa Jože Gabrenja z Unca in Jože Simšič ter Stane Žitko iz Laz. V aprilu, maju in juniju so prišli še Janez in Franjo Kranjc iz Ivanjega sela, Emil Bukovec in Jože Gliha ter Janez Kranjc z Rakeka, Jože Rržek-Tomaž, Jože Junc, Andrej Ržek, Janez Komovec, Miro Slejko, Anton Simšič, Jože Mahnič, vsi iz Laz, in še Janez Mršek z Unca,

Narodni heroj Ivan Turšič-Iztok z Rakeka

Jože Luznar, Peter Merkandel iz Trsta, Tone Matičič z Rakeka (morda je odšel v četo že marca) in še Cerkničani Albin Logar, Karel Kežman, Ivo Mele in Miro Hribljan ter Ludvik Jerman z Dolenjega Jezera. Trije bratje Mrški z Unca in Vlado Mrhar so prišli v četo junija 1942 iz Borovniške čete.

Vsekakor pa se moramo za trenutek povrniti k tistim prvim skupinam, ki so odhajale z Rakeka, še preden je nastala Rakovška četa. Tone Korenčič-Tarzan — navaja rakovška kronika — se je vrnil po novo skupino partizanov na železniško postajo Planina in jo odpeljal na Racno goro k rakovški skupini. Med potjo so pri Ivanjem selu iz zasede napadli karabinjersko patruljo. Dva karabinjerja sta bila ubita, eden huje ranjen. O odhodu največje skupine je napisal Janez Kranjc tole: »Največja skupina devetih (Rakovška kronika 1941—1945 na osmi strani govori o osmih borcih — op. p.) partizanov se je pripeljala s popolno opremo in orožjem (pištole in bombe) do Grahovega, kjer so izstopili pred očmi karabinjerjev in v koloni odšli mimo Žerovnice, Križne jame čez Lož na javko pri Štefanu na Knežji njivi. Z avtobusom je prispela tudi večina orožja« (212). Med orožjem je bila tudi zbrojevka z okviri in s strelivom. Jože Simšič pravi, da sta se s Stanetom Žitkom iz Laz 18. marca napotila na Rakek, ker so se že prej menili, da bi odšli v partizane. Pri Vatovcu sta zvedela, da so drugi odšli že v več skupinah. Priključila sta se skupini Rakovčanov, v kateri so bili Tone Urbančič, Franc Bombač-Matjaž in Franc Mikuž ter verjetno še Jože Steržaj-Benjamin. Na zborno mesto so prišli 18. marca 1942 (213).

Nastanek Rakovške čete

Nad fanti, zbranimi v skupinah, je imel baje sprva »komando« Dušan Zorc, potem pa so začeli tovariši misliti na postavitev poveljstva. V skupini je je bilo 34 borcev, ki so bili skoraj vsi z Rakeka. Med njimi ni bilo nobene ženske. (Nekoliko pozneje je odšla k partizanom Marija Intihar, toda na kožlješko stran.) Po 20. marcu 1942 je bila formirana četa, ki je postala tretja četa Šercerjevega bataljona. Pri njenem »rojstvu« je bil navzoč Stane Semič-Daki, ki je povedal, da bo njen komandir Slavko Kovač-Smeli, komisar pa Tone Bavec-Cene. Četa je bila porazdeljena na desetine, ki so jih vodili Dušan Zorc-Martin, Franc Bombač-Zorko, Franc Kandrič-Rudi in Franci Pirc-Jovo. Borci so bili nastanjeni v neki stari baraki v Smrekovcu pod Racno goro. V četi je bilo s komisarjem Tonetom Bavcem-Cenetom ter Francem Medenom in Ivanom Slabetom, ki sta tudi odšla k partizanom 1941. leta, kar 37 tovarišev z rakovškega terena. Zato so četo poimenovali po tem kraju (214). Dne 26. marca 1942 je vpričo komisarja Šercerjevega bataljona Janeza Hribarja četa slavnostno zaprisegla kot tretja četa, imenovana Rakovška. Pozneje so jo imenovali tudi udarno (215). Nekateri borci Rakovške čete so odhajali pozneje kot funkcionarji v druge čete, vanjo pa so se vključevali novi borci, še zlasti iz Loške doline. Po ustanovitvi Zidanškovega bataljona 22. aprila 1942 je četa prešla v njegov sestav kot prva četa, še vedno imenovana Rakovška. To ime je nosila vse do konca italijanske ofenzive oziroma do formiranja Loškega odreda 27. avgusta 1942 (216). Vse čete v Zidanškovem bataljonu so imele poseben taboriščni red, ki so se ga morale strogo držati. Rakovška je imela kulturno skupino s pevskim zborom, ki ga je vodil in s harmoniko spremljal Slavko Modec-Kostja (217). V Rakovško četo so prihajali novi borci in iz nje tudi odhajali. Precej dobro evidenco je o tem zbral Tone Avsec v svojem diplomskem delu. Pregleda nad borci, ki so odšli s tega terena v druge enote, ni najti. Rakovška udarna četa je opravila mnogo akcij na območju Notranjske, vse do Kočevske in hrvaške meje. Pri Majerju v smeri Čabra je izbojevala eno največjih zmag (218).

Omembe vreden je še napad na italijansko kolono v Grahovem 11. maja 1942. Pomembnost tega napada v vojaškem pogledu ni bila tako velika kot tistega pri Majerju. Velik je bil njegov politični in zastraševalni vpliv na italijanske oblasti, ki so zato že naslednji dan izpraznile postojanke v Loški dolini. Rakovška četa je taborila na Križni gori. Jože Hiti iz Grahovega jo je prišel 11. maja obvestit, da so Italijani z Blok odšli na Rakek po slamo in da se bodo popoldne vračali. Borci so se kar najhitreje pripravili za napad na vračajočo se kolono. Kar podnevi — kmalu popoldne — so prišli v dolino in ljudje so jih pozdravljali z dvignjenimi pestmi. Skonca Žerovnice so se ustavili in dogovorili, kako bodo postavili zasede. Pridružilo se jim je mnogo fantov iz Žerovnice, Grahovega in iz sosednjih vasi. Nekateri so imeli puške in so bili vojaško oblečeni. Šli so z njimi, neoboroženi pa so nosili municijo in čakali kot rezerva v zaledju. Borci so se odločili za dve zasedi. Prvi vod čete je zasedel položaje pri pokopališču nad cesto, drugi pa je krenil na Strmec, da postavi zasedo na drugi cesti proti Blokam. Vodil jo je Dušan Zorc-Martin.

Okrog štirih popoldne jih je izvidnik obvestil, da se iz Cerknice približujejo italijanski kamioni. Ti pa na križišču v Grahovem niso zavili proti Strmcu, kakor so pričakovali borci, temveč so se pomikali dalje proti Bloški polici. Ko so privozili do Sokolskega doma, jih je oplazila partizanska zaseda. Kamioni so se v hipu ustavili in nekateri vojaki so streljali kar izza vreč. Toda krogle so jih prisilile, da so poskakali na tla in se skušali braniti v kritju kamionov.

Zorčev vod je s Strmca takoj pohitel na cesto Grahovo—Cerknica, da bi jim onemogočil pobeg nazaj. Nekateri borci so prišli Italijanom za hrbet prav do Hitijeve hiše. Mitraljezec Tarzan, Tone in Borut so jih začeli obstreljevati izza nekega hloda.

Italijani pa so še nabijali proti borcem, ki so bili v zasedi nad pokopališčem, dokler ni Borut zalučal proti enemu od kamionov bombe. Vojaki so se nato od kamionov umaknili v Ogrinčevo hišo in v hlev. Dušan Zorc in Jože Janež sta se prebila do bližnje Krajčeve hiše, od koder sta imela dober pregled na hlev, v katerem so se skrivali napadenci. Ob hlevu je obležalo devet vojakov, v Ogrinčevi hiši pa so se vojaki povzpeli v zgornje prostore in postali nevarnejši. Jože Janež-Krešo je ob napadu na Ogrinčevo hišo omahnil smrtno zadet. Potlej so se vsi partizani usmerili na napad Ogrinčeve hiše. Stisnili so Lahe v obroč, in puškomitraljezec Kvirin in Jovo sta jih močno obstreljevala. Vaščani so partizane nenehno spodbujali. Okrog osme ure zvečer je dobil sovražnik pomoč iz Cerknice in z Blok. Iz Cerknice je prihajalo nekaj sto vojakov in motorizirana enota. Nekaj borcev je odhitelo na zgornjo stran Grahovega in odprlo na prihajajočo kolono ogenj. Kolono so zaustavili in se spet usmerili proti obkoljenim vojakom, da bi jih prisilili k vdaji; to pa jim ni uspelo zaradi desetkratne sovražnikove premoči. Ko se je zmračilo so se umaknili. Borci prvega voda in nekateri iz drugega so se umaknili proti Žerovnici, sedem borcev drugega voda pa na Slivnico. Ponoči je ta skupina bredla vodo na Blatah do pasu v smeri Goričic. Tu so se borci v neki hiši slekli in posušili. Nad Lazami so se sešli z drugimi borci čete. Tako se je končala bitka v Grahovem, iz katere so okupatorji odpeljali kamion mrtvih in ranjenih. Partizani pa so izgubili Jožeta Janeža. Drugi dan so se borci odpeljali v Grahovo in Janeža odnesli na pokopališče vsega obtolčenega. Nad mrtvim so se Italijani grdo znašali. Dne 13. maja 1942 so se preplašeni Italijani umaknili z Loške doline, nakar so jo zasedli partizani. Rakovška četa se je zmagovito pripeljala v Stari trg na kamionu in prebivalstvo jo je navdušeno pozdravljalo (219).

Mobilizacija v Cerknici in okolici

Pred napadom na italijansko kolono v Grahovem se je Jože Braniselj z Dolenjega Jezera z bratoma vračal s Križne gore, kjer so delali v gozdu. V Grahovem so konje izpregli in jih dali v Modičev hlev. Tam je Jože naletel na Ludvika Lovka, ki mu je povedal, da se pripravlja napad na sovražnika. Pomaknila sta se v smeri zasede pri pokopališču, in ko sta šla že proti Bločicam, so partizani udarili po kamionih. Nekoliko više sta se pogovarjala o mobilizaciji fantov, ki jo je prav na ta dan izvajal Zidanškov bataljon v sodelovanju s terencema Ludvikom Lovkom in Francetom Casermanom. Tedaj sta bila Ludvik in France funkcionarja okrožja in rajona. Jože Braniselj je Lovku po-

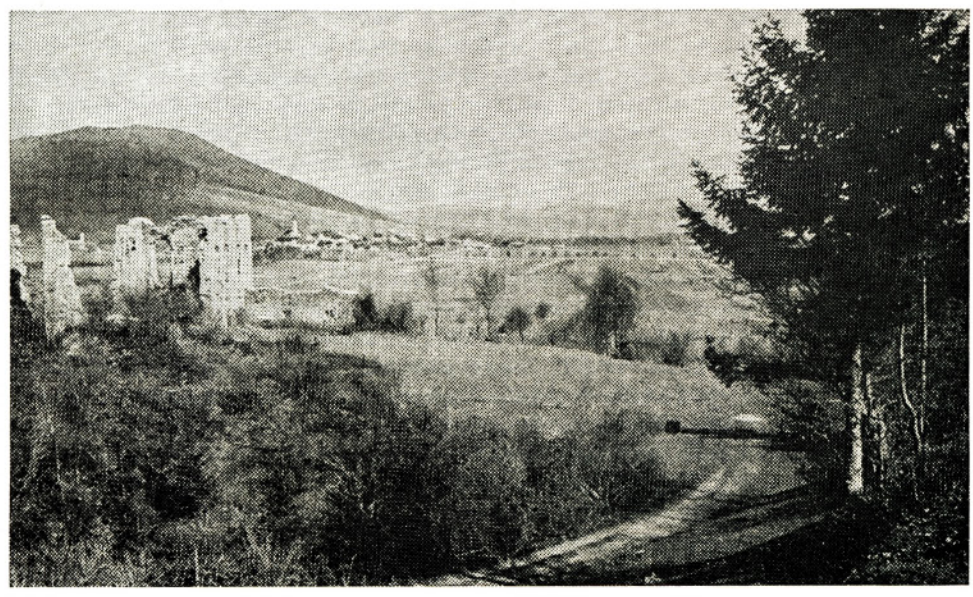

Gradišče nad Cerknico, eno izmed zbornih mest partizanske mobilizacije maja 1942

vedal, da se bodo proti večeru zbrali fantje z Dolenjega Jezera pri Goričicah, kamor naj bi prišli ponje borci Rakovške čete. Ludvik mu je rekel, da zanj mobilizacija ne velja, ker je potreben na terenu, uredi pa naj vse potrebno da bo mobilizacija vseeno uspela. Potlej se je Jože vračal čez Podšteberk, kjer je srečal nekaj borcev Rakovške čete, ki so se zbirali tu po boju. Nato je šel čez Otok na Dolenje Jezero in tam zvedel, da so se trije vaščani 12. maja priključili partizanom (220). Albin Logar, član KP in sekretar SKOJ, je bil 5. maja 1942 poklican v štab Zidanškovega bataljona, ki je taboril nekje pod Križno goro. Tam je dobil direktivo za mobilizacijo cerkniških fantov v partizane. Navzoča sta bila še Ludvik Lovko in France Caserman, ki sta bila malo prej odšla v ilegalo. Albinu sta izročila kakšnih sto napisanih pozivnic, ki bi jih bilo treba izpolniti še z imeni. Dogovorili so se o tajnih zbornih mestih in Logarju naložili skrb za izvedbo celotne akcije. Določili so dan 11. maja 1942 in se domenili še za uro, kdaj naj bi na zborna mesta poslali borce Rakovške čete. Logar je k mobilizaciji pritegnil skojevce Anico Srimšek, Dragico Braniselj, Karla Kežmana, Lojza Obrezo, Edvarda Petrovčiča, Janeza Dragoliča, Jožeta Vidriha, Iva Meleta in Jožeta Meleta. Za vsako zborno mesto je bil določen še zaupen aktivist (221). Zborna mesta zaradi previdnosti niso bila navedena, prav tako ni bilo nobenega imena tovarišev, ki so bili določeni za vodiče. V pozivnici je bilo še rečeno, naj fantje pridejo po možnosti z orožjem in strelivom. Bilo je več zbornih mest. Za Cerkničane so bila v Luščah za starejše (tja sta se napotila med drugimi Jože Tavželj in Jože Kos), na Gradišču na Slivnici in na Gmajnci pri Brezjah. Tisti z Dolenjega Jezera pa so imeli zborno mesto pri Goričici, iz Dolenje vasi pa za Tržiščem. Tako je 11. maja 1942 proti večeru 60 do 70 fantov in mož čakalo partizanske patrulje na omenjenih zbornih mestih. Spopad v Grahovem pa je onemogočil, da bi akcija uspela.

Med udeleženci, ki so se pozivu odzvali, je bilo tudi nekaj provokatorjev (npr. Lojz Arhar, organizator bele garde). Zanimalo jih je, kakšen bo odziv in kdo se bo pojavil na zbornem mestu. Toda takrat okupatorju še niso razkrili skrivnosti bele zarote, kajti kot belogardisti še niso smeli legitimno nastopati. Zato tedaj ni bil nihče izdan. Skupina na Gradišču je čakala vso noč in se zaradi dodatnih nesporazumov razšla. Dva udeleženca sta namreč posamezne luči v spodaj ležeči Cerknici zamenjala za svetila »prihajajočih« italijanskih vojakov. Bila sta na straži in sta najbrž zaradi strahu dobila usodne prvide. Nekateri so nato odšli nazaj v Cerknico, nekaj pa jih je še čakalo. Šest fantov je proti jutru, ko je bilo že svetlo, odšlo naravnost čez njive pri Cerknici in čez Dolenje Jezero na Otok. To so bili: Ivo Mele, Albin Logar, Karel Kežman, Jože Vidrih, Štefan Obradović (hlapec pri Janezu Casermanu — op. p.) in Miro Hribljan. Na Dolenjem Jezeru pa so se jim priključili še domačini Ludvik Jerman, Janez Mestèk in Franc Repež (222). Nekateri iz skupine, ki je imela zborno mesto pri Brezjah, so se vrnili v Cerknico šele naslednjo noč. Po navodilih terencev Jožeta Meleta in Lojza Obreze so znosili na odrejeno mesto nekaj orožja in streliva (223).

Čeprav se je ta množična mobilizacija izjalovila, je vseeno pokazala pripravljenost ljudi na oborožen upor. Le splet navedenih okoliščin je preprečil, da bi že tedaj povečalo partizanske vrste večje število fantov. Vseeno pa so rakovškim fantom sledili tudi cerkniški, in do prvih dni julija 1942 se je nabralo tudi iz tega kraja kar 36 fantov in deklet v partizanih. Odhajali so v kožlješko partizansko enoto in v Rakovško četo. Naj jih navedemo v celoti in še po mesecih vstopa. (Po vsej verjetnosti bo še kdo izpuščen in tudi datum morda ne bo povsem ustrezen. Vsekakor pa večjih razhajanj in netočnosti ne bo, zlasti glede števila). Prvi partizan iz Cerknice je bil Ivan Szopko. Partizan je postal, kot je ugotovil Tone Bavec, že v prvih dneh oktobra 1941 (224). Drugi je odšel v gozd Bogomir Gaberc-Huso, ki je štiri mesece ilegalno živel pri Urbanovih na Peščenku. K partizanom na Otonico ga je 1. decembra 1941 pripeljala iz Cerknice Anica Srimšek (225). Ob koncu decembra 1941 je odšel k partizanom še Beno Vrenko, po poklicu brivec, doma iz Pobrežja pri Mariboru (226). Dne 10. in 30. aprila 1942 sta odšla Ludvik Lovko in France Caserman. V aprilu so odšli še Janko Braniselj, Ludvik Zakrajšek, Miro Szopko in Alojz Korče. Dne 11. maja 1942 so odšli: Karel Kežman, Jože Vidrih, Štefan Obradović, Miro Hribljan, Ivo Mele in Albin Logar iz Cerknice ter Ludvik Jerman, Franc Repež in Janez Mestek iz Dolenjega Jezera, v maju sta odšla Anton Maček in Matizljev Jože (hlapec pri Žumru — op. p.). Maja je odšel še Milan Bajc. Junija 1942 so odšli: Anica Srimšek, Dragica Braniselj, Milan Braniselj, Franc Urh-Čope, Franc Klančar-Baštkov, Ana Szopko, Ivan Szopko st., Jože Bečaj, Jože Lončar-Žitko, Alojz Caserman, Ivan Kebe in Tone Kebe. K njim je treba prišteti še Jožeta Mramorja. Lojze Mlakar-Ljubo pravi (ustna izjava 3. julija 1981), da

je odšel Ludvik Lovko prvič v ilegalo že 21. junija 1941, ko se je za dober mesec umaknil v Loško dolino k sorodnikom Grabnarjevim (Antončič) v Podgoro. Pozneje se je vračal domov in je bil nekako v polilegali. V prvi polovici julija 1942 sta odšli v partizane Slava Kronegger, ki je živela pri Krošljevih, in Vida Krošelj.

Zanimivo je, da se je iz Cerknice odpravilo k partizanom kar pet žensk, čeprav niso bile tako ogrožene kot moški. Poudariti je treba njihovo visoko domovinsko zavest. Zelo zanimiva je tudi ugotovitev, da je odšlo k partizanom precej politično neopredeljenih fantov. To velja še zlasti za Cerknico in Dolenje Jezero. Med 36 fanti in dekleti je bilo kar 22 neopredeljenih, dva levičarja, 11 sokolov in en član fantovskega odseka, pristaš Krekovega socializma. Na Rakeku pa je bilo razmerje glede na politično opredelitev precej drugačno. Od prvih 37 borcev Rakovške čete jih je bilo 11 neopredeljenih, 2 levičarja, 11 sokolov in kar 13 iz vrst fantovskega odseka — krščansko usmerjenih. Nedvomno je treba pri tem iskati vzroke tudi v prijemih organizatorjev partije in OF. Na Rakeku je bila ta organizacija močnejša in tudi bolj odprta do tistih, ki so gledali na komunizem z drugačnimi očmi, z očmi protikomunističnih propagatorjev in iz okolja, v katerem so živeli. Na Rakeku so pravočasno pridobili klerikalno usmerjene ljudi in jih vključevali v akcije. To je vsekakor navrglo uspehe, še preden so mogli župnik Novak, Mihevc in drugi vpreči v reakcionarni voz cvet svojih bivših zaveznikov. Partiji in fronti pa je na obeh koncih uspelo pridobiti tudi ljudi, ki se prej niso navduševali za nobeno politično organizacijo. To so bili garači, ki niso imeli pred seboj nobene jasne perspektive. Sedaj sta jim partija in OF pokazali pot narodne in socialne osvoboditve, pa so se zdramili in uvrstili pod njuno zastavo. (Zato pri imenih prvih organizatorjev ni imen prvih partizanov, kajti prenekaterega je val potegnil s sabo še preden se je utegnil podrobneje spoznati s terenskim omrežjem na terenu.) Od 37 rakovških borcev jih je padlo 19, od cerkniških 36 pa 19 (227).

DOMAČA REAKCIJA POKAŽE SVOJ PRAVI OBRAZ

V Cerknici sta bila leta 1930 močna tekmeca trgovca Lavrič in Werli, eden klerikalec, drugi liberalec. Po njuni smrti se je rivalstvo za občinsko oblast uneslo. Preneslo pa se je na predstavnike zunaj pretendentov za občinsko oblast, na dr. Stanka Pušenjaka, ki je zastopal sokole in naprednjake, ter na kaplana Antona Kovačiča, bojevitega predstavnika katoliško konservativnih krogov. Bila sta si stalno v laseh in se spopadala še celo pred sodiščem. Baje je bil Pušenjak zaradi ovadb najmanj desetkrat na zatožni klopi. Tik pred zasedbo Jugoslavije je Kovačič odšel in nastalo je nekakšno politično zatišje. Tudi bližajoča se vojna je malo zbližala ljudi obeh strani.

Na Rakeku je bil liberalni prvak Franjo Tavčar, ki pa ni imel takšnih tekmecev. Več let je suvereno vladal na listi JNS. Njegov naslednik, predstavnik JRZ, ni bil preveč bojevit. Tudi v sokolskih vrstah je prišlo do premikov in »politiko« so prevzeli mlajši ljudje, ki so bili v tem pogledu vse bolj levo usmerjeni in strpni, zlasti po letu 1937. Župnik Franc Novak je prišel na Rakek šele ob ustanovitvi župnije leta 1939/40 in še ni mogel uresničevati klerikalnih načrtov. Med vojno pa je postal okupatorjev oproda. Tako beremo v Sajetovem Belogardizmu: »Župnik Franc Novak na Rakeku pa je obljubil, da bo v cerkvi pozval starše, naj otroke vpišejo v fašistični GILL, italijansko liktorsko mladino. O tem je fašistični zaupnik na Rakeku M. Rubino poročal: 'Ob nedeljah hodim vedno k maši in sem v dobrih odnosih z župnikom (Francem Novakom — op. p. F. Saje). Z njim sem se dalj časa razgovarjal (govori italijansko) o delovanju GILL. Prosil sem ga, naj v cerkveni pridigi družinskim očetom in materam omeni vse ugodnosti, ki jih omenjena organizacija nudi otrokom... Duce zelo ljubi mladino in želi (ni obvezno), da bi se vsi slovenski otroci vpisali v GILL. Izrecno mi je obljubil, da bo brez nadaljnjega v cerkvi govoril o tej zadevi'« (228).

Prve dni okupacije je škof poslal v Cerknico mladega kaplana Borisa Femca, ki se je umaknil pred Nemci iz Tržiča na Gorenjskem. Škof je imel srečno roko, ko je Femcu naročil, naj oživi in poglobi delo Katoliške akcije. Že v nekaj mesecih je Femc nadoknadil pasivnost, ki je bila nastala po Kovačičevem odhodu. Organiziral je ekipo mladih, jih vabil na posvete in odvračal od organizacije OF. K njemu so prihajali: Jože Lovko, Franc Hren, Jože Štrukelj, Mikše-Drašlerjev, Slavko Budkovič, Dovičev od Sv. Roka, Vrenkov fant, Jože Mihevc in morda še kdo. Razen Franca Hrena, ki je po likvidaciji belogardistične postojanke v Begunjah pristopil k partizanom in pozneje padel, so bili potem vsi zagrizeni domobranci. Junija in julija 1942 so začeli nastopati že precej javno. Opozarjali so na »partizanske zločine«. Svoje početje so taki reakcionarji tudi nasploh v Sloveniji opravičevali kot posledico komunističnega

nasilja in od vsega začetka so se javno izdajali za brambovce (229).

V januarju 1942 je obiskal Cerknico in Rakek štajerski begunec kaplan Tone Duhovnik — leteči organizator bele garde — da bi oblikoval belogardistično legijo. V Cerknici se je sestal s starejšim kaplanom Francem Urbancem, s šolskim upraviteljem Vinkom Skubicem in z občinskim blagajnikom Tonetom Ponikvarjem. (Zelo verjetno sta bila zraven še cerkovnik Lojze Arhar in mlajši kaplan Femc — op. p.) Na Rakeku se je pogovarjal z župnikom Francem Novakom in z županom Leonom Mihevcem. Ponovno je prišel k njim v maju 1942. Obakrat je obiskal vse svoje sodelavce širom po Notranjski (230).

V Cerknico je redno zahajal tudi znani publicist in urednik klerikalnega lista Slovenski dom, domačin Mirko Javornik. Nekoč je pripadal levemu krilu slovenskih katoličanov, kar je izražal tudi v svojih spisih. V letih pred vojno pa se je prodal klerikalnim skrajnežem za denar in položaj ter postal eden najsrditejših nasprotnikov OF. V »svojem« listu je 11. aprila 1942 zapisal, da se za Slovence začenja nova era. Pri tem je povzdigoval italijansko ureditev in kulturo. Javornik je redno hodil na pogovore k svojim zaupnikom, Borisu Femcu, Vinku Skubicu ter Franciju in Danu Šerku. Cerkniški skojevci so spremljali sleherno njegovo pot. Ni pa zahajal k župniku Ivanu Štrajharju, ki se je obračal stran od njih. Tudi Italijani so imeli Štrajharja za odpadnika in mu rekli »rdeči župnik«. Tako ga je nazival tudi tenente Versari (231). Štrajhar je imel z Italijani slabe izkušnje že iz decembra 1941, ko so ga na stari cesti obstrelili. Pa tudi sicer se že prej ni družil s klerikalnimi krogi, ker je imel z njimi neporavnane račune iz stare Jugoslavije. Takrat je bil imenovan za župnika v Cerknici po zaslugi graščaka Galleta iz Bistre, ki je imel stare pravice predlagati za cerkniško območje nove cerkvene voditelje. Tako je nekako po letu 1930 prišel v Cerknico župnik Ivan Štrajhar proti volji škofa Rožmana, zato ga ta ni povzdignil v dekana in je namesto njemu dodelil ta položaj župniku Alojzu Westru iz Grahovega (232). Organizatorji OF so si zelo prizadevali, da bi pridobili duhovnike za sodelovanje. Aktivist Ludvik Lovko si je še zlasti prizadeval nevtralizirati župnika Viktorja Turka v Begunjah, ki je bil prve mesece okupacije gibanju še celo naklonjen in ga je z župnikom Štrajharjem vred denarno podpiral. Potlej je Turk krenil po škofovih stopinjah. Aktivist in član partije Edvard Tavželj iz Dolenje vasi pa je imel nalogo nevtralizirati mladega kaplana Borisa Femca. Z njim je imel več pogovorov, a opravil ni nič. Domača reakcija je začela kmalu propagirati načelo čakanja, izmikanja žrtvam ipd. V tem smislu je dobivala potuho in navodila od politikov, ki so bili aprila 1941 pobegnili v tujino.

General Robotti je septembra 1942 obiskal postojanko v Begunjah pri Cerknici. Pred Bonačevo gostilno stojita na skrajni levi organizator bele garde in komandant vaških straž, župnik Viktor Turk in Alojzij Matičič. (Fototeka Muzeja ljudske revolucije Slovenije)

Organizatorji bele garde so se mrzlično pripravljali na oborožitev. Še pred veliko poletno ofenzivo so nekateri dobili orožje (npr. v Šentjoštu) in pokazali svoj pravi obraz. Na območju sedanje cerkniške občine so se najprej organizirali v Begunjah. Nekoliko prej se je kakšnih 25 moških vrnilo na svoje domove. Nekateri izmed njih so bili zaprti, pretežna večina pa je bila do začetka italijanske ofenzive pod zaščito, kajti vse dotlej je bilo tam svobodno ozemlje. Številni od teh so prijeli za orožje in postali »vaška straža«. Takoj po prodoru italijanske vojske v Begunje so se organizatorji bele garde zbrali v

Medenovi gostilni in se sestali z italijanskim polkovnikom Seraglio, da se pogovore o oborožitvi in uporu proti partizanom. Na sestanku so bili župnik Viktor Turk, kaplan Avguštin Žavbi (Šavli), in učiteljica Rženova, ki pa je bila navzoča le kot tolmačica (obe s sestro sta delovali za OF, medtem ko je bila učiteljica Drobničeva zagrizena belogardistka). Zelo verjetno sta bila na tem sestanku navzoča še Alojz Matičič in Jože Krajnc iz Dobca (233). Organizatorji bele garde so si zagotovili orožje iz Cerknice, in štirinajst dni po začetku ofenzive so italijanski fašisti in Viktor Turk oblikovali prvo belogardistično postojanko na Notranjskem. Že v prvih dneh so pričeli javno ovajati zavedne prebivalce in terorizirati pripadnike partizanskega gibanja (234).

Belogardisti so javno pridobivali moč in se uveljavljali z izdajstvom, kar je bilo najbolj očitno v Loški dolini med ofenzivo in po njej. Na pobudo teh izdajalcev so okupatorji pobili in odpeljali v zapore in internacije cele vlake zavednih ljudi.

Reševanje okrožnega sekretarja SKOJ

Matija Knap v taborišču Dachau

Med veliko poletno ofenzivo 1942 je okupatorska vojska surovo vdrla tudi v Žerovnico in jo tesno obkolila. Ker je bila ta vas že od začetka vstaje trdno na partizanski strani, si njeni prebivalci ob sovražnikovem vdoru niso obetali nič dobrega. Vojaki so se obnašali kot navadni roparji in moškim v vasi takoj po prihodu grozili, da bodo »jutri kaput«. Ker pa italijansko poveljstvo ni imelo v rokah dokazov — v vasi ni bilo izdajstva — in ker so bili moški doma, so 28. 7. 1942 večino izmed njih odpeljali namesto na morišče v internacijo na Rab. Tudi iz Cerknice, Rakeka in drugod so stalno vozili aretirane v znana italijanska taborišča.

Med odpeljanimi iz Žerovnice je bil tudi Matija Knap, prizadeven aktivist, ki je bil malo prej imenovan za sekretarja SKOJ za cerkniško okrožje. Za OF je delala vsa Knapova družina. Okupatorji so se zato znesli zlasti nad mamo, ki so jo kmalu po sinovi aretaciji ustrelili na Ulaki v Loški dolini.

Ko so Matijo aretirali, Italijani niso vedeli, da je partijski funkcionar. Z drugimi vred so ga vtaknili v taborišče.

Nedolgo zatem pa so Matijo po nalogu višjega mesta z nekaj drugimi »izbranci« vred odpeljali nazaj v Slovenijo. Tistim, ki so ga bolje poznali, zlasti še hkrati z njim interniranim članom terenskega odbora OF Žerovnica (Jože Zigmund, Jakob Šilc in France Šušteršič), je bilo zelo tesno pri srcu: slutili so, da je okupator s pomočjo domačih izdajalcev odkril, kaj pomeni Knap za NOB na Notranjskem. Takrat se je namreč tudi v Grahovem že izlegla bela garda, in marsikdo od belih je vedel, da je bil Matija Knap eden izmed »glavnih«. Z Raba so ga odpeljali naprej v ljubljanske in nato v cerkniške zapore. (Podatki: Franc Šušteršič).

Knapa so vsepovsod intenzivno zasliševali. Izvedeli niso od njega ničesar. Toda proti njemu so govorili močni obremenilni dokazi, in prišel je čas, ko bi ga obsodili na smrt. Cerkniški aktivisti so kaj kmalu zvedeli, v kakšni nevarnosti je Matija Knap, zato so se dogovorili, da ga morajo za vsako ceno rešiti. Morali so ukrepati hitro in premišljeno. Glavna oseba, ki bi jim lahko uspešno pomagala — bivši sodnijski ječar Hribar — je bila že v zaporu in v internaciji. Potlej so se spomnili na Cirila Remškarja iz Žerovnice, ki je stanoval pri svoji sestri Veri Zabukovec, prav zraven sodnih zaporov. Tedaj se je učil pri Maksu Turšiču za brivca in Italijani so mu kot petnajstletnemu dečku zaupali, da je lahko hodil tedensko v zapor brit zapornike, ki jih je bilo v tistih mesecih več kot desetletja prej. Ciril pa je bil za reševanje Matije tudi osebno zavzet, saj je bil njegov sovaščan in prijatelj. Partija in terenski odbor OF sta naložila skrb za reševalno akcijo Jožetu Meletu. Skupaj s Cirilom in Ivanom Knapom so pripravljali načrt za osvoboditev Matije. Ciril je poznal v celoti hišni red v zaporu in je vedel, da takrat, ko delijo hrano, zaporniki niso v celicah pod ključem. Hrano so delili na majhnem, z zidom obdanem dvorišču. V zapor je Ciril prihajal kot stalni »gost«, in tja je skrivaj prinašal tudi cigarete in obvestila, nazaj pa sporočila, čeprav so ga spremljale oči italijanskih stražarjev. Kot mladoletnik jim ni bil preveč sumljiv. Reševalno akcijo so po temeljitem pomenku pripravili tako, da bi ob točno določeni uri čez kaznilniški zid, ki je bil visok kakšne štiri metre, vrgli vrv z vozli. Matija Knap bi se pognal k njej in preplezal zid na Zabukovčevi strani (Zabukovčeva hiša je oddaljena le kakšnih pet metrov od bivših zaporov — op. p.), od koder bi ga odpeljali na varno. V akcijo je bil vključen še Alojz Turšič kot stražar med potekom akcije (235).

Knapova mama iz Žerovnice, ustreljena 24. avgusta 1942 na Ulaki v Loški dolini

Kritičnega dne se je Ciril Remškar, potem ko je z aktivistoma Jožetom Meletom in Ivanom Knapom uredil vse potrebno in ko je bil v akcijo vključen še Alojz Turšič, napotil v zapore na delo. Obril je že precej zapornikov,

ko mu je stražar odprl zadnjo celico, v kateri je bil Matija Knap s še dvema zapornikoma. Stražar je budno spremljal vsak njegov gib. Le kako bo lahko Knapu sporočil, kaj se pripravlja? ... Matija mu reče: »Ciril, za slovo obrij še mene!« Cirila je stisnilo pri srcu in tresle so se mu roke (236).

Ciril Remškar se tega dogodka spominja takole:

»... Začeli smo s pripravami. Bilo je 2. decembra 1942. Ivana Knapa sem obvestil, da bo ob 20. uri stal na straži pri gostilni Zabukovec in dal znak z žvižgom, če bo cesta prosta. Počaka naj toliko časa, da bova z Matijo Knapom prečkala cesto, potlej lahko odide domov. Lojz Turšič je imel nalogo opazovati Drašlerjev kot in »malo gaso«, tam pa bi prevzel vezo Jože Mele-Vrbec, ki bi Matijo odpeljal na pravo mesto.

Tisti dan (Vera Zabukovec trdi, da je bilo to na Miklavžev večer) sem delavnico zapustil predčasno in odnesel večerjo in precejšnjo količino vina v cerkniške zapore. S seboj sem vzel tudi orglice. Matijo sem obvestil o točnem času prihoda na kaznilniško dvorišče in da je vse pripravljeno za pobeg. O pobegu so vedeli tudi nekateri drugi zaporniki, Andrej Šega, Lado Šega, Mirko Meden in še drugi domačini. Ti so ponujali vino paznikom in karabinjerjem. Starihov France iz Grahovega je začel igrati na orglice in Italijani so kaj kmalu zaplesali z zaprtimi dekleti.

Medtem sem stekel iz zapora in zavil v Zabukovčev kot ter pripravil vrv z vozli in lestev. Napravil sem prehod čez žico še v Škarjevem kotu in pogledal, če je Alojz Turšič na svojem mestu onstran žične ograje. Tudi Ivan Knap je bil na preži v »veliki gasi«.

Točno ob določenem času sem se vzpel na zid zaporov. Noč je bila zelo temna. Čepel sem na zidu in čakal. V zaporu se je hrup že nekoliko polegel. Drgetal sem in se bal, da bi me stražar ne opazil. Minute so tekle zelo počasi in zdele so se mi večnost... Končno sem opazil, da se plazi temna senca ob kaznilniškem zidu. Dal sem dogovorjeni znak in nanj dobil domenjeni odziv. S spuščeno vrvjo sem najprej povlekel kovček in zavoj. Nato sem vrv z vozli zapel za železni drog vrh zida, kajti bil sem prešibek, da bi Knapa zvlekel čez prepreko. Matija se je po vrvi pognal kot maček, a zopet se je zataknilo. Luknja v žični pregradi je bila zanj premajhna, zato se je moral povzpeti na streho manjše Zabukovčeve hiše, od tam pa je po lestvi prišel na tla Zabukovčevega dvorišča. Treba je bilo še zabrisati sledove in nato kar najhitreje prečkati cesto. Matija je kar naprej prišepetaval: 'hitro, hitro'... Pretila pa nama je še nevarnost, da naju opazijo oficirji in vojaki, ki so bili v Zabukovčevi gostilni. S sklonjenima glavama sva pod okni pretekla gostilniški kot in že sva bila čez cesto pri žični oviri pri Škarjevi mizarski delavnici. Tu sem opazil, da desk, ki sem jih prej položil čez žično pregrado, ni več. Preplezati sva morala bodečo prepreko in si raztrgala oblačila. Matija je pri plezanju izgubil kapo, ki jo je v zaporu vzel karabinjerju. To je pozneje italijanskim preiskovalcem dalo vedeti, da je pobegnil čez Škarjevo dvorišče. Za nekaj dni so potlej zaprli mizarja Škarjo in njegovega pomočnika Jožeta Meleta iz Zelš. Ker jima niso mogli dokazati sodelovanja pri pobegu, so ju zatem izpustili« (237).

Ko je Lojze Turšič usmeril Matijo Knapa čez Drašlerjev kot čez »malo gaso«, ga je tam v Dragoličevi gredi že čakal Jože Mele-Vrbec in ga je popeljal naprej mimo Lovretove hiše po brvi do Milavčeve žage, kjer sta pri Klobčarju prečkala glavno cesto in zavila v Zgončev kot do Zavrtov. Potlej sta krenila v Dolenjo vas h Gornikovim, kamor bi morala priti partizanska patrulja. Ker še ni prišla, ji je Mele odšel nasproti do pokopališča, kjer se je srečal s tričlansko partizansko patruljo, ki jo je vodil Milan Braniselj iz Cerknice. Knapa je nato odpeljal v partizansko enoto, ki je taborila na Javorniku (238).

Stražarji sprva Knapa sploh niso pogrešali. Šele ko so zapornike odgnali v celice, so opazili, da ga ni več med njimi. S streljanjem so dali znak za alarm. Potlej se je streljalo vso noč (239).

Ciril Remškar se zaključka uspešne reševalne akcije spominja:

»Pri potoku (ob Milavčevi žagi — op. p.) sem se sestal z Vrbcem. Stisnil mi je roko in mi dejal: 'Od danes naprej si naš skojevec, še boljši kot si bil!'

Odhitel sem domov, se v sobi preoblekel in nato odšel v kuhinjo, kjer sta bila še vedno oba karabinjerja. Pozanimala sta se, če sem bil že v zaporih, če sem nesel večerjo itd. Razložil sem jima, da sem že vse opravil. Bil sem dobro razpoložen, kajti imel sem prijetno zavest, da sem človeka rešil gotove smrti.

Ob policijski uri, ki je bila ob enaindvajsetih, sem že ležal v postelji. Slišal sem vpitje, ki je prihajalo iz zaporov. V celicah so loputala vrata, stra-

Jože Mele-Vrbec. Partija in OF sta ga zadolžili za vodenje reševalne akcije Matije Knapa

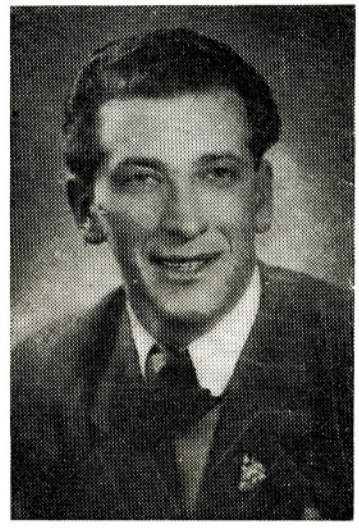

Ivan Knap je Cirilu pomagal pri reševanju čez zid cerkniškega zapora

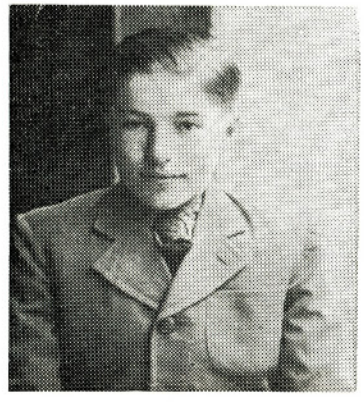

Ciril Remškar, glavni nosilec reševalne akcije

Alojz Turšič je spremljal potek akcije in stražil v Sežonovem kotu

žarji so bili zmedeni. Jetnike so spraševali, kje je Matija Knap, Matija pa je bil že na varnem . . .

Zaslišal sem korake pod oknom in na skrivaj opazoval vojake, ki so z žepnimi svetilkami preiskovali dvorišče. Nagnetli so se drug poleg drugega okrog zapora in nato v smeri žične ograje v Škarjevem kotu. Preplašeno sem pričakoval, da bodo vsak čas začeli razbijati po vratih, kajti Zabukovec je gostilno predčasno zaprl. Toda nič se ni zgodilo in premagal me je spanec . . .

Zjutraj sem se odpravil na delo kot da se ni nič zgodilo. Na ulici sem srečal Ivana Knapa in zadovoljno sva si pomežiknila. Imela sva prijetno zavest, da smo opravili težko in koristno akcijo . . .« (240).

Matija Knap je vojno preživel in tudi po vojni opravljal pomembne politične naloge, dokler se ni na vožnji z motorjem smrtno ponesrečil (241).

OPOMBE

1 Franc Strle-Nino — zapis z dne 1. 10. 1959, str. 7 (Arhiv CK ZKS)
2 Prav tam
3 Prav tam
4 Prav tam
5 Stanko Janež — ustni vir 1980
6 Andrej Ivančič, Celje — zapis maja 1981 in ing. Friderik Gerl, april 1981
7 Pepca Gabrenja, Prestranek — ustna izjava 1. 8. 1977 in Tone Jerina prav tedaj
8 Andrej Ivančič, Celje — pismeni podatki z dne 31. 5. 1981
9 Arhiv CK ZKS — Izrek sodbe vrhovnega sodišča v Beogradu
10 Prav tam
11 Jože Petrovčič — pismena izjava z dne 18. 5. 1959
12 Ivan Kreft — pismeni vir z dne 15. 5. 1977 in marca 1981 ter zapis Alojza Uleta o delovanju DKFiD, v tem zborniku
13 Jože Mele - ustni vir 6. 6. 1981
14 Koledar Cankarjeve družbe 1932, str. 145
15 Andrej Ivančič, Celje — pismena izjava z dne 31. 5. 1981
16 Zapis s sestanka sindikalnih delavcev na Rakeku 29. 12. 1980 in izjava Toneta Bavca
17 Jože Mele in Tone Bavec — ustni izjavi 6. 6. in 22. 6. 1981
18 Podatki s sestanka bivših sindikalnih delavcev na Rakeku 29. decembra 1980 in ustna izjava Toneta Bavca z dne 22. 6. 1981
19 Franc Klemenc — pismena izjava maja 1981
20 Andrej Ivančič, Celje — pismo z dne 31. maja 1981
21 Jože Lakner, Ljubljana — ustna izjava 1977
22 Jože Mele in Tone Bavec — ustni izjavi 1980 in 22. junija 1981
23 Tone Bavec in Franc Kotnik, Rakek — ustni vir 1980 in maj 1981
24 Lastni spomini in dopolnilo Toneta Bavca
25 Lastni spomini in poizvedovanja
26 Anica Srimšek-Kuhar in Dragica Braniselj-Rome — pismena izjava december 1970, ustna izjava Albina Logarja 1976 in lastno doživetje
28 Albin Logar — ustni vir 1979
29 Rudolf Hribernik: Dolomiti v NOV, str. 132
30 Stanko Janež, Tone Bavec, Milko Brožič — ustne izjave
31 Franček Saje: Belogardizem, druga izdaja in Olga Mrhar, Rakek — ustna izjava v maju 1981
32 Arhiv IZDG: Italijanski dokumenti 1941/42
33 Prav tam, šolska kronika Cerknice in F. Saje, Belogardizem
34 Jože Semič, Cerknica in Tončka Neškudla, Postojna ter Slava Gerkman, Cerknica — ustne izjave 1981
35 Šolska kronika Cerknice
36 Franček Saje: Belogardizem, str. 406
37 Olga Mrhar, Rakek — dokumentacija
38 Tone Bavec — ustna izjava
39 Franjo Tavčar, Postojna — ustna izjava 5. 2. 1981
40 Olga Mrhar in šolska kronika Cerknice ter lastni spomini
41 Franc Mele-Primšar, Cerknica — zapis z dne 14. 4. 1960
42 Lastno doživetje
43 Šolska kronika Cerknice in lastno poznanje
44 Lastni spomini
45 Tone Bavec in Olga Mrhar — ustni izjavi 1981
46 Šolska kronika Cerknica
47 Jože Lovko, Cerknica in Tone Klančar, Ljubljana — ustni izjavi marca 1981
48 Zbornik dokumentov VI/1
49 Šolska kronika Cerknica
50 Dr. Marjan Mehle, Ljubljana — pismena izjava z dne 14. 7. 1959 — arhiv ZZB NOV v Cerknici, šolska kronika Cerknice
50a Franc Kotnik, Rakek — ustna izjava maja 1981
51 Matični urad Cerknica
52 Frančiška in Ivanka Lovko, Cerknica — ustna izjava aprila 1981
53 Matični urad Cerknica
54 Anica Srimšek, Dragica Braniselj in Albin Logar, pismene izjave — arhiv ZZB NOV Cerknica
55 Jože Vidrih, Cerknica — ustna izjava 20. 3. 1981
56 Ivan Tekavec, Jezero — ustna izjava in arhiv IZDG — originalno italijansko poročilo
57 Vinko Turk, Vrhnika — ustna izjava 17. 12. 1980
58 Matični urad Cerknica
59 Albin Logar, Ljubljana in Slavka Gerkman, Cerknica — ustni izjavi 23. in 29. 4. 1981
60 Podatki brata Janeza Korošca, po domače Mihelna iz Cerknice — maja 1981
61 Franc Mivc, Jezero — ustni vir marec 1981
62 Lastni spomini
63 Ocena avtorja na podlagi zapisov Ivana Novaka in Franceta Popita, Alojza Uleta in Jožeta Pirca ter Lojzeta Mlakarja (arhiv CK ZKS)
64 Povzetki po podatkih Ule—Pirc z dne 8. 1. 1959, Ivana Novaka in Franceta Popita z dne 15. 5. 1972 (izvleček iz prejšnjih izjav) in Franca Klemenca z Unca — pisna izjava v maju 1981
65 Albin Logar — zapis z dne 20. 1. 1971 in ustna izjava 23. 4. 1981
66 Alojz Ule, pismena izjava z dne 27. 12 1962
67 Ivan Novak in France Popit, pismena izjava (arhiv CK ZKS)
68 Lojze Mlakar-Ljubo, TV-15 13. 9. 1979
69 Alojz Ule, zapis z dne 27. 12. 1962, str. 2
70 Alojz Ule in Jože Mele — ustni izjavi 1977 in 1981
71 Alojz Ule in Jože Pirc — zapis z dne 8. 1. 1959, str. 6 in Alojz Ule — zapis z dne 27. 12. 1962, str. 3 in 4
72 Kronika občine Rakek med narodnoosvobodilno borbo 1941—1945, str. 1
73 Lojze Bukovac, Ljubljana — ustna izjava aprila 1981
74 Alojz Ule — zapis 27. 12. 1962
75 Franc Klemenc, Unec — ustna izjava v maju 1981
76 Albin Logar — zapis z dne 20. 1. 1971, str. 10

77 Anica Srimšek-Kuhar in Dragica Braniselj-Rome — zapis decembra 1970 in članek Danimira Matka v TV-15 3. 2. 1977
78 Jože Pirc in Alojz Ule — zapis z dne 8. 1. 1959
79 Kronika občine Rakek, str 2 in ustna izjava Toneta Debevca z Vrhnike v maju 1981
80 Albin Logar — pismena izjava z dne 20. 1. 1971, str. 10. Logar je bil v partijski celici v Cerknici odgovoren za delo SKOJ in mladine
81 Alojz Ule in Jože Pirc — pismena izjava, str. 6 ter Anica Srimšek-Kuhar in Dragica Braniselj-Rome — pismena izjava, str. 2
82 Alojz Ule — pismena izjava, str. 9
83 Prav tam
84 Alojz Mlakar-Ljubo — ustna informacija
85 Izvleček iz daljšega zapisa Novak—Popit, ki ga je prepisala Mara Ševerker 15. 5. 1972, str. 5 in 6 (arhiv CK ZKS)
86 Franjo Lubej, Ljubljana — ustna izjava 22. 5. 1981
87 Ferdo Godina: Nad Loško dolino ne sije sonce, Borec 1972, str. 661
88 Ocena avtorja
89 Tone Klančar, Ljubljana — ustna izjava v maju 1981. Na sestanku je igral harmoniko, da je zamotil Italijane, kadar so vstopili v posebno sobo
90 Franc Mele, Cerknica — pismena izjava z dne 14. 4. 1960 in ustna izjava 1977
91 Alojz Ule — ustna izjava 19. 11. 1977
92 Ivan Knap, Cerknica — pismena izjava iz leta 1959 v arhivu ZZB NOV v Cerknici
93 Dragica Braniselj-Rome: Brata sta padla, str. 2
94 Marija Lovko, Cerknica (sestra pokojnega Ludvika Lovka) — ustna izjava 1976
95 Podatki raznih ljudi in vednost avtorja
96 Jože Braniselj, Rakek — ustna izjava 20. 4. 1981 in Franc Mivc, Jezero — ustna izjava marca 1981
97 Jože Kebe, Ljubljana — ustna izjava 4. 2. 1977
98 Jože Braniselj in Milan Modic z Rakeka — ustni izjavi 20. 4. 1981
99 Janez Petrovčič, Dolenja vas — pismena izjava z dne 17. 12. 1959
100 Lastna informacija
101 Lastna informacija
102 Informacija s sestanka medvojnih aktivistov in borcev dne 16. 4. 1981 na Rakeku
103 Roman Gorjan, Rakek — pismeni podatki z dne 12. 5. 1981
104 Podatki s sestanka aktivistov in borcev na Rakeku dne 16. 4. 1981 in pismena izjava Franca Klemenca v maju 1981
105 Izjavi Alojza Uleta in Jakoba Šilca na sestanku borcev v Cerknici dne 20. 3. 1981
106 Albin Logar — zapis z dne 20. 1. 1971, str. 4
107 Izjava Jožeta Meleta na sestanku borcev v Cerknici dne 20. 3. 1981
108 Stane Šega, Grahovo — ustni podatki v aprilu 1981
108a Jože Mele — ustna izjava 22. 8. 1976
109 Tone Bavec, ustna izjava 1980
110 France Brence, Cerknica — ustna izjava 24. 7. 1976
111 Alojz Rožej, Muta — pismena izjava v arhivu ZZB NOV Cerknica
112 Jože Mele — ustna izjava na sestanku 20. 2. 1981 v Cerknici
113 Kronika NOB Rakek, str. 9 in Tone Bavec — ustna izjava 1980
114 Prav tam
115 Tone Bavec — ustna izjava 1980 in Ule—Pirc — zapis z dne 8. 1. 1959
116 Tone Bavec in Jože Mele — ustna izjava 1981
117 Jože Mele — življenjepis z dne 29. 3. 1957
118 Informacija Toneta Bavca in Toneta Avsca 1981
119 Jože Mele — življenjepis
120 AIZDG: Originalni dokumenti z dne 2. februarja 1942
121 Ivan Suvorov, Rakek — izjava na sestanku 16. 4. 1981 na Rakeku
122 AIZDG — originalni dokument
123 Albin Logar — pismena izjava 20. 1. 1971, str. 8 in Alojz Ule — ustna izjava 1980
124 Rudolf Hribernik: Dolomiti v NOV, str. 110 in Tone Bavec — izjava 1980
125 Alojz Ule in Jože Pirc — zapis, str. 9 in 10 ter Albin Logar — zapis, str. 2—4
126 Kronika NOB Rakek, str. 3
127 AIZDG: Originalni dokumenti
128 Kronika NOB Rakek, str. 3
129 Ule—Pirc — citirani zapis, str. 5
130 Albin Logar — zapis 1971 in ustna izjava 1976
131 Ule—Pirc — zapis str. 9 in 10
132 Prav tam
133 Albin Logar — zapis, str. 2
134 Prav tam, str. 2 in 3
135 Alojz Ule — ustna izjava 19. 11. 1977
136 Arhiv IZDG v Ljubljani
137 Prav tam
138 Prav tam
139 Pepca Gabrenja, Borec 1970, str. 154 in 155 in ustna izjava 1. 8. 1977 in Slava Gerkman, ustna izjava istega leta
140 Arhiv IZDG Ljubljana
141 Prav tam
141a Podatki Franceta Šušteršiča
142 Zbornik dokumentov VI/2, št. 124
143 Zbornik dokumentov VI/3
144 Lojze Bukovac, Ljubljana in Mirko Vidrih, Rakek — ustni izjavi, 9. 3. 1981 in 16. 4. 1981
145 Jože Mele in dr. Milan Zumer — ustni izjavi 22. 8. 1976 in aprila 1981 ter lastna vednost
146 Alojz Ule — ustna izjava, 19. 11. 1977
147 Kronika NOB Rakek, str. 4
148 Šolska kronika Cerknice
149 Alojz Ule, pismena izjava o delovanju Iva Harmela iz Cerknice dne 5. 9. 1959 in ustna izjava Franca Meleta-Primšarja iz Cerknice leta 1976
150 France Popit — ustna izjava z dne 21. 7. 1976
151 Marija Lovko in Slava Gerkman, ustni izjavi 1976
152 France Popit, ustni izjavi dne 21. 7. 1976 in 6. 3. 1981
153 Slava Gerkman, ustna izjava 1976
154 France Popit, ustna izjava 21. 7. 1976
155 Dr. Marjan Mehle, Na plenumu delegatov okrožnih odborov OF, Ljubljana v ilegali, drugi del
156 Prav tam
157 Prav tam in Slovenski poročevalec št. 21 (17. oktober 1941)
158 Ernest Bolka, Ljubljana — pismena izjava z dne 16. 5. 1957 — arhiv ZZB NOV Cerknica
159 Nikola Borović, ustna izjava 28. 8. 1976 in izjava Ernesta Bolke v citiranem dokumentu
160 Dr. Božidar Zega, Koper — pismena izjava z dne 7. 8. 1959 — arhiv ZZB NOV Cerknica
161 Ernest Bolka, pismena izjava v arhivu ZZB NOV v Cerknici
162 France Popit, ustna izjava 21. 7. 1976
163 Dr. Stojan Pretnar, pismena izjava z dne 14. 6. 1957 na zdr. borcev NOV Cerknica
164 Jože Mele, ustna izjava aprila 1981
165 Viktor Avbelj, ustna izjava 6. 5. 1981
166 Viktor Avbelj, ustna izjava 6. maja 1981
167 Povzetek iz življenjepisa Marjana Mehleta z dne 14. 7. 1959 — arhiv ZZB NOV Cerknica
168 France Popit, ustna izjava 21. 7. 1976
169 France Popit, ustna izjava 6. 3. 1981
170 Viktor Avbelj, ustna izjava 6. 5. 1981
171 Prav tam
172 Prav tam
173 Prav tam in Janez Rešek: Tovariši so rešeni, Borec in izjavi 11. 4. 1977 ter 8. 5. 1981
174 Viktor Avbelj, ustna izjava, kot zgoraj
175 Janez Rešek, ustni izjavi, kot zgoraj
176 Viktor Avbelj, prav tam

177 Prav tam
178 Janez Rešek, ustna izjava 8. 5. 1981
179 Viktor Avbelj, kot zgoraj
180 Viktor Avbelj, kot zgoraj
181 Janez Rešek, kot zgoraj
182 Tone Avsec, Borec 1972, št. 1, str. 20 in 24
183 Alojz Ule, Stane Šega, Jože Mele, Franc Mivc, dr. Franjo Smerdu in drugi — ustne izjave v marcu in aprilu 1981
184 Isti pričevalci, marec—april 1981
185 Franc Mivc, ustna izjava aprila 1981
186 Alojz Ule, pisna izjava z dne 2. 7. 1981
187 Lojze Mlakar, ustna izjava 3. julija 1981
188 Franc Kržič, Ljubljana — ustna izjava 1980 in članek Alfreda Groblerja TV-15 1973/52 ter pojasnilo Toneta Bavca o pravem imenu partizana Mačka 22. 6. 1981
189 Arhiv IZDG: Poročilo X. bataljona finančne straže P. M. 110, št. 724 di prot, z dne 18. 1. 1942 in fašističnega komisarja iz Logatca št. 370 Res, z dne 18. januarja 1942
190 Franc Kržič, ustna izjava 1980 in omenjena italijanska dokumenta
191 Alfred Grobler, TV-15 1973/52, kjer sta podani izjavi Franca Kržiča in Milke Popek-Vrhunčeve in posebna izjava Franca Kržiča 1980
192 Tone Bavec, ustna izjava 1980
193 Nikola Borović, ustna izjava aprila 1981
194 Franc Kržič, ustna izjava v letu 1980
195 Albin Logar, citirani zapis, str. 5 in 6
196 Jakob Ogrinc, Grahovo — ustna izjava v letu 1976
197 Albin Logar, prav tam, str. 6
198 Jože Lovko-Dragar, ustna izjava aprila 1981
199 in 200 Alojz Rožej, Muta — ustna izjava 1. 11. 1976, Albin Logar, prav tam, str. 6 in Ančka Meden-Lovretova, ustna izjava 3. 7. 1977
201 Tone Kebe ml. z Dolenjega Jezera — ustna izjava 26. 1. 1977
202 Lastna ocena in poznanstvo
203 Podatek matičnega urada Cerknica in ustna izjava Ivana Tekavca z Dolenjega Jezera
204 Kronika iz vojnih dni krajevne organizacije ZB Dolenja Trebuša
205 Ančka Meden-Knap, ustna izjava 3. 7. 1977
206 Alojz Ule, pismene pripombe z dne 2. 7. 1981
207 Dragica Braniselj-Rome: Vida ni dočakala svobode
208 Lastni podatki
209 Ferdo Godina: Na Loško dolino ne sije sonce, Borec 1972/11, str. 616—617
210 Tone Bavec in Olga Mrhar, ustni izjavi maja 1981
211 Tone Avsec: Borec 1972/2, str. 82
212 Prav tam
213 Jože Simšič, Ljubljana — ustna izjava 22. 6. 1981
214 Danimir Matko: Rakek in njegova udarna četa, TV-15 3. 2. 1977 in Kronika NOB Rakek, str. 5
215 Danimir Matko, prav tam in Jože Simšič, prav tedaj
216 Kronika NOB Rakek, str. 27 in 28
217 Prav tam, str. 7
218 Prav tam, str. 9—11. Glej podrobnoje v prispevku Lojzeta Mlakarja-Jake v tem zborniku
219 Prav tam, 16, 17 in 18
220 Jože Braniselj, Rakek — ustna izjava 20. 4. 1981
221 Jože Mele, Albin Logar in avtor, skupna ugotovitev marca 1981
222 Albin Logar, že citiran zapis, str. 8
223 Lastni spomini
224 Tone Bavec, ustna izjava 1980
225 Anica Srimšek-Kuhar in Dragica Braniselj-Rome, Aktivnost cerkniške mladine v letu 1941 do junija 1942, zapis iz decembra 1970
226 Stane Vrenko, Cerknica — ustna izjava in Albin Logar glede odhoda Bena Vrenka v partizane marca 1981
227 Podatki so povzeti po ugotovitvah Jožeta Meleta, Toneta Bavca, Mirka Vidriha, Jožeta Simšiča in avtorja zapisa v letih 1980 in 1981
228 Franček Saje, Belogardizem, str. 61
229 Lastna spoznanja
230 Franček Saje, Belogardizem, druga izdaja, str. 157
231 Franc Dolničar, Cerknica — ustna izjava marca 1981
232 Lastno védenje
233 Franček Saje: Belogardizem, str. 403
234 Prav tam
235 Ciril Remškar, pismena izjava na ZZB NOV Cerknica in ustna izjava Jožeta Meleta v letih 1980 in 1981
236 Jože Petrovčič ml., Cerknica — zapis, ki ga je objavil kot šolar v šolskem glasilu »Brstje« 11. 5. 1961
237 Ciril Remškar, Koper, pismeni podatki 1981
238 Jože Mele, Cerknica, ustna izjava marca 1981
239 Jože Petrovčič ml., prav tam
240 Ciril Remškar, prav tam
241 Podatek Franceta Šušteršiča, Ljubljana

POGLED V DEJAVNOST KPS IN OF V LOŠKI DOLINI V PRVEM LETU NOB

(Gradivo za zgodovinopisje)

Lojze Mlakar
6100 Ljubljana, Zarnikova 12

Že uvodoma moram povedati, da je za obdobje od začetka NOB do spomladi 1942 razmeroma zelo malo izvirnega arhivskega gradiva. Napačno bi bilo, če bi kdo iz tega sklepal, da se NOB na tem območju tedaj še ni razmahnila. Tedaj na sestankih niso pisali zapisnikov, višjim organom KPS in OF pa so v glavnem poročali ustno. Pri pisanju sem se moral torej opirati predvsem na spomine, ki so jih posamezniki pisali pred leti ali pa so mi jih napisali in povedali ustno sedaj. Vemo pa, da spomini niso vedno zanesljivi, posebno po toliko letih, čeprav so podani z najboljšimi nameni. Zato sem taka gradiva primerjal in preverjal, kolikor mi je pač uspelo in kolikor mi je dopuščal čas, ki sem ga imel na voljo. Trudil sem se torej, da bi bilo moje pisanje čim bolj objektivno.

Naj še pojasnim, da ni bil moj namen pisati o vseh podrobnostih NOB na tem območju, saj to tudi ni mogoče v enem samem članku; pač pa sem nameraval podati splošen pregled dejavnosti Komunistične partije (KP) in Osvobodilne fronte (OF) ter to dejavnost ilustrirati z nekaterimi pomembnejšimi dogodki, podatki in primeri.

Nekdanji partijski, frontovski in skojevski aktivisti ter borci bodo prav gotovo kritični pri prebiranju tegale mojega zapisa, in prav je tako. Če bo bralec ugotovil, da sem morda izpustil kakšen zelo važen dogodek, ker nisem zanj vedel, ali da je morda koga pri gradivu, ki sem ga uporabil, delno »zanesel« ali prevaral spomin — potem ga prosim, naj me dopolni, naj napiše ali pove svoje preverjene in argumentirane podatke. Tako bi obogatili gradivo za naše zgodovinopisje NOB. Še bolj bi obogatili to gradivo, če bi v krajevni skupnosti Loška dolina pod vodstvom ZZB NOV za vsako vas organizirano zapisali vsa najvažnejša dogajanja med NOB.

Na tem mestu se najlepše zahvaljujem vsem tovarišicam in tovarišem, ki so mi napisali ali povedali svoje spomine ali dali podatke in tako prispevali, da je tole moje pisanje popolnejše.

RAZPAD STARE JUGOSLOVANSKE ARMADE

Naj uvodoma samo spomnim, da je v predvojnih letih buržoazna jugoslovanska vlada s svojo politiko vse bolj drsela v objem nacistične Nemčije; dne 25. marca pa je tudi formalno pristopila k trojni pogodbi fašističnih držav. To je rodilo močan odpor jugoslovanskih narodov, ki se je izražal v množičnih demonstracijah po vsej Jugoslaviji (1). Tudi Loško dolino so tedanje politične razmere v državi hudo vznemirile. V Starem trgu se je zbrala množica ljudi in demonstrirala. Krenila je v sprevodu proti Ložu in se od tam vrnila nazaj v Stari trg. Demonstranti so zahtevali, da se Jugoslavija upre pristopu k trojnemu paktu, in zahtevali vlado, ki bo znala braniti varnost in svobodo državljanov (2). 27. marca je prišlo v Beogradu do vojaškega udara in malo dni zatem do napada sil osi na Jugoslavijo. Toda tedanja jugoslovanska armada je bila moralno, politično in vojaško-tehnično zelo slabo pripravljena na obrambo domovine. Zato se fašističnim osvajalcem ni mogla resno upreti in je razpadla v nekaj dneh.

Franjo Bavec se tistih dni spominja takole: »Začela se je vojna, a rekruti v Loški dolini smo bili še doma. Nekateri smo se odločili in odšli v Cerovljak, da bi stopili kot prostovoljci v tamkajšnjo enoto jugoslovanske vojske. Toda naleteli smo na nemške Kočevarje, ki so nas nagnali domov, češ da smo italijanski špijoni. Bili smo razočarani. No, tista naša vojska se je kmalu razbežala, ne da bi se bila sploh spopadla z italijansko. Po taki novici smo šli v zapuščene barake in taborišča bivše naše vojske, kjer smo našli odvrženo orožje, strelivo, razno vojaško opremo in tudi še nekaj hrane. Najbolj pa nas je zanimalo odvrženo orožje in strelivo. Tedaj smo prvič streljali s puškami. Nekateri so govorili, da bomo orožje še potrebovali, niso pa povedali, čemu in kdaj. Orožja nismo nikoli izročili okupatorju, čeprav ga je zahteval z grožnjo smrtne kazni, pač pa smo ga v strogi tajnosti skrili v gozdu« (3).

Takrat je KP razširila geslo, da je treba čimveč orožja naše razpadle vojske skriti. Taka gesla so razširjali tudi člani partije v Loški dolini. Tako je Janez Hribar na sestanku v stari domači 'štali' dal loškim skojevcem smernice za skrivanje orožja. Ti so to nalogo zelo dobro opravili (4).

Nekateri naši vojni obvezniki so slišali tako geslo na orožnih vajah, kjer so ga komunisti širili med politično zanesljivimi vojaki. Že drugi dan po prihodu okupatorjev v Loško dolino, 13. aprila, so se v gostilni pri Ipavcu v Markovcu pogovorili Franc Plos, Feliks Razdrih, Janez Mohar, Ivanka, Tone Zigmund in drugi, da je treba pohiteti z akcijo skrivanja orožja (5). Za to je

Italijani ob prihodu v Kozarišče 11. aprila 1941 pri starojugoslovanski cestni zapori

vedelo nekaj ljudi, ki jim je uspelo že pred prihodom okupatorjev poskriti precej orožja in drugega vojaškega materiala.

Tiste dni, ko je razpadla naša vojska, se je zdelo, kot da je Loško dolino zajelo za nekaj dni brezvladje. Ljudje so — zlasti tisti iz bližnjih vasi — skorajda anarhično posegali v opuščena vojaška skladišča, ki so bila na Vražjem vrtcu nad Babnim poljem, v Cerovljaku nad Podgoro, na Knežji njivi in v Starem trgu. Iz njih so odnašali vse, kar so našli: orožje, municijo, bombe, konzerve in druga živila, vojaške obleke, perilo in drugo. Pobrali so orožje, ki so ga odmetavali vojaki, šli v 'bunkerje' na tako imenovani Rupnikovi obrambni liniji, ki je držala čez območje Loške doline, in tam našli precej orožja (6). Mladim fantom se je ponudila priložnost, da pridejo do orožja, zato so od veselja streljali, da je pokanje odmevalo po vsej dolini (7).

V Babnem polju pa je bilo tiste dni takole: »Na velikonočno sredo smo planili v goreči vojni logor Vražji vrtec. Ena ali dve baraki sta bili v ognju. In potem smo celo noč odnašali vse, kar se je odnesti dalo iz taborišča. Odnašali smo vojaško opremo, obleke, čevlje, odeje, rjuhe in drugo. Uspelo nam je zaseči več pušk, strojnic, zabojev bomb. Naslednjega dne in še na veliki petek pa smo podrobno preiskali tudi vse bunkerje na področju našega vojnega taborišča in tudi iz njih odnesli vse, kar je bilo uporabnega. Tudi tu je bilo nekaj pušk, še več pa zabojev z municijo in bombami. Več pušk so prinesli s seboj vračajoči se vojni obvezniki, ki so jih seveda skrili na varna mesta.

Na velikonočno soboto so se v naši vasi utaborili oddelki italijanske divizije Ravenna« (7).

PRIHOD OKUPATORJEV V LOŠKO DOLINO IN NJIHOVI PRVI UKREPI

V soboto 12. aprila je italijanska vojska plaho, strahoma in s pripravljenimi puškami vkorakala v Loško dolino. Prišla je v treh kolonah: ena je zasedla Škrilje in Dane, druga graščino Snežnik, Kozarišče in Šmarato, tretja Babno polje. Kmalu je bila zasedena vsa Loška dolina (8). Nekateri ljudje, predvsem vidnejši liberalci in klerikalci so bili od vsega začetka pripravljeni klanjati se okupatorju. »Industrijalec Karel Kovač, župnik Franc Presetnik in še nekateri so hoteli Italijanom pripraviti v Starem trgu pozdravni sprejem. Bili so pri takratnem županu naše občine Jožetu Mlakarju in ga nagovarjali, naj gre v Stari trg ter v imenu občanov pozdravi italijansko vojsko. Župan Mlakar je ponudeno gesto odklonil in ni hotel pozdraviti sovražne vojske« (9). Ljudje so bili razočarani nad staro jugoslovansko armado, ki je tako hitro razpadla ne da bi se bojevala proti fašističnim osvajalcem.

Okupacijske oblasti so takoj po prihodu izdale vrsto odredb, kot na primer: o takojšnji oddaji orožja, o policijski uri, o prepovedi gibanja prebivalstva zunaj naselij, o sankcijah, o sabotažnih dejanjih itd. Na odredbo, da se morajo takoj prijaviti okupacijski oblasti vsi vojni obvezniki, skorajda ni bilo odziva — ljudje so nagonsko slutili nevarnost in so se potuhnili. Dinarje so morali zamenjati za lire v razmerju 100 : 38, kar je pomenilo veliko razvrednotenje dinarja. Vse odredbe je okupator objavil na letakih in v dnevnem časopisju. Občinska uprava, župan Jože Mlakar, tajnik Franc Lavrič in blagajnik Franc Plos, ki je bil že tedaj komunist, je še naprej opravljala svoje posle, toda vse drugače kot do tedaj, kajti vsak akt je morala dati v potrditev okupatorjevi kvesturi (10). Fašistični komisar Grazioli je 5. maja 1941 sklical v Ljubljani sestanek 105 slovenskih županov. Naprednega župana starotrške občine Jožeta Mlakarja ni bilo med njimi. S tega sestanka so poslali Mussoliniju vdanostno brzojavko v znak hvaležnosti za priključitev tako imenovane Ljubljanske pokrajine k fašistični Italiji (11). Domači klerikalni veljaki, nekateri duhovniki in vodilni liberalci v Loški dolini so to priključitev sprejeli s posebnim navdušenjem. Morda so upali, da bodo s pomočjo okupacijskih oblasti lahko dokončno obračunali z občinsko upravo, ki je bila od leta 1936 v rokah kmečko-delavskega gibanja (12).

Člani partijske organizacije v Loški dolini (Hribar, Hace, Levec, Plos in Razdrih) in drugi vodilni tovariši v kmečko-delavskem gibanju so zdaj razširjali med ljudi gesla, naj ne bodo prijazni z okupatorjem in naj ne upoštevajo njihovega odloka o oddaji orožja. Hkrati so komunisti prepričevali ljudi, da je treba orožje zbirati in ga skriti pred okupatorjem, čeprav je le-ta grozil s smrtno kaznijo tistemu, ki orožja ne bi oddal (13).

Okupator je strogo zahteval izpolnjevanje odredbe o oddaji orožja. Karabinjerji so ukazali vsem vaškim možem, da zberejo orožje in vojaško

Polkovnik Ottone Franchini, komandant XXV. sektorja GAF, ob inšpekciji v Danah 16. aprila 1941

Ivanka Zigmund

opremo. Po nekaterih vaseh so s karabinjerji iskali orožje tudi bivši orožniki; posebno vnet izvrševalec ukazov novega gospodarja je bil podnarednik Mihajlo Milošević s postaje v Babnem polju. Kako so Italijani stikali za orožjem in kako so pri tem strogo nastopali, pa jih naši ljudje niso ubogali, nam lepo pove primer iz Vrhnike pri Ložu. Tu so bili tedaj nekaj tednov nastanjeni italijanski vojaki. Kakor po drugih vaseh so tudi v Vrhniki ukazali »vaškemu možu« — to je bil Janez Zigmund — da vaščani oddajo orožje in ga prinesejo k Zigmundovim. Tako so tja prinesli Vrhničani, med njimi celo otroci, kakšnih 20 pušk in 6 mitraljezov. Janezov brat Tone je tedaj že vedel, da je treba orožje skriti pred Italijani. Pomislil je: zakaj ne bi izkoristil priložnosti in skril vsaj nekaj tega orožja, če že ne more vsega? Tako je Tone Zigmund od orožja, ki so ga prinesli vaščani, zadržal in skril 8 pušk in 4 mitraljeze. Nekaj pa so ga seveda morali oddati nadležnim Italijanom, saj so ga ljudje javno prinašali. Oddali so slabše orožje, pri obeh mitraljezih so manjkali nekateri deli. Zato so Italijani postali pozorni, kot bi jim kdo kaj povedal. Med njimi so bili tudi taki, ki so znali slovensko. Morda so poizvedovali, morda so jim otroci sami povedali, morda jim je zblebetal kdo od vaščanov, da je z oddajo orožja nekaj narobe. Od vsega začetka so najbolj spraševali po mitraljezu. Iznenada so neko noč prišli ob eni uri k Zigmundovim in naredili hišno preiskavo. Iskali so Janeza Zigmunda in mitraljez. Janez se je bil pred prihodom Italijanov umaknil iz hiše. Po nekih znakih, ki jih je opazil pri Italijanih v vasi, je že prejšnji dan zaslutil, kaj se utegne zgoditi. Zato preiskovalci niso dobili niti Janeza niti mitraljeza.

Tudi Tone Zigmund se je pazil in umikal; podnevi je delal na žagi, prenočeval pa je v tistih nevarnih tednih med kupom žaganic pri sosedu. Tako je padla vsa teža te zadeve na Janezovo sestro Ivanko Zigmund. Italijani so jo aretirali in odgnali v Kozarišče na poveljstvo. Tu so jo najprej prijazno spraševali, kje je njen brat Janez in kje je mitraljez. »Orožje smo oddali, kolikor so ga ljudje prinesli, brat Janez pa je odpotoval na Dolenjsko po opravkih«, je pojasnjevala Ivanka. Ničesar niso izvedeli. Nato so jo tepli, hudo tepli, a spet niso izvedeli ničesar. Zdaj so ji veleli, naj gre domov. Še preden je prispela po cesti ven iz Kozarišč, so jo znova aretirali, jo odgnali nazaj na poveljstvo in jo začeli znova zasliševati. »Prav dobro vemo, da ste pri vaši hiši vsi komunisti«, so zatrjevali surovi zasliševalci. Ponovili so zasliševanje, najprej zlepa, potem so jo spet tepli, toda Ivanka ni prav ničesar izdala. Končno so jo izpustili in vrnila se je domov.

Potem so na Zigmundovo domačijo pošiljali zasede podnevi in ponoči, nadzirali so tudi njeno širšo okolico, da bi dobili Janeza Zigmunda, pozivali so ga, naj se zglasi na njihovem poveljstvu, obljubljali so, da se mu ne bo nič zgodilo, naj zagotovo pride, toda zaman — Janez ni klonil. Bil je že v ilegali, zadrževal se je v bližnjih gozdovih, v Podložu, v skednju pri Potočanovih v Markovcu pa spet v gozdu nedaleč od doma. Bil je v stikih z domačimi in vaščanom Palčičem, pa tudi opazoval je naskrivoma Italijane, da je vedel, kaj vse se dogaja na njegovem domu. Nič hudega sluteč, je nekega dne prišel k Zigmundovim Franc Modic, Ruglov z Vrhnike. Italijani so ga zaprli, pretepali in zasliševali ter ga šele po enem tednu izpustili. Še večkrat so aretirali Ivanko in jo gnali na poveljstvo — italijanski vojak ji je tedaj sledil s kolesom. Še in še so delali na Zigmundovi domačiji preiskave in pošiljali tja zasede. Da bi se znebili te more, je Ivanka zahtevala in dosegla soočenje s tistim »tenentejem«, ki je pri občini prevzemal po vaseh zbrano orožje, da bi dokazala, da so oddali vse orožje, kolikor so ga k njim prinesli vaščani. Zraven so bili občinski fašistični komisar, predstavnik občine Lavrič ml. in še nekdo v civilni obleki. Tudi nekateri ljudje iz občinske uprave so skušali pomagati Ivanki. Šele ko je tista vojaška enota odšla iz Vrhnike in iz Kozarišč, se je ta zapletena reč nekako umirila. Šele tedaj se je Janez Zigmund — po enem mesecu ilegalnega življenja — vrnil domov (14). Primer Zigmundovega ubežništva in reševanja iz škripcev kaže na organizirano delovanje proti okupatorjem že prve tedne po njihovem prihodu v Loško dolino. Medtem so v Ljubljani že ustanovili Osvobodilno fronto.

SESTANEK NOTRANJSKIH KOMUNISTOV V BOROVNICI

Glasovi o ustanovitvi OF 27. aprila 1941 so prav kmalu dosegli tudi Loško dolino. Za začetno dejavnost OF na Notranjskem je bil zelo pomemben sestanek notranjskih komunistov, ki je bil dne 27. maja 1941 v Borovnici pri predvojnem komunistu Tonetu Zalarju-Žanu (15). Z območja sedanje cerkniške občine sta se tega sestanka udeležila Janez Hribar in Franc Levec, oba iz Loške doline. Sestanek je vodil član politbiroja CK KPJ in CK KPS Miha Ma-

rinko, ki je orisal splošno politično stanje v Sloveniji in pojasnil najvažnejše partijske naloge: priprava na oboroženo vstajo; pomnožitev partijskih vrst; organizacija mladine; vključevanje ljudi v OF; zbiranje orožja in municije; zbiranje podatkov o strateških točkah, velikosti in številu okupatorskih enot, o njihovi oborožitvi, morali med vojaki itd.; o delu in političnem mišljenju oficirjev in podoficirjev bivše jugoslovanske vojske itd. (16). Seveda je potekala organizacija sestanka s prihodom in odhodom udeležencev vred strogo tajno, da ne bi prišlo kaj na uho okupatorskim oblastem in tistim domačinom, ki so z njimi sodelovali.

V Cerknici je bil 7. junija 1941 ustanovljen okrožni komite KPS za notranjsko okrožje. Njegov član je bil tudi Janez Hribar (17). V poletju in jeseni 1941 sta precej dolgo delovala v Loški dolini ilegalca Ivan Novak-Očka in Franc Popit-Jokl (18), prvi kot sekretar, drugi kot član OK KPS. Kmalu je stopil v ilegalo tudi Janez Hribar. Tako sta se po sestanku komunistov v Borovnici in ustanovitvi okrožnega komiteja KPS za Notranjsko v naslednjih mesecih razmeroma hitro krepila OF in partijska organizacija tudi v Loški dolini.

Terezija Vidmar (r. 1895), Kuteževa iz Loža. Pri njih se je pogosto zadrževal Janez Hribar

PRVI ILEGALCI V LOŠKI DOLINI

Ko je Nemčija 22. junija 1941 napadla Sovjetsko zvezo, so morali najbolj ogroženi komunisti v ilegalo, posebno tisti, ki so jih že v stari Jugoslaviji preganjali orožniki. V Loški dolini je bil tak komunist Janez Hribar. Kot kaže, se je že tisti dan umaknil z doma (19). Ne ve pa se, ali se je tisti dan umaknil kam drugam ali je takoj odpotoval v Ljubljano in tam prenočeval. Prav gotovo je bil v Ljubljani v stiku s člani CK KPS, jim poročal in dobil smernice za politično delo v ilegali. Iz Ljubljane se je vrnil 24. junija (20). Z Rakeka se je peljal z avtobusom do Bloške police. Tu je izstopil, nadaljeval pot peš po gozdu po levi strani ceste, za Jamami, prek Vodic in pobočij Gradu in naskrivoma prispel kmalu popoldne h Kuteževim v Ložu. Nihče ga ni opazil, kajti Kuteževa hiša je stala prav blizu grmovja na pobočju hriba Grad, kakor mu pravijo Ložani (21).

Janez Hribar je prav dobro vedel, da je zelo znan komunist ne samo med svojim somišljeniki in političnimi nasprotniki v Loški dolini, ampak tudi v njeni širši okolici. Že v stari Jugoslaviji je imel opravka z orožniki. V začetku leta 1941 so ga oblasti kot politično nevarnega človeka poslale skupaj z drugimi znanimi slovenskimi komunisti za nekaj mesecev »na orožne vaje«, tj. na prisilno bivanje, oziroma v konfinacijo v Ivanjico.

Ko se je Hribar 24. junija vrnil iz Ljubljane v Lož, ni šel domov v praznični obleki, ki jo je nosil v Ljubljani. Prav zato se je najprej oglasil pri Kuteževih. Tu je prosil gospodinjo, da mu gre na njegov dom po delovno obleko. Najprej se je preoblekel, nato pa je šel bolj naskrivoma domov po najnujnejše osebne stvari. Slovo od doma ni bilo lahko. Hribarjev oče je bil takrat star 70 let. Tiste dni in tudi tisti večer je ležal bolan v postelji, imel je hude bolečine v želodcu. V družini so bili samo trije: oče, mati in sin Janez — edinec. Čeprav se je Janez v predvojnih letih mnogo ukvarjal z revolucionarnim političnim delom, ni zanemarjal dela na kmetiji. Zato ni čudno, da je Janezov odhod od doma hudo prizadel očeta, toda branil mu ni, čeprav je bil zelo potrt. Janez ni mogel skriti, da ga je očetova potrtost močno prizadela. Bil je hudo nemiren, zdaj se je usedel, zdaj je vstal, naredil nekaj korakov po sobi in spet sedel. Toda prav nič ni mogel pomagati očetu. Za Janeza je bila naloga partije najvažnejša (22). Tako je šel v ilegalo Janez Hribar že 25. junija 1941. Še isti večer je sklical v Markovcu sestanek, ki so se ga udeležili člani partije z nekaterimi izjemami (manjkal je Matevž Hace, op. LM). Ti so bili: Franc Plos, Janez Mohar, oba iz Markovca (23), Feliks Razdrih z Vrhnike in Franc Levec z Bajerja v Viševku. Na tem sestanku jim je Janez Hribar povedal, da odhaja v ilegalo, in jim dal nove naloge za organizacijo OF, ki jih je prejšnji dan prejel na sestanku v Ljubljani (24). Kot ilegalec je Hribar najprej in največ politično deloval na območju Bloške in Vidovske planote ter Cajnarjev. Tedaj se je največ zadrževal pri Sobotnikovih v Zavrhu. Občasno je prihajal tudi v Loško dolino.

V Loško dolino je takrat začasno prišel v ilegalo Franc Strle-Nino. Pred vojno je opravljal svojo čevljarsko obrt do leta 1939 v Ložu, potem pa v Ljubljani. Kot komunista so ga preganjali orožniki. Potem ko se je Nino leta 1934 vrnil iz enoletnega zapora, je začel z njim sodelovati Janez Hribar. Po prihodu iz Ljubljane se je zatekel k Strletovim (po domače Matevževim) v Podložu; tu je ostal od začetka julija do sredine avgusta 1941 (25), nakar je šel kot ilegalec drugam na politično delo.

Janez Hribar (1909—1967)

Takrat kot Hribar se je začasno umaknil tudi znani notranjski komunist Nace Voljč-Fric. Dokončno pa je moral v ilegalo sredi poletja (15. avgusta). Takrat ga je na njegovem stanovanju v Ljubljani iskala policija, toda pred njenim prihodom je zbežal in se spet zatekel k svojemu bratu Janezu Voljču v Stari trg. Pri Voljčevi družini je bil kot ilegalec do 31. decembra 1941. Tedaj je bil sekretar loško-bloškega rajonskega komiteja KPS. K njemu so ilegalno prihajali Očka, Jokl, Aleš Bebler-Primož, Lojze Ule, Slavko Kovač-Smeli in drugi. Nekateri so se včasih proti večeru pripeljali tja z avtobusom, ki ga je vozil na progi Ljubljana—Prezid Slavko Jančar, zjutraj pa so se z istim avtobusom odpeljali (26). Kot ilegalec je v tistem času Voljč politično deloval v Starem trgu, v Ložu in na Bloški planoti. Naj še omenim, da je bil leta 1941 dalj časa pri Poznikovih v Ložu Dušan Majcen-Nedeljko, prav tako ilegalec.

OZRAČJE V LOŠKI DOLINI OB NAPADU NA SZ

Vest o napadu Nemčije na SZ se je hitro razširila po vsej Loški dolini. Tedaj je zajelo nekatere ljudi posebno razpoloženje, kar je pokazal dogodek v gostilni pri Pavletovih v Starem trgu. Nekoliko ogret je dvajsetletni Franc Turk iz Starega trga vpričo gostov in Italijanov vzkliknil: »Živela Rusija!« Italijani so ga takoj prijeli in zaprli. Odpeljali so ga v Ljubljano, kjer ga je potem vojaško sodišče obsodilo na osem let zapora (27). Take besede je bilo slišati tudi po nekaterih drugih vaseh, a ni prišlo na uho Italijanom, kdo jih je vzklikal.

Že naslednje dni so italijanske vojaške oblasti s posebno okrožnico opozorile vse svoje podrejene enote, da lahko pride zaradi napada na SZ do incidentov. Okrožnica se takole glasi: »Možno je, da bodo dogodki na vzhodni fronti odjeknili tudi med tukajšnjimi komunističnimi prevratnimi elementi. Že včeraj popoldne (mišljen je dogodek s Turkom v gostilni v Starem trgu, op. L. M.) je bilo opaziti nekaj simptomov in je prišlo do nekih incidentov ... Izvajajte najstrožje nadzorstvo, morebitne izzivače je treba aretirati in izročiti kraljevim karabinjerjem. Zlasti je treba preprečiti, da bi se posamezni vojaki gibali zunaj obljudenih centrov« (28).

Napad na SZ so proslavili tudi fašisti v Starem trgu: v torek, 24. junija. Priredili so parado in slovesen sprejem. Na svečano kosilo so povabili tudi šolskega upravitelja, 56-letnega Ivana Mercino iz Starega trga. Toda že naslednjega dne ga je aretirala italijanska tajna policija. Odpeljali so ga najprej v Ljubljano, avgusta pa v Trst, kjer je bil nato obsojen na daljšo konfinacijo. Ivan Mercina je bil po prvi svetovni vojni pribežal iz tedanje fašistične Italije v Jugoslavijo (29).

PRVI ŠIRŠI SESTANKI OF

Narodni heroj Ignac Voljč-Fric (r. 1904), komunist od 1932, padel 4. aprila 1944 kot sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Severno Slovenijo v bližini Dravograda

Dne 6. julija 1941 dopoldne je bil sestanek OF za Jamami nad Ložem. Na njem je bilo kakšnih 9 udeležencev iz Loža in morda kdo iz Podloža. Navzoči so bili trije tovariši, ki so bili že v ilegali: Janez Hribar, Franc Strle-Nino in Dušan Majcen-Nedeljko. Isti dan popoldne je bil sestanek OF tudi na Markovem hribu nad Markovcem. Na tem sestanku so bili prav tako navzoči vsi trije omenjeni ilegalci (30). Drugi udeleženci sestanka, ki so tedaj še živeli legalno, pa so bili: Franc Plos in Janez Mohar iz Markovca, Franc Strle-Štefan s Knežje njive, Feliks Razdrih in France Zigmund iz Vrhnike, Franc Levec in Franc Mlakar iz Viševka, brata Milan in Tone Janežič ter Jernej Arko iz Starega trga, Matevž Hace iz Podcerkve, Jakob Baraga iz Kozarišč, Tone Šumrada iz Podgore ter Janez Mihelčič in Lojze Mlakar z Babne police. Imena udeležencev sem preverjal z Janezom Moharjem, Francem Mlakarjem in Tonetom Šumrado — vsi smo bili namreč navzoči na tem sestanku. Nekateri navajajo še druga imena in tudi večje število udeležencev, morda je bil še kdo, toda več kot dvajset jih prav gotovo ni bilo vseh skupaj. Očitno je, da je oba sestanka organizirala in sklicala partija, saj je bil na obeh glavni govornik Janez Hribar, ki je bil tedaj član okrožnega komiteja KPS za Notranjsko.

Nekaj več vemo o poteku sestanka na Markovem hribu. Začel in vodil ga je Janez Hribar. Pozdravil je z dvignjeno desno pestjo: »V boj!« — »Za svobodo!« se je glasil odgovor ... orisal je politično stanje po svetu ter junaški boj Sovjetske zveze in prešel na naše razmere: po vsej Jugoslaviji se zavedni ljudje pripravljajo na oborožen boj ... Tudi pri nas moramo pospešeno organizirati Osvobodilno fronto, zbirati orožje in pripravljati ljudi na boj ... začeti sabotažne akcije ... Govoril je odločno, prepričljivo in borbeno (31). V razpravi po Hribarjevem govoru je bil izrečen predlog, da bi napadli italijansko stražo na žagi Marof ter tako zavrli odvoz našega lesa v fašistično Italijo. Nekdo izmed udeležencev pa je imel pomislek, češ kako naj bi ubili italijan-

skega stražarja, morda je prav tako delavec, morda prav tako misli kot mi... Menim, da tak pomislek ni izražal delavske solidarnosti, temveč je kazal na razmeroma nizko stopnjo borbenosti nekaterih prvih organizatorjev OF v Loški dolini. Očitno je, da tedaj še ni bilo med njimi take revolucionarnosti in borbenosti, ki bi pripeljala do oborožene sabotažne akcije. Neki drug udeleženec je navrgel misel, da bomo pri političnem delu po vaseh naleteli na domače ljudi, ki bodo nasprotovali Osvobodilni fronti — morda bo kdo od njih celo ovadil naše delovanje okupatorskim oblastem. Eden izmed ilegalcev je odločno in brez pomislekov pojasnil, da moramo narediti vse, da takega človeka pridobimo ali vsaj odvrnemo od izdajalstva in da mu tudi povemo, kaj pomeni izdajalstvo. Če bo kljub temu izdajal, zasluži smrtno kazen (32). To pomeni, da je organizacija OF tedaj ljudi osveščala in jih pridobivala proti tistim domačinom, ki so sodelovali z okupatorjem, pa je nastopala ostro.

Skupina notranjskih rajonskih političnih delavcev leta 1944. Tretji z desne je Franc Strle-Štefan (r. 1906), ki je septembra 1944 padel kot sekretar Okrajnega komiteja KPS Loška dolina

Prav tako v začetku julija je bil sestanek OF v Zigmundovem čebelnjaku v Vrhniki. Na njem je govoril Očka približno desetim udeležencem z Vrhnike. Ti so bili: Janez, France, Ivanka in Tone Zigmund, Jernej Avsec, Janez in Franc Nelc, Janez Matevžič, Tone Gregorič in morda še kdo (33). V tistih dneh je bil tudi sestanek na Kovačevi žagi. Vodila sta ga Nace Voljč-Fric in Matevž Hace. Navzoč je bil tudi Jože Janež iz Babnega polja, ki v svojih »Spominih na prvo leto NOB« (33a) piše, da je na tem sestanku dobil smernice za pridobivanje somišljenikov OF, razširjanje ilegalnega tiska OF in naj se glede prejemanja tiska za naprej poveže z Lojzetom Mlakarjem z Babne police. Ložani so imeli več sestankov. Med drugim so imeli tudi enega na Repnem dolu nedaleč od Loža. Udeležilo se ga je okoli 12 Ložanov, med njimi tudi mlajši fantje. Na sestanku je govoril Jokl (34). V Korletovih smrekcah na Ulaki nad Starim trgom je bil sestanek, ki so se ga udeležili: Matevž Hace iz Podcerkve, Franc Kandare, Jernej Arko, Milan in Tone Janežič, vsi iz Starega trga. Sestanek sta vodila Očka in Jokl (35). Eden izmed sestankov OF je bil v uti na vrhniškem polju, nedaleč od žage proti Viševku. V spominskem gradivu omenjajo še sestanek, ki je bil pri Špetnjakovih smrekcah med Trznami in Markovcem; udeležila se ga je predvsem mladina.

Navedel sem le nekatere, za takratne pojme v glavnem širše sestanke OF. Na njih je širši krog prvih organizatorjev dobil smernice za organizacijsko-politično delo, v katerem je bilo najvažnejše: seznanjati ljudi z OF, širiti ilegalni tisk OF in zbirati orožje. Politično delo OF je najprej zajelo somišljenike dotedanjega kmečko-delavskega gibanja, širilo pa se je tudi med druge narodno zavedne ljudi ne glede na njihovo prejšnjo politično pripadnost in versko opredeljenost; še posebno se je razmahnilo med mladino. Glas o OF se je širil po vaseh med znanci, sorodniki, prijatelji, od vasi do vasi, od človeka do človeka, med ljudmi, ki so si medsebojno osebno zaupali ne glede na to, od kod je kdo doma. Enako je potekalo tudi razširjanje ilegalnega tiska, posebno Slovenskega poročevalca. Dogajalo se je, posebno v začetku, da je kdo dobil taisti tisk po dveh zaupnih »zvezah«, ne na bi vedeli ena za drugo. Izvod Slovenskega poročevalca ali kakega drugega lista je prebralo več ljudi,

šel je zaupno iz rok v roke. Ko se je med ljudmi zaupanje nekoliko utrdilo in ko so bile zaupne zveze med njimi že bolj utečene, so prav radi prebirali tisk OF. Tako se je do jeseni v Loški dolini politično gibanje OF že močno razmahnilo, posebno v Ložu, Starem trgu, Vrhniki, na Babni polici, v Podcerkvi, v Babnem polju pa tudi drugod. V vsaki vasi ali naselju je bilo nekaj ljudi, ki so bili trdno na strani OF. Na začetku jeseni je bilo sprejetih v partijo več organizatorjev in aktivnih sodelavcev OF.

USTANAVLJANJE NOVIH PARTIJSKIH ORGANIZACI

Franc Levec piše v svojih spominih, da sta Očka in Jokl rekla, »... naj se sedaj vaša celica imenuje Rajonski odbor OF za Loško dolino. Prvi sekretar tega komiteja naj bo Feliks Razdrih, člani pa: Matevž Hace, Franc Plos in Franc Levec« (36). To se ujema z izjavo Feliksa Razdriha, da je bil on sekretar prvega rajonskega komiteja v Loški dolini (37). Tedanja partijska celica je dejansko opravljala naloge takih vodilnih organov partije in OF, saj so prav ti člani s pomočjo ožjih somišljenikov partije organizirali prve širše sestanke OF in tudi na ta način pripravljali pot za ustanavljanje novih partijskih organizacij. Ta partijski rajonski komite so kmalu reorganizirali. Avgusta 1941 so na Notranjskem med drugimi šestimi rajonskimi komiteji ustanovili tudi viševski in loško-bloški rajonski komite KPS, verjetno je bilo to proti koncu avgusta (38). V loško-bloškem komiteju so bili: Nace Voljč-Fric kot sekretar ter člana Matevž Hace iz Podcerkve in Tone Šraj z Blok, septembra je postal član še Janez Mohar iz Markovca — potem ko je bil sprejet v partijo. V viševskem rajonskem komiteju so bili: Franc Plos kot sekretar ter člana Franc Levec in Feliks Razdrih, septembra, po sprejetju v partijo, pa še Lojze Mlakar z Babne police (39). Loško-bloški rajonski komite KPS se je sestajal večinoma v Voljčevi kolarski delavnici v Starem trgu. Njegovo delovno območje so bile v glavnem poleg Bloške planote vasi na desni strani Obrha, razen Vrhnike. Viševski komite se je največkrat sestal v hiši Janežičevega Jakoba v Vrhniki. V njegovo delovno območje pa so spadale v glavnem vasi na levi strani Obrha z Vrhniko (morda tudi Markovcem) in Prezidom.

Septembra in oktobra so po smernicah in z izdatno pomočjo sekretarja in člana okrožnega komiteja KPS Ivana Novaka-Očka in Franca Popita-Jokla ustanovili vrsto novih partijskih organizacij in tako prebili ozkost, ki je bila tako značilna za dotedanjo partijsko organizacijo v Loški dolini. Poglejmo, kako je potekalo ustanavljanje novih partijskih organizacij in kako so bile sestavljene.

1. Če se opremo na pričevanje Matevža Haceta, so partijsko organizacijo v Podcerkvi ustanovili v njegovi hiši 10. avgusta 1941, ko sta Očka in Jokl sprejela v partijo Franca Strleta starejšega iz Podcerkve ter Franca Kandareta in Jerneja Arka, oba iz Starega trga (40). Seveda je bil na sestanku tudi Matevž Hace, ki je postal sekretar te partijske organizacije. Glede te partijske organizacije pravijo nekateri, da je bila v Podcerkvi, drugi, da je bila v Starem trgu, tretji pa jo navajajo v obeh navedenih krajih, kar pa seveda ne drži. Navedeni datum ustanovitve te partijske organizacije je dvomljiv. Iz spominov Franca Levca izhaja, da je bila partijska organizacija v Podcerkvi ustanovljena približno takrat kot druge v Loški dolini, to je septembra oziroma oktobra. Z zgoraj navedenim datumom se tudi ne ujema izjava Franca Kandareta, da sta ga sprejela v Partijo Očka in Jokl v Hacetovi hiši dne 2. septembra in da mu je ta datum ostal globoko v spominu kot življenjski dogodek; nadalje, da je bil Jernej Arko tedaj kandidat in da je bil sprejet v partijo leta 1942 (41).

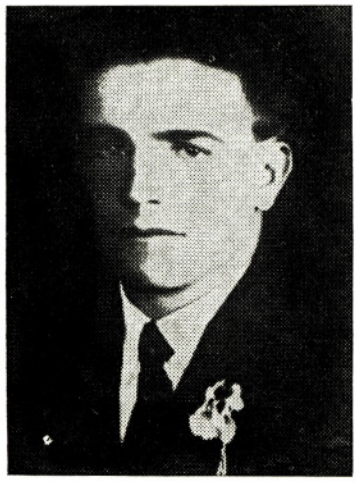

Franc Zigmund (r. 1906), padel kot politični delavec med nemško ofenzivo novembra 1943 v Otrobovcu

2. V Markovcu pri Potočanovih v hlevu (obtrgovali so korenje) sta septembra 1941 Očka in Jokl sprejela v partijo te tovariše: Janeza Moharja, Anico Mohar, oba z Markovca, Janeza, Franca, Ivanko in Toneta Zigmunda iz Vrhnike in Franca Strleta-Štefana s Knežje njive. Sekretar je bil Franc Plos (42). Po izjavi Anice Hribar je bil ustanovni sestanek te partijske celice dne 20. septembra. Anica je hotela brezpogojno ohraniti tako življenjsko pomemben dogodek v spominu. Zato je tedaj z žebljem napisala na tram na podstrešju domače hiše »20. 9. 1941«. Napis se je ohranil do nedavnega, ko so Potočanovi zamenjali staro ostrešje z novim (43).

3. Partijsko celico v Markovcu so kmalu razdelili na dve: člani Janez, Ivanka in Tone Zigmund so postali nova partijska celica Vrhnika-Trzne. Sekretar je bil Franc Plos. France Zigmund pa je bil potem vključen v partijsko celico, ki so jo v Vrhniki-Kotu ustanovili že v naslednjem mesecu, to je oktobru. V markovški partijski celici pa so ostali: Janez Mohar, ki je bil sekretar, ter člana Anica Mohar in Franc Strle-Štefan (44). Po drugi varianti pa je bil Franc Plos hkrati tudi sekretar partijske celice v Markovcu.

4. V tistih septembrskih dneh sta Očka in Jokl ustanovila v kuhinji komunista Franca Levca partijsko celico za Viševek. Sprejela sta: Franca Mlakarja (Mlakarjevega), Vinka Mlakarja (Antonovega) in Franca Levca (Pirčevega), ki so bili vsi iz Viševka. Sekretar je bil zgoraj imenovani Franc Levec. Franc Levec (Pirčev) je kmalu prenehal biti član partije, deloval pa je še naprej kot frontovec. Prav tako so kmalu na novo sprejeli Lojzeta Strleta (Potoškinega) iz Viševka (45).

5. Franc Levec in Janez Mihelčič sta organizirala sestanek na Babni polici, v Mlakarjevem hlevu. To je bilo okoli 25. septembra. Na njem sta Očka in Jokl sprejela v partijo Janeza Mihelčiča (Antonovega), Franca Mlakarja (Rihtarjevega) in Lojzeta Mlakarja, ki je postal sekretar te nove partijske celice. Novembra 1941 sta bila po krajšem kandidatskem stažu sprejeta še Julka Mihelčič in Janez Mihelčič (Majdar), oba z Babne police, že v naslednjem mesecu pa tudi Jože Janež (Logarčkov) iz Babnega polja.

6. V začetku oktobra so Očka, Jokl in Janez Hribar v Zigmundovem (Baštkovem) skednju v Vrhniki sprejeli v partijo Toneta Prevca in Jožeta Vidmarja iz Loža. V skednju je bil velik kup jabolk, se živo spominja Jože Vidmar. Jabolka so bila zrela v začetku oktobra, zatrjuje Janez Zigmund. Sekretar te nove ustanovljene loške partijske celice je bil Nace Voljč-Fric, ki je bil tedaj že v ilegali. V to partijsko celico so kmalu vključili še na novo sprejeta člana Franca Pelana iz Loža in Milana Meleta iz Cerknice, oba šoferja, ki sta vozila Meletov avtobus na progi Stari trg—Rakek—Stari trg. Po partizanskem napadu na italijansko postojanko v Ložu je namesto Voljča postal sekretar te partijske celice Tone Prevec (46).

7. V oktobru sta na Vrhniki Očka in Jokl v hiši Jakoba Janežiča ustanovila še eno partijsko celico, Vrhnika-Kot. V njej so bili: sekretar Feliks Razdrih in člani France Zigmund, na novo sprejeti Jernej Avsec, Marjeta Bavec in Janez Nelc. Potem so sprejeli še Jožeta Grla. Kasneje je namesto Razdriha postal sekretar France Zigmund (47).

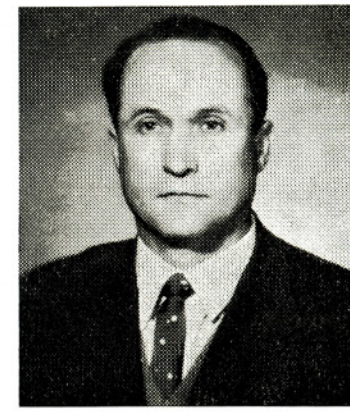

Anton Prevec-Dimač, nosilec partizanske spomenice

Frančiška Mohar, Potočanova mati iz Markovca, s hčerko Anico, nosilko partizanske spomenice

Franc Levec omenja v svojih spominih, da je bil nekaj časa član viševske partijske celice tudi Jernej Intihar iz Pudoba, pa je kmalu odpadel. Levec nadalje omenja, da je bila v Pudobu v začetku leta 1942 osnovana tričlanska partijska celica in da je prav tako kmalu propadla. Zelo dobro pa je deloval v Pudobu odbor OF (48). Kakor se sam spominjam, mislim, da je ta navedba točna. Prav dobro vem, da je bil Filip Avsec (Kovačev) iz Pudoba v zgodnji pomladi 1942 član partije, česar Levec ne navaja.

Poglavitne naloge partijskih organizacij so bile predvsem: pridobivanje uglednih in zavednih ljudi za sodelovanje v OF, organiziranje terenskih odborov OF (TOOF) po posameznih vaseh, pridobivanje orožja in razpečavanje ilegalnega tiska. Komunisti so vzdrževali stike z ilegalnimi organizatorji NOB ter skrbeli za njihovo prenočevanje, prehrano in za kar najbolj varno gibanje; prav tako so vzdrževali stike s partizanskimi enotami, organizirali zbiranje hrane zanje, kar so večinoma opravljali TOOF. In kajpak so partijske organi-

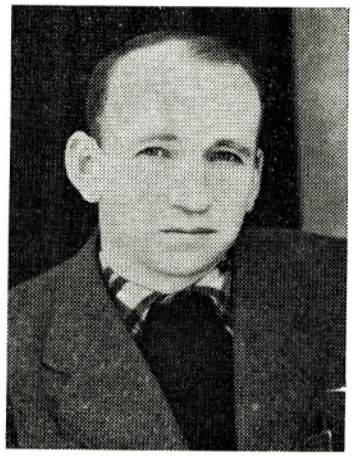

Janez Voljč (1905—1942)

zacije vedno skrbele tudi za ideološko in politično izobraževanje svojega članstva, za organizacijsko trdnost in železno disciplino pri izvajanju tekočih nalog, sprejemale so nove člane itd.

Posebej naj omenim še nekatere partizanske hiše, ki so že v prvem letu NOB nudile zatočišče prvim organizatorjem partije in OF. K Potočanovim v Markovcu, kjer sta bila doma dva člana partije, so prihajali Ivan Novak-Očka, France Popit-Jokl, Janez Hribar, Aleš Bebler-Primož, Stane Semič-Daki, Slavko Kovač-Smeli, Lojze Ule, prvi partizani, in drugi. Pri Potočanovih so postregli s hrano skupini partizanov, katero je Ervin Dolgan-Janez septembra 1941 peljal po zvezi prek Podcerkve na Primorsko. V glavnem so taisti tovariši prihajali tudi k Zigmundovim, po domače k Baštkovim v Vrhniki, kjer so bili doma trije člani partije. V obeh hišah so pogosto prenočevali prvi ilegalci in so bili vedno postreženi s hrano, za kar so še posebej skrbele zavedne matere teh družin. V Baštkovem čebelnjaku je večkrat prenočil Očka. Kuteževo in Prevčevo hišo v Ložu, kjer sta bila doma komunista Vidmar in Prevec, hišo Jakoba Janežičevega v Vrhniki ter Voljčevo hišo v Starem trgu sem že omenil. Pri Lohnetovih na Knežji njivi, kjer je bil doma član partije Franc Strle-Štefan, gospodar pa njegov brat Andrej, sta bila od vsega začetka zelo pomembna javka in zbirališče hrane za partizane, ki so jo prinašali tudi iz drugih vasi. Pri Lohnetovih sta bila po partizanskem napadu na Italijane v Ložu dva dni in dve noči skrita dva težko ranjena partizana, nakar so ju komunisti iz Vrhnike in Markovca prenesli k Baštkovim v Vrhniko, kjer so nato enega skrili in ga imeli v popolni oskrbi dva in pol meseca, dokler ni ozdravel, drugi pa je bil nekaj časa skrit in prav tako deležen popolne oskrbe pri Andreju Janežiču, nakar ga je Janežičeva mati z vprego odpeljala v Velike Lašče in potem z vlakom v Ljubljano v bolnišnico (49). Naj še omenim, da so bila od jeseni 1941 organizatorjem Partije in OF vedno odprta vrata pri Mlakarjevih na Babni polici; tu je bil doma sekretar partijske celice, ki je bil hkrati član oziroma sekretar rajonskega komiteja KPS. Nekatere hiše so se izkazale kot nekakšne postaje za razpečevanje ilegalnega tiska, na primer Voljčeva v Starem trgu, Potočanova v Markovcu, Levčeva v Bajerju, Mlakarjeva v Viševku itd.

NEKAJ O TERENSKIH ODBORIH OF

Pogoji za ustanovitev TOOF so bili ustvarjeni, če je bilo v tem in tem kraju že nekaj takih somišljenikov OF, ki so si upali postati člani TOOF in bili tudi pripravljeni tajno sodelovati pri dejavnosti OF. To pa je pomenilo več tvegati. V Loški dolini so začeli nastajati prvi TOOF v poletju, največ pa jih je bilo ustanovljenih v jeseni 1941. Nameraval sem napisati, kdaj so bili ustanovljeni v posameznih vaseh in kako so bili sestavljeni. Toda žal imam na voljo preskope in nasprotujoče si podatke, zato bom nekaj o TOOF navedel le na kratko in le za nekatere vasi.

V Ložu so meseca julija najprej ustanovili odbor OF. V njem so bili: predsednik Tone Prevec, blagajnik Lojze Vitrih ter člana Jože Vidmar in Tone Repež. Konec septembra, ko so organizacijo OF bolj razširili in utrdili, so sklicali sestanek OF na Rusovem griču. Udeležilo se ga je kakšnih 20 Ložanov, med njimi tudi Tone Nahtigal in Feliks Drobnič. Na sestanku so se pogovorili o nalogah OF, izrekli so zaupnico obstoječemu odboru, ga z volitvami potrdili in mu dodali še enega člana — Toneta Laha, ki so ga v odsotnosti izvolili za vojaškega referenta. Loški aktivisti partije in OF Tone Prevec, Jože Vidmar in Lojze Vitrih so konec oktobra na sestanku, kjer je bilo kakšnih deset udeležencev, ustanovili TOOF v Podložu. Za predsednika so izvolili Toneta Strleta, za tajnika in blagajnika Vinka Tomca in za intendanta Feliksa Žnidaršiča (50).

Marjetka Bavec

V Starem trgu je Nace Voljč-Fric poleti ustanovil TOOF. V njem so bili: tajnik Milan Janežič in člani Tone Janežič, Jernej Arko in Jurij Gobec-Žorž, ki je služil pri Benčinovih. Milan Janežič je kmalu vključil v odbor še Ivana Paternosta, ki je bil že prej povezan z loškimi skojevci. Odbor se je sestajal v »Pekovi baraki«, ki je stala na Ulaki nad staro šolo (51). V Danah sta navezala stike z OF Franc Mlakar in Lojze Strle iz Viševka. V poletju so ustanovili TOOF, v katerem so bili: predsednik Lojze Kraševec, tajnik Tone Šepec, referent za zbiranje orožja Janez Šepec in član Mirko Kandare. Kmalu so odbor razširili, potem so bili člani še Franc Petrič, Feliks Žnidaršič in Karel Škrbec (52). V Podgori so ustanovili odbor v zgodnji jeseni, sestavljali pa so ga: sekretar Tone Šumrada in člani Janez Škrbec, Franc Mulec in Jakob Kandare. Po nekaj mesecih sta namesto Mulca in Kandareta prišla v odbor Jože in Franc Špeh (53). V Babnem polju je bila OF že leta 1941 dokaj množična. TOOF so ustanovili meseca oktobra. Sestavljali so ga Tone Lipovec (Mežnarjev), Franc

Troha (Lukov), Janez Lipovec (Andrejev) in Jože Janež (Logarčkov). V začetku leta 1942 so postali člani še Jože Grajš, Jože Troha (Knezov) iz Bukovice pa Tone Mohorič in Milka Poje (Lahova) (54). V Šmarati so imeli oktobra prvi širši sestanek OF v bližnji gmajni; udeležilo se ga je okoli 25 vaščanov, med njimi tudi taki, ki so nasprotovali OF in zagovarjali »čakanje«, češ da je še prezgodaj za tako organiziranje. Nato so imeli novembra sestanek nekje drugje v šmaraški gmajni. Udeležilo se ga je kakšnih 16 somišljenikov OF. Navzoča sta bila tudi Tone Mlakar iz Viševka in Tone Bavec-Cene, ki je prišel z Rakeka. Ustanovili so odbor OF. Ilegalni tisk je prinašal Tone Mlakar k Šemónovim (55). V Vrhniki pri Ložu je sekretar rajonskega odbora OF Franc Plos ustanovil TOOF dne 19. oktobra 1941. Ko so se takrat popoldne partizani pognali v napad na Lož, so aktivisti v Vrhniki ravnokar končali sestanek; imeli so ga v hiši Jakoba Janežiča. V odboru so bili Tone Gregorič, Andrej Janežič, Janez Zigmund in še nekdo, čigar ime nam ni znano. Na sestanku so se tudi dogovorili, da bodo pri članih odbora Janezu Zigmundu in Andreju Janežiču skrili ranjence, če bo to potrebno po izvršeni partizanski akciji v Ložu. Franc Plos je namreč že prej vedel za to akcijo (56). V tem kraju so imeli tudi TOOF, v katerem so bile same ženske, in sicer Marjetka Bavec, Ivanka Zigmund in Prevčeva mama. Tako trdita prvi dve. Tudi če bi morali moški v ilegalo ali če bi jih zaprl okupator, dejavnost TOOF v tem kraju ne bi zamrla.

V Viševku sta bili v TOOF Angelca Nelc in Lucija Levec. Ugotovil sem, da delavci na žagah niso imeli svojih tovarniških odborov OF, ampak so bili vključeni v organizacije OF po vaseh, kjer so stanovali.

TOOF so pridobivali ljudi za sodelovanje, zbirali so denarne prispevke za OF, orožje in hrano za partizane, razpečavali med ljudmi ilegalni tisk in drugo. Denarni prispevki, ki jih je zbirala OF, so bili troji: a) davek OF, praviloma ena lira mesečno na vsakega člana družine; b) prostovoljni prispevki, ki so jih ljudje dajali glede na to, koliko je bil kdo zaveden in kolikor je kdo lahko dal, in c) posojilo svobode. Kot potrdilo za vsakih danih 100 lir posojila je organizacija OF dala posojilodajalcu eno papirnato liro, iz katere je v imenu OF izpisal serijsko številko. Tako ni bilo njegovo ime nikjer zapisano. Pravzaprav so ljudje v vseh navedenih oblikah prostovoljno podpirali OF. Pri zbiranju denarnih prispevkov je OF težila za tem, da bi jih dajalo čimveč ljudi, čeprav manjše zneske; tudi na ta način se je namreč kovalo množično sodelovanje v OF.

Navedel bom primer, koliko lir in v kakšni obliki so prispevali vaščani treh vasi za meseca januar in februar 1942 (57).

Vas	Št. preb.	Davek OF I	Davek OF II	Prostovoljni prispevki I	Prostovoljni prispevki II	Posojilo svobode I	Posojilo svobode II
Babno polje	461	75	75	100	247	100	—
Babna polica	74	67	70	30	71	—	—
Vrh	101 (58)	40	40	—	20	—	—

Serijska številka lire, ki jo je OF dala kot potrdilo za danih 100 lir posojila svobode je bila 033/316206. Gornje številke nazorno kažejo, da so vaščani Babne police najbolj množično dajali denarne prispevke za OF, saj je v njej sodelovala praktično vsa vas. Od 14 družin jih je plačevalo davek OF kar 12 (samo dve družini, v katerih sta bila dva ostarela človeka, tedaj nista plačali tega davka). Iz zapiskov, ki so se ohranili, je razvidno, da je vsaka družina plačala toliko lir, kolikor je imela družinskih članov, prostovoljne prispevke pa je dalo 9 družin. Denarne prispevke je OF zbirala po vseh vaseh vsak mesec. Nadalje je OF pobirala predvsem pri svojih zavednejših somišljenikih po eno liro za vsako številko »Slovenskega poročevalca«. To je bila denarna podpora ilegalnemu tisku OF.

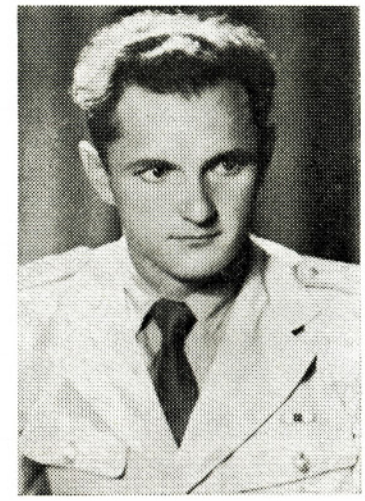

Jože Janež

Jurij Gobec-Žorž (r. 1905), doma v občini Šmarje pri Jelšah, padel v Dolomitih spomladi 1943

Andrej Janežič (r. 1912), nosilec partizanske spomenice.

RAZŠIRJANJE ILEGALNEGA TISKA

Razširjanje ilegalnega tiska je bila stalna naloga partije in OF. Partija je organizirala omrežje, po katerem je dotekal tisk prav v vsako vas in naselje. V tem omrežju so delovali komunisti, skojevci in dobri frontovci. Sprva je tisk prihajal v Loško dolino iz Ljubljane z avtobusom, ki sta ga vozila Nace Voljč-Fric in Slavko Jančar na progi Prezid—Ljubljana—Prezid. Ko je Voljč

Anton Mlakar (r. 1915) iz Viševka, organizator OF 1941/42. Belogardisti so ga ujeli v Mlakarjevi kleti na Babni polici in ga 21. januarja 1943 ustrelili v Podcerkvi

sredi avgusta 1941 moral pustiti službo ter stopiti v ilegalo in ko je okrožni komite KPS organiziral svojo ciklostilno tehniko, ki je delovala na cerkniškem območju, pa sta ilegalni tisk dostavljala v Loško dolino šoferja Franc Pelan iz Loža in Milan Mele iz Cerknice, ki sta vozila avtobus na progi Stari trg—Rakek—Stari trg.

Zveze, po katerih je šel tisk v posamezne vasi, so se menjavale in prepletale, sovražnik jih nikoli ni odkril. Najbolj pomembna in trajna zveza je bila tale: šoferji so oddali tisk na avtobusni postaji v Ložu, pred tedanjo občinsko hišo. Tisk je bil v zavitkih, nekaj časa v poštnih vrečah, nato pa v »kantah« z dvojnim dnom. V Ložu sta ga prevzemala Tone Prevec ali Jože Vidmar ali pa oba skupaj. Nato sta tisk odnesla v Prevčev hlev ali na Vidmarjev dom, kjer so ga razdelili. Nekaj so ga zadržali za Lož in Podlož, drugo pa so iz Loža odnesli v določene kraje: v Stari trg, kjer so ga prevzeli Ivan Paternost ali Milan in Tone Janežič, pa v Markovec, kjer ga je prevzel Janez Mohar; od tod je del tiska navadno nesel Franc Mohar v Viševek, kjer ga je prevzel Franc Levec, v Podcerkvi pa je tisk prevzel za bližnje vasi Matevž Hace; od tod je del tiska potoval po posebni zvezi na Primorsko. Važna postaja za razpošiljanje tiska je bila tudi Voljčeva kolarska delavnica v Starem trgu. Morda ga je sem prinesel Tone Janežič (ki je bil nekoč zaposlen pri Voljču), bolj verjetno pa je, da so ga tu oddali šoferji. V Voljčevo delavnico je prihajala po tisk Anica Mohar iz Markovca, od koder so ga spet razposlali v Viševek in druge okoliške vasi. To prav gotovo ni bilo v tistem času, ko so nosili v Markovec tisk iz Loža. Nadalje je potoval tisk iz Voljčeve delavnice na Babno polico in potem nazaj v Babno polje, kasneje pa v Prezid, v Podgoro, na Vrh, v Kozarišče in Šmarato. Jeseni 1941 so nesli tisk z Babne police najmanj dvakrat tudi čez bivšo državno mejo, na območje Ilirske Bistrice (59).

Raznašanje tiska po posameznih vaseh so prepletali, posebno na začetku. Na primer: v Dane sta ga nosila Tone Prevec iz Loža in Franc Mlakar iz Viševka, v Pudob ga je nosil Ivan Paternost iz Starega trga in ga izročal Martinčiču (Poladinu) na hribu, v Šmarato pa sta ga nosila Tone Mlakar iz Viševka in Jakob Baraga iz Kozarišč. Tone Šumrada iz Podgore je sprva dobival ilegalni tisk od Andreja Hribarja iz Iga vasi, ta pa ga je prejemal od Zgonca z Gornjega Jezera — poznala sta se kot delavca. Tonetu Šumradi so dajali tisk še Tone Prevec iz Loža, Mlakarjevi iz Viševka, pozimi 1941/42 pa ga je dobival z Babne police. Ko so začele delovati nove partijske organizacije, so zlasti te skrbele, da je prihajal tisk prav v vsako vas in naselje. Prejemali smo večinoma Slovenskega poročevalca, pa tudi Delo, razne letake in poglavja iz VKP(b) in drugo. Krog bralcev ilegalnega tiska se je zlasti močno razširil pozimi 1941/42. Tisk je odigral izredno pomembno vlogo, saj je seznanjal ljudi z razvojem NOB v Sloveniji in Jugoslaviji ter s političnim dogajanjem pri pri nas in v svetu, razkrinkaval je demagogijo okupatorjev in domačih sovražnikov itd.

OVADUHI NA DELU PROTI OF

Sodelavci OF so morali biti zelo previdni, kajti tudi ovaduhi so se našli v Loški dolini. Nekaj anonimnih ovadb je obveščevalna služba OF odkrila. Ovaduhi ali denuncianti, kakor smo jim rekli, so pošiljali okupatorju anonimna pisma, ker so se bali, da jih ne bi OF odkrila in razkrinkala. Pismonoša Ivan Mavrič iz Starega trga je prvo tako ovadbo prestregel jeseni 1941. Neki orožnik Švigelj je ovadil Toneta Prevca iz Loža in Ivana Paternosta iz Starega trga. V začetku leta 1942 so bili ovadeni bratje Tone, France in Jakob Prevec iz Loža. Seveda je OF opozorila ovadene, da so se nekaj časa pazili pred morebitno aretacijo. Nekdo je ovadil partizana, sorodnika Milana Janežiča, ki se je aprila 1942 zadrževal v gostilni na Spodnjih Poljanah (60). Anonimna ovadba je prišla tudi iz Iga vasi. O tem piše v posebnem članku Vinko Šumrada-Radoš, ki je bil po dogovoru z občinskim blagajnikom, komunistom Francem Plosom, poslovodja preskrbovalnega urada občine Stari trg—Lož (61).

NEKAJ O DEJAVNOSTI DOMAČIH SOVRAŽNIKOV PROTI OF

V Loški dolini so bili največji nasprotniki OF voditelji nekdanje Slovenske ljudske stranke —klerikalci. Ti so se od vsega začetka klanjali okupatorju. Ko je 13. julija 1941 visoki komisar tako imenovane Ljubljanske pokrajine obiskal Lož, mu je tedanji starotrški župnik Franc Presetnik izrekel dobrodošlico (62). Ni čudno, da je okupator kmalu po prihodu v našo deželo ugotavljal, da »... župniki sodelujejo z vso odkritosrčnostjo in govore v javnosti tako jasno, da lahko smatramo, kot da so se zavezali v naš prid.« Se pravi — v prid fašistične okupacije. Nadalje ugotavljajo okupacijske oblasti,

»... da nekateri župniki smatrajo, da je Slovenija srečna, ker je priključena Italiji, središču katolicizma« (63). Župnik Anton Černugelj v Babnem polju ni bil tak. Bil je napreden in je ves čas sodeloval v OF (naša družba mu je po vojni v znak priznanja podelila odlikovanje). Nedvomno pa je med take župnike, o katerih govorita gornja citata, sodil tedanji starotrški župnik Franc Presetnik. Povezoval se je s klerofašističnimi voditelji v Ljubljani. Posebni odposlanec teh voditeljev, kaplan Tone Duhovnik, je od 28. do 31. januarja 1942 obiskoval župnišča in kraje na Notranjskem. V tistih dneh se je sestal tudi z župnikom Francem Presetnikom in kaplanom Lušinom v Starem trgu. Odposlanec Tone Duhovnik je znova prišel v Stari trg maja 1942 in se spet sestal z župnikom Presetnikom, kaplanom Kramaričem ter bivšim županom in hotelirjem Kržičem (64). Kaj drugega so razpravljali na teh sestankih kot o igri na dve karti, kot so jo potuhtali slovenski klerofašistični voditelji v Ljubljani. Na eno karto so igrali z okupatorjem, se mu prilagajali, pozivali ljudi k pokorščini do njega in k sodelovanju z njim. To so počeli za primer, če bi v vojni zmagale fašistične države. Če bi zmagal zavezniški tabor, bi pripravili »odporniško gibanje«, ki bi se moralo začeti takrat, ko bi se zavezniki bližali naši deželi. Odvračali so ljudi od OF in KP, jih pozivali na »čakanje«, ker še ni čas za oborožen boj proti okupatorju, itd. (65)

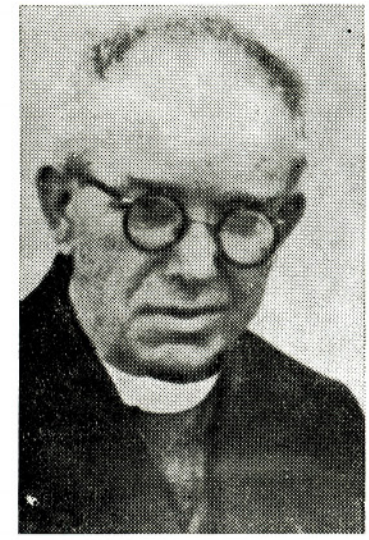

Babnopoljski župnik Anton Črnugelj (1883—1953)

Nasprotnikom NOB, ki so delovali doma, so pomagali slovenski ministri v pobegli jugoslovanski vladi v Londonu. Seveda so ljudje tudi v Loški dolini slišali za nastope proti partizanski vojski in OF. Jože Mlakar iz Iga vasi se spominja govora dr. A. Kuharja po londonskem radiu 22. marca 1942, ko pravi: »Mislim, da je bilo marca 1942, ko sva z očetom poslušala Kuharja, ki je govoril po londonskem radiu, čeprav je bilo tako poslušanje prepovedano. Najbolj živo v spominu so mi ostale besede, da se je pojavil še en sovražnik slovenskega naroda, Osvobodilna fronta... Očeta so take besede hudo vznemirile. Rekel je: ‚Slišiš lumpa, kako laže...'« (66).

Četniki — kasneje so jim v Sloveniji navadno rekli plavogardisti — v Loški dolini niso imeli politične zaslombe. Bili pa so prav tako proti OF kot domači klerofašisti; v tem so posebno njihovi vrhovi kar se da tesno sodelovali. Razširjali so svoja glasila: Slovenska zveza, Slovenija in Evropa, Čas kliče, Živi viri, Svoboda ali smrt, Svobodna Slovenija, Združeni Slovenci, Izvestja, Naprej zastave slave, Petrov gardist in druga (67). Četništvo je poskušalo prodreti s tiskom tudi v naše kraje, iskali so in morda tudi našli oporo pri posameznikih, posebno tistih, ki so nasedli propagandi londonskega radia, a niso bili klerikalci. Navajam primer: ne ve se kdo, od kod in kako je v prvih mesecih 1942 poslal Tonetu Janežiču (Sežonovemu) iz Starega trga zavitek nekega ilegalnega tiska. Tone je bil dober sodelavec OF od vsega začetka in je vedel, da je s tistim papirjem nekaj narobe. Zato je šel z njim na Vrhniko k Andreju Janežiču. Ta je ugotovil, da gre za četniški tisk. Seveda je Andrej rekel Tonetu, naj takega tiska ne razširja, ampak naj ga takoj uniči (68).

V začetku NOB ljudem pri nas ni bilo jasno, kaj so četniki in kaj so partizani. Ko so oktobra 1941 partizani napadli Lož, so nekateri mislili, da so ta napad izvedli četniki. Tone Hace iz Markovca je kmalu po vojni napisal v svoj življenjepis, da ga je po partizanski akciji v Ložu poučil Franc Strle iz Podcerkve, kaj so partizani, in da so poprej govorili o četnikih. Da, komunisti in drugi organizatorji OF so tedaj pojasnjevali ljudem, da so pravi borci proti okupatorju — borci za nacionalno osvoboditev, borci za tako Jugoslavijo, v kateri bo imelo glavno besedo delovno ljudstvo — samo partizani. Resnico o četnikih in njihovi oboroženi borbi proti partizanski vojski v Srbiji je razkril tudi Slovenski poročevalec 9. decembra 1941 (69) — tedaj ga je v Loški dolini bralo že precej ljudi — pa tudi drugi listi OF in partije so pisali o tem.

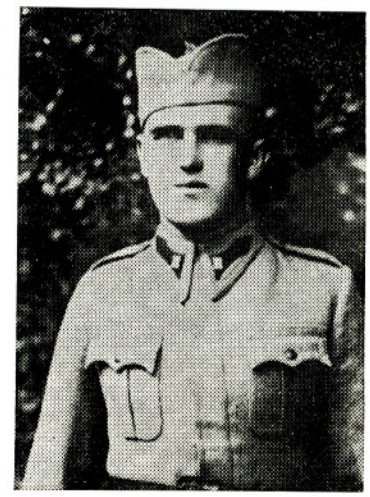

Anton Cindrič (r. 1915), poveljnik Narodne zaščite v Babnem polju, komandir čete v Loškem odredu, jeseni 1942 odšel med hrvatske partizane in 1943 umrl v partizanski bolnišnici nekje v Liki

Domači sovražniki so se torej borili proti NOB z obema kartama, to se pravi s pomočjo okupatorja in s pomočjo naše emigracije pod okriljem zaveznikov. Pritiskali so tudi na ljudi, ki so že sodelovali v OF, in pri tem izkoriščali njihova verska čustva v umazane politične namene. Navajam primer. V vasi Vrh je bil ustanovljen TOOF jeseni 1941. Član tega odbora je bil tudi Anton Strle (Slanetov). Nekaj mesecev je bil zelo prizadeven frontovec. V zgodnji spomladi 1942 pa je postopoma postal popolnoma pasiven do OF. Tedaj so fronti naklonjeni vaščani ugotovili, da je zbrano in skrito hrano prenesel na neko drugo mesto — da je ne bi dobili partizani. Očitno je, da je Strleta pridobila nasprotna stran, saj je v poletju 1942 postal oborožen pripadnik bele garde. To pa seveda ni bil edini tak primer v Loški dolini (70).

Klerikalni veljaki v Loški dolini so se že leta 1941 pripravljali na oborožen boj proti partizanom. Kaplan Franc Kramarič iz Starega trga je npr. tisto jesen skliceval v dvorani klerikalnega prosvetnega društva in vabil svoje

fante na sestanke in jih navduševal za boj proti OF. Naročal jim je, naj si nabavijo orožje in ga skrijejo. »Orožje bomo potrebovali za boj proti komunistom«, je zatrjeval kaplan Kramarič (71), ki je bil tudi sam zelo vnet zbiralec orožja, saj je ponujal za mitraljez 5000 lir, »da ne bi orožje prišlo v roke komunistom« (72).

PRIDOBIVANJE OROŽJA — TRAJNA NALOGA PARTIJE IN OF

Člana skojevske skupine leta 1941/42 v Ložu: na levi Jože Vidmar, nosilec partizanske spomenice 1941 in Anton Repež (r. 1924), padel 12. marca 1945 v Starem trgu kot obveščevalec Notranjskega odreda

Organizirano zbiranje in pridobivanje orožja je trajalo od aprila 1941, ko je razpadla stara jugoslovanska armada, do poletja 1942, ko je bela garda družno z Italijani odkrito nastopila z orožjem proti partizanom. Kakor sem že omenil, je nekaj ljudi vedelo, za kaj bo orožje rabilo, že takrat, ko so ga začeli skrivati. To delo so dobro in organizirano začeli na primer v Ložu, še preden je prišel okupator v Loško dolino. Tone Prevec pravi: »Člani KP, predvsem pa skojevci in drugi mladinci, smo imeli ob razpadu Jugoslavije veliko dela. Takrat smo začeli zbirati orožje in municijo po vseh vojaških objektih, ki jih v Loški dolini ni bilo malo, ter ga skrivali po gozdovih. Samo municije za puške smo zbrali nad 50 zabojev. V Ložu smo dobili največ municije v vojaškem objektu, ki je bil zgrajen na Križnem vrhu. Tu smo je dobili 18 zabojev« (73).

Mnogi ljudje so skrili orožje zato, ker so pač imeli možnost, da se ga polastijo, morda tudi zato, da ga ne bi dobil okupator. Nekateri so ga skrili, da so z njim »raubšicali«, pa tudi, da so streljali zgolj iz veselja. Ti ljudje takrat še niso vedeli, da bo prišel čas, ko bodo orožje potrebovali partizani za boj proti okupatorju. Edvard Škrbec s Spodnjih Poljan je zvedel po radiu, da je jugoslovanska vojska kapitulirala. Takoj sta šla s prijateljem v opuščeno vojaško skladišče v Cerovljak in prva prispela tja. Najprej sta nekaj časa streljala, seve iz objestnosti. Potem sta nekaj orožja, municije in bomb umaknila v bližino barak oziroma skladišča ter odhitela domov po vprego. Ko sta se vrnila, je že bilo v skladišču vse polno ljudi. Toda svoj »plen« sta še dobila, ga naložila na voz in odpeljala... Tako je Edvard Škrbec tedaj skril petnajst pušk, tri mitraljeze ter večjo količino municije in ročnih bomb. Neki njegov vaščan je opazil, da je skril orožje. Ko so Italijani prišli v vas, iskali in zahtevali orožje, jim je ta vaščan povedal, kdo ga ima. Tako je moral Edvard oddati vsaj nekaj orožja Lahom, sicer bi ga zaprli. Pokazal jim je zasilno skrivališče, ki je bilo čisto blizu vasi, v katerem so bile tri puške in en mitraljez. Vse drugo orožje, kolikor mu ga je ostalo — 12 pušk in 2 mitraljeza — je prišlo kasneje v roke partizanov; nekaj ga je dal leta 1941 organizatorju OF Tonetu Mlakarju iz Viševka, nekaj pa ga je sam vzel s seboj maja 1942, ko je odšel k partizanom. Tudi drugi Poljanci so tedaj skrili orožje (74).

V Pudobu pri Vilarju je bila pred vojno enota jugoslovanske vojske, ki je gradila Rupnikovo obrambno linijo. Ob razpadu je pustila precej orožja. To orožje je Lukov Jože znosil domov na skrivno mesto. S Francem Kandaretom iz Starega trga sta si bila zelo dobra znanca še iz osnovne šole, oba sta bila tudi ljubitelja orožja; zato ga je Kandare vprašal, ali ima kaj skritega. »Imam orožje, nimam pa denarja... pa dobim kakšno liro, če prodam kakšno puško«, je potožil Lukov Jože. Kandare mu je pojasnil, da mu bo orožje plačal, pove naj le, koliko hoče za vsak kos. »Švigljeva in Lavričeva iz Starega trga mi plačujeta puške po 100 lir in mitraljeze po 300 lir«, je povedal Jože. Kandare mu je zagotovil, da bo po isti ceni prevzel vse orožje za OF, obenem pa mu je še rekel, da tistim iz Starega trga ne sme prodati niti enega kosa več, ker kupujejo orožje za klerikalce, ki se nočejo pridružiti OF. Franc Kandare in Jernej Arko sta potem pri Lukovem Jožetu prevzela in odnesla vse orožje: en mitraljez ter večje število pušk in nabojev. Kandare je vse to skril pod predevek v domačem skednju. Mitraljez je vzel s seboj, ko je 28. marca 1942 odšel k partizanom, puške pa je dal fantom, ki so prav tako odšli k partizanom (75).

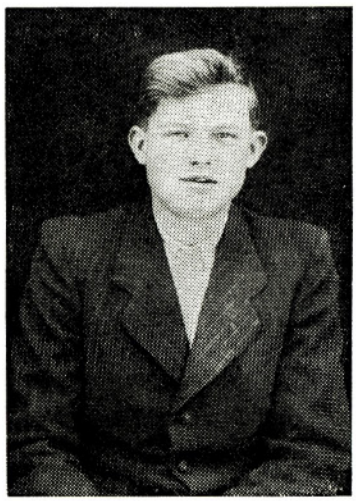

Ivan Vidmar (r. 1921), padel marca 1944 v Soteski na Dolenjskem kot komandir zaščitne čete 18. divizije

OF je organizirano ugotavljala, kdo ima orožje, koliko, kakšne vrste in koliko nabojev, dalje, kako so politično usmerjeni tisti, ki imajo orožje, ali so že na strani OF ali še omahujejo ali so pod vplivom nasprotne propagande. Organizacije OF in KP so si prizadevale, da bi take ljudi pridobile za OF ali vsaj, da bi oddali orožje pripadnikom OF. V izjemnih primerih je OF orožje tudi plačala; če ga ni mogla dobiti drugače, ga je včasih celo zaplenila.

Navedel bom nekaj podatkov, koliko je bilo zbranega orožja v začetku leta 1942 v šestih vaseh (76).

Naselje	Puške	Strojnice	Ročne bombe
Babno polje	13	1	—
Babna polica	9	1	15
Poljane	7	1	25
Višev ek	7	1	30
Podgora	6	—	—
Vrh	4	—	—

Tako je bilo v teh 6 vaseh 46 pušk — večinoma mavzeric, nekaj pa tudi francoskih — 4 mitraljezi, 70 ročnih bomb in 10 zabojev oziroma 3800 kosov municije. Kasneje se je pokazalo, da je bilo nekaj več pušk, kot jih je imela v evidenci OF.

V nekaterih vaseh je prevzela orožje dobro organizirana Narodna zaščita (NZ), delujoča v okrilju OF. Na Babni polici je bilo vseh 12 za orožje sposobnih moških organiziranih v dobro oboroženem vodu NZ (77). V Babnem polju je bilo v prvih mesecih 1942 v NZ 31 fantov in mož. Sprva jim je poveljeval znani junak Tone Cindrič (78). Prve organizacije NZ so nastale v pozni jeseni 1941, v več vaseh pa pozimi in v zgodnji spomladi 1942. Če so prišli v vas Italijani, so se člani NZ organizirano umikali, da jih ne bi sovražnik aretiral, in ko je nevarnost minila, so se spet vrnili domov. Po ustanovitvi Rakovške čete marca 1942 so mnogi člani NZ nosili hrano pa tudi orožje na določeno mesto. V sabotažnih akcijah, predvsem pri zasekovanju cest, je NZ zelo aktivno sodelovala spomladi 1942. Mnogo članov NZ je odšlo k partizanom.

Viktor Strle (Valkov) iz Markovca (r. 1922), v partizane odšel decembra 1941 ali januarja 1942, padel 1943

SABOTAŽNE, TROSILNE IN NAPISNE AKCIJE

Loški mladinci Slavko Kovač-Smeli, Tone Prevec, Jože Vidmar, Ivan Vidmar, Lojze Vitrih in Tone Repež so leta 1941 opravili več sabotažnih akcij. Povezovali so žice na telefonskih drogovih, da so tako naredili kratek stik in prekinjali telefonske zveze. Ko so ugotovili, da take okvare ni težko najti in da jo telefonski mojster razmeroma hitro popravi, je mladincem prišlo na misel, da telefonske žice povežejo nekje v sredini med dvema drogovoma z zelo tanko žico (»špulco«). Tako sabotažno okvaro je telefonski mojster precej dolgo iskal in jo tudi dolgo popravljal (79).

Septembra 1941 so se mladinci lotili daljnovoda visoke napetosti pri Križni jami. Načrt za akcijo so naredili mladinci skupinsko, izvedla pa sta jo Slavko Kovač-Smeli in Ivan Vidmar. Povezala sta žice telefonskega omrežja, potem sta nanj priključila tok visoke napetosti. Daljnovod pri Križni jami je bil za akcijo pripraven zato, ker so bile tu napete žice najnižje. Pomagala sta si tako, da sta na en konec več metrov dolge žice privezala primerno težak kamen, ki sta ga nato vrgla z navezano žico vred čez napete žice. Tako sta povzročila kratek stik med napetimi žicami oziroma telefonskim in električnim omrežjem. Seveda jima je pri tem grozila nevarnost, da ju ujame in udari električni tok po žici, ki sta jo metala kvišku. Toda vse je potekalo po načrtu in akcija je odlično uspela. Zasvetilo se je in del omrežja je v trenutku zgorel. Tako je akcija poškodovala telefonsko in električno omrežje ter telefonske centrale v Grahovem, Novi vasi na Blokah, v Ložu in Starem trgu (80).

Mladinci so opravili tudi več trosilnih akcij po vaseh Loške doline. V njih je navadno sodelovalo šest tovarišev v večernih urah, v treh skupinah po dva, vsi s kolesi. Ena skupina je šla v Viševek in Vrhniko ter se vrnila prek Markovca v Stari trg, druga v Podgoro oziroma Kozarišče in prek Iga vasi in Pudoba nazaj v Stari trg, tretja pa jo je mahnila v Dane in se vrnila prek Podcerkve in Nadleska v Stari trg. V žepih suknjičev so imeli veliko število majhnih propagandnih lističev. Ko so se peljali na kolesih, so jih spuščali na tla. S trosilno akcijo so začeli v najbolj oddaljenih vaseh in jo končali v Starem trgu, kamor so se vse tri skupine vrnile približno istočasno. Tako je akcija potekala hkrati po več vaseh in bila tudi zelo hitro opravljena. Takšne akcije so opravljali tudi nekateri drugi fantje v Loški dolini.

Učinkovite so bile akcije pisanja gesel — Živela OF! Živela KPS! Smrt fašizmu — svoboda narodu! — z barvo na stene. Hkrati so risali znak rdeče zvezde in drugo. Naredili so šablone iz kartona, izrezali ustrezne črke. Šablono so pritisnili na steno ali kakšna vrata, jo premazali s čopičem, namočenim v barvo, in geslo je bilo v trenutku nared. Gesla so pisali celo na bivšo občinsko hišo v Ložu, takrat pa je bilo v nji nastanjeno italijansko vojaštvo. Hiša je bila zastražena, toda loški mladinci so spretno izkoristili vsak trenutek stražarjeve nepazljivosti in napisali gesla kar na vhod. Gesla so pisali tudi na

Viljem Strle-Rade, Potoškin iz Viševka (r. 1923), padel 1943, nazadnje se je oglasil iz Dolomitov

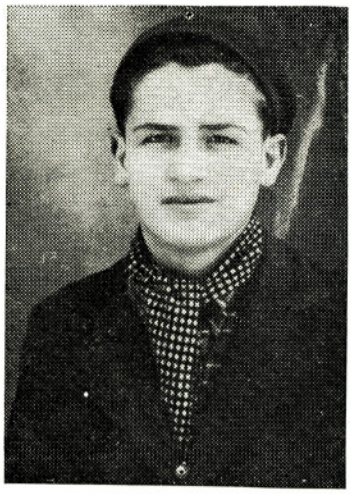

Rudi Mlakar, Mlakarjev iz Viševka (—1942)

druga vidna mesta v Ložu. Mnogo Ložanov je bilo tedaj že organiziranih v OF. Take napisne akcije so bile tudi v občinskem središču Starem trgu. Opravljali so jih v copatah, da jih ne bi slišali, Slavko Kovač-Smeli pa kar bos — bil je neustrašen in je hodil na akcijo prvi, drugi pa za njim (81).

Loški mladinci so sodelovali v načrtovanju partizanske akcije na skladišče municije na Klancah, ki pa ni bila izvedena. Italijani so bili tu uskladiščili municijo stare jugoslovanske vojske iz Loške doline. Partizani so nameravali najprej osvoboditi zaselek Klance — opraviti s stražo pri skladišču — potem pa odnesti municijo in jo skriti na varno. Da bi skladišče vrgli v zrak, ni prišlo v poštev, ker bi s tem uničili tudi zaselek, to pa seveda nikakor ni bil njihov namen. Po predhodnem dogovoru naj bi partizanom pomagalo še dvajset fantov iz Loža in Podcerkve, verjetno tudi iz Starega trga in Dan, toda... na dogovorjeno mesto je prišlo dvajset partizanov, med njimi tudi Janez Hribar in Stane Semič-Daki. Od pričakovanih dvajsetih fantov pa so prišli samo štirje Ložani: Tone Prevec, Ivan in Tone Vidmar ter Tone Južina; ta je pripravil izdatno malico, ki so jo prinesli Ložani za skupino partizanov, ki je že čakala na dogovorjenem kraju nekje med Ložem in Klancami. Drugih šestnajst fantov ni bilo od nikoder, zato akcije niso izvedli. O tem sta pisala Stane Semič-Daki in Tone Prevec, toda nekatere njune navedbe se precej razlikujejo. Iz Dakijevega pisanja izhaja, naj bi načrtovano akcijo na skladišče municije na Klancah izvedli okoli 12. oktobra, Tone Prevec pa pravi, naj bi bilo to »nekako julija ali avgusta 1941«. Daki pravi, da je prišlo iz Loške doline namesto dvajsetih — kot je bilo dogovorjeno — le osem fantov. Prevec pa pravi, da so prišli le štirje prej navedeni Ložani, kar potrjuje tudi Jože Vidmar. Iz Dakijevega pisanja sledi, da je prišlo osem fantov, ki so bili vsi iz Starega trga, Prevec pa pravi, da so prišli samo štirje iz Loža, kot je bilo že omenjeno, kar potrjuje tudi Vidmar (82).

PRVI PARTIZANI IZ LOŠKE DOLINE

Omenil sem že, kdaj in kdo so bili prvi ilegalci v Loški dolini. Zdaj še poglejmo, kdaj so na tem območju prvi fantje odhajali k partizanom v prvem letu NOB. Slavko Kovač-Smeli iz Loža je odšel k partizanom 1. oktobra 1941 (83). V tem mesecu je sodeloval v pripravah na napad na Italijane v Ložu in se ga tudi udeležil. Tone Bavec-Cene (Ogradarjev) iz Šmarate je 29. novembra stopil v Kožlješko četo. K partizanom je odšel z Rakeka, kjer je tedaj živel in kjer je bil pred vojno zaposlen kot lesni delavec. Viktor Strle (Valkov) iz Markovca je v začetku januarja 1942 stopil v Šercerjev bataljon, ki je nastal iz Kožlješke čete in je bil tedaj na Kožljeku. V drugi polovici istega meseca je Viktor Strle odpeljal v Šercerjev bataljon štiri mladince iz Viševka, najprej Vilka Strleta-Radija (Potoškinega) in Franca Mlakarja-Sulca (Pangretovega), po nekaj dneh pa še Rudija Mlakarja (Mlakarjevega) in Ernesta Nelca (Koširjevega) iz zaselka Bajer. To je bil v Loški dolini prvi skupinski odhod k partizanom. Ti fantje so že v noči od 1. na 2. februar 1942 sodelovali v partizanski akciji na železniško postajo Verd, ki jo je izvedel Šercerjev bataljon. Po tej akciji so Italijani po nesrečnem naključju zajeli na Pokojišču skupino partizanov; tedaj sta izgubila življenje še neizkušena mlada partizana Rudi Mlakar in Ernest Nelc (84).

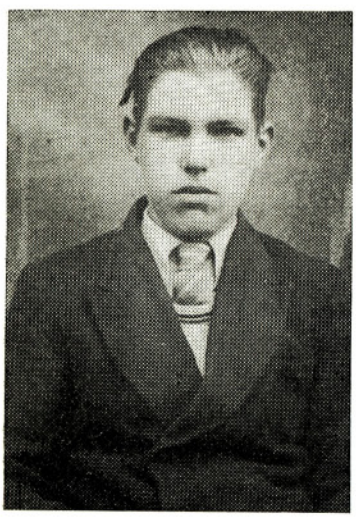

Ernest Nelc, Koširjev iz Viševka-Bajerja (r. 1922), padel februarja 1942 po verdski akciji na Pokojišču, skupaj z Rudijem Mlakarjem

Po verdski partizanski akciji sta 1. in 2. četa Šercerjevega bataljona prišli pod vodstvom tovarišev Dakija in Smelija na Spodnje Poljane. Tu je TOOF razdelil moštvo obeh čet po vseh hišah v vasi. Tako so vse družine sprejele po 3 do 7 tovarišev na prenočišče in hrano. Vaščani so borce lepo sprejeli, saj so bili že organizirani v OF. Po 14 dneh bivanja v vasi sta se obe četi premaknili v Kovačevo lovsko kočo, ki je bila za Poljanami, nedaleč od vasi. Koča je bila premajhna, da bi se v njej namestili vsi partizani, zato so zraven zgradili še zasilno barako. Tu sta se četi zadrževali do konca februarja. Pri gradnji so jima pomagali vaščani Spodnjih in Zgornjih Poljan. Tedaj, tj. v drugi polovici februarja 1942, je odšel k partizanom Janez Okoliš (Okolišev), čevljarski pomočnik v Spodnjih Poljanah. Vključil se je v eno izmed dveh čet Šercerjevega bataljona, ko sta odhajali s Spodnjih Poljan v Kovačevo kočo (85).

Fantje z Rakeka so 13. marca 1942 začeli skupinsko prihajati k partizanom na območje Loške doline. Tu sta tedaj dobro delovali organizaciji KP in OF, ki sta novim partizanom z Rakeka vsestransko pomagali. Skupine fantov z Rakeka so prihajale organizirano z rednim avtobusom, ki sta ga vozila člana KP Franc Pelan iz Loža in Milan Mele iz Cerknice. Seveda sta oba vedela, da vozita Rakovčane k partizanom. Posamezne skupine je na dogovorjenem kraju sprejel in jih kot vodič odpeljal na dogovorjeni kraj Tone Prevec, nekatere tudi Jože Vidmar (86). V nekaj dneh je prišlo z Rakeka k partizanom

več kot trideset tovarišev. Tako je bila v drugi polovici marca ustanovljena Rakovška četa, ki je kmalu zaslovela po borbenosti. Prvi njen komandir je bil Slavko Kovač-Smeli, politični komisar pa Tone Bavec-Cene. Sprva se je zadrževala za Racno goro in v Smrekovcih. Nedvomno sta tedaj obstoj in dejavnost Rakovške čete pomenila tudi znatno poživitev dejavnosti partije, OF in NZ, saj je bilo treba organizirati zbiranje hrane in jo prinašati na določena mesta, pa tudi nekaj orožja, municije in bomb je bilo treba tja prinesti in oddati, delovala je obveščevalna služba itd. Kajpak je Rakovška četa pospešila tudi odhajanje fantov k partizanom — v Loški in Cerkniški dolini, na območju Prezida in drugod.

OKUPATORJEVE PREISKAVE PO HIŠAH IN ARETACIJE

Italijani so se od časa do časa iznenada pojavili v eni ali drugi vasi, delali hišne preiskave in aretirali ljudi. Tako je 19. februarja 1942 pridrvelo v Loško dolino kakšnih 16 tovornjakov italijanske vojske, čeprav so imeli v Starem trgu svojo stalno postojanko. Preiskali so v glavnem hiše, iz katerih so fantje odšli k partizanom. V Ložu so naredili hišno preiskavo pri Rudolfu Kovaču (Storškovih), spraševali so po Slavku Kovaču-Smeliju ter aretirali njegovega očeta in polbrata Rudolfa. Prav tako so preiskali Hribarjevo hišo, spraševali po sinu Janezu in zaprli njegovega očeta, toda kmalu so ga izpustili, verjetno zaradi starosti. Potem so krenili v Markovec in zasedli vas in okolico. Omenili smo že, da je bila Potočanova hiša v Markovcu zatočišče prvih organizatorjev NOB in prvih partizanov, zato ni čudno, da se je Potočanov sin Janez Mohar-Harašo ob prihodu Italijanov v vas počutil ogroženega. Bil je doma, a ko je zagledal Italijane, jih je že mrgolelo v vasi. Znašel se je, pohitel je v hlev in iz njega spustil živino — med njo je bil hud vol — ter jo gnal med Italijani napajat. Italijani so se smejali volu, ki je skakal in rogovilil, ter bežali pred njim. Ko je Janez prišel do brega, je živino pustil, se umaknil na žago in se skril. Medtem so pri Potočanovih že preiskovali, strahovali Janezovo sestro Anico in jo spraševali po bratu. Istočasno so obkolili sosednjo Strletovo (Valkovo) hišo. Prvi Italijan, ki je stopil noter, je po slovensko vprašal, kje je gospodar, zatem so spraševali druge člane družine po sinu Viktorju, ki je bil že pri partizanih. Vsi so odgovarjali enako — da se je Viktor sprl z očetom in odšel stran. Aretirali so gospodarja Matija Strleta in njegova dva mladoletna sinova: 17-letnega Stanka in 15-letnega Ludvika. Potem so spotoma v Ložu aretirali še zaščitno sestro Fajonovo, ki je pred tremi meseci zdravila ilegalca Janeza Hribarja. Vse aretirane so odpeljali. Prvo noč so prebili v Cerknici, nato so jih z vlakom odpeljali v Ljubljano. Tu so jih 45 dni zasliševali in pretepali, da bi kaj povedali o treh partizanih: Janezu Hribarju, Slavko Kovaču-Smeliju in Viktorju Strletu. Gospodarja Matija Strleta so nato izpustili, vse druge pa odpeljali v taborišče Gonars, kjer je Smelijev oče umrl (87).

Franc Mlakar-Suljo, Pangretov iz Viševka (1922—1942)

V začetku februarja 1942 so v Babnem polju karabinjerji aretirali Janeza Ožbolta (Ivanovega), Jožeta Janeža (Franetovega) in Antona Mlakarja (Soškovega). Član partije Jože Janež (Logarčkov) je takoj odšel na Babno polico, kjer so se sestali člani partijske organizacije in sklenili, da organizirajo akcijo za rešitev zaprtih tovarišev. Nalogo je poiskusil opraviti pogumni Tone Cindrič. Z žagico za rezanje železa se je pritihotapil pod okno sobe, v kateri so bili zaporniki. Toda uspeh začete reševalne akcije so preprečili karabinjerji. (Podatki iz rokopisnega gradiva Jožeta Janeža, MLR Lož.)

ORGANIZACIJA OF OBSODI IZDAJALCE NA SMRT

Meseca marca je skupina partizanov izvršila smrtno obsodbo nad fašističnima sodelavcema Alojzijo Zigmund in njenim očetom Francem Zigmundom iz Iga vasi. Zigmundova je prišla v stik celo z visokim fašističnim komisarjem »Ljubljanske pokrajine« Graziolijem v Ljubljani in se z njim slikala. Okupator jo je postavil za voditeljico ženske fašistične organizacije v Starem trgu, organizacije, ki je v Loški dolini ni bilo nikoli. Hodila je po hišah in nagovarjala kmečke ženske, naj se vpišejo v ženski fascio, češ da bodo potem dobivale od Italijanov dovolj makaronov in drugih stvari. Tako je v Iga vasi med drugim prišla nagovarjat tudi Dubčevo mater, pa so jo nagnali. Zavedne ženske ji niso nasedle. OF je imela tolikšen vpliv, da je bila izdajalska dejavnost Zigmundove že vnaprej obsojena na neuspeh. Njen oče Franc Zigmund je že v stari Jugoslaviji iz gole zlobe prijavljal tihotapce konj. Bil je navdušen hitlerjanec, verjetno edini v Loški dolini. Njegovo hitlerjanstvo ni bilo posledica zunanjih vplivov, marveč njegovih značajskih potez. Po okupaciji je bil vseskozi proti OF in je tudi javno grozil, da bo prijavil tiste, ki so proti Italijanom. Izdajalstvo v Iga vasi ni ostalo skrito. En primer sem

Janez Okoliš s Poljan (1919—1942), k partizanom je odšel v drugi polovici februarja 1942

že navedel, zdaj pa bom še drugega. Napredna mladina iz Iga vasi se je navadno zbirala pri Dubčevih, kjer so bili doma trije fantje. Neke nedelje so Italijani nenadoma obkolili njihovo hišo in aretirali vse, ki so bili tedaj tam zbrani. Odgnali so jih v Pudob. Tu jim je neki poročnik, Slovenec iz Gorice, povedal, da so bili ovadeni, in dodal, da bo napisal raport, da ni ničesar našel; v bodoče pa naj se bolj pazijo. Če bi prišli v roke Italijanom, bi jih odgnali v zapor. Seveda so bili potem v Iga vasi bolj previdni. Njihova sovaščana pa sta si naprtila greh za grehom in navsezadnje dobila zasluženo kazen (88). Organizacija OF v Loški dolini je v skladu z odlokom Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora obsodila Zigmunda in njegovo hčer na smrt. Obsodbo je izvršila skupina partizanov 16. marca 1942 (89). Italijani so našli pri njunih truplih smrtno obsodbo organizacije OF. Njuni sorodniki so jim povedali, da med partizani, ki so izvršili to obsodbo, ni bilo domačinov. Morda je bil to razlog, da niso izvajali represalij nad vaščani. Pri pogrebu je sodelovala italijanska vojaška enota in tako izkazala vso vojaško čast okupatorskima sodelavcema (90). Fašistični okrajni komisar v Logatcu je dne 18. marca 1942 poročal višjemu komisariatu v Ljubljano med drugim: »Na podlagi včerajšnjih in današnjih pogovorov o raziskovanju umora Zigmund Alojzije, voditeljice ženske delovne skupine v Starem trgu, smo zvedeli, da je bila pri zločinu navzoča njena sestra; ta zagotavlja, da je dobro videla troje napadalcev, ki so vstopili v hišo, in bi jih lahko prepoznala ob vsakem času« (91). Ta usmrtitev je bila opozorilo tudi drugim, ki so bili kakorkoli povezani z italijanskimi oblastmi, pomenila je olajšanje za zavedne ljudi in pomagala okrepiti dejavnost organizacije OF v Loški dolini.

RAZMAH OF IN MLADINSKIH ORGANIZACIJ SPOMLADI 1942

V Loški dolini je imela OF že jeseni 1941 velik politični vpliv. Naj navedem primer, da je na starotrški osnovni šoli vseh dvanajst članov učiteljskega zbora odklonilo vpis v fašistično stranko: okupacijski oblasti so vrnili prazne, neizpolnjene obrazce za vpis v »Partito nazionale fascista«. Od tristo učencev, kolikor jih je bilo tedaj na tej šoli, se jih je priglasilo za pouk italijanskega jezika le kakih 15 (92). Okupacijska oblast je novembra 1941 izdala odredbo, da je bil dolžan vsak lastnik gozda posekati čimveč lesa, odpravili so sečna dovoljenja, lastniki gozda naj bi poročali vsakega 1. in 15. v mesecu o posekanih količinah lesa itd. Vsak posestnik je moral potrditi s podpisom, da je seznanjen s tem razglasom. Franc Debevc iz Starega trga ni hotel razglasa niti prebrati niti podpisati; drugi so sicer razglas podpisali, niso se pa po njem ravnali (93). Pozimi 1941/42 pa so se partijske organizacije in TOOF tudi organizacijsko utrjevali. Seveda tudi domači nasprotniki niso mirovali, a kljub temu so se ljudje vse bolj opredeljevali za OF, ki jih je spodbujala za boj proti okupatorju in jih pripravljala na množično vstajo. V OF je sodelovalo ne le delavstvo, ampak so se vanjo vključevali ljudje iz vseh poklicev: uradništvo, obrtniki, kmetje pa tudi ženske in še posebno mladina. OF je imela močan položaj v občinski upravi. Župan Jože Mlakar je sodeloval z OF, prav tako večina odbornikov. Občinski blagajnik Franc Plos pa je bil član partije, sekretar rajonskega komiteja KPS in sekretar rajonskega odbora OF. Kot sem že omenil, so iz občinskega preskrbovalnega urada, ki ga je vodil Vinko Šumrada, že leta 1941 pošiljali večje količine hrane za partizane, pri čemer je organizirano sodelovalo več zaupnih frontovcev. Vse več ljudi je prebiralo ilegalni tisk, posebno »Slovenskega poročevalca«, in materialno podpiralo NOB, po nekaterih vaseh so izpopolnjevali organizacijo NZ, po več vaseh pa so se moški organizirano umikali pred morebitno aretacijo, če so prišli Italijani, itd. V takšnih političnih razmerah so TOOF in komunisti začeli sklicevati v vaseh ilegalne množične sestanke OF. Na njih je kot govornik nastopal Ferdo Godina, slovenski pisatelj.

Ferdo Godina-Marko

Ferdo Godina-Marko je prišel v Loško dolino sredi marca 1942. Kot inštruktorja pokrajinskega komiteja SKOJ ga je poslal na Notranjsko Boris Kidrič z nalogo, da organizira skojevske aktive, da pomaga pri utrjevanju organizacije OF in skuša doseči, da bi odšlo čimveč fantov k partizanom. Imel je lažno osebno izkaznico, kjer je bilo napisano, da je nakupovalec sena. Vendar smo ga aktivisti — domačini kot ilegalci spremljali od vasi do vasi po Loški dolini. Prenočeval je in se hranil pri zaupnih frontovskih družinah. V Vrhniki je bil prvi množični sestanek OF, na katerem je govoril. V svojih spominih o njem med drugim pravi: »Tisti večer sem čutil v sebi nekak ponos, ko sem pred seboj imel toliko ljudi... In kaj bi jim mogel drugega povedati kot tisto, kar nam je govoril v Ljubljani Kidrič: da se je treba upreti okupatorju, dokler je na naši zemlji, da je treba stopiti v OF, v kateri so združeni vsi, ne oziraje se na predvojno politično pripadnost. Da je treba podpirati

našo partizansko vojsko, ki uničuje okupatorja. Njena moč — tako je govoril tudi Kidrič — je že tolikšna, da je npr. v Dražgošah na Gorenjskem kljubovala do zob oboroženi nemški soldateski in da je dolgo niso mogli zlomiti niti nemški tanki . . .« Nadalje je Marko govoril o jugoslovanski pobegli vladi in kralju, o naši ureditvi po vojni, da bodo na oblasti pravični ljudje, da ne bo izkoriščanja človeka po človeku itd. (94). Spominjam se, da je razlagal tudi »temeljne točke«, to je program OF.

Tako in podobno je Marko govoril tudi na drugih sestankih, ki so bili skorajda po vseh vaseh Loške doline. Sestanki so bili po hlevih (na Babni polici in Vrhu), po skednjih (v Ložu) v neki ogradi (v Podcerkvi), na polju, na gmajni itd. Ljudje so posegali v razpravo. Tako npr. so se na Babni polici zanimali za bodočo ureditev, za vprašanje agrarne reforme, davkov in drugo (95). Na sestanke so bili vabljeni somišljeniki OF, pa tudi taki, ki še niso bili opredeljeni, lahko pa da se je kakšnega udeležil tudi kakšen nasprotnik ali pa je bil celo vrinjen v organizacijo OF. Italijani so namreč za Marka kmalu izvedeli in zanj obljubili — za živega ali mrtvega — 60.000 lir (96), toda dobili ga niso nikoli.

V tistih spomladanskih dneh so vzporedno s sestanki OF sklicevali po vaseh tudi sestanke mladine. Iz najbolj delavnih mladincev je Marko s pomočjo partijske organizacije v Loški dolini na novo ustanovil več skojevskih aktivov. Že naslednji večer po sestanku OF je bil v Vrhniki tudi prvi mladinski sestanek. Mara Avsec, poročena Gerželj, piše o njem takole: »V SKOJ sem bila sprejeta marca 1942 . . . Spominjam se, da je bilo takrat še zelo mrzlo in dolgi zimski večeri ter da smo prvi skojevski sestanek imeli v Janeževi pečnici — na žagi v Vrhniki. Ogenj v peči je prijetno prasketal, mi pa smo sedeli okrog peči v temi in poslušali neznanega tovariša, ki nam je govoril o narodnoosvobodilni borbi, o organizaciji OF, dal nam je tudi bežen oris materialističnega pogleda na svet. Zatem je spregovoril o organizaciji SKOJ, to je Zvezi komunistične mladine. To ime — SKOJ — mi do takrat ni bilo znano, vedela pa sem za Osvobodilno fronto, za partizane, ki sem jih tudi prej podpirala in zanje delala, zato sem bila zelo vesela, da bomo tudi mi mladi imeli svojo organizacijo. Nepoznani tovariš nam je povedal, da se v okviru te organizacije kot prvi aktiv v Loški dolini danes formira naš v Vrhniki. Dal nam je napotek, da v bodoče sami sklicujemo sestanke in si na prvem izvolimo svojega vodja — sekretarja aktiva« (97).

Mara Avsec je napisala imena enajstih udeležencev ustanovnega sestanka skojevskega aktiva, ki so vsi iz Vrhnike, in med drugim še povedala: »Kasneje, ko je med nas pogosteje prihajal neznani tovariš, sem izvedela za njegovo ilegalno ime — Marko . . . Še danes se spominjam, kako smo vsi zavzeto poslušali njegove klene besede, polne navdušenja za borbo proti okupatorju in za izgradnjo lepše prihodnosti mladega rodu v svobodni domovini. Na naslednjem sestanku so me izvolili za sekretarko aktiva SKOJ v Vrhniki. Takrat smo sprejeli tudi nalogo, da moramo v našo organizacijo sprejeti nove zavedne mladince, hkrati pa naj drugo mladino vključimo v Zvezo delovne mladine s ciljem: vse za borbo proti okupatorju in za osvoboditev« (98).

Tako so tedaj nastali skojevski aktivi: v Vrhniki, Markovcu, Viševku in na Babni polici, kasneje še v Iga vasi in drugod. V Ložu pa je skojevski aktiv deloval že od leta 1941. Maja so ustanovili tudi rajonski komite SKOJ za Loško dolino. V njem so bili: sekretarka Julka Mihelčič z Babne police in članice Angelca Mlakar iz Viševka, Zinka Strle-Daša iz Markovca in Mara Avsec-Marta iz Vrhnike (99). Tudi drugo mladino so vključili v množično organizacijo Zveze delovne mladine, ki je delovala pod okriljem OF.

Razmah OF, ki je odseval tudi že na omenjenih množičnih sestankih, razmah in dejavnost skojevskih in mladinskih množičnih organizacij ter razmah organizacije NZ kakor tudi navzočnost in akcije Rakovške čete so naznanjali, da se tudi v Loški dolini bliža čas množične vstaje proti okupatorju. Spet so se začeli posamezni skupinski odhodi k partizanom. Tako so konec marca na novo stopili v Rakovško četo Franc Kandare in Jernej Arko (Pastaljonov), oba iz Starega trga, in Andretov Peter iz Podcerkve. V tistih dneh so odšli k partizanom tudi Franc Žnidaršič (Vidcev), ki ga je politkomisar bataljona Janez Hribar odpeljal z Babne police v Šercerjev bataljon, Stanko Bavec (Dubcev) iz Iga vasi in Franc Bavec (Ogradarjev) iz Šmarate. Odhod k partizanom pa se je zlasti stopnjeval v prvi polovici maja 1942.

Aprila je prišel k nam na Babno polico sekretar okrožnega komiteja KPS Cerkniškega okrožja Lojze Ule-Špengler. Dal mi je smernice za delo in povedal, da sem imenovan za člana okrožnega komiteja. Govorila sva tudi o morebitni premestitvi tehnike okrožnega komiteja iz Žerovnice (takrat nisem vedel od kod) na Babno polico. Lojze Ule o tem pravi: »Po posvetovanju z

Mara Avsec por. Gerželj (r. 1920)

Zinka Strle-Daša (r. 1922), skojevka, članica KPS. Ranjena je bila ujeta med nemško ofenzivo novembra 1943, umrla 1945 na povratku iz nemškega koncentracijskega taborišča

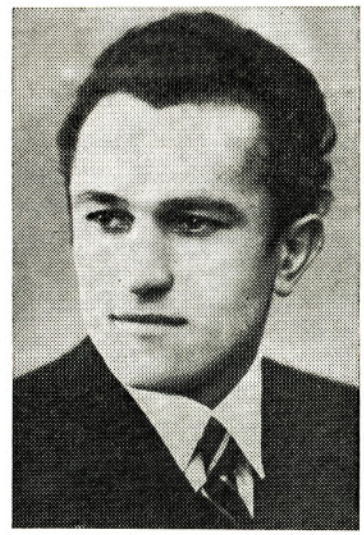

Franc Mlakar-Gerik z Babne police, vodja ciklostilne tehnike Okrožnega komiteja KPS od aprila 1942 do maja 1945

Angelca Mlakar, Mlakarjeva iz Viševka (r. 1919), ustreljena avgusta 1942

inštruktorjem CK KPS Francem Popitom je bilo sklenjeno, da se za novega člana okrožnega partijskega komiteja imenuje Lojze Mlakar-Ljubo, tedanji sekretar viševskega rajonskega komiteja. Tako sem prve dni aprila 1942 odšel na Babno polico in s tem sklepom osebno seznanil Mlakarja, ki je dolžnost tudi sprejel. Ob tej priložnosti sva tudi govorila o morebitni premestitvi partijske tehnike ... nekam v Loško dolino ali pa celo na Babno polico kot najbolj ugodno lokacijo« (100).

Lojze Ule je kmalu zatem po naključju padel v zapor. Tehnika je bila okoli 10. aprila premeščena na Babno polico. Z njo je prišel Ludvik Lovko-Bobnar (Koprivčev iz Cerknice). Pri svojih sorodnikih Grabnarjevih v Podgori je za nekaj ur ali morda za en dan spravil ciklostilni in pisalni stroj, papir in tiskarsko barvo. Od tod sem takoj vse to prepeljal z vprego k nam domov. Lovko je pri nas v hiši razmnožil eno številko Slovenskega poročevalca. Matrice je pisal v zgornji sobi, razmnoževal pa je spodaj, kjer je bila topla kmečka peč, da so se razmnoženi listi hitro sušili. Zdelo se mi je, da je natisnil zelo veliko število izvodov. Tisk je razdelil za Loško dolino in za druga območja v okrožju, pa tudi za Prezid, nakar smo ga razposlali na določena mesta. Tehniko sta potem odnesla z našim sovaščanom Francem Mlakarjem-Gerikom, članom KP, v bližnji gozdiček Nožico. Tu sta jo varno skrila v neko naravno odprtino. Tudi tu v naravi so razmnoževali tisk, toda Lovko se je že po nekaj dneh vrnil na cerkniško območje, zdaj kot ilegalec. Tedaj — sredi aprila — sem tudi sam odšel v ilegalo kot politični delavec, sekretar partijske organizacije na Babni polici pa je postal Jože Janež.

Dne 19. aprila 1942 je vod partizanov Rakovške čete s sodelovanjem NZ z območja Prezida izvedel zelo uspešno akcijo. Na hrvaškem območju v Tatinski dragi, nedaleč od Prezida (kota 901 Gorači), so iz zasede napadli štiri tovornjake italijanskih vojakov. Po italijanskih poročilih je bilo 25 mrtvih in 28 ranjenih (101). Akcija je sprožila množično vstajo na tistem območju. Tedaj je od ondod odšlo k partizanom mnogo tovarišev. Stopili so v Rakovško četo. Ta je prerasla v bataljon, ki so ga poimenovali po padlem heroju Milošu Zidanšku.

Julka Mihelčič por. Čadež, nosilka partizanske spomenice

Vest o uspehu partizanske akcije v Tatinski dragi se je kot blisk razširili tudi v Loški dolini, kjer so jo organizacije OF sprejele z velikim zadovoljstvom in odobravanjem. Italijani pa so kmalu po tej akciji tudi v naših krajih priredili preiskovalni pohod. Dne 3. maja je iznenada prihrumelo v Loško dolino 50 tovornjakov in blindiranih avtomobilov okupatorjeve vojske. Ko so »očistili« dolino, so okoli 11. ure krenili proti Jermendolu, od tod pa je šlo okoli 250 Italijanov na Spodnje Poljane, kjer so vse preiskali in požgali Strletovo hišo, v kateri so našli sveže zazidano zalogo živil, ki so jih bili skrili vaščani. Zatem so krenili še na Zgornje Poljane, kjer so prav tako vse preiskali (102).

Pred tem okupatorjevim vdorom se je mnogo moških umaknilo v gozd; med njimi jih je bilo precej članov NZ. Tako se jih je tedaj zateklo v čete Zidanškovega bataljona, ki so bile za Racno goro, okoli 200. Nekateri so prinesli s seboj puške, Ložani pa celo mitraljez. Tiste, ki so imeli s seboj orožje, je Smeli vzel s seboj v zasede, toda do bojev ni prišlo, ker so bile zasede ob poti proti partizanskemu taborišču, Italijani pa tedaj v tisto smer niso rinili. Nato so prišleci prespali eno noč na Spodnjih Poljanah, Smelijeve čete pa so jih varovale. Italijani so se potem umaknili, nakar so se mnogi prišleci vrnili domov, nekaj pa jih je ostalo pri partizanih (103). Člani NZ in drugi z Babne police, Vrha, iz Podgore in drugih vasi pa so se pred tem italijanskim vdorom prav tako umaknili v bližnje gozdove. Tisti dan, to je 3. maja, so Italijani aretirali Matevža Haceta, Frančiško Žnidaršič iz Podcerkve, učitelja Franca Čebohina in več drugih.

Ko so se Ložani pred italijanskim vdorom umikali po pobočju hriba Grad, so Italijani ubili 19-letnega skojevca Janeza Gornika iz Loža, ker je bil med umikom nekoliko zaostal. Njegov pogreb je bil 5. maja. Udeležilo se ga je mnogo ljudi, posebno mladine, z mnogimi venci. Tako je bil pogreb velika tiha demonstracija zoper okupatorja (104).

PRITISK PARTIZANSKIH ČET NA ITALIJANE IN UMIK ITALIJANOV IZ STAREGA TRGA

Aprila in maja so se vznemirljivi dogodki naglo vrstili. Omenil sem že zelo uspešno partizansko akcijo v Tatinski dragi in italijanski večji preiskovalni pohod 3. maja na območje Loške doline, ki je sprožil prvi val množičnega odhoda fantov in mož k partizanom. V tistih dneh so čete Zidanškovega bataljona vse bolj pritiskale s svojimi akcijami proti italijanski vojski. 11. maja so se borci Rakovške čete spopadli z italijansko kolono v Grahovem, kjer je prišlo do hudih bojev v sami vasi. Partizanski viri navajajo, da je bilo v tem spopadu ubitih 30 italijanskih vojakov, še več pa je bilo ranjenih. Izmed par-

tizanov je padel en sam. Borci Zidanškovega bataljona so se spopadli z večjo italijansko kolono na Bloščku in jo nagnali v beg. Po partizanskih virih (105) je padlo okoli 20 Italijanov in bilo več tudi ranjenih. V boju je bil ranjen v trebuh partizan Jože Korenčič-Bivol. V oskrbo in varstvo ga je sprejela organizacija OF v Vrhniki pri Ložu. Ker je bil hudo ranjen, je kmalu umrl. To je bil prvi partizanski pogreb na viševskem pokopališču, ki se ga je udeležilo mnogo ljudi iz bližnjih vasi, čeprav je bila v Starem trgu še italijanska postojanka. Dne 10. maja so se čete Zidanškovega bataljona premaknile v nova taborišča in začele izvajati vse večji pritisk na Italijane. Prva četa se je premaknila iz Smrekovcev na Laze; 20 njenih borcev pa je ostalo in so skupaj s člani NZ iz Loža v Mavrni dolini na dveh krajih precej globoko prekopali cesto Lož—Bloška polica, nato pa odšli k svoji četi na Laze. Prekopane ali zasekane so bile tudi druge ceste. Obroč okoli starotrške italijanske postojanke se je vse bolj stiskal. Posadka je vsak trenutek pričakovala partizanski napad. Zato so se Italijani mrzlično utrjevali v tedanji občinski hiši in na pošti. Hkrati pa so svoje višje poveljstvo prosili za pomoč (106).

V takšnih razmerah se je 11. maja 1942 po cesti prek Gornjega Jezera in Dan prebila v Stari trg močna motorizirana kolona italijanske vojske in po isti cesti med 11. in 13. uro v največji naglici odpeljala iz Starega trga vse karabinjerje — bilo jih je kakšnih 34. Tako je bila Loška dolina svobodna.

Isti dan popoldne pa je po cesti od Gornjega Jezera, prek Dan, Podcerkve in Nadleska pripeljal tovornjak s kakšnimi 20 borci Rakovške čete, ki so bili razen s puškami oboroženi tudi z dvema mitraljezoma in so imeli slovensko zastavo s peterokrako zvezdo. Najprej so preiskali izpraznjeno karabinjersko postajo in našli pet pušk, telefonski aparat, čevlje in precej pisarniških potrebščin. Tako je Loška dolina postala sestavni del osvobojenega ozemlja Loškega potoka in širšega osvobojenega ozemlja na Kočevskem, ki je segalo prav do reke Kolpe. Osvobojeno ozemlje se je širilo prek pretežnega dela Bloške in Vidovske planote proti ljubljanskemu barju.

Vest o osvobojeni Loški dolini se je razširila kot blisk po vseh vaseh. Ljudje so se oddahnili, navdušeni so prepevali partizanske pesmi, vzklikali partizanski vojski, Osvobodilni fronti in Komunistični partiji, spontano in organizirano prihajali v središče Loške doline, Stari trg, kjer je bil še isti dan, to je 11. maja proti večeru, prvi veliki partizanski miting. O tem mitingu je politični komisar Zidanškovega bataljona Cveto Močnik-Florjan Notranjc pisal tedaj takole: »Govoril sem na javnem zborovanju množici od 1500 do 2000 ljudi. Bilo je silno navdušenje. Imeli smo koncert partizanskih pesmi, ljudje so jokali od ganotja in vriskali od navdušenja« (107).

Tako je nastopilo obdobje dveh mesecev in pol, ko je bila Loška dolina sestavni del širšega dela tedanjega slovenskega osvobojenega ozemlja, čeprav je medtem okupator nekajkrat vdrl tudi na to ozemlje. Nekaj dni po osvoboditvi so v skladu s programom OF prevzeli oblast odbori OF. Italijanske oblasti so ustavile pošiljanje hrane na osvobojeno ozemlje, ki so jo do tedaj ljudje lahko dobivali samo na živilske nakaznice. Tudi to zelo pereče vprašanje so urejali odbori OF, posebno pa so skrbeli za prehrano partizanskih čet, v katerih je prav tedaj moštvo številčno močno poraslo.

Po osvoboditvi Loške doline je poveljstvo Zidanškovega bataljona začasno — za nekaj dni — prevzelo oblast na osvobojenem ozemlju in izdalo nekaj zelo pomembnih razglasov. V prvem razglasu z dne 13. maja daje prebivalstvu smernice za primer sovražnikovega letalskega napada, poziva vse moške, ki so sposobni prijeti za orožje, pa ga nimajo, naj sodelujejo v delavskih četah, dalje, da je treba v gozdovih pripraviti varna skrivališča za zaloge živil, naj prebivalstvo odda orožje itd. V razglasu št. 3 poveljstva Zidanškovega bataljona je rečeno, da je dolžnost vseh poštenih Slovencev, da ne mislijo samo nase, na svoje družine, na polja in travnike, temveč tudi na družine tistih tovarišev, ki so zapustili svoj dom in svoje delo, zavedajoč se, da je prva dolžnost vsakega za boj sposobnega Slovenca, da prime za orožje in se z njim bori za svobodo, za boljšo prihodnost našega naroda. Nadalje razglas določa najstrožje kazni za nasilje, ropanje, grožnje, zlorabe pri zbiranju denarja, hrane in drugih materialnih dobrin itd. V razglasu je zelo pomembno določilo, da na osvobojenem ozemlju prevzamejo upravno oblast terenski odbori OF in da se organizirajo stalne kurirske zveze med poveljstvom Zidanškovega bataljona, TOOF in oddelki NZ (108). Tako so torej bili tedaj v Loški dolini razveljavljeni zakoni, odloki in uredbe fašističnih oblasti.

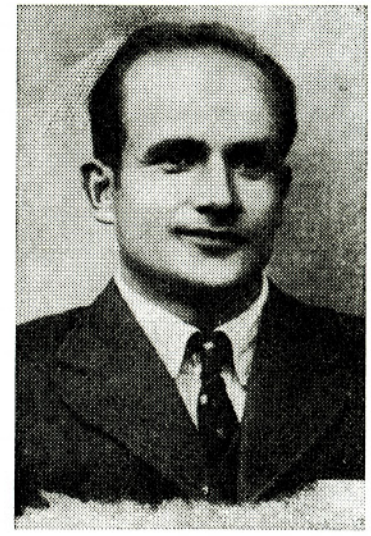

Milan Janežič (1905—1942), padel kot član Narodne zaščite

Tone Janežič (1913—1924), padel 16. maja 1942 kot član Narodne zaščite

USTAVITEV DELA NA ŽAGAH IN IZPLAČILO PLAČ VNAPREJ

Dne 24. aprila 1942 je poveljstvo III. grupe odredov izdalo odredbo na podlagi odloka Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o prepovedi seka-

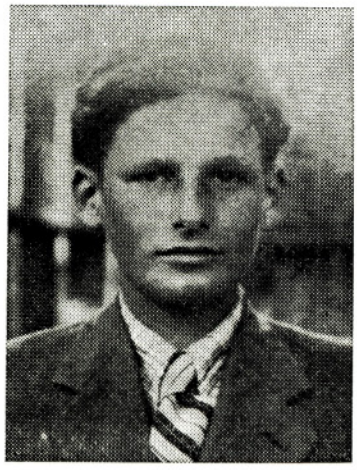

Andrej Truden (1924—1942), padel kot član Narodne zaščite

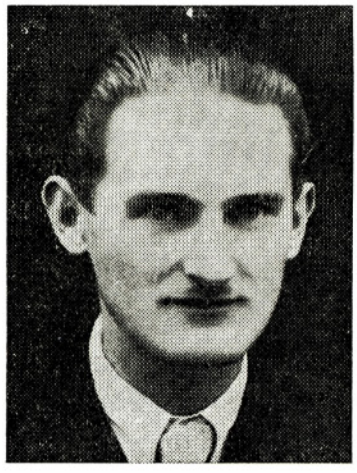

Stanko Lavrič (1914—1942), padel kot član Narodne zaščite

Alojz Germ (r. 1908), padel kot član Narodne zaščite 16. maja 1942

nja gozdov in prodaji lesa okupatorju. V tej odredbi je rečeno, da bodo partizanske enote po 10. maju zelo poostrile ukrepe proti gozdnim delavcem, da jim bodo zaplenili orodje, les pa zažgali, da se prebivalstvu dovoljuje sekanje gozda samo za lastne potrebe itd. Kakor sem omenil, je bila v Loški dolini v glavnem preprečena sečnja gozda že jeseni 1941. V odredbi III. grupe odredov pa je bilo toliko važnejše določilo, da se prepreči obratovanje vseh žag in da v lesnih podjetjih uničijo stroje, da bi tako preprečili njihovo obratovanje za potrebe okupatorja. Tako sta poveljstvo Zidanškovega bataljona in rajonski odbor OF za Loško dolino sklenila v Loški dolini ustaviti obratovanje vseh žagarskih obratov. Franc Levec pravi, da se je to zgodilo 10. maja 1942 (109), toda nekatere okoliščine očitno kažejo, da žag niso ustavili pred 11. majem, ko Loška dolina še ni bila osvobojena. Neverjetno je, da bi šli delavci obvestit podjetnika, da so ustavili obratovanje žag v okoliščinah, ko so bili Italijani še v Starem trgu. Po drugi strani pa tudi iz Levčevega pisanja izhaja, da je bila takrat, ko so ustavili žage, Loška dolina svobodna. Menim, da je to točno. Tako trdi tudi eden izmed tedanjih delavcev na Kovačevi žagi Tone Pelan (Kolajev) iz Starega trga. Takega mnenja je tudi Jakob Perušek (Pičev) iz Viševka, ki je bil tedaj zaposlen na Špetnjakovi žagi v Podcerkvi in ki je po nalogu nove oblasti ustavil žago. Tako mislijo tudi drugi, s katerimi sem se o tem pogovarjal. Torej lahko trdim, da žag niso ustavili 10. maja, ampak po 11. maju, verjetno že 12. maja, ko je v Loški dolini zasijala svoboda. Po ustavitvi žag so delavci demontirali pogonske jermene in druge važne dele, zavedajoč se, da bodo to še rabili, toda ne v prid okupatorjev.

Sklep o ustavitvi obratovanja Kovačeve žage je delavcem sporočil vodilni delavec na tej žagi, Jakob Baraga iz Kozarišč. Mlajšim je priporočil, naj se priključijo partizanom, starejši pa naj delajo doma. Povedal jim je tudi, da jim bodo morali podjetniki vnaprej izplačati trimesečni zaslužek. Tako so prenehali delati tudi drugi žagarski obrati, graščinski na Marofu in Žagarjev oziroma Špetnjakov v Markovcu ter manjše žage, ki jih je bilo v Loški dolini sedem. Tedaj je odšlo k partizanom iz markovške žage 11 delavcev (110).

Po osvoboditvi Loške doline sta rajonski odbor OF in poveljstvo Zidanškovega bataljona pozvala zavedne frontovce, naj prostovoljno vstopijo v partizanske enote. Tako je tedaj odšlo precej kmečkih in drugih fantov k partizanom.

Kako je prišlo do izplačila trimesečnih plač delavcem vnaprej? Na kratko povzemam iz spominov Ferda Godine-Marka. Poveljnik in politični komisar Zidanškovega bataljona, Slavko Kovač-Smeli in Cveto Močnik-Florjan Notranjc, sta Marku povedala, da imajo partizanske čete nalogo, preprečiti sekanje lesa za prodajo okupatorju in naročila, da naj to nadzirajo tudi aktivisti OF. Kmalu zatem je Marko zvedel, da so lastniki žag imeli v Starem trgu sestanek z nekim italijanskim generalom, kjer je bil govor o prodaji lesa iz naših gozdov. Kako preprečiti sekanje lesa, da ne bi v naših gozdovih hkrati zapele sekire in partizanske puške? Žage bomo ustavili, to ne bo težko, toda od česa bodo živeli delavci in njihove družine. Ob takem razmišljanju je Marko sklenil, da predlaga Smeliju in Florjanu, da bi vsi trije v imenu nove oblasti zahtevali od lastnikov žag, naj delavcem izdajo plače za tri mesece vnaprej. Na žagah naj bi ustanovili delavske odbore, ki bi jim lastniki žag odšteli denar za plače. Njihova naloga naj bi še bila, da bi skrbeli za uskladiščen les, da ne bi propadel in da ga lastniki žag ne bi prodali Italijanom. Ta predlog sta Smeli in Florijan sprejela z odobravanjem. Tako je bil v Markovcu sestanek z lesnima podjetnikoma iz Starega trga in Grahovega ter s predstavnikom Špetnjakove žage v Markovcu. Povabljeni lesni podjetnik iz Martinjaka ni prišel na sestanek, najbrž zaradi tega ne, ker je šlo za izplačilo trimesečnih plač delavcem. OF je imela tedaj zelo velik politični vpliv. Zato noben od navzočih podjetnikov ni javno nasprotoval zahtevanemu izplačilu. Ti ljudje pa seveda niso mogli biti prijatelji OF, čeprav so jo nekateri denarno podpirali. Lahko so slutili, da bodo po osvoboditvi izgubili žage in gozdove. Podjetniki so torej privolili v to izplačilo. Težavo so videli le v tem, kaj bo rekla italijanska oblast v Ljubljani, ko bodo v bankah dvignili naenkrat večje vsote denarja, nakar so jim rekli predstavniki nove oblasti, da morajo to urediti sami (111).

Kako so podjetniki dali denar? Iz Levčevih spominov povzemam, da so delavske organizacije posameznih žag osnovale strokovni delavski odbor, v katerem so bili: Feliks Razdrih za graščinsko žago na Marofu, Jakob Baraga za Kovačevo žago v Starem trgu ter Franc Levec in Franc Plos za Špetnjakovo žago v Markovcu. Ta delavski odbor je od podjetnikov izterjal denar. Podjetniki ga niso hoteli takoj odšteti, češ da ga nimajo. Ko pa so jim člani delavskega odbora zagrozili, da jih bodo razlastili, so se vdali in odšteli trimesečne plače vnaprej za vse delavce, ki so bili tedaj zaposleni pri omenjenih

žagarskih obratih. Vsekakor se je to dogajalo prve dni po osvoboditvi Loške doline, torej po 12. maju. Pri podjetniku Kovaču so dobili denar 16. maja; sprejela sta ga Jakob Baraga in Tine Pirc tik pred vdorom Italijanov v Stari trg (112).

Delavski odbor je tedaj dobil od podjetnikov skupaj več kot dva milijona lir. V naslednjih dneh je začel delavski odbor izplačevati mesečne prejemke delavskim družinam (113), še posebno pa so skrbeli za tiste, katerih svojci so bili pri partizanih.

Po 11. maju, ko je bila Loška dolina osvobojena, so po smernicah rajonskega odbora OF odpeljali iz skladišča v Starem trgu večje količine hrane, namenjene za prodajo na živilske nakaznice, da jo ne bi dobil v roke okupator, če bi vdrl v dolino. Tako so odpeljali 5 do 6 težko naloženih voz moke, sladkorja, riža, makaronov, masti, olja in drugo. Nekaj teh živil so skrili tudi v »gasilski dom« v vasi Vrh. Ko je okupator 16. maja res vdrl v Loško dolino, je našel v Starem trgu skoraj popolnoma prazno skladišče živil (114).

Nova ljudska oblast — rajonski odbor OF in poveljstvo Zidanškovega bataljona — je torej uresničevala revolucionarne ukrepe: ustavila je delo v lesnih obratih, delavska komisija je izterjala od podjetnikov denar, izvajali so prostovoljno mobilizacijo za vstop v partizanske čete, organizirali oddelke NZ itd. Vse to je hudo vznemirilo okupatorja in domače sovražnike. Posebej je treba naglasiti, da si spričo zelo velikega političnega vpliva OF njeni domači nasprotniki niso upali javno nastopati v njenih vrstah in kot pripadniki NZ. Pri tem so opazovali in natančno vedeli, kdo so po posameznih vaseh člani TOOF, katere družine gmotno najbolj podpirajo OF, katere dajejo največ hrane partizanom, kdo so oboroženi člani NZ, katera območja oddelki NZ najbolj nadzirajo, kje so straže itd. To ni bilo težko, saj je bila po osvoboditvi Loške doline dejavnost organizacije OF in NZ javna.

Tiste dni maja, takoj po osvoboditvi Loške doline, je župnik Franc Presetnik iz Starega trga pisal fašističnemu okrajnemu komisarju Umbertu Rosinu v Logatec. Najprej je v pismu potožil, da je Loška dolina brez občinske oblasti, brez vojaške posadke in popolnoma zapuščena. Potem je sporočil, da so imeli z zastopniki vasi Stari trg, Dane, Podcerkev in Nadlesk sejo in da bodo zastopnike drugih vasi sklicali na sejo naslednji dan. Na teh sejah so sporazumno sklenili, da se nihče ne sme iz hribov vrniti domov z orožjem, če pa se vrne, se bo moral vrniti k svojemu delu. Vsakega prebivalca, ki ne bo upošteval tega sklepa, bo obsodila vas. Nato je župnik Presetnik prosil fašističnega okrajnega komisarja za novo občinsko upravo in za vrnitev vojaške posadke ter za navodila. Na koncu pisma je izrazil polno zaupanje in vdanost ter se podpisal: Presetnik Francesco, župnik (115).

Tako je torej župnik Presetnik za hrbtom OF in proti njej skliceval sestanke in ščuval klerikalno usmerjene domačine proti OF in partizanski vojski, organiziral je belo gardo, klical okupatorjevo vojsko v Loško dolino itd. Posadko so Italijani vrnili po veliki poletni ofenzivi konec julija 1942. Prvi vdor v osvobojeno Loško dolino pa so izvedli že 16. maja. V noči od 15. na 16. maj je okupator obstreljeval z bivše meje taborišče Zidanškovega bataljona, ki je bilo nad Lazami; 16. maja zjutraj je s topništvom obstreljeval še vas Otok in Žerovnico; tedaj je nad Loško dolino nekajkrat zakrožilo italijansko letalo. Medtem je sovražnik že krenil proti Loški dolini v dveh kolonah. Prva je prišla iz Cerknice prek Gornjega Jezera. Ta kolona ni presenetila oboroženih članov NZ, zato so se pravočasno umaknili, druga kolona italijanske vojske pa je krenila z Velikih Blok po gozdu in neopazno prispela na Mali vrh, severovzhodno od Starega trga. Ker je ta kolona, kot že omenjeno, prišla nepričakovano in iznenada, ji je uspelo pobiti enajst članov NZ iz Starega trga in Loža. Poveljstvo NZ je namreč predvidevalo vdor okupatorja v Loško dolino po cesti prek Gornjega Jezera in po cesti od Bloške police. Na to območje je bilo usmerjeno zavarovanje (izvidnice, straže in patrulje). V primeru nevarnosti so se nameravali umikati prek Markovca na območje Racne gore.

Italijani so neopazno prišli na Mali vrh, na ključni položaj, v neposredno bližino Starega trga in tako preprečili umik članov NZ v smeri proti Markovcu, kar je bil tudi njegov namen. Ivo Slavc-Jokl (116) je pravilno ugotovil, da je v nastalem položaju umik iz Starega trga v smeri proti Markovcu nemogoč in predlagal, da bi se člani NZ umaknili v drugi smeri, verjetno proti Pudobu. Izkazalo se je, da je bil ta predlog dober, ker so z nadleške smeri Italijani prihajali nekoliko kasneje. Toda poveljnik NZ Milan Janežič Slavčevega predloga ni sprejel, ker je menil, da je umik v smeri proti Markovcu oziroma Marofu še mogoč. Taka odločitev pa je bila usodna. Mnogo članov NZ se je kljub težkemu stanju rešilo (tedaj je bilo samo v Starem trgu kakšnih

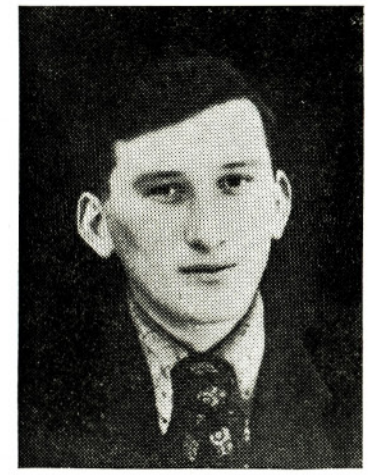

Ivan Zabukovec (1920—1942), padel kot član Narodne zaščite

Valentin Mlakar (1924—1942), padel 16. maja 1942 kot član Narodne zaščite

Franc Potecin (1924—1942), padel kot član Narodne zaščite

Vinko Potecin (—1942), padel kot član Narodne zaščite

32 članov NZ). Tista skupina, ki se je umikala z Milanom Janežičem, je naletela na hud sovražnikov strelni ogenj. Komaj so se člani NZ oddaljili 20 do 80 m od strnjenega naselja, so se po njih usule krogle iz sovražnikovih mitraljezov. Nekaterim se je še uspelo pravočasno umakniti proti Marofu, drugi, ki so bili še v bližini hiš, pa so se hitro zatekli nazaj v vas in se potem uspeli rešiti... Enajst članov Narodne zaščite, ki so se znašli na odprtem polju, se je skušalo s slabotnim odporom prebiti proti potoku Brežičku, da bi se po njegovi strugi prebijali proti Marofu, toda to jim ni uspelo (117). Tako so izgubili življenje naslednji člani Narodne zaščite:

Alojz Grm (Navlokov), kovaški pomočnik, star 34 let, iz Loža, Janez Gerbec (Novakov), kmečki sin, 18 let, s Sp. Poljan, Milan Janežič (Sežonov), urar, 36 let, iz Starega trga, Tone Janežič (Sežonov), mizar. pomočnik, 28. let, iz Starega trga, Stane Lavrič (Pekov), pekovski pomočnik, 28 let, iz Loža, Valentin Mlakar (Mlakarjev), kmečki sin, 18 let, iz Starega trga, Franc F. Potecin (Pocinov), sin delavca, 17 let, iz Starega trga, Vinko M. Potecin (Pocinov), sin mizarja, 17 let, iz Starega trga, Andrej Truden (Pakižev), kmečki sin, 17 let, iz Starega trga, Stanko Ule (Ulkov), kmečki sin, 18 let, iz Loža in Ivan Zabukovec (Fižolkov), sin gostilničarja in kmeta, 22 let, iz Loža.

Italijani so slabotni odpor teh članov Narodne zaščite kmalu zlomili. Pobite so pobesneli Italijani tolkli še s puškinimi kopiti in jih tako iznakazili, da so jih svojci lahko prepoznali le po oblekah. Pobrali so jim nahrbtnike in čevlje, nakar so jih prepeljali v središče Starega trga. Tu so jih položili na pločnik pred stavbo Sokolskega doma. Razgalili so jih ter po njih skakali kot pobesnele zveri. Vse to so morali ljudje gledati. Tolmač Vojko Ferluga je Italijanom zajamčil, da so vsi ustreljeni domačini. Italijani so nato oropali več hiš, Janežičevo (Sežonovo) in Zabukovčevo (Paternostovo) hišo pa so nato še požgali.

Padli člani Narodne zaščite pred Sokolskim domom v Starem trgu

Stanko Ule (1923—1942), padel kot član Narodne zaščite

Isti dan, 16. maja, je del okupatorjeve vojske vdrl še v Iga vas; iskali so župana Jožeta Mlakarja. Niso ga našli, nakar so izropali in požgali njegovo domačijo.

Pri nekaterih padlih so našli osebne izkaznice, zato so izropali in požgali tudi njihove domove. Tako so naslednji dan požgali hišo Marjete Ule (Ulkovo), Zabukovčevo (Fižolkovo), Lavričevo (Pekovo) in Grahovo (Navlokovo) v Ložu. Od teh gorečih hiš sta se vneli še Juvančičeva in Zajčeva (Šlosarjeva). Dne 18. maja so na viševskem pokopališču pokopali padle člane Narodne zaščite, isti dan zjutraj pa so se Italijani umaknili iz Loške doline.

Ob vdoru 16. maja se je mnogo fantov in mož iz Loške doline umaknilo v okrilje bližnjih gozdov, da ne bi prišli v roke okupatorju. Precej jih je tedaj vstopilo v enote Zidanškovega bataljona. To je bil v Loški dolini v mesecu maju tretji množični odhod k partizanom (prvi je bil ob vdoru Italijanov, 3. maja, drugi takoj po osvoboditvi Loške doline, 12. maja). Vsakokrat se

se jih je umaknilo z doma več, kot pa jih je potem ostalo pri partizanih. Pri partizanih so ostali samo tisti, ki so prisegli. Tisti, ki so bili premladi ali pa so bili razmeroma stari, so se vrnili domov. Tudi če jih je prišlo več iz ene družine, se je navadno kdo od njih vrnil domov.

Konec maja 1942 je bil Zidanškov bataljon številčno zelo močan, saj je štel nad 360 partizanov, ki so bili tudi dobro oboroženi. Med njimi jih je bilo iz Loške doline blizu 100 (sicer so bili borci iz naših krajev tudi v drugih partizanskih enotah), z območja Prezida in okolice jih je bilo kakšnih 140, drugi pa so bili s cerkniškega območja. To so bili res tisti pravi prostovoljci, ki so v pretežni večini ostali v partizanih in postali tudi dobri borci.

ORGANIZACIJE OF PREVZAMEJO OBLAST V LOŠKI DOLINI

Že nekaj dni po osvoboditvi Loške doline so oblast na njenem področju v celoti prevzele organizacije OF. Dne 16. maja zjutraj je na seji v Ipavčevi gostilni v Markovcu rajonski odbor OF za Loško dolino prevzemal občinsko oblast. Navzoč je bil tudi politični komisar Zidanškovega bataljona Cveto Močnik-Florjan; govoril je o organizaciji NZ, o vzpostavitvi redne kurirske zveze med odbori OF, oddelki NZ in poveljstvom Zidanškovega bataljona, o uskladiščevanju živil na skrivnih in varnih mestih, da jih okupator ne bi dobil v roke itd. Ključ od vhodnih vrat v stavbo dotedanje občinske uprave v Starem trgu je bil na mizi pred sekretarjem rajonskega odbora OF Francem Plosem. Ta je rekel, naj vzame ključ Anica Mohar (poročena Hribar), češ da bodo morale ženske opravljati naloge rajonskega odbora OF, če bo okupator spet zasedel dolino, moški pa bodo morali v ilegalo oziroma v partizanske enote. Okupator je že tisto dopoldne vdrl v Loško dolino in prekinil to sejo, zato so se morali člani odbora hitro umakniti na bližnji Markov hrib, v varstvo grmovja.

Kakor sem že omenil, so se Italijani 18. maja zjutraj umaknili, nakar je rajonski odbor OF spet zadihal in se lotil obilice vprašanj, ki so jih postavile predenj tedanje hudo zapletene družbene razmere (118). V rajonskem odboru OF so bili: sekretar Franc Plos iz Markovca in člani: Jakob Baraga iz Kozarišč (zadolžen za VOS), Irena Kovač iz Loža, Franc Levec iz Viševka (predstavnik sindikata), Jože Mlakar iz Iga vasi, dotedanji župan, Anica Mohar iz Markovca (potne dovolilnice), Feliks Razdrih iz Vrhnike (agrarna reforma) in Vinko Šumrada-Radoš iz Podgore (preskrba). Rajonski odbor OF je na območju tedanje občine Stari trg-Lož deloval kot organ nove občinske oblasti. Po posameznih vaseh je organizacijsko utrjeval terenske odbore OF, ki so opravljali delo nove ljudske oblasti na svojem območju (119).

Dne 17. maja 1942 je Izvršni odbor OF slovenskega naroda izdal odlok o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem ozemlju. Tako so bili po tem odloku v Loški dolini rajonski odbor OF in terenski odbori (TOOF) začasni organi nove ljudske oblasti. V težavnih vojnih in gospodarskih razmerah so vodili nadzor nad gibanjem prebivalstva, še posebno med osvobojenim in neosvobojenim ozemljem; reševali so tudi pereča vprašanja prehrane, posebno partizanskih čet in revnih ljudi; organizirali so gradnjo barak v odročnih kotičkih v bližnjih gozdovih — za primer morebitne evakuacije prebivalstva; začeli so izvajati agrarno reformo kakor tudi volitve v redne organe nove ljudske oblasti, to je v krajevne narodnoosvobodilne odbore. Tedaj so prvič v naši zgodovini volile tudi ženske in mladina, ki je izpolnila 18 let. Toda vse to je v poletju 1942 prekinila velika italijanska ofenziva, ki je prav v Loški dolini pokosila mnogo človeških življenj, jo oropala in naredila s požiganjem ogromno gospodarsko škodo. Znano je, da so v tej okupatorjevi ofenzivi sodelovali domači sovražniki OF kot veliki izdajalci in prav tedaj začeli z orožjem odkrito nastopati skupaj z okupatorjem proti partizanski vojski.

Obdobje, ki ga je prineslo prvo osvobojeno ozemlje, je torej obrnilo nov list v zgodovini NOB v Loški dolini. To obdobje bi bilo vsekakor treba opisati obširneje v posebni razpravi.

Janez Grbec (1924—1942), padel kot član Narodne zaščite

OPOMBE

1 Metod Mikuž: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, I. del, Cankarjeva založba Ljubljana, 1960, str. 23
2 Tone Prevec: Kapitulacija Jugoslavije in vdor okupatorja, Glasilo Kovinoplastike, V/1969, št. 2
3 Franjo Bavec: Spomini, Muzej ljudske revolucije (MLR) Lož
4 Jože Vidmar: ustni vir
5 Ivanka Zigmund: ustni vir
6 Tone Avsec: Loška dolina v NOB, diplomska naloga, MLR Lož; Edvard Škrbec: ustni vir
7 Jože Janež: rokopisno gradivo, MLR Lož
8 Tone Avsec: kot v op. 6
9 Tone Prevec: kot v op. 2
10 Tone Avsec: kot v op. 6

11 Tone Prevec: kot v op. 2
12 Tone Avsec: kot v op. 6
13 Feliks Razdrih· ustni vir
14 Janez, Ivanka in Tone Zigmund: ustni vir
15 Prispevki za zgodovino delavskega gibanja I/1960, št. 2, str. 272
16 Janez Hribar: Pričevanje udeležencev NOB, knjiga 3, Vojno izdavački zavod JNA, Beograd, 1975
17 Prispevki za zgodovino delavskega gibanja I/1960, str. 273
18 Treba je pojasniti, da smo tisto jesen poznali Franceta Popita-Jokla pod imenom Sine. Seveda za njegovo pravo ime nismo vedeli. Kasneje je imel in obdržal ilegalno ime Jokl in pod tem imenom je kmalu postal splošno znan.
19 Terezija Vidmar pravi, da Janeza Hribarja pred vrnitvijo iz Ljubljane nekaj dni ni bilo doma. To pomeni, da se je umaknil z doma že 22. junija, najbrž je odpotoval v Ljubljano
20 Tone Prevec: Nismo se strinjali z okupacijo. Glasilo Kovinoplastike V/1969, št. 3
21 Jože Vidmar: ustni vir
22 Terezija Vidmar in Jože Vidmar: ustni vir
23 Janez Mohar pravi, da je bil navzoč na tem sestanku, čeprav je bil formalno sprejet v partijo kasneje, to je septembra 1941
24 Tone Prevec: kot v op. 22
25 Danica Janež, rojena Strle: ustni vir
26 Albina Voljč: ustni vir
27 Tone Avsec: Loška dolina v NOB, MLR Lož
28 Prav tam
29 Prav tam
30 Lojze Mlakar: Sestanek na Markovem hribu, TV-15, 26. julij 1973
31 Prav tam
32 Prav tam
32 Prav tam
33 Janez, Ivanka in Tone Zigmund: ustni vir
33a Tone Avsec, Loška dolina v NOB, MLR Lož
34 Franc Kotnik: ustni vir
35 Franc Kandare: ustni vir
36 Franc Levec: Revolucionarna pot Loške doline, arhiv občinskega odbora ZZB Cerknica
37 Feliks Razdrih: ustni vir
38 Prispevki za zgodovino dalevskega gibanja, letnik I 1960, št. 2, str. 281
39 Arhiv MLR Lož
40 Matevž Hace: Iz prvih dni OF na Notranjskem, Borec XIII/1961, št. 7—8, str. 407
41 Franc Kandare: ustni vir
42 Janez Mohar, Janez, Ivanka, Tone Zigmund in Anica Hribar: ustni vir
43 Anica Hribar: ustni vir
44 Janez Mohar, Janez, Ivanka in Tone Zigmund ter Anica Hribar: ustni vir
45 Franc Mlakar in Vinko Mlakar: ustni vir
46 Tone Prevec in Jože Vidmar: ustni vir
47 Marjeta Bavec: pismena izjava, MLR Lož; Jernej Avsec: pismena izjava, MLR Lož
48 Franc Levec: Revolucionarna pot Loške doline, arhiv Občinskega odbora ZZB Cerknica
49 Tone Avsec: Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941 in partizanskem napadu na Lož, NL I/1977, str. 141
50 Tone Prevec: pismena izjava, MLR Lož
51 Ivan Paternost: pismena izjava, MLR Lož
52 Tone Šepec in Franc Mlakar: ustni vir
53 Tone Šumrada: pismena izjava, MLR Lož
54 Jože Janež: rokopisno gradivo, MLR Lož
55 Tone Truden: pismena izjava, MLR Lož; Anica Kovačič, roj. Špeh: pismena izjava, MLR Lož
56 Andrej Janežič: ustni vir
57 Lojze Mlakar: izvirni zapiski, začetek leta 1942, MLR Lož
58 Za Babno polje in Vrh sta navedena uradna podatka o številu prebivalcev po ljudskem štetju iz 1931, za Babno polico navajam število prebivalcev po zapisku iz začetka 1942 (MLR Lož). 1931 je bilo v tej vasi 81 ljudi.
59 Omrežje za razpečavanje tiska delno sam poznam. Pri razčiščevanju tega vprašanja sem se oprl še na Jožeta Vidmarja, Toneta Prevca, Albino Voljč, Anico Hribar, Janeza Moharja, Franca Mlakarja-Gerika in druge
60 Tone Avsec: Loška dolina v NOB, MLR Lož
61 Vinko Šumrada-Radoš: Na drugi fronti, v tem zborniku
62 Franček Saje: Belogardizem, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana, 1951, str. 59, 72, 189, 203, 204
63 Prav tam
64 Prav tam
65 Prav tam
66 Jože Mlakar: ustni vir
67 Metod Mikuž: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, I. del, str. 318
68 Andrej Janežič: ustni vir
69 Franček Saje: Belogardizem, str. 253
70 Stanko Bavec: ustni vir (primer sem poznal tudi sam)
71 Ivan Petrič: ustni vir
72 Tone Avsec: Loška dolina v NOB, MLR Lož
73 Tone Prevec: Kapitulacija Jugoslavije in vdor okupatorja, Glasilo Kovinoplastike, V/1969, št. 2
74 Edvard Skrbec: ustni vir
75 Franci Strle: zapiski po ustnem viru Franca Kandareta. Franc Kandare je kupil orožje za OF s svojimi večletnimi prihranki, ki jih je prinesel iz Francije, ko se je leta 1940 vrnil domov
76 Lojze Mlakar: izvirni zapiski v začetku leta 1942, MLR Lož
77 Prav tam
78 Jože Janež, rokopisno gradivo MLR Lož
79 Jože Vidmar: ustni vir
80 Prav tam
81 Prav tam
82 Stane Semič-Daki: Najboljši so padli, I. del, Samozaložba, 1971, str. 86; Tone Prevec: Nismo se strinjali z okupacijo domovine, Glasilo Kovinoplastike V/1969, št. 3; Jože Vidmar: ustni vir
83 Janez Hribar: Revolucija in odmevi v Loški dolini, Glasilo Kovinoplastike I/1965, št. 5
84 Tone Avsec: Loška dolina v NOB. MLR Lož
85 Janez Hribar: Revolucija in odmevi v Loški dolini, Glasilo Kovinoplastike I/1965, št. 5; Edvard Škrbec: ustni vir
86 Tone Prevec: Prvi vdor Italijanov v Loško dolino po okupaciji, Glasilo Kovinoplastike VI/1970, št. 2; Jože Vidmar: ustni vir
87 Tone Avsec: Loška dolina v NOB, MLR Lož
88 Franjo Bavec: Spomini, MLR, Lož
89 Jože Janež: rokopisno gradivo, MLR, Lož
90 Franjo Bavec: Spomini, MLR, Lož
91 Poročilo fašističnega okrajnega komisarja v Logatcu z dne 18. marca 1942, MLR, Lož
92 Franc Čebohin: ustni vir
93 Tone Avsec: Loška dolina v NOB, diplomska naloga, MLR, Lož
94 Ferdo Godina: Na Loško dolino ne sije sonce, Borec XXIV/1972, str. 470, 608, 611, 614
95 Prav tam
96 Prav tam
97 Mara Avsec, poročena Gerželj: Spomini, arhiv občinskega odbora ZZB, Cerknica
98 Prav tam
99 Prav tam
100 Lojze Ule: pismena izjava, MLR, Lož
101 Navaja Jože Janež: Rokopisno gradivo, MLR, Lož
102 Tone Avsec: Loška dolina v NOB, MLR Lož; Edvard Škrbec: ustni vir
103 Tone Avsec, prav tam
104 Prav tam
105 Prav tam

106 Prav tam
107 Prav tam
108 Prav tam
109 Prav tam
110 Prav tam
111 Ferdo Godina: Na Loško dolino ne sije sonce, Borec XXIV/1972, str. 470, 608, 611, 614
112 Alojzija Baraga: ustni vir
113 Tone Pelan: ustni vir
114 Vinko Šumrada-Radoš: ustni vir
115 Franček Saje: Belogardizem, str. 542, 543
116 Ivo Slavc-Jokl je prišel iz Gorenjske. Zatekel se je k svojemu sorodniku Ivanu Mavriču v Stari trg, od koder je maja 1942 odšel k partizanom
117 Tone Avsec: Loška dolina v NOB, MLR Lož. O vdoru Italijanov v Loško dolino 16. maja sem uporabil podatke iz navedene diplomske naloge
118 Anica Mohar, poročena Hribar: ustni vir
119 Vinko Šumrada-Radoš: ustni vir

Vinko Šumrada
61000 Ljubljana, Linhartova 64

NA DRUGI FRONTI

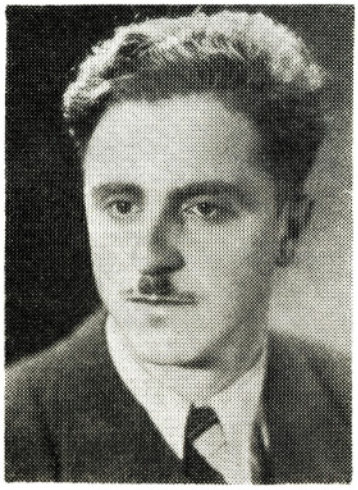

Zjutraj sem odšel naprej,* čez Pokojišče proti Cerknici. Na zapuščenih utrdbah Rupnikove linije vzdolž Menišije ni bilo žive duše več. V bunkerjih je ležalo orožje, strelivo in vojaška oprema. Hipoma me je spreletelo: ali res ne bomo več potrebovali orožja? Vedel sem, da se ne bi dobro izteklo, če bi me tu zalotila kakšna italijanska predhodnica, zato sem pospešil korake. Pri znancih v Cerknici, kjer sem imel shranjeno kolo, sem zvedel, da je prišlo v trg le nekaj vojakov italijanske obmejne straže, sicer pa je vse mirno. Skočil sem na kolo in se odpeljal proti domu, v Loško dolino.

Med Bloško polico in Ložem sem srečal prvo sovražnikovo predhodnico. Niso me ustavili, mirno so me pustili dalje. Popoldne — bilo je na veliko soboto, 12. aprila — sem srečno dospel domov.

Tudi tu je bila že laška vojska. Vse dotlej si ni upala s stare meje v dolino, bala se je posameznih strelov, ko so otroci streljali z odvrženim orožjem. Vojaki so bili slabo oboroženi, na Kuclju so imeli nekaj starih avstrijskih topov tipa 1896, plen iz prve svetovne vojne, sicer pa le puške in mitraljeze. Zvečine so bili starejši rezervisti, slabo oblečeni in nedisciplinirani. Patrole so hodile po vasi in vsakomur so govorile: »Italiani buoni!« Kako so dobri, smo videli že prvo noč, ko so skušali okrasti vaško trgovino.

Bilo nas je sram, da smo pred to klavrno vojsko, slabše oboroženo in manj disciplinirano od naše, položili orožje. Čutili smo, da smo bili izdani.

Za zdaj se ni dalo pomagati. Okupator je tu, toda živeti je treba dalje. Skoraj ves maj sva z bratom sekala drevje v gozdu, in ko sva zadnjo soboto v mesecu končala delo, me je doma čakal znanec, napreden delavec Franc Plos iz Vrhnike pod Racno goro. Vedel sem, da je še vedno občinski odbornik in blagajnik, ker so še vedno delovale stare občinske uprave.

Plos me je zaupno povabil, naj prevzamem delo poslovodje prehranjevalnega urada na občini. Povedal sem mu, da imam pomisleke in da me prevzema odpor do dela v okupatorjevi službi. Plos je to pričakoval in mi razložil svojo zamisel:

»Ne gre za službo okupatorju, gre za NAŠO službo! Vem, da ti je znano, da je bila ustanovljena Osvobodilna fronta in kakšni so njeni cilji. Zato moramo imeti svoje ljudi povsod, kjer se le da, in izpodkopavati okupatorske ukrepe. Do zdaj je en mesec vodil prehranjevalni urad Stanko Štritof iz Starega trga, ker pa Italijani vedo za njegovo napredno stališče pred vojno, mu ne zaupajo in hočejo novega človeka na tem mestu. Tebe verjetno ne poznajo s te strani, toda moral boš biti buden in oprezen. Tvoja skrb bo, da dobimo v dolino čimveč hrane. Čim več živil jim izpulimo, tem manj jih bodo imeli oni, ki jih tako in tako nimajo preveč. Zahtevali bodo obvezne odkupe živine in masti od kmetov. Obljubljaj jim, odlašaj, zavlačuj, tako da bodo dobili čim manj ali nič. Za to tvojo nalogo bova vedela samo midva; niti župan ne bo vedel zanjo, čeprav je naš. Obnašaj se tako, da ne boš nikomur sumljiv, in varnejši boš, če se na videz ne boš zanimal za politične dogodke. Raje se previdno druži s klerikalci, marsikaj koristnega boš lahko od njih zvedel. Vemo, da ne bo lahko, toda zanesemo se nate. Zavedaj se, da ni še vse izgubljeno, vojna se šele začenja. A to bo naša, zares osvobodilna vojna. Tvoje delo bo neke vrste druga fronta!«

Razveselil sem se odkrite, zaupne besede in novice, da je na vidiku vstaja za našo osvoboditev. Nič nisem rekel, le roki sva si stisnila in 1. junija 1941 sem nastopil službo na občini.

Prvo moje delo je bilo določiti upravičence do živilskih nakaznic. Čeprav so Italijani prek svojega Prehranjevalnega zavoda za Ljubljansko pokrajino v Ljubljani zahtevali skrajno varčevanje pri delitvi hrane, sem predrzno naročil za 5.600 prebivalcev v občini 4.800 osnovnih živilskih nakaznic, izpustil sem le največje kmetije, ki so imele dovolj lastnega pridelka. Vrh tega sem določil okrog 3.000 upravičencev do dodatnih nakaznic. Že čez nekaj dni je

* Avtor se je zaradi razsula starojugoslovanske vojske umikal iz Gorenjske, kamor je bil vpoklican (op. ur.).

pridivjal k meni kapo občinskega fašističnega centra Giacomini (po rodu primorski Slovenec z pravim imenom Jakomin, ki se je udinjal fašizmu):

»Kaj ste znoreli?! V cerkniški občini so naročili vsega 500, na Blokah pa 250 dodatnih nakaznic, vi pa kar 3.000! Najmanj dve tretjini jih morate črtati!«

Mirno sem se izgovarjal, da je to nemogoče, da raje grem, kot bi v to privolil: »Ljudje v Loški dolini so revni, zemlje je premalo za vse, pa še ta je skopa. Tu so ljudje od nekdaj kupovali hrano, če so hoteli živeti. Lačen človek je nezadovoljen, vi pa želite mirne, oblasti vdane ljudi, in ne bi vam bilo prav, če bi bilo drugače!«

Napol sem ga prepričal, cincal je in poklical župana Mlakarja. Ta je seveda potegnil z menoj, saj se je že prej s tem strinjal, ko je podpisal naročilnico. Giacomini je obljubil, da bo zadevo javil naprej. Ker sem že čul o okorelosti laške birokracije, sem bil prepričan, da bo preteklo najmanj nekaj mesecev, preden bo prišla stvar naokoli. Tako smo mirno razdeljevali nakaznice in tudi hrano. Tačas so fašista Giacominija premestili; pozneje sem zvedel, da so ga vrgli iz fašija in službe, nakar se je ustrelil.

Za njim je prišel nov kapo občinskega fašističnega centra, Mausini. Bil je zadrt fašist, niti ene slovenske besede ni znal. Večkrat tedensko je prišel k meni v urad in strumno pozdravil po fašistično, jaz pa sem mu vedno vljudno odzdravil po naše: »Dober dan!« Tudi on se je razburjal, da dajemo prebivalstvu preveč živil, jaz pa sem vztrajal pri svojem. Čeprav je nastopal zviška in ukazovalno, me ni spravil iz ravnotežja, vedno sem se obvladal. Seveda je v meni kar vrelo, tako sem se čutil ponižanega. Nekoč sem zaprosil Plosa, naj mi dovoli, da grem k partizanom — slišal sem namreč, da so se pojavili na Krimu. Odločno me je zavrnil:

»Ali misliš, da sem jaz rad blagajnik v fašističnem občinskem uradu? Podnevi garam na fabriki, popoldne na občini, ponoči pa sem več na sestanku fronte po vaseh kot v postelji. Od tebe ne zahtevam nemogočih stvari. Tvoja dolžnost je, da vztrajaš, dokler ne bo neposredne nevarnosti, da te odkrijejo in zaprejo. Obdrži hladno kri, kot si jo do sedaj, vse trezno preudari in vztrajaj. Pravi borci se ne boje nevarnosti!«

Naposled sem našel način, da potolažim nezadovoljnega fašista. Napisali smo na stotine pozivov za oddajo živine, masla in prašičev. Seštel sem vse te obveznosti in pokazal fašistu, ko je spet prišel, kaj vse bo mati Italija dobila v dolini za svojo zmago. Videl sem, da mu to godi, in kar zadovoljno je pokimal:

»Tako je prav, vsi si moramo prizadevati za zmago! Eja, eja!« je dvignil roko in odšel ves vzvišen.

Kmetje so navalili na moj urad, češ da so dobili prevelike obveze. Jaz pa sem skomigal z ramami, češ da to zahtevajo Italijani in da ne morem pomagati. Kar kapoju fašistu naj se pritožijo. Ta pa se sploh ni hotel pogovarjati z njimi, enega za drugim je metal skozi vrata.

Pri vsem tem sem zaigral tudi na drugo struno. V pogovoru z nekaterimi znanimi kmeti iz oči v oči sem namignil, da jim nihče ne more vzeti, če res nimajo. Spomnil sem jih, kako je rajnka Avstrija med prvo svetovno vojno rekvirirala po vaseh hrano. In kaj je dobila? Prav malo ali pa nič! Kjer ni, še vojska ne vzame! Naj podpišejo ta papir, ker Lahi grozijo, da bodo ukinili živilske nakaznice. Ljudje so se med seboj pogovorili, razumeli so, za kaj gre, in pritožb je bilo konec. Vse do pomladi 1942 so prinesli v konzum le nekaj deset kil surovega masla, čez zimo pa so dali vsega deset mršavih prašičev za obvezni odkup.

Končno je birokracija le prebavila pritožbe, da dobi dolina preveč hrane. Prehranjevalni zavod (Prevod) visokega komisariata v Ljubljani nam je pisal ostro pismo in me klical na zagovor. Plos je menil, da je najbolje, če grem sam na Prevod. Le toliko naj še počakam, da dobi prek organizacije ime zaupnega človeka na Prevodu, ki mu naj osebno razložim vso stvar. A še preden je dobil naslov, so partizani napadli italijanske vojake v Ložu.

Dne 19. oktobra 1941 je bila hladna, a lepa jesenska nedelja. Popoldne sem se zapeljal s kolesom po dolini. Ko sem zavil v Stari trg, sem videl pred pošto skupino nekam razburjenih vojakov. Tedaj je skočil iz svoje hiše predme Stanko Štritof in me ustavil:

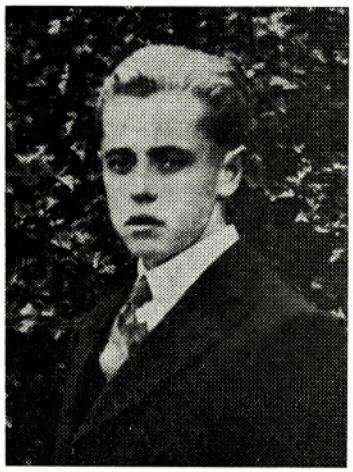

Franci Korošec (r. 1916) iz Pudoba, k partizanom je odšel maja 1942 in padel 20. februarja 1943

»Kam pa hočeš? V Ložu poka kot sam hudič! Hitro se obrni!«

Zasukal sem kolo in se odpeljal nazaj proti domu. Ko sem zapeljal mimo straže pred delavskim domom na Marofu, sem se ozrl in videl, da se je usula na cesto gruča vojakov s čeladami na glavi. Tudi straža na cestnem križišču pred Štefančičem v Pudobu me je še spustila naprej, pogled nazaj pa me je prepričal, da je tudi tu že alarm. Skupina vojakov je zdrvela na cesto in jo zaprla. Pritiskal sem na pedale, kar se je le dalo, in glej, straža na razpotju pred mojim domom se še ni zmenila zame. Porinil sem kolo v vežo, zaklenil vrata, brž odvil sedež na kolesu, potegnil iz cevi kolesa zavitek frontinih letakov in jih vrgel v ogenj. Letake mi je bil zjutraj dal Ljubo Mlakar, naj jih izročim bratu Tonetu, da jih razpeča po vasi. Oddahnil sem se.

Drzni napad pri belem dnevu je hudo iznenadil okupatorjevo posadko. Italijani so odpeljali več kot 50 padlih in ranjenih. Ranjen je bil tudi italijanski podpolkovnik Arangio, komandant posadke v Starem trgu. Tudi moj nevšečni znanec fašist jo je izkupil, dobil je kroglo v zadnjico. Življenje si je rešil na poseben, fašističnega »junaka« dostojen način: dve dekleti, ki sta se slučajno tam znašli, je s pištolo prisilil, da sta ga krili pred streli vso pot do Starega trga. Tako smo se ga znebili za nekaj mesecev; dokler je bil v bolnišnici, ga je nadomeščal fašist Pascolo, ki je prišel z Blok.

Zelo negotovo sem šel drugo jutro na občino v Stari trg. Če bi ostal doma, bi me lahko Lahi osumili, moral sem tvegati. Tri straže so me preiskale na poti, prva mi je celo vzela žepni nož, toda spustili so me dalje.

Na občini sem zvedel, da je moral župan Mlakar že navsezgodaj izreči italijanski komandi obžalovanje zaradi napada. Lahi se zame niso zmenili, imeli so dovolj drugih skrbi.

Drugi dan je prišel tudi Plos na občino kot ponavadi. Ko sva prišla skupaj, ni mogel skriti veselja zaradi uspelega napada. Medtem je bil dobil dolgo pričakovani naslov uradnika na Prevodu, in ker je bil vesten, ni pozabil name. Po dogovoru z njim sem 25. oktobra odšel v Ljubljano na zagovor.

Zaradi napada je veljala policijska ura do sedmih zjutraj, avtobus pa je vozil v Ljubljano skozi Podgoro že ob petih, še v popolni temi. Ko sem videl njegove luči nad vasjo, sem odklenil vrata in izstopil iz hiše, tisti hip pa sem zaslišal:

»Alto le mani!«

Slišil sem šklepet zaklepov na puškah in dvignil roke. Nikoli dotlej nisem hotel govoriti po laško, zdaj pa sem si pomagal z nekaj laškimi besedami, ki sem se jih bil nehote naučil, in jim pokazal dovolilnico, ki so mi jo izdali za na pot karabinjerji v Starem trgu. Vojaki so povesili puške, tako da sem še pravočasno skočil na avtobus.

Vso vožnjo čez Bloke do Velikih Lašč so nas ustavljale in legitimirale straže. Z veliko zamudo sem malo pred poldnevom le prišel na Prevod.

Poiskal sem tistega uradnika, h kateremu me je poslal Plos (njegovo ime mi je že zdavnaj izginilo iz spomina). Prijazno me je sprejel, med pogovorom pa ga je predvsem zanimalo, ali so res partizani kar podnevi pobili toliko Lahov v Ložu, kot se govori po Ljubljani. Ko sem mu to potrdil in povedal več podrobnosti o spopadu, je vidno zadovoljen zamahnil z roko:

»Naj vas več ne skrbijo pritožbe zastran živilskih nakaznic. To bomo uredili, vi pa delajte dalje kakor doslej. In pozdravite naše fante!«

Bil je mož beseda. Še pol leta, vse do prihodnjega maja, sem vedril v prehranjevalnem uradu. Dolina je dobivala živež kot prej in nihče se ni več ob to spotikal. Spričo ugotovitve, kako močna je organizacija Osvobodilne fronte v Ljubljani, sem postal bolj samozavesten. To je res naša druga fronta, kot mi je spomladi rekel Plos!

Ko sem se vračal, je padal sneg, na Blokah ga je bilo že skoraj do kolen in avtobus je komaj prilezel čez Lužarjev breg. Na Blokah spet straže in kontrola v vsaki vasi, prav tako v Loški dolini. Zadnji pregled je bil kot vedno pred mojo domačo hišo v Podgori.

Zgodnji sneg je povzročil partizanom po umiku v gozd velike težave. Nekaj ranjencev je ostalo v Vrhniki, težko ranjeni partizan Pavlica pa je bil skrit v nekem skednju na Knežji njivi. Imel je neverjetno srečo. Italijani so podrobno preiskali vsako poslopje v vasi posebej, slučajno pa so prezrli prav ta skedenj. Skupina partizanov je odšla prezimovat nad Gorenje Poljane. Začela se je zgodnja, huda zima, ki se je vlekla vse do marca.

Plos je prišel k meni z zahtevo, naj priskrbim za partizane hrano. Podrobno mi je naročal:

»Čeprav se za hrano mudi, delaj premišljeno in ne pozabi se zavarovati za primer nenadne kontrole, Lahi so vsega zmožni! Hrano bo oddal dalje trgovec Lojze Tomec v Starem trgu. Tudi on mora imeti krito zalogo!«

Tako sem pričel pošiljati hrano partizanom. Imel sem dovolj rezervnih živilskih nakaznic. Njihove odrezke sem dajal Tomcu, on pa je spravljal hrano v hribe. Vso zimo so terenci nosili hrano iz njegove hiše. Kdo so, nisem vprašal.

Pri vodstvu prehranjevalnega odbora sem imel dokaj proste roke. Odbor za prehrano, ki so ga imenovali Italijani in so ga sestavljali industrialec Karel Kovač iz Starega trga, upravnik žage Markovec Janko Lešnjak, kolar Franc Štefančič iz Pudoba, trgovec Janko Šumrada iz Kozarišč in Franc Plos kot zastopnik delavcev, mi ni delal težav. Poročal sem mu vsaka dva meseca in vedno se je strinjal z mojim delom in predlogi. Seveda sva se pred vsako sejo o vsem dogovorila s Plosom, da bi on vplival na odbor, če bi prišlo do nesoglasja, vendar tega ni bilo. Imel sem občutek, da si odbor misli: dokler dobimo v dolino dovolj hrane, Italijani pa nimajo resnejših pritožb, je vse kar v redu.

V prehranjevalnem uradu, je bilo dokaj dela. Mesečno smo prevzeli in razdelili trgovcem 80 do 100 ton živil, poimensko izpolnili 7.800 in po seznamih razdelili osnovnih ter dodatnih nakaznic, ki sem jih moral podpisati osebno in me je zato vsak mesec bolela roka. Poleg tega smo mesečno obračunavali trgovcem odrezke nakaznic in jih pošiljali okrajnemu preskrbovalnemu uradu v Logatec, zbirali smo prazno embalažo in jo vračali v skladišče na Rakek. Vrh tega sem še sam vodil računovodstvo in blagovno knjigovodstvo.

Zato sem postopoma zaposlil še tri uslužbence. Prva dva sta bila bivša »slovenska fanta« Janez Gregorič iz Nadleska in Onušič iz Starega trga. Ta dva sem vzel na delo predvsem zato, da bi zavezal jezike vsem, ki bi dvomili o moji lojalnosti do klerikalcev. Tretji je bil Franci Korošec iz Pudoba, moj pomočnik. Ta je bil zelo zaveden fant. Pred vojno sva se skupaj učila trgovine v Trbovljah, kjer so na naju močno vplivale stavke rudarjev in demonstracije lačnih rudarskih žena. Pozneje je zbolel za kostno tuberkulozo in dolga leta je poležaval, prepuščen sam sebi. Očim ga ni maral, materi je bilo več do otrok iz drugega zakona. Po dolgoletnem trpljenju je le ozdravel, bolezen pa mu je pustila posledice — močno je šepal.

Z grenkobo se je spominjal prestane bolezni:

»Ležal sem in bral, kar mi je prišlo v roke, in o marsičem premišljal v dolgih nočeh. Nisem imel denarja za zdravnika in zdravila. Samo stric Tone Ponuda se me je včasih spomnil in mi dal stotak, vsa druga, dokaj premožna žlahta pa me je le pitala z bogom: 'Franci, moli, in bog ti bo pomagal do zdravja!' To je bilo zanje najcenejše, toda nisem molil in bog mi ni hotel pomagati. Zamrzil sem svojo klerikalno žlahto in njihovo pobožnjaško, hinavsko, zlagano dobrohotnost. V trpljenju sem našel samega sebe.«

Bil je značajen in pogumen. Zaupal sem mu, toda nisem mu omenil svoje naloge. To je počasi sam dojel, brez besed. Postala sva najboljša prijatelja, poleti 1942 sva šla skupaj v ilegalo in obenem so naju sprejeli v partijo. Padel je že februarja 1943 na Blokah.

Zvest svoji nalogi, sem pogosto zahajal v klerikalni konzum, se šalil s prodajalkami, opoldne kosil v njihovi gostilni. Včasih sem tu posedel tudi skupaj s kaplanom Lovšinom in vrgel z njim karte. Kar užival sem ob misli na dolge obraze teh gospodov, ko bodo zvedeli resnico o meni.

Nekoč pozimi me je obiskal občinski kapo fašist Pascolo, ki je nadomeščal med napadom na Lož ranjenega fašista. Ker je bil poprej več let na Primorskem, je kar dobro govoril slovensko. Vljudno je pozdravil in povprašal, kako je kaj. Enako vljudno sem mu odgovoril, da je vse v redu. Čutil sem, da ima nekaj za bregom. Te mesece, kar je bil v dolini, nisem imel z njim težav kot z njegovimi predhodniki, zato sem bil toliko bolj radoveden.

Še malo je pomencal, potem pa se je zaupno sklonil k meni:

»Veste, dobil sem nepodpisano ovadbo, da v Iga vasi nekaj fantov ustanavlja nekakšen odbor OF. Jaz tega ne verjamem, ker vem, da v dolini ni komunistov. Povejte no tem fantom, da so zatoženi, in naj ne počenjajo neumnosti, ker ovaduh verjetno opazuje njihovo početje.«

Povedal mi je nekaj imen fantov, o katerih sem vedel, da so v vaškem odboru OF. Nisem bil prepričan, ali je Pascolo res izjema med fašisti ali pa me le preizkuša. Za vsak primer sem ga rezko zavrnil:

Lojze Tomec

»Gospod Pascolo, kaj pa vendar mislite! Sami dobro veste, da se ne vtikam v politiko. Nobenega posla nočem imeti s tem! Če je res, kar pravite, boste morali dobiti za to koga drugega!«

Spet se je sklonil k meni:

»Nikar se ne razburjajte, fantom hočem le dobro. Jutri se vrne stari kapo centra iz bolnišnice in sami veste, da bo on drugače gledal na take stvari. Storite, kot mislite, da je prav!«

Raztrgal je ovadbo in jo vrgel v peč ter se poslovil. Nikoli več se nisva srečala. Drugi dan je odšel na Bloke; po vojni sem izvedel, da je ob kapitulaciji Italije odšel k partizanom.

Preudaril sem in se naglo odločil. Poklical sem Francija:

»Pascolo mi je povedal, da mu je nekdo ovadil člane odbora OF v Iga vasi. Ne zanesem se nanj, iz svoje pisarne čez cesto lahko opreza, kaj bom storil, zato se ves dan ne mislim premakniti iz pisarne. Vzemi kolo, zapelji se naokrog čez Viševek, spotoma napravi pregled v trgovini v Viševku in v Iga vasi, da boš imel za vsak primer alibi. Potem poišči v Iga vasi Hlepina ali Vidca, opozori ju, da so izdani, ovaduha imajo v vasi. Naj uničijo ali dobro skrijejo vse, kar bi jim bilo v škodo, če bi našli Italijani!«

Franci je dobro opravil nalogo. No, preiskave ni bilo, Pascolo je bil sicer fašist, toda poštenjak. Z opozorilom na ovaduha je pripomogel, da je bil ta odkrit še pred pomladjo.

Dolga zima je jemala slovo, borci v hribih so se množili, vsak dan so potrebovali več hrane. Že marca 1942 sem dobil od Plosa novo zvezo in od takrat je prihajal Andrej Janežič iz Vrhnike kar z vozom v naše skladišče po živež za partizane. Teh dokaj velikih količin živil nisem mogel več opravičevati z odrezki živilskih nakaznic, našel sem drug način. Ker smo dovažali blago z Rakeka z vozovi 20 km daleč do Starega trga, sem ponovno zahteval od okrajnega preskrbovalnega urada, naj nam prizna 1 odstotek za razpršek. Končno so to dovolili, nakar je šlo zlahka. Od celotnih količin sem v knjigah odbijal 1 odstotek teže, trgovcem pa dajal cele vreče brez odbitka kala. Tako je mesečno nastajal višek — več kot tona blaga, moke, testenin, riža, sladkorja, maščob in drugih živil, kar vse je Janežič postopoma odpeljal v Vrhniko in dalje na Smrekovec, k novemu, Zidanškovemu bataljonu. Pri tem sem vselej pravočasno poslal oba nezanesljiva uslužbenca pregledovat zaloge trgovcev v oddaljene vasi in tako za Janežiča sploh nista vedela. Nekoč se je med nakladanjem ulil dež in italijanski karabinjerji so jadrno priskočili na pomoč, naložili voz in ga pomagali pokriti s cerado. Kljub njihovi prijaznosti je Janežič takrat nekam hitro odpeljal.

Ko je bila marca na Križni gori ustanovljena Rakovška četa, sem pridobil še trgovko Alojzijo Krašovec iz Lipsenja, da je vozila hrano za partizane. Vselej sem ji dal dve dobavnici, eno le za njeno količino, drugo pa za vse blago. Doma je drugo dobavnico uničila, po višek pa so prišli borci Rakovške čete. Aprila sem se enako dogovoril z Malko Ponuda, ki je imela trgovino v naši hiši v Podgori. Tudi to je bil sporazum med štirimi očmi — niti moji domači, sicer vsi v fronti, niso o tem nič vedeli. Kljub tajnosti je med poletno ofenzivo Malko nekdo izdal. Verjetno je, da je to bil kak partizanski dezerter, ki je kdaj poprej ponoči prišel k Malki po živila. Avgusta so ji trgovino izropali in inventar požgali, njo pa odpeljali v internacijo.

Vse do maja 1942 sem deloval v največji tajnosti. Mnogi naši ljudje so me gledali postrani, češ mladi fantje so v hribih, ta pa se drži lepo na varnem. Že v aprilu me je na cesti ustavil Parčkov Tone iz Viševka in me nahrulil, da bi me bilo treba ustreliti, ker ne dam hrane za partizane, čeprav bi jo lahko.

Rekel sem mu le, da pač vsak svoje ve, in odšel. Takrat sem bil že član rajonskega odbora OF za Loško dolino, odgovoren za preskrbo, toda za večino ljudi v dolini in tudi za partizane sem bil le okupatorjev sluga. Potožil sem Plosu, kako me to teži, a je bil neizprosen:

»Bodo že zvedeli, čigav si, bo že prišel čas! Tu lahko storiš več za naše gibanje kot deset partizanov s puško.«

Kmalu nato sem le moral z barvo na dan. K meni domov je prišla patrola Zidanškovega bataljona in mi ukazala, naj nagovorim občinskega tajnika Lavriča, da spravi prihodnjo noč na določeno mesto več radijskih sprejemnikov; ponje da pridejo oni, partizani. Tajnik je namreč imel ključ od shranjenih radioaparatov, ki so jih morali oddati njih lastniki po okupatorjevem nalogu. S tajnikom sva delala na občini že skoraj leto dni in sva se kar dobro razu-

mela. Ko sem mu povedal, kaj mora storiti, je prebledel. Bil je presenečen, ker je bil dotlej prepričan, da ne sodelujem s partizani. Nalogo je v redu opravil.

Plos je bil hud, ko sem mu to povedal. Jezil se je nad samovoljo komande bataljona, ki bi bila lahko uporabila redno pot, saj je bil on takrat že sekretar rajonskega komiteja in stalno v stiku s komando Zidanškovega bataljona. Verjetno jo je na stvar opozoril, ker mi potem niso nič več naročali.

V obnašanju Italijanov je bilo čutiti strah pred pritiskom Zidanškovega bataljona. Vojaki, karabinjerji in financarji niso bili več brezskrbni, samozavest jim je kopnela. Na cesto so prihajali le še oboroženi do zob. Mladina pa je odhajala v partizane in vzdušje je bilo tako, da so neko nedeljo v gostilni pri Benčini v Starem trgu fantje zapeli »Partizanovo ženo« vpričo karabinjerjev, ki pa v strahu niso reagirali. Dne 11. maja so »rakovci« kar podnevi napadli italijansko kolono v Grahovem. Dva dni potem je prišla v dolino močna italijanska kolona in odpeljala preplašeno posadko na Rakek, na varno.

Tako je bila 12. maja 1942 Loška dolina osvobojena. Čutil sem, da se končuje moje delo na dveh stolih. Plos je bil kdo ve kje na terenu. Sam sem odločil: poklical sem voznike z Vrha, da so iz skladišča v Starem trgu odpeljali pet težkih voz živeža in ga čez noč spravili v mali gasilski dom ter vodni rezervoar na Vrhu, ki je bil prazen. Drugo jutro so vdrli Italijani iz Cerkniške doline in z Blok v dolino. Nepričakovani vdor je presenetil nepripravljeno Narodno zaščito v Starem trgu — padlo je 11 žrtev ... Franci in jaz sva urejala zadnje stvari v uradu. Ob prvih strelih sva se umaknila s kolesom proti Pudobu. Krogle so žvižgale za nama, pa vendar sem pri Kovačevi žagi vzel na kolo Jožeta Kočevarja iz Šmarate, ki je upehan prosil, naj ga rešim. Imeli smo res srečo, italijanska kolona, ki je prišla od zahoda čez Nadlesk, se je zakasnila prav toliko, da smo se pravočasno umaknili.

Vrhóvci so bili na trnih: kaj bo, če pridejo Italijani in najdejo včeraj pripeljano hrano? Ti pa niso šli dalje, izropali so trgovine v Starem trgu in dokončno odpeljali iz našega skladišča še neke malenkosti, ki so tam ostale. Če bi bil odlašal le en dan, bi se gostili Lahi, tako pa so že ponoči Vrhovci odpeljali vso zalogo k partizanski četi na Otrobovec.

Lahi so bili čez noč v Starem trgu, zjutraj pa odšli. Za njimi so ostale žrtve, štiri pogorišča hiš in preplašeni ljudje, ki niso mogli razumeti, da jim bataljon ni priskočil na pomoč. Lahi so pred odhodom prišli celo v Iga vas. Iskali so župana Mlakarja, in ker ga niso našli, so mu požgali hlev, hišo pa so domači rešili. To je bila vsem uganka. Do 12. maja je Mlakar mirno županoval na očeh italijanske posadke, sedaj, le štiri dni pozneje, pa ga iščejo kot sovražnika ...

Še pred osvoboditvijo doline je bilo med Italijani čudno dvovladje. Posadka v Starem trgu je bila strpna do prebivalstva, graničarji s stare meje pa so že prve dni maja vdrli v dolino, zarana obkolili vasi Nadlesk, Podcerkev in Dane ter vse moške, ki so jim prišli v pest, odpeljali s seboj in dalje v internacijo. Od takrat sva se umaknila z županom napol v ilegalo, kot so počeli terenci v vseh vaseh. Ponoči sva spala v gmajni, da naju ne bi presenetili vojaki z meje, podnevi pa sva mirno uradovala pred nosom italijanske posadke v Starem trgu.

Po vdoru 16. maja smo postali previdnejši. Rajonski odbor OF je postal v dolini oblast, toda svoj urad smo imeli v Moharjevi hiši v Markovcu, kajti Stari trg je bil preveč na križišču glavnih cest. Nekako takrat sem dobil obvestilo vodje okrajnega preskrbovalnega urada iz Logatca Mohorčiča, da je njihovo skladišče na Rakeku natrpano z živili za Loško dolino, ne more pa nam jih poslati, ker smo še vedno dolžni 75.000 lir za prejšnje dobave. Ta denar sem imel še vedno pri sebi. S Plosom, ki je bil takrat že sekretar okrajnega komiteja, sem se posvetoval, ali se splača še enkrat tvegati. Plos je menil, da je za nas hrana stokrat več vredna kot denar, naj torej poizkusim, če imam toliko poguma. Danes se zavedam svoje naivnosti, takrat pa sem imel pred očmi le deset vagonov hrane, ki bi nam tako prav prišla. Zato sem se pridružil podžupanu Franju Škrbcu iz Loža in tajniku Lavriču, ki sta se namenila v Logatec vprašat okrajnega komisarja fašista Rossija, čemu preganjajo župana Mlakarja — ta da se jima je zdel vseskozi lojalen in nepolitičen. Seveda nista niti slutila, da je Mlakar že dalj časa član ROOF. V času tega nenavadnega dvovladja je avtobus še vedno redno vozil iz osvobojene Loške doline na okupirani Rakek in nazaj. Z njim smo se odpeljali na Rakek, dalje v Logatec pa z vlakom.

Mohorčič, ki sem ga že leto dni poznal in vedel, da mu lahko zaupam, mi je pojasnil položaj. Civilna italijanska oblast s komisarjem Rossijem na

čelu je za to, da se pošlje živež v Loško dolino, vojaško poveljstvo pa tega ne dovoli. Lahko pa upamo, da bo Rossi pregovoril vojsko, da bo popustila. Težkega srca sem odštel tistih 75.000 lir, še danes mi je žal zanje. Tega blaga nismo nikoli dobili . . .

Medtem sta podžupan in tajnik obiskala komisarja Rossija. Oba sta dobila vtis, da je bil Rossi iskren, ko je zatrjeval, da je Mlakar osumljen komunizma, on, Rossi, pa pozna Mlakarjevo lojalnost in meni, da gre za pomoto. Mlakarju da zaupa in dokler ne prepriča tudi vojaško poveljstvo o tem, naj se Mlakar pazi pred vojaki, ker bi ga radi ustrelili. Prav tako jima je potrdil, da vojska ne dovoli nadaljnje dobave hrane za prebivalstvo Loške doline. Storil bo vse, da vojsko pregovori, ker meni, da bi redna preskrba ljudi bolj pomirila kot vojaške represalije. Vse to sta mi pripovedovala nazaj gredé. Oba sta upala, da je Rossi resno mislil, meni pa je postalo jasno, da gre sicer za manjša nesoglasja med vojsko in fašisti, vsi skupaj pa so naši sovražniki in kdor koli jim zaupa, bo bridko plačal. Žrtev tega je bil prav župan Mlakar, Škrbec mu je svetoval, naj se pazi pred Italijani. Ob začetku ofenzive smo ga povabili naj se umakne skupaj z nami. Obotavljal se je, ni ga bilo za nami in Italijani so ga ustrelili med prvimi.

Moja vloga vrinjenca je bila končana. Ko sem izstopil iz avtobusa, sem vedel, da bom v bodoče videl italijanske vojake le še čez puškino cev.

DEJAVNOST KPS IN OF NA PREZIDANSKEM 1941/42 (1)

Lojze Mlakar
61000 Ljubljana, Zarnikova 12

Prezid leži v severozahodnem delu Gorskega kotara, nedaleč od slovensko-hrvaške meje, le dober kilometer od slovenske vasi Babno polje. V občini Prezid je bilo pred vojno 1.650 prebivalcev. Po socialni sestavi so prevladovali kmetje, pravzaprav mali kmetje, ki jim skopa zemlja ni nudila niti najnujnejšega za vsakodnevno življenje. Sestava zemljiške posesti je bila takale: 15 odstotkov jih je imelo do 0,5 ha zemlje, 14 odst. od 0,5 do 2 ha, 23 odst. od 2 do 5 ha, 43 odst. od 5 do 20 ha in 2 odst. nad 20 ha. Nad 60 odstotkov površin je gozdnatih. Kmetijskih površin je bilo 35 odst. od tega največ gorskih travnikov (senožeti) in pašnikov ter le 7 odst. orne zemlje (2).

Prezid pred vojno

Kmetje so se poleg kmetovanja ukvarjali s prevozom lesa, delali so tudi kot gozdni delavci. Nekdanji čabranski srez, kamor je spadal tudi Prezid, je bil gospodarsko najbolj šibek predel Gorskega kotarja. Leta 1937 je bilo v njem stalno zaposleno le 57 odstotkov delovne sile. Tako je na tem območju vladala velika brezposelnost (3). Do leta 1938 je bil večji žagarski obrat na Milanovem vrhu, kjer je bilo delavstvo organizirano v sindikat lesnih delavcev. Tudi v Prezidu je bilo zaposlenih nekaj lesnih delavcev. Precej je bilo gozdnih delavcev, ki so bili le deloma zaposleni ali pa so bili brezposelni. Nekateri so hodili čez zimo delat v slavonske gozdove. Mnogi so si poiskali zaposlitev v tujini. Nekateri, ki so se vrnili domov, so bili prežeti z naprednimi in revolucionarnimi idejami. Občinsko središče Prezid je bilo nekoliko odmaknjeno od gospodarsko razvitejših krajev na Hrvaškem. Morda prav zato pred vojno Komunistična partija Hrvaške (KPH) še ni posegala v Prezid s svojo organizacijo. Kot komunist je pred vojno navezal tam stike Slovenec Nace Voljč-Fric (4). Le-ta je bil zaposlen kot sprevodnik oziroma šofer na avtobusu ljubljanskega podjetnika Pečnikarja, ki je dnevno vozil na progi Prezid—Ljubljana—Prezid (5). Mizarski pomočnik Franjo Ožbolt, Dragetov iz Prezida, se je s tem avtobusom vozil v Ljubljano kupovat razne potrebščine za očetovo mizarsko delavnico, v kateri je tudi sam delal. Tako sta se z Voljčem osebno spoznala.

Ko je Franju Ožboltu zaradi hude bolezni umrl oče, je mizarsko obrt nadaljevala mati, toda praktično je vodil malo mizarsko delavnico sin Franjo. Mladi Ožbolt je kritično gledal na tedanji družbeni red, kajti tudi on kot mlad mizar je hudo občutil težke gospodarske razmere v stari Jugoslaviji. V takšnih okoliščinah je prekaljeni komunist Nace Voljč-Fric, ki je imel za seboj štiri leta strogega zapora, pridobil Franja Ožbolta za napredne in revolucionarne ideje. Dajal mu je napredno in revolucionarno čtivo ter ga ob občasnih srečanjih in pogovorih politično in ideološko vzgajal. Tako se je med njima spletlo

Delavci z Babnega polja in Prezida na delu v slavonskih gozdovih (leta 1925)

pravo medsebojno zaupanje, ki je potrebno za uspešno ilegalno politično dejavnost. Leta 1938 se je pri Ožboltu zaposlil še mizarski pomočnik Rafael Kovačič, doma z Radleka na Blokah. Bil je naprednjak in se je tudi idejno v celoti pridružil Ožboltu; potem sta skupaj sodelovala z Voljčem. Tako je v Ožboltovi mizarski delavnici že pred vojno nastalo napredno in revolucionarno jedro.

Po okupaciji je bil Nace Voljč-Fric še nekaj mesecev v službi na Pečnikarjevem avtobusu, dokler ni moral sredi avgusta v ilegalo. Tudi v tem času, v novih razmerah, ki jih je prinesla fašistična okupacija, je še naprej vzdrževal stike s Franjom Ožboltom in Rafaelom Kovačičem. Prvi ju je seznanil z ustanovitvijo Osvobodilne fronte slovenskega naroda, prinašal jima je slovenski ilegalni tisk, seznanjal ju je z nastajanjem organiziranega odpora proti okupatorju v Sloveniji in drugod po Jugoslaviji itd. Dajal jima je tudi smernice za pridobivanje somišljenikov OF, zbiranje orožja, razširjanje ilegalnega tiska, pobiranje denarnih prispevkov za OF itd. Mizar Franjo Ožbolt se je povezal tudi z ljudmi iz drugih obrtnih strok; poznali so se bodisi kot obrtniki, se srečevali na istem delovišču ali pa so prihajali v njegovo mizarsko delavnico na prijateljske pogovore. Tako sta Ožbolt in Kovačič najprej pridobila za OF Filipa Žagarja, zidarskega pomočnika, in Danijela Ožbolta, zidarskega mojstra, oba iz Prezida. Pridobili so tudi kovača Petra Ožbolta iz Prezida, ki je imel tedaj kovačijo v Dragi, in Iveta Antončiča, strojnika na Vilharjevi žagi. Ti tovariši so sestavljali prvi odbor OF v Prezidu, ki so ga osnovali v poletju 1941. Tako je bilo tedaj že več tovarišev, ki so organizirano pridobivali ljudi za OF.

Ta del območja Gorskega kotarja leži ob nekdanji državni meji med Jugoslavijo in Italijo. Prezid je bil prometno povezan s Sušakom, saj je skozi kraj dnevno vozil Pečnikarjev avtobus na progi Ljubljana—Sušak—Ljubljana. Sušak pa je bil v neposredni bližini državne meje. Tako so ljudje v teh krajih še bolj spoznali, kako na oni strani državne meje italijanski fašizem zatira hrvaško kulturo, hrvaške šole, in kako preganja rodoljube. Ljudje so bili torej toliko bolj ogorčeni nad Italijani, ko so ti leta 1941 pregazili našo deželo. Zato so z razumevanjem in olajšanjem prisluhnili klicom OF, ki je organizirala odpor proti okupatorju. Kot Hrvate jih ni prav nič motilo, da prebirajo slovenski ilegalni tisk in da med njimi deluje OF, ki je bila slovenska množična odporniška organizacija.

V OF so se vključevali tudi tisti ljudje, ki so bili v predvojnih letih na strani Hrvatske seljačke stranke (HSS). Znano je namreč, da se je ta stranka močneje pojavljala tudi na Prezidanskem, posebno ob raznih volitvah. Zanjo so se nekaj časa nekateri ljudje precej ogrevali, toda vse bolj so spoznavali, da politika HSS ni v skladu s težnjami delovnega človeka. Voditelj HSS dr. Vladko Maček pa se je povsem razgalil, ko je ob nastanku tako imenovane Nezavisne države Hrvatske (NDH) pozval somišljenike HSS, naj »z novo vlado iskreno sodelujejo« (6).

S tem kapitulantskim protiljudskim pozivom je HSS na Prezidanskem izgubila tisti politični vpliv, ki ga je imela pred vojno. Tudi ustaši niso imeli na tem področju nikakršne politične zaslombe. Po ustanovitvi NDH so spomladi 1941 poklicali nekaj letnikov tudi iz Prezida v Karlovac, da bi stopili

v ustaško vojsko. Poklicani so sicer odšli v Karlovac, ker niso vedeli, zakaj so jih poklicali. Ko pa so v Karlovcu spoznali, da bi morali stopiti v »hrvaško vojsko«, se nekateri niti preoblekli niso, ampak so pobegnili in se peš vrnili domov, drugi pa so po nekaj dneh slekli ustaške uniforme in prav tako pobegnili in se vrnili domov (7). Ta del Gorskega kotarja namreč ni bil nikoli sestavni del NDH, ampak je med vojno pripadal Italiji tako kot tako imenovana Ljubljanska pokrajina.

Ko je odšel Nace Voljč-Fric v ilegalo in pustil službo pri avtobusu, je z Ožboltovo mizarsko delavnico povezal člane okrožnega komiteja KPS za Notranjsko. Tako je Janez Hribar, član tega komiteja, neko opoldne v začetku oktobra 1941 prišel v Prezid k Franju Ožboltu, da bi se dogovorili o sklicanju sestanka članov takratnega odbora OF v Prezidu. Isti dan zvečer sta prišla v Prezid še sekretar okrožnega komiteja KPS za Notranjsko Ivan Novak-Očka in član tega komiteja France Popit-Jokl. Sestali so se v strojnici Vilharjeve žage. Tako so trije člani okrožnega komiteja KPS ustanovili prvo partijsko organizacijo v Prezidu. Sestavljali so jo: sekretar Franjo Ožbolt, mizar, in člani: Rafael Kovačič-Rafko, mizarski pomočnik, Filip Žagar-Aleksandrov, zidarski pomočnik, Danijel Ožbolt-Jernačev, zidar, in Ive Antončič, strojnik — vsi iz Prezida. Toda Ive Antončič je že v začetku odpadel, delal pa je še naprej v OF. Prav kmalu so sprejeli v partijo še Petra Ožbolta-Pera, kovača iz Prezida, ki je imel tedaj kovačijo v Dragi in se ustanovnega partijskega sestanka ni mogel udeležiti.

Franjo Ožbolt-Borivoj Julin (1914—1981)

Na spominski plošči, ki je vzidana na stavbi, kjer je nekdaj stala Vilharjeva žaga, piše, da so v Prezidu ustanovili partijsko organizacijo 20. oktobra 1941. Ta datum pa ni točen. Znano je, da so partizani 19. oktobra napadli italijansko postojanko v Ložu. Prav tako je znano, da je bil tiste dni, to je 19., 20. in 21. oktobra, Janez Hribar v Loški dolini, kjer je organiziral, da so na Knežji njivi oziroma v Vrhniki varno skrili dva borca, ki sta bila ranjena v akciji v Ložu. Janez Hribar torej nikakor ni mogel biti 20. oktobra v Prezidu. Tudi France Popit-Jokl pravi, da so partijsko organizacijo v Prezidu ustanovili približno takrat, ko so le-te ustanavljali v Loški dolini oziroma nekaj dni zatem, ko so ustanovili partijsko organizacijo na Babni polici (8). To pa je bilo proti koncu septembra (okoli 25. septembra). V začetku oktobra so ustanovili partijsko organizacijo v Ložu, kjer je bil poleg Ivana Novaka-Očka in Franceta Popita-Jokla prav tako navzoč Janez Hribar, ki se je takrat zadrževal v Loški dolini. To organizacijo so ustanovili med zadnjimi. Tako lahko zanesljivo trdimo, da so partijsko organizacijo v Prezidu ustanovili v začetku oktobra 1941.

Rafael Kovačič-Rafko (r. 1915)

Značilna je izjava Rafaela Kovačiča, da do sprejema v partijo niso vedeli, da formalno še niso komunisti. Naravnost presenečeni so bili, ko se jim je »posvetilo«, da so šele na tem sestanku postali člani partije. Sprejem v članstvo KPS, oris lika komunista, izredna resnost in tajnost v delu komunistov, občutek zaupanja in velike odgovornosti ter stroga disciplina pri izvajanju nalog itd., kar so prvič slišali na ustanovnem partijskem sestanku — vse to je napravilo na Kovačiča izredno globok in nepozaben vtis.

Novo partijsko organizacijo v Prezidu so povezali v viševski rajonski komite KPS v Loški dolini. Kot član, kasneje pa kot sekretar tega komiteja, je vzdrževal z njo stike Lojze Mlakar z Babne police, in to od jeseni 1941 do aprila 1942. Prenašal je smernice za delo, sprejemal partijsko članarino in denarne prispevke za OF, skrbel za redno prihajanje ilegalnega tiska itd. Občasno so prihajali v partijsko organizacijo v Prezid tudi člani okrožnega komiteja KPS (9).

Komunisti v Prezidu so si delo razdelili: Peter Ožbolt-Pero je deloval predvsem na območju občine Draga. Kot kovač je imel veliko stikov z ljudmi in jih je tudi osebno poznal. Ustanovil je odbor OF, v katerem so bili: Aco Horvat, Franjo Kalić, Filip Klepec, Iso Pejnović in Stijepan Turk. Kmalu je ustanovil tudi tričlansko partijsko organizacijo in postal njen sekretar. Komunista Franjo Ožbolt in Filip Žagar sta ustanovila odbor OF na Kozjem vrhu. Sestavljali so ga: Roman Mohorić, krojač, Filip Lakota in Franjo Lakota, oba gozdna delavca — vsi s Kozjega vrha. Danijel Ožbolt je deloval v organizaciji v Prezidu; še posebej mu je bilo naloženo, da zbere podatke, kdo ima orožje in kakšne vrste. Rafael Kovačič je imel na skrbi delo z mladino, ki jo je organiziral pod okriljem OF. Neposredno je deloval s kakšnimi dvajsetimi mladinci. Le-ti so povezovali vsak po dva, ne da bi tako imenovane trojke vedele druga za drugo. Na ta način so se povezovali iz varnostnih razlogov pri ilegalnem političnem delu.

Organizacijo OF so razširili in utrdili tudi v občinskem središču Prezid. Decembra 1941 so ustanovili rajonski (občinski) odbor OF, ki so ga sestavljali: Ive Antončič, strojnik, Slavko Klepec, pek in gostilničar (zadolžen za prehrano),

Peter Ožbolt-Pero (1914—1960)

Danijel Ožbolt-Dane (1909—1942), padel na Brinju pri Zbitkah 9. maja 1942

Ivan Kovač, slikar (blagajnik), Nikola Lipovac, krojač, Slavko Mataić, učitelj (predsednik), Danijel Ožbolt, zidar, Drago Ožbolt, mizarski pomočnik, Franjo Poš, župnik, Josip Volf in Josip Žagar (ki je delal z mladino). Število članov rajonskega odbora OF in njegova sestava vsekakor govorita o širini organizacije OF, saj so v njej sodelovali ljudje raznih poklicev, med njimi tudi župnik, ki je bil pravi ljudski duhovnik. OF je povezovala čedalje več ljudi, ki so prebirali ilegalni tisk, plačevali članarino, dajali prostovoljne denarne prispevke in posojilo svobode. Mnogi zaposleni delavci so redno dajali denarne prispevke za osvobodilno gibanje.

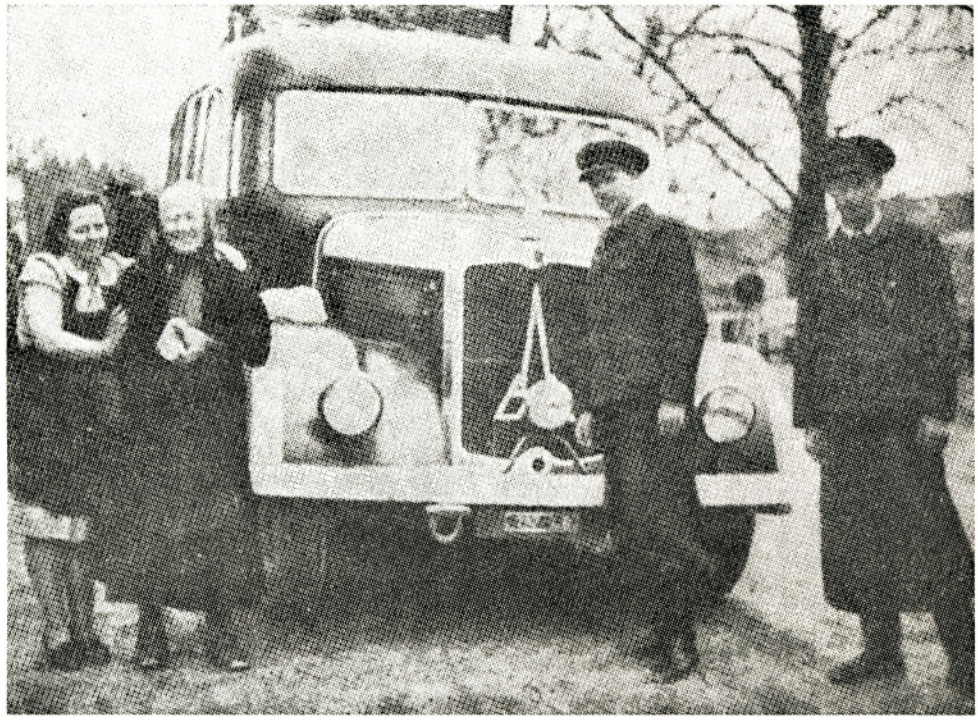

Pečnikarjev avtobus, ki je vozil na progi Ljubljana—Prezid—Sušak, na postajališču na Kozjem vrhu. Desno stojita šofer Slavko Jančar in sprevodnik Ignac Voljč-Fric

Organizacijo OF so razširili tudi na območje čabranske občine. Komunisti iz Prezida so ustanovili odbor OF na Pargu, v katerem so bili: Anton Kovač, Franjo Kovač in Josip Zbašnik. Deloval je tudi v zaselku Gorači. V Tršču se je organizacija OF naslonila na Srečka Lautarja. Tu je imel Andrej Janežič iz Vrhnike pri Ložu stike z nadlogarjem Čatežem in Antonom Troho. Oba sta denarno podpirala OF in prebirala ilegalni tisk, predvsem Slovenskega poročevalca. V Črnih Lazih je imel prav tako Andrej Janežič stike z logarjem Lipovcem, ki mu je v zgodnji pomladi 1942 poslal štiri puške, dve pištoli in nekaj nabojev. To orožje je v Vrhniko z vprego pripeljal neki voznik v votlem hlodu, ki so mu na koncu neopazno zamašili dupljo (10).

Filip Žagar-Črtomir (1907—1943), padel v Liki kot politični komisar čete

Organizacija OF, katere glavno gibalo so bili prezidanski komunisti, se je preko zime 1941/42 močno razvila ne le v občini Prezid, ampak tudi v nekaterih vaseh občine Čabar pa na območju občine Draga, kamor sta spadala tudi Novi in Stari kot. Število ljudi, ki so sodelovali v OF, je močno poraslo. OF so materialno podpirali tudi bogatejši ljudje, za OF so pridobili tudi tajnika prezidanske občine Vida Paulina; ta je dajal zelo važne podatke; aktivno je sodeloval tudi pek in gostilničar Slavko Klepec, ki je med drugim za partizane organiziral nabavo konzerv z Reke. Posebnega pomena je bilo sodelovanje župnika Franja Poša v OF. Ta je bil zmeraj z ljudstvom, narodno zaveden in socialno čuteč človek. Veliko si je upal. Tudi v pridigah vpričo Italijanov je spretno opozarjal ljudi, naj varujejo narodno čast in naj se ne družijo s sovražnikom. Tudi člane partije je sprejel v varstvo, če je bilo treba. Imel je stike z župnikom Antonom Črnugljem v Babnem polju, ki je prav tako sodeloval z OF.

Ljudje so tudi javno kazali sovraštvo do okupatorja. Na primer: Italijani so v središču Prezida vsak dan javno dvigali na drog svojo zastavo in jo proti večeru spuščali. Kdor je tedaj prišel mimo, bi se moral ustaviti in z dvignjeno roko po fašistično pozdraviti ta njihov »obred«. Toda ljudje so se ga izogibali ali pa niso hoteli pozdraviti, če so slučajno prišli mimo. Za tak »prekršek« so Italijani ljudi ostro prijemali. Tako so jih julija 1941 zaprli pet, med njimi tudi Emerika Lipovca in Antona Severja, ker nista pozdravila fašistične zastave (11).

Organizacija OF je povzročala okupacijski oblasti veliko dela in skrbi. Tako je italijansko poveljstvo obmejne straže na okupiranem ozemlju 17. janu-

arja 1942 sporočilo civilnemu komisarju v Čabar, da v Prezidu ustanavljajo komunistično vojaško organizacijo, ki bo v marcu začela z akcijami proti Italijanom. Ti komunisti imajo oficirje bivše jugoslovanske vojske in v vsaki vasi obveščevalce, ki jih obveščajo o stanju italijanskih vojaških formacij (12). Isto italijansko poveljstvo je 16. februarja sporočilo civilnemu komisarju v Čabru, da obstaja komunistična organizacija v Ložu, Babnem polju in v smeri proti Ljubljani ter da komando v Ljubljani stalno obveščajo o partizanih, dalje, da krepijo vojaške postojanke kakor tudi njihovo oborožitev, posebno v Prezidu, in da obenem ustanavljajo sklad za špijone, od katerih dobivajo vse informacije (13).

Organizacijska politična dejavnost OF je spravila na dan nekatere domačine, ki so nasprotovali organizaciji odpora proti okupatorju. Tako je Cene Troha, mali trgovec in gostilničar s Kozjega vrha, zvedel za organizacijo OF in javno grozil, da bo somišljenike OF prijavil okupacijskim oblastem. Pri tem je trmasto vztrajal, čeprav so ga odvračali od take namere. Zato ga je organizacija OF obsodila na smrt. Obsodba, ki so jo izvršili slovenski partizani, je zbudila zelo ugodne politične odmeve in odvrnila nekatere posameznike v Prezidu od druženja z Italijani (14). Po tej akciji so Italijani zaprli Antona Zbašnika, člana odbora OF na Pargu, Alojza Žnidaršiča s Kozjega vrha in nekega mladinca iz Goračev.

Žaga na Milanovem vrhu (zgrajena 1907/1908, zgorela 1938)

Karabinjerji so občasno klicali posamezne ljudi na svojo postajo v Prezidu. Nekatere so takoj izpustili, druge pa zadržali nekaj dni v zaporu in jih zasliševali, da bi kaj zvedeli o OF. Tako so 16. aprila 1942 zaprli Slavka Klepca, člana rajonskega odbora OF, in ga zadržali v zaporu. To je bil povod za vrsto dogodkov, ki so se razvijali v naslednjih dneh. Partijska organizacija je sklenila, da bodo organizirali akcijo za osvoboditev zaprtega Klepca, za kar je bil potreben poseg z orožjem. Zato je komunist Rafael Kovačič odšel k sekretarju rajonskega komiteja KPS Lojzetu Mlakarju na Babno polico, ki je imel zvezo s partizanskim taboriščem. Takoj sta skupaj odšla k Rakovški četi, ki je bila tedaj na območju Otrobovca. Komandirju Slavku Kovaču-Smeliju in političnemu komisarju Tonetu Bavcu-Cenetu sta predlagala, naj bi izvedla reševalno akcijo skupina te čete. Pojasnila sta, da bodo zapornika Klepca prav gotovo odpeljali z avtobusom ali z motorjem s prikolico iz Prezida v Čabar, kjer imajo zapore. Kdaj ga bodo peljali, bo povedala Klepčeva žena Zora, ki ima zvezo z možem, pa tudi s karabinjerji se dobro pozna. Primeren kraj za akcijo bi bil nekje pri Majerju. Zaseda mora biti že jutri na mestu. Poveljstvo Rakovške čete je predlog sprejelo in določilo za akcijo skupino borcev, ki jo je vodil Dušan Zorc-Martin. Takoj je krenila na pot in naslednje jutro že prispela v Tatinsko drago. Tu jo je, kot je bilo dogovorjeno, pričakal sekretar partijske organizacije Franjo Ožbolt in takoj nato odšel na Parg k članu odbora gostilničarju Franju Kovaču. Z njim se je dogovoril, da pripravi žgance, da jih bo odnesel borcem, ki so v zasedi. Še preden so žgance pripravili, sta prišla v gostilno dva karabinjerja z dvema zapornikoma: Slavkom Klepcem in Filipom Lakoto, ki je bil predsednik odbora OF na Kozjem vrhu. Zanj do tedaj še niso vedeli, da so ga zaprli. Franju Ožboltu se je zdelo čudno, da partizanska zaseda ni osvobodila aretiranih. Go-

Partizanska mati Julijana Ožbolt (1885—1969)

stilničarki je namignil, naj karabinjerje zadrži čim dlje v gostilni, sam pa je pohitel k čakajoči zasedi in jo obvestil, kje je videl karabinjerje z dvema zapornikoma. Partizani po pojasnilih niso vedeli, ali bodo Italijani peljali zapornika z avtobusom ali z motornim kolesom s prikolico. Na njem sta se res prav kmalu za avtobusom iz smeri Kozjega vrha pripeljala dva karabinjerja, toda sama. Partizanska zaseda ju je ustavila, zajela in razorožila. Borci v zasedi so pomislili, da so jim prezidanski komunisti morda dali napačne informacije, ker karabinjerjev z zapornikom ni bilo niti v avtobusu niti na motornem kolesu. Zdaj se je s Parga ves zasopljen vrnil Franjo Ožbolt. Partizani so ga vprašujoče pogledali, češ kje je tisti zapornik, ni ga bilo... Franjo je bil presenečen, ko je videl dva zajeta karabinjerja. Najbolj pa ga je peklilo vprašanje, zakaj niso izvedli načrtovane reševalne akcije, saj je vendar mimo zasede peljal avtobus in v njem sta bila karabinjerja z dvema zapornikoma. Take novice partizani niso pričakovali. Izkazalo se je, da sta bila karabinjerja v avtobusu brez pokrival na glavi in ju partizani niso opazili, zato niso ustavili avtobusa, misleč, da ni v njem karabinjerjev z aretiranim Klepcem. Franjo je še pojasnil, da tisti avtobus vozi na Sušak, a ne skozi Čabar, zato so karabinjerji in zapornika na križišču pri Pargu izstopili — oglasili so se v gostilni na Pargu — da bi peš nadaljevali pot proti Čabru. Zdaj se je porodila ideja, ki je vrnila upanje na uspešno reševalno akcijo obeh zapornikov. Imeli so zaplenjen motor s prikolico in dve karabinjerski uniformi. Med borci je bil tovariš, ki je znal italijansko, drug pa je znal voziti motorno kolo. Zato so se trije borci preoblekli v karabinjerske uniforme (eden si je nadel samo vojaški plašč) in se na motornem kolesu s prikolico hitro odpeljali po cesti proti Čabru z namenom, da dohite karabinjerja, ki sta peš vodila zapornika v čabranske zapore. Tako so se znova lotili reševalne akcije. Minilo je nekaj minut, preden so zasnovali nov reševalni načrt in preden so se borci preoblekli v karabinjerske uniforme. Od Parga proti Čabru se spušča v gostih in ostrih zavojih precej strma cesta, dolga štiri kilometre. Karabinjerja pa sta zapornika vodila po mnogo krajši bližnici, koder so lahko hodili le pešci. Zato so prispeli v Čabar — tu je bila italijanska postojanka — prej kot partizanska patrulja, čeprav se je le-ta peljala z motornim kolesom. Tako se je izjalovila tudi ta reševalna akcija.

Rezultat te akcije pa je bilo zajetje dveh karabinjerjev, pri katerih so partizani zaplenili spisek somišljenikov OF na Kozjem vrhu in v Prezidu. To je bilo velikega pomena. Tako je ta partizanska akcija dobila čisto drug značaj. Še isti dan (18. aprila) je organizacija OF obvestila vse tiste tovariše, katerih imena so bila v zaplenjenem spisku, naj se umaknejo z doma, ker jim grozi aretacija. Umaknilo se je kakšnih 40 ljudi iz Prezida in kakšnih 20 s Kozjega vrha in iz okolice; nekaj se jih je še za nekaj časa vrnilo domov, večina pa jih je odšla k partizanom. Tako so rešili večje število ljudi, ki bi jih bila sicer doletela enaka usoda kot mnogo drugih, ki so jih Italijani zaprli, internirali ali pa po zverinskem mučenju ubili. Kmalu zatem so ubili nad Gerovim tudi Slavka Klepca, Veljka Klepca in Vida Paulina...

Še istega dne, 18. aprila, sta šla komunista Rafael Kovačič in Franjo Ožbolt v Rakovško četo; kje je njeno taborišče in kako priti do njega, je Kovačič že vedel. Komandirju Slavku Kovaču-Smeliju in političnemu komisarju Tonetu Bavcu-Cenetu sta pojasnila, da bodo Italijani prav gotovo prišli aretirat ljudi, katerih imena so bila v zaplenjenem spisku. Predlagala sta, da bi Italijane ob tej priložnosti nekje v Tatinski dragi napadla partizanska zaseda. V akciji naj bi sodelovali tudi domačini — člani Narodne zaščite (NZ) iz Prezida in s Kozjega vrha. Poveljstvo čete je predlog sprejelo in odredilo za akcijo skupino borcev, oboroženo z mitraljezom, puškami in bombami (15). Vodil jih je Dušan Zorc-Martin, ki je bil že prejšnji dan v Tatinski dragi, ko so zajeli in razorožili dvoje karabinjerjev. Spet so takoj krenili na pot. Z njimi sta se vračala do Vražjega vrtca tudi Ožbolt in Kovačič. Tukaj so prenočili. Naslednji dan, 19. aprila, je skupina borcev Rakovške čete zgodaj zjutraj krenila na pot (16). Gredoč je Dušan Zorc-Martin sprejel v svojo borbeno skupino še tovariše prostovoljce iz Prezida in s Kozjega vrha. Le-ti so se bili namreč prejšnji dan umaknili z doma. Zbirali so se v začasnem taborišču na Kaličku na Hustovi ravnici, nedaleč od Vražjega vrtca. Oboroženi so bili z mitraljezom, s puškami in bombami. To so bili povečini mladinci-člani NZ (17). Pod vodstvom Dušana Zorca-Martina so vsi skupaj nadaljevali pot. Nekje pri Novem kotu so jim aktivisti OF priskrbeli hrano. Po kosilu so spet krenili naprej, mimo naselja Tuški proti Tatinski dragi, kjer je bil tedaj večji ovinek. Celotni zasedi in hkrati tudi vodu Prezidancev je poveljeval Dušan Zorc-Martin. Ta vod je zasedel položaj na strani ovinka proti Pargu. Vod Rakovške čete, ki mu je poveljeval Franc Bombač-Zorko, je zasedel položaj na drugi strani ovinka, proti Goračem.

Nada Ožbolt (r. 1927)

Nekaj Prezidancev pa je bilo v rezervi zadaj, nedaleč od borbenega položaja, da bi pomagali morebitnim ranjencem in jih nadomestili. Oba voda sta torej zasedla zelo dober položaj, ki je bil primerno višji kot cesta, kot nalašč za križni ogenj po sovražniku.

Partizanska zaseda je pričakovala sovražnika iz smeri Kozjega vrha, kajti italijanska vojaška kolona se je bila s štirimi tovornjaki tisti dan že odpeljala iz Gerova prek Tršča, Tatinske drage in Kozjega vrha na Milanov vrh. Tu so iskali »skupinico oboroženih upornikov, katere je treba poloviti in pobiti« (18), kot jim je bil nekdo sporočil — toda našli niso doma nikogar razen nekaj starčkov, ki so bili priklenjeni na postelje. Ljudje so se pravočasno umaknili globoko v gozd. Italijani so dobili v roke le dva moška in ju odpeljali s seboj. Ko so »prečesali« Milanov vrh, so se prav tako na štirih tovornjakih vračali po isti cesti prek Kozjega vrha v smeri proti Tršču in prepevali, misleč, da jim ne preti nobena nevarnost več. Ko so prispeli v Tatinsko drago, je na ovinku ležala čez cesto gred. Petja je bilo v trenutku konec. Dva Rakovčana sta v italijanščini najprej pozvala sovražnika, naj se vda, naj položi orožje ... Toda Italijani poziva k vdaji niso vzeli resno, češ kaj si le upajo ti mladi uporniki! Poveljnik partizanske zasede Martin ni okleval. Že je počilo, oglasile so se puške, zaregljala sta oba mitraljeza, eden v rokah slovenskih, drugi v rokah hrvaških borcev, padale so ročne bombe ... Prvi tovornjak je bil kmalu stolčen, potem pa še drugi. Med Italijani je nastala popolna zmeda, vojaki so skakali iz tovornjakov, omahovali v smrt, ranjeni so klicali na pomoč ...

Vjekoslav (Slavko) Mataić (1903—1980), učitelj v Prezidu, predsednik rajonskega odbora OF 1941/1942

Rekonstrukcija partizanske akcije v Tatinski dragi na Majerju. Sliko je izdelal učitelj Tvrtko Jukić za Dom kulture v Prezidu (foto A. Žagar)

Skupna partizanska akcija slovenskih in hrvaških borcev v Tatinski dragi pri Majerju je izredno dobro uspela, tako v vojaškem kakor tudi v političnem pogledu. Po oceni je bilo na štirih tovornjakih od 140 do 160 italijanskih vojakov. To pomeni, da je bil sovražnik številčno približno osemkrat močnejši, kot pa je bilo število mož neposredno v boju na partizanski strani.

Italijansko poročilo navaja: »Med Prezidom in Čabrom so partizani iz gozda napadli italijansko vojaško kolono. Ubit komandant čete Renato Gauzzoni, 29 vojakov ranjeno, od tega 7 težko, in 25 mrtvih« (19). Po navedbah Antona Ožbolta pa so bili Italijani »ob 62 mož, 45 pa jih je bilo ranjenih. Le 14 vojakov in 4 vozniki so se rešili«. Iz Ožboltovega pisanja izhaja, da je do teh podatkov prišel na podlagi pripovedovanja Angela Macellinija, ki je bil v majerski akciji eden izmed šoferjev italijanskih tovornjakov (od 1943 do 1945 pa je bil v naši partizanski vojski) (20). Po partizanskih virih pa so Italijani imeli 134 mrtvih (21). Nekateri italijanski vojaki so se bili verjetno potuhnili, da so se tako rešili, partizani pa so jih prištevali med mrtve. Na strani partizanov ni padel niti ni bil ranjen noben borec. Partizani so v majerski akciji zaplenili nad 10 pušk, 4 mitraljeze, nekaj pištol, več zabojev streliva za mitraljeze, nekaj zabojev ročnih bomb in kakih deset šotork (22). Italijanski viri pa navajajo, da so partizani v spopadu na cesti Čabar—Prezid »odvzeli 25 pušk« (23). Partizani bi bili lahko zaplenili več plena. Če bi bili vsi, ki so sodelovali v majerski akciji, bolj izkušeni, bi bili odnesli tudi tisto orožje, ki je po končani bitki še

Slavko Klepec

Orožje in vojaška oprema italijanskih vojakov, ki so bili ubiti v Goračih 19. aprila 1942. Fotografija je bila posneta 22. aprila v stavbi komande italijanskega bataljona v Čabru

Dušan Zorc-Martin Černe

ostalo na bojišču med mrtvimi, ranjenimi in krvavimi sovražnikovimi vojaki. Uspela partizanska akcija na Majerju je imela tudi zelo velik politični vpliv. Sprožila je množično vstajo na območju tedanjih občin Prezid in Draga ter deloma v občini Čabar. Na tem območju so že leta 1941 organizirali OF, ki se je prek zime 1941/42 zelo razmahnila in politično ter organizacijsko utrdila. Tako so bili ljudje politično pripravljeni na oborožen boj proti okupatorju. Več fantov in mož se je umaknilo z doma tisti dan, ko so partizani pri Majerju zajeli in ubili dva karabinjerja. Še več pa se jih je umaknilo po akciji 19. oktobra, boječ se okupatorjevega nasilja. Revolucionarna zavest je bila na taki višini, da so ljudje prostovoljno množično stopali v partizanske vrste. Starejše in invalide so poveljstva vrnila domov. Pretežna večina pa se je vključila v Rakovško četo, ki je bila do tedaj 3. četa Šercerjevega bataljona. Njeno taborišče se je takrat prav zaradi majerske akcije premaknilo iz Otrobovca na prezidansko območje (24). Priliv novincev je bil tako velik, da so že 22. aprila na Binklarskem Gredlu (25) ustanovili bataljon, ki so ga poimenovali po padlem članu CK KPS Milošu Zidanšku. V naslednjih tednih se je število moštva v bataljonu še znatno povečalo. Novi bataljon je bil v sestavi Notranjskega odreda, le-ta pa je spadal v III. grupo odredov (26).

Komandant Zidanškovega bataljona je bil Smeli (Slavko Kovač), politični komisar dotedanji prezidanski komunist Rafael (Rafael Kovačič), komandir leteče skupine Lisjak (Ivan Slabe), politični komisar Borut (Franc Mekina) in intendant Janko (Anton Žagar iz Babnega polja) (27). Rakovška četa je postala

1. četa Zidanškovega bataljona, njen komandir je bil Miha (Ivan Mohorič), politični komisar Branko (Anton Kovač). V 2. četi so bili tovariši iz Prezida in so ji zato rekli Prezidanska četa, njen komandir je bil Cene (Anton Bavec), politični komisar Črtomir (Filip Žagar) (28). V 3. četi so bili tovariši iz Starega in Novega kota ter drugih slovenskih vasi iz tedanje občine Draga, rekali so ji Binklarska četa; njen komandir je bil Kotnik (Zdravko Turk), politični komisar Borivoj (Franjo Ožbolt) (29). V 4. četi so bili tovariši s Kozjega vrha, od Majerja, s Parga in okolice; komandir je bil Pero (Peter Ožbolt) (30), politični komisar Dane (Danijel Ožbolt) (31). Toda moštvo 4. čete so kmalu vključili v drugo, tj. Prezidansko četo. Tako so bili v Prezidanski četi Hrvatje, ki so imeli na kapah oziroma pokrivalih drugačne znake, simbol hrvaške in slovenske narodnosti: v obliki nekakšnega trikotnika je bil na njeni levi strani znak hrvaške, poševno na desni pa znak slovenske zastave, vmes zgoraj v kotu pa petokraka zvezda. Slovenski borci so imeli znak slovenske zastave s petokrako zvezdo v sredini (32). Ko je v naslednjem mesecu prišlo tudi v Loški dolini do množične vstaje, je iz tovarišev, ki so množično vstopali v partizanske vrste, znova nastala 4. četa Zidanškovega bataljona; njeno prvo taborišče je bilo v Smrekovcih, nedaleč od Loške doline.

Iz navedenega sledi, da so tedaj vsi komunisti iz Prezida odšli v partizanske enote in tam prevzeli odgovorne dolžnosti. Tako je v samem Prezidu tedaj prenehala obstajati partijska organizacija. Tudi člani odborov OF iz Prezida in od drugod so po večini odšli k partizanom, nekatere pa so — kot že vemo — zaprli. Tako je bila po množični vstaji organizacija OF po vaseh zelo oslabljena. Treba jo je bilo na novo organizirati. Vrh tega so z nastankom osvobojenega ozemlja in spričo povečanega nasilja okupatorjev vstale tudi pred organizacijami OF nove in obširne naloge. Zato so komunisti Franja Ožbolta-Borivoja, Danijela Ožbolta-Daneta in Petra Ožbolta-Pera razrešili dolžnosti v četah, da so se kot ilegalci spet vrnili na politično delo, na teren. Sredi maja se je vrnil na politično delo tudi Rafael Kovačič, kot političnega komisarja Zidanškovega bataljona ga je zamenjal Florjan (Cveto Močnik) (33), ki je padel leta 1943 na Primorskem.

Po katastrofi, ki so jo Italijani doživeli pri Majerju, je neki italijanski oficir prišel z Reke v Prezid. Tu so morali ljudje, mladi in stari, priti pred občinsko stavbo, kjer jim je nato ta oficir, ves vznemirjen in ogorčen, govoril. Med drugim je rekel, da se to, kar se je zgodilo pri Majerju, ne dogaja niti na vzhodni fronti ... (34). Italijanski telegrafist v Prezidu je 28. aprila 1942 prosil, da bi zapustil Prezid, češ da nima hrane in da je njegovo življenje v nevarnosti; dodal je, da so že vsi drugi italijanski poštarji pobegnili (35).

Italijani so se takrat počutili zelo ogrožene. Svojo postojanko v Prezidu so nekaj časa oskrbovali z letalom, ki je pristajalo v Mlačicah pri Prezidu (36). Umaknili so karabinjerski postaji iz Drage in Pleše. Tudi Kočevski bataljon je pregnal sovražnika iz vseh manjših postojank na Kočevskem. Tako je nastalo maja 1942 prvo obširno osvobojeno ozemlje, ki je obsegalo precejšen del Kočevskega in Notranjskega, pa tudi občino Drago in del prezidanskega območja. Takrat so v Dragi, Podpreski ter v Starem in Novem kotu prevzeli oblast terenski odbori OF. Osvobojeno ozemlje je segalo prek Kozjega vrha do vključno Milánovega vrha.

Spomladi 1942 so začeli Italijani izvajati vse večje nasilje nad civilnim prebivalstvom. Marca so na Kozjem vrhu aretirali šest ljudi, med njimi tudi člana odbora OF Romana Mohorića, 15. aprila so zaprli Avroro in Marijo Lipovec. In kot že vemo, so 16. aprila zaprli člana rajonskega odbora OF Slavka Klepca, 18. aprila pa še njegovo ženo Zoro, Veljka Klepca in Vida Paulina. Anton Troha (Majzel) s Kozjega vrha se je bil sicer umaknil, šel je na operacijo v bolnišnico na Reko, toda poiskali so ga in zaprli. Največje nasilje je okupator izvršil 20. aprila pri Majerju. Tega dne so v Tatinski dragi po zverinskem mučenju ubili deset ljudi iz zaselka Erženi. To so bili: Josip, Jakob in Vjekoslav Eržen, Anton in dva Franja Štimac, Milan, Jurij in dva Antona Zbašnik. Čez dva dni so ubili še malega trgovca in gostilničarja, 75-letnega Pavla Brkljačića (37). Le-ta ni maral od italijanskih vojakov lir, ko so hoteli plačati pijačo, in jim rekel, da vzame samo dinarje (38).

Dne 24. aprila so karabinjerji (verjetno v Čabru) med drugim poročali v telegrafskem stilu: zapiranje komunistov v Čabru, Prezidu; požiganje hiš in zaplembe; požiganje hiš v Starem kotu, na Kozjem vrhu in v Goračih (39).

V Novem kotu so tedaj zaprli 22 ljudi in jih internirali, med njimi 18 Cimpričevih sorodnikov. Iz Prezida so odgnali 27 oseb, med njimi tudi predsednika rajonskega odbora OF učitelja Slavka Mataića, 7-člansko družino Franja Žagarja in 8-člansko družino Josipa Žagarja iz Zbitk (njegov sin Anton je sodeloval v majerski akciji) in požgali njegovo domačijo. To je bil prvi okupatorjev

Tone Bavec-Cene

Peter Pantar (1916—1978), udeleženec majerske akcije

Franc Bombač-Zorko

Domačija Josipa Žagarja v Zbitkah gori. Pogorela je prva v Prezidu 22. aprila 1942. Žagarjev sin Anton je bil udeleženec majerske akcije

požig v Prezidu (40). Prvi skupinski poboj je okupator izvršil v Prezidu 5. junija 1942. Na Špetnjakovem vrtu so bili ustreljeni: 16-letni Ivan Janež (po njem se imenuje osnovna šola v Prezidu), 48-letni Matija Janež, 44-letni Filip Žagar, 48-letni Ivan Janež, vsi s Kozjega vrha, 30-letni Ivan Mlakar od Kranjcev in 52-letni Franjo Turk iz Prezida (41). To je bil začetek množičnega nasilja, ki ga je okupator izvajal nad civilnim prebivalstvom v naslednjih mesecih.

Tako kot na tedanjem osvobojenem ozemlju Notranjske in Kočevske je okupator v poletni veliki ofenzivi julija in avgusta 1942 tudi na Prezidanskem pustošil, ropal, požigal vasi in naselja, množično zapiral ljudi, jih pobijal in jih odganjal v internacijo v Treviso, Gonars in na Rab, od koder se jih mnogo ni nikoli vrnilo. Nekateri ljudje, žene, otroci in starejši, so se umaknili v gozdove in tam dalj časa mizerno živeli v civilnem taborišču. Tedanji čabranski civilni komisar Eugenio Nauta je 3. septembra 1942 poročal prefekturi reške province, za koliko se je od 31. marca do 1. septembra 1942 — to je v času očiščevalnih akcij — zmanjšalo število prebivalstva v Gorskem kotarju. Med drugim je navedel tudi podatke za občine Čabar, Prezid in Draga (42):

Občina	Št. prebivalstva 31. III. 1942	Št. prebivalstva 1. IX. 1942	Razlika
Čabar	3.114 (100 %)	1.350 (43,4 %)	1.764 (56,6 %)
Prezid	1.646 (100 %)	550 (33,4 %)	1.096 (66,6 %)
Draga	989 (100 %)	325 (32,9 %)	664 (67,1 %)
Skupaj	5.745 (100 %)	2.225 (38,7 %)	3.424 (61,3 %)

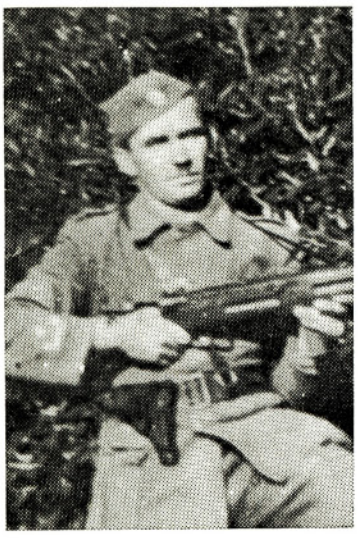

Franjo Troha-Skednar (r. 1913), udeleženec majerske akcije

Gornji podatki nazorno kažejo, da se je v pol leta v navedenih občinah število prebivalstva bistveno zmanjšalo. Naseljeni so ostali v glavnem le večji kraji, kjer je imel okupator vojaške postojanke. Precej fantov in mož, kot že vemo, pa je bilo odšlo k partizanom.

Okupatorjeva ofenziva poleti 1942 je zadala hud udarec prebivalstvu in začasno zavrla organizacijo odpora, toda svojega glavnega namena, uničiti partizansko vojsko in odvrniti ljudi od narodnoosvobodilnega boja, okupator ni dosegel. Partizanske enote so se prav tedaj številčno močno okrepile. Konec maja 1942 je bilo v bataljonu »Miloša Zidanška« 361 partizanov, med njimi kakšnih 140 Hrvatov z območja nekdanjih občin Prezid in Čabar. Iz hrvaškega bataljona »Vladimira Gortana« je tedaj odšla večja skupina borcev v Hrvaško primorje, zato se je poveljstvo tega bataljona zavzelo, da se borci-Hrvatje iz Zidanškovega bataljona vključijo v njihove čete. Tako je po sporazumnem dogovoru 12. junija odšla prva skupina Hrvatov iz čete Zidanškovega bataljona v čete Gortanovega bataljona. Do sredine julija so po sporazumu s poveljstvom Zidanškovega bataljona v glavnem odšli vsi Hrvatje v svoje domače partizanske enote. V tem času je prišlo v Zidanškov bataljon toliko novincev-Slovencev, da se ni bistveno zmanjšal, saj je štel spet 350 borcev (43).

Do prve neposredne zveze med KPS in KPH je prišlo na tem sosednjem območju 3. in 4. septembra 1942. Tedaj se je nekaj časa zadrževal na območju

Prezidanski pevski zbor v Prezidu leta 1943. Vodil ga je župnik Franjo Poš (1906—1944, v sredini), ki je bil predsednik Rajonskega odbora OF. Desno od njega sedi Ivan Kovač, član Rajonskega odbora 1941/1942

Sokolov pri Trščču Loški odred, kamor se je bil umaknil po napadu na belo gardo in Italijane v Loški dolini. Z Loškim odredom je bil tudi sekretar okrožnega komiteja KPS za cerkniško okrožje Lojze Mlakar. Le-ta se je tedaj po smernicah inštruktorja CK KPS in IOOF za Notranjsko Franceta Popita-Jokla dogovoril z vodilnimi hrvaškimi komunisti na čabranskem območju, da bodo vključili prezidansko območje v svoj okraj (kotar) ter da se KPS in OF odpovesta delu na tem sosednjem predelu Hrvaške (44).

Tudi dva člana KP iz Prezida sta bila tedaj že povezana s hrvaškimi komunisti: Franjo Ožbolt-Borivoj in Peter Ožbolt-Pero; po nekaj mesecih pa sta postala člana na novo ustanovljenega kotarskega komiteja KPH za Čabar (45).

Nenazadnje je treba še posebej poudariti, da je prvim organizatorjem Komunistične partije in Osvobodilne fronte nudila zatočišče Ožboltova družina, po domače Dragetovi v Prezidu: Franjo, njegova mati Julija Ožbolt, brat Drago in Ivan (padel kot borec NOV) ter sestra Nada. K njim so legalno in ilegalno prihajali Nace Voljč-Fric, Slavko Jančar, Janez Hribar, Ivan Novak-Očka, France Popit-Jokl, Lojze Ule-Špengler, Jože Pirc, Ljubo Šercer in drugi, med njimi tudi pisec tega sestavka. Dragetova mati jim je s pravo materinsko toplino nudila hrano in prenočišče. Dragetovi so organizatorjem NOB dali vse, kar so mogli, čeprav so s tem veliko tvegali. Pri Dragetovih je bila javka, v njihovi mizarski delavnici sta se sestajala partijska organizacija in prvi odbor OF, tu je bilo središče za sprejemanje ilegalnega tiska, od koder so ga razširjali po organizacijah OF itd.

Komunistična partija Slovenije je torej že v predvojnih letih navezala stike v Prezidu. Po okupaciji leta 1941 je najprej organizirala Osvobodilno fronto, v začetku oktobra pa je v Prezidu ustanovila prvo partijsko organizacijo, ki je zelo uspešno organizirala NOB na Prezidanskem. Nihče ni nikoli ne med Slovenci ne med Hrvati postavljal vprašanje narodne pripadnosti, ljudje so radi prebirali ilegalni tisk OF in s ponosom sodelovali v tej organizaciji. Oba naroda je združevala zavest, da se borita proti istemu sovražniku, okupatorju in domačim izrodkom, ki so z njim sodelovali. Na tem sosednjem območju so Hrvatje in Slovenci v skupnem boju kovali enotnost in bratstvo ter enakopravno sodelovali ves čas NOB.

OPOMBE

1 Pri pisanju sem uporabil pisane spomine Franja Ožbolta in Rafaela Kovačiča; prvi je bil sekretar, drugi pa član partijske organizacije v Prezidu 1941/42. Uporabil sem tudi rokopisno gradivo Antuna Žagarja, ki je bil sam udeleženec majerske akcije. Vse to gradivo je v arhivu Muzeja ljudske revolucije v Ložu. Deloma sem uporabil tudi knjigo Antona Ožbolta »Dežela Petra Klepca«. Toda pri važnejših podatkih iz te knjige še posebej navajam vire.
2 Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog kotara, Rijeka 1974, str. 24 in 76
3 Prav tam
4 Nace Voljč-Fric se je rodil leta 1904 na Vrhniki pri Ljubljani. Član KP je bil od leta 1932. Po poklicu je bil kovač. Leta 1932 je bil poverjenik slovenskega partijskega vodstva za Notranjsko, kjer je organiziral partijske organizacije. Leta 1933 ga je protiljudski režim z več notranjskimi komunisti vred zaprl. Po prestanem 4-letnem strogem zaporu se je zaposlil kot avtobusni sprevodnik oziroma šofer. V času NOB je bil sekretar rajonskega komiteja KPS in sekretar okrožnega komiteja KPS. Padel je 1944. leta kot sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko. Razglašen je bil za narodnega heroja

5 Šofer na avtobusu je bil Slavko Jančar, ki je tesno sodeloval s komunistom Voljčem, s katerim je bil povezan tudi šofer Damjan, ki je vozil avtobus na progi Ljubljana—Sušak—Ljubljana. Včasih je na tej progi vozil oziroma bil sprevodnik tudi Voljč
6 Kot pod op. 2, str. 196
7 Kronika Prezida, Muzejska zbirka Prezid; Antun Žagar, ustni vir
8 France Popit-Jokl, ustni vir
9 Lojze Ule, pismena izjava, MLR Lož; Rafael Kovačič, pisni spomini, MLR Lož; avtorjevi lastni spomini
10 Andrej Janežič, ustni vir
11 Kronika Prezida, Muzejska zbirka Prezid
12 Italijansko poročilo· Z. O. 2202 komanda GAF št. 234 z dne 17. 1. 1942, povzetek v Muzejski zbirki Prezid, izvirnik ima Historijski arhiv Rijeka
13 Italijansko poročilo: Z. O. Comm. z dne 16. 2. 1942, povzetek, prav tam
14 Franjo Ožbolt, pisni spomini, Muzejska zbirka Prezid; žena Vinka Trohe je grozila in se upirala, zato je tudi njo doletela najhujša kazen
15 Metod Mikuž navaja v svoji knjigi Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I. del, str. 396, da je bilo iz Rakovške čete v majerski akciji 9 borcev. Tako trdi tudi Rafael Kovačič. Nekateri pa navajajo, da je bilo 11 borcev iz te čete
16 Kako je prišlo do majerske akcije, povzemam po pisanih spominih in ustnih virih Rafaela Kovačiča, po pisnih spominih Franja Ožbolta in po ustnih virih Antona Bavca-Ceneta, pa tudi po lastnih spominih
17 Antun Žagar-Kramar iz Prezida, ki se je sam udeležil majerske akcije, navaja v svojem rokopisnem gradivu imena 18 tovarišev (14 iz Prezida in 4 iz Kozjega vrha), ki so sodelovali v tej akciji; pravi, da so imeli en mitraljez in devet do deset pušk. Žagarjevo rokopisno gradivo je v arhivu Muzeja LR v Ložu. Rafael Kovačič, ki je bil soorganizator majerske akcije, trdi, da je v tej akciji sodelovalo okoli 10 tovarišev iz Prezida in s Kozjega vrha. Franc Bombač-Zorko, ki je kot pripadnik Rakovške čete sodeloval pri poveljevanju v tej akciji, pa trdi, da so neposredno v borbi sodelovali 3 Prezidanci z mitraljezom. Anton Ožbolt navaja v svoji knjigi »Dežela Petra Klepca«, str. 203, da prezidanska skupina v majerski akciji ni bila oborožena, kar pa ne ustreza resnici.
18 Anton Ožbolt, Dežela Petra Klepca, Založba Borec, Ljubljana 1974, str. 199
19 Italijansko poročilo: CCRR št. 61/4 z dne 24. 4. 1942, povzetek v Muzejski zbirki Prezid; izvirnik ima Historijski arhiv Rijeka
20 Anton Ožbolt, kot pod op. 18
21 Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, I. del, str. 220, 361 in 362
22 Kot pod op. 20, str. 208
23 Kot pod op. 19
24 Anton Bavec-Cene, ustni vir
25 Antun Žagar, ustni vir
26 Kot pod op. 21
27 Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI. del, knjiga 2., str. 136
28 V viru, ki je naveden pod op. 27, je napačno naveden Andrej Arko (mišljen je Jernej Arko) iz Starega trga pri Ložu, ki je imel partizansko ime Črt. Politični komisar prezidanske čete je bil torej Filip Žagar-Črtomir — Aleksandrov, član partijske organizacije iz Prezida; padel je v Liki proti koncu leta 1943 kot politični komisar čete
29 Franjo Ožbolt-Borivoj (Julin), Dragetov iz Prezida
30 Peter Ožbolt-Pero, Kovačev iz Prezida
31 Danijel Ožbolt-Dane, Jernačev iz Prezida; (v zgoraj navedenem Zborniku (glej op. 27) piše: Albin Logar-Dane, kar pa ne ustreza resnici). Kot političnega delavca-komunista so ga Italijani na Brinji pri Zbitkah 9. maja 1942 iz zasede smrtno ranili, nakar se je sam ustrelil, da ne bi prišel sovražniku v roke
32 Anton Bavec-Cene in Rafael Kovačič, ustni vir
33 Rafael Kovačič, pisani spomini, MLR Lož; avtorjevi lastni spomini
34 Nada Ožbolt, ustni vir
35 Italijansko poročilo št. 114 z dne 28. 4. 1942, povzetek v Muzejski zbirki Prezid, izvirnik v Historijskem arhivu Rijeka
36 Josipina Žagar, ustni vir
37 Jože Janež, rokopisno gradivo, MLR Lož
38 Rafael Kovačič, ustni vir
39 Kot pod op. 19
40 Italijansko poročilo: CCRR za mesec maj 1942, povzetek v Muzejski zbirki Prezid, izvirnik hrani Historijski arhiv Rijeka; Antun Žagar, ustni vir
41 Kronika Prezida, Muzejska zbirka Prezid
42 Kot pod op. 2, str. 340
43 Tone Avsec, Loška dolina v NOB (diplomska naloga), MLR Lož
44 Lastni spomini
45 Kot pod op. 2, str. 360

PRVO LETO UPORA NA BLOŠKI PLANOTI

Jože Tekavec
63320 Velenje, Čopova 6

OKUPACIJA

Bataljon pehote bivše jugoslovanske vojske, ki je bil nameščen v kasarni v Velikih Blokah, se je v ponedeljek 7. aprila 1941, drugi dan vojne, zgodaj zjutraj pod vodstvom komandanta bataljona majorja Boška Miloševiča odpravil na pohod proti vzhodu. Vojaki, zlasti rezervisti, so bili zelo slabo oboroženi. Ko so prejeli vojaško opremo iz skladišč, so bile puške brez jermenov, čevlji brez vezalk. Dobili so samo po dvajset nabojev, čeprav je bila država napadena z vseh strani in je sovražnik prodiral v njeno notranjost.

Namesto da bi bil bataljon zavzel položaje ob jugoslovansko-italijanski meji in zadržal sovražnika, je krenil prek Lužarjev in Karlovice v Rašico in Ponikve. Tam je prenočil del bataljona, drugi del pa v okoliških vaseh in zaselkih. V sredo zvečer je bataljon prenočil v Dobrem polju, zvečine v Zdenski vasi. V četrtek je nadaljeval pohod proti Suhi krajini, kjer je nad vasjo Zvirče sklenil svojo klavrno pot.

Že v Dobrem polju so se začeli širiti glasovi: »Vojaki, zapustite svoje čete in se vrnite domov! Nemci prihajajo s številnimi tanki, topovi, letali in ogromnim številom vojaštva. Obkolili vas bodo, zajeli in odpeljali v Nemčijo kot vojne ujetnike.«

Vojaki so bili demoralizirani in tudi med oficirji je nastala zmeda. Vojaška disciplina se je krhala in hitro popustila. Mnogo vojakov je zapustilo čete že v Dobrem polju in zbežalo domov.

Od jugoslovansko-italijanske meje so se prek Bloške planote v notranjost države umikale enote graničarjev. Spričo dogodkov v kraljevski vojski ob vdoru fašističnih armad v državo so bili razočarani in besni. Graničarji so bili pripravljeni udariti po sovražniku in niso priznali razpada jugoslovanske vojske. Na Bloški planoti so pozivali vojaške obveznike, da se jim pridružijo in nadaljujejo vojno. Zato so se fantje in možje, ki so bili sposobni za orožje, skrivali pred njimi, boječ se, da jih ne bi odpeljali s seboj. Tako so 12. aprila graničarji ubili Janeza Škrabca, mladega fanta iz vasi Topol, ker je bežal pred njimi in se jim ni hotel pridružiti; njegovega brata Franca pa so ranili.

Graničarji so na vprežnih in motornih vozilih peljali s seboj orožje, hrano in drugo vojaško opremo. Pri vasi Ravnik so nameravali nadaljevati pot skozi gozdove Iške, ker so se izogibali glavnih cest, da ne bi naleteli na prodirajočo okupatorsko vojsko. Zaradi slabih gozdnih poti niso mogli s težkimi vozili nadaljevati umika. Zato so za Ravnikom velik del svojega tovora razložili. Mnogo zabojev z naboji za puške in mitraljeze so spravili na kup in vse zažgali. Veliko pušk in mitraljezov so razbili in onesposobili, da ne bi orožje prišlo v roke okupatorja. Vendar pa so ob gozdičku z imenom Krajc ostale nepoškodovane še velike količine pušk, puškomitraljezov, ročnih bomb in nabojev. Odložili so tudi nekaj hrane: riža, makaronov, fižola in konzerv. Ljudje so hitro pobrali in poskrili živila, orožje pa je ostalo tam, dokler se niso fantje in možje vrnili iz vojske.

Fantje iz Ravnika, s Štorovega in iz drugih vasi so orožje pobrali in ga znosili v skrivališča. Lojze Zakrajšek, po domače Miščev, ga je zbral toliko, da ga je vozil v skrivališča kar z vprežno živino. Skrivanje orožja so spodbujali nekateri napredno misleči ljudje, ki so bili pod vplivom Komunistične partije. Ti so med ljudstvom širili gesla: »Skrijte orožje, ker ga bomo potrebovali za obrambo pred okupatorjem. Vojna za nas še ni končana, temveč se bo šele začela!« (1)

V petek 11. aprila zgodaj zjutraj so vdrli domačini v oficirski dom in v kasarno v Velikih Blokah. Tam je bilo skladišče hrane in vojaške opreme. Pobrali so vse, kar jim je prišlo pod roke. Pri praznjenju kasarne so se nekateri »odlično izkazali«. Z blagom in hrano so si napolnili skrivna skladišča. Sicer je bilo to potrebno, da se z materialom ne bi okoristili okupatorji. Vendar pa so plenilci gledali le na svoje koristi. Pozneje so te stvari prodajali ali zamenjevali za drugo blago. Ko smo v jeseni 1941 zbirali hrano in drugo za partizansko vojsko, so bili prav ti ljudje največji egoisti, gluhi za vse: ničesar niso prispevali (2).

Na velikonočni ponedeljek, 14. aprila, so zelo previdno in plaho prikorakali na Bloško planoto Italijani. Prišli so z Bloške police, kjer so bili že nekaj dni prej, pa si iz strahu pred »šerbi« niso upali na Bloke. Najprej so zasedli nekatere vrhove in šele nato zelo plaho ter z naperjenimi puškami prišli v vasi. Bali so se ostankov bivše jugoslovanske vojske in povsod spraševali, ali se v vasi morebiti še zadržujejo »šerbi«. Tako so namreč imenovali jugoslovanske vojake.

Bloško planoto so zavzemali dva dneva. Ljudstvo jih je sprejemalo hladno, prezirljivo, molče, v skrbeh za jutrišnji dan. V polni meri so se italijanske okupacije zavedali tisti možje, ki so prvo svetovno vojno prebili na italijanski fronti ali v italijanskem ujetništvu. Dobro so vedeli, da bo treba pod italijansko okupacijo mnogo pretrpeti.

Potem ko so zasedle Bloško planoto, so se italijanske enote vselile v kasarne v Velikih Blokah. Takoj so izobesile italijanske zastave in prevzele vso oblast. Napisi na javnih zgradbah — šolah, občini, pošti, na trgovinah, gostilnah in drugod — so morali biti dvojezični, italijansko-slovenski. Občina je kmalu po zasedbi dobila fašističnega komisarja, ki so ga nazivali »capocentro«. Pisal se je Ludvik Hvala in je znal slovensko, saj je bil doma z Velikega otoka pri Postojni.

Italijani so izdajali razna obvestila in odloke. Tako so izdali tudi odlok o oddaji orožja, ki je še ostalo po razpadu jugoslovanske vojske. Naredili so več preiskav po hišah in zahtevali od ljudi, da jim izroče vojaške stvari in živež, ki so si ga prilastili in odpeljali iz vojašnic ob razpadu tamkajšnjega bataljona. Pri tem pa niso bili preveč uspešni, ker so bili ljudje enotni in jim niso hoteli povedati, kdo si je kaj prisvojil. Zatrjevali so, da je vse vojaške stvari odpeljala jugoslovanska vojska s seboj. Italijani so naivno verjeli ljudem, da na Blokah ni bilo vojaškega materiala in da ga je odpeljala vojska ob svojem umiku. Poizvedovali so tudi za funkcionarji raznih društev, zahtevali društvene knjige in denar. Vsa društva so razpustili in zasegli vse njihovo imetje.

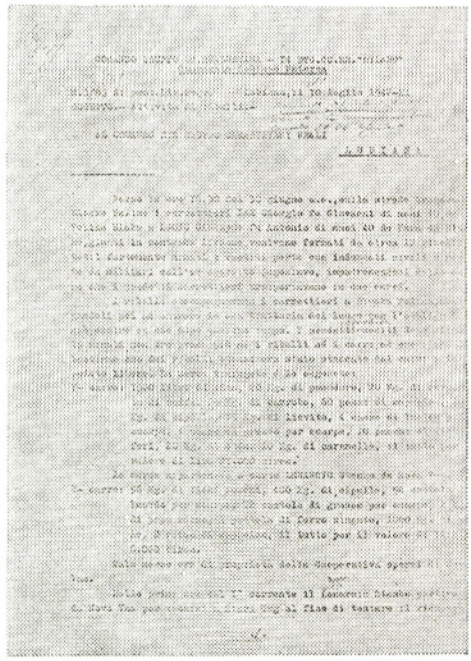

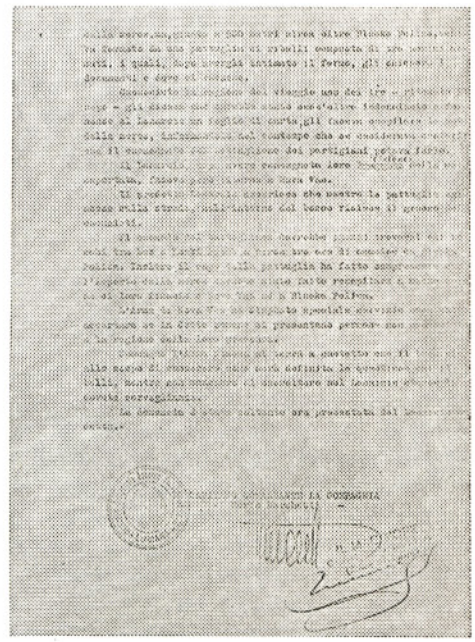

Italijansko poročilo o rekviziciji hrane pri Bloški polici 30. junija 1942 (original je v IZDG Ljubljana)

Tako kot v vsej ljubljanski provinci je italijanska oblast tudi na Bloški planoti zamenjavala denar, seveda v veliko škodo dinarja. Uvedla je živilske nakaznice in obvezno oddajo živine za zakol. Vse to je izvajala posebna ustanova, imenovana Prevod. Z zasedbo oziroma okupacijo se je nehal tudi šolski pouk, učitelji pa so ostali na svojih mestih. Dne 23. aprila se je šolski pouk znova pričel. Odpadlo je poučevanje zemljepisa, zgodovine in srbohrvaščine. Na pritisk se je pričela organizirati »Ljubljanska liktorska mladina« s kratico G. I. L. L. (Gioventù Italiana dell' Littorio Lubiana). Kljub precejšnjemu pritisku se učiteljstvo ni hotelo vpisati v to organizacijo in je vpis odklonilo. Tudi med šolsko mladino je bil odziv majhen, le del revnih učencev se je vpisal, ker so jim obljubljali razna darila in brezplačno letovanje v počitnicah. Šolsko leto 1940/41 je bilo sklenjeno 30. junija.

V Novi vasi so se v mlekarni nastanili karabinjerji. Na občino so zahtevali tajnika, ki naj bi znal italijansko. To mesto so zaupali Danilu Ferjančiču, župan pa je še naprej ostal Jože Rudolf iz Velikih Blok. Na pošti je ostala Regina Trampuš, stalno pa sta bila tam navzoča dva italijanska vojaka, da sta nadzirala poštni promet.

Vojaštvo je po vaseh neprestano nadlegovalo ljudi, zahtevajoč od njih jajca, surovo maslo, suho meso in kokoši. Ženske so omenjena živila in kokoši skrivale pred njimi, kajti če so jih slišali, so jih kratko malo vzeli, ne da bi kaj plačali. Kolikor pa so jim jih ponudile v prodajo, so dobile zanje prav malo. Prvo leto so Italijani kazali prijazne obraze, ljudstvo pa je dobro vedelo, da se za to prijaznostjo skriva hinavščina (3).

PRIPRAVE NA UPOR

Tone Šraj-Aljoša iz Nove vasi je bil med prvimi organizatorji narodnoosvobodilnega gibanja na Bloški planoti. Takoj po razpadu predaprilske Jugoslavije oziroma po ustanovitvi OF je začel zbirati somišljenike in simpatizerje za boj proti okupatorju. Navodila za delo je prejemal od Ivana Novaka-Očka in Janeza Hribarja-Toneta. Dobre zveze je imel s partijsko organizacijo v Loški dolini. V tem obdobju je bil Tone zelo aktiven, saj je bila njegova zasluga, da so se na Blokah razmahnile politične priprave za narodnoosvobodilni boj. Toneta so poznali skoraj vsi prebivalci Bloške planote. Bil je zelo nadarjen, delaven in pošten ter zato povsod priljubljen.

Tone je pridobil za sodelovanje Stanka Lenarčiča, bivšega poslanca jugoslovanskega parlamenta, Izidorja Horvata, šolskega upravitelja pri Sv. Duhu (Krajič) in druge zanesljive ljudi, ki so bili narodno zavedni. Z njihovo pomočjo je organiziral akcije zbiranja orožja. Aktivistom, ilegalcem in organizatorjem NOB je pripravil vse potrebno, da pridejo na Bloško planoto. Med drugim je poiskal zanje zanesljive družine, kjer so imeli varno zavetje.

Tone Šraj-Aljoša, aktivist OF, v KPS sprejet 9. avgusta 1941

Konec junija in v začetku julija 1941 so na Bloško planoto začeli prihajati prvi aktivisti, ilegalci, organizatorji NOB. To so bili znani revolucionarji, člani KPS: Janez Hribar-Tone, Ivan Novak-Očka, Franc Popit-Sine, Ignac Voljč-Fric, Dušan Majcen-Nedeljko, Cveto Močnik-Florjan, Dušan Pirjevec-Ahac in Dušan Drolc-Čort.

Prihajali so tudi partizanski borci, poznejši komandantje partizanskih enot: Ljubo Šercer, Mirko Bračič, domačin Stane Semič-Daki, Slavko Kovač-Smeli, Franc Avbelj-Lojko, Tone Vidmar-Luka in drugi.

V drugi polovici junija, po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, je prišel v Ravnik Tone Šraj in se oglasil pri Lojzetu Zakrajšku. Dobro ga je poznal, vedel je, da je zanesljiv, nacionalno zaveden kmečki fant. Povabil ga je k sodelovanju v pripravah za boj proti okupatorju. Lojze ni niti malo pomišljal. Privolil je in obljubil, da bo k delu pritegnil še nekaj zavednih fantov.

Lojze je bil tedaj v severnem predelu Bloške planote najbolj aktiven, pa tudi najbolj politično razgledan, saj je nanj že pred mnogimi leti pozitivno vplival njegov daljnji sorodnik in borec za socialistično družbeno ureditev Janez Zakrajšek-Gorjup. Lojze je kar takoj pridobil za delo še Jožeta Koščaka, bratranca Lojzeta Zakrajška in Jožeta Tekavca. Naloge za delo, ki so jih dobivali od organizatorjev, so se stopnjevale, a so jih skušali s skupnimi močmi opraviti čim bolje.

Prve ilegalce, organizatorje NOB in partizanske borce so sprejele v varstvo kmečke družine, ki so bile narodno zavedne, pripravljene tvegati za pravično stvar svoje imetje in celo svoja življenja. Te družine so bile: Baraga iz Zavrha, Pirc iz Raven, Zakrajšek iz Ravnika, Krašovec s Hribarjevega, Pavlič s Strmce pri Lužarjih (4).

Stanko Lenarčič, bivši poslanec beograjskega parlamenta in aktivni sodelavec OF

Ob napadu nemških armad na Sovjetsko zvezo (22. junija 1941) je Tone Pirc iz vasi Ravne dobil obvestilo, da se mora takoj javiti Tonetu Šraju v Novi vasi. Bila sta tesno povezana na liniji odpora proti okupatorju, zato je Pirc takoj razumel, da gre za nujno zadevo, ko je bil tako nenadoma obveščen.

V Novi vasi sta s Tonetom zajahala vsak svoje kolo in se odpeljala proti Ložu. Ustavila sta se pri Janezu Hribarju. Tu je bil neki tovariš, ki ga Pirc ni poznal. Bil je precej krepak, manjše postave, srednjih let. Janez Hribar mu ga je predstavil: to je tovariš Očka.

Pri Hribarju sta zvedela, da je istega dne zgodaj zjutraj Nemčija napadla Sovjetsko zvezo. Ivan Novak-Očka je dejal, da je napočil čas oboroženih akcij. Tudi Janez Hribar je poudaril potrebo po takih akcijah. Pogovor je nakazal, da bo treba iti z organizacijo odpora proti okupatorju bolj v širino: tako bodo ljudje laže razumeli in podpirali naš boj. Na koncu pogovora je Janez Hribar predlagal Pircu, naj vzame tovariša Očka na svoj dom — nekaj časa

naj ga ima v hiši in naj pazi nanj, da ne bi padel v roke sovražniku. Pirc se je s tem strinjal.

Ivan Novak-Očka je bil tedaj sekretar Notranjskega okrožja KPS. Njegova naloga je bila, da poišče mlade fante, ki so povezani z organizacijo odpora, ki so zanesljivi in delavoljni, da jih sprejme v KP in tako razširi njeno organizacijo v tem predelu Slovenije. Očka se je zadrževal pri Pircu v Ravnah po nekaj dni, odšel opravljat naloge organizacije in se zopet vrnil. Tako se je postopoma zadrževal tukaj od junija do novembra 1941 (5).

VAŽEN AKCIJSKI SESTANEK

Sredi julija 1941 je Tone Šraj organiziral sestanek za vse vasi Bloške planote. Sestanek je bil zvečer v Koroščevem skednju na Hudem vrhu v popolni temi. Na sestanek je bilo povabljenih 25—30 najbolj zanesljivih tovarišev. Tajnikov Tone-Tone Šraj je nekje v kotu polglasno spregovoril. Povedal je, da so se sestali, da bi se pogovorili o boju proti okupatorju. Na sestanku so navzoči le zanesljivi tovariši, sicer pa so zastopane skoraj vse vasi Bloške planote. Šraj je poudaril zlasti konspirativnost dela in pozval tiste, ki jih je strah, naj se odstranijo, preden se bodo začeli pogovarjati konkretno.

Nastala je tišina, nihče se ni ganil. Po kratkem molku je spet spregovoril Tone: »Ali ne bo nihče odšel, se vsi strinjate z našo borbo, ki bo težka in krvava?«

»Vsi, vsi,« so se slišali tihi odgovori. Zatem je spregovoril Janez Hribar-Tone o političnih razmerah doma in po svetu ter o nalogah osvobodilnega gibanja. Poudaril je, da so Nemci pred nedavnim napadli Sovjetsko zvezo in na kratko označil razdelitev Jugoslavije. Boj proti okupatorju bo dolg in hud, zato se je treba temeljito pripraviti in vključiti vanj vse poštene slovenske ljudi. Spregovoril je o ciljih partizanske borbe in naglasil, da je zlasti potrebno zbirati orožje, ki so ga posamezniki shranili po razpadu jugoslovanske vojske, pa hrano, obleko in obutev. Jasno se je treba zavedati, da se bodo pojavljali tudi izdajalci in vohuni, s katerimi je treba neusmiljeno obračunati.

Preden je končal, je tovariš Tone poudaril, da se morajo vsi med seboj tikati. Rekel je, da vikanja med seboj — med tovariši — ne poznamo.

Nadalje je povedal, da je bila v aprilu ustanovljena Osvobodilna fronta (OF). V njej so se združila vsa napredna društva in organizacije za skupen in enoten boj proti okupatorju. Potem je opozoril še na konspiracijo.

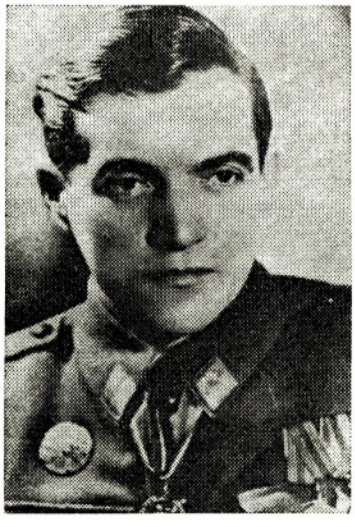

Narodni heroj Stane Semič-Daki (r. 1915)

Ko je Tone končal, so se pogovorili še o tem, kako bodo govorili z ljudmi, da jih čimveč pridobijo za borbo. Na koncu je še Tajnikov Tone na dolgo in široko govoril o konspiraciji. Opozoril je, da bodo Italijani vse, katere bodo sumili, da so povezani z OF, pozaprli. Pri zaslišanju ne sme nihče ničesar izdati, tudi če bi ga mučili. Italijani bodo odnehali, ko bodo spoznali, da od zasliševanega ni kaj pričakovati; zatem ga bodo najbrž izpustili ali pa odpeljali v internacijo (6).

Čas je tekel zelo hitro in vsak dan je bilo slišati kaj novega. Ljudje so se zaupljivo pogovarjali, da so tu in tam videli »četnike« — tako so sprva nazivali partizane. Širila se je govorica, da so to sami mladi fantje, dobro oboroženi ter zelo vljudni in prijazni z domačini.

Iz tiska, ki je prihajal po skrivnih kanalih in so ga aktivisti razpečavali po vaseh in zaselkih Bloške planote, so ljudje spoznavali vojaško in politično stanje ter se čedalje bolj približevali Osvobodilni fronti. Spoznavali so, da ne morejo verjeti okupatorjevim časopisom, ker ti ne prinašajo realnih in resničnih vesti, temveč so le propagandno sredstvo za hvalisanje in povzdigovanje italijanskega ter nemškega fašizma.

Slovenski poročevalec in drugo čtivo, ki ga je izdajala Osvobodilna fronta, si je postopoma iz dneva v dan utiralo pot v hiše, k vsem tistim ljudem in družinam, ki so simpatizirali z OF, pa tudi k tistim, ki so do tedaj še z nezaupanjem gledali na OF ali so ji celo nasprotovali (7).

SPREJEM V KOMUNISTIČNO PARTIJO

Devetega avgusta 1941 so se na povabilo tovariša Očka, sekretarja okrožnega komiteja KPS za Notranjsko, pod vasjo Hudi vrh, v zavetju visokih jesenovih dreves, sestali tovariši: Tone Šraj iz Nove vasi, Jože Korošec in Franc Ivančič s Hudega vrha, Tone Pirc iz Raven in Lojze Zakrajšek iz Ravnika. Sestanek je bil pozno ponoči.

Sklican je bil zato, da bi se pogovorili o sprejemu v komunistično partijo in ustanovitvi prve partijske organizacije na Bloški planoti. Tega sestanka sta se udeležila tudi Ivan Novak-Očka in France Popit-Sine. Očka je v dolgem

govoru pojasnil, kaj je komunistična partija, kakšen je njen program in statut, kakšna mora biti disciplina, kakšne so naloge članov partije, kdo je lahko član partije, kako se mora član partije obnašati in zadržati, da si pridobi ugled in zaupanje med ljudmi.

Na koncu je Očka dejal, da bodo tudi na Blokah osnovali partijsko organizacijo in s tem seveda, da jih sprejme v komunistično partijo. Povedal je, da komunistična partija že dolgo spremlja njihovo delo v boju proti okupatorju in je z njimi zelo zadovoljna, ker dosegajo vidne rezultate. Potem je spregovoril še Sine. Tudi on je posvetil veliko časa razlagi konspiracije. Nato so za sekretarja nove partijske celice izvolili Toneta Šraja (8).

Naslednji mesec, 11. septembra, je bil tak sestanek tudi v Ravniku. Tudi tu sta bila navzoča Očka in Sine. Na sestanek so bili povabljeni: dotedanji član Lojze Zakrajšek, Jože Koščak, Lojze Zakrajšek (Andrejčev) in Jože Tekavec, vsi iz Ravnika.

Očka je vodil sestanek in v dolgem govoru poudaril v glavnem tisto kot na sestanku pod Hudim vrhom. Obrazložil jim je tudi, kako se morajo kot člani partije usposabljati, če hočejo biti kos nalogam v težkem boju, ki je pred njimi. Med drugim je rekel, da je prepričan, da se bodo poglobili v stvar in idejno usposobili ter postali dobri člani partije; to bodo dosegli le s še bolj vztrajnim delom.

Vsi navzoči so se strinjali, da postanejo člani KP, in hkrati pripomnili, da bodo potrebovali pri svojem delu pomoč. Zatem je povzel besedo tovariš Sine. Zelo obširno je govoril o konspiraciji.

Oba, Očka in Sine sta vsakemu posebej segla v roko in čestitala za sprejem v KP. Očka je zatem predlagal za sekretarja celice Lojzeta Zakrajška iz Ravnika (9).

ZBIRANJE HRANE IN OROŽJA ZA PARTIZANE

Globoko v soteski, ob potoku Zale, ki se steka v Iško, v Mrharjevem mlinu, je bila v jeseni 1941 šola za partizanski vodilni kader. Njen cilj je bila strokovna priprava kadra za splošno vstajo, ki naj bi se začela spomladi 1942. Šolo je vodil Ljubo Šercer; v njej so bili sami mladi partizani, stari dvajset do sedemindvajset let.

Šolo so preskrbovali s hrano terenski aktivisti Osvobodilne fronte. Zbirali so jo pri zavednih kmetih in jo dostavljali na dogovorjeno mesto, kamor so ponjo prihajali partizani, tečajniki iz Iške.

Nekega večera konec septembra se je v poznih nočnih urah oglasil v Ravniku pri Lojzetu Zakrajšku tovariš Janez Hribar-Tone. Povedal je, da je šola ostala brez hrane; nujno je, da je nekaj čimprej zberejo in dostavijo na dogovorjeno mesto. Lojze mu je obljubil, da bo hrana tretji večer dostavljena k cerkvi sv. Urha nad Zavrhom.

Takoj naslednjega dne so komunisti posamezno hodili k zavednim kmetom in zbirali hrano. Seveda so morali pri tej akciji poudarjati in prikazovati nujnost boja za osvoboditev izpod okupatorja. Trkali so predvsem na nacionalno zavest in pojasnjevali, kako lačni Lahi ropajo naše nacionalno bogastvo. Govorili so, kako dolgo trpijo naši bratje Primorci pod italijansko fašistično oblastjo — »tudi nam se ne obeta nič boljšega, zato je nujno, da se združimo in jih s skupnimi močmi preženemo iz naše domovine«.

Akcija je dobro uspela. Nekateri kmetje so jim dali kruha, drugi masti, spet drugi krompirja, moke ali česa drugega. V Turkovi trgovini so dobili precej makaronov, masti, sladkorja, riža, slanine in moke. V mraku so vse to znosili vkup in shranili v Lojzetovi sobi. Zbrali so toliko hrane, da je tisti večer niso mogli vse odnesti.

Ko se je na dogovorjeni večer stemnilo, so vsi štirje komunisti napolnili nahrbtnike in krenili proti dogovorjenemu mestu. Bali so se, da ne bi koga srečali, kajti če bi jih kdo opazil, bi bilo to zanje zelo neprijetno, če ne usodno.

K cerkvi sv. Urha so prispeli prvi. Kmalu za njimi so prišli tudi tisti s Kremence, od Cajnarjev in s Kožljeka. Tudi tamkajšnji aktivisti so bili obveščeni, da je treba pripraviti hrano za šolo. Stopili so v krog, da se pogovore ter izmenjajo izkušnje pri svojem aktivističnem delu. Med pogovorom so prispeli partizani in začeli urno spravljati hrano v svoje nahrbtnike.

Borci so bili prinesene hrane zelo veseli. Komandant šole Ljubo Šercer se je zahvalil za hrano in poudaril, da se naša partizanska vojska bojuje za osvoboditev slovenskega in vseh jugoslovanskih narodov, ki jih je podjarmil fašistični okupator; dalje, da po vsej Jugoslaviji stopajo prostovoljci v NOV, ljudstvo pa jih podpira s hrano, obleko in orožjem. Fašistični okupatorji so mislili, da jih bo naše jugoslovansko ljudstvo sprejelo z odprtimi rokami, sprejema pa jih z orožjem in veliko mržnjo. Nato je še povedal, da Rdeča armada

Narodni heroj Slavko Kovač-Smeli (1919—1942)

razbija fašistično moč, čeprav trenutno fašisti zasedajo precejšen del ozemlja Sovjetske zveze, »ni pa več daleč dan, ko bo Rdeča armada z našo pomočjo pregnala fašistično svojat in jo dokončno uničila« (10).

Tako kot v severnem predelu Bloške planote je potekalo zbiranje hrane tudi na južni strani, v vaseh Nova vas, Hudi vrh, Ravne, Runarsko, Benete, Metulje, Studenec in Topol. Zbrano hrano so v nočnih urah odnašali na Hudi vrh h Koroščcu. Od tam pa je romala k enoti nad Metulje oziroma v Smrekovec.

Trgovec Lenarčič iz Nove vasi, ki je delil hrano na živilske nakaznice, je vso preostalo oziroma odvečno hrano oddal partizanskim enotam. Spomladi 1942 se je prek članov partije dogovoril s partizansko enoto na Smrekovcu, naj ta nad Bloško planoto pričaka voz, kjer se bo peljala hrana iz Rakeka v Novo vas, ter zapleni vsa živila in druge stvari, potrebne partizanom (11).

Desetega ali dvanajstega oktobra se je oglasil Janez Hribar pri Lojzetu v Ravniku. Spraševal je, kje bi dobili nekaj ročnih bomb, ker jih bodo prav kmalu potrebovale partizanske enote. Lojze mu je zaupno povedal, da ima on sam skritih nekaj zabojev bomb, ki jih je dobil ob razpadu jugoslovanske vojske. Hribar je rekel, da jih bo treba v kratkem odnesti na dogovorjeno mesto.

Že po dveh dneh je bil Lojze obveščen, da je treba še isti večer prinesti bombe pod hrib med Volčjim in Novo vasjo. Takoj je obvestil Jožeta Koščaka in Jožeta Tekavca, da se morata v mraku javiti pri njem s praznima nahrbtnikoma. Četrtega člana partije ni bilo doma, trenutno je bil v Ljubljani.

V mraku sta se Koščak in Tekavec zglasila pri Lojzetu, kot jima je bilo naročeno. Vsi trije so s praznimi nahrbtniki odšli v gozdiček Krajc, na severni konec Ravnika. Lojzeta je skrbelo, kako bo v temi našel kraj, kamor je skril bombe, saj je od tedaj preteklo že pol leta.

Nenadoma se je Lojze ustavil, pogledal okrog sebe in veselo vzkliknil: »Srečo imamo, ravno prav smo prišli, prav tu, v tem grmu, imam skrita dva zaboja bomb.« Počepnili so in začeli brskati po mahu in resju. Hitro in previdno so zlagali narezane jeklene hruške v nahrbtnike. Že po nekaj minutah so bili vsi trije nahrbtniki nared.

Šli so kar povprek čez vrtove in travnike, mimo zaselka Lahovo, proti vasi Volčje. Vas so v velikem loku obšli, kar prek njiv, da so se izognili pasjemu laježu. Noge so komaj premikali, ker se jim je na čevljih nabirala vlažna prst. Z znojem premočenimi hrbti so rinili pod hrib in še kakih tristo metrov dalje. Tako so prišli v bližino dogovorjenega mesta. Lojze je tu stopil k staremu razpelu in napol tiho zaklical: »Jernej, Jernej!« »Ali si ti, Miha?« je slišal pritajen odgovor. (Imeni Jernej in Miha sta bili dogovorjeni znak.)

»Nekam težko ste se obložili,« je rekel Tajnikov Tone, ko je pomagal sneti nahrbtnike s premočenih hrbtov. »Kar težke so te narezane hruške,« so mu smeje se odgovorili. »Brž si jih preložimo, ker nimamo veliko časa,« je rekel Tone, »bombe morajo biti še nocoj v partizanskem taborišču.« Urno so si nadeli nahrbtnike, se poslovili in se razšli.

Čez nekaj dni — devetnajstega oktobra, ob napadu na Lož — so pozno v noč odmevale detonacije tistih ročnih bomb, ki so jih prenesli iz skrivališč v partizanske roke, da so jih te metale na fašistične krvnike.

V tistih dneh pa so komunisti v južnem predelu Bloške planote po vaseh zbirali orožje in naboje. Dobili so nekaj pušk, puškomitraljez in večjo količino puškinih nabojev. Vse orožje in naboje, ki so ga tedaj in pozneje zbrali, so oddali v vasi Metulje pri Šraju. Tja so prihajali partizani in zbrano odnesli v partizanski tabor (12).

VOLITVE V TERENSKE ODBORE OSVOBODILNE FRONTE

Člani partije, partijske celice Ravnik, so v drugi polovici oktobra 1941 na sestanku sprejeli sklep, da bodo začeli takoj ustanavljati terenske odbore Osvobodilne fronte (OF). Naloge so si takole razdelili: Lojze Zakrajšek je prevzel vasi Sv. Duh (sedaj Krajič), Škrabče, Zakraj, Strmco in Lužarje; Jože Koščak — Volčje, Gradiško, Mramorovo in Šivče z okoliškimi zaselki; Jože Tekavec pa Škufče, Lepi vrh, Štorovo, Zavrh in Povšeče. Glede Ravnika so se dogovorili, da bodo to vas organizirali skupaj in prvo, da si pridobe vsaj malo izkušenj.

Prvi ustanovni sestanek Osvobodilne fronte je bil v Ravniku pri Zakrajšku, po domače pri Mišču. Člani partije so sestavili vabilo z okrožnico, ki je romala od hiše do hiše — tak je bil običaj v vasi. Sestanka so se udeležili v glavnem poglavarji družin iz vseh hiš razen dveh. Iz nekaterih se ga je udeležilo celo več družinskih članov. Navzoč je bil tudi mlad študent Dušan Drolc-Čort, ilegalec, politični aktivist, ki je bil doma iz Štajerske, menda iz Laškega. Ta je najprej orisal politične razmere doma in po svetu, nato je na-

kazal namere okupatorjev in domače buržoazije, ki je izdala jugoslovanske narode. Prikazal je položaj slovenskega naroda in nujnost neizprosnega oboroženega boja za izgon okupatorja.

Udeleženci so razpravljali odkrito in sproščeno o vseh vprašanjih, govorili o gmotni pomoči narodnoosvobodilni vojski, o medsebojnem zaupanju in enotnosti, o vlogi Rdeče armade, o tem, kakšna je naloga vsakega poštenega in zavednega Slovenca, ki ljubi svoj dom, svojo zemljo in narod, kje je njegovo mesto.

Nazadnje so se pogovorili še o konspiraciji, nato pa so izvolili z javnim glasovanjem terenski odbor. Za predsednika je bil izvoljen Lojze Zakrajšek, za tajnika Jože Tekavec, za blagajnika Alojz Hiti, za člana pa Jože Koščak in Lojze Zakrajšek (Andrejčev).

Preden so se razšli, so nekateri pripomnili, da bi bilo zelo dobro, če bi jih kdo večkrat seznanil o položaju na frontah, ker okupatorskim vestem ne morejo verjeti.

Čez nekaj dni po ustanovnem sestanku OF v Ravniku je bil Andrej Jaklič v občinski pisarni. Župan Jože Rudolf mu je očital, zakaj se je udeležil sestanka OF. Jaklič ni reagiral na županov očitek, ker se je dobro zavedal, da je bolje zanj, če pogoltne njegove očitke, kot pa da bi izgovoril kako nepremišljeno besedo, zaradi katere bi se lahko znašel v zaporu (13).

Narodni heroj Miloš Zidanšek (1909—1942)

Komunisti partijske celice Ravnik so naslednje dni izvolili terenske odbore Osvobodilne fronte še v teh vaseh in zaselkih: Strmca, Zakraj, Sv. Duh (sedaj Krajič), Škrabče, Škufče, Lepi vrh, Štorovo, Zavrh, Povšeče, Gradiško, Mramorovo pri Pajkovem in Sv. Trojica (sedaj Šivče). Nekaj manjših naselij je bilo združeno s sosednjimi vasmi. Eni sestanki so bili obiskani dobro, drugi pa slabše, saj se je še marsikdo preveč bal okupatorjev. Na vseh sestankih so navzoči z javnim glasovanjem izvolili tričlanski odbor Osvobodilne fronte.

Pri ustanavljanju terenskih odborov Osvobodilne fronte sta pomagala Dušan Drolc-Čort in Tone Bavec-Cene. Na sestankih so aktivisti razvili široko politično dejavnost in z njimi dosegli lep uspeh. Po njih so ljudje razpravljali o narodnoosvobodilnem boju v ožjem družinskem krogu, na cesti, v gostilni, trgovini, v hlevih, povsod tam, kjer so se srečevali. Ponekod so govorili celo preveč javno in glasno.

Janez Hribar je po tej množični aktivizaciji nekoč dejal: »Prej sem hodil skozi vasi mimo hiš, ponoči in v mraku, in so se me ljudje izogibali ter postrani gledali. Sedaj hodim lahko tudi podnevi, ljudje me pozdravljajo in želijo z menoj govoriti.«

Partizani so se po vaseh gibali bolj prosto kot do tedaj, vaščani so jih sprejemali v svoje domove, jim dajali jesti in piti ter jih opozarjali na nevarnost sovražnika. Ponavadi sta v tem obdobju NOB podnevi hodila skupaj po dva partizana, le redkokdaj več (14).

Tiste novembrske dni so tudi v južnem predelu Bloške planote ustanavljali terenske odbore OF. Kot se spominja Tone Pirc, so te odbore ustanovili v vaseh Ravne, Hudi vrh in menda v Metuljah. V drugih vaseh — Nova vas, Velike Bloke, Glina, Studenec, Runarsko in Benete — pa so imeli zaupnike OF; tudi prek njih se je razmahnilo politično delo. Prav tako so imeli zaupnike v Topolu in na Velikem vrhu. Komunisti partijske celice Hudi vrh so imeli na skrbi posamezne vasi, kjer so redno obiskovali terenske odbore OF in posamezne zaupnike ter prek njih izvajali politične naloge. Tone Pirc je obiskoval vasi Ravne, Runarsko, Benete in Topol, Tone Šraj Novo vas, Velike Bloke in Glino, Jože Korošec in Franc Ivančič pa Hudi vrh, Metulje, Studenec in Veliki vrh.

V tistem obdobju je bilo politično delo najtežje v južnem predelu Bloške planote, ker sta bili v Velikih Blokah in Novi vasi sovražni postojanki. Severni predel Bloške planote je bil sicer brez postojank sovražne vojske, vendar pa so tja skoraj vsak dan prihajali Italijani po dva ali trije, in izsiljevali od ljudi jajca, surovo maslo in suho meso. Takrat je marsikatera kokoš plačala z življenjem, če se je preveč oddaljila od hiše ali gospodarskega poslopja (15).

ORGANIZACIJA NARODNE ZAŠČITE

Člani partijske celice Ravnik so v oktobru 1941 organizirali Narodno zaščito. Zbrali so skupino fantov, ki so bili sicer doma, toda oboroženi in pripravljeni na oborožene akcije proti okupatorju. Večina teh je bila že odslužila vojaški rok in so bili vešči v ravnanju z orožjem. Tudi na območju Kremence je partijska organizacija organizirala skupino fantov kot Narodno zaščito in jih oborožila.

V prvi polovici oktobra je dal Janez Hribar pobudo za prvo večje srečanje s partizani pri cerkvi sv. Urha nad Zavrhom. Tja so prišli partizani iz Zale, z območja Ravnika, Kremence in Bezuljaka pa so prišli fantje, ki so bili že organizirani v Narodni zaščiti. Prišli so oboroženi s puškami in ročnimi bombami, s seboj pa so prinesli hrano za partizane. Na tem srečanju so se pogovarjali o težavnem položaju Slovencev v okupirani domovini, o nalogah aktivistov na vasi, o ciljih Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnega boja, o napadih na italijanske postojanke. Skupaj so zapeli nekaj narodnih in partizanskih pesmi. Najbolj zbrano so urezali pesem Kosec koso brusi. Cilj srečanja, ki ga je želel doseči Hribar, je bil, da so se domači fantje, ki jih je bilo kakih trideset, spoznali s partizani in njihovim življenjem ter izmenjali medsebojne misli (16).

V Ravniku in sosednjih vaseh so se fantje vse bolj vključevali v Narodno zaščito. Do decembra 1941 je bilo po skupinah organiziranih že nad štirideset fantov, ki so bili vsi oboroženi s puškami in ročnimi bombami, imeli pa so tudi tri puškomitraljeze in nekaj naletnih min. Zbirali so orožje, širili idejo o neizogibnem oboroženem uporu proti Italijanom. Pridobivali so nove mlade fante ter jih oskrbeli z orožjem in drugo vojaško opremo. Pripravljali so se za obrambo, da bi prekopali ceste in podrli čeznje drevje, če bi hotel sovražnik prodreti na njihovo tako imenovano osvobojeno ozemlje.

Dobro so bili povezani s skupino partizanov na Kožljeku, kasneje posebno z bataljonom Ljuba Šercerja, ki je bil ustanovljen v decembru in je taboril prav tako blizu Kožljeka. S komandantom bataljona Milošem Zidanškom so bili dogovorjeni, da spadajo pod njegovo poveljstvo in da jih lahko pokliče, če bi bataljon nujno potreboval pomoč v oboroženi akciji (17).

USTANAVLJANJE RAJONSKIH KOMITEJEV KP SLOVENIJE

Spričo političnega stanja na terenu je nastala potreba po ustanovitvi rajonskih komitejev KPS. Tako je v novembru 1941 okrožni komite KPS dal pobudo za ustanovitev rajonskega komiteja KPS Ravnik-Kremenca. Obstajali sta dve partijski organizaciji, ena v Ravniku in druga na Kremenci.

Ustanovni sestanek rajonskega komiteja KPS je bil v Ravniku. Navzoč je bil Janez Hribar. Ta je najprej obrazložil domače razmere, ki so se v zadnjem času močno spremenile v korist Osvobodilni fronti in narodnoosvobodilnemu boju. Dejal je, da so ljudje v Ravniku in okolici — kakor tudi na Kremenci, pri Cajnarjih in v okolici — dobro poučeni o NOB. Poudaril je, da bo v prihodnje glavna naloga partije, da pripravi mlade fante za odhod k partizanom. V zgodnji pomladi je treba pripraviti ljudi za splošen ljudski upor in osvoboditi predele od Borovnice do Bloške planote in Loško dolino. To pa se bo dalo doseči samo z dobrim političnim delom.

Razvila se je živahna razprava, v kateri so podprli sklep okrožnega komiteja KPS za Notranjsko, da je treba ustanoviti rajonski komite KPS Ravnik-Kremenca. Hribar je nato povedal, da bodo po sklepu okrožnega komiteja sestavljali rajonski komite KPS Ravnik-Kremenca tovariši Franc Rudolf s Kremence, Leopold Mramor s Slugovega in Lojze Zakrajšek iz Ravnika. Dolžnost sekretarja je prevzel Franc Rudolf.

Od tedaj so bile partijske celice Ravnik in Kremenca med seboj tesneje povezane, sprejemale, usklajevale in izpolnjevale so skupne naloge in akcije za delo. S partijsko celico Hudi vrh pa so vzdrževali akcijske zveze predvsem prek sekretarja Toneta Šraja. Prek te organizacije je rajonski komite KPS Ravnik-Kremenca prejemal tisk Osvobodilne fronte in NOB, ki je prihajal na Bloško planoto po raznih skrivnih kanalih. Sicer je bila partijska organizacija Hudi vrh organizacijsko vezana na loško-bloški rajonski komite KPS (18).

USTANOVITEV TERITORIALNEGA VOJAŠKEGA ŠTABA

Šestega januarja 1942, na cerkveni praznik »svetih treh kraljev«, so obiskali Lojzeta Zakrajška v Ravniku Janez Hribar, France Popit in Lojze Ule. Prišli so z namenom, da ustanovijo teritorialni vojaški štab. Na sestanek so bili povabljeni: Stanko Lenarčič, gostilničar in trgovec ter bivši poslanec jugoslovanskega parlamenta, Izidor Horvat, šolski upravitelj osnovne šole pri Sv. Duhu, Anton Turk, gostilničar in trgovec, ter Lojze Zakrajšek, oba iz Ravnika. Sestanek je bil v Turkovi gostilni.

Sestanek je vodil Popit. Povedal je, da je ta predel politično tako razgiban, da je treba preiti na splošno ljudsko vstajo proti okupatorju. Dejal je, da Italijani čutijo, da jih ljudstvo sovraži, zato si ne upajo več tako brezskrbno hoditi po stranskih vaseh; to pa je treba izkoristiti in jim še bolj pognati strah v kosti; naj vedo, da niso zaželeni na naših tleh!

Po jedrnatem Popitovem uvodu se je razvila živahna razprava. Strinjali so se, da je napočil čas za vsesplošni ljudski upor. Govorili so o pripravah na vstajo, o teritoriju, ki naj bi ga zajel upor, o splošni mobilizaciji ljudskih in materialnih sil, o oskrbi partizanskih borcev, o nalogah prebivalstva na tem območju osvobojenega ozemlja. To ozemlje naj bi obsegalo pogorje nad Igom, Robom, Karlovico in Loški potok. Na drugi strani pa naj bi segalo osvobojeno ozemlje od Begunj do železniške proge Rakek—Borovnica.

Na koncu sestanka so sestavili teritorialni vojaški štab: Lojze Zakrajšek je prevzel vojaške naloge in povezavo s partizanskimi enotami, Izidor Horvat agitacijo in propagando, Lenarčič in Turk pa oskrbo. Poudarjeno je bilo, da se mora vsak član štaba v polni meri zavedati odgovornosti za svoje področje dela, hkrati pa morajo biti vsi med seboj tesno povezani.

Teritorialni vojaški štab naj bi deloval na območju Bloške planote in Cajnarjev s centrom Sv. Vid (sedaj Žilce). Člani teritorialnega vojaškega štaba so se dobro zavedali svojih dolžnosti. Organizirali so in sami dajali materialno pomoč, hrano, denar in drugo blago, organizirali zbiranje posojila Osvobodilne fronte, denar je prevzemal Lenarčič, ki je od vsega začetka in še nadalje, moralno in gmotno podpiral NOB. Anton Turk je vozil s konji iz Nove vasi v Ravnik smuči in drugo blago za partizane, k njemu pa so prihajali po material borci Šercerjevega bataljona. Najtesneje so sodelovali s komandantom Šercerjevega bataljona Milošem Zidanškom — ta je padel že februarja 1942 (18 a) — in z njim kovali načrte za oborožene akcije na italijanske postojanke, obenem pa aktivno delali s terenskimi odbori Osvobodilne fronte.

Na žalost pa delo teritorialnega vojaškega štaba ni bilo dolgotrajno, saj so ga že po poldrugem mesecu od ustanovitve štaba zavrle številne aretacije (19).

DELO REAKCIJE

Pod vplivom Katoliške akcije v Sloveniji, ki je 20. oktobra 1936 posodobila svoja pravila in jih prilagodila političnim potrebam slovenskega klerikalnega vrha, so zrasle številne klerofašistične organizacije, med katerimi so bile najpomembnejše: Mladci Kristusa kralja (za srednješolsko mladino), Straža v viharju (predvsem za visokošolsko mladino) in Fantovski odseki (»slovenski fantje«) — polvojaška organizacija po fašističnem vzoru, ki je skušala zajeti zlasti kmetsko in delavsko moško mladino.

Katoliško akcijo na Blokah je vodil tedanji kaplan in poznejši župnik Anton Hren. Organizirana je bila v sekcije in klube: slovenski fantje, Marijina družba, dramska sekcija, pevski zbor, ki ga je vodil sam Hren, smučarski klub in tamburaški zbor.

Katoliška akcija je črpala moč iz čustev vernih ljudi, predvsem tistih oseb in družin, ki so bile — lahko bi dejal — fanatično religiozne. Taki ljudje pa so se našli skoraj v vseh vaseh. Takšen je bil zlasti del žensk, ki so skoraj vsak dan hodile v cerkev in so bile tesno povezane z duhovniki. Njihova dobro pripravljena organizacija je imela po vsej Bloški planoti razširjeno vohunsko in ovaduško mrežo. Tako je bila cerkev dobro obveščena o dogodkih in razpoloženju ljudi.

Poleti 1941 je župnik Hren s pomočjo svojih privržencev zbiral orožje, ki je še ostalo ob razpadu bivše jugoslovanske vojske. Da bi ga zbral čimveč, je razpredel nakupovalno mrežo. Za jugoslovansko mavzerico je plačal 300 lir, pa tudi več. Uspelo mu je, da je nakupil nekaj pušk od nerazgledanih ljudi, ki se niso zavedali, proti komu bo to orožje naperjeno, koga bo pobijalo. Franc Ivančič s Hudega vrha — sedaj živi v Novi vasi — ve povedati, da je leta 1941 prosil nekega fanta na Hudem vrhu, naj mu izroči puško za partizane, ker bo rabila za boj proti okupatorju. Fant je zahteval za puško 300 lir, kolikor bi plačal župnik Hren. Ivančič mu je odgovoril, da nima denarja in fant je zato prodal puško župniku Hrenu (20).

Pozno jeseni, ko so člani partije in aktivisti OF imeli v vaseh sestanke in volili terenske odbore OF, so tudi klerikalci organizirali sestanke in skušali pridobiti ljudi zase. V severnem predelu Bloške planote sta vodila sestanke Rafael Oražem, študent bogoslovja, doma z Runarskega, in Stanko Cimperman, študent prava, doma iz vasi Kramplje.

Teh sestankov se je udeležilo malo ljudi, večinoma so vabili nanje svoje sorodnike in zanesljive pripadnike, mednje pa je prišel tudi kak zaveden in pošten fant, ki je bil povezan z Osvobodilno fronto, ne da bi za to vedeli, pa je potem povedal, kaj so razpravljali na sestankih. Govorili so, da morajo biti naši ljudje do Italijanov lojalni, saj so Italijani katoličani z visoko kulturo. O OF so govorili, da jo vodijo komunisti, ki bodo klali poštene katoličane,

če bi se jim pustili, a jim ne smemo dovoliti, da bi uničili slovenski narod. V gozd so odšli sami lenuhi, ki bi radi živeli na račun poštenih delovnih ljudi. To da so najhujši izprijenci, izrodki slovenskega naroda, zato jim ne sme nihče dati niti koščka kruha.

Stane Cimperman je na sestanku pri Mežnarju na Volčjem govoril, da hočejo komunisti našo domovino priključiti sovjetski Rusiji, patriote pa pokončati. Če bi komunisti zmagali, je dejal, bi podrli vse cerkve, pobili vse duhovnike in vsakogar, ki bi veroval v boga, zaprli. Osvobodilna fronta da je samo plašč komunizma, zato se je treba dosledno boriti proti OF, ker je to boj proti komunizmu. Zaupljivo je povedal, da v tem boju niso sami. Za njimi stojita močna zaveznica Anglija in jugoslovanska vlada s kraljem Petrom, ki jim dajeta vso moralno pomoč. Anglija in Amerika se sedaj sicer bojujeta skupaj z Rusijo proti fašizmu. Ko pa bo fašizem uničen, bosta Anglija in Amerika porazili še Rusijo, »mi pa bomo pri nas sami obračunali z maloštevilnimi komunisti«. Tako bo človeštvo po dolgem času spet svobodno zadihalo, ker bo komunizmu odklenkalo na vsem svetu. O sestanku in izjavah Staneta Cimpermana mi je (avtorju J. T.) čez nekaj dni poročal neki udeleženec sestanka.

S sestanki si klerikalci niso veliko pomagali, niso dosegli posebnega uspeha — tudi zato ne, ker niso mogli dobiti med vaščani na vasi aktivnih in sposobnih organizatorjev. Nekoliko so si le utrdili obveščevalno mrežo, ki je bila sicer že organizirana prek članic Marijine družbe in »slovenskih fantov«. Nesporno pa je, da so se takrat sile napredka in najbolj mračne sile reakcije srdito spopadle. Nasprotstva med njimi so se sprevrgla v zelo oster boj — prvič v zgodovini tega predela Notranjske (21).

POŽIGI IN ARETACIJE

Aktivnost OF se je tako razmahnila, da jo je opazil tudi sovražnik. Župnik Hren se je razburjal, ko je spoznal, da si OF pridobiva vse več zaupanja pri ljudeh, da se prebivalci Bloške planote čedalje bolj povezujejo z OF. Od svojih privržencev je zvedel, da v Ravnik zahajajo partizani, verjetno pa ni vedel, da so to organizatorji NOB. Lenarčič iz Nove vasi je povedal, da se je župnik Hren v njegovi gostilni pri Modicu, ko je bil malo okajen, jezil in poudarjal, da je za Bloško planoto najbolj nevarna vas Ravnik, češ da je tam center komunizma, ki bi ga morali Italijani ob prvi priložnosti razbiti, da ne bi okuževal drugih vasi, naivneže, ki so nasedli komunistični propagandi, pa zapreti. Brigadir karabinjerske postaje Pietro De Stante pa je v Usenikovi gostilni v zaselku Podveliki vrh na cerkveni praznik »Štefanov dan« 26. decembra 1941 med drugo in tretjo uro ponoči v ožji in veseli družbi v pijanosti izjavil, da je Ravnik Italijanom najnevarnejša vas na Blokah in da ga bodo ob prvi priložnosti pokončali. O tej brigadirjevi izjavi je Tone Šraj takoj obvestil Lojzeta Zakrajška (22).

Dvaindvajsetega januarja 1942 so v prosvetnem domu v Novi vasi priredili za šolske otroke »befano«. Šlo je za tradicijo pravljične starke, ki prinaša otrokom za cerkveni praznik v noči pred šestim januarjem darila. Pri »befani« so bili navzoči: capocentro Hvala, komandant postojanke Velike Bloke, major Mancha, župan Rudolf in nekaj oficirjev. Tudi učiteljstvo se je moralo udeležiti prireditve. Najprej je govoril capocentro: o ducejevi dobrotljivosti. Za njim je spregovoril župan Rudolf, ki je hvalil Italijo in poudarjal, da je naše ljudstvo hvaležno Mussoliniju in kralju Viktorju Emanuelu, ki sta ga rešila, tako da je italijanska vojska vkorakala v našo domovino. Po županovem govoru so otrokom razdelili darila, ki so bila pripravljena v velikih papirnatih vrečah z napisi »Il dono del Duce«. Pri sprejemu darila je moral vsak otrok pozdraviti z rimskim pozdravom in se zahvaliti duceju za obdaritev (23).

Konec januarja ali v začetku februarja 1942 so se v Ravniku sestali: Janez Hribar, Tone Šraj in Lojze Zakrajšek. Pogovorili so se o delu in organizaciji varnostnoobveščevalne službe na Blokah. Predvidevali so, da bo okupator začel aretirati tiste tovariše, ki jih je že ali jih še bo opazil kot aktiviste narodnosvobodilnega gibanja. Janez Hribar je zahteval od Toneta Šraja, da pojasni, kako je organiziral obveščevalno službo. Če bi namreč ogroženim tovarišem pretila aretacija, naj bi se pravočasno umaknili. Šraj je pojasnil, da ima v kasarni v Velikih Blokah zaupnika, vojaško osebo, ki bo v primeru nameravanih aretacij takoj obvestila zaupnika na karabinjerski postaji v Novi vasi. (Na karabinjerski postaji sta bila redno zaposlena bivša jugoslovanska orožnika Kaplan in Ravljen, dodatno pa je opravljal službo tudi upokojeni orožnik Dobrila. Tone Pirc zatrjuje, da je na karabinjerski postaji rabil za zvezo Dobrila.) Ta naj bi takoj telefonično obvestil poštnega uslužbenca z dogovorjenim geslom. Poštni uslužbenec pa bo takoj poročal Tonetu Šraju. Tudi če bi prišle na Bloke kake nove italijanske enote, ki bi hotele izvesti aretacije,

ali če bi morda nameravali aretirati sami karabinjerji, bo Tone Šraj pravočasno obveščen. Šraj je dodal, da je v Novi vasi in na Hudem vrhu organiziranih deset fantov med 17 in 18 leti, ki naj bi tako obvestili ogrožene tovariše o obetajočih se aretacijah, da bi se lahko še pravočasno umaknili. Če bi zapadel sneg, bi nalogo opravili na smučeh. Po Tonetovih informacijah je bila varnostnoobveščevalna služba izredno lepo organizirana, škoda le, da niso izvedli kakšnih preskusov oziroma vaj (24).

Štirinajstega februarja 1942 popoldne je močna posadka italijanske vojske pridrvela v Pavličevo gostilno na Strmco. Vsa Pavličeva družina je aktivno delala za NOB. Prek nje je potekala zveza z Velikimi Laščami in Ljubljano. Ko so Italijani vdrli v hišo, so bili štirje bratje doma, dva pa sta bila trenutno odsotna. Očitno je šlo za izdajstvo: Italijani so dobro vedeli, kaj počno Pavličevi, saj je k njim prihajalo razno blago iz Ljubljane za NOV. Vse štiri so aretirali, zraven pa še Rafaela in Franca Kočevarja iz Lužarjev ter Boža Berkolačića iz Prezida, ki so bili tedaj slučajno v Pavličevi gostilni. Vseh sedem so zvezali, jih spravili na kamion in zastražili, nato so začeli preiskovati hišo. Pri tem so pokradli vse, kar jim je prišlo pod roke, in tako kričali, da se je slišalo v sosednje vasi. Mislili so, da bodo našli orožje ali kake druge predmete, s katerimi bodo lahko dokazali, da je Pavličeva družina povezana z »banditi«. Kljub temeljiti preiskavi pa niso našli nič takega, s čimer bi lahko opravičili in utemeljili aretacije. Očitno je bilo, da je zanje izdajstvo tako prepričljivo, da se ni treba ozirati na neuspešno preiskavo.

Ko so vse premetali, so v sredino hiše nanesli slame in drv ter jo zažgali. Tako so naredili tudi v skednju, kozolcu in hlevu. Ko je bila hiša z gospodarskimi poslopji vred v plamenih in ko so videli, da ne more nihče več ničesar rešiti, so se z aretiranimi odpeljali v postojanko Velike Bloke. Tam so jih zaprli in nekaj dni pretepali, nato so jih odpeljali v ljubljanske zapore, pozneje pa v internacijo (25).

Devetnajstega februarja 1942 zjutraj se je pripeljalo v Novo vas kakšnih deset italijanskih tajnih policajev. Prišli so iz Ljubljane z nalogo, da bi aretirali fante in može, ki so delali za NOB. Najprej so poizvedovali za Tonetom Šrajem iz Nove vasi in Jožetom Koroščem s Hudega vrha, ki pa sta se bila pravočasno umaknila. Policija, številčno močno okrepljena, se je ob podpori vojaštva iz Velikih Blok napotila v Ravnik in takoj obkolila Zakrajškovo domačijo. Lojze je zagledal Italijane šele takrat, ko so že obkoljevali hišo. Beg iz hiše je bil nemogoč, zato je skočil na podstrešje, v shrambo za žito. Pomislil je, da ga bodo kaj kmalu našli, ko bodo preiskovali hišo. Stekel je po stopnicah navzdol, skozi kuhinjo in pri zadnjih vratih za hišo, kjer so stali svinjski hlevi. Pred vrati za hišo je ležal velik kup snega, ki je nekaj dni prej zdrsel s strehe. Ta ga je kril, da ga Italijani niso takoj zagledali. Zaprl se je v svinjski hlev med prašiče, toda živali so se ga ustrašile in začele močno kruliti. Medtem so Italijani že vdrli v hišo in hkrati zasedli vse prostore. Lojze je skočil iz svinjskega hleva, se urno pognal v kup snega in začel z glavo riniti vanj, da bi se tako skril pred Italijani. Tudi sestra Mimi je hitela metati sneg nanj, a bilo je že prepozno. Hiša je bila obkoljena, neki vojak ga je zagledal. Takoj ga je obkolilo kakšnih deset Italijanov z naperjenimi puškami in pištolami. Kričali so, naj dvigne roke. Dokler se niso prepričali, da je brez orožja, si niso upali priti bliže. Šele potem so stopili k njemu. Suvali so ga s puškinimi kopiti in kričali: »Bandito, bandito!«

Aretiranega Lojzeta so odpeljali na karabinjersko postajo v Novo vas. Istega in naslednjega dne so aretirali še tele može in fante: iz vasi Ravne Toneta Pirca, Franca Hočevarja in Lojzeta Ivančiča; s Hudega vrha Franca in Ludvika Ivančiča, Alojza in Franca Avžlaharja, Franca Usenika, Dominika Usenika, Franca in Ivana Lipovca; iz Metljan Lojzeta, Janeza in Andreja Šraja; iz Topola Franca Hitija, z Runarskega Franca Ivančiča; iz Nove vasi Jožeta Semiča, iz Ravnika Alojza Hitija, s Hribarjevega Janeza Kraševca in njegova sinova Lojzeta ter Staneta.

Narodnoosvobodilnemu gibanju na Bloški planoti je bil s temi aretacijami zadan močan udarec. Varnostnoobveščevalna služba ki jo je nekaj dni prej organiziral Tone Šraj, ni izpolnila svoje naloge: fantje in možje niso bili obveščeni o prihodu tajne policije, ki je imela nalogo izvesti aretacije. Šele po vojni se je zvedelo, da je varnostnoobveščevalna služba v redu funkcionirala do Toneta Šraja, tam pa se je zataknilo. Tone Pirc in Lojze Zakrajšek sta 3. aprila 1981 povedala, da je pokojni Aleksander Lavrič nekoč povedal, da je zaupna oseba s karabinjerske postaje telefonično sporočila ,da se je v Novo vas pripeljala italijanska tajna policija da bi aretirala aktiviste NOB. Lavrič je takoj obvestil o tem Toneta Šraja, ta pa je odšel na Hudi vrh k Jožetu Korošču. Oba sta se pravočasno umaknila, ne da bi bila obvestila organizirane

mlade fante in jim naročila, naj gredo v vas opozorit na nevarnost ogrožene tovariše (26).

SPOPAD V RAVNIKU

Dne 25. marca 1942, na cerkveni praznik, se je manjša partizanska skupina podnevi zadrževala v gozdičku blizu Ravnika. Bila je na pohodu in je tam čakala večera, da bi ponoči nadaljevala pot. Fantje so bili brez cigaret, zato so stopili v vas okoli štirinajste ure, da bi jih kupili v gostilni Turk.

Oblečeni so bili v civilne obleke, le eden je bil oblečen v jahalne hlače bivše jugoslovanske vojske. Janez Trdan (to je bilo najbrž njegovo ilegalno ime) in eden neznanega imena sta bila srednjih let. Pod suknjiči za pasom sta imela pištoli. Tretji pa je bil mlad dečko, sin Janeza Trdana, star okoli petnajst let in neoborožen. Stopili so v gostilno, nekaj malega popili in pojedli ter naročili cigarete. Nič hudega sluteč so plačali, se poslovili in odšli.

Medtem ko so bili partizani v gostilni, so na zgornjem koncu vasi, v »gornjem Ravniku«, trije italijanski vojaki hodili po hišah in kupovali jajca ter surovo maslo.

Partizani in italijanski vojaki so se srečali sredi vasi. Partizani so šli po klancu navzgor proti »gornjemu Ravniku«, Italijani pa navzdol proti »dolnjemu Ravniku«. Pri srečanju so jih Italijani legitimirali, a sta oborožena tovariša namesto legitimacij potegnila izpod suknjičev pištoli. Prvemu se je naboj zaskočil v cevi in orožja ni mogel uporabiti. Drugi pa je sprožil na Italijane tri strele. Prvi je zadel italijanskega vojaka v levo laket, drugi pa podoficirja (sergenta) v vrat. Podoficir je mrtev padel na tla, ker mu je krogla prebila goltanec in tilnik (tretji strel je zgrešil).

Italijanski vojaki so na strele takoj odgovorili. Začeli so streljati s puškami na partizane, zlasti na napadalca, ki jim je bil najbolj nevaren. En strel ga je zadel, krogla mu je pod desnim očesom prebila glavo. Umirajoč se je odplazil kakih trideset metrov stran, v »Marinčkov« sadovnjak, in tam v hudih mukah izdihnil.

S puščico je označen kraj v vasi Ravnik, kjer so se 25. marca 1942 trije partizani spopadli z italijanskimi vojaki. Italijani so še isti dan požgali vso vas

Nekateri prebivalci Ravnika so gledali spopad in videli, kako sta po spopadu dva Italijana bežala proti postojanki v Velikih Blokah in streljala v zrak, da bi alarmirala postojanko, partizana pa sta tekla proti gozdu.

Vaščani so se hitro znašli, ker so slutili, da se bodo Italijani maščevali za spopad nad njimi. Hitro so naložili najnujnejše stvari na vozove (obleko, posteljnino, nekaj hrane ter druge stvari, ki so jim bile za življenje nujno potrebne), ter vse to odpeljali proti gozdu. Tudi mlajši moški so se v glavnem umaknili v gozd in bližnje okoliške vasi, doma so ostali le starčki in ženske z otroki.

Okoli petnajste ure so se iz Velikih Blok pripeljali na štirih kamionih razjarjeni okupatorji in bliskovito obkolili vas.

Prva skupina vojakov je vdrla z naperjenimi puškami v vse hiše in zgnala na sredino vasi vse ljudi, ki so še ostali doma. Druga skupina pa je na slamnate strehe metala zažigalne bombe — in čez dobrih deset minut je bila vsa vas v plamenih. Gorelo je nad osemdeset poslopij hkrati. Iz uničujočih

plamenov je odmevalo mukanje govedi, cviljenje prašičev in kokodakanje kokoši. V gorečih skednjih in kozolcih so eksplodirale ročne bombe, prasketali so puškini naboji. Bombe in naboji so bili namreč skriti v gospodarskih poslopjih, namenjeni partizanom.

Vaščani, ki so bili sredi vasi obkoljeni od italijanskih vojakov, niso mogli ničesar rešiti. Tiho in brez solz so gledali, kako jim plameni uničujejo domove. Pripravljeni so bili na najhujše, tudi na smrt.

Italijani so prinesli ubitega podčastnika in ga položili med vaščane. Mrtvega partizana Janeza Trdana, ki je bil doma nekje blizu Ljubljane, so privlekli kar za noge in ga vrgli mednje, ga brcali in suvali, njim pa grozili, da jih bodo postrelili, če takoj ne povedo, kdo je mrtvi »bandit«.

Ko so plameni že skoraj vse uničili, so Italijani odbrali mlajše moške, ki so še ostali doma, med njimi tudi gostilničarja Antona Turka in Toneta Zakrajška, ter jih naložili na kamion. Poleg njih so naložili padlega podčastnika, mrtvega partizana pa so vrgli na kamion kakor crknjeno žival, potem pa vse skupaj odpeljali v Velike Bloke.

Naslednji dan so večino jetnikov izpustili, zadržali so samo Antona Turka, Toneta Zakrajška in Jožeta Drobniča. Vsak večer so jih zasliševali in pretepali, najhuje prva dva. Kljub mučenju in pretepanju niso zvedeli ničesar, oba sta bila zelo trdna in nista hotela ničesar povedati. Po osmih ali devetih dneh so tudi te tri izpustili.

Del požganega Ravnika

Prav tedaj, ko so se Italijani po požigu Ravnika vračali v postojanko Velike Bloke, se je vračal od Krampljev domov Jože Zakrajšek. Ker je poznal njihovo surovost, se jim je izognil na stranske steze, misleč, da se jim bo neopazno umaknil, a so ga opazili in oddali nanj nekaj strelov. Težko ranjenega so nato pobrali in ga vzeli s seboj, potem pa so ga odpeljali v bolnišnico v Ljubljano, kjer je naslednji dan umrl.

Dan po požigu Ravnika je capocentro občine Bloke Ludvik Hvala razglasil poostreno policijsko uro. Strogo je prepovedal izhod iz hiš od sedemnajste ure popoldne do sedme zjutraj. Objavil je ultimat, da se morajo v treh dneh javiti na občini vsi moški iz Ravnika, ki so ob požigu vasi pobegnili.

Tudi župnik Hren si je močno prizadeval, da bi prišli okupatorju v roke še tisti tovariši, ki so aktivno sodelovali v NOB in se pravočasno umaknili. V cerkvi je s prižnice pozival ljudi, naj jih takoj prijavijo oblastem, če bi jih kjer koli opazili.

Prebivalci Ravnika so bili s požigom vasi ob vse svoje premoženje. Njihovo težko pridobljeno imetje je uničil en sam zločinski ukrep. Sovražniki narodnoosvobodilnega boja so govorili, da je gorje zakrivilo nekaj oseb, ki so aktivno delale za OF. »V Ravniku ste hoteli svobodo, sedaj je imate dovolj.« S takimi in podobnimi gesli so žalili naše zavedne ljudi, hkrati pa so jih hoteli odvrniti od OF. To pa jim ni uspelo, ljudje so se nanjo še bolj navezali. Prebivalci vasi in zaselkov so razen nekaj izjem na vso moč pomagali pogorelcem. Organizirali so zbiranje hrane, obleke, poljedelskega orodja in klaje za maloštevilno po požigu preživelo živino. Gostoljubno so jih sprejemali pod svoje strehe in delili z njimi vse, kar so imeli. Takrat so se prebivalci Blok izkazali kot nezlomljivo enotni (27).

IZGRADNJA PARTIZANSKEGA TABORA IN NOVI BORCI

Po požigu Ravnika so se aktivisti iz Ravnika Jože Koščak, Milan Zakrajšek (Lojzetov brat) in Jože Tekavec povezali z družino Kovačič iz Predgozda. Oče je bil odločen, energičen in nacionalno izredno zaveden. Bil je zaposlen kot gozdni čuvaj pri turjaškem grofu. Vsi so bili izredno zavedni, saj so aktivno sodelovali z NOB od vsega začetka do konca vojne. Žan, Lojze, Rezika in Dragica so se zgodaj spomladi 1942 pridružili partizanom.

Z združenimi močmi so v gozdu Mačkovec v nekaj dneh zgradili partizanski tabor. Tu naj bi se zbirali mladi fantje, odločeni za vstop v partizanske enote. Ena baraka je rabila za prenočišče, v drugi pa je bila kuhinja. Ko je bil tabor zgrajen, so se povezali s partizanskimi enotami, ki so se zadrževale v Travni gori nad Ribnico in v gozdu za Kožljekom. Čez nekaj dni sta se jim pridružila še Jože Bavdek s Kaplanovega in Janez Centa iz Male Slevice. Naredili so načrt in se lotili širšega političnega dela. Bavdek in Centa sta obdelovala teren od Roba in Velikih Lašč do Lužarjev; Žan in Lojze Kovačič — vasice in zaselke v Rutah; Koščak, Zakrajšek in Tekavec pa severni predel Bloške planote. Hkrati so po vaseh zbirali orožje in municijo ter vse uskladiščili v bližini tabora. Za uskladiščenje so jim rabile razne jame, kotanje in špilje ter staro votlo drevje. Orožja in municije, predvsem puškinih nabojev, so uskladiščili toliko, da so pozneje s tem oborožili precej novih borcev.

V Rutah nad Iško se je 30. ali 31. marca 1942 nepričakovano znašel partizanski dezerter Janez Murvij-Matevžek, italijanski vohun. Verjetno je prišel z namenom, da bi zvedel, kje je novi partizanski tabor. Ljudem je govoril, da je partizan in da so ga zaradi rahlega zdravja poslali na teren, da bi zbiral fante za partizanske enote. Nekaj mladeničev okrog Velikih Lašč in Ortneka mu je nasedlo, prišli so na dogovorjeno mesto — tam pa so jih pričakali Italijani, jih polovili, zaprli in odpeljali v internacijo. Tovariši iz novega tabora so Matevžku preprečili izdajalske naklepe in ga 1. aprila med vasicama Bašteti in Neredi likvidirali (28).

Stane Semič-Daki je s svojo dvanajstčlansko letečo patruljo večkrat prišel v novi tabor v Mačkovec, zlasti kadar so bili njegovi borci lačni in utrujeni. Tu so se najedli in odpočili. Ta tabor je postal izhodišče za bojne pohode Dakijeve leteče patrulje.

V prvi polovici aprila je tabor v Mačkovcu zaživel, ker je bil dotok novih borcev čedalje večji — vsak dan so prihajali novinci, mladi fantje. Samo iz severnega predela Bloške planote je v nekaj dneh prispelo v tabor okoli štirideset fantov. Mnogo pa jih je prišlo tudi iz okolice Roba, Velikih Lašč in Turjaka ter okolice Iga in Ljubljanskega barja. Nove borce so pošiljali v enote na Padež in Travno goro, nekaj pa jih je ostalo v Mačkovcu in so z njimi pozneje izpopolnili prvo četo petega bataljona Notranjskega odreda.

Tedaj je tudi iz južnega predela Bloške planote odšlo veliko fantov k partizanom. Politično delo po aretacijah 19. februarja je sicer nekoliko nazadovalo, toda vpliv prejšnje politične aktivizacije je bil tako močan, da je bil odhod k partizanom izredno velik. Odhajali so v gozdove Racne gore, v Smrekovec in na Padež nad Borovnico.

V aprilu so partizani iz taborišča nad Metuljami vdrli v bloško občinsko pisarno in odnesli vse pisalne stroje. Tisto noč so obiskali tudi Palčičevo trgovino v Novi vasi in odnesli nekaj blaga, ker je bil lastnik zagrizen nasprotnik OF. To je imelo za posledico, da je prišla v Novo vas vojaška posadka, ki je s privolitvijo župnika Hrena spremenila cerkveni zvonik v bunker. Iz zvonika so Italijani vsako noč streljali na vse strani in tako odganjali strah pred partizani.

Italijani so izdajali razne razglase. Prepovedali so hoditi iz vasi v vas, kmetje so šli lahko delat na oddaljene njive in v gozd le z dovoljenjem. Za potovanje v Ljubljano je bilo potrebno posebno dovoljenje »lasciapassare«, ki ga je lahko izdal samo karabinjerski brigadir Pietro De Stante v Novi vasi. Izdajali so čedalje strožje razglase in odredbe, ubijalske grožnje, objave o talcih, ki so jih pobijali v Ljubljanski pokrajini. Uvedena je bila stroga policijska ura, včasih kar od petih popoldne do sedmih zjutraj (29).

Desetega maja 1942 pozno popoldne je enajst borcev odšlo iz Mačkovca prek Rut in Iške proti Velikim Blokam z nalogo tovariša Dakija, da izzivalno obstreljujejo kasarne. Prečkali so cesto, ki drži od Velikih Lašč prek Velikih Blok v Grahovo. Kakšnih petdeset metrov pred kasarniško ograjo so se ustavili in se pripravili na ogenj. Bavdek je zalučal bombo proti kasarni. Močno je zagrmelo in odmevalo od Slivnice. Medtem je Suljo nameril puškomitraljez v okna kasarn. Zadrdralo je, vmes pa so pokali streli iz pušk. Šipe so zažvenketale, vojaki so začeli prestrašeno vpiti, ugasnile so vse luči. V temi je bila zmeda še hujša, Italijani so vpili kakor ranjene zveri.

Najprej se je opogumila njihova zaseda v močnem bunkerju na hribčku nad kasarno in začela streljati v smer napada. Ko so prišli do sape tudi tisti v vojašnici, so začeli nabijati s strojnicami in minometi. To je trajalo vso noč. Bili so tako prestrašeni, da so še tri dni in tri noči kdaj pa kdaj spustili kar na slepo kak dolg rafal proti gozdu (30).

Franci Strle je v knjigi »Tomšičeva brigada — Uvodni del«, na strani 272 zapisal: »Kaj so mislili in kako so trpeli, najbolje kaže tale njihova beležka: 11. 5. — Neka uporniška banda, ocenjena na kakšnih sto ljudi, je ponoči napadla našo garnizijo Velike Bloke. Z nekega prevladujočega vrha so tolkli z ognjem vse do četrte ure in 30 minut. Izgub ni — telefonične zveze pa so prekinjene že od petnajstih . . .«

»Kaj je bilo s telefoničnimi vodi, so Italijani odkrili šele po okrepitvah, ki so jih spremljali tanki-metalci plamena. Toda Italijani so z okrepitvami lahko prišli v Velike Bloke šele 12. maja 1942, ko so morali poprej popraviti razkopano cesto kar na desetih krajih, po vsem tem pa so lahko ugotovili samo še to, da so podrti vsi telefonski drogovi. In vendar je bila na delu samo desetina Dakijevih borcev, ki pa jim je seveda pomagala Narodna zaščita.«

Pripombo Francija Strleta bi delno popravil samo v tem, da tedaj niso podirali telefonskih drogov Dakijevi borci, temveč Narodna zaščita, ki jo je vodil Tone Hren z Gline. Telefonske drogove so podrli med Bloško polico in Novo vasjo.

OBNOVITEV TERENSKIH ODBOROV OF IN VOLITVE V NOO

Osmega junija 1942 je prišla skupina partizanov v večernih urah v Novo vas oziroma Faro, da bi napadla in razbila bunker v zvoniku, od koder so vsako noč streljali Italijani. Neopazno so se prikradli v bližino cerkve in napadli zvonik, nanosili k njemu dračja in drv, da bi ga zažgali. Streljanje je alarmiralo karabinjerje in vojaštvo, ki je takoj odšlo na pomoč napadeni posadki v zvoniku. Zaradi sovražnikove premoči so se morali partizani umakniti.

V tistih dneh sta aktivista Jože Koščak in Jože Tekavec obiskovala terenske odbore OF, imela z njimi sestanke in jih izpopolnila z novimi ljudmi. Najprej sta opravila v severnem, nato pa še v južnem predelu Bloške planote. V južnem predelu do tedaj ni bilo terenskih odborov OF razen v Ravnah in na Hudem vrhu, a po aretacijah v februarju so tudi tod prenehali z delom, ker so okupatorji člane teh organizacij aretirali ter odpeljali v zapore in internacijo. Koščak in Tekavec sta sklicevala množične sestanke, katerih so se v glavnem udeležili le simpatizerji OF. Poskušala sta jim prikazati potrebo po enotnosti, pomen in vlogo Osvobodilne fronte ter cilje združene borbe proti okupatorju. Obrazložila sta politične in vojaške razmere doma in v svetu, vlogo Rdeče armade in zavezniške vojske. Govorila sta, da bo prišel čas, ko bo Rdeča armada s pomočjo zaveznikov in partizanskih enot pregnala okupatorja iz okupiranih dežel in ga dotolkla v njegovem lastnem brlogu. Ljudje so bili navdušeni in pripravljeni sodelovati z NOB, da bi bil okupator čimprej izgnan. Na vsakem sestanku in v vsaki vasi so po sestanku z javnim glasovanjem izvolili nov terenski odbor OF ali pa so dotedanjega dopolnili z novimi ljudmi.

Prav kmalu so vse vasi in vasice na Blokah — razen Nove vasi in Velikih Blok — imele izvoljene terenske odbore OF. Politično delo se je po teh sestankih občutno izboljšalo. Navdušenje ljudi za NOB je bilo vsak dan večje. Posebno zadovoljstvo je zavladalo, ko je Izvršni odbor Osvobodilne fronte izdal razglas, s katerim je pozival vse prebivalstvo, naj sabotira in naj kmetje ne plačujejo davkov okupatorju.

Župnik Hren se je razburjal, ker je postopoma preplavil vso Bloško planoto borbeni duh, duh komunizma, kot se je izražal. S prižnice je odvračal ljudi od sodelovanja z OF. Grozil jim je in jih strašil s hudičem, a vse grožnje mu niso pomagale. Iskra upora proti okupatorju se je na Bloški planoti razžarela v mogočen plamen, ki je gorel tako močno, da ga ni bilo mogoče več zadušiti.

V vsaki vasi severnega predela Bloške planote so v okviru terenskega odbora OF organizirali Narodno zaščito. Vanjo so vključili vse moške, ki so bili sposobni ravnati z orožjem. Oboroženi so bili s puškami. V NZ so uvedli vojaško disciplino.

Narodna zaščita je stražila dan in noč na mestih, s katerih je imela pregled po okolici. Njena naloga je bila, legitimirati vsakega tujca, ugotoviti ali ima partizansko dovoljenje za gibanje v teh krajih, da se ne bi vanje prikradli italijanski vohuni. Prav tako so imeli zaščitniki nalogo pravočasno obvestiti prebivalce pred vdorom okupatorske vojske, da bi se lahko umaknili na osvobojeno ozemlje. Hkrati naj bi obvestili najbližjo partizansko enoto, da bi pravočasno odbila okupatorja (31).

Narodni heroj Cveto Močnik-Florjan (1914—1943)

Razvaline gradu Pajkovo, kjer je bil 28. junija 1942 na množičnem zborovanju izvoljen prvi narodnoosvobodilni odbor na Bloški planoti. Grad so v roški ofenzivi požgali Italijani

V nedeljo, osemindvajsetega junija 1942, sta aktivista Koščak in Tekavec prek terenskih odborov OF sklicala množično zborovanje za severozahodni del Bloške planote. Namen zborovanja je bil, izvesti volitve v narodnoosvobodilni odbor (NOO), ki naj bi bil začasni oblastveni organ. Z nekaterimi ljudmi sta se že predhodno pogovorila in so privolili, da bodo sprejeli funkcije.

Nedelja je bila lepa in sončna. Okrog štirinajste ure so ljudje z vseh strani začeli prihajati na Pajkovo, kjer je bilo določeno mesto za zborovanje. Iz vseh okoliških vasi in zaselkov se je pomikalo staro in mlado, možje in fantje, žene in dekleta, proti graščini, ki je bila tedaj last lesnega trgovca Kovača iz Starega trga.

Da bi bilo zborovanje varno, je prišla v dogovoru s prav tedaj formiranim Krimskim odredom na Pajkovo četa partizanov. Njen komandir je razposlal patrulje na vse strani, da bi lahko ugotovile morebitne premike Italijanov in preprečile napad, če bi bilo zborovanje izdano.

Pred sestankom so starejši ljudje posedli po travi, mladina pa jih je obstopila v polkrogu in začela prepevati partizanske pesmi. Pesem iz mladih grl se je razlegala prek planjav proti okupatorski postojanki Velike Bloke. Pred množico je stopil Cveto Močnik-Florjan, politkomisar Krimskega odreda. V dobro pripravljenem referatu je razlagal politično-vojaški položaj doma in po svetu. Navzoči so ga poslušali z velikim zanimanjem in mu pritrjevali. Nadalje je še dejal približno takole: »Pri nas se je borba tako razširila, da je dobila vsesplošen pomen. Nimamo več samo posameznih majhnih oboroženih skupin, temveč se je po vsej Jugoslaviji razplamtela naša borba v enoten, vsesplošen oborožen upor. Imamo veliko manjših in večjih predelov v Jugoslaviji, ki so v celoti ali na pol osvobojeni. Ti pa zahtevajo svoje predstavniške organe, ljudsko oblast, ki bo vodila ljudstvo do končne zmage. Tudi tu, na vašem terenu, ki je na pol osvobojen, je napočil čas, ko si lahko — kar je nujno — izvolite svoje predstavnike v narodnoosvobodilni odbor (NOO), ki vas bo zastopal in delal tako, kot je v interesu nas vseh. S tem bomo dokazali vsemu svetu, da ne upoštevamo niti starih občin in srezov niti okupatorske oblasti. Mi hočemo svojo ljudsko oblast, hočemo take odbore, ki bodo delali v korist nas vseh in bodo služili ljudstvu.«

»Tako je, tako je,« so pritrjevali ljudje. »Tudi mi, tu pri nas, potrebujemo tak odbor, ki bo delal v korist nas kmetov.« Florjan je nato dejal: »Ker potrjujete potrebo po takem odboru, prosim, da preidemo na volitve. Ali ste za to, da glasujete z dvigom rok?« »Seveda, seveda, glasujmo javno!« Koščak in Tekavec sta predlagala za predsednika odbora Lojzeta Ponikvarja s Polšečega, za tajnika Janeza Bečaja s Pajkovega in za blagajnika Ivana Pirmana iz Mramorovega. Vprašala sta, ali se strinjajo s predlogom. »Vsi trije so dobri, kar glasujmo,« so se iz množice slišali odgovori, in že so dvigali roke.

Ta trenutek je bil zelo svečan. Ljudje so čutili, da se s tem dogodkom lomi stari svet, da nastaja nova doba, ki jim bo prinesla srečnejše in lepše življenje.

Po kratkem medsebojnem prepričevanju in živi razpravi so se ljudje zedinili tudi glede članov odbora in vanj izvolili: Janeza Žnidaršiča z Mramo-

rovega, Lojzeta Struklja iz Zalesa, Jožeta Barago, Lojzeta Pirmana in Matevža Jakopina iz Zavrha ter Janeza Zalarja iz Šivč.

Preden so se po končnih volitvah razšli, se je za zaupanje v imenu izvoljenega narodnoosvobodilnega odbora zahvalil predsednik Lojze Poknivar. Potem so sporočili, da bo sedež NOO v gradu na Pajkovem.

V ponedeljek, 29. junija, na cerkveni praznik sv. Petra in Pavla, bi moralo biti podobno zborovanje z volitvami v narodnoosvobodilni odbor pri Sv. Duhu — za severovzhodni del Bloške planote. Zborovanje je bilo napovedano za petnajsto uro. Tudi tod so bili prebivalci dobro obveščeni.

Poletno sonce je pripekalo, ko so se v manjših skupinah približevali Sv. Duhu (Krajiču). Zbralo se je veliko število ljudi. Zaradi varnosti pred morebitnim izdajstvom sta jih aktivista odpeljala h Golemu hribu, kjer naj bi bilo zborovanje ob gozdu, na zbornem mestu pa sta pustila dva tovariša, ki naj bi vse zamudnike usmerila tja.

Aktivisti so se pripravili, da pričnо zborovanje, ko se je iz daljave v smeri od Ljubljane zaslišalo brnenje letal. Prisluhnili so in se spogledali, ker jim ni prišlo na misel, da je namen zborovanja izdan sovražniku. V tistem trenutku so letala že brnela od Mačkovca naravnost proti njim. Aktivisti so stopili med ljudi in jim svetovali, naj se umaknejo v gozd, ker se jim približujejo letala in je bolje, da jih ne opazijo.

Vsa zbrana mnogoštevilna množica se je lepo in disciplinirano umaknila v zavetje drevja.

Brnenje je bilo čedalje močnejše in kmalu so zagledali dve letali, ki sta leteli kakih tristo metrov nad zemljo v smeri Nove vasi. Nad Novo vasjo sta se v velikem loku obrnili in se usmerili naravnost proti Sv. Duhu. Nad vasico sta nekaj časa krožili in začeli med glušečim brnenjem pikirati in bombardirati. Detonacije bomb so bile tako močne, da se je še v gozdu, kjer so se ob drevesih tiščali ljudje, čutilo drhtenje tal.

Gozd, v katerem so bili zbrani zborovalci, je bil oddaljen od kraja bombardiranja v zračni liniji komaj kakšnih petsto metrov. Mnogi so bili zbegani in preplašeni, saj so prvič v življenju doživeli kaj takega.

V zbeganosti jih je nekaj skočilo iz gozda in hotelo zbežati proti domu. Aktivisti so zavpili nanje, da se morajo takoj vrniti v gozd, ker s takim dejanjem izpostavljajo nevarnosti vse druge. Štirje so se takoj vrnili, dve ženski pa sta hoteli nadaljevati pot proti Ravniku. Ker nista ubogali ju je skušal neki aktivist prestrašiti. Iz toka je vzel pištolo in zavpil: »Kakor hitro se ne vrneta v gozd, bom streljal!« Verjetno sta se pištole ustrašili — klonili sta in se vrnili.

Letali sta še vedno krožili nad vasjo in odmetavali bombe. Med bombardiranjem so regljali letalski mitraljezi. Tu in tam je rešta krogel priletela v vrhove dreves, pod katerimi so se skrivali zborovalci.

Kmalu je bila vsa vas Sv. Duh v plamenih.

Volitve v narodnoosvobodilni odbor v tem predelu Bloške planote so se izjalovile po krivdi domačih izdajalcev. Vsa vas z vsemi gospodarskimi poslopji je bila razdejana. Med bombardiranjem je bila ubita petinšestdesetletna Zakrajškova mama (32).

PRVA SEJA NARODNO-OSVOBODILNEGA ODBORA NA PAJKOVEM

Tajnik NOO Janez Bečaj je bil gozdni čuvaj in oskrbnik graščine Pajkovo. Soba, ki jo je pripravil za pisarno narodnosvobodilnega odbora, je bila ena najlepših v gradu. Tu so se zbrali na sejo vsi člani odbora razen enega, ki se je opravičil.

Lojze je začel sejo z drhtečim glasom. Malo je pomišljal in ni mogel iztisniti nobene besede, potem je le prišel do sape in povedal, da je pripravljen tak dnevni red:

1. Pomoč pogorelcem
2. Oddaja trave za košnjo
3. Razno

OF je s posebnim razglasom potrkala na zavest ljudi, naj ne bi sekali in prodajali lesa okupatorju, saj bi tako podaljševali vojno. Les je treba uporabiti za potrebe NOB, gradnjo zasilnih stanovanj za pogorelce, predvsem tiste iz Ravnika.

Po krajši razpravi so se zedinili, da bodo vasi Ravnik brezplačno nakazali stopetdeset kubikov lesa iz graščinskih gozdov. Posekanega pa je okoli štiristo kubikov. Les naj si vaščani Ravnika razdelijo sami po lastni presoji.

Med razpravo je en član odbora predlagal, da bi prek NOO pozvali vse kmete, naj pomagajo pogorelcem v Ravniku z raznim poljedelskim orodjem. Tem ljudem je vse pogorelo in nimajo s čim obdelovati polj, vsako staro

orodje jim bo prav prišlo. Drugi odbornik pa je predlagal, da bi z okrožnicami po vaseh in zaselkih opozorili vse kmete, naj ne sekajo lesa za prodajo. Tajnik je rekel, da je to pametno, ker se potem ne bodo mogli sklicevati, da niso vedeli za razglas OF. Razpravljali so tudi o oddaji graščinske trave za košnjo. Po živahni razpravi so sestavili spisek vseh tistih malih kmetov, ki bi bili upravičeni do brezplačnega užitka graščinskih travnikov.

Pri zadnji točki dnevnega reda so se pogovorili in sklenili, da bodo brezplačno dodelili drva iz graščinskih gozdov za kurjavo vsem, ki nimajo svojih gozdov. Tudi za to delitev so naredili ustrezen seznam in naložili tajniku uresničenje sklepa.

Na koncu je še en odbornik prosil za besedo in vprašal, kako naj odgovori kmetom, ker ga vprašujejo, komu lahko prodajo svoje vole za zakol. Dobil je odgovor, da razglas OF o prodaji lesa velja smiselno tudi za kupčevanje z živino in mesom.

Nazadnje so sklenili, naj kmetje prodajajo živino za zakol narodnoosvobodilni vojski »na reverz« ali pa naj jo sami zakoljejo in razprodajo meso po okoliških vaseh.

Po dolgi razpravi je predsednik sklenil sejo s pozivom, da so vsi odborniki dolžni uresničevati sklepe in pojasnjevati ljudem, zakaj so sklepi potrebni. Predvsem pa je važno, da NOO deluje enotno v prid skupnega boja (33).

ZADNJI DNEVI PRED VELIKO ITALIJANSKO OFENZIVO

V začetku julija 1942 se je po vaseh šušljalo, da se okupator pripravlja za zelo veliko ofenzivo in da bo prečistil vse ozemlje, ki ga obvladujejo partizani. V čistki naj bi do kraja uničili partizanstvo, ker se je že preveč razbohotilo.

Aktivista Koščak in Tekavec sta obiskala terenske odbore OF na vsem terenu Bloške planote in se z njimi pogovorila o pripravah na morebitno italijansko ofenzivo. Vsem odborom OF sta svetovala, naj sodelavci in simpatizerji OF poskrijejo najnujnejše življenjske potrebščine, hrano, obleko in obutev. Hkrati sta predlagala, naj se vsi mlajši moški, sposobni za orožje, umaknejo in stopijo v vrste NOV, starejši moški pa naj se poskrijejo.

Privrženci župnika Hrena so prav tedaj postali zelo aktivni in celo nesramni do naših ljudi, ki so sodelovali z OF. Tudi župnik Hren se je v tistih dneh še bolj razživel. V cerkvi je s prižnice pozival ljudi, ki so imeli svojce pri partizanih, naj zaslepljeni fantje, ki so nasedli komunistični propagandi, spregledajo in se vrnejo na svoje domove. Rekel je, da se tistim, ki bodo ob prihodu italijanske vojske v naše kraje doma, ne bo zgodilo nič hudega. Tiste, ki jih bodo ujeli v gozdu pa bodo imeli za bandite in kdo ve, kaj bodo z njimi naredili (34).

Prav tiste dni je šlo h koncu šolsko leto 1941/42. V tem šolskem letu so tudi šole močno občutile okupacijo. Po razredih so visele slike Mussolinija in kralja Viktorja Emanuela. Slovenske čitanke so bile prepovedane, dokler ne bodo izšle v popravljeni izdaji. Poučevati so morali zgodovino in zemljepis kraljevine Italije. Ob koncu šolskega leta so dobili otroci dvojezična spričevala. Naslednji dan po končanem šolskem letu, 4. julija, so odpeljali učitelje iz šole v Novi vasi v Velike Bloke in drugi dan na Rakek. Tu so bili nato zaprti mesec dni, potem pa so jih odpeljali v Italijo, v internacijo. Bili so to: Vlado Dernač, Jaka Konc, Dušan Lenščak in Emil Rus. Isti dan kot učitelje so internirali še Ivana Korošca in Ivana Mišiča od Fare.

Prebivalci vasi Ravne so bili zelo zavedni, zato so se partizani večkrat tam zadrževali. Tudi terenski odbor OF je bil tedaj zelo aktiven, saj je znal razmere zelo lepo obrazložiti vaščanom. Nasprotnikom OF je bilo obnašanje prebivalcev trn v peti. Zato je 8. julija 1942 priletelo nad vas italijansko dvokrilno letalo, ki so ga naši ljudje imenovali štorklja, in blizu cerkve odvrglo zažigalno bombo. Začelo je goreti na dveh mestih, nato se je požar razširil in zajel več poslopij. Letalo je začelo metati še rušilne bombe. Napad je trajal približno uro. Ljudje so bili takrat na travnikih, pri košnji in sušenju sena. Pritekli so v vas in kljub požaru in bombardiranju reševali živino in drugo imetje. Na pomoč so jim prišli prebivalci sosednje vasi Runarsko.

Pri bombardiranju sta bili ubiti gostilničarka Ivana Trhljen, stara 52 let, in Darinka Mlakar, stara 12 let; ranjeni so bili štirje vaščani, eden pa je bil opečen.

Štirinajstega julija so dobili poziv, da se morajo zglasiti v postojanki Velike Bloke: bivši poslanec Stanko Lenarčič, literat Ivan Čampa ter upokojeni orožnik Franc Dobrila. Ko so se odzvali pozivu, so jih v kasarni zadržali in zaprli.

Petnajstega julija so letala po Bloški planoti in gozdovih trosila letake s pozivom partizanom, naj se javijo oblastem, če si hočejo ohraniti življenje. V njih so grozili s smrtjo, požigom in popolnim uničenjem vseh, ki materialno podpirajo partizane.

Ob takem psihičnem pritisku je prebivalce Bloške planote zatekla pogubonosna italijanska ofenziva (35).

OPOMBE

1 Lojze Zakrajšek; prispevek za zbornik Notranjska v NOB in Jože Tekavec, »Dnevi preizkušnje«, stran 24—26
2 Lojze Zakrajšek; prispevek za zbornik Notranjska v NOB
3 Šolska kronika osnovne šole Nova vas in Jože Tekavec, lastni spomini
4 Jože Tekavec; n. d. str. 27 do 30
5 Tone Pirc; ustni vir 3. april 1981
6 Jože Tekavec; n. d. str. 39 do 42
7 Jože Tekavec; lastni spomini
8 Tone Pirc in Lojze Zakrajšek; lastni spomini, ustni vir 3. april 1981
9 Jože Tekavec; n. d. str. 70—74
10 Lojze Zakrajšek; prispevek za zbornik Notranjska v NOB in Jože Tekavec: navedeno delo, str. 83—85 85—83
11 Tone Pirc, Lojze Zakrajšek, Zofka Lenarčič in Jože Tekavec, lastni spomini
12 Tone Pirc in Lojze Zakrajšek; lastni spomini ter Jože Tekavec; n. d. str. 85 do 87
13 Lojze Zakrajšek: Prispevek za zbornik Notranjska v NOB in Jože Tekavc: n. d., str. 97 do 100
14 prav tam
15 Tone Pirc; lastni spomini, ustni vir 3. april 1981
16 Lojze Zakrajšek in Jože Tekavec; lastni spomini
17 Lojze Zakrajšek; prispevek za zbornik Notranjska v NOB in Jože Tekavec, lastni spomini
18 prav tam
18a Jože Tekavec, n d.
19 prav tam
20 prav tam
21 prav tam
22 prav tam
23 Šolska kronika osnovne šole Nova vas
24 Tone Pirc in Lojze Zakrajšek; lastni spomini
25 Po pripovedovanju — med vojno — Frančiške Pavlič, matere štirih aretiranih fantov in Jože Tekavec: n. d., str. 118
26 Šolska kronika osnovne šole Nova vas in Tone Pirc ter Lojze Zakrajšek, lastni spomini
27 Jože Tekavec; n. d., in spomini po pripovedovanju vaščanov po požigu, str. 124 do 128
28 Jože Tekavec; n. d., str. 130 do 133
29 Šolska kronika osnovne šole Nova vas in Jcže Tekavec, lastni spomini
30 Jože Tekavec; lastni spomini in šolska kronika osnovne šole Nova vas
31 Jože Tekavec; n. d., str. 183—185. O razburjanju župnika Hrena, so tedaj pripovedovale ženske, ki so hodile k maši
32 Šolska kronika osnovne šole Nova vas in Jože Tekavec; n. d., str. 187 do 192
33 Jože Tekavec: n. d., str. 193 do 198
34 prav tam, str. 199
35 prav tam, str. 201 do 202

Alfred Grobler-Mire
61000 Ljubljana, Pod hribom 58d

MINILO JE ŠTIRIDESET LET OD DOGODKOV V BEZULJAKU, NA OKROGLICI IN OSREDKU

Pred opisovanjem dogodkov v naslovu omenjenih krajih se moramo bežno dotakniti partizanskega napada na Lož. Ta je bil po časovnem zaporedju prvi, in sicer v nedeljo, 19. oktobra 1941 proti večeru. Z njim se je začel preokret v boju proti italijanskemu okupatorju v Ljubljanski pokrajini. Minilo je obdobje sabotaž in manjših napadov, začela se je prava vojna. Napadu na Lož je v ponedeljek, 20. oktobra 1941 ob 2.15, sledil partizanski napad na italijansko posadko v Bezuljaku. Dne 22. oktobra pa je bil na Okroglici zbor oboroženih upornikov, prebivalcev okoliških vasi, ki mu je 29. oktobra sledil okupatorjev povračilni udarec po Borovniški četi na Osredku. Napada na Lož in Bezuljak sta do takrat bili največji partizanski akciji v Ljubljanski pokrajini, dobro pripravljeni in bliskovito izvedeni. Njun politični odmev je bil velik in pomemben. Po teh uspešnih napadih je sicer Krimski bataljon, katerega delo sta bila oba napada, doživel hude ure in celo razpad — zaradi takojšnje reakcije številnih italijanskih čet in spleta raznih okoliščin. Bil je to res hud udarec za narodnoosvobodilno gibanje. Zmaga nad Krimskim bataljonom pa je bil prvi in zadnji večji uspeh generala Maria Robottija, komandanta armadnega zbora v Ljubljanski pokrajini. Sovražnik je takrat že pokazal svoj pravi obraz, ko je hotel v ofenzivi oktobra 1941 s terorjem odvrniti prebivalstvo od sodelovanja z Osvobodilno fronto, komunistično partijo in partizani.

Noč od 19. na 20. oktober 1941 je bila italijanskemu okupatorju znanilka hudih in usodnih časov.

Še nihče ni napada na Bezuljak opisal tako, kot je prof. Anton Avsec osvetlil in opisal napad na Lož v Notranjskih listih I. O samem napadu na Bezuljak so največ in najbolje doslej pisali Tone Vidmar-Luka Suhadolc, udeleženec napada, ter zgodovinarja prof. dr. Metod Mikuž v Pregledu zgodovine narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji I in polkovnik Zdravko Klanjšek v Narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941—1945. Slabši primer opisa partizanskega napada na Bezuljak — v primerjavi z opisom bojev v Ložu — najdemo v knjigi Pomniki naše revolucije (uredili Gestrin, Luštek, Mikuž in Turnher), izdani v letu 1961, kjer je opisan samo boj za Lož, Bezuljak pa le omenjen. Mnogi omenjajo v svojih delih Bezuljak samo mimogrede, čeprav je bil napad nanj uspešnejši. To se je pripetilo tudi Rudolfu Hriberniku-Svarunu v knjigi Opredelitev, ki je izšla leta 1980. V njej je precej natančno opisal napad na Lož, Bezuljak pa je samo omenil. V opis se mu je prikradla celo časovna napaka, ko omenja kdaj so slišali iz smeri Cerknice močan pok — celo dva poka. Razloga za to ne morem uganiti. Ne morem se znebiti vtisa, da živi Bezuljak ves čas nekako v senci Loža, čeprav ni bil nič manj pomemben od njega. Dogodkov na Okroglici pa zgodovina sploh še ni registrirala.

Tudi na Notranjskem je KPS združila v Osvobodilno fronto vse domoljubne Slovence. V nepojmljivo kratkem času je prodrla v sleherni kotiček naše dežele. Njeni člani so razumeli, da si mora vsak narod priboriti svobodo sam, z bojem. Notranjci so se tako znašli sredi priprav na oboroženi boj. Največje in najtežavnejše delo za ustanovitev čvrste organizacije so tu opravili vodilni aktivisti okrožnega komiteja KP: njegov sekretar Ivan Novak-Očka s članoma Janezom Hribarjem-Tonetom in Francetom Popitom-Joklom. Naloga zbiranja orožja in drugega vojaškega materiala je bila uspešno opravljena. Orožja je bilo med prebivalstvom obilo. Po stari jugoslovanski vojski zapuščena »Rupnikova linija« je držala mimo Bezuljaka in Kožljeka. V njej je ostalo mnogo orožja. Mnogo ga je bilo ob poteh, koder so se vojaki umikali in odmetavali vse, kar je smrdelo po vojski. Dosti se jih je preobleklo in pustilo orožje v oddaljenih vaseh pri kmetih. Na Osredku so na primer samo pri Miklavčevih pustili — ko so se preoblekli — 14 pušk. Umikajoči se vojaki so bili zadovoljni tudi s capami, v zameno pa so pustili uniforme in orožje. Še otroci so takrat prišli do orožja in so jim ga starši jemali, da ne bi prišlo do nesreče. Streljanje je bilo slišati na vseh koncih in krajih — tudi z mitraljezi. Znan je primer, kako so raznašali v Begunjah pri Cerknici skladišče naletnih min, ki so bile prava nevarnost za vso vas. Redki so bili tod moški, ki se takrat niso oborožili do zob in si še kaj skrili »za rezervo«.

Franc Intihar iz Stražišča, star 14 let, je iz skladišča pri Kožljeku peljal domov s kravami poln voz orožja, ki je bilo še v zabojih, nakar je šel še po hrano in druge uporabne stvari. Ivan Likar, takrat star dobrih 13 let, prav tako iz Stražišča, ki je tisti čas služil za pastirčka v Zelšah, si je napravil pravcato skladišče za petnajst pušk. Partizani so ga večkrat dobili z novo puško in mu jo zamenjali s kakšno staro ali pokvarjeno ali malo italijansko. Kasneje je na svojo roko obstreljeval Italijane in belogardiste v Otavah. Pravil je, kako je bilo lepo gledati, ko so belogardisti bežali z vežbališča. Stalno je moledoval partizane, naj ga sprejmejo v svoje vrste, a mu zaradi mladosti niso takoj izpolnili želje. Zato je obstreljeval Italijane in belogardiste na svojo roko. Kasnejši prvoborec France Pavlin in Ludvik Urbas sta imela v Bezuljaku med hlodi na žagi skrito zbrojevko in več pušk, kar sta septembra 1941 oddala Lojzetu Popku-Vandku. In tako dalje...

Dragoceni so bili predvsem puškomitraljezi. Teh je bilo nabranih na področju rajona Sv. Vid—Begunje okrog 15, vseh pušk pa okrog 200. Tu so upoštevane tudi puške, s katerimi so šli fantje v partizane. Če ni šlo drugače, so partizani orožje kupili. Za puškomitraljez so morali odšteti okrog 500 lir. Zgodilo se je, da so naši ljudje iz občinskega urada v Begunjah pobrali orožje, ki so ga tja prinesli nekateri na italijanski ukaz. Ti so se pač preveč ustrašili groženj. Orožje je nato v glavnem prišlo v prave roke (1). Sicer so takrat zbirali orožje tudi kasnejši belogardisti. Pri Sv. Vidu (sedaj Žilce) se je na občini dogajalo taisto kot v Begunjah, orožje pa je prišlo v roke kasnejšim belogardistom.

Tudi bodeča žica in betonsko železo sta bila takrat iskano blago. Italijani so ju pridno iskali z magnetnimi iskalci pod kozolci ali v sečeh, misleč pri tem tudi na skrito orožje. Njihovi uspehi pa so bili neznatni.

Ljudstvo se je oborožilo. Tako je bila ustvarjena materialna osnova za porajajočo se partizansko vojsko. Od tod je bil samo še korak do oboroženega upora.

Partija in OF sta poleg orožja zbirali še 1-odstotni narodni davek, čevlje, odeje, šotorke, sanitetne potrebščine, vse vrste hrane, razpredli sta obveščevalno omrežje za zbiranje podatkov o okupatorju in izdajalcih itd.

Zlasti v začetku, a tudi še kasneje, je bilo treba premagati nešteto ovir in organizacijskih problemov. Med drugim je bilo treba stalno obračunavati s sovražnimi gesli: »Nemci so nepremagljivi..., Italijanov je kot listja in trave..., Kaj boste napravili vi, ki vas je komaj peščica?... Saj se ne znate vojskovati!... Saj nimate vojaških strokovnjakov!... Kje so vaši vojaški magazini in oskrbovališča?... Odločno prezgodaj je še!« Tako in podobno so govorili nekateri nejeverneži, predvsem pa nasprotniki narodnoosvobodilnega gibanja ter oficirji, ki se niso mogli otresti zastarelih vojaških načel. Boj je bil res trd in neenakopraven — včasih tudi nečeden, a kmalu je bilo očitno, kdo ima prav. Imeti moramo pred očmi tudi to, da so bile nastajajoče partizanske čete od kmečkih uporov dalje prvi pojav vojaške organizacije slovenskega ljudstva. Nobena ni nastala spontano oziroma slučajno in brez trdega organizacijskega dela.

Narodni heroj Tone Vidmar-Luka Suhadolc (r. 1917)

PRISELITEV BOROVNIŠKE ČETE IN NASTANEK KRIMSKEGA BATALJONA

V ta rajon se je nekako v septembru 1941 priselila s področja Ljubljanskega vrha Borovniška četa (2). Njen nastanek lepo opisuje narodni heroj Tone Vidmar-Luka Suhadolc, borec te enote, v sestavku »Krimski partizani« v Spominih na partizanska leta. Četa si je postavila taborišče nedaleč od Kožljeka, severozahodno od Cerknice. Tedaj so ji rekli tudi Kožlješka četa. Štela je okrog 18 borcev. Njen komandir je postal Mirko Bračič, narednik bivše jugoslovanske kraljeve garde, komisar pa Tone Zalar-Žan, predvojni komunist; France Popit pa je ustanovil v tej četi partijsko celico (3).

Prve akcije, izvedene iz izhodiščnega kožlješkega taborišča, so bile majhne, a že 11. oktobra 1941 poroča Slovenski poročevalec, da je Borovniška četa v noči od 4. na 5. oktober razstrelila progo med Planino in Rakekom. Prevrnila se je lokomotiva in poškodovanih je bilo 8 vagonov. Železniška uprava je tedaj poročala: »Pri 615,4 km je bil postavljen peklenski stroj. Vlak se je prevrnil, 12 vagonov pa je iztirilo. Škode je za 586.000 lir.« Diverzija je sovpadala z nočjo pred odprtjem Ljubljanskega velesejma (4).

Nastale so še druge oborožene skupine in čete. Prvo je treba omeniti Mokrško četo. Ta je med italijansko hajko 14., 15. in 16. septembra 1941 prebila italijansko zaporno črto in se utaborila v Zali pod Osredkom. Tam je nastala tako imenovana Šolska četa, kjer so se novinci učili vojaških veščin in bili po približno 14 dnevih pouka razporejeni v partizanske čete. Na Notranjskem so tako nastale Borovniška, Preserska, Loška, Robska in Šolska četa.

Pojav toliko čet je nujno zahteval višjo organizacijsko obliko. Tako je bil konec septembra 1941 v šolskem taborišču v Zali pod Osredkom ustanovljen Krimski bataljon. Bil je prvi bataljon v Ljubljanski pokrajini, s svojimi 150 borci tedaj največji v Sloveniji. Vanj so bile vključene vse prej omenjene čete in kasneje še Ribniška. Ni pa več zajemal Mokrške čete. Prvi njegov komandant je bil Jernej Gašperšič, namestnik Dušan Majcen-Nedeljko, politkomisar pa Dušan Pirjevec-Ahac. Tako je nastal prvi partizanski bataljon na Notranjskem, ki pa ni bil prvi v Sloveniji. V tem sta namreč prednjačili Gorenjska in Štajerska.

V Ljubljanski pokrajini je bil razvoj narodnoosvobodilnih partizanskih čet nasploh počasnejši kot drugod v Sloveniji. Ta zakasnitev ustanavljanja partizanskih enot v Ljubljanski pokrajini je bila posledica razlike med nemško in italijansko taktiko v Sloveniji. Italijani so na svojem okupacijskem območju delali vtis, da so boljši od Nemcev, kar so večkrat glasno povedali. Šlo pa je zgolj za drugačno taktiko, ki jo je izvajal Emilio Grazioli. Duhovnike in intelektualce oziroma Slovence nasploh so pustili nekako na miru — razen da so jih silili v fašistične organizacije — hodili so v cerkev, dajali so zavetje beguncem, ki so pribežali z nemškega okupacijskega območja, stopali so na prste črnoborzijancem itd. Toda ta Graziolijeva taktika se je s porastom napadov in sabotaž preokrenila v ostrejšo smer, ki jo je vsiljeval komandant XI. italijanskega armadnega zbora Mario Robotti (5).

Pred samim opisom napada na Bezuljak moramo upoštevati še nekaj. Mlade in neizkušene partizanske čete ne bi bile mogle obstajati brez podpore terenskih organizacij OF. Takrat so taborile še zunaj naselij. Koder so bile terenske organizacije boljše, so imele čete varnejše zaledje. Organizacije Osvobodilne fronte so jih oskrbovale s hrano in drugimi potrebščinami, jih obveščale o vsem, kar jih je zanimalo itd. Dobra povezanost s terenskimi organizacijami OF je bila pogoj njihovega obstoja (6). Živila so namreč 1941. leta zbirali kot prostovoljne prispevke ali kupovali. Prisilni odvzem (rekviriranje) je bil prepovedan razen pri okupatorjevih sodelavcih. Partizani so nosili tedaj še civilne obleke ali uniforme različnega porekla od vojaških pa do gasilskih.

Ko že govorimo o podpori terenskih organizacij partizanskim četam, omenimo še vpliv čete na okolico. Tudi partizani so bili pomembni za organizacijsko krepitev OF in politične priprave na oborožen boj proti okupatorju. Že zgolj s svojo navzočnostjo je četa močno vplivala na politično in bojno razpoloženje prebivalstva in na nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja. Njeni politični kadri so delovali na terenu prav tako kot aktivisti. Tone Zalar-Žan, komisar Borovniške čete, je na primer hodil na sestanke Osvobodilne fronte vaščanov v Bezuljak in na Kožljek. Starejši ljudje se še danes spomnijo Dušana Majcna-Nedeljka, takratnega namestnika komandanta Krimskega bataljona, in Janka Smoleta.

Leta 1941 je obstajal odbor OF na Kožljeku. Sestanki so bili majhni in jih je organiziral Tone Zalar-Žan (7). Imeli so jih pri Francetu Suhadolniku v hlevu (8). Kožljek je bil za OF, dokler ni podtalno začela delovati bela garda prek svojih duhovnih očetov, župnika in drugih. Vas je imela svojo Narodno zaščito že septembra, medtem ko odbor OF ni bil aktiven. Aktivnost mu je kratilo delo same Borovniške čete na terenu (9). V primeru nevarnosti sta se na primer brata Švigelj kot zaščitnika priključila kar četi. Partizani so hodili kar prosto po vasi.

Pri vsem tem je bilo pomembno tudi delo pri napeljavi kožlješkega vodovoda, ki ga je začela graditi že stara jugoslovanska vojska. Med delavci so bili tudi nekateri ilegalci. Delali so zvečine mladi ljudje. Tu so bili zaposleni tudi brata Lojze in Tone Popek, Franc Suhadolnik in mladina iz Begunj, skupaj kakšnih 40 ljudi (10). Pri tem so vzgojili mnogo dobrih frontovcev in kasnejših partizanov.

V sosednjem Bezuljaku so kmalu postali komunisti Lojze in Tone Popek ter Ludvik Obreza (11). V Bezuljaku so bili v odboru OF: brata Popek, Ludvik Obreza, Jože Brancelj, Jože Debevec (Žogarjev), nekdo, ki je bil kasneje belogardist, in morda še kdo. Sestankov so se udeleževali še Ludvik Urbas, Franc Pavlin, Tone Debevec (Žogarjev), Lojze Debevec (Kotarjev) in drugi. Če so bili sestanki širši, so bili pri koritu (12). Odbor OF se je sestajal v pečnici Urbasove žage; tedaj je žagar France Pavlin močneje pognal žago (13), ker so bili Italijani zelo blizu, v Urbasovi hiši. Na prvi sestanek je prišel Ivan Novak-Očka.

S partizani v taborišču je držala zveza prek Švigljevih (Gašperjevih) in Nandeta Komca na Kožljeku.

V začetku so organizirali hrano na pobudo Janeza Hribarja-Toneta nekateri posamezniki in jo nosili v taborišče. Kasneje so to opravljali odbori OF

prek Narodne zaščite (14). Kako močni sta bili Osvobodilna fronta in Narodna zaščita, nam priča zbor oboroženih ljudi na Okroglici, o čemer bo govor kasneje.

Ljudje okrog po vaseh so bili dobri in zavedni. Zbirali so hrano in partizani so ponoči hodili ponjo. Organizacija pa je bila na izredni višini (15).

Aktivisti in propaganda so opravili veliko delo. Neprecenljiv je bil vpliv Slovenskega poročevalca, letakov, sestankov z vodilnimi aktivisti, novih čet itd. Pobirali smo 1-odstotni narodni davek s progresivno stopnjo ali najmanj obvezno eno liro. Kjer koli je bil odbor OF, je zrasla tudi bolj ali manj številna Narodna zaščita, kar velja tudi za Kožljek in Bezuljak (16). Znano je, da je bila Narodna zaščita dobro organizirana, hrana je prihajala v redu, stike s prebivalci pa smo imeli povsod (17).

Obdobje začetnih priprav je minilo. Treba je bilo preiti na večje oborožene akcije. Logika oboroženega upora je v tem, da napadaš, ker je obrambna taktika največja slabost. V prvi številki Slovenskega partizana je zapisano na strani 129, da je napad osnovna modrost partizanske taktike. Prisiliti je treba okupatorja, da je noč in dan pod orožjem, kar pomeni zanj močno psihofizično obremenitev.

Tudi glede oboroženih napadov je Ljubljanska pokrajina zaostajala za drugimi okupiranimi predeli Slovenije. Mokrška četa je napadla 30. avgusta karabinjersko postajo na Turjaku, a napad ni bil uspešen. Čete v Ljubljanski pokrajini so imele res težaven položaj. Italijani sicer niso segali Nemcem niti do kolen, bilo pa jih je mnogo več. Tako sta bili na področju Ljubljanske pokrajine v okviru XI. armadnega korpusa kar dve diviziji: Granatieri di Sardegna (Sardinski grenadirji) in Isonzo (Soča). Skupaj z drugimi enotami je bilo v Ljubljanski pokrajini okrog 40.000 vojakov. Tako je en sovražnik prišel na 8,4 prebivalca; torej je imel okupator ogromno premoč.

V skladu s sklepi v Stolicah je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet zahtevalo od Krimskega bataljona, da brezpogojno začne izvajati večje akcije. Reorganizirali so štab. Novi štab se je začel takoj pripravljati na zahtevano nalogo (18). Dotedanji komandir Loške čete Ljubo Šercer je postal operativni oficir štaba bataljona. Časa pa ni bilo več dosti. Šestega oktobra 1941 se je že začela italijanska ofenziva proti Krimskemu bataljonu.

Po temeljitem premisleku in tehtanju raznih različic se je štab odločil za dva hkratna napada, na Lož in Bezuljak. Kraja sta 23 km vsaksebi. Bataljon so razdelili na dva dela, imenovana polbataljona. Loška, Robska in Preserska četa bodo napadle Italijane v Ložu, Borovniška pa v Bezuljaku (19). Sovražnik se bo sicer bojeval za zidovi, zato je pri napadu potrebno predvsem presenečenje. Prvi polbataljon, ki so ga sestavljale že omenjene tri čete, je pod vodstvom Ljuba Šercerja 19. oktobra proti večeru napadel Lož, kjer je bila posadka 156. baterije 17. topniškega diviziona GAF (Guardia alla Frontiera, tj. obmejna straža). Njegova naloga je bila napasti italijansko posadko, ki je štela 62 mož (20). Zato je dobil tudi sorazmerno večje število borcev, to je 3 čete.

Drugi polbataljon — Borovniška četa pod poveljstvom Mirka Bračiča — je dobil nalogo, da napade sovražnikovo 112. inženirsko delavsko četo (21). Četa naj bi uničila skladišče eksploziva, s katerim so Italijani razstreljevali utrjeno »Rupnikovo linijo«. Mudilo se jim je namreč zbrisati vidno mejo med Italijo in Ljubljansko pokrajino, ki so jo priključili Italiji. Ta okupatorjeva četa (ali njen del) je bivala nekaj časa tudi na Kožljeku in v Dobcu, kjer je opravljala enako delo (22).

Glede količine eksploziva v skladišču, tj. v gasilskem domu, bo še najbolj držala številka, ki jo navaja italijanski vir: 300 kg. Razni naši viri navajajo celo 1500 kg, kar pa ne more biti realno. Tolikšna količina bi ob eksploziji napravila v vasi preveliko razdejanje.

BOMBAŠKI NAPAD NA ITALIJANE V BEZULJAKU

Načrt za napad Borovniške čete je bil napravljen precizno in odlično. Ker je komandir moral računati samo na dve desetini borcev, je četo pojačal z najboljšimi člani Narodne zaščite iz Bezuljaka in s Kožljeka. Teh je bilo kakšnih 5. Tako je bilo v četi 25 borcev. Komandir si je akcijo zamislil tako, da je približno petini borcev naložil uničenje eksploziva. Vse druge pa je moral porazdeliti na drugih 5 ali 6 objektov, v katerih je bilo več ali manj članov italijanske posadke. Napad je moral biti hkraten povsod, da bi dosegli presenečenje. Komandir je hotel zadržati sovražnika v drugih objektih, zato da ne bi mogel priskočiti na pomoč straži pri skladišču eksploziva. Imeli bi opravka sami s seboj. Za vsako tako stavbo sta bila na razpolago povprečno dva borca, ponekod več, ponekod manj. Presenečenje bi dosegli z napadom med

Bezuljak — v hiši Ludvika Urbasa (za električnim drogom) je bilo italijansko četno poveljstvo

sovražnikovim počitkom, to je nekako sredi noči. Potrebna je morala biti tudi hitrost pri napadu, ker bi lahko kaj kmalu prispela pomoč iz 2 km oddaljenih Begunj, borcev za zasedo pa ni bilo. Pomoč bi lahko hitro prišla tudi iz 5 km oddaljene Cerknice. Glede izvedbe napada bi najbolje ustrezal istočasen napad z bombami skozi okna hiš, v katerih je sovražnik spal. To je bil načrt v grobem in je ustrezal partizanski taktiki: kratek, nenaden in silovit napad. Napad z bombami je bil torej še najbolj obetaven. Ta je učinkovit celo pri napadih na utrjene bunkerje. Določen je bil torej bombaški napad.

Da bi bil načrt kar se da stvaren, se je Bračič odpravil primerno preoblečen v spremstvu nekega domačina kar v postojanko, posedel sredi vasi na klopi in si mirno ogledal položaj (23). Taisto je v Ložu napravil pred nosom Italijanov Ljubo Šercer, komandant prvega polbataljona, v spremstvu domačina Slavka Kovača-Smelega. Slednji je bil tudi komandir Loške čete.

Priprave na akcijo so bile solidne. Predvsem je kazalo zbrati vse podatke za napad. To je običajno naloga obveščevalne službe. V tem je bila nujna pomoč domačinov, ki so poznali razmere v postojanki. Največ sta pri tem opravila brata Lojze (24) in Tone Popek. V to delo sta vključila še druge sodelavce. Bila sta kot nalašč ustvarjena za tako nalogo in sta tako bistveno pripomogla k uspehu napada (25). Oba sta potem pri napadu sodelovala kot vodnika pa tudi kot borca.

Obveščevalci, domačini, so zbrali vse potrebne podatke. Javili so, da so Italijani nastanjeni v teh hišah:

Pri Mežnarjevih — hiša je bila prazna, ker je bil lastnik v Ameriki. (Taka kot je bila takrat, z vsemi sledovi boja, je še danes.) V njej je bil stan za vojake.
Pri Kušljanovih (Švigljevih).
Pri Švigliu.
Pri Zgornjih Kotovih (Debevec).
Pri Tonkovih (Meden) — tu so stanovali podoficirji s svojimi slugami.
Pri Urbasu — v tej hiši je bilo četno poveljstvo.
Gasilski dom s skladiščem eksploziva.

Podatki so morali biti tako točni, da je bilo treba označiti celo okna, pod katerimi so spali vojaki. Pri neki hiši tega ni bilo moč ugotoviti drugače kot tako, da se je Milka Popek ponudila, da bo pomagala v sobah ribati pode (26). Ročne bombe naj bi tako zadevale kar se da natančno

Na osnovi vsega tega je Bračič določil vse sestavine povelja, med drugimi tudi tele: ura napada — polnoč (torej 7 ur kasneje kot v Ložu), znak za napad bo strel iz puške, znak za umik bo močan žvižg, zborno mesto za umik bo 200 m iz vasi v smeri proti Dobcu, znak razpoznavanja bosta žvižg in odgovor spet rahel žvižg (27). Posameznim borcem so bili določeni objekti napada in vodič. Predvideno je bilo tudi pretrganje telefonske in električne napeljave itd.

Za rezanje telefonskih in električnih vodov je bil določen domačin Jože Brancelj (Podražev) (28), med Cerknico in Begunjami pa Narodna zaščita iz Cerknice. To menda ni bilo v redu opravljeno, saj sta bili posadki v Begunjah in z Bezuljaka obveščeni o napadu na Lož (29) in sta zagnali preplah.

Pri samem napadu je sodeloval poleg bratov Lojzeta in Toneta Popka ter Ludvika Obreze iz Bezuljaka še France Švigelj s Kožljeka. Njegov brat Lado pravi, da sta napadala določeni objekt skupaj z bratom Francetom (29), kar pa Tone Vidmar-Luka tolmači drugače. Pomoč petih članov Narodne zaščite je bila Bračiču dragocena, ker je moral s svojimi 20 borci obvladati kar 7 objektov, pa še vodiče je potreboval.

Pri samih pripravah za napad je sodelovalo 8 do 9 domačinov in še eden ali dva hribca (30). Kot vse kaže, sta bila ta dva iz Stražišča: Jože Stražiščar (Janezkov) in Anton Likar (Štefanov) (31).

Lado Švigelj je živel napol v taborišču, napol doma. Ko je hotel ostati v taborišču, so ga poslali nazaj, da bi vzdrževal zunanjo zvezo, predvsem z Alojzom Rožejem (32) v Begunjah, pa zaradi prihodov novincev ali drugih. Če kdo od aktivnih udeležencev napada trdi, da ta ali oni tovariš ni bil navzoč pri samem napadu, potem to pomeni, da je sodeloval kako drugače.

Noč napada od 19. na 20. oktober 1941 — od nedelje na ponedeljek — je hitro napočila. Šercer je napadel že v nedeljo, 19. oktobra, nekaj po sedemnajsti uri. Borovniška četa bi bila morala napasti opolnoči. Zaradi napada na Lož sta bili posadki v Bezuljaku in Begunjah v stanju pripravljenosti. Inženirci niso in niso odšli k počitku. Ljudje so čutili, da so Italijani nekam zbegani, kot da je kaj narobe. Bračič je nestrpno pogledoval na uro, ker taka zamuda ni bila predvidena. Tudi Šercer je ob petih popoldne nestrpno pogledoval na uro, ker ni predvidel, da imajo Italijani v nedeljo drugačen urnik. Šercer se je kljub temu da so bili odkriti, odločil za takojšen napad. Bračič pa se je odločil, da bo čakal. V Ložu je zato manjkal dejavnik presenečenje, zato uspeh ni bil popoln.

Partizani v Bezuljaku so že pomislili na izdajstvo. Za napad je namreč vedelo najmanj 30 ljudi. Sami so obvestili aktiviste okoliških vasi, naj se umaknejo in se tako izognejo morebitnim represalijam.

V Selščku je prišlo v nedeljo ob deveti uri zvečer v gostilni do govoric, naj po deveti uri ne bo nihče več zunaj. To se je nato šušljalo po vsej vasi. Jože in Janez Zrimšek (Ambroževa) sta šla spat na seno. Janez je opozoril Jožeta, naj pazi na pok puške, ker se bo takrat začelo vsesplošno pokanje. Čakala sta in nista mogla zaspati. Nekako ob pol treh zjutraj je počila puška in se je začelo (33). Več aktivistov iz Bezuljaka, Begunj in s Stražišča se je umaknilo v Otonico, k Cajnarjem in na Kremenco, da bi se izognili maščevanju. Na koncu se je izkazalo, da je bil ukrep glede obveščanja aktivistov pravilen. Razen nekaj izjem ni nihče padel v roke sovražniku, čeprav so nekatere iskali.

Ko je Bračič menil, da je prišla njegova ura, so se borci vzdignili. Čakali so do 15 minut čez drugo uro zjutraj. Torej je bil napad v ponedeljek, 20. oktobra.

Posadka se je takrat vendarle umirila v spanju. Vodniki Lojze Popek-Vandek, Tone Popek-Maks in Ludvik Obreza so pripeljali bose partizane neslišno do določenih hiš oziroma položajev.

Najprej so morali opraviti s stražarjema pri skladišču eksploziva, to je pri gasilskem domu. Tistega, ki je stal pred skladiščem, so hoteli umiriti s hladnim orožjem, da bi tako pridobili pri času. Toda nož domače izdelave se je ukrivil, ker je zadel ob kovinsko sponko. Stražar je zagnal neznanski krik in Bračič je moral dati s strelom znak za splošen napad. Borci so povsod začeli metati bombe skozi okna na sicer neutrjeno postojanko. Drdral je tudi mitraljez in pokale so puške.

Lado Švigelj pripoveduje: »Z bratom Francetom sva bila določena, da napadeva četno poveljstvo v Urbasovi hiši. Vrgla sva kakšne tri bombe čez leseno stopnišče, a ena se je odbila nazaj. Skočila sva za vogal k prednjim vratom. Tu se pojavi pri vratih glava italijanskega vojaka s čelado, ki je oprezoval na vse strani. France ga je s puško zadel skozi čelado naravnost v glavo. Krogla je predrla še poštni nabiralnik in se zarila v zid. Vojak je obležal in nihče ni poskušal več priti ven. Naglo sva opravila.«

Ta Italijan je bil stražar, ki je podnevi stražil pred poveljstvom, ponoči pa se je umaknil na hodnik v hiši. Za seboj je še zaprl vrata (34).

»Turščeva družina je stanovala nasproti mežnarjeve hiše,« pripoveduje Jože Turšič mlajši. Dalje je povedal vse skoraj enako, kakor je opisal napad na to hišo Tone Vidmar-Luka. Turšič pravi:

»V tej hiši, na robu vasi je bilo bivališče vojakov. Dan pred napadom nas je moj bratranec Lojze Popek prišel opozorit, da bo ponoči 'uzbuna' in naj se ne ustrašimo. Ko je ponoči začelo pokati, sem se priplazil do bližnje meje in dogodke opazoval prav od blizu. Slišal sem obupne klice na pomoč oziroma 'mama mia' — in še nekaj o Bologni. Čez čas je nekdo posvetil z električno

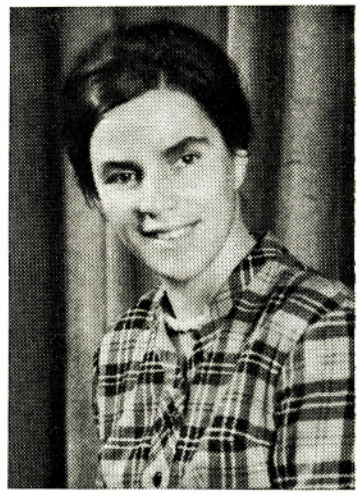

Milka Popek por. Vrhunc (1922—1975) iz Bezuljaka, nosilka spomenice 1941

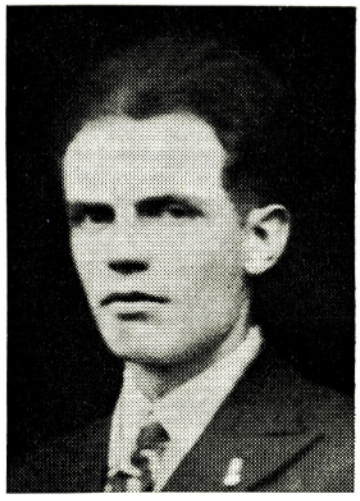

Ludvik Obreza (r. 1911) iz Bezuljaka, ki so ga v noči od 6. na 7. april 1944 pri Rakeku umorili črnorokci

Narodni heroj Lojze Popek-Vandek (r. 1920) iz Bezuljaka, padel kot namestnik komandanta Cankarjeve brigade 1. 2. 1943 v Sv. Križu pri Loviču Prekriškem na Žumberku

baterijo v hišo. Vrgli so še nekaj bomb in partizani so odšli. Iz hiše ni bilo slišati ničesar več. V tej hiši je stanovalo več kot 12 Italijanov in jih je zatorej padlo več kot toliko. Kasneje pa je bilo slišati o veliki žalosti, ki je takrat zavladala v Bologni. To pove, da so bili ti Italijani nekje iz Bologne.«

Bračič je bil v skupini, ki je minirala skladišče v gasilskem domu. Odnesli so še toliko eksploziva, kolikor so ga mogli, in komandir čete je dal s piščalko znak za umik — po miniranju. Vsi so se zbrali na določenem zbornem mestu. Ko so s tega mesta že odhajali, je strahovito počilo. Strahovit trušč je zbujal vaščanom misel, da je prišel »sodni dan«; vsaj tako so se po napadu izražali.

Zračni piš po eksploziji je umikajoče se borce kar pahnil naprej (35). V vasi so popokale skoraj vse šipe in so jih morali vaščani vsaj za nekaj časa nadomestiti kar z deskami. V gasilskem domu je razneslo brizgalno na koščke. Nova hiša, zgrajena pri tem domu, na srečo ni bila še gotova, lastnica še ni bila vgradila v stene oken in vrat. Zidovi pa so razpokali. Napad je trajal približno 10 minut. Eksploziv, kakšne tri zaboje, so skrili na vlažnem mestu pri novem vodovodu ... zato ni povsem razneslo Preserskega mostu, ko so ga z njim minirali (36).

Napad je povsem uspel. Skladišče eksploziva je bilo uničeno. Italijani iz Begunj pa niso takoj intervenirali. Počakali so raje na pomoč od drugod. Tudi nje je zajela panika.

Prav bo, da dodam še kratek opis udeleženca napada, narodnega heroja Toneta Vidmarja-Luke Suhadolca (37) in še poročilo poveljstva italijanskega XI. armadnega korpusa o tem napadu. Primerjava bo na moč zanimiva. Oboje bomo začinili z župnijskim poročilom o dogodku.

Luka piše: »Isti večer, ko je Ljubo Šercer napadel Lož — to je bilo 19. X. 1941 — je naša četa nekaj ur pozneje napadla Bezuljak. Podrobne podatke o sovražniku v vasi sta nam dala domačina, brata Vandek in Maks. Bila sta naša vodiča. Pripeljala sta nas, ne da bi nas kdo opazil, kljub temu da so bili fašisti vznemirjeni zaradi napada na Lož in so bili v pripravljenosti. Italijani nas niso pričakovali. Vsi so spali. Postavili so samo stražarje in poslali patrulje po vasi. Razdelili smo se po skupinah: po dva, po trije. Vsaka skupina je imela svojo nalogo: približati se hiši, kjer spe Italijani in ob prvem strelu v vasi zmetati skozi okna bombe, vdreti v hišo in pobrati orožje. Glavni namen te akcije je bil uničiti municijsko skladišče. Tja se je odpravil sam komandir s petimi tovariši. Skladišče je bilo v gasilskem domu. Pred vrati gasilskega doma je stal stražar. Treba ga je bilo spraviti s poti. Tovariš Karel se mu je približal in navalil nanj z nožem. Stražar je začel strahovito rjoveti, da je bilo slišati pol ure daleč. Počil je prvi strel, boj se je pričel. Sovražna patrulja na vasi je pričela streljati in hitela napadenemu stražarju na pomoč. Naš mitraljez jim ni pustil blizu. Hkrati smo metali bombe skozi okna na Italijane, ki so spali po hišah, tako da nobeden ni mogel na pomoč napadenemu skladišču. Naši so že prodrli v gasilski dom. V njem so bili še trije Italijani, ki pa so se od strahu kar sesedli.

V skladišču je bilo okrog 1500 kg eksploziva, ki so ga uporabljali za razstreljevanje vojaških objektov na stari utrjeni črti.

Jaz sem bil v tej akciji mitraljezec. Dobil sem nalogo, da napadem z dvema tovarišema hišo, v kateri je bilo 12 sovražnikovih vojakov. Vandek nas je pripeljal prav pred hišo in pokazal, skozi katera okna naj zmečemo bombe. Ko je počil prvi strel v vasi, smo vrgli vsak po eno bombo, potem pa vdrli skozi vrata v sobo. Bombe so dobro opravile. Ležalo je vse navzkriž. Eni na posteljah, drugi po tleh. Prižgali smo luč. Tu in tam je še kdo dihal. Hitro smo pobrali opremo in puške. Komandir je že dal znak za umik iz vasi. Komaj smo se zbrali na zbornem mestu, ki je bilo kakih 200 m od prve hiše, že nam je silna eksplozija naznanila, da je akcija uspela. Magazin je miniral Mirko. Eksploziva so odnesli, kolikor je bilo mogoče, vse ostalo pa je z gasilnim domom zletelo v zrak.

Napad je trajal vsega skupaj kakih 15 minut. Sovražnik je imel poleg izgube municijskega skladišča še 32 mrtvih. Od naših ni bil nihče niti mrtev niti ranjen.

Vrnili smo se v taborišče, postavili zasede in pričakovali Italijane. Prepričani smo bili, da nam bodo sledili in nas napadli v taborišču. Dva dni smo jih pričakovali, a jih ni bilo od nikoder.«

Sedaj pa poročilo poveljnika XI. armadnega zbora z dne 24. oktobra 1941 o partizanskem napadu na Bezuljak (38):

»Napad na 112. delavsko inženjersko četo, nameščeno v Bezuljaku, se je začel dne 20. t. m. ob 2.15 s strelom iz puške. Temu so takoj sledile številne salve in eksplozije ročnih bomb.

Po približno desetminutnem streljanju je močna detonacija opozorila moštvo, da je zletela v zrak baraka, ležeča severozapadno od vasi, v kateri je bilo še 300 kg eksploziva, ki je ostal po dokončanih rušitvenih delih.

Komandir čete kapetan Lado je izjavil, da so vžgali nanj, čim se je pokazal pri oknu svoje sobe, z rafalom iz lahke strojnice in vrgli ročno bombo, katere sledovi so še sedaj vidni na napušču. Ko je mogel končno do komande čete, ki je zelo blizu, da izda navodila in zbere prve vesti, mu je bilo takoj jasno, da so uporniki napadli vseh pet malih prostorov, v katerih so nastanjeni delavci in podčastniki, z ročnimi bombami, ki so jih vrgli v okna, nato pa z rafali iz lahke strojnice.

Ko je zbral nekaj razpoložljivega moštva in podčastnike (stanujoče v bližini komande) se je kapetan Lado napotil proti baraki — smodnišnici in ugotovil, da so napadli in zabodli v lice in v druge dele stražarja Amadea Elefantija ... letnik 1898 ... vojno območje Bologna.

Stražar, ki je bil na drugi strani barake (39), je izjavil, da ni bilo hrupa in da je slišal le tovarišev krik in pretep, ki je temu sledil. Obšel je barako in še pravočasno prihitel, da je našel tovariša na tleh in slišal korake, ki so se oddaljevali.

Streljal je v smeri korakov, medtem pa so na ranjenčev krik prihiteli komandir straže in drugo moštvo.

V tem trenutku je smodnišnica eksplodirala, verjetno zaradi strelov iz pušk komunistov na barako, ali ročnih bomb, ki so jih vrgli vanjo.

Stražarji so vsi popadali po tleh, na srečo pa so ostali nepoškodovani.

Pri stanu edinice, ki je na severnem robu naselja, kjer je spalo 6 mož v pritlični sobici, se je ugotovilo, da je napad povzročil *velike izgube* (podčrtal A. G.).

Trije možje so bili mrtvi, ostali trije pa hudo ranjeni. Ti so izjavili, da so jih medtem, ko so skozi okno odgovarjali na streljanje, komunisti napadli izza hrbta. V temi jih niso prepoznali: mislili so, da so to njihovi tovariši. Komunisti so jih napadli s streli in z bodali, nato so se odstranili in odnesli 5 pušk.

V ostalih dveh stanovališčih (podčrtano v izvirniku) v središču naselja komunistični napad ni povzročil izgub.

Zločinska akcija je bila skrbno pripravljena in komunistični uporniki so morali biti zelo številni, da so lahko istočasno napadli, ne da bi *zgrešili* (podčrtano v izvirniku):

kapetana komandirja čete v njegovem stanovanju;
komando čete;
stanovališče podčastnikov;
kuhinjo;
stražo pri smodnišnici;
dve manjši stanovališči za čete, v katerih je bilo razmeščenih v eni 10, v drugi 8 mož (dva sta odsotna).

Možno je, da je ena sama skupina napadla prve tri objekte, ker so si blizu, toda glede na način, kako so komunisti akcijo izvršili, moramo sklepati, da je skupina štela okoli trideset komunistov.

Ko so prispela ojačanja iz Begunj, so izvršili pregledni obhod, pri katerem so našli le sledove krvi vzdolž steze, po kateri so se napadalci umaknili. Ti sledovi so služili policijskim psom, kar nam je omogočilo zbrati težko obremenilne indicije proti nekemu Slovencu, stanujočem v Dobcu, ki je bil aretiran in odveden v Cerknico.

Preiskave, ki so se vršile v naselju Bezuljak, so nadalje omogočile ugotoviti krivdo spodaj navedenih oseb, ki so bile aretirane in odvedene v Cerknico: Andrej Zaler, sin Ivana in pokojne Lize Škerl, rojen v Bezuljaku 16. 11. 1892 in tamkaj stanujoč na št. 36 (imel je v hiši vrečico razstreliva).

Franc Kosančič, sin Janeza in Marije Rudolf, rojen 4. 1. 1875 v Osredku, stanujoč v Bezuljaku št. 44, in hči Frančiška, rojena 9. 5. 1910 (sta imela v stanovanju razstrelivo).

Josip Obrega (40), sin Jakoba in pokojne Marije Debenk, rojen 19. 3. 1882 v Bezuljaku in tamkaj stanujoč na številki 7. (Njegov sin Ludvik, 30 let star, ki je bil 19. v Bezuljaku, 20. ni bil doma (41) in oče ne ve, kje je.)

Na odsotnost Ludvika Obrege je opozoril neki Jakob Košir, zaposlen pri četi kot tolmač.

V Cerknico so bile odvedene še nekatere druge osebe, ki so manj obremenjene.

Franc Švigelj-Gašper (r. 1917) s Kožljeka, ubit 1. 8. 1942 pri planinskem pokopališču

V priloženem seznamu so navedeni mrtvi in ranjeni vojaki.
Vojna pošta 46, dne 24. oktobra 1941 — XIX.

General armadnega zbora,
komandant M. Robotti l. r.

(Priloženi spisek navaja 3 mrtve in 5 ranjenih.)

Pri pazljivem branju dokumenta ugotovimo, da v njem Robotti ni priznal, da so iz Bezuljaka odvedli in zaprli 30 ljudi, in da je poročilo zelo prilagojeno okupatorjevim željam. Tudi italijansko poročilo o napadu na Lož je sfrizirano. Tako navajajo, da so imeli 18 ranjenih in 7 ujetih. Mrtvih niti ne omenjajo, čeprav navajajo naši opisovalci napada, da so Italijani odpeljali 25 ubitih vojakov. Tako je poročalo tudi poveljstvo narodnoosvobodilnih enot.

Poglavje zase je število padlih Italijanov. Tu se prav nič ne ujema, lahko ugotovimo celo zmešnjavo. Različni viri navajajo števila od treh pa tja do štiridesetih. Začnimo kar pri italijanskem viru, to je pri že navedenem poročilu generala Maria Robottija, ki pravi, da so imeli tri mrtve in 5 ranjenih (42). To je najnižje število sovražnikovih izgub. Omenil sem že, da so tudi v Ložu Italijani navedli lažno število mrtvih. Upoštevati moramo, da nimamo na voljo originalnega poročila četnega poveljnika v Bezuljaku in da je le-to na poti do Robottija lahko doživelo nekaj sprememb, največ pa pri Robottiju samem. Spiska mrtvih in ranjenih pri dokumentu ni bilo, čeprav poročilo nanj opozarja.

Res je, da so Italijani javnosti razkazovali tri mrtve. To se je zgodilo na slovesni komemoraciji za padlimi v središču Bezuljaka. Tem trem v spomin je govoril italijanski oficir. Nato jih je slovesno pokopal na cerkniškem pokopališču njihov vojni kurat. V mrliški knjigi cerkniške župnije so navedena njihova imena: Masotti Aldo, 42 let, Zucchini Francesco, 43 let, in Farozzi Augusto, 43 let. Med temi tremi torej ni Amadea Elefantija, ki naj bi bil po italijanskem poročilu stražar, ki so ga partizani napadli pri skladišču eksploziva, in je bil tam ubit. Obstaja tudi možnost, da je bil le-ta tukaj samo težje ranjen. Že v samem Robottijevem poročilu najdemo šibko točko, ko piše, da je ugotovljeno, da je pri stanu enote na severnem robu naselja, kjer je spalo 6 mož v pritlični sobi, napad povzročil velike izgube. Trije padli, ki jih Robotti omenja, pa niso velika izguba. Če je v enem stanu bivalo samo 6 vojakov, v drugem pa celo več, bi lahko rekli, da je imela četa zelo malo navadnih vojakov. Čemu za tako majhno četo toliko podoficirjev in oficirjev, da jih je bilo za cel stan?!

Ko ocenjujemo izgube, moramo imeti pred očmi tudi silno ubijalsko moč ročne bombe v zaprtem prostoru. V Notranjskih listih I na strani 138 piše Tone Avsec, da je partizan Kogoj vrgel v sobo bombo in je v njej obležalo 10 mrtvih, drugi pa so bili ranjeni. V sobe, v Bezuljaku ,kjer so bili nastanjeni italijanski vojaki, pa so vrgli po več bomb.

Pregledal sem, koliko padlih navaja 14 avtorjev, ki kakor koli omenjajo njihovo število. Razumljivo je, da precej od teh število padlih kar prepisuje od drugih, nekaterim pa se zdi, da je najbolje navesti kar število, navedeno v italijanskem dokumentu. Italijani so že vedeli, koliko izgub so imeli. Govoril sem z 18 domačini, a tudi ti navajajo različne številke. Še najbolj se približuje resnici Tončka Obreza, ki pravi, da število padlih Italijanov ni bilo nikoli natančno znano. Navedel bom samo nekaj značilnih pričevanj, ki povedo največ.

Lojze Popek-Vandek je kmalu po napadu povedal, da je bilo samo tam, kjer je metal bombe Luka s še dvema tovarišema in kjer je opravila svoje tudi lahka strojnica, 12 mrtvih. In Luka je pogledal v razdejano sobo. Kje pa so še mrtvi v drugih prostorih? Neka tovarišica trdi, da je bilo pri Tonkovih najmanj 7 mrtvih. Karel Grabeljšek omenja v knjižici »Vrhnika v boju za svobodo« (str. 26), da so bile bržčas italijanske žrtve večje, kot jih navajajo italijanska poročila, ker so jih partizani presenetili speče in so jim skozi okna nametali bomb. Tone Vidmar navaja, da so imeli Italijani skupaj 32 mrtvih. Udeleženci napada so potem zagotovo natančno razpravljali o napadu in ga analizirali. Ivana Obreza (Jakobova), mama Ludvika Obreze, pravi, da je italijanskih vojakov padlo veliko, a so to skrivali. Partizani pa niso imeli niti mrtvih niti ranjenih. Napisala je še, da so pozneje zvedeli, da je padlo 30 Italijanov. Preživeli pa so trdili, da so te našli v gozdu, ne pa v vasi (43).

Dušan Kveder-Tomaž je zapisal: »Borovniška četa je napadla italijansko postojanko v Bezuljaku. Z ročnimi bombami je bilo ubitih 40 Italijanov.« (Kje je dobil te podatke, ne bomo nikoli zvedeli.) (44). »Ubitih je bilo z bombami okrog 40 vojakov, zaplenjeno nekaj pušk, hrane in minirano skladišče« (45). »Partizani so ubili 15 vojakov. Napad je uspel« (46).

Zanimivo je tole: »Cencev Vine (De Toni) iz Begunj, mesar in gostilničar, mi je po tistem dogodku v Bezuljaku dejal, da je videl pobite

Italijane in da jih je bilo najmanj 25, če ne več. Bili so na tovornjakih. Italijani so se namreč ob vrnitvi ustavili pred njegovo gostilno Privzdignil je ponjavo na tovornjaku in jih tako videl. Vem tudi, da je bila pri Mežnarjevih v Bezuljaku cela 'kompanija' Italijanov in so tam vse pobili. To vem, ker sem bližnji sosed Mežnarjeve hiše« (47). Ubitih je bilo 30 Italijanov in so prav zato odpeljali iz vasi in zaprli 30 moških (48). Nemogoče je, da bi padli samo trije Italijani. To število je naravnost smešno. Pokazali so samo tiste tri, ki so padli zunaj hiš in so vaščani vedeli zanje. Vse drugo so odpeljali ponoči, ko se je v vas pripeljala že množica Italijanov — črnosrajčnikov. Vso noč in še drugi dan niso pustili nikogar iz hiše. Tudi ranjene so odpeljali s tovornjaki že ponoči. »Trdim, da je v Bezuljaku padlo 32 Italijanov, ker je bilo samo pri Mežnarjevih toliko Italijanov in smo gledali ta napad. V Mežnarjevi hiši je ostal živ samo tisti Italijan, ki se je umaknil v dimnik, znorel in strašno tulil. Ta je puško nato odvrgel v gnoj. Mrtve so odpeljali v Bologno, kjer je zavladala velika žalost. Tudi moj oče je trdil, da so v tej hiši pobili vse« (49). »Vseh pobitih je bilo 30 do 40.« (50) »Slišali smo, da jih je padlo okrog 29 ali 30, saj so ljudje tako govorili med seboj.« (51)

»Kronika ZB NOV Begunje pri Cerknici« navaja, da je takrat padlo 32 Italijanov. Zapisali so v kroniko še, da je bil en partizan ranjen. »V naši hiši so imeli Italijani ambulanto in so ranjene iz Bezuljaka obvezovali pri njih« (52).

Na te podatke moramo gledati previdno, ker se med seboj močno razlikujejo. Ugotovimo pa lahko, da je padlo mnogo več inženircev, kot jih navaja italijanski dokument. Ta je moral skriti tolikšno sramoto, sicer ne bi bili s tolikšno naglico že ponoči odpeljali mrtvih in ranjenih.

Iz Begunj si italijanska posadka ni upala priti na pomoč napadenim v Bezuljaku. O tem priča podatek, da kapetan Angelini, ki je stanoval pri Francetu Popku (Robcu), ni šel nikamor. Močna patrulja, ki je prišla samo pogledat, če je z Angelinijem vse v redu, se je v strahu držala za roke. V Bezuljak so od nekod pripeljali črnosrajčnike, ki so bili vajeni strahovati prebivalstvo.

Ko se je zdanilo, so vaščani videli, da je vas na gosto zasedena in temeljito obkoljena. Prav nihče ni smel iz hiše, kar je bilo težko predvsem za kmete, ki bi bili morali k živini. Jožeta Turšiča mlajšega, ki je to poskusil, so vrgli na gnoj in mu grozili s smrtjo. Brž ko se je pojavil kakšen moški, so ga aretirali in odpeljali na zborno mesto. Ves dan so načrtno in dosledno preiskovali vsak kotiček v vasi, hišo za hišo. Seveda so vsakega grobo zasliševali. Andreja Zalarja (Kevdriniga) so hoteli zaradi nekaj smodnika prebosti kar v hiši. Ker so ženske zagnale vik in krik, je oficir ukazal, naj ga puste, a odpeljali so ga vseeno.

Vse moške so zbrali v Cerkveni ulici in jih držali tam do mraka. Ženske, ki so hotele aretiranim prinesti kaj za pod zob, so surovo nagnali. Šele zvečer so začeli odbirati moške za transport, začeli so na repu vrste, ki je bil najbolj v temi, dokler jim jih ni bilo dovolj: ustavili so se pri številu 30. Zato so druge kar spustili.

Skoraj iz vsake hiše so vzeli kakšnega moškega. Zatem so jih odpeljali v ljubljanske zapore. Tam so bili zaprti različno dolgo. Zgodilo se je tudi, da so kakšnega, ki se je bil z Italijani bolje poznal, takoj ali vsaj naslednji dan spustili.

Po napadu so skoraj vsako noč hodile po vasi okrog hiš patrulje, tudi karabinjerji, kar so ljudje ugotovili po sledeh v snegu (53).

Italijani so se znašali nad prebivalstvom, si dajali duška s pretepanjem. Nasilje nad neoboroženim ljudstvom je bilo pač ves čas okupacije priljubljeno in nepogrešljivo sovražnikovo orožje. Podobno so ravnali Italijani tudi v Ložu.

»Tistega dne so prišli Italijani še na Kožljek. S seboj so pripeljali sledne pse. Zaradi teh sva bila z bratom Francetom zelo v skrbeh. Ker smo šli v napad bosi, sem med potjo nekje izgubil čevlje. Ko smo se oziroma so se spet obuli, je najbrže to zmotilo pse, da so izgubili sled. Od takrat z bratom nisva več spala doma. Pridružil se nama je tudi Vandek« (54). Tisti dan so prišli Italijani tudi na Stražišče (55).

»Zjutraj so navalili Italijani. Mojega moža sta izdala Jakob Košir in njegov sin. Jakob je bil tolmač pri Italijanih in jih je opozoril, da sina Ludvika ni doma. Zatem je ta Jakob dejal mojemu možu, da bodo odpeljali njega, ker niso našli Ludvika« (56).

Ljudi so trpinčili tudi v postojanki v Begunjah, kjer so prav tako uvedli policijsko uro in zapirali ter pretepali vsevprek. Predvsem so se spravili nad tiste, ki se niso mogli izkazati, da so Begunjci, a so se slučajno znašli v Begunjah. Naj naštejem nekaj zaprtih mož in fantov:

Anton Likar-Smrekar (r. 1921) iz Stražišča, padel v noči s 1. na 2. maj 1944 v Šentjerneju na Dolenjskem kot komandir jurišne skupine 15. brigade

Jože Brancelj (Podražev) r. 1911 v Bezuljaku, padel kot komandir 1. čete 1. bataljona 12. udarne brigade 7. 3. 1945 pri vasi Brezovo pri Litiji

Karel Mramor je šel tiste dni z bratom Ludvikom v Ljubljano po električni material, da bi si od bratovega električnega generatorja napeljal elektriko. Mislil si je pomagati s svinjskimi dobrotami, ki jih je imel poln nahrbtnik. V Begunjah je bil Italijanom sumljiv in so ga obdolžili, da nese vse to partizanom, ga pretepli in zaprli. Hkrati jih je mikalo tisto, kar je bilo v nahrbtniku. V svojem življenjepisu je Mramor navedel, da je bil zatem zaprt v Ljubljani z drugimi Bezovci, Begunjci, Kožlječani, Ložani in Osrečani. Opazil je, da se je med zaporniki znašlo nekaj provokatorjev. Zlasti mu je padel v oči Anton Žnidaršič iz Bezuljaka (57). Zaradi nečloveškega okupatorjevega ravnanja z zaporniki se je Mramor otresel raznih pomislekov, ki jih je imel do Osvobodilne fronte in postal njen navdušen privrženec, kar prej ni bil, in je šel kljub starosti naslednje leto k partizanom. Dobil je celo Spomenico 1941.

Iz Bezuljaka so zaprli, kot sem že zapisal, 30 mož in fantov. Zaprti so bili od 7 tednov do 5 mesecev. Vedeti moramo, da je vas štela 50 hiš in imela približno 265 prebivalcev. Najdlje je bil zaprt Jože Obreza zaradi sina Ludvika. Zaprti so bili tudi Obrezov drugi sin Jože, Andrej Zalar (Kevdrin), Jože Brancelj (Podražev) in drugi. Očeta Popkovih dveh fantov so zaprli čez en teden, ker so v njegovi drvarnici našli za tramom Slovenski poročevalec. Njegova hči Milka se je morala z mačeho vsak dan javljati karabinjerjem v Cerknici kljub hudi zimi.

Iz drugih vasi so zaprli za več ali manj časa Franceta Popka (Robca) (58), Franceta Medena (Kržičevega) in Franceta Rožanca (Guština). Vsi trije so bili iz Begunj. Dolžili so jih, da so sodelovali pri napadu. Franceta Popka je rešilo to, da je pri njem stanoval že omenjeni italijanski kapetan, ki je potrdil, da je bil tisto noč doma. Te tri Begunjce so kmalu izpustili. Zaprti so bili še Jože Škrlj s sinom Jožetom, Obreza, ki je pljunil v gostilni v bankovec za 100 lir, in še drugi, vsi iz Begunj. France Zalar z Gore je bil aretiran v Cerknici skupaj z Žnidaršičem s Krušč in Jožetom Kovačičem od Bečajev. Zanimivo je, da so tudi Franceta Zalarja kmalu spustili. Ker ni znal italijansko, je bil ob aretaciji tiho. Žnidaršiča, ki je italijanščino obvladal, pa so spustili kasneje. France Kranjc in še nekdo od Hruškarjev sta po nasvetu Begunjcev ušla z volmi iz Begunj po nekih stranskih poteh. Iz Dobca je bil zaprt odvetnik Kranjc, ki pa je bil kmalu prost in je tako kot odvetnik branil druge zapornike. Verjetno je bil on tisti, ki ga omenja italijansko poročilo. Bezovci so nato pravili, da jih je reševalo tudi to, ker je na Osredku zajeta partizanka, udeleženka napada, povedala, kdo so pravi napadalci. Vprašanje je, ali so Italijani sploh verjeli, da so jih napadli domačini iz njihove postojanke.

Na dan pokopa treh v Bezuljaku padlih vojakov so Italijani v Cerknici zalotili in zaprli Ivana Novaka-Očka ter Franceta Popita-Sineta. Oba je nato rešila iz zaporov naša organizacija v Ljubljani (59).

Na Kožljeku sta v prazni Krajčevi graščini bivala Nande Komac in njegova žena Vanda. Sem sta se morala umakniti iz Ljubljane. Italijani so na Kožljeku iskali prav Nandeta. Ta in še drugi primeri posebno v Begunjah kažejo, da so že bile na delu temne izdajalske sile. Nandetu se je uspelo skriti kot mnogim Kožlječanom. Ker niso dobili Nandeta, so začeli iskati njegovo ženo Vando. Njo je Švigljeva (Gašperjeva) mama skrila v hlev med krave. Že takrat so posumili, da ni nekaj v redu s partizanom Petrom. Kasnejši dogodki so pokazali, da so bila ta sumničenja pravilna (60). Nandeta so prav po krivdi tega izdajalca kasneje v Ljubljani identificirali in ga ustrelili (61).

Po napadu so se Italijani, kolikor jih je še ostalo, preselili v sredino vasi. Vsako noč so iz strahu streljali skozi okna kar tjavdan in zganjali pravi cirkus. Tudi strah italijanske posadke kaže, da so morale biti izgube res velike. Ker tega živčno niso mogli dolgo vzdržati, so se po enem tednu odselili ali pa jih je pregnal prvi sneg, ki jim je otežkočal delo. Italijanske postojanke tu ni bilo nikoli več. Tudi postojanko v Begunjah so kakšen teden po odhodu posadke iz Bezuljaka opustili.

Zanimivo je tudi tretje mnenje o tem napadu, mnenje s čisto drugačnega zornega kota, ki je že takrat dalo slutiti odklonilno stališče begunjskega župnika Turka do osvobodilne vojne. Zato je prav, da si ogledamo prepis poročila župnika iz Begunj (62). Kasneje je znal taisti župnik italijanske represalije spretno izkoristiti v prid belogardizma in naprtiti vso krivdo partizanom. Pomagal si je še z drugimi »verskimi« argumenti, in rezultat je bil tak, da je končno ostalo v Bezuljku samo 7 družin na strani narodnoosvobodilnega gibanja. Poročilo pravi: »V noči dne 20. X. 1941, od dveh do treh je bilo slišati od Bezuljaka streljanje s strojnicami in puškami in slednjič je bila močna detonacija. Izvedeli smo, da so neznani zločinci napadli po hišah speče vojake, nekaj so jih ranili, tri pa ubili in še na najkrutejši način z noži obdelali. Vojaštvo je prihitelo od vseh strani in kmalu napravilo red. Ves zgornji konec vasi Bezuljak je zelo razdejan, šipe so skoraj po vsej vasi popokale, udrli so se stropi in ponekod

tudi stene vsled eksplozije Gasilskega doma, kjer je bilo shranjeno strelivo za razstreljevanje objektov in bunkerjev. Med civilnim prebivalstvom ni bilo žrtev. Skoraj vse mlajše moške (fante in može) so odpeljali v zapore, le kakih 5 fantov niso dobili doma. Vsa vas je bila cel dan zaprta in obkoljena. Izvedena je bila povsod najstrožja hišna preiskava. Vaščani so ves čas živeli v lepi harmoniji z vojaštvom, pomagali so drug drugemu, zlasti še, ker so bili ti vojaki starejši, prijazni možje. Zločin, ki je močno zadel vojaštvo kakor civilno prebivalstvo, vsak človek obsoja.

Vojaška komanda je izdala upravičeno stroge odredbe, tako da moški sploh ne smejo nikamor, dočim iz vasi smejo le žene s posebnim dovoljenjem.

G. kaplan Žavbi je šel v ponedeljek zjutraj v Bezuljak, da bi tam opravil oznanjeno sv. mašo. Vojaška straža ga je zavrnila. Ker je prav v tem tednu bilo oznanjenih več sv. maš na podružnicah, sta šla gg. župnik in kaplan v vojaško pisarno po pismeno dovoljenje, da bi smela iti maševat na Kožljek in v Bezuljak. G. major je izdal dovoljenje.

Ko je v sredo, 22. X. 1941, hotel iti župnik maševat na Kožljek, ga je straža že na vasi ustavila in peljala h g. majorju, ki je izjavil, da na Kožljek ne pusti, pač pa bi se smelo iti v Bezuljak. Na opozorilo vojaške patrole je g. major odvzel dovolilnico in dva vojaka sta spremljala g. župnika proti župnišču.

Ko so prišli do farovškega vrta, je udaril eden starejši suh vojak župnika krepko po licu, tako da se je župnik kar opotekel, in povedal, da bo maša šele ob koncu vojske. Nato je pa pomeril puško in zapodil župnika v župnišče. Župnik je zakričal na vso moč in hitro skočil v župnišče, da ne bi dobil strela. Zunaj je bilo slišati še nekaj prav ostudnih kletvin in vojaka sta odšla ... Od osmih zvečer do sedmih zjutraj ne sme nihče na cesto. Za kretanje čez dan daje dovoljenje komanda.

V noči 22. t. m. ob dveh je bilo tudi slišati streljanje iz pušk precej oddaljeno. Kaj je bilo, ni znano.«

Opis lahko sklenem z ugotovitvijo, da je napad na italijansko skladišče eksploziva v Bezuljaku popolnoma uspel. Uspel je zato, ker je bila naloga izpolnjena v celoti in povrh še brez žrtev. Opravila ga je ena sama majhna četa.

Komunike glavnega poveljstva slovenskih narodnosvobodilnih partizanskih čet z dne 24. oktobra 1941 o napadu na Šoštanj, Lož in Bezuljak (63) navaja med drugim: »... Isti dan so še z lepšim uspehom napadli posadko v Begunjah.« (Pravilno v Bezuljaku — op. avt.)

Tudi napad na Lož bi verjetno žel popoln uspeh, če ne bi bil odpadel element presenečenja. Pribiti pa moramo, da je bil vseeno uspešen in da je zbudil silen odmev.

Napad na Šoštanj, ki ga je uspešno opravil Štajerski bataljon dobrih 10 dni pred tema dvema napadoma, je bil del širšega načrta napadov večjih enot. Ta bataljon je za nekaj ur zasedel mesto Šoštanj (64). Dalje, Ribniška četa je 19. oktobra minirala železniško progo med postajama Ortnek in Velike Lašče (65). Ta diverzija je torej sovpadala z napadom na Lož in Bezuljak.

Po teh uspešnih napadih je Krimski bataljon doživljal hude čase, kajti mnogoštevilna italijanska vojska je odgovorila takoj.

Ne smemo pozabiti, da so partizanske enote na slovenskih tleh nastajale in se tolkle v neposrednem sovražnikovem zaledju, v samem italijanskem imperiju in Hitlerjevem rajhu. To se je dogajalo na zelo občutljivem ozemlju, v bližini železnice in pred vrati Ljubljane. Že kar pogoste sabotažne akcije in napadi so pričali, da se okupirana Slovenija upira. Sovražnik se je zavedal, kako nevaren je Krimski bataljon, za katerega je že vedel. Moral je nemudoma ukrepati. Armadni general Robotti je že 3. oktobra razglasil vojno stanje, 6. oktobra pa je začel obsežno ofenzivo. Operacije je neposredno vodil general Taddeo Orlando, komandant divizije Granatieri di Sardegna. Ofenziva je trajala vse do 28. oktobra 1941. V tej ofenzivi niso imele več glavne besede policijske sile kot v prvih hajkah, marveč redna vojska. S tem je general Robotti že precej spodjedel Graziolijevo taktiko.

Ker je sovražnik mislil, da se zadržujejo partizanske sile na Mokrcu, se je spravil najprej nadenj. Orlando je razporedil vojsko okrog Mokrca, ga stalno načrtno preiskoval ter čakal, kdaj mu bodo ovaduhi in obveščevalci prinesli vesti, kje so partizani. Prišlo je samo do manjše praske z Robsko četo. Medtem pa se je Krimski bataljon pripravljal na svoji akciji. Dne 20. oktobra je Robotti izgubil potrpljenje in sprožil drugo fazo ofenzive. Nameraval je nadaljevati s čiščenjem proti zahodu, proti Iški ter šolskemu taborišču. Tedaj je zvedel za akciji Krimskega bataljona v noči od 19. na 20. oktober. To je zmedlo njegove načrte. Moral jih je spremeniti. Svoje sile je poslal proti Ložu in Be-

zuljaku. Ukrepal je tako, da bi partizanom zaprl pot proti severu, torej proti Krimu in Mokrcu. Tedaj pa ga je ljubljanski kvestor (policijski upravnik) obvestil, da se je pri Loškem potoku pojavilo okrog 100 partizanov. (To so bile sile prvega polbataljona, česar pa Orlando ni vedel.) Zdaj so Italijani premestili svoje sile tako, da so obkoljevale Loški potok. Zaporo Mokrca so opustili. Borovniška četa je tako ostala zunaj obroča (66).

Medtem je 22. oktobra popoldne začelo snežiti, kar je bila voda na Robottijev mlin. Na področju prvega polbataljona je zapadlo približno meter snega.

Prezgodne obilne snežne padavine in še nekatere druge okoliščine so Robottiju pomagale, da je loško skupino partizanov popolnoma razbil na Debelem vrhu. Od okrog 50 preostalih partizanov se jih je rešilo na vlak v Žlebiču in Ribnici samo 20. Ribniška četa je sicer 25. oktobra 1941 mešala štrene Italijanom. Nevede je deloma ovirala italijansko ofenzivo z napadom na karabinjersko postajo v Sodražici in se še istega dne spopadla s sovražnikovimi enotami. Te so takrat preiskovale Travno goro in se spoprijele tudi z Ribniško četo; bilo je to prav tedaj, ko so Italijani zadali uničujoč udarec prvemu polbataljonu na Debelem vrhu. Rešeni partizani so se nemoteno pripeljali z vlakom v Ljubljano in se povezali z organizacijo narodnoosvobodilnega gibanja. Robotti je uradno končal ofenzivo dne 28. oktobra 1941.

NARODNA ZAŠČITA IN PREBIVALCI OKOLICE CAJNARJEV NA ZBOROVANJU NA OKROGLICI

Neposredni povod za zborovanje na Okroglici so bile italijanske represalije (povračilni ukrepi) proti prebivalstvu Bezuljaka in okoliških vasi po partizanskem napadu na italijansko posadko v tej vasi. Lahko rečemo, da je bil ta zbor s partizanskim napadom organsko povezan, čeprav ni bil predviden v kakšnem načrtu. Je pa enkraten v Ljubljanski pokrajini, če ne celo v vsej Sloveniji. Na tem zboru se je vse prebivalstvo okolice Cajnarjev demokratično in javno odločilo za oborožen boj proti okupatorju.

Javnosti ta zbor ni dovolj poznan, čeprav je bila na Okroglici leta 1974 odkrita spominska plošča. Posvetilo na plošči se glasi:

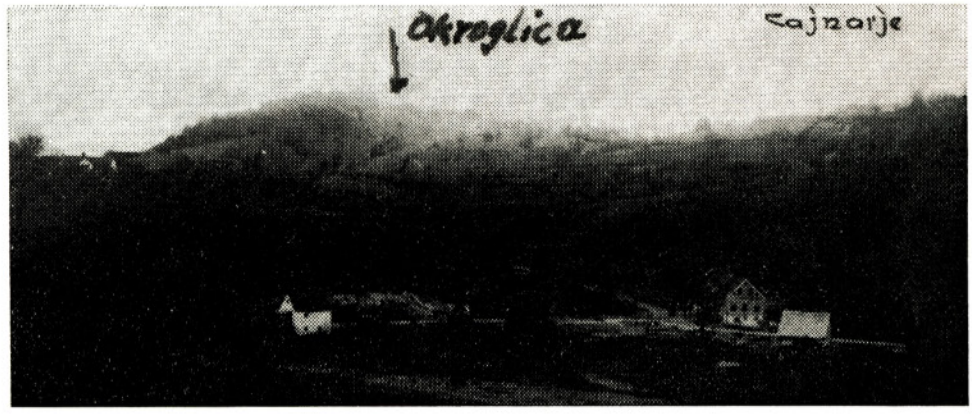

Pogled na Okroglico nad Cajnarji in Reparji

France Korošec-Miha (r. 1914) iz Reparjev, padel kot komandant Istrskega odreda 12. 12. 1943 v Pregarjih (Brkini)

»Na tem mestu so se na poziv terenskega odbora OF Cajnarje dne 23. oktobra 1941 zbrali fantje in možje iz okoliških vasi. Z orožjem v roki so se odločili, da bodo branili svojo zemljo pred okupatorjem do popolne zmage — Okroglica 16. 5. 1974

KOZZB Cajnarje — Žilce«

Besedilo dogodek napačno datira in pove premalo, da bi zanamci spoznali vso veličino takratnih dogajanj in se iz njih kaj naučili. Skopo pove samo tisto, kar je bilo za 14 vasic in zaselkov okolice Cajnarjev leta 1941 tako pomembno in enkratno, da sodi v zgodovini na vidno mesto. Ne omenja žena in deklet, ki so na množičnem zborovanju tudi sodelovale. Prvoborec Janez Kovačič-Jure je dejal, da je dogodek ostal v nekakšni »ilegali«, kot je že bil med narodnoosvobodilno vojno. Zaradi njegove zgodovinske pomembnosti ga moramo opisati čimbolj natančno. Okroglica je lep primer v malem, da italijanski okupator Slovencev ni mogel pokoriti. Bila je to pomembna akcija, prispevek tega dela Notranjske za osvoboditev našega naroda.

V vaseh okrog Cajnarjev, oddaljenih dobrih 9 km od Bezuljaka oziroma 10 km od Cerknice proti severovzhodu, pod Vidovskimi hribi, je OF doživela nesluten razmah. Začetek in pripravljalno obdobje pred pričetkom spopadov je bilo podobno začetkom drugod, uspeh pa je bil presenetljivo velik. Ta predel je postal močno žarišče upora proti okupatorju. Prvi organizatorji Osvobodilne fronte — predvsem Janez Hribar-Tone, pa tudi drugi — so imeli srečno roko in jim je uspelo že nekako v začetku junija sestaviti tu odbor OF iz odličnih

Štirje borci iz okolice Cajnarjev, ki so stopili v NOV 18. maja 1942. Z leve proti desni: Franc Sernelj (Cajnarji), Franc Korošec (Reparji), Jože Rudolf (Kremenca) in Jože Bečaj (Reparji).

fantov in mož, ki so postali dobri organizatorji. Janez Hribar-Tone, France Popit in Ivan Novak-Očka so dobro posejali seme za razraščanje revolucionarnih misli in hotenj. Odbor OF Cajnarje-Kremenca so sestavljali: France Rudolf — Peter Dore s Kremence kot sekretar; Lojze Krašovec s Hribarjevega; Stane Krašovec s Hribarjevega; France Korošec-Miha od Reparjev; France Zalar z Gore; Janez Zalar z Gore; Polde Mramor s Slugovega; Anton Rudolf s Kremence; Janez Kovačič-Jure z Milave; Anton Tekavec s Koroščega; Ciril Mlinar-Jože (doma z Verda); Jožef Štritof s Kranjčega (67).

Obstaja precejšnja verjetnost, da je bil član odbora tudi Jože Rot z Gore, česar pa nisem mogel raziskati stoodstotno (68).

Nekakšen pomožni blagajnik odbora je bil Alfred Grobler-Mire, ki je pobiral 1-odstotni narodni davek pri učiteljih okoliških šol.

Najbolj prizadevni člani tega terenskega odbora OF so postali člani KP: France Rudolf, Stane Krašovec, Lojze Krašovec, France Korošec, Janez Zalar, Anton Rudolf s Kremence, Leopold Mramor-Tomaž, Jože Štritof s Kranjčega, ki je po letu dni odpadel. Bila sta še en kandidat in ena kandidatka KP (69).

Nedolgo zatem je bil formiran tudi SKOJ. Vanj so prišli najboljši mladinci: Henrik Zalar z Gore; Stanko Rot z Gore; Anton Korošec od Reparjev; France Hiti od Cajnarjev; Lojze Rudolf s Kremence. V SKOJ sta bila še dva brata s Krušč, ki pa sta oba na pritisk staršev izstopila (70).

Narodna zaščita je bila pravzaprav desna roka odbora OF. Le-ta je v glavnem prek nje izvrševal naloge, ki jih je bilo ogromno. V Narodno zaščito so bili vključeni vsi člani KP, člani OF odbora, skojevci in poleg teh še: Franc Sernelj-Dušan od Cajnarjev, Jože Rudolf-Marjan s Kremence, Janez Zupančič-Gregor s Kremence, France Pavlin-Zdravko s Kremence, kadar je prišel domov, Jože Bečaj od Hruškarjev, France Štritof iz Ponikev, Jože Bečaj mlajši od Reparjev, Janez Štritof-Žan iz Ponikev, Alojzij Tekavec-Tomaž iz Otonice, Janez Rot s Kremence, Tone Zalar-Vandek s Krušč, France Bečaj od Reparjev.

Ni naključje, da srečamo skoraj vse te že maja 1942 v partizanih. Ko je prišla v Zalo pod Osredek Šolska četa, je bila NZ v vojaških zadevah vezana nanjo (71). Cajnarska Narodna zaščita je prevzela obveščevalne naloge, da bi lahko takoj zatrla pojave ovaduštva. Brez Narodne zaščite partizani ne bi dobivali hrane, orožja, opreme in drugih stvari. Na srečo takrat ni bilo v tem okolišu ovaduhov. Prek svojega člana Franceta Pavlina je na primer NZ že avgusta 1941 izsledila sestanek porajajoče se bele garde v cerkvici sv. Jurija. France je spoznal vse navzoče, ki so prišli v glavnem od daleč in so bili kasneje vsi organizatorji bele garde. Sestanek je po maši vodil neki kaplan, ki je prišel iz Ljubljane. O tem je bil obveščen tudi Izvršni odbor OF (72).

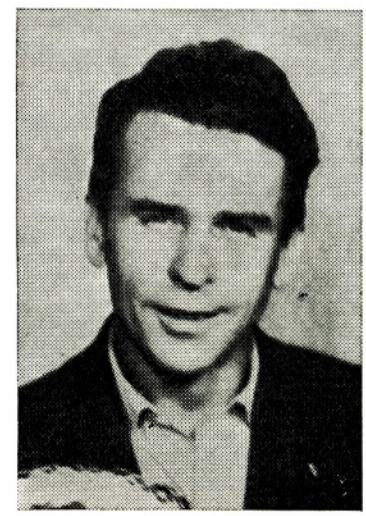

France Rudolf — Peter Dore (1909—1950) iz Kremence, nosilec spomenice 1941

Ponoči so patrole Narodne zaščite pregledovale in obvladovale ves teren. Zasede za zavarovanje smeri proti Begunjam in Blokam, od koder bi bili lahko prišli Italijani, so bile zelo pogoste, zlasti kadar je to zahteval štab Krimskega bataljona prek tovariša Dušana Pirjevca-Ahaca. NZ je zbirala hrano in jo dostavljala partizanskim četam redno vsak teden.

Vsako sredo pozno ponoči je krenila iz Cajnarjev kolona 30 do 40 fantov, oboroženih s puškami, bombami in enim puškomitraljezom ter oprtanih s polnimi nahrbtniki hrane, na dogovorjeno mesto. Prinašala je tudi orožje za novince šolskega taborišča, katerega komisar je bil takrat Janko Smole. Kolono sta vodila običajno France Rudolf-Peter ali Janez Zalar z Gore. Če so nesli hrano k Sv. Urhu, so se sešli s fanti z Bloške planote, ki jih je vodil Alojz Zakrajšek. Nosili so jo tudi v Otave ali k Strmcu pri Otavah (73). Zbirali so jo zaščitniki sami. Dobili so jo prav pri vsaki hiši, kamor so se obrnili. Tudi to govori o širini OF, v katero je bilo vključenih na tem področju več kot 90 odstotkov prebivalcev.

Zvezo s Cerknico so vzdrževali prek Alojza Rožeja (partizansko ime Šlosar) iz Cerknice, z Begunjami prek Slavka Srnela in z Bezuljakom prek Antona Popka (74).

Pridobivali so nove člane OF ter iz precej vasi, posebej iz neposredne okolice Cajnarjev ustvarili popolno, solidarnostno celoto. Skrbeli so tudi za ranjence ali pomoči potrebne. Tako so oskrbovali pri Kraševčevih na Hribarjevem nekega partizana (75), ki si je poškodoval nogo ob opravljanju neke težje naloge. Kasneje je bilo precej pomoči potrebnih, posebno ozebljenih partizanov. Po znani verdski akciji so poskrbeli kar za 4 take in jih prepeljali v bolnišnico.

Dogodki na Okroglici pa dokazujejo, da je Narodna zaščita opravljala tudi najpomembnejše naloge, ki sta ji jih predpisala 17. oktobra 1941 Izvršni odbor OF in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet na podlagi dotedanjih izkušenj: — Vzdigniti v upor, če je potrebno, celo vas, če prihajajo okupatorjevi oddelki. V primeru partizanskega napada na Bezuljak lahko rečemo, da je NZ odlično opravila to nalogo.

Narodna zaščita pri Cajnarjih oziroma okolici je bila res sestavni del oboroženih sil za obrambo slovenskega naroda pred okupatorjevim nasiljem ter je prerasla v napol vojaško organizacijo. Skupaj z aktivisti in vaščani se je pripravljala na boj z orožjem.

Uspehi načrtnega dela okrožnega komiteja KPS za Notranjsko so bili tu najbolj otipljivi. Bili so sad ogromnega in, lahko rečemo, težaškega dela.

Okolica Cajnarjev je zbrala in dala partizanskim enotam toliko orožja vseh vrst, da so ga partizani pošiljali še na Dolenjsko. Samo ta predel je zbral okrog 75 pušk in puškomitraljezov. Tone Korošec pravi, da sta z bratom Francetom imela skritih 6 pušk in nekaj bomb pod koreninami v gozdu v Srednjem grabnu. Prvoborec Janez Kovačič z Milave je imel zbrojevko s sedmimi šaržerji

Kremenska žaga, kjer so bili številni sestanki. Tukaj so skrili orožje, zbrano oktobra 1941 na Okroglici

in rezervno cevjo, 4 bombe in pištolo, ki jo je izročil Nacetu Voljču-Fricu (76). Vsi fantje so odhajali oboroženi k partizanom.

Narodno zaščito v Cajnarjih lahko štejemo za aktivno enoto, ker je bila vsa oborožena in so njeni člani hodili na stražo, v patrole in zasede. Lahko rečemo, da je bil takrat cajnarski predel zelo dobro organiziran (77).

Dva dni pred napadom na Lož in Bezuljak je bila partijska organizacija na Kremenci obveščena o bližnjem partizanskem napadu Borovniške čete na Bezuljak. Ob sedmi uri zvečer so bili že obveščeni, da je prišlo najbrž do izdajstva, ker so bili vsi Italijani v Begunjah v bojni opremi, straže pa so bile okrepljene. Nismo namreč vedeli za napad na Lož in da so Italijani tako reagirali nanj. Še tisto noč so aktivisti iz Begunj, Bezuljaka, iz Cerknice in celo iz Otav prišli na Otonico, na Kremenco in k Cajnarjem (78). Hoteli so se pač izogniti divjanju Italijanov, ki jih je bilo pričakovati tudi iz več garnizij.

V torek, 21. oktobra 1941, dan po napadu na Bezuljak — bilo je lepo jesensko vreme — je partijska organizacija na Kremenci poslala na vse strani kurirje-oglednike, da bi poizvedeli kaj počno in kako se obnašajo Italijani. Odločitev o tem, kaj napraviti, bi sprejeli po vrnitvi izvidnic.

Popoldne so se obveščevalci vrnili z zelo alarmantnimi vestmi. Tisti, ki so šli na Bloke, so poročali, da se je prebivalstvo Loške doline uprlo in da sedaj Italijani požigajo vasi, ljudi pa pobijajo. Tisti, ki so šli v smeri Begunj in Cerknice, so poročali, da so Italijani besni. Kogar vidijo, ga primejo, pretepejo in pošljejo neznano kam. Pripravljajo se tudi na pohod. Kurirji, poslani proti Rakitni, so poročali, da se na Rakitno in od Borovnice valijo kolone Italijanov, ki nameravajo baje požgati vse hribovske vasi (79).

Partijska organizacija je imela še isti dan nov posvet in se odločila za upor. V vse vasi je poslala patrole z naročilom, naj vaščane iz vseh semkaj pripadajočih vasi obvestijo o italijanskem terorju in jih pozovejo, naj pridejo ob sedmi uri zvečer na Okroglico. S seboj naj obvezno prinesejo orožje (80).

Drugi dan, ki ni bil več lep, so se že zjutraj začeli shajati na Okroglici nad vasicama Reparje in Cajnarje fantje in možje. Največ je bilo mlajših, med njimi mnogo članov Narodne zaščite. S seboj so prinesli različno orožje in municijo. Nekatere puške so bile še iz Napoleonovih časov, videl si stare avstrijske manliherice, mavzerice in stare lovske puške iz fevdalne dobe. Prinesli so tudi dva češka puškomitraljeza in puško za izstreljevanje tromblonov. Stari Jože Bečaj od Reparjev je prišel z obema sinoma in prinesel kar dve manliherici s celo vrečo municije. Zase je prosil, naj mu dajo avstrijski težki mitraljez »švarcloze«, katerega je bil vajen še iz prve svetovne vojne — in bombe. Zastopana je bila vsaka hiša; odrasli moški so prišli vsi, celo po trije ali štirje iz hiše.

Popoldne so prihajali še drugi vaščani — starejši, možje pa žene in dekleta. Prišlo je več kot 8 žena in deklet, največ od Cajnarjev. Tem je nameraval odbor naložiti skrb za prehrano, če bi bilo potrebno. Koliko ljudi je prišlo na zbor? Posamezniki navajajo različno število. Najbolj se lahko zanesemo na število, ki je navedeno v vlogi kandidatov za spomenice 1941: okrog 100 (81). Udeleženci so bili skoraj čez in čez na planjavi. Pogledat so prišli tudi fantje od drugod, npr. Slavko Srnel iz Begunj, brata Lojze in Tone Popek iz Bezuljaka, ki sta se umaknila iz te ogrožene vasi, Šajnov Lojze iz Cerknice, dva Otavca, nekateri iz Selščka in še kdo. Ti so stopili v stik s Francetom Rudolfom in jih nemara niso videli vsi. Prišli so tudi tisti, ki še niso bili vključeni v OF in so se sedaj povezali z njo. Moški, ki niso prinesli orožja, so ga dobili tu ali pa so jih poslali ponj domov. Tako so bili oboroženi skoraj vsi moški.

Že dopoldne so bile razposlane patrole in zasede v vse pomembnejše smeri, da bi zavarovale zborovanje in obveščale o trenutnem položaju. Puškomitraljezec je prevzel zavarovanje smeri proti Gori, opazovalec pa je bil na Ogradi, kjer je lep razgled proti Begunjam. Poslane so bile patrole za vzpostavitev zveze s partizani v smeri Kožljeka oziroma Otav ter proti Ravnam in Osredku.

V poizvedovalne patrole so določili predvsem skojevce. Zborovalci so bili že zvedeli, da so v Begunjah zaprli nekaj novih somišljenikov iz okolice Cajnarjev in jih odpeljali v Cerknico. Udeleženci so živahno in glasno razpravljali, kaj se je že zgodilo, in ugibali, kaj se jim še obeta.

Komunisti in člani odbora OF so se sestajali in posvetovali ter odločali v bližnji hiši, to je pri Koroščou pri Reparjih (82). V zraku je bilo čutiti napetost, iz oči pa je sijal uporniški ogenj. Popoldne je vso zbrano množico nagovoril sekretar partijskega komiteja Ravnik-Kremenca Franc Rudolf-Dore ter pojasnil, za kaj gre. Navajam besede, ki jih je po spominu zapisal sam:

»Tovariši, prijatelji, moji sosedje! V našo deželo je vdrl naše zemlje lačen in naše krvi žejen italijanski fašist. Ničesar mu nismo storili, ničesar

Janez Štritof (r. 1913) iz Ponikev, nosilec spomenice 1941

Anton Korošec-Zvone (r. 1925) iz Reparjev, skojevec od 1941

od njega zahtevali. Pridno smo delali na naši zemlji, katera nam daje za naš trud skope sadove. Toda on brez vsakega povoda požiga naše vasi, onečašča in posiljuje naše žene in dekleta, strelja in preganja naše ljudi. Tovariši, gre za biti ali ne biti! Ali naj pustimo, da nas kolje, kakor hoče, ali naj se mu upremo?« Vsa množica odgovori: »Uprimo se!«

Razumljivo je, da jim je pojasnil še položaj glede na bližino Bezuljaka, kjer so Italijani zaprli 30 moških, in je bilo zato pričakovati, da bodo prišli tudi v te kraje. Ljudi je tudi opozoril na to, da niso sami in da lahko pričakujejo pomoč partizanov, ki so v bližini in iščejo z njimi zvezo. Dodal je še nekaj misli o Osvobodilni fronti, ki predstavlja slovenski narod, ter da »odobravamo njene cilje, ker nam drugače ne kaže. Sedaj smo vsi njeni člani. Ta nas uči, da moramo odločati o svoji usodi sami. Boj je nujen in edini izhod iz te situacije.« Naštel je še naloge, ki jih narekuje upor.

Rudolf je možem in fantom pojasnjeval stvari že dopoldne, ko jim je določal naloge in jih razpošiljal v patrole.

Živo je vsem udeležencem ostal v spominu tudi Jože Bečaj od Reparjev, ki je navdušeno podprl idejo upora in pozval navzoče k orožju, čeprav bi Italijani za to kaj požgali. Za besedo je prosil tudi Ciril Mlinar-Jože z Verda in povedal svoje mnenje.

Uporniško razpoloženje je zajelo vse. Odobravali so izjave govornikov, čeprva si borbe niso želeli.

Sekretar Rudolf je na koncu svojega govora pozval: »Kdor se je voljan boriti za svojo zemljo in slovenski narod, naj stopi na mojo stran!« Izstopilo je 45 mož in fantov, ki so nato odšli po poti v gozd Zajagodišče. Bilo jih je kar za lepo partizansko četo. V gozdu so izvolili za komandirja čete Toneta Srnela od Hruškarjev, ki je imel izmed vseh v stari jugoslovanski vojski najvišji čin in bi se zato moral na te stvari najbolje spoznati. Razvila se je živahna razprava z vprašanji in odgovori. Največ je odgovarjal France Rudolf, ki je bil kot sekretar najbolje informiran. Lahko rečemo, da je opravljal posle nekakšnega komisarja, čeprav o tem niso govorili. Funkcija je nastala kar sama od sebe.

Vreme je bilo že ves dan slabo in je včasih vmes tudi rosilo. Proti večeru je začel naletavati sneg. Vsi razen Narodne zaščite so se počasi vračali domov. Sneg je naletaval čedalje gosteje. Oboroženim je bilo ukazano, da se zjutraj vrnejo. Nekateri so že kar tedaj dobili nalogo, naj gredo zgodaj zjutraj naravnost v zasedo.

Vedeti moramo, da je to množično zborovanje z demokratično odločitvijo za oborožen upor potekalo v sredo, 22 .oktobra 1941, kar lahko ugotovimo po dnevnem zaporedju dogajanja po napadu na Bezuljak. Tudi Lojze Kraševec s Hribarjevega se natančno spominja, da je bilo vse to v sredo, ker je moral njegov oče na ta dan na sodišče. Na meteorološkem zavodu Slovenije so poiskali medvojne zapiske opazovalnih postaj na Notranjskem in ugotovili, da je prvi sneg leta 1941 začel naletavati 22. oktobra popoldne, ponekod kakšno uro prej, ponekod kasneje. Tudi opisovalci bojev prvega polbataljona po napadu na Lož navajajo, da je začel 1941. leta padati sneg 22. oktobra in je partizane bridko presenetil.

Patrole so se medtem vrnile in niso mogle poročati nič novega. Tudi stika s partizani niso mogle vzpostaviti, kar je malo čudno, ker se je bila Borovniška četa preselila 23. oktobra, in še to nedaleč stran od starega taborišča. Ko jim je sneg ponoči podrl šotore, so se naslednji dan preselili kar pod streho bližnje kožlješke žage.

France Pavlin-Zdravko (r. 1917) iz Kremence, nosilec spomenice 1941

Tone Srnel je razposlal še nočne patrole in zasede, druge pa je razdelil na dve polovici, da bi zapirali poti morebitnemu prihodu Italijanov iz Begunj ali z Blok. Nekateri zaščitniki pa so preživeli noč ob ognju, ko je padal sneg.

Zgodaj zjutraj 23. oktobra so se smreke kar šibile pod težo snega. Začela se je ena najhujših zim v tem stoletju. Četa se je spet zbrala na starem mestu, razen tistih tovarišev, ki so bili že zvečer dobili naloge za ta dan. Tako so Janez Kraševec, Tone Srnel in Alojz Šivec odšli naravnost od doma v zasedo nad Hruškarje, nad prvi cestni ovinek na robu gozda. (Vsi trije so bili namreč doma od Hruškarjev.) Dobili so nalogo, da streljajo, brž ko bi zagledali Italijane. Iz zasede so se vrnili domov proti poldnevu (83).

Ponovno so razposlali patrole na vse strani, da bi poiskale zvezo s partizani. Tudi zasede so bile spet postavljene na primernih mestih.

Ko so se patrole končno vrnile, so povedale, da s partizani niso dobile zveze. Vračajoči se obveščevalci so poročali, da ni nikjer nič novega. Italijani na Blokah, v Cerknici in Begunjah da mirujejo in očitno ne mislijo na pohod. Potemtakem ne more priti do boja. Zaradi italijanskih načrtov, ki so usmerili vse sile proti prvemu polbataljonu, sta Borovniška četa in četa cajnarskih upornikov ostali zunaj italijanskega obroča in zato ni bilo nikjer videti Italijanov.

Četa je bila vsa mokra, neprespana, utrujena, snega pa je bilo do kolen. Komunisti in člani odbora OF so se sestali na zadnji posvet ter ugotovili, da so opravili svoje. Odločili so se, da poberejo vsem, razen članom Narodne zaščite, orožje, ki naj bi prišlo prav drugje. Tako so pobrali orožje tudi tistim, ki so se kasneje opredelili drugače. No, teh je bilo malo. Četa se je razšla na domove. Vsakemu so še zabičali, da mora molčati o vsem, kar se je zgodilo. Dve patroli so s tem namenom poslali v vsako hišo posebej. Oboroženi zbor in odločitev za upor nista bila izdana nikoli morda prav zato, ker so sodelovali vsi in bilo tako vsi »kompromitirani« (84). Zbor upornikov je bil tako zakonspiriran, da tudi uradni kronisti niso zvedeli zanj, čeprav je France Rudolf poročal o njem okrožnemu komiteju KPS.

Orožar terenskega odbora OF Tone Rudolf s Kremence je spravil poleg 2000 kosov municije še 100 bomb, 32 mavzeric, puškomitraljez in eno trombonsko puško. Vse to orožje je Narodna zaščita oddala v januarju 1942 Milošu Zidanšku za nastajajoči bataljon Ljuba Šercerja. Dobili so ga tisti, ki so prihajali neoboroženi; ti so bili večinoma iz Ljubljane (85).

Orožje, zbrano na Okroglici, so prenesli prvo noč na kozolec Rudolfovih (Gorenjih) na Kremenci, zatem pa so ga spravili na kremensko žago. Puške so zavili v krpe in jih potaknili med deske, municijo ter eksploziv Franceta Rudolfa, ki je ostal od gradnje ceste, in vžigalnike pa so spravili pod žago, med kamne zloženega opornega zidu. Za svojo puško je imel Lojze Rudolf, ki je včasih tu žagal, v nosilnem vodoravnem gornjem tramu žage primerno vdolbino, ki se je dala lepo pokriti. Ta prostor je ohranjen še danes (86).

Italijani so v času med 24. in 28. oktobrom prodirali proti tem krajem, a so prišli samo do Ponikev in Milave. Iz Ponikev so odpeljali očeta Kovačiča, ker so na njegovem domu našli nekaj vžigalne vrvice in eksploziva, s katerim je nameraval odstraniti pri hiši odvečno kamnito gmoto.

Zapisati moramo še, kakšna usoda je doletela ljudi, ki so sodelovali na zboru. Od vseh jih je bilo nad 90 odstotkov, ki so bili partizani, aktivisti, člani narodnoosvobodilnih odborov, skojevci, članice odborov antifašistične fronte žena ali so delovali kako drugače. Vasi Kremenca, Cajnarje, Reparje, Ponikve in Otonica so bile in ostale stoodstotno v narodnoosvobodilnem gibanju. Razen nekaj redkih posameznikov so trdno ostali na strani OF še prebivalci Hribarjevega, Hruškarjev, Milave in Kranjč. Izjemi sta bili Štrukljeva vas, kjer sta bili naši samo družini Intihar in Stražiščar, ter Bečaje, v kateri sta bili partizanski samo družini Kovačič in Perušek ter Lojze Bečaj, ki je umrl v italijanski internaciji. Tudi Krušče so bile razen ene družine naše. Iz Ponikev ni bil nihče na Okroglici, ker vas pomotoma ni bila obveščena o načrtu; fantje bi bili zagotovo prišli, kar dokazuje stoodstotna pripadnost prebivalcev Osvobodilni fronti. Omenjene vasi so postale partizanske trdnjave, ki jih ni mogel pokvariti niti Italijan z belo gardo niti Nemec z domobranci.

Od udeležencev zbora na Okroglici so postali nosilci partizanske spomenice 1941: France Rudolf-Peter Dore, Franc Pavlin-Zdravko, Franc Sernelj-Dušan, Janez Kovačič-Jure in Stanko Krašovec. Vsaj šest prvoborcev — udeležencev zbora je med NOB padlo. V NOV so stopili 18. maja 1942 ali dva dni kasneje še: Jože Rudolf s Kremence, Franc Zalar-Pavle in France Hiti-Branko od Cajnarjev, Lojze Kovačič-Efendi z Milave, Franc Štritof iz Ponikev in Tone Zalar-Vandek s Krušč. V ilegalo je takrat stopil tudi Alfred Grobler-Mire. V NOV se je kasneje vključilo iz te čete še 9 tovarišev; 2 sta padla kot aktivista, štirje pa so umrli v internaciji. Vse žene so postale članice AFŽ (antifašistične fronte žena) ali aktivistke, vse mladinke pa skojevke. Od 12 članov odbora OF jih je padlo 5, od 7 članov KP pa so padli štirje. Padel je še en skojevec. Od čete, ki je štela na Okroglici 45 ljudi, torej ni preživelo vojne 15 tovarišev. Belogardistom so se pridružili samo štirje Bečajci iz klerikalizmu vdanih družin in en fant z Milave. Štrukljeve vasi tu nisem štel, ker od tam ni bil nihče navzoč v uporu. Ker so bile te vasi večinoma stoodstotno na strani OF, ni bilo izdajstev. S kaznovanjem treh primerov je bilo izdajstvo že v kali zatrto.

Zbor na Okroglici predvsem ni bil naključen. Bil je sad trdega dela aktivistov v pripravah za oborožen boj. Prvikrat se je zgodilo, da so se prebivalci toliko (enajstih) vasi skupaj in množično postavili po robu okupatorju. Klic k uporu je zbudil poln odziv. Ni, da bi šteli dogodek za poskusno mobilizacijo. Bil je mnogo več — odločitev za upor, za načela Osvobodilne fronte. Javno se je z orožjem v rokah zbralo celotno narodnoosvobodilno gibanje. Nič več ni bilo ilegalnega in skrivnega dela. Zbor je pripadnike Osvobodilne fronte še bolj združil. Izdajstva ni bilo. Narodna zaščita je zbrala večjo količino orožja. Tiste dni je bila okolica Cajnarjev popolnoma svobodna, oziroma jo lahko štejemo za prvo, kratkotrajno, z oboroženo zaščitno četo zavarovano in zasedeno

Franc Sernelj-Dušan (r. 1914) iz Cajnarjev, nosilec spomenice 1941

Janez Kovačič-Jure (1914—1980) iz Milave, nosilec spomenice 1941

Stanko Krašovec (r. 1920) iz vasi Hribarjevo, nosilec partizanske spomenice 1941

osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini. Navzoč je bil element popolne demokratičnosti, ko so se ljudje brez pritiska, zares svobodno odločili, da se bodo branili in bojevali. Šlo je za pravo plebiscitarno dejanje proti uničevanju slovenskega naroda. Razčiščevali so nekatere nejasnosti o namenih in ciljih OF. Četa je opravljala naloge kot prava vojska: opazovala je okolico, postavljala straže, pošiljala patrole in zasede, iskala zvezo z drugo enoto, določila komandni kader, skrbela za oborožitev, se povezala z zaledjem itd. Če bi se takrat pojavil okupator, bi prišlo do bojev.

Res je, da se je četa iz utemeljenih razlogov za nekaj časa razšla in pričakala svoj trenutek spomladi 1942, ko je začeto delo nadaljevala in ga maja 1945 tudi uspešno sklenila.

Bilo je že povedano, da je bil o dogodkih obveščen okrožni komite KP za Notranjsko. Kot vse kaže, je bilo nato poročilo izročeno Milošu Zidanšku, novemu komandantu ustanovljenega Šercerjevega bataljona, ki je nastajal pri Kožljeku decembra 1941 in januarja 1942. Narodna zaščita je sedaj pripadala temu bataljonu. Z Zidanškovo smrtjo je postala usoda tega poročila neznana. Imel ga je še 3. februarja 1942 na sestanku na Gori.

Ko sem razpravljal s še živimi pričami teh dogodkov, so bili nekateri drugačnega mnenja kot pa večina. Naj navedem najbolj napačne oziroma nesmiselne trditve. (Malo je bilo takih, ki jih nisem mogel osvetliti do konca. Take sem preprosto spustil.) Nekdo je trdil, da je bil zbor dopoldne ob 11. uri..., da je bilo pozivanje na zbor opravljeno istega dne kot zbor sam..., da so imeli na zboru samo en puškomitraljez. Dva udeleženca sta trdila, da je bilo zvečer videti odsev gorečih vasi, da so gorele tudi Škrilje, kar se takrat zagotovo ni dogajalo. Nekdo je celo trdil, da množičnega zbora ni bilo, marveč se je zbrala le četa. Ta trditev izhaja iz tega, ker mož takrat ni bil na Okroglici, marveč nekje v patroli ali zasedi. Nekdo je trdil, da na Okroglici ni bil nihče čez noč. Res pa je to, da je bilo precej ljudi poslanih prenočevat domov. Nekaj jih ni videlo žena in deklet. Večina pa trdi, da so bile tam — z nekaterimi udeleženkami sem tudi govoril. Iz enakega razloga jih nekaj trdi, da je bilo na zboru le kakih 50 ljudi. Večina navaja število od 70 do 100. Najbolj verjetno število je sto, ker je bila tista planjava skoraj zasedena, nanjo pa bi lahko spravil takrat tudi več kot 400 ljudi. Največ razpravljanja je bilo o tem, ali je bila poslana zaseda k Jagrovi žagi pod Topolom. Neki prvoborec odločno trdi, da ni bila, drugi trdi nasprotno. Prvi pravi, da je bila patrola poslana nekaj dni kasneje, in to na zahtevo Dušana Pirjevca-Ahaca. Večina je navajala tako, kot sem zapisal. Sicer pa so tam zaščitniki imeli večkrat nočne zasede. Govoril sem z Dušanom Pirjevcem-Ahacem, ki mi je trdil, da takrat ni mogel biti tam, ker je bil pri prvem polbataljonu. Denimo, da je na primer z Narodno zaščito v Cajnarjih pozabil, je pa možno, da se je tu pojavil malo pred dogodki na Osredku, ker sem kasneje zasledil, da je ob obkolitvi neke koče, v kateri so bili borci prvega polbataljona, pobegnil skozi okno in nato prišel v okolico Cajnarjev. Nekaj nejasnosti je tudi v tem, kdo ni bil v oboroženi četi, zato sem spisek čete opustil.

USODNO PRESENEČENJE ZA BOROVNIŠKO ČETO NA OSREDKU

Osredek leži 750 m visoko nad sotočjem Iške in Zale, ki ima ime Vrbca. Tu se križajo steze, ki držijo z Mokrca oziroma Krvave peči na Krim ali v Vidovske hribe. V bližini Vrbce je bilo taborišče čete. Osredek je oddaljen od Cerknice 24 km. Svoj čas je štela vas 21 hiš in 124 prebivalcev. Med narodnoosvobodilnim bojem je večina vaščanov trdno stala na strani OF. Vas je žrtvovala 20 življenj.

Osredek je med NOB doživel tri velike nesreče. O prvi bo govor v tem poglavju. Če se izrazim v gledališkem jeziku, je bil ta dogodek zadnje dejanje Borovniške čete. Obe vasi, Bezuljak in Osredek, sta bili neposredno povezani z Borovniško četo, ker so se le-tej v Osredku devet dni po dogodkih v Bezuljaku maščevali Italijani. Četi so vrnili presenečenje s presenečenjem in povrhu še z razbitjem čete. Četa je potem prenehala obstajati.

Po uspešnem napadu Borovniške čete na italijansko postojanko v Bezuljaku se je četa vrnila v taborišče pri Kožljeku in čakala morebitnega italijanskega napada, ki pa ga ni bilo iz že navedenih razlogov. Čez 2 dni je zapadli sneg podrl šotore. Zato so se borci za teden dni preselili v bližnje kožlješke žage, da so bili vsaj pod trdno streho.

Glavno poveljstvo je v tistem času sklenilo poslati tudi to četo na Dolenjsko, da bi pomagala tamkajšnjim partizanom preprečiti preseljevanje iz obmejnega pasu, ki so ga Nemci že izvajali. Partizanske čete naj bi se za to akcijo zbrale do 1. novembra, kar je bilo v skladu s posvetovanjem v Stolicah. S Krimskim bataljonom trenutno ni bilo zveze (87). Četa bi se pridružila drugim partizanom nekje pri Bučki (88), ki so jo nameravali napasti.

Iz kožljeških žag je šla četa na pot popoldne — čez Stražišče in Sv. Vid (sedaj Žilce) — ter prispela kasno zvečer na Osredek (89). Prav tega dne je zapadlo na stari sneg okrog 15 cm novega. Za partizani se je zato vlekla kar lepo vidna gaz. Nevajeni pohodov v snegu, so se borci močno utrudili.

Dne 6. oktobra začeta italijanska ofenziva se je končala 28. oktobra. Do tega dne so Italijani razbili prvi polbataljon. Že prej smo videli, kako je

Pogled na Osredek

naneslo, da sta Borovniška in Cajnarska četa zaščitnikov ostali zunaj italijanskega obroča. Na prvi pogled je kazalo, da se bo s koncem ofenzive izšlo vse lepo in prav. Pa ni bilo tako. Prav sneg je zagodel tudi trem četam prvega polbataljona, da so bile po umiku prek Petelinjega vrha in Loškega potoka na Debelem vrhu razbite in da se je po 6 dneh naporov in hajk rešila v Ljubljano komaj tretjina borcev. Drugi so bili ali mrtvi ali zajeti. Sneg jih je presenetil, kakor jih ni še noben sovražnik. Prav nič ga še niso pričakovali in niso bili nanj pripravljeni. Tam je bilo snega do pasu in je padel tako na gosto, da dan pred odhodom zadnje grupe niso slišali bojev z ročnimi bombami, ki so bili nekaj sto metrov pred njihovim taboriščem. Gazenje tako globokega snega, ki je trajalo šest dni, je bil najstrašnejši pohod. Snega je bilo toliko, da so partizani ponekod še junija kuhali z njim. Bila je to prva resna kriza slovenskega partizanstva. Toda partizanska morala je bila neugonobljiva.

»V Ljubljano se nas je umaknilo — tudi z nemške strani — 300 partizanov, a spet so se vračali nazaj v gore v zimo,« piše Ante Novak (90).

Ko je četa prišla na Osredek, se je nastanila na Klančarjevem (po domače Lenarčevem) in Špelinovem kozolcu na začetku vasi. Najbolje bo, da že kar tu citiram del spominov Toneta Vidmarja-Luke, udeleženca tega pohoda, v sestavku Krimski partizani, objavljenem v knjigi Spomini na partizanska leta I:

»Sklenili smo odriniti na Dolenjsko in se tam priključiti dolenjskim partizanom. Na svojem področju smo imeli zvezo samo s partizani v Zali. S tistimi, ki so napadli Lož, nismo imeli zveze. 28. oktobra smo se odpravili na pot. Sklenili smo, da opravimo pred odhodom na Dolenjsko še kakšno večjo akcijo. Komandir je imel v načrtu miniranje železniškega mostu pri Preserju. Šli smo prek Sv. Vida in se okrog polnoči ustavili v vasi Osredek. Bili smo precej utrujeni, ker nismo bili vajeni pohodov. Oviral nas je tudi na novo zapadli sneg, globok okrog 30 cm.

Na prvem kozolcu v vasi smo prespali. Zjutraj smo se tresli od mraza. Bilo je 29. oktobra. Razšli smo se po hišah, kjer smo se najedli in ogreli. Da bi se ljudje preveč ne bali, smo raje pustili orožje v kozolcu pod stražo. Komandir Bračič je šel v Zalo, kjer je s tamkajšnjimi partizani pripravljal načrt za skupno akcijo na preserski most. Jaz sem bil kuhar. Pripravljal sem kosilo v nekem svinjaku. Pri sebi sem imel tudi svoj mitraljez. Okoli enajste ure dopoldne so nas napadli Italijani. Stražar jih zaradi goste megle ni pravočasno opazil in, kakor da bi bilo zakleto, so najprej zasedli kozolec, kjer smo imeli spravljeno orožje. Ker se brez orožja nismo mogli spustiti v boj, smo se umaknili nekateri proti Iški, drugi proti Zali. Vse orožje, razen mojega mitraljeza, so nam Italijani zaplenili. Pri umiku je padlo 6 tovarišev . . .«

Osvetlimo vse okoliščine napada in si predočimo še dogodke po napadu.

Narodna zaščita pri Cajnarjih ni pravočasno opazila vdora Italijanov in ni mogla ničesar ukreniti, saj so kljub snegu pridrli nepričakovano na kamionih (91). Lahko pa bi jih morda napadla ob vrnitvi.

Najhujše kritike sta vredna zamisel in ukaz, naj borci pustijo orožje kar pod kozolcem s prav naivno utemeljitvijo, da se jih prebivalci ne bi ustrašili. Ideja je bila otročja, če ne še kaj hujšega. S tem se je četa dobesedno sama razorožila. Predvsem moramo poudariti, da partizani Osrečanom niso

bili tuji. Če so bili kje vajeni oboroženih partizanov, je bilo to na Osredku, saj je bilo šolsko taborišče nedaleč pod vasjo. Vaščani so bili vsaj njihovi simpatizerji in podporniki. Poleg tega je bil v vasi doma Štefan Milavec-Jager, ki je bil povezan s partizani že od vsega začetka. Kar težko si je bilo zamisliti partizana brez puške. Osrečani so se s partizani lepo razumeli in bili z njimi v dobrih odnosih (92). Prav zato, ker je v vasi živel občinski odbornik, ki je bil ovaduh, bi bili morali partizani še bolj paziti na varnost. Bračič, ki je bil aktivni podoficir bivše jugoslovanske vojske, je gotovo vedel, kaj je mrtva straža.

Lahkovernost, da Italijanov ne bo, je imela hude posledice. Padlo je 6 partizanov, ena partizanka pa je bila ujeta. Med padlimi sta bila bratranec Toneta Vidmarja-Luke Tone Vidmar in Alojzij Kralj (93), prvi partizan iz Dolenjega Logatca. Ujeta partizanka je bila Pepca (Joža) Pencelj, ki je Italijane tako začudila, da jo omenja njihovo poročilo kar dvakrat.

Italijanski tovornjaki zaradi snega niso zmogli klanca proti Žilcam, ker so se jim vrtela kolesa na mestu. Morali so ustaviti in izstopiti malo nad Bečaji nad Hribljanovim ovinkom in nadaljevati pot peš (94). Od tod do Žilc je normalne hoje pol ure, od Sv. Vida do Osredka pa še eno uro. Če upoštevamo sneg, se je morala ta hoja raztegniti na približno dve uri in pol. Zato ni nič čudnega, da se je Italijanom izjalovil načrt, da bi napadli ob zori in dosegli presenečenje. To je okupatorje izučilo in so kasneje ukazali čistiti cesto kar z ročnim kidanjem, za kar so najeli delavce (95). Ura napada je bila pred enajsto uro, kar sklepamo po besedah Francke Intiharjeve, ki navaja 8. do 9. uro, in po tem, da je Marija Strle-Špelinova dala štirim partizanom, ki so se prišli v hišo gret, kar domačim namenjen zajtrk. Na kmetih pa nikjer ne zajtrkujejo ob enajstih.

Bilo je nekoliko megleno, megla pa ni bila gosta, pravi Marija Strle (Špelinova), katere domačija stoji prav tako na začetku vasi kot Klančarjev kozolec. Tako se je takrat videlo do roba gozda, od koder je speljana vozna pot na plano. Pravi še, da so partizani začeli streljati prvi. Do roba gozda je daleč dobrih 200 m in so bili Italijani takoj pri vasi. Marijin svak Janez Strle pa je dejal, da je Janez Klančar opazil Italijane, kako prihajajo iz gozda, in opozoril na to dva partizana (96) pod kozolcem. Ta dva sta sprva mislila, da gredo partizani, a ko sta videla, da se prišleci razvijajo v strelce, sta spoznala svojo zmoto. Takoj za tem je počilo. To je Strletu pravil sam pokojni Janez Klančar. Marija Strle je povedala še, da so partizani s tega konca takoj zbežali proti dolini, kar pa ni bilo pametno. Tod ni bilo pravega kritja pri begu v Zalo. Tako sta dva partizana obležala že blizu stavb pri seči, eden pa malo naprej. Nekaj jih je bežalo skozi vso vas proti Mikčkoncu, kjer se vas neha. Tu je padel neki partizan blizu hiše Antonije Balant. Z njim je skupaj bežala partizanka, ki je tedaj dvignila roke in počakala Italijane (97). Tudi to, kar precizno streljanje od daleč, pove, da megla ni bila gosta. Pomemben je bil začetek bežanja po pravem grabnu v dolino Zale, v varno kritje gozda. Ponovno poudarjam, da megla ni bila odločilnega pomena. Rekli bi ji lahko meglica, pravi Špelinova. Glavni vzrok izgube 6 oziroma 7 partizanov, če štejemo še ujeto partizanko, je bil opustitev zavarovanja in razorožitev čete. Saj je še preprosta žena Marija Hiti rekla: »Če bi imeli kaj zastraženo, bi lahko vsi ušli.«

Četo je napadel 2. bataljon 1. grenadirskega polka, ki se je bil medtem ob koncu italijanske ofenzive 28. oktobra že vrnil z ofenzivne akcije na Debelem vrhu (98). Sovražnik je imel tudi mitralješki vod v Ustju, nasproti Osredka, onstran Zale, drugega pa v Krvavi peči, onstran Iške, za primer, če bi se četa umikala v teh dveh možnih smereh, kot pravi italijansko poročilo. Upoštevana pa ni bila južna smer v dolino Črnega potoka, ki je bila prosta in bežečim dosegljiva. Grenadirski enoti je poveljeval poročnik Mancuse (99).

Ker je okupatorjevo poročilo zanimivo tudi za nas, ga navajam v celoti:

»Poročilo komandanta pehotne divizije 'Granatieri di Sardegna' z dne 1. novembra 1941 poveljstvu XI. armadnega korpusa o napadu na Osredek (dne 29. oktobra 1941 — XX) (100):

Ekscelenci komandantu XI. armadnega korpusa, Vojna pošta 46

Iz obvestil, ki sem jih prejel *iz raznih virov* (podčrtal A. G.), sem posnel, da je v predelu gornje doline Iške še vedno neka uporniška formacija. Javili so mi hkrati, da pripada tej formaciji tudi neka ženska v moški obleki.

Na predelu, ki ga označujejo kot operativno področje upornikov, so grenadirske edinice 1. polka 2. bataljona že operirale in ga zelo dobro poznajo.

Naknadna obvestila navajajo, da omenjeni uporniki niso pripadali tolpi, ki je bila zasledovana in uničena v operacijah v času do 28. oktobra, temveč

da je to druga formacija, sestavljena iz ljudi, ki so odpotovali iz Ljubljane z najetim motornim vozilom 6. oktobra zvečer in katerim so se pridružili posamezni pripadniki razbitih tolp. Po kratkem postanku v Borovnici so šli v predel Osredka.

Po ugotovitvi navedenih dejstev sem se odločil takoj napasti to tolpo, poslužujoč se 6. čete 1. grenadirskega polka, ki je pred nekaj dnevi operirala v tem predelu in so ji torej terenske prilike dobro poznane.

Odredil sem, naj se ta edinica odpelje ponoči z motornimi vozili v bližino Osredka ter ob zori preide v odločen napad proti uporniškemu taborišču s sodelovanjem mitraljezkega voda na položaju v Ustju in drugega na položaju v Krvavi peči, da se zapro upornikom vse poti v primeru umika.
Izvidniške patrulje omenjene edinice so 29. oktobra okrog 10. ure zvečer ugotovile, da se je tolpa nastanila po hišah v Osredku.

Bila je takoj napadena, da se upornikom prepreči možnost umika. Spustili so se v ogorčen boj ter se skušali nato prebiti proti dolini Iške. Bili so pa uničeni, ker so jih strelci 6. edinice zasledovali in ker jim je ogenj obeh mitraljezkih vodov zapiral pot.

Na tleh je ostalo šest trupel. Zdi se, da je med ubitimi banditi tudi neki Branko Polanjko, pok. Franca, ki ga kr. karabinjerji označujejo kot nevar-

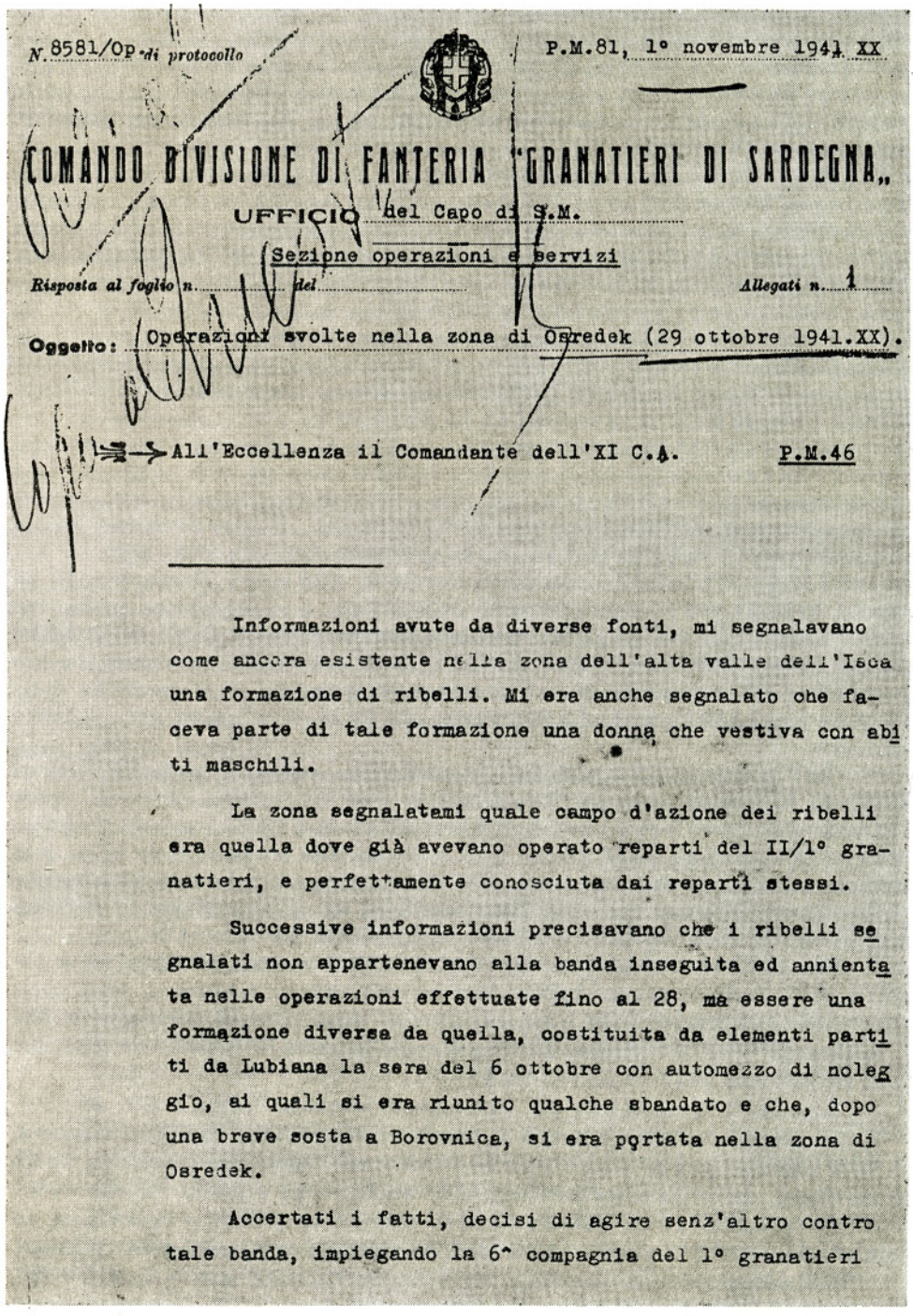

N. 8581/Op di protocollo

P.M.81, 1° novembre 1941 XX

COMANDO DIVISIONE DI FANTERIA "GRANATIERI DI SARDEGNA"

UFFICIO del Capo di S.M.

Sezione operazioni e servizi

Risposta al foglio n. ... del ...

Allegati n. 1

Oggetto: Operazioni svolte nella zona di Osredek (29 ottobre 1941.XX).

All'Eccellenza il Comandante dell'XI C.A. P.M.46

Informazioni avute da diverse fonti, mi segnalavano come ancora esistente nella zona dell'alta valle dell'Iska una formazione di ribelli. Mi era anche segnalato che faceva parte di tale formazione una donna che vestiva con abiti maschili.

La zona segnalatami quale campo d'azione dei ribelli era quella dove già avevano operato reparti del II/1° granatieri, e perfettamente conosciuta dai reparti stessi.

Successive informazioni precisavano che i ribelli segnalati non appartenevano alla banda inseguita ed annientata nelle operazioni effettuate fino al 28, ma essere una formazione diversa da quella, costituita da elementi partiti da Lubiana la sera del 6 ottobre con automezzo di noleggio, ai quali si era riunito qualche sbandato e che, dopo una breve sosta a Borovnica, si era portata nella zona di Osredek.

Accertati i fatti, decisi di agire senz'altro contro tale banda, impiegando la 6ª compagnia del 1° granatieri

Prva stran italijanskega poročila o boju na Osredku 29. 10. 1941

nega zločinca in poveljnika tolpe. Užival je velik ugled v Mostah in velja za izkušenega planinskega vodnika.

Zaprtih je bilo še 14 drugih oseb, ki so simpatizirali z uporniki ali so pa vsaj tega osumljeni. Med slednjimi je tudi žena, omenjena v poročilih, ki je bila prijeta z orožjem v roki. Piše se Pepca Pencelj, pok. Franca, stara 18 let, delavka, Polanjkova ljubica. Zaplenili so dve lahki strojnici, 13 pušk in mnogo drugega vojnega materiala (šotorska krila, nahrbtnike itd.) Priloga številka 1.

Izvedelo se je, da je v nekaterih senikih v Osredku skrita municija. Po brezuspešnem iskanju so bili seniki požgani. Prišlo je do številnih eksplozij, ki so dokazale, da je bila v teh senikih shranjena municija in razstrelivo.

Pri operacijah je bil lahko ranjen v čelo korporal 6. čete.

Zadržanje čet je bilo v teh operacijah po smelosti in poletu več kot pohvalno. Moštvo ni kazalo nobenega znaka utrujenosti, čeprav je bilo šele prejšnji dan odtegnjeno očiščevalnim operacijam, ki so trajale od 6.—28. oktobra.

Skupno s to novo akcijo znašajo izgube upornikov v predelu južno od Ljubljane 19 mrtvih, 10 ranjenih in 58 ujetih.«

Po koncu tega »boja« je prišla na vrsto vas. Sovražniki so se začeli znašati nad vaščani in njih poslopji. Vse moške med 18. in 50. letom, ki so jih dobili doma, so aretirali in segnali vkup. Nabrali so jih 13, drugi so ušli. Ti moški so morali znositi z vrtov in dolin vse padle partizane na Strletov tj. Špelinov voz in vpreči vanj Špelinove vole. Medtem so jih Italijani pretepali s puškinimi kopiti. Tudi vole so morali gnati ti moški v dolino oziroma do ravnega dela poti. Tu so Italijani privezali voz za tovornjak, vole pa so spustili in so jih dobili Špelinovi nazaj.

Požgali so 13 gospodarskih poslopij in hišo Valentina Strleta (Bangalovega) (101). Na Griču in Košič griču (tako se imenujeta dela razvlečenega Osredka) niso požigali niti pobirali moških, ker do tam slučajno ni bilo takrat v snegu še nobenih gazi. Zato pa so šli do konca Osredka, to je do Mikčkonca in tam požigali (102). Italijani pravijo v svojem dokumentu (103), da so požgali 7 senikov in eno hišo. Pravijo, da so požigali zato, ker so domnevali, da imajo domačini v skednjih in kozolcih skrito orožje in municijo. Zažigali so večinoma pri tistih, kjer so našli moške doma in jih aretirali. Res se je z gorečih senikov slišalo pokanje municije.

Po napisanih spominih Marije Hiti (Zimove mame) in Janeza Strleta (Barage), ki jih hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, so bili takrat aretirani in odpeljani v Ljubljano: Janez Balant, Alojzij Balant, Lojze, Anton in Jože Hiti, Valentin Strle, Janez in Anton Intihar, Anton Šivec, Janez Klančar, Jože Pirman, France Meden in Jože Bavdek. Ta je bil sicer doma na Čohovem, a je prav takrat na Osredku mizaril.

Pri Lenarčih (Klančarjevih) in Povšetovih (pri Šivcu) je zgorelo tudi 8 glav živine. Janez Strle (Špelinov) pravi, da so pri njih požgali kozolec, skedenj in kaščo, ker jih je baje že prej nekdo ovadil, da skrivajo orožje. Tako je ogenj pri njih uničil puškomitraljez, Janezovo puško in 7 uniform. (Nekaj vojakov bivše jugoslovanske vojske se je namreč v tej hiši preobleklo v civil). Zgorelo je tudi nekaj vojaških kocev.

Tone Vidmar-Luka je v že omenjenih spominih zapisal: »Naš komandir nam je s partizani iz Zale hitel na pomoč. Prišel je žal prepozno, ker so medtem Italijani Osredek že požgali in se umaknili. Pogorelo je 8 poslopij. Skupno s partizani iz Zale smo se po tej naši nesreči umaknili na Krim. Še isto noč smo odšli skupaj čez Rakitno v naše prejšnje taborišče na Kožljeku. Nekateri so odšli v Ljubljano, nekaj se jih je vrnilo domov, trije pa smo odšli v Bistro.« To poslednje je potrjeno tudi v knjigi »Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945« na strani 150.

Tu navajam še izjavo Franceta Suhadolnika s Kožljeka: »Ko so bili partizani napadeni v Osredku, jih je nekaj pribežalo v taborišče na Kožlješkem grabnu. Šel sem in jim z živinsko vprego zakrival sledi, da so lahko prišli po hrano v našo vas. Med njimi je bil tudi Ivan Szopko iz Cerknice, ki je kasneje padel.«

Po dogodku v Osredku so se zbrali pri Koroščevih v vasi Reparje Tone Rudolf, Janez Zalar in še drugi. Oče Korošec je kljub temu da so mu branili, odšel na žago, ki je bila ob cesti, da bi opazoval vrnitev Italijanov. Njegovo hčer Ivano so poslali v trgovino k Francetu Štruklju v vas Bečaje na ogled. Oba sta videla, da peljejo mrtve partizane na lojtrskem vozu. Ta je bil pri žagi že privezan za tovornjak. Ivana pa je videla, kako je omenjeni Štrukelj izražal zadovoljstvo nad italijanskim dejanjem in povabil oficirje na slivovko. Bil je že takrat razpoložen proti partizanom.

Jože Kovačič od Bečajev pravi, da je bilo Italijanov za 6 tovornjakov in da so nazaj grede peljali padle partizane skozi Bečaje še z volmi.

»V Begunjah so se Italijani ustavili. Ujeta partizanka je sedela v kabini z rjavo baretko na glavi. Osrečane pa so postavili ob zid in jih stražili z naperjenim mitraljezom« (104).

»Takrat je vzklikal Italijanom gostilničar in trgovec Meden: 'Bravo! bravo!' — kar je nekdo slišal« (105). »Italijani so ostali v Begunjah pri nas in drugod še nekaj dni in čakali. Padle partizane so morali tukaj Osrečani preložiti z voza na tovornjak. Na njem so se morali peljati tudi vklenjeni Osrečani« (106). »Sedeti so morali kar na mrtvih partizanih« (107).

V Ljubljani so pred Belgijsko kasarno mrtve odložili, može in ujeto partizanko pa so odpeljali naprej v kasarno kralja Viktorja Emanuela in jih tam zaprli. V zaporu so ostali zvezani po dva in dva, kot so jih bili zvezali že v Osredku. Le Alojzij Balant ni imel para. Okov jim niso sneli niti takrat, ko so jim prinesli hrano. Po pripovedovanju Antona Hitija so jih zelo mučili. Če je moral kateri od njih na stranišče, je moral z njim še drug. Pri tem so pač morali pomagati drug drugemu. V fižolovi juhi, če so jo sploh dobili, je plavalo bore malo makaronov (108).

Janez Strle-Baraga se spominja, da so zaporniki potem pripovedovali, da so večinoma pili le robidov čaj. Z njimi sta bila zaprta tudi dva partizana. Eden od njiju je bil ujet po napadu na Lož. Ležali so na golih cementnih tleh brez vsakršne odeje. Vse to je trajalo 3 tedne. Medtem so bili na zaslišanju vsega dvakrat. Očetu Hitiju (Zimovemu) se je naredilo na vratu ulje. Pod stražo so ga odpeljali v bolnišnico, kjer so ga nato operirali (109).

»Tri tedne niso svojci ničesar zvedeli o usodi odpeljanih. Slišale so se že govorice, da so jih pobili ali da so jih odpeljali nekam proti Trstu. Žene so šle k Sv. Vidu (110) na italijansko komando, pa so jim odgovorili, naj jih nič ne skrbi. Oni imajo vsaj kruh, me pa ne. Nato smo šle v Ljubljano, pa spet nismo mogle ničesar zvedeti. Kazalo je, da bo najbolje, da se obrnemo na advokata Kranjca iz Dobca. Ta nas je peljal na policijo in zahteval, naj jih poiščejo. Na policiji so to obljubili in smo jih tako tudi našle. Bili so v kasarni kralja Viktorja Emanuela, vsi premraženi in sestradani. Do tistega dne, to je tri tedne, (111) so imeli ves čas na rokah okove. Roke so bile od tega vse odrte, krvave in gnojne. Advokat Kranjc je še zahteval, naj jih premestijo v sodnijske zapore, kar je bilo tudi storjeno. Tu so ravnali z njimi malo lepše. Predvsem so jim sneli okove, jim dali odeje in tudi hrana je bila boljša. Po 7 tednih, to je 42 dnevih, so jih spustili. Pravili so, da so imeli še srečo, ker so bili spuščeni prej, kot je bil izdan ukaz o streljanju talcev, ki so jih jemali iz zaporov« (112).

Ujeta partizanka Jožа Pencelj je bila v ljubljanskih zaporih v celici skupaj z Milko Popek iz Bezuljaka. Pencljeva se je izdajala za dekle partizana Braneta Polanjka, ki je v Osredku ušel, se v Ljubljani javil in postal ovaduh. Nekoč je Milki pokazala pismo, ki ji ga je v zapor pisal Polanjko. Pencljeva živi še danes v Ljubljani (to velja za leto 1974) (113).

V italijanskem dokumentu, ki sem ga navedel v celoti, je nekako previdno zapisano, da se zdi, da je med ubitimi banditi tudi neki Branko Polanjko. To pa se ne ujema z izpovedjo Milke Popek. Ali je napravil poveljnik divizije posebno taktično potezo za bodočega ali že tedanjega ovaduha, ali pa je Jožа Pencelj imela pri svojih izjavah kakšne posebne račune. To bi lahko povedala edino Pencljeva.

Mogoče še to: Dne 30. oktobra je cajnarska Narodna zaščita dobila sporočilo, da je pričakovati Italijane iz Cerknice, ki naj bi šli k Sv. Vidu. Zaščita je postavila zanje zasedo na robu Rebernic. V zasedi so čakali 10 ur, Italijanov pa ni bilo, zato so se spet razšli. Takrat je spet naletaval sneg (114). Res pa so prišli Italijani v okolico Cajnarjev naslednjega dne v popoldanskem času in delali po vaseh hišne preiskave (115).

In še to: kako so mogli Italijani točno vedeti, da morajo iti v napad na Osredek in napravili že prej načrt napada? Edini odgovor je: krivo je bilo izdajstvo, kar je bilo tudi dokazano.

Italijani so se namreč vse bolj posluževali plačanih ovaduhov, imenovanih konfidenti. Obstajala je kar tarifa za posamezna različna izdajstva. Tega Italijani niso prikrivali. Pa poglejmo primer Osredka.

Komandant divizije sardinskih grenadirjev je v poročilu navedel, da je zvedel iz *raznih virov,* da je v predelu gornje doline Iške še vedno nekakšna uporniška skupina. Iz poročila XI. armadnega zbora z dne 2. novembra 1941 o ofenzivi od 6. do 29. oktobra razberemo med drugim: »Bataljon bi začel akcijo in posamezne enote bi posegle v boj v trenutku, ko bi vesti (v ta namen sem predvidel posebno radio zvezo) ali poročila, ki bi mi jih poslali obve-

ščevalci, javile navzočnost prevratnih elementov« (116). »Od poveljstva kraljevih karabinjerjev XI. armadnega zbora je zahteval poveljnik kraljevih karabinjerjev kapetan Vito Guariglia 1000 do 1500 lir za konfidente, ki jih je uporabljal in so mu pri zadnjih operacijah dajali zelo koristne informacije« (117).

Glede na napad je razvidno, da je bilo izdajstvo zelo natančno. Vanj je bilo vpletnih 6 izdajalcev, ki jih je partizansko sodišče obsodilo na smrt. V noči od 23. na 24. april 1942 so likvidirali 3, drugi trije s kolovodjem kaplanom Pezdirjem pa so pobegnili (118). Likvidirani so bili Anton Tekavec iz Tavžljev, župan pri Sv. Vidu, občinski tajnik, in Valentin Strle iz Osredka. Iskali pa so še predvsem kaplana Franceta Pezdirja, Franceta Strleta, občinskega odbornika iz Zale, ter še nekega mladinca-kurirja, ki so v noči kaznovanja izdajalcev pobegnili.

Pojavili so se tudi izdajalci v okolici Sv. Vida, ki pa so za svoje gnusno početje prejeli kazen po končani zimi 1941/42 (119).

Že precej časa je bila javna tajnost, da hodita ovajat na Bloke župan in včasih tajnik ali pa pošljejo tja nekega mladoletnika z Rudolfovega. Stari jugoslovanski orožniki na Blokah so tajnika celo opozarjali, da mu ni treba prijavljati partizanov, češ da jih tako in tako sami vidijo, kar pa ni zaleglo.

»Orožnik Franc Dobrila (iz Nove vasi op. avt.) je bil naš človek in je mojemu očetu poročal, kako so prihajale ovadbe na Bloke« (120).

»Tudi orožnik Ravljen iz Nove vasi je bil naš človek,« pravi Ivan Rudolf iz Raven, ki je natančno povedal, kako je hodil vidovski župan Tone Tekavec iz Tavžljev na Bloke oziroma Novo vas izdajat partizane.

Nekdo, ki ne želi biti imenovan, je izjavil, da mu je pokojni Janez Klančar z Osredka pravil, kako se je znan partizanski izdajalec (121) nenadoma znašel pri Klančarjevih za vrati prav takrat, ko so prišli v hišo tudi Italijani. Italijani mu niso hoteli nič in je tudi z njimi odšel. Medtem so Italijani vsakega drugega moškega aretirali in odpeljali, če so ga le dobili v roke. Odpeljali so tudi omenjenega Janeza Klančarja, izdajalskega partizana pa pustili.

Že pred napadom na Osredku je ta »partizan« pripeljal partizanski zasedi Italijane za hrbet in so mu že takrat hoteli soditi, a je to preprečil komisar čete Tone Zalar-Žan. Ko so na Osredku vsi preživeli partizani bežali v Zalo in naprej čez Krim, pa je ta »partizan« ostal v vasi in Italijani so ga pustili pri miru. Kmetje so nato pripovedovali, kako je sedel poleg peči v neki hiši in se pogovarjal z italijanskimi oficirji. Naslednji dan se je spet pojavil v kožlješkem taborišču in pripovedoval, da se je skril pod neko barako (122). »Premik partizanov je bil izdan. Izdajalec pa je moral biti med njimi samimi, ker bi bili Italijani prišli mnogo prej na Osredek, če jih ne bi bil oviral globok sneg in če ne bi bili med potjo zašli proti Otonici . . .« (123)

Kdo je potemtakem izdal Borovniško četo? Kot vse kaže, je šlo za dvojno izdajstvo oziroma več izdajalcev. To potrjuje tudi poročilo komandanta italijanske divizije.

Tovarišica, ki je prišla 29. oktobra 1941 zjutraj k Sv. Vidu na občino, ne želi biti imenovana. Videla je kolono Italijanov, ki so šli proti Osredku, in slišala občinskega tajnika, ki je dejal: »Sedaj bodo pa počistili!« Torej bi občinski tajnik lahko že vedel, po kaj gredo grenadirji na Osredek.

Po uspelem partizanskem napadu na Lož in Bezuljak so okupatorjeve enote v devetih dneh razbile Krimski bataljon. Le 20 partizanov iz prvega polbataljona se je zateklo v Ljubljano, nekaj pa v prejšnji tabor Borovniške čete pri Kožljeku, a tudi od tod so kmalu odšli. Večina partizanov je bila zajeta, precej pa jih je padlo. S tem se je izjalovil poskus, da bi na tem območju ustvarili vojaško krepko osvobodilno enoto. Razen neugodnih vremenskih razmer je treba iskati vzrok za hudi udarec še v nepravilni taktiki in izdajstvu. Spopad v Osredku je pokazal, da mora biti partizanska enota čimbolj budna in da mora imeti čim boljše zavarovanje. Namesto da bi spretno manevriral na širšem območju, je prvi polbataljon po napadu deloval preveč statično ter ostal brez učinkovite podpore osvobodilnega gibanja in brez obveščevalne službe (124).

Borovniške čete in Krimskega bataljona ni bilo več. Nič posebnega ni oziroma normalno je, da vzponom sledijo začasni padci. Res je, da je prišlo do nekakšne začasne krize partizanskih enot, toda to ni bila kriza Osvobodilne fronte.

Okupator je po teh dogodkih in že prej zaostril okupacijski režim v Ljubljanski pokrajini. Izdal je odredbo, da je treba zajete partizane ustreliti, njihove hiše pa požgati. Iz partizanskih postojank da lahko prebivalstvo izženejo, naselje pa požgejo. Mussolini je 7. novembra podpisal ukaz o ustanovitvi vojaškega sodišča v Ljubljani. Uvedena je bila konfinacija (pregon v določen kraj) (125).

Pri veliki večini se je sovraštvo do okupatorja še povečalo, nekateri pa so še bolj javno izražali zadovoljstvo in vdanost okupatorju. Aktivisti so vse to budno spremljali (126).

Zaradi dogodkov v Osredku je nastala na terenu nekakšna panika, morala pa se je deloma omajala. Kmetje so se bali, da bo tudi v okolici Cajnarjev prišlo do izdajstva. Spet bi bilo potrebno ogromno političnega dela, da bi ljudi opogumili. Razgibanost po vaseh je do decembra 1941 precej upadla. Na ta vidovski teren je bil poslan aktivist Nace Voljč-Fric, ki je začel sklicevati in voditi množične ter ožje sestanke. Tod je deloval več kot pol meseca.

Vojaška aktivnost po razbitju Krimskega bataljona za kratek čas res pojenja, a v decembru se spet začne plima. Tega meseca 1941 se začno v kožlješkem taborišču spet zbirati partizani. V januarju 1942 jih je že za nov bataljon. Ta dobi kasneje ime po Ljubu Šercerju. V noči od 4. na 5. december izvedeta Samotorska in Poljanska četa s še nekaj preostalimi borci Krimskega bataljona akcijo na železniški most pri Preserju.

V začetku februarja 1942, po verdski akciji Šercerjevega bataljona, ki je nastal v kožlješkem taborišču, prebivalci okolice Cajnarjev niso stoodstotno podprli komandanta tega bataljona Miloša Zidanška. Osredek jim je bil še preveč živo pred očmi, pa tudi zelo huda zima je opravila svoje. Bilo pa je še nekaj drugih stvari, zaradi katerih se Zidanšku ni posrečilo vzpostaviti osvobojenega ozemlja. Kar se ni posrečilo takrat, je z vso silovitostjo izbruhnilo v partizanski pomladi 1942.

Robotti je ob koncu oktobrske ofenzive zapisal: »Akcija mojih čet je dosegla moj namen: uničila je ali vsaj izločila izdajalsko tolpo, ki smo jo obkoljevali v predelu Debelega vrha. Ne prikrivam si pa, da se bo lahko znova obnovila z ljudmi, ki so ušli uničenju in s kadri, ki jih množično oskrbuje vodilna centrala v Ljubljani.« Ni se motil. Sovražnik ni mogel uresničiti svojega glavnega namena. Ni mogel uničiti narodnoosvobodilnega gibanja in ni mogel odvrniti slovenskega naroda od Osvobodilne fronte ter njene vojske. Torej drži, kar sem že zapisal: to je bila Robottijeva prva in zadnja večja zmaga.

Še ena ugotovitev: kljub še dvema hujšima udarcema, ki so ju doživeli Osrečani, je večina te vasi ostala trdno na strani narodnoosvobodilnega boja, medtem ko je Bezuljak, ki ga je zadel en sam udarec, začel takrat pod vplivom župnika v Begunjah prehajati na stran bele garde. Duhovnikoma pri Sv. Vidu se kaj takega ni posrečilo. Primerjajoč ti dve vasi, vidimo da okupatorjev teror ni bil tisti odločilni dejavnik, ki je odločal o odvrnitvi Slovencev od OF. Teror je v večini slučajev vplival prav obratno. Čim hujši je bil teror, tem bolj je bil okupator osovražen, tem več je bilo partizanov in tem trdnejša je bila pripadnost ljudstva narodnosvobodilnemu gibanju.

OPOMBE

1 Ludvik Meden, ustni vir
2 Nastala je v juliju okrog jedra petih, predvsem vrhniških partizanov
3 Rudolf Hribernik-Svarun, Dolomiti v narodnoosvobodilnem boju
4 Podrobneje gl. Anton Avsec v Notranjskih listih I/1977, str. 132
5 Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I. del, str. 216 sl.
6 Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 165 sl.
7 Rojen 1904, komunist od leta 1934, padel 1942
8 Franc Suhadolnik, ustni vir
9 Lado Švigelj, ustni vir
10 Olga Gabrovšek, ustni vir
11 Franc Popek (Robec), ustni vir
12 Milka Popek in Jože Obreza, ustni vir
13 France Pavlin, ustni vir
14 Ciril Mlinar-Jože, ustni vir
15 Tone Vidmar-Luka Suhadolc, ustni vir
16 Jože Pirc, ustni vir
17 Dušan Pirjevec-Ahac, ustni vir
18 Metod Mikuž, Borec VIII/1956, št. 4, str. 166—168
19 Izraz polbataljon ne ustreza, ker je že mnoge zavedel, da so pomislili na dve enaki polovici. Zato so sklepali, da sta Lož napadali dve oziroma tri čete, Bezuljak pa tudi dve, kar pa ne drži. Lož je napadalo nekaj manj kot 60 borcev, Bezuljak pa z domačini-zaščitniki vred največ 25 borcev. Tako tudi v Narodnoosvobodilni vojni 1941—1945 navajajo na str. 147 po dve in dve četi.
20 Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 147—148
21 Glej op. 20
22 Šolska četa ni sodelovala pri napadu, vsaj v celoti ne, ker ni bila operativna enota in je ostala pri štabu. Z Osredka je namreč šel Bračič v Zalo k Šolski četi oz. k štabu bataljona zaradi nadaljnjih nalog
23 Jože Obreza in Alfred Grobler-Mire, ustni vir
24 Posmrtno proglašen za narodnega heroja 13. 9. 1952
25 Tone Vidmar-Luka, Krimski partizani, Spomini na partizanska leta I
26 Milka Popek, ustni vir
27 Milka Popek, ustni vir
28 Milka Popek in Jože Mrak, ustni vir
29 Lado Švigelj, ustni vir
30 Ivana Petrič in Milka Popek, ustni vir
31 Angela Sernel, Viktor Sernel, Pavla Mervič in Micka Hiti roj. Kovačič, ustni viri
32 Ključavničar, doma iz Cerknice, tedaj v službi v Begunjah ter hkrati sekretar celice KPS v tej vasi
33 Jože Zrimšek, ustni vir

34 Vinko Obreza, ustni vir
35 Lado Švigelj, ustni vir
36 Milka Popek, ustni vir; Tone Vidmar-Luka zanika, da bi bil ta eksploziv porabljen pri razstrelje-vanju preserskega mostu. Trdi, da je bil porabljen pri miniranjih železniške proge
37 Tone Vidmar-Luka, Krimski partizani, v prvi knjigi Spominov na partizanska leta
38 Zbornik dokumentov VI/1, dok. št. 176, str. 426 sl.
39 Glede stražarja je izjavila Milka Popek, da je napadajoče partizane prosil na kolenih, naj ga puste živega. Usmilili so se ga in ga pustili
40 Pravilno Obreza
41 Po sodelovanju pri napadu se je Ludvik Obreza skril v senu (Vinko Obreza, ustni vir)
42 Kot zanimivost navajamo, da so partizani imeli v Ložu prav tako tri mrtve in pet ranjenih. Ta navedba pa je točna
43 Ivana Obreza (Jakobova), Spomini za zbornik Slovenke v narodnoosvobodilnem boju
44 Dušan Kveder-Tomaž, Slovenski zbornik 1945, str. 457 sl.
45 Bivši Notranjski muzej Postojna, spis Na Notranjskem
46 Miloš Rutar, Zadnji juriš komisarja Florijana, TV-15 11. 12. 1980
47 Andrej Zalar (Kevdrin), ustni vir in pismena izjava
48 Jože Obreza, brat Ludvika Obreze, ustni vir
49 Jože Turšič ml. (Bajtnikov), ustni vir
50 Milka Popek, sestra Lojzeta in Toneta Popka, ustni vir
51 Jože Zrimšek, ustni vir
52 Angela Sernel, Spomini za zbornik Slovenke v narodnoosvobodilnem boju
53 Milka Popek, ustni vir
54 Lado Švigelj, ustni vir
55 Micka Hiti, rojena Kovačič, ustni vir
56 Ivana Obreza, spomini za zbornik Slovenke v narodnoosvobodilnem boju
57 Ta je bil kasneje med vidnimi belogardisti v vasi
58 Takrat je bil član celice KP v Begunjah
59 Bine Logar, ustni vir
60 Vanda Komac, ustni vir
61 Prav tam
62 Bivši Notranjski muzej Postojna, pisan dokument
63 Zbornik dokumentov VI/1 št. 54, str. 127, 128 (op. 4)
64 Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 142
65 Prav tam, str. 144
66 Metod Mikuž, Pregled . . . I, str. 227—230, 232—234
67 Iz vloge na maršala Tita
68 Jožefa Rot starejša iz Gore in Janez Kovačič-Jure, ustni vir
69 Prav tam
71 Anton Korošec in Lojze Rudolf, ustni vir. France in Milka Rudolf, O razvoju revolucionarnega gibanja, nastanku partije in mladinske organizacije na področju Cajnarjev, Žilc, Otav, Begunj . . . Bivši Notranjski muzej Postojna: Nastanek in razvoj Narodne zaščite na Notranjskem 1941
72 France Rudolf-Dore, O razvoju revolucionarnega gibanja . . .
73 Isti, Partijska organizacija Kremenca
74 Glej op. 72
75 Na žalost je kasneje postal italijanski ovaduh
76 Janez Kovačič-Jure, ustni vir
77 Ciril Mlinar-Jože, ustni vir
78 France Rudolf-Dore, Partijska organizacija Kremenca; O razvoju revolucionarnega gibanja . . .
79 Prav tam; šlo je zelo verjetno za premike Italijanov v začetku druge faze italijanske oktobrske ofenzive
80 Prav tam. Primerjajoč te podatke z izjavami drugih lahko ugotovimo, da so bili vsi pozvani za drugi dan zjutraj
81 Različne številke, ki jih navajajo razni udeleženci, izhajajo brez dvoma iz tega, ker so bili mnogi tovariši popoldne v raznih patrolah in niso spremljali celotnega dogajanja
82 Tone Korošec, ustni vir
83 Janez Krašovec, ustni vir
84 Glej op. 78
85 Prav tam
86 Lojze Rudolf, brat ubitega orožarja Toneta Rudolfa, ustni vir
87 Zbornik dokumentov VI/1, št. 166, str. 402—403
88 Janez Hribar
89 Iz kronike ZZB NOV za predel Žilce izvemo, da je šlo okrog 20 partizanov skozi Žilce in se napotilo na Osredek. V Žilcah so dobili v Novakovi trgovini toliko hrane, da so jo morali odpeljati s seboj kar z vozom
90 Ante Novak, Kako smo doživljali partizanstvo, Slovenski zbornik 1945, str. 491 sl.
91 Franc Sernelj-Dušan in Janez Kovačič-Jure, prispevka za Zbornik NOB za Notranjsko (arhiv OO ZZB NOV Cerknica)
92 Tako piše tudi v že omenjeni kroniki ZZB NOV Žilce
93 Za kritje njegove poti v partizane prek Rakeka in Cerknice mu je dal Janez Mihevc iz Dolnjega Logatca nekakšne listine, s katerimi se je med potjo izdajal za zavarovalniškega agenta
94 Janez Strle (Špelinov), ustni vir
95 Alfred Grobler-Mire, spomini
96 Verjetno Stražarja
97 Antonija Balant, ustni vir
98 Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 150
99 Zbornik dokumentov VI/1, št. 179, str. 431—432
100 Zbornik dokumentov VI/, št. 183, str. 436—437
101 Frančiška Intihar z Osredka, ustni vir. Valentina Strleta so 23. aprila 1942 likvidirali partizani, ker naj bi bil vpleten s še petimi drugimi v izdajstvo te čete na Osredku. Nehote nam pride na misel, da je čudno, da so mu Italijani takrat požgali domačijo in ga odpeljali v Ljubljano, kjer je bil zaprt tako dolgo kot drugi in so ga krotovičili kot druge. Zanj bi bili lahko posredovali njegovi sodelavci: župan, občinski tajnik in drugi. To je samo sklepanje, ki včasih zadene, včasih pa ne. Res pa je, da je bil v izdajstvo zapleten njegov brat France iz Žale, ki je v času likvidacije drugih izdajalcev pobegnil, šel v Italijo in tam umrl.
102 Jože Strle (Baraga), ustni vir
103 Zbornik dokumentov VI/1, št. 179, str. 431—432
104 Marija Brezec, ustni vir
105 Lada Medena so kot hitlerjanca poskušali partizani 18. 12. 1941 likvidirati, a so ga le ranili. Zato se je iz Begunj umaknil najprej v Cerknico, nato pa še dalje.
106 Frančiška Brezec, ustni vir
107 Frančiška Intihar roj. Strle, ustni vir
108 Marija Hiti (Zimova), spomini v arhivu IZDG
109 Prav tam
110 Tu je mišljena Cerknica, ker je bila italijanska komanda pri Sv. Vidu šele po veliki italijanski ofenzivi 1942
111 Francka Intihar navaja 4 tedne, in da so jih v kasarni tudi pretepali
112 Kot v op. 108
113 Milka Popek, ustni vir
114 Sneg je začel spet naletavati 28. oktobra, ter je v datumu 30. oktober nekaj narobe
115 Janez Kovačič-Jure in Franc Sernelj-Dušan, ustni vir
116 Zbornik dokumentov VI/1, št. 186, str. 449
117 Prav tam
118 Kronika ZZB NOV za Žilce in okolico
119 France Rudolf-Dore, Partijska organizacija Kremenca
120 Cveto Novak, ustni vir; Franc Dobrila je bil ubit 27. 7. 1942 — med veliko poletno italijansko ofenzivo — za bloškimi kasarnami
121 Po vojni je izkoristil amnestijo in se vrnil v domovino, bil obsojen na nekajletno zaporno kazen in jo tudi odsedel, zaradi česar ne navajam njegovega imena. Njegov kolega Rozman jo je odnesel slabše

122 Tone Vidmar-Luka, poročilo vojni pošti 1542 z dne 9. 11. 1953
123 France Rudolf-Dore, O razvoju revolucionarnega gibanja . . .
124 Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 150
125 Prav tam
126 Franc Sernelj-Dušan in Janez Kovačič-Jure, ustni vir

Anton Avsec
Zgodovinski arhiv CK ZKS,
61000 Ljubljana, Tomšičeva 5

Janez Šumrada
Muzej revolucije Celje,
63000 Celje, Trg V. kongresa 3

KRATEK ORIS PRIPRAV NA MNOŽIČNO VSTAJO IN NA OBLIKOVANJE OSVOBOJENEGA OZEMLJA NA NOTRANJSKEM POZIMI 1941-1942

Za razvoj KP in OF na Notranjskem je izjemnega pomena sestanek notranjskih komunistov 27. maja 1941 pri Tonetu Zalarju-Žanu v Borovnici; vodil ga je član politbiroja CK KPS Miha Marinko, sprejeli pa so naslednje konkretne naloge: širjenje organizacije KP in OF, vključevanje mladine, zbiranje orožja, streliva, podatkov o italijanski vojski, politični orientiranosti starojugoslovanskih oficirjev in podoficirjev.

Neposredno zatem, 7. junija 1941, je Ivan Novak-Očka ustanovil v Cerknici okrožni komite KPS in postal njegov sekretar. Približno mesec dni kasneje se mu je pridružil France Popit-Sine. Z Janezom Hribarjem, predvojnim komunistom, ki je deloval pretežno v Loški dolini, na Blokah in Vidovskem, so organizirali vrsto partijskih celic. Prva je nastala maja 1941 v Cerknici, junija in julija, ko se je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo politično in organizacijsko delo močno povečalo, pa so ji sledile nove. Do razmaha novih partijskih celic pa je prišlo v jesenskih mesecih, avgustu, septembru in oktobru. Avgusta nastaneta v Cerknici in na Rakeku tudi celici SKOJ. Tedaj se je veliko notranjsko okrožje razdelilo v šest rajonskih komitejev, po Novakovi in Popitovi aretaciji oktobra 1941 pa sta nastali dve okrožji, vrhniško in cerkniško.

O izjemnem razvoju KPS na Notranjskem v prvem letu vojne pričajo tile statistični podatki: KPS je imela pred razpadom stare Jugoslavije na terenu 3 partijske celice (Vrhnika, Borovnica, Loška dolina) z 12 člani in nekaj skojevci, do konca 1941 pa je narastla na 24 celic, ki so imele čez sto članov. Značilno je, da je partija organizacijsko posegla tudi na hrvaško ozemlje (Prezid) in da se je takšno sodelovanje s Hrvati stalno poglabljalo.

Partijsko omrežje se je sprva razvijalo precej hitreje kot organizacija OF. Nedvomno je temeljni vzrok za to dejstvo, da je bila Notranjska ob razpadu stare Jugoslavije politično precej homogena. Sprva je bilo potrebno ustanavljati odbore OF le v večjih središčih. Partija je množično aktivizirala ljudi in najboljše neposredno sprejemala v svoje vrste, ne da bi širila OF kot množično bazo. Poleg tistih, ki so se njeni liniji približevali že pred vojno (sindikati, DKFiD, kmečko-delavsko gibanje, sokoli), je pridobila tudi precejšnje število neopredeljenih.

Ustanavljanje terenskih odborov OF se je tako nekoliko zakasnilo, vendarle pa so prvi nastali že junija in julija 1941. OF se je organizacijsko utrdila v drugi polovici leta: julija je nastal cerkniški okrožni odbor OF, na terenu pa je bilo več prvih množičnih ilegalnih sestankov OF; avgusta so bili ustanovljeni rajonski odbori OF, jeseni — od avgusta do oktobra — pa so nastajali kakor gobe po dežju terenski odbori. Omrežje OF je bilo tako do konca leta 1941 spleteno — nekateri ocenjujejo, da je konec leta 1941 in v začetnih mesecih 1942 na Notranjskem sodelovalo ali pa vsaj simpatiziralo z OF več kot tri četrtine prebivalstva.

Zato lahko zapišemo, da je bil teren konec 1941 politično dobro pripravljen, da sta OF in KPS dobili množično podporo med ljudmi in sta gosto organizirali svoje terenske odbore in celice.

Kmalu so se začele tudi večje trosilne in sabotažne akcije (omenimo le za okupatorja zelo boleče sabotaže na strateško najvažnejši progi Ljubljana—Rakek—Postojna—Trst) in prve oborožene akcije. Sredi julija je nastala na Ljubljanskem vrhu Borovniška partizanska četa, ki se je konec avgusta premaknila na Kožljek in se povezala z Mokrško četo (ta je nastala s preselitvijo dela Molniške čete), z akcijami pa se je usmerila pretežno na železniško progo. Prva množična mobilizacija IOOF septembra 1941 je imela zlasti velik uspeh med mladino v Ljubljani in notranjskih krajih. Borovniška in iz novih borcev nastale Loška, Preserska, Robska in Šolska četa so se v začetku oktobra organizacijsko povezale v Krimski bataljon, v katerega je spadala tudi Ribniška četa. Po načrtovanih, a neizvedenih akcijah (Klance, viadukt Borovnica), je bataljon 19. in 20. oktobra 1941 napadel italijanski posadki v Ložu in Bezuljaku. Ti dve prvi večji oboroženi partizanski akciji v Ljubljanski pokrajini sta

za trenutek zmedli italijansko ofenzivo, ki se je na tem območju odvijala od začetka oktobra. Vendar so Italijani prešli v sistematično hajko proti prvemu polbataljonu (Loška, Robska in Preserska četa) ter do konca oktobra razbili prvi in drugi polbataljon (Borovniško četo).

Večina borcev se je umaknila na svoje domove in v Ljubljano, in v začetku novembra 1941 je ostala na terenu le skupinica treh, ki se je do napada na preserski most (4. 12. 1941) povečala na devet partizanov. Njihovo taborišče je nastajalo med Kožljekom in Slemenom nad Borovnico. Sprva je bil za komandirja izvoljen Tone Bavec-Cene, komisar pa je bil Tone Zalar-Žan, po prihodu Staneta Semiča-Dakija pa je postal Daki komandir, Cene komisar, Žan pa intendant. Pred 10. decembrom, ko je v taborišče pripeljal Janez Hribar 13 novih tovarišev, je bilo tu zbranih že 14 borcev. Ker se je njihovo število podvojilo, so začeli graditi barake. Zadnje so dokončali šele januarja 1942. V drugi polovici decembra je bilo v taborišču že približno 70 borcev, zadnje dni leta 1941 in v januarju 1942 pa se je dotok novih moči še povečal — s skupino, ki jo je sredi januarja 1942 pripeljal Mirko Bračič, se je število borcev novega bataljona približalo 140 možem. Doma so bili z Rakeka, iz Brezovice, Notranjih goric, z Vrhnike, iz drugih vasi na obrobju Barja in iz Ljubljane.

Glavno poveljstvo in CK KPS sta se že pred posvetovanjem v Stolicah (26. septembra 1941) zavedala, da je treba odpraviti tiste pomanjkljivosti, ki so bile krive, da se vstaja po začetnih uspehih še ni razvila v vseljudsko osvobodilno vojno. O tem ne pričajo samo članki v ilegalnem časopisju od konca avgusta 1941 naprej, marveč tudi konkretne akcije. Tako vemo, da je namestnik komandanta glavnega poveljstva Aleš Bebler-Primož prišel na Notranjsko prvič že pred napadom na Lož, morda že konec septembra. V gozdu med Novo vasjo in Lahovim se je sestal z inštruktorjem CK KPS Francetom Popitom-Joklom. Glavna tema razgovora so bile priprave na organizacijo množične vstaje in osvobojenega ozemlja, kar pa sta seveda preprečila italijanska ofenziva, ki je sledila napadu na Lož in Bezuljak, in razbitje Krimskega bataljona. Politične priprave pa so se ves čas nadaljevale — omenili smo že nastanek številnih partijskih celic in terenskih odborov OF v septembru in oktobru. Jeseni je okupator prizadejal hude udarce tudi narodnoosvobodilnemu gibanju na Gorenjskem, Štajerskem in v Prekmurju. Najvišje vojaško in politično vodstvo sta menila, da je na zimo treba prevzeti iniciativo, na določenem področju ustvariti trajnejšo premoč nad okupatorjem, ponekod pa organizirati množično vstajo, osvoboditi teritorij še pred zimo in ga čez zimo, ko so za to ugodne naravne možnosti, braniti za vsako ceno. Poleg kritičnih napotkov v Stolicah in analize Edvarda Kardelja v pismu Centralnemu komiteju KPS z dne 17. oktobra 1941 sta bila za vodilo in zgled ljudska vstaja v zahodni Srbiji in v vzhodni Bosni ter prvo osvobojeno ozemlje — Užiška republika. Po zamisli glavnega poveljstva naj bi se množična ljudska vstaja začela v treh predelih Slovenije približno istočasno. Na prelomu iz novembra v december 1941 je imel komandant glavnega poveljstva Franc Leskošek-Luka sestanek s Stanetom Žagarjem, Francem Rozmanom in Alešem Beblerjem. Ti so dobili povelje, naj začno v najkrajšem času uresničevati koncepcijo množične vstaje in osvobojenega ozemlja, Žagar na Gorenjskem, Rozman na Štajerskem in Bebler na Notranjskem, kjer so bili — z vojaškega stališča gledano — podani temeljni pogoji za organizacijo množične vstaje šele decembra 1941, ko je začel pod Kožljekom nastajati Šercerjev bataljon. Bebler je bil na sestanku skeptičen in je izrazil pomislek, da je sicer v Menišiji najboljši partizanski kader v Ljubljanski pokrajini, da pa dvomi, če bo kaj mogoče napraviti brez splošne ljudske vstaje prebivalstva.

Glede začetka splošne ljudske vstaje na zimo so bila namreč mnenja deljena, tako v Ljubljani kot na terenu (npr. Franc Rudolf). Nekateri tovariši so trdili, da je ljudstvo sicer politično dovolj pripravljeno, a da pozimi, v hudem mrazu in visokem snegu, ni pogojev za množično vstajo (npr. Ante Novak); drugi, ki so teren tudi poznali od prej, pa so zatrjevali, da je množična vstaja izvedljiva (npr. Dušan Pirjevec). Dilemo je rešil dokončno šele Zidanšek s stališčem, da je treba poskusiti vse, da bi prišlo do vstaje tudi v težavnih naravnih razmerah.

Bebler je prišel na Kožljek v začetku decembra 1941 in prinesel načrt glavnega poveljstva, ki ga v splošnih obrisih poznamo. Predvideval je, naj se nastajajoča partizanska enota na Kožljeku oblikuje v bataljon; njegov komandant naj bi postal Aleš Bebler, politkomisar pa France Popit. Poleg bataljona so nameravali ustanoviti tudi udarno smučarsko četo, ki bi bila zelo mobilna in dobro oborožena, njena glavna naloga pa bi bila nadzorovanje bodočega osvobojenega ozemlja. Vodil bi jo Bračič, njen politkomisar pa bi bil Pirjevec. Načrt je upošteval, da so zametki ljudske oblasti na bodočem osvobojenem

ozemlju podani s terenskimi odbori OF, ki so v zgodnji jeseni nastali na Blokah in v Menišiji. Predvidena je bila tudi ustanovitev Narodne zaščite, sestavnega dela partizanske vojske, za zaščito ljudstva pred okupatorjem, z nalogami, ki jih je predvideval sklep IOOF o ustanovitvi NZ (17. oktobra 1941): na osvobojenem ozemlju naj bi NZ sodelovala pri varovanju vstopov na osvobojeno ozemlje in opravljala redarstveno službo.

Po Beblerjevem prihodu so se že sicer intenzivne politične priprave na množično vstajo nadaljevale. Zlasti sta bili pomembni dve posvetovanji, ki sta bili decembra 1941 na Kožljeku. Prvo je bilo vsekakor pred božičem, udeležili pa so se ga predvsem predstavniki OF. Na sestanku so formirali odbor Narodne zaščite za Notranjsko. Njegovi člani so bili Stanko Lenarčič (Nova vas), Izidor Horvat (Sv. Duh) in Alojz Zakrajšek (Ravnik). Za komandanta NZ je bil imenovan France Švigelj, postavljeni pa so bili tudi sektorski komandanti NZ: za cajnarski sektor Franc Rudolf (Cajnarji), za predel okrog Mokrca Jože Avsec (Rob), za Bloško planoto Lojze Krajc (Ravnik).

Nedvomno je bilo važnejše drugo posvetovanje, ki je bilo v Krajčevi hiši na Kožljeku, pri Nandetu Komacu, in sicer na božični dan ali pa na silvestrovo 1941. Več elementov govori, da je bilo posvetovanje na božični dan: Cene Bavec se spominja, da je poskrbel za zavarovanje konference, ki je bila okrog 20. ali 25. decembra; oboleli Aleš Bebler je 23. 12. od Potočanovih iz Markovca, kjer se je pred kožlješkim posvetovanjem sestal s Popitom, poslal Anico Mohar-Smiljko v Ljubljano po vojaške karte; tudi France Popit se spominja, da je bilo posvetovanje na enega od navedenih datumov. Sestanek je obravnaval vojaške in politične priprave na množično vstajo, zato so se ga udeležili predstavniki partizanske vojske ter funkcionarji KP in OF. Vodil ga je France Popit (prvotno bi morala biti navzoča tudi Franc Leskošek in Aleš Bebler), med udeleženci pa so bili Janez Hribar, Mirko Bračič, Ignac Voljč-Fric, Stane Semič-Daki, Tone Vidmar-Luka, Dušan Pirjevec-Ahac, Jože Pirc, Lojze Bukovac, Tone Zalar-Žan in drugi, med njimi morda Matija Knap, Ludvik Lovko in Alojz Rožej. Rezultati pričajo, da je bilo posvetovanje neposredna operativna priprava na načrtovano množično vstajo: sklenili so, da je treba čimprej organizacijsko utrditi novi bataljon in okrepiti enote Narodne zaščite, na teren so poslali ekipe iz vojaških in političnih delavcev, ki naj bi pripravljale ljudi na vstajo. Formiran je bil štab za izvedbo akcij, ter odbor OF za osvobojeno ozemlje, ki naj bi prevzel oblast na osvobojenem teritoriju. Formirano je bilo tudi ljudsko sodišče. Osvobojeno ozemlje naj bi segalo od Golega do Lužarjev, zajemalo naj bi cele Bloke. Njegova vzhodna meja naj bi držala nekje po Lužarjevem bregu, Robu, in Osovniku do Mokrca. Ignac Voljč-Fric je zato dobil nalogo, da se poveže s partijo in OF na Velikolaškem, kar je storil januarja 1942.

Kdaj je prišel na Kožljek Miloš Zidanšek-Zdravko, ni natanko ugotovljeno. Aleš Bebler si je namreč konec leta zastrupil nogo in se je moral vrniti v Ljubljano, Zidanšek pa ga je prišel zamenjat. Po eni od verzij naj bi bil na Kožljeku že okoli 20. decembra in naj bi se udeležil drugega posvetovanja; »Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945« pa navaja, da je prišel v Menišijo 7. januarja s Pirjevcem (str. 218). Novejša raziskovanja kažejo (France Filipič, ustni vir), da je bil Zidanšek okrog 10. 12. odpoklican iz Štajerske, vendar je ostal v Ljubljani do novega leta 1942, ko se je odpravil na Kožljek. V Begunje sta ga šla počakat Alojz Popek-Vandek in Tone Bavec-Cene.

V tem času se je taborišče na Kožljeku preimenovalo v 3. bataljon Ljube Šercerja. Njegov komandant je postal Zidanšek, namestnik komandanta Mirko Bračič, politkomisar pa Dušan Pirjevec-Ahac. Po razdelitvi v čete in izoblikovanju poveljniškega kadra je začel bataljon uresničevati naloge, ki so bile sprejete na drugem kožlješkem posvetovanju. Sredi januarja je v izjemno težavnih vremenskih razmerah (čez meter snega, — 15 do — 25° C) ustvaril osvobojeno ozemlje, ki je zajemalo naslednje vasi in zaselke: Kožljek, Strnišče, Zibovnik, Otave, Kržišče, Pikovnik, Župeno, Koščake, Kresnice, Hruškarje, Hribljane, Soro, Reparje, Cajnarje, Kremenco, Slugovo, Milanovo, Ponikve, Gošič, Mahnete, Podslivnico, Otonico in Topol. Na pol osvobojene so bile Begunje nad Cerknico, saj so jih Italijani iz bližnje postojanke v Cerknici pogosto nadzorovali. Podobno je bilo z Rakitniško planoto. Čete Šercerjevega bataljona so ob sodelovanju NZ branile dostope na osvobojeno ozemlje na odsekih Pokojišče—Rakitna—Cajnarji z zasedami in patruljami. Osvobojeno ozemlje je bataljon držal v rokah osem dni. V vaseh, čeprav ne vseh, so prevzeli oblast terenski odbori OF. Partizanska baza je vendarle ostala v taborišču na Kožljeku in se ni premaknila v naselja.

Italijani so kmalu izvedeli za navzočnost in dejavnost večje partizanske enote. Z nenehnim patruljiranjem so skušali ugotoviti številčno moč bataljona. Pri tem je prišlo tudi do prvih spopadov (15. januarja spopad med karabinjerji in finančno stražo ter izdanimi sedmimi partizani v Popkovi hiši v Bezuljaku, 18. januarja spopad na Otavah in nad Padežem). Zaradi strateške pomembnosti ozemlja je štab divizije Granatieri di Sardegna pripravil načrt za uničenje bataljona in čiščenje terena. Načrt so začeli izvajati 2. februarja 1942, kar je sovpadlo s partizanskim napadom na Verd.

Zidanšek si je zamislil verdsko akcijo — pred katero so borci bataljona 1. 2. 1942 kolektivno prisegli — kot nekakšen preizkusni kamen koncepcije o zimski množični vstaji: če bi akcija uspela, bi po njegovih ocenah sprožila splošno vstajo na širšem območju. Načrt za izvedbo akcije je napravil Bračič. Pred železniško postajo Verd so nameravali ustaviti vlak, napolnjen z bencinom, in ga s polno paro pognati nazaj na borovniški viadukt, ki bi se zaradi prevelike hitrosti kompozicije zrušil. Hkrati bi bataljon demonstrativno napadel železniško postajo. Partizane je prezgodaj odkrila italijanska patrulja, tako da so načrte le deloma uresničili: zavzeli so postajo in razbili prometne naprave, uničili del spojne proge, toda tovorni vlak s cisternami je nemoteno odpeljal naprej.

Po enourni borbi se je moral bataljon umakniti z enim mrtvim in tremi laže ranjenimi na Zavrh, kjer se je razdelil. Italijanski odgovor na napad je bil hiter in silovit, saj so bili Italijani pripravljeni na očiščevalno akcijo. Po spopadu s četo na Zavrhu in zapori na črti Krimček—Šop—Sleme so Italijani začeli v treh kolonah prodirati na planoto, požgali izpraznjeni partizanski tabor pod Slemenom, nekaj hiš na Pikovniku, v Beču, na Pristavi, Kožljeku in Padežu. Tretji bataljon se je medtem umaknil v Otave ter po manjšem spopadu s sovražnikovo patruljo na Goro in v okoliške vasi. V drugi fazi očiščevalne akcije so Italijani v desetih kolonah prečesali Bloke. Bataljon se je umaknil na Koščake in se v gozdu nad sotesko Zale razdelil na dva polbataljona. Prvi se je umaknil čez Bloško planoto na Dolenje Poljane nad Loško dolino, kjer je ostal približno tri tedne, zatem pa se je preko Loškega potoka premaknil na Travno goro; tu je nato vzpostavil zvezo s terenskimi organizacijami in drugim polbataljonom, ki je po razdelitvi odšel na Mokrc, in se zadržal več kot mesec dni v turjaški gozdarski koči.

Oba bataljona sta bila vojaško pasivna, da bi se jedro borcev ohranilo do pomladi, ko naj bi po temeljitih organizacijskih pripravah in z naraščajočim razpoloženju proti okupatorju (požigi na Rakitniški in Bloški planoti) izbruhnila množična vstaja. Ta je v pomladnih mesecih 1942 res izbruhnila in uresničila najdrznejše načrte iz decembra 1941.

VIRI

Rkp. spomini: Bogomil Gaberc-Huso, Janez Hribar, Dušan Pirjevec-Ahac in Alojz Rožej-Šlosar (arhiv CK ZKS, arhiv IZDG Ljubljana)
Zapisnik razgovora o pripravah na prvo osvobojeno ozemlje na Notranjskem decembra 1941—januarja 1942, 57 str. (Razgovor je bil 22. maja 1972 pri predsedniku CK ZKS Francetu Popitu. Poleg sklicatelja so se ga udeležili: Anton Avsec, Tone Bavec-Cene, Lojze Bukovac, Ančka Jager, Lojze Mlakar-Ljubo, Ante Novak, Jože Pirc, Stane Semič-Daki in Lado Švigelj)
Ustni viri: Tone Bavec-Cene, Anica Hribar-Smiljka, France Filipič
Rokopis so pregledali Tone Bavec-Cene, Tone Kebe in Lojze Mlakar-Ljubo

LITERATURA

Avsec Anton, Ustanovitev bataljona Ljuba Šercerja in njegovo delovanje, Borec XXIV/1972 št. 1 str. 17—25
Isti, Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941 in partizanskem napadu na Lož, Notranjski listi I/1977 str. 130—145
Bebler Aleš, Prvo partizansko leto v Ljubljani, Ljubljana v ilegali II, Ljubljana: DZS 1961 str. 110
Isti, Čez drn in strn. Koper: Lipa 1981 str. 93—95
Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 1, Ljubljana: IZDG 1962
Filipič France, Pohorski bataljon, Ljubljana: DZS 1975 str. 39, 63
Grobler Alfred-Mire, Kdaj je padel Miloš Zidanšek, Borec XXXII/1980 št. 4 str. 229—235
Hribar Janez, Razvoj NOB u Notranjskoj 1941, 1941—1942 u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe. Knjiga 3, Beograd: Vojnoizdavački zavod JNA 1975 str. 242—249
Mikuž Metod, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. I. knjiga, Ljubljana: CZ 1960
Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana: Partizanska knjiga 1978[3]
Popit France, v Bitka, kakor življenje dolga, Ljubljana: CZ 1975 str. 233—234

Semič Stane-Daki, Spomini narodnega heroja, Boiec II/1950 št. 1—3
Isti, Od Španije do partizanov str. 178—180
Isti, Najboljši so padli. Spomini I, Ljubljana: Samozaložba 1971
Vidmar Tone-Luka, Krimski partizani, 1941—1942 u svedočenjima učesnika narodno-oslobodilačke borbe. Knjiga 1, Beograd: Vojnoizdavački zavod JNA 1975 str. 386—392
Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov VI/1, 2
Prispevki Alfreda Groblerja, Toneta Kebeta, Lojzeta Mlakarja in Jožeta Tekavca v tem zborniku

POBEG FRANCETA POPITA-JOKLA IZ ZAPORA V LOŽU MARCA 1942

Lojze Mlakar
61000 Ljubljana, Zarnikova 12

Dne 3. marca 1942 so karabinjerji v Starem trgu aretirali in zaprli inštruktorja CK KPS in IOOF za Notranjsko Franceta Popita-Jokla. Pri sebi je imel lažno izkaznico, ki so mu jo v zaporu seveda odvzeli. To pa ni bila osebna izkaznica, ampak le izkaznica Rdečega križa. Do 7. marca je bil zaprt v Starem trgu.

Okrožni komite KPS za cerkniško okrožje — Lojze Ule in Jože Pirc — sta dala partijski organizaciji v Ložu nalogo, da Jokla reši iz zapora. Te naloge sta se lotila Tone Prevec-Dimač in Jože Vidmar. Vsi štirje skupaj — Ule, Pirc, Prevec in Vidmar — so napravili načrt reševalne akcije. Jokl je bil zaprt v tedanji občinski stavbi, ki stoji v središču Starega trga. V prvem nadstropju so bili nastanjeni karabinjerji, v pritličju ob cesti pa je imela pisarne občinska uprava. Glavni vhod je bil s ceste. Prostor, v katerem je bil zaprt Jokl, je bil v pritličju in močno utrjen: s hodnika v zapor so bila okovana vrata, okno na vzhodni strani je bilo utrjeno z železno rešetko (1).

Tone Prevec-Dimač pravi o začeti, toda nedokončani akciji takole: »Približevala se je pomlad in sneg se je talil, potoček Brežiček je prestopil svoje bregove in se razlil po travnikih in njivah. Tudi prostor za občinsko stavbo pred sokolskim domom je bil pod vodo. Z Jožetom Vidmarjem sva se prebila k stavbi od vzhodne strani. Ko sva prebrodila vodo, sva se počasi in previdno približevala občinski stavbi. Zadnjo stran stavbe so Italijani nekaj metrov vstran utrdili z velikim kupom kamenja in s tem dohod k stavbi zavarovali.

Lož pred vojno

Midva nisva imela s seboj drugih naprav za reševanje kot nekaj pil, s katerimi bi morala prepiliti debele križe v oknu. Po kamenju pa je bila nametana tudi bodeča žica, ki so jo Italijani dobili pri odstranjevanju utrdb Rupnikove linije, katera je tekla skozi našo dolino. Noč je bila temna, svetlobo nama je dajala le luč, ki je svetila skozi okna v prvem nadstropju. Ko sva šla preko kupa kamenja, sva po nerodnosti sprožila nekaj le-teh in ti so zaropotali po tleh. Prav takrat pa se je po stopnicah iz prvega nadstropja usula gruča Italijanov. Tudi psi so zalajali. Prepričana sva bila, da so naju opazili, in sva sklenila da se umakneva, ker sva se bala spraviti Jokla v še težavnejši položaj« (2).

Naslednji večer sta se Prevec in Vidmar nameravala znova lotiti reševalne akcije z boljšo opremo, a to ni bilo potrebno, ker so Jokla naslednji dan,

France Popit-Jokl, inštruktor CK KPS in IOOF leta 1941/42 (Fotografiran kot ilegalec)

7. marca, premestili v sodne zapore v Lož. Na tiste dni in svoj pobeg iz sodnega zapora v Ložu se France Popit-Jokl spominja takole: »Tedaj sem hodil po Loški dolini in utrjeval ter razširjal politično omrežje. Tisto noč sem prespal pri Ravšeljnovih v Markovcu. Ko sem se zjutraj namenil v Pudob na avtobus (3), je snežilo. Šofer Franc Pelan je bil naš človek, član partije. Iz previdnosti sem mu izročil vsa poročila, ki naj bi jih oddal v Ljubljani. Ob postanku avtobusa v Starem trgu sem skozi okno zagledal karabinjerja, ki se je pogovarjal z lastnikom hotela Kržičem. Kmalu nato je vstopil v avtobus komandir karabinjerjev in je zahteval od mene dokumente. Imel sem izkaznico na ime Janko Meden, doma nekje z Gorenjskega. Povabil me je na karabinjersko postajo v Starem trgu, kjer je bil tudi sedež občinske uprave. Bil sem aretiran. Vtaknili so me v zapor z železnimi križi. Bilo je zelo mrzlo. Tam sem bil nekaj dni za zapahi, čez katere je bil pritrjen še železen drog. Ves čas so me pustili na miru, niti jesti mi niso dali. Hrano sem dobival iz bližnje gostilne.

V zaporu sem hotel zviti železni križ na oknu, pa mi ni uspelo. Nato so me odpeljali v zapor v Lož. Tam mi je paznik Brezovar pobral še preostale dokumente in denar. Obljubil mi je, da mi bo dal denar po potrebi nazaj. Brezovar me je preiskušal in me spraševal, če mislim na pobeg. Dejal sem: 'Kje neki, saj sem pribežal z nemške strani'. Pridobil sem si zaupanje. Ženski, ki mi je prinašala hrano, so pustili, da mi jo je dajala skozi okence v vratih, nikoli pa ji niso zaupali ključa. V Ložu sem iskal zvezo s Čeponom (4). Zanj sem vedel, da je naš človek in da je nekakšen vaški brivec. Tako sem pregovoril Brezovarja, da ga je poslal v zapor k meni, da bi me obril. Čepon je prišel in mi tudi prinesel hrano. Med obiskom mi je opisal vso okolico zapora, kajti hotel sem pobegniti za vsako ceno. Mislil sem: kakor hitro bom zunaj zapora, bom že v gozdu nad stavbo, krit pred zasledovalci in pred kroglami.

Priložnost za pobeg se mi je ponudila prej, kot sem pričakoval. Paznik Brezovar mi je zelo zaupal. Nekega dne mi pove, da bomo žagali drva za potrebe zapora, zlasti za ogrevanje sodnikovih prostorov. Tedaj je bil z mano v zaporu — za sedem dni — tudi neki trgovec iz Iga vasi (5), in oba sva bila pripravljena pomagati. Jaz sem žagal, trgovec pa je sekal. Potem je bilo treba drva raznesti po pisarnah sodišča in v prostore zemljiške knjige. Sodišče je bilo niže proti cesti, ki drži skozi Lož. Ko sem nosil drva, sem brcnil v vrata sodišča — kar zagledam v sobi sodnika, ki je bil doma z Vrhnike pri Ljubljani. Naredil sem se, kot da ga ne poznam, in najbrž je napravil isto tudi on. To je bil sodnik Žnidaršič. Stanoval je pri Voljču v Starem trgu. Pozneje sem izvedel, da dela za OF. Drva smo nanosili še v prostore zemljiške knjige. Zdaj je bilo treba pisarne še pomesti. Vseskozi sem iskal priložnost za beg in tu se mi je res ponudila.

Sodišče, davkarija, notarjeva hiša, v ozadju zapori v Ložu, od koder je pobegnil inštruktor CK KPS za Notranjsko France Popit-Jokl

Brezovar me je poslal v kot po smetišnico. Tedaj sem opazil ključe v vratih. Brezovar se je pomaknil od vrat k meni do peči in mi razlagal, kako se kuri. Še preden sem iz peči odstranil pepel, sem hitro skočil k vratom in

jih za seboj zaklenil. Tako mi je bila pot v svobodo odprta. In še preden je Brezovar poklical pomoč sem bil na varnem v okrilju bližnjega gozda« (6).

Francetu Popitu-Joklu je prinašala hrano v zapor v Starem trgu mladinka Silva Gabrič, hčerka Toneta Gabriča, ki je imel gostilno pri Kovaču v Starem trgu. Na tiste dogodke se spominja takole: »Bilo je proti večeru, ko mi je neka skromna ženica v veži Kovačeve gostilne skrivaj izročila listič, na katerem je pisalo: 'Prosim za hrano, vsaj kakšne bonbone, lačen sem'. Pripomnila mi je še, da ne ve, kdo je ta zapornik; listič da ji je potisnil skozi špranjo pod vrati prostora, kjer je bil zaprt, ko je pometala hodnik tedanje karabinjerske postaje. Takoj sem šla k mami in ji izročila listek. Spominjam se, da je mama pripravila izdatno večerjo, ki sem jo na pladnju in pokrito s prtičem odnesla neznanemu zaporniku. Pri vhodu v stavbo, kjer je bil stražar, sem se sklicevala na marešalovo dovoljenje. Neznani zapornik je takoj ugotovil, da nisem domačinka-Notranjka. Vprašal me je: 'Od kod pa ti punčka tukaj?' Na kratko sem mu razložila, da smo izgnanci iz Štajerske, v službi pri gostilničarju Kovaču. Prosil me je tudi, naj mu prinesem kakšen časopis. Službujoči karabinjer je bil vedno navzoč, ko sem prinašala hrano, in nenavadno grob, zato sem domnevala, da se temu tovarišu nič kaj dobrega ne obeta. Ko sem prinesla zadnji obrok — to je bila večerja — je bil pri vhodu črni marešalo; grdo je zarobantil, kaj si domišljam, da prinašam hrano tako servirano in pripomnil: troppo lucido (prerazkošno). Poslednje dopoldne je prišel karabinjer z naročilom, naj prinesem račun za hrano, ki sem jo prinašala zaporniku. Ko sem prišla v spremstvu karabinjerja v pisarno, sta bila tukaj tudi že zapornik in neki tolmač.

Silva Gabrič poroč. Šentjurc

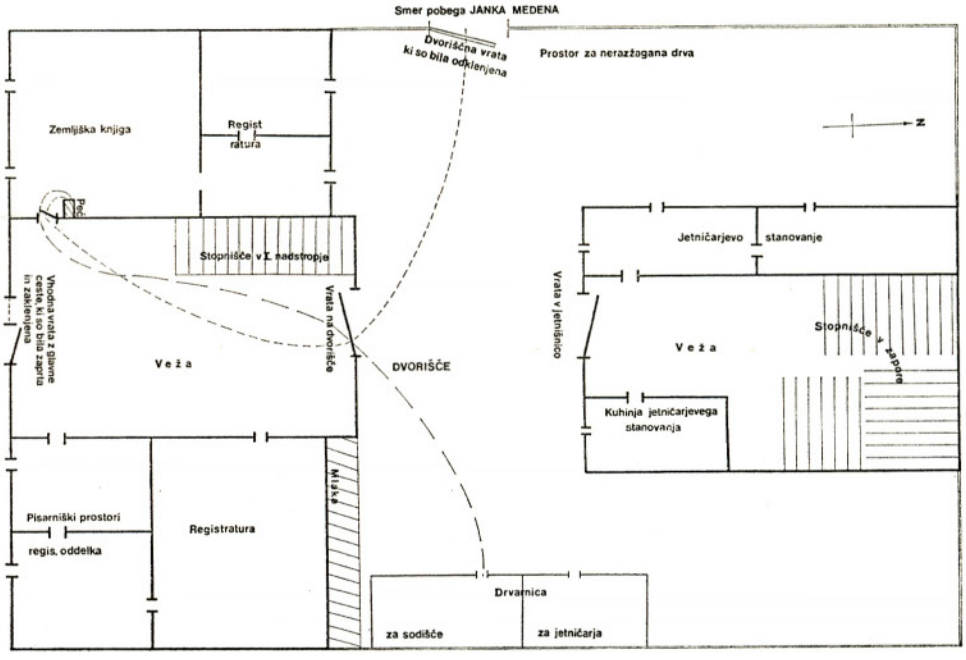

Tloris poslopja okrajnega sodišča in zaporov v Ložu

Na mizi sem videla neke listine in denarnico, ki je bila zapornikova last; iz nje so mi poravnali račun za hrano. Nekaj dni zatem sta prišla pome dva karabinjerja in me odpeljala na postajo. Mučno so me zasliševali, grozili so mi, da me bodo ubili, če ne povem, kar vem o jetniku, ki sem mu nosila hrano. To so bili strašni trenutki. Tudi tistih nekaj zaušnic, ki mi jih je prisolil ogabni črni marešalo, ni nič zaleglo, ker dejansko nisem nič vedela o zaporniku — ta pa je ravnokar pobegnil« (7).

O Popitovem pobegu iz zapora je sodni starešina Vladimir Velušček zaslišal sodniškega slugo Franca Brezovarja; ta se je zagovarjal takole: »Dne 7. 3. 1942 so karabinjerji iz Starega trga izročili v tukajšnje zapore Janka Medena, rojenega na Trati 3 3. 1. 1918, sina Jakoba in Marjete, rojene Podboj. Ob izročitvi pripornika mi karabinjerji niso naročili, naj kaj posebno pazim nanj. Tudi mi niso povedali, zakaj so ga izročili v zapor. Smatral sem, da je Janko Meden običajni karabinjerski jetnik, kakršnih sem imel že več v zaporih. Ko sem pozneje Medena vprašal, zakaj so ga karabinjerji aretirali, mi je odvrnil, da se je z avtobusom peljal v Stari trg in da ni imel nekih legitimacij v redu. Janko Meden je bil zelo tihe in mirne narave, skorajda boječ, tako da nisem imel niti najmanjšega suma, da bi ta človek utegnil pobegniti. Bil je tudi zelo poslušen in sem ga uporabljal v času, ko bi ga moral imeti na izprehodu, za raznašanje drv v sodne pisarne in čiščenje istih.« Nato Brezovar pojasnjuje,

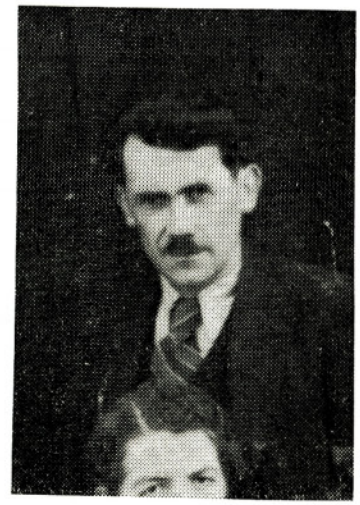

Ivan Čepon (1898—1943)

Janez Mohar-Harašo (r. 1904), nosilec partizanske spomenice

Tone Zigmund (r. 1911), nosilec partizanske spomenice 1941

Edvard Škrbec (r. 1921)

da je odredil, naj zapornik Martin Telič žaga drva sam. Po končanih uradnih urah — bilo je nekako ob štirih popoldne — pa sta z Jankom Medenom na nosilnem zaboju začela raznašati drva, najprej v sodne prostore v prvem nadstropju, nato pa še v zemljiško knjigo, ki je bila v pritličju. Tu sta zaboj postavila na tla poleg peči, kjer je nato Brezovar začel drva zlagati. Nadalje pravi Brezovar: »V bližini peči je bila smetišnica, ki jo je Meden prijel v roke, in sem imel vtis, da jo hoče odmakniti od peči, da bi tudi on imel prostor za zlaganje drv. Ko sem bil ravno sklonjen nad zabojem, je Meden s smetišnico stopil skozi vrata zemljiške knjige. Bil sem trdno prepričan, da hoče smetišnico le postaviti v vežo. Vtem pa sem že zaslišal, kako so se vrata naglo zaprla, in v trenutku je zaškrtal ključ v vratih.« Ključ je bil na zunanji strani vrat. Brezovar je s silo odprl zaklenjena vrata, pohitel za Medenom in ugotovil, da je ta lahko pobegnil le skozi dvoriščna vrata. Iz hiše krojača Škrbca, ki je bila v bližini sodišča, so prav tisti hip stopili trije karabinjerji, ki jim je Brezovar za silo raztolmačil, da je njihov jetnik pobegnil iz zapora. Dva karabinjerja in Brezovar so tekli za njim proti gozdu, pa ga niso ne videli ne slišali, le karabinjer, ki je najbolj daleč sledil Medenu, je povedal, da je v snegu opazil njegove stopinje. Brezovar je še povedal, da se je Medenu posrečil pobeg zaradi njegove izredne prekanjenosti, ki je ni mogel slutiti, ker ga je imel za ponižnega in boječega. Vrh tega je Meden nosil zelo močna očala, ki jih je imel tisti čas, ko sta nosila drva, v žepu, a brez očal ne more ničesar ukreniti, si je mislil. Brezovar je imel pri sebi tudi Medenovo suknjo in denar v znesku 300 lir. Tako sploh ni pomislil, da Meden misli na pobeg in da se nanj pripravlja (8). Tako se je zagovarjal in branil na zaslišanju sodni sluga Franc Brezovar. V resnici pa Janku Medenu (Francetu Popitu-Joklu) ni toliko zaupal, kot zatrjuje v svoji izpovedi. S posebno pozornostjo je pazil nanj in ga niti za trenutek ni izpustil izpred oči. Zato Popitu ni bilo lahko izrabiti pravega trenutka za uspešen pobeg. Ko je Brezovar pred nekaj leti obujal spomine na Popitov pobeg iz zapora v Ložu, je pomislil, da je bil tisti Janko Meden morda Tone Tomšič, ki so ga Italijani ustrelili maja 1942. Zelo se je začudil, ko je izvedel, da je bil to France Popit-Jokl. Po toliko letih je Brezovar ugotavljal, da je bil tedaj zelo nepreviden, ko je ključ pustil v vratih, in da se je hudo prestrašil, kaj bo zdaj z njegovo službo (9).

Po pobegu se je France Popit-Jokl najprej oglasil pri Potočanovih v Markovcu, kjer ga je Janez Mohar-Harašo napotil na Spodnje Poljane (10). Peljal se je s kolesom do Vrhnike. Tu se je ustavil pri Zigmundovih (Baštkovih). Tone Zigmund mu je dal kruha in žganja, nakar je Popit nadaljeval pot proti Spodnjim Poljanam (11).

Kako je France Popit-Jokl na Spodnjih Poljanah dobil zvezo z Dakijem, je Edvard Škrbec povedal takole: »Nekega dne sredi marca 1942 je proti večeru prišel v našo vas na Spodnje Poljane vitek mlad fant, visoke postave. Bil je brez plašča, na lahko oblečen, čeprav so bili takrat še hladni marčni dnevi. Videti je bilo, da ga zebe. Čeprav fanta nismo poznali, smo mu dali delno ponošen površnik našega očeta. Zdelo se nam je, da je pošten človek, nismo pa bili prepričani, da je z njim vse v redu. Zato smo pazili nanj, ne da bi on za to vedel. Rekel je, da bi rad dobil zvezo z Dakijem, ki se je tiste dni res zadrževal z nekaj partizani v Kovačevi koči, nedaleč od naše vasi, in tudi zvezo smo imeli s temi partizani. Ne poznamo ga, gesla nima, pa hoče zvezo s partizani... To ni kar tako, smo pomislili. Posvetovali smo se in se odločili, da ga peljemo v Dakijevo taborišče, vendar pod nadzorstvom. Puške smo imeli, saj smo bili takrat že organizirani v OF, tudi drugi vaščani so sodelovali z OF. Še enkrat smo pomislili in sklenili, da je previdnost na mestu. Vzeli smo puške — jaz, moj starejši brat Jože in Okolišev Tone — in se odpravili proti Dakijevemu taborišču. Dva sta šla pred našim neznancem, eden pa za njim. Ne vem, verjetno je opazil, da mu ne zaupamo, a rekel ni ničesar. Morda smo bili tudi zato toliko bolj previdni, ker je bil pred nekaj tedni prišel v našo vas človek, za katerega se je izkazalo, da ni prišel s poštenimi nameni. Ko smo se približali Dakijevemu taborišču, sta se Daki in naš varovanec že od daleč prepoznala in se veselo zasmejala. Takoj smo vedeli, da je vse v redu. Daki se je pošalil: 'Aha, so te dobili, Jokl...' Ko da bi se opravičevali, smo pojasnjevali Joklu in Dakiju, da smo bili pač previdni, ker tovariša Jokla nismo poznali... Jokl nas je prekinil in rekel, da smo ravnali čisto prav, in celo pohvalil nas je. Jokl je ostal pri Dakiju, mi trije pa smo se vrnili domov. Gredoč smo 'jagali', na črno seveda. Pozneje sem zvedel, da je Jokl prišel k nam na Poljane takoj potem, ko je pobegnil iz loškega zapora. Takrat sem Jokla spoznal; potem sem ga večkrat videl in srečal, posebno tedaj, ko sem bil kurir« (12).

Številni komunisti in drugi aktivisti OF v Loški dolini in na Notranjskem smo novico o Popitovem pobegu iz loškega zapora sprejeli s posebnim olajšanjem, saj smo ga mnogi prav dobro osebno poznali kot organizatorja KP in Osvobodilne fronte, ki je bila prav tedaj v velikem razmahu in je kazala znake bližajoče se množične vstaje na Notranjskem.

OPOMBE

1 Tone Prevec: Reševanje je bilo odveč, Glasilo Kovinoplastike VI/1970, štev. 1
2 Prav tam
3 Meletov avtobus je vozil na progi Stari trg—Rakek—Stari trg. Čez noč pa je bil avtobus v garaži v Pudobu
4 Ivan Čepon, r. 1898 v Hotedršici; po poklicu je bil sedlar, tapetnik, ličar in bičar. V Ložu je imel obrtno delavnico od 1928 do 1942. Pred vojno so se pri njem shajali vodilni revolucionarji: Janez Hribar, Franc Strle-Nino, napredni Privčevi fantje in drugi. Pri njem je bila tudi partijska javka, kjer je npr. dobil zvezo član CK KPS Viktor Stopar. V poletni ofenzivi 1942 so Italijani Čepona zaprli in internirali v Treviso. Vrnil se je 1943 na Vrhniko pri Ljubljani, kamor se je bila jeseni 1942 preselila žena z otrokom. Že po treh tednih so ga 13. novembra 1943 v Ljubljani na tramvaju aretirali domobranci. Tedaj je izginil brez sledu.
revolucije v Ložu. Deloma sem uporabil tudi knjigo Antona Ožbolta »Dežela Petra Klepca«. Toda
5 To je bil Martin Telič
6 Tone Kebe: Zapis pripovedovanj Franceta Popita-Jokla, MLR Lož
7 Silva Gabrič poroč. Šentjurc: Pismena izjava, MLR Lož
8 Zapisnik sodnega zaslševanja, MLR Lož
9 Tone Prevec: kot pod opombo 1
10 Kot pod opombo 6
11 Anica Hribar: ustni vir
12 Edvard Škrbec: pismena izjava (zapisal Lojze Mlakar), MLR Lož

Dr. Peter Habič
Inštitut za raziskovanje krasa SAZU, 66230 Postojna, Titov trg 2

GEOGRAFSKA PODOBA CERKNIŠKE DOLINE IN NJENE OKOLICE

UVOD

Na starejših preglednih zemljevidih Evrope je bila na ozemlju Slovenije med Ljubljano in Trstom narisana samo Cerknica. Tega kraja pa niso uvrstili na karto zaradi njegove pomembnosti v prometnem položaju ali zaradi velikosti. Cerknica je bila znana predvsem po presihajočem jezeru. O njem je pisal in predaval znameniti J. W. Valvasor leta 1687 tudi v uglednem Kraljevskem društvu v Londonu. Presihajoče Cerkniško jezero je pozneje še bolj vzbujalo zanimanje prirodoslovcev. Njegova posebnost je povezana s kraškimi pojavi, ki nastajajo v prepustnih in topnih kamninah, predvsem v apnencih in dolomitih. Te kamnine pa grade pretežni del Cerkniške doline. Podobna presihajoča jezera so bila pozneje raziskana in opisana tudi drugod po kraškem svetu, in na mnogih šolskih zemljevidih je Cerknico zamenjala Postojna. Ta je sedaj bolj znana po prometni legi in po izrednem kapniškem bogastvu v njenem kraškem podzemlju. Naravne znamenitosti so v različnih obdobjih različno pomembne in privlačne, zato ne moremo njihovih vrednosti prav ceniti le po trenutnem ugledu in pomenu. Šele skozi daljše obdobje se pokažejo prednosti in pomanjkljivosti zemljepisne lege, reliefnih, vodnih in podnebnih ter drugih naravnih razmer.

Cerkniški dolini je presihajoče jezero prineslo slavo. »Kamenje bi nosil na kras, če bi ga hotel še jaz natanko popisati«, je zapisal cerkniški nadučitelj Drag. Dermelj pred dobrimi devetdesetimi leti in dodal, »da je Cerkniško jezero krasno, imenitno, posebno sloveče daleč naokrog. In vendar bi bilo stokrat bolje za vso okolico, ko bi ga ne bilo, ker kaj pomaga ljudem natorna lepota, če pa zraven nje pomanjkanje trpe. Ko bi se jezero posušilo ali vsaj njegov hitrejši odtok pospešil, koliko njiv in travnikov bi bilo lahko ondi, kjer raste zdaj sama pusta trava ali nič vredno bičje.« Podobnih pa tudi drugačnih misli in želja je bilo o Cerkniškem jezeru že precej izrečenih in napisanih in jih tudi še bo, dokler si bo človek prizadeval čim bolje izkoristiti naravne možnosti. Cerkniška dolina z okolico pa ni samo presihajoče jezero temveč raznovrstna in zanimiva pokrajina, kjer žive in delajo ljudje na polju, v gozdovih in v tovarnah, hkrati pa se trudijo tudi na drugih področjih. Naša želja je, da bi v naslednjih vrsticah vsaj nekoliko predstavili ta zanimivi predel slovenske zemlje, ki mu dajejo oblike površja, vodne in podnebne razmere, gozdovi, polja in travniki, naselja in pota ter domači prebivalci poseben pečat. V marsikateri potezi se Cerkniška dolina razlikuje od drugih pokrajin, ima pa tudi veliko skupnega v družbenem in gospodarskem razvoju, saj je vkljub navidezni odmaknjenosti tesno povezana z življenjem v sosednjih območjih in deli z njimi skupno usodo slovenske dežele in njenih ljudi.

GEOGRAFSKI POLOŽAJ IN POKRAJINSKE ZNAČILNOSTI

Cerkniška dolina leži nekako na sredini med Ljubljansko kotlino in Tržaškim ter Kvarnerskim zalivom. Tako je Cerknica oddaljena v zračni črti od Ljubljane 30 km, od Reke in Trsta pa okrog 50 km. Vkljub tej razmeroma ugodni soseščini je Cerkniška dolina bolj v zatišni legi sredi temnih gozdnatih kraških visokih planot. Reliefno in prometno je najbolj odprta proti severozahodu in dalje v osrčje Slovenije, kamor se znižuje notranjsko podolje. Prek nižjih prehodov v postojnskih vratih sta speljani cesta in železnica proti zahodu v Slovensko primorje ter v Goriško in Furlansko nižino. Visoki kraški svet jo zapira z južne in severne strani, in čezenj so speljane manj pomembne prometne poti. Na južnem obrobju so obsežni javorniški in snežniški gozdovi, kjer v precejšnji oddaljenosti ni nobenega naselja. To še povečuje odmaknjenost doline od slovenskih in hrvaških primorskih pokrajin. Visoko planotasto površje na severnem obrobju je nekoliko bolj obljudeno, vendar strmi bregovi povirnih grap, ki se z Ljubljanskega barja in iz Ribniške doline zajedajo v visoko Bloško planoto, ne prispevajo k ugodnejšim prometnim zvezam proti severozahodu. Tam čez so sicer speljane poti in med njimi je najpomembnejša cesta čez Bloke proti Sodražici in Ribnici. Tudi z jugovzhodne strani je Cerkniška dolina in njeno nadaljevanje onkraj Loške doline razmeroma visoko zaprto proti povirju Kolpe in Gorskemu kotarju. Toda v tej smeri je speljana osrednja prometna

žila Cerkniške doline, ki se pri Rakeku in Uncu odcepi od glavne prometne poti v Sloveniji med Jadranom in Srednjo Evropo. Ta pot se prek Babnega polja in Prezida pri Delnicah opira na drugo pomembno prometno žilo, ki povezuje Zagreb z Reko. V prometnem pogledu ima tedaj Cerkniška dolina bolj prehoden položaj na stranski, ne preveč obremenjeni regionalni prometni žili. Ugodnejša je njena lega v lokalnem prometu, saj potekajo vse poti skozi Cerknico, kjer je hkrati upravno, tržno in kulturno ter gospodarsko središče cerkniške občine.

Občina Cerknica meri po upravni razdelitvi od leta 1961 okrog 483 km²; na tem ozemlju živi sedaj nekaj več kot 14.000 prebivalcev. Od celotne površine je le okrog 9 odstotkov rodovitne zemlje, 25 odstotkov je travnikov, manj kot ena desetina je pašnikov in nekaj več kot polovica celotne občine je porasla z gozdom, leta 1971 je bilo gozda 53,2 odstotkov. Več kot polovica občanov (56 odstotkov leta 1971) živi od zaslužka v industriji in gradbeni dejavnosti, manj kot četrtina (22,4 odstotkov) od kmetijstva in gozdarstva, ena petina pa od drugih gospodarskih in družbenih dejavnosti. Občina Cerknica zavzema osrednje predele Notranjske in meji na severu na občini Logatec in Vrhniko, na vzhodu na Ljubljano Vič-Rudnik in Ribnico, na jugu na sosednjo republiko Hrvatsko in Ilirsko Bistrico, na zahodu pa na postojnsko občino. V nekaterih družbenih in gospodarskih zadevah se Cerknica bolj navezuje na Ljubljano kot širše pokrajinsko in republiško središče. Skupaj s Postojno in Ilirsko Bistrico pa spada Cerknica v družbenopolitično enoto Notranjske. Medobčinska povezava sicer še ni zaživela v takšni meri, da bi se že pokazale pomembnejše skupne gospodarske in krajinske poteze. Kar je skupnih socialnih značilnosti Notranjske, v glavnem izvirajo iz starejših zgodovinskih obdobij in so podobne tistim v logaški in vrhniški občini.

Cerkniška dolina je osrednja enota cerkniške občine, okrog nje pa so razporejene še druge bolj ali manj zaokrožene pokrajine kot so Rakova dolina z okolico, Unško polje z Rakekom, Ravnik z Menišijo, dolina Cerkniščice z Vidovsko planoto, Bloke, Loška dolina in severno vznožje Snežnika in Javornikov. Obseg teh pokrajin in njihova zunanjost sta v precejšnji meri odvisna od geološke zgradbe in razvoja površja ter drugih naravnih razmer, ki so omogočile naselitev ter različno gospodarsko izrabo.

Unško polje, v ozadju Rakek

Rakova dolina in njena višja okolica je kraško zelo razčlenjena. Podobno kot na strmem robu Javornikov prevladuje tam sklenjen iglasti in mešani gozd. Na majhni jasi sredi tega gozda je zelo zanimiva kraška dolina z okrog 2,5 km dolgim površinskim tokom Raka, ki se napaja s podzemeljskimi vodami iz Javornikov in iz Cerkniškega jezera, odteka pa pod zemljo dalje proti Planinskemu polju. Na izvirni in ponorni strani doline so zanimivi naravni skalni mostovi, ki so neporušeni ostanki stropov nad vodnimi jamami. Poleg teh edinstvenih oblik je v Rakovi dolini še cela vrsta zanimivih kraških pojavov,

ki oblikujejo izjemen krajinski park, kakršnega ni v vsem dinarskem krasu. Tu so prav gotovo turistično še premalo izrabljene naravne lepote.

Sosednja pokrajinska enota severno od Rakove doline je Rakovškounška uvala, ki bi jo lahko označili tudi kot suho kraško polje. Na dolomitu je nastala plitva kraška globel z rodovitno njivsko površino v dnu in travnatim obrobjem. Poleg ugodne reliefne oblike je pomembna njena prometna lega, saj čeznjo že od nekdaj poteka promet iz osrednje Slovenije in njenega zaledja proti morju in obratno. Le za nekaj stoletij se je glavna cesta skozi Planino ognila Unca, avtomobilska cesta pa se je spet pridružila srednjeveški cesti in južni železnici. Ob njej se je predvsem v zadnjih sto letih uspešno razvijalo naselje Rakek. Okolica Unca pa ima zaradi ugodne prometne lege, primerne reliefne oblike in nekaterih klimatskih ugodnosti pomembne razvojne prednosti v primerjavi z drugimi predeli cerkniške občine. Severno od Rakeka in Unca ter Ivanjega sela je strma kraška reber, onkraj nje pa se v višini med 600 in 700 m nadaljuje široka kraška uravnava, ki je razjedena s številnimi vrtačami. To je območje Ravnika, ki ga loči naslednja strma reber od 200 do 300 m višje Pokojiške planine in Kožljeka. Ves predel se imenuje tudi Menišija, po nekdanji posesti menihov kartuzijancev iz Bistre. Razen ob vznožju dolomitnega Kožljeka okrog Dobca, Bezuljaka, Begunj, Selščka in Topola, kjer je nekaj več njiv in travnikov, prevladuje na Menišiji gozd. To področje je tudi prometno odmaknjeno, ugodna je le zveza med Cerknico in Begunjami, za katerimi se cesta cepi v smeri proti Rakitni in po dolini Cerkniščice navzgor proti Vidovski planoti in proti Blokam.

Begunje pri Cerknici

Med Kožljekom, Slivnico ter Vidovsko in Bloško planoto je v reliefnem in hidrografskem pogledu razmeroma lepo zaokrožena pa vendar precej razgibana pokrajina ob pritokih površinske Cerkniščice. V manj prepustne dolomitne, skrilave in lapornate kamnine srednje triasne starosti so površinske vode zarezale številne grape in doline ter izoblikovale pokrajino, ki ji skoraj ni enake na Notranjskem. Ni čudno, da so jo zaradi razgibanosti in slikovitosti včasih imenovali kar Bloška Švica. Razvodna slemena z Borovniščico, Zalo in Iško so pretežno v višini med 800 in 900 m, med Kožljekom in Slivnico pa je dolina široko odprta v notranjsko podolje. Pri Begunjah je dolina Cerkniščice v višini okrog 580 m. Nekaj više nad ozkim in ponekod zamočvirjenim dnom pa so prostornejše in za kmetijstvo ter naselitev ugodnejše police in slemena. Nenaseljena bolj strma pobočja so pretežno obrasla z gozdom.

Ob Cerkniščici nad Begunjami skoraj ni prostora za večje naselje, zato prevladujejo v njenem povirju majhni zaselki. Poleg skromne zemlje je bil tu pomemben vir dohodka les in ob Cerkniščici je stalo nekdaj več žag kot mlinov. Nekatere so se ohranile še do današnjih dni, medtem ko so žage drugod po Cerkniški in Loški dolini prerasle v večje industrijske obrate. Širša razvodna slemena na Vidovski planoti okrog Žilc, Raven in Osredka so gosteje naseljena

kot dolina, vendar pa prometno precej odmaknjena, zato so bile te vasi podobno kot celotna dolina dolgo v zatišju pred sodobnim gospodarskim in družbenim napredkom.

Opuščena žaga ob Cerkniščici

Vzhodno polovico cerkniške občine obsegajo Bloke in Loška dolina. Slednjo smo predstavili že v prvi številki Notranjskih listov. Bloška planota pa je najrazsežnejša pokrajinska enota cerkniške občine. Celo v slovenskem merilu so nekakšna posebnost široke zamočvirjene ravnice s travniki in polji ter nizke slemenaste vzpetine v višinah med 700 in 800 m. V teh višinah je v Sloveniji malo tako obsežnega, razmeroma ravnega in naseljenega površja, saj je hriboviti svet drugod razrezan v strme grape in ozka slemena. Zaradi hladnejšega podnebja in vlažnejših tal so Bloke primerne predvsem za živinorejo. Odmaknjena lega pa je poglavitni vzrok, da na Blokah v razmeroma skromnih naravnih razmerah še vedno prevladuje kmečko prebivalstvo. V zadnjih sto letih se je iz tega območja tudi največ ljudi odselilo, saj se je število prebivalstva zmanjšalo skoraj za polovico.

KAMNINSKA PODLAGA IN IZRABA TAL

V reliefnih in vodnih razmerah se odražata zlasti dve vrsti kamnin, to sta apnenec in dolomit. Najpomembnejši stik teh kamnin je ob tako imenovanem idrijskem prelomu, ki prečka Planinsko polje, Unško-Rakovško in Cerkniško polje ter Loško dolino in Babno polje. Kredni in jurski apnenci, ki grade predvsem južni del Cerkniške doline in območje Ravnika, hitreje zakrasevajo in zato je površje na njih skalnato ter razjedeno s številnimi vrtačami. Na apnencih uspeva le gozd razen tam, kjer jih prekrivajo mlajše naplavine, kot v dnu kraških polj in uval na Unškem, Cerkniškem in Loškem polju, pa pri Bločicah in na Bloški polici. V kraških globelih je več rdeče in rjave prsti, ki je ugodna podlaga sklenjeni njivski površini.

Na dolomitu je kraško površje drugače oblikovano. Manj je razčlenjeno in kamnina je celo na strmih bregovih pokrita s preperelino in tanko plastjo prsti, ki zadošča za sklenjeno travno rušo. Z dolomitnih bregov so površinske vode, zlasti v ledeni dobi, ko je bila v višjih predelih vegetacija precej revna, sprale v doline in globeli preperelino — pozneje je na njej nastala debelejša plast ilovnate in peščene zemlje. Na dolomitnih tleh je zato tudi v višjih predelih, kot na Bloški planoti in na Babnem polju, več kmetijske površine, pašnikov in travnikov pa tudi njiv, zato so ti predeli gosteje naseljeni, medtem ko na apniških tleh ni vasi.

Sklenjene gozdne površine so predvsem na golih apnencih v Javornikih in okrog Snežnika, pa tudi na Ravniku in Pokojiški planoti. Na dolomitnih tleh je nekdaj prevladoval pašnik. Tega pa na razgibanem gričevnatem in goratem svetu zarašča grmovje ter listnato in iglasto drevje. Nekdanje pašniške površine se vse bolj spreminjajo v gozdne. Ko ljudje odhajajo s podeželja v mesta,

zemlja ni več njihov glavni vir dohodka, zato se spreminja tudi način izrabe tal. Vse manj je paše in košnje po strmih bregovih in manj ugodne površine so prepuščene zaraščanju. Nekdaj s težavo gozdu iztrgane jase in krčevine okrog naselij so vse manjše in tako se počasi spreminja celotna podoba pokrajine. S tem pa se spreminjajo tudi drobne klimatske poteze. Gozd prinaša več sence in vlage, zato se tudi tla manj segrejejo.

PODNEBNE RAZMERE

Podnebje Cerkniške doline je zmerno celinsko z občasnimi mediteranskimi vplivi, kar pa se bolj kot v temperaturah odraža v razporeditvi padavin. Višji predeli okrog Cerkniške doline so bolj pod vplivom gorskega podnebja, v zaprtih kraških globelih pa se zlasti v hladni polovici leta pojavlja toplinski obrat. V zaprtih kotlinah se namreč zadržujeta hladen zrak in megla, medtem ko so višja prisojna pobočja bolj izpostavljena sončnim žarkom in so zato toplejša. To prednost imajo predvsem majhni zaselki in vasice na slemenih nad ozkimi in vlažnejšimi dolinami v povirju Cerkniščice. Podnebne prednosti prisojne lege uživajo tudi menišijske vasi okrog Bezuljaka, pa tudi sama Cerknica in vasi okrog Grahovega so razporejene ob prisojnem in zavetrnem vznožju Slivnice.

V Cerkniški dolini doseže srednja letna temperatura okrog 8° C, januarska okrog — 2° C, srednja temperatura najtoplejšega meseca v letu pa je okrog 17° C. Cerkniška dolina je tudi razmeroma dobro namočena, saj pade poprečno na leto od 1.500 do 1.700 mm padavin. Najbolj mokri sta pozna jesen in zgodnja pomlad. Največ padavin je v višjih predelih okrog Javornikov in Snežnika — med 2.000 in 3.000 mm — na Bloški planoti pa jih ni bistveno več kot v Cerkniški dolini. V višjih predelih je na splošno več snega, saj lahko zapade že v oktobru in leži tja do maja. V tem pogledu se najbolj odlikuje Snežnik, ki ima kot osamljen vrh sredi visoke planote še posebno hladno podnebje. Bolj je izpostavljen vetrovom in pogosto zavit v meglo in oblake. Ob lepem vremenu pa je Snežnik znan po izrednem razgledu, saj se vidijo od ondod Kvarnerski otoki na jugu in Alpe na severnem obzorju. Okrog Snežnika so ohranjeni sledovi nekdanjih ledenikov, ki so se pred več kot 20.000 leti spuščali z vrha na vse strani (M. Šifrer, 1959).

Nova vas na Blokah

V dnu Cerkniške doline je zima krajša, saj jo sneg pokriva le dober mesec in pol, čeprav lahko zapade že oktobra ali novembra in tudi aprila in maja, vendar se kmetje bolj boje pozebe kot »beraškega gnoja«, saj je slana pogost spremljevalec prvih jesenskih in še pozno spomladanskih ohladitev. V primerjavi z drugimi predeli Slovenije je v Cerkniški dolini manj neviht in toče.

POKRAJINSKE ZNAČILNOSTI CERKNIŠKE DOLINE

V najožjem delu med Javorniki (1269) in Slivnico (1114) je Cerkniška dolina široka okrog 3 km in med najvišje vrhove poglobljena skoraj 600 m. Po dolgem meri dolina med Zelšami in Gorenjim Jezerom dobrih 10 km in je na gornji strani proti Loški dolini bolj zaprta kot navzdol proti Unškemu polju. V dnu te doline se med strmim nenaseljenim obrobjem razteza Cerkniško polje, katerega del pripada Cerkniškemu jezeru. Čeprav je za to pokrajino udomačeno ime dolina, se ta vendarle precej razlikuje od drugih rečnih dolin v Sloveniji. Po njej se res površinsko pretakajo vode, ki izvirajo iz kraškega obrobja in se na široko razlivajo v jezero. Le v poletnih sušnih mesecih, včasih pa tudi pozimi, se vode umaknejo v osrednjo strugo Stržena ali pa povsem izginejo v prevotljeno kraško podlago. Zaradi podzemeljskega odtoka je osrednje dno polja kraško poglobljeno in tako je dolina z vseh strani zaprta. Najnižji preval iz te kraške globeli je ob cesti na Rakek in je komaj opazen, saj je na položnem površju le dobrih 20 m nad dnom polja. To je najnižje pri robnih požiralnikih v Jamskem zalivu ali pri ponikvah okrog Retja, Vodonosa in Rešeta v osrednjem delu. Kraški pojavi Cerkniškega jezera so bili pred kratkim spet podrobno opisani (R. Gospodarič in P. Habič 1979), zato naj tu opozorim le na nekaj novih spoznanj o nastanku in razvoju Cerkniške doline.

Ta je zasnovana v nekakšnem tektonskem jarku v široki coni idrijskega in z njim vzporednih prelomov, ob katerih je osrednji del zastajal ali se celo nekoliko pogreznil, medtem ko se je obrobje na obeh straneh dvigalo. Tako so tudi tektonske sile pomagale površinskim vodam pri oblikovanju doline in nastanku kraškega polja. Površinske in kraške vode so v preteklih ledenih dobah nasule v dno doline precej grušča in ilovice ter z njimi zasule lastne odtočne kanale.

Jezero se umika v strugo

Na naplavinah, ki prekrivajo kraško precej razčlenjeno skalno podlago, je predvsem na obrobju dobra njivska površina, manj rodoviten pa je osrednji, dolgotrajnim poplavam izpostavljeni del doline, ki mu domačini pravijo Blata. Tam prevladujejo ilovnata in zamočvirjena tla, obrasla z močvirsko travo in trsjem, kar je bolj uporabno za steljo kot za krmo.

Najobsežnejša sklenjena obdelovalna površina je v severozahodnem delu med Cerknico, Zelšami in Dolenjim Jezerom, tam je Cerkniška dolina najgosteje naseljena. V tem predelu je Cerkniščica kot edini površinski dotok na Cerkniško polje nasula debele plasti pretežno dolomitnega grušča v obliki širokega pahljačastega vršaja. Te naplavine odrivajo poplavno vodo Cerkniškega jezera pod vznožje Javornikov. Na vršaju so najlepše njivske površine in le v spodnjem delu so izpostavljene občasnim poplavam.

Ozka dolina Cerkniščice med Begunjami in Cerkniškim poljem, kjer je v prejšnjem stoletju obratovalo več mlinov in žag, je po mnenju geomorfologov mlajša od Cerkniškega polja (J. Rus 1927, A. Melik 1953). Pred več milijoni

let naj bi tekla Cerkniščica od Begunj dalje po široki dolini Ravnika proti Logatcu. To dokazujejo poleg reliefnih oblik tudi ostanki rečnih naplavin, ki jih najdemo po sicer zelo zakraselem in vrtačastem dnu široke suhe doline. Vzroki pomembne naravne preusmeritve nekdanje Begunjščice še niso dovolj preučeni, domnevamo pa, da se je območje severno od današnje Cerknice dvigalo tektonsko hitreje, ob zahodnem vznožju Slivnice pa je voda našla bolj pretrto kamnino in vanjo hitreje poglabljala novo dolino. Preusmeritvi odtoka površinskih voda izza Slivnice so sledile pomembne spremembe v oblikovanju površja tako v povirju Cerkniščice kot v dolini pod Begunjami in na samem Cerkniškem polju. Cerkniščica s svojimi naplavinami ni omogočila le rodovitnih sušnih tal temveč je zasula stare jezerske požiralnike. Vode so znova dalj časa zastajale na površju in šele v zadnjih nekaj tisočletjih se jezero vse bolj krči, ker vode spet hitreje odtekajo. Tako so se v Cerkniški dolini v geološki preteklosti še bolj kot v sedanjosti menjavala sušna in bolj vlažna obdobja.

Tudi prizadevanja domačinov in hidrotehnikov v zadnjih nekaj sto letih so bila usmerjena zdaj v umetno zadrževanje vode za ribištvo, turizem ali izrabo energije in pitne vode, drugič pa v odpravo poplav ter melioracijo zemljišč v kmetijske namene. Zgodovina teh prizadevanj je precej pestra, posegi v naravo pa so bili vsakokrat preskromni, da bi bistveno spremenili vodni režim. Tako ni uspelo odpraviti niti poplav niti presihanja jezera. S čiščenjem in odpiranjem požiralnikov so poplave le nekoliko skrajšali in zmanjšali njihov obseg, z mašenjem požiralnikov pa so jih spet nekoliko podaljšali. Za učinkovitejše ukrepe pa je vedno zmanjkalo denarja.

Kremenca

Nekaj bolj sušnih in rodovitnejših ter gospodarsko pomembnejših tal zasledimo tudi ob vzhodnem robu doline in ob vznožju Slivnice. Tam so zrastle večje vasi, kot so Martinjak, Grahovo in Žerovnica, medtem ko so Lipsenj, Goričice in Gornje Jezero bolj stisnjene med poplavno ravnico in strmo kraško obrobje. Najmanj rodovitnih tal je pod Javorniki, kjer sega gozd neposredno do jezera. Le na dveh mestih se je v tem predelu človek za stalno naselil. Na Otoku in pri Lazah je dobil ugodnejša tla za obdelovanje, vendar je tam živel bolj od zemlje kot od gozda.

NASELITEV IN PREBIVALSTVO

Obilica arheoloških najdb dokazuje, da je bila Cerkniška dolina z okolico že zgodaj obljudena in da so čeznjo vodile pomembne poti (glej prispevek M. Urlebove). Razmeroma redki pa so kraji ob teh poteh, kjer so ohranjeni sledovi selišč od najstarejših obdobij do danes. Še največ sledov o skoraj neprekinjeni naselitvi je najti na križiščih poti, na primer v gručastih vaseh na Uncu, v Cerknici, v Grahovem in Žerovnici, v Loški dolini, pa morda še na Blokah.

Po obliki in razporeditvi manjših vasi in zaselkov sklepamo, da so nastali v mlajših naselitvenih fazah nekako od 12. do 15. stoletja. Pravilna razporeditev kmečkih domov v tako imenovanih obcestnih vaseh, kjer so hiše razporejene pravokotno na cesto, prevladuje v večjem delu Cerkniške doline. V teh krajih tudi ni veliko sledov o predslovenski naselitvi. Z mlajšim organiziranim naseljevanjem se morda sklada tudi oblika zemljiške razdelitve, čeprav za to ni trdnih dokazov. Polja okrog vasi so razdeljena na pravilne delce, ki so očitno mlajšega izvora. Nekdanje skupne njive v kosih so bile z delitvijo kmetij in posesti ter s spremenjenim načinom obdelave in oranja razdeljene v številne ozke proge, jermene ali delce. Vsaki kmetiji pripadajo njive ali delci na raznih krajih vasi, na vsakem kosu nekdanje skupne posesti jih je nekaj. Kot šolski primer takšne razdelitve se v geografskih učbenikih največkrat omenja Žerovnica, kjer so delci po posameznih kosih okrog vasi nenavadno ozki in dolgi (A. Melik 1936, S. Ilešič 1950). Takšna oblika razdelitve posesti ni najbolj primerna za sodobno obdelavo in kmetijsko proizvodnjo.

Menišija od Begunj proti Logatcu

Še mlajše od vasi v Cerkniški dolini so samotne kmetije in zaselki po hrbtih in slemenih v porečju Cerkniščice. Da gre za razmeroma mlada naselja, govore tudi krajevna imena. Veliko zaselkov nosi imena prvotnih lastnikov kmetijskih posesti, kot so Koščaki, Rožanče, Lešnjake ali pa Slugovo, Bočkovo, Rudolfovo. Redkejša so imena kot Zales, Zavrh, Zala ali Ravne, ki so morda odraz nekaj starejše naselitve. Krčevine sredi gozdov z njivami na položnejših slemenih so pripadale sprva enemu lastniku, pozneje pa so se posesti delile in iz posameznih kmetij so nastali majhni zaselki. Potek naseljevanja pa tudi razvoj naselij in spremembe v načinu kmetijskega gospodarstva na območju Cerkniške doline še niso podrobneje preučene. Za krajevno zgodovino in za razumevanje sedanje pokrajine pa bi bile te raziskave prav zanimive.

Število prebivalstva je v vaseh in zaselkih skozi pretekla stoletja počasi naraščalo, najbolj pa se je v tem predelu prebivalstvo zgostilo ob začetku tega stoletja. Po uradnih statističnih podatkih je živelo na območju sedanje cerkniške občine leta 1900 več kot 16.000 ljudi. Ob koncu druge svetovne vojne pa jih je bilo kar 2.000 manj in celo v povojnem obdobju se je število zmanjšalo še za 500. Šele v zadnjem desetletju se je ta proces zaustavil: v letu 1980 šteje občina Cerknica okrog 14.700 prebivalcev. Zanimiv je pregled upadanja števila prebivalcev po posameznih pokrajinskih enotah cerkniške občine.

Območje	1869	1900	1948	1971	1900—1971
Cerkniška dolina	4.161	4.331	3.416	4.609	+ 278
Menišija	1.401	1.759	1.541	1.244	— 515
Cajnarje—Žilce	991	1.146	755	584	— 562
Rakek—Unec	1.426	1.813	2.049	2.406	+ 593
Bloke	2.818	3.088	2.528	1.806	— 1.282
Loška dolina	4.222	4.598	3.594	3.559	— 1.039
Skupaj	15.029	16.735	14.638	14.208	— 2.527

Žilce

Od leta 1900 do 1971 se je v cerkniški občini zmanjšalo število prebivalstva za 15 odstotkov in le v dveh krajih je v tem času prebivalstvo naraščalo. Najbolj na Rakeku, za okrog 33 odstotkov, v Cerknici pa za dobrih 6 odstotkov. Na Vidovski planoti in v povirju Cerkniščice se je število prebivalcev zmanjšalo skoraj za polovico, na Blokah pa za 41,5 odstotka. Takšno odseljevanje je zapustilo v naseljih občutne posledice. Čedalje več hiš je praznih, v razpadanju ali že podrtih.

Odseljevanje in preseljevanje prebivalstva v občini Cerknica še ni dovolj preučeno, kot tudi ne starostna struktura. Ne vemo, koliko občanov je odšlo drugam, koliko pa se jih je preselilo iz oddaljenih krajev v Cerknico in na Rakek. Prebivalstvo v teh dveh naseljih sedaj najhitreje narašča, kar se kaže tudi v zunanji podobi naselij. Okrog starejšega jedra se hitro širi novo naselje. V Cerknici je nanovo zazidano območje na Peščenku, na Svinji gorici in zahodno od Tabora. Rakek se je razvil ob stari in novi cesti proti Cerknici, pa tudi proti Dovcem in Ivanjemu selu. Na Uncu so zrastle nove hiše predvsem na južni in zahodni strani starejšega vaškega jedra. Urbanizacijski vpliv Cerknice se v zadnjem desetletju zrcali tudi v povečani gradnji hiš v Dolenji vasi, ki se že skoraj zrašča s Cerknico. Precej gradijo tudi v okolici Begunj, medtem ko v sosednjih naseljih predvsem obnavljajo stare kmečke domove.

Za prikaz gospodarske strukture posameznih pokrajinskih območij cerkniške občine so zanimivi podatki o deležu zaposlenih v raznih gospodarskih panogah. Po statističnih podatkih iz leta 1971 je živela od kmetijstva v občini le dobra petina prebivalstva, od industrije pa že več kot polovica. Vkljub prevladujoči gozdni površini v občini je bilo v gozdarstvu zaposlenih manj kot 1 odstotek prebivalca, v obrti, prometu, turizmu in gostinstvu skupaj pa le dobra desetina. V tujini je bilo zaposlenih 1,6 odstotka delovne sile. Delež zaposlenih po skupinah dejavnosti in po posameznih predelih je prikazan v naslednji tabeli:

I = kmetijstvo in gozdarstvo
II = industrija in gradbeništvo
III = promet, trgovina, gostinstvo, obrt
IV = šolstvo, zdravstvo, kultura, uprava itd.

	I	II	III	IV
Cerkniška dolina	16,8	63,6	10,5	8,9
Menišija	32,3	56,0	8,0	3,5
Cajnarje—Žilce	36,0	50,5	8,0	5,5
Rakek—Unec	12,5	35,5	40,1	11,9
Bloke	47,3	35,5	11,7	6,4
Loška dolina	17,3	70,0	8,9	3,7
Skupaj	22,4	56,1	14,3	7,0

Poživitev gospodarske moči Cerknice in celotne cerkniške občine je tesno povezana z razvojem lesno predelovalne industrije, katere nosilec je tovarna Brest v Cerknici. Z njo so povezani industrijski obrati v Begunjah, Martinjaku, Podskrajniku ter v Loški dolini, kjer ima pomembno vlogo tudi Kovinoplastika. Tako je poleg pridelovanja hrane in izkoriščanja obširnih gozdov sodobna predelava lesa najpomembnejša gospodarska dejavnost v Cerkniški dolini. Promet, trgovina in turizem so vkljub nekaterim ugodnim dejavnikom še razmeroma skromno udeleženi v celotnem družbenem proizvodu. Skupaj z drugimi gospodarskimi in družbenimi dejavnostmi pa vendarle omogočajo zaposlitev in zaslužek vsaj nekaterim prebivalcem Cerkniške doline.

Notranjske ostrnice

SKLEP

V kratkem pregledu geografskih značilnosti Cerkniške doline in njene okolice, osrednjega predela Notranjske, smo spoznali razmeroma ugoden prometni položaj ožjega dna doline med Uncem, Rakekom in Cerknico ter bolj odmaknjene in za kmetijstvo manj ugodne obrobne predele. V dnu doline so razporejene pomembnejše gospodarske dejavnosti in tam se zbira vse več prebivalstva. Naselja v tem predelu hitro rastejo. S hribovitega obrobja odhaja višek kmečke delovne sile v dolino, vasi in zaselki se praznijo, z odseljevanjem pa je povezano tudi opuščanje kmetijstva. Travne površine se krčijo, gozdne pa širijo. Pozitivni vplivi urbanizacije se poznajo le v bližnji okolici Cerknice in Rakeka, kjer se poživljen gospodarski utrip, oprt na razvoj lesnopredelovalne industrije, odraža tudi v urejanju naselij, modernizaciji cest, obnavljanju kmečkih domov in gradnji novih stanovanjskih hiš. Deagrarizacija pa je še vedno na pohodu v bolj oddaljenih predelih. Tam bo treba pravočasno poskrbeti za obnovo kmetijskega gospodarstva, zlasti živinoreje, in s tem za boljšo izrabo naravnih razmer pri pridelovanju hrane. Cerkniška dolina z okolico ima tudi ugodne možnosti za razvoj turizma, ki pa doslej iz raznih razlogov še niso primerno izkoriščene. Cerkniško jezero kot osrednja naravna znamenitost nedvomno ponuja lepo priložnost za razvoj turističnega gospodarstva, vendar po svojem obsegu in svojevrstnih vodnih razmerah presega lokalne možnosti za njegovo skladno in večnamensko izrabo. Ugodnejše možnosti za postopen turistični razvoj ponujata Rakova dolina in Križna jama. Pri vključevanju Cerkniškega jezera pa bo treba uskladiti možnosti in potrebe širše okolice, tako Notranjske kot Primorske, pa tudi osrednje Slovenije.

LITERATURA

Dermelj, D., 1889: Cerknica, Logaško okrajno glavarstvo, zemljepisni in zgodovinski opis. Logatec, 10—17.
Gospodarič, R. in Habič, P., 1979: Kraški pojavi Cerkniškega polja. Acta carsologica, 8, Ljubljana.
Habič, P., 1977: Nekaj geografskih značilnosti Loške doline. Notranjski listi, 1, 11—15, Stari trg pri Ložu.
Ilešič, S., 1950: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. SAZU, Ljubljana.
Melik, A., 1936: Slovenija I, druga knjiga, Ljubljana.
Melik, A., 1952: Zasnova Ljubljaničinega porečja. Geografski zbornik 1, 5—31, Ljubljana.
Melik, A., 1959: Posavska Slovenija. Slovenska matica, Ljubljana, 511—572.
Rebec, J., 1977: Poizkus geografskega vrednotenja kraške občine Cerknica. Arhiv Inštituta za raziskovanje krasa SAZU, Postojna, rokopis.
Rebec, J., 1978: Geografska valorizacija krasa cerkniške in postojnske občine. Arhiv Inštituta za raziskovanje krasa SAZU, Postojna, rokopis.
Rus, J., 1925: Morfogenetske skice iz notranjskih strani. I. in II. del. Geografski vestnik 1/2, 29—33, 105—112, Ljubljana.
Šifrer, M., 1959: Obseg pleistocenske poledenitve na notranjskem Snežniku. Geografski zbornik, 5, Ljubljana.
Urleb, M., 1981: Cerknica in okolica v davnini. Notranjski listi II., Cerknica.
Valvasor, J. W., 1687: An Extract of a Letter Written to the Royal Society out of Carniola Being a Full and Accurate Description of the Wonderfull Lake of Cirknits in that Country. Philosophical Transactions, Num. 191, 411—426.

KRAS IN KRAŠKE JAME CERKNIŠKE DOLINE IN NJENE OKOLICE

Dr. Rado Gospodarič
Inštitut za raziskovanje krasa SAZU, 66230 Postojna, Titov trg 2

Območje Notranjske se odlikuje z znamenitimi kraškimi pojavi, ki so našli mesto v številnih starejših zemljevidih in opisih naše dežele, v klasični speleološki literaturi in tudi v novejših krasoslovnih publikacijah se vedno znova pojavljajo.

Med grebenom Javornikov in Snežnika na jugozahodu ter gričevnatim svetom Menišije in Bloške planote na severovzhodu so znane predvsem obsežne kraške depresije, kot so Unško polje pri Uncu in Rakeku, Cerkniško kraško polje pod Cerknico, Loško kraško polje pri Starem trgu in Babno polje pri Prezidu. Tudi Bloško polje pri Novi vasi in Blokah ima kraški značaj. Med temi obsežnimi kraškimi polji je več manjših dolov pri Bloški polici, pri Bločicah in v Rakovem Škocjanu, kjer je povsod možno najti tipične pojave krasa, kot so vrtače, brezna in jame, kraške ponikalnice in izviri. Tudi na številnih gričkih in pobočjih med omenjenimi depresijami in nad njimi je povsod možno govoriti o kraški pokrajini.

Novejše raziskave speleoloških značilnosti Slovenije so pokazale, da je v Cerkniški dolini 50 odstotkov kraškega ozemlja na apnenčevih kamninah, 40 odstotkov ozemlja napol kraškega na dolomitu, 10 odstotkov pa je sveta, kjer kraških pojavov ni. Takšno pojavljanje kraškega in nekraškega ozemlja je seveda povezano z geološko zgradbo tega dela Notranjske. Po osnovni geološki karti Slovenije lahko ugotovimo, da je območje Bloške planote tja do razvodja Cerkniščice in Bloščice z Iško, Rakitniščico in pritoki Želimeljščice sestavljeno iz nepropustnih laporjev in skrilavcev ter dolomitov triasne starosti. Na območju Rakeka, Menišije, Slivnice in Blok so razgaljeni obsežni kompleksi drobljivega dolomita iz zgornjega triasa. Okolico Cerkniškega in Loškega polja pa sestavljajo propustni in močno zakraseli apnenci jurske in kredne starosti, ki gradijo tudi pobočja Javornikov in sam Snežnik.

To je svet največje zakraselosti, kjer se v bogatih gozdovih skrivajo številne vrtače in udornice, globeli in vzpetine med njimi, kjer poznamo še številna navpična in poševna brezna ter poševne in vodoravne jame. Do nedavnega so bile takšne kraške votline znane le ob kraških poljih, novejše raziskave rakovških, ljubljanskih in postojnskih jamarjev pa so to znanje o številu, obsežnosti in oblikah kraških votlin na ozemlju cerkniškega območja znatno izpopolnile.

V katastru kraških pojavov Slovenije, ki ga sestavljata Jamarska zveza Slovenije in Inštitut za raziskovanje krasa SAZU, poznamo doslej tod okoli 250 kraških votlin. Med njimi je petina takih brez osnovnih podatkov, štiri petine pa tistih z znano lego in izmero. Večina teh brezen — nekatera med njimi so globlja od 100 m — je v pobočju Snežnika in v Leskovi dolini ter Menišiji, bolj vodoravne jame z več kot 1.000 m dolgimi rovi pa so raziskane v bližini kraških polj. Kdo v Cerkniški dolini še ni slišal za podzemeljska jezera v Križni jami, za kraško vodo v Vranji jami in Suhadolci ter za tajinstvene rove Male in Velike Karlovice, da ne govorimo o zasiganih Zelških jamah in o temačni Tkalci jami v Rakovem Škocjanu!

Te in vse druge kraške jame vzpodbujajo modernega, znanja željnega človeka, da v njih vedno znova raziskuje in odkriva geološko preteklost, spoznava zamotane kraške procese sedanjosti in poskuša napovedati, kako bo napredujoča civilizacija predrugačila mrtvo in živo naravo podzemlja. Prav posebno pozorno pa preučuje vode kraškega podzemlja, ker jih vedno bolj uporablja za oskrbo.

V nadaljnjem bomo nekaj več povedali o pomembnejših vodnih jamah Cerkniške doline, ker menimo, da je to področje speleološkega raziskovanja premalo znano zunaj kroga raziskovalcev.

KRIŽNA JAMA

V prvi polovici 19. stoletja so Križno jamo poznali prirodoslovci po najdbah kosti ledenodobnega jamskega medveda (latinsko Ursus spelaeus), manj pa so se seznanjali z njenimi vodnimi podzemeljskimi rovi. Danes je

raziskovanje tega obsežnega podzemlja razširjeno na obe področji. Raziskovalci so ugotovili, da so medvedje živeli v jami nekako med 100.000 in 30.000 leti pred sedanjostjo: tu so prezimovali in poginjali, sicer pa so živeli na planem. Medvedje so bili dostikrat edini lovski plen pračloveka iz starejše kamene dobe, ki je meso uporabljal za prehrano, kožo za odevanje, kosti pa za izdelavo orodja. Na kosteh jamskega medveda iz Križne jame, ki so bile sistematsko izkopane leta 1971, sicer ni nedvoumno dokazana navzočnost pračloveka, vsekakor pa so najdbe dovolj številne in zanimive za poznavanje ledenodobne favne v naših krajih.

Jamarji so podzemeljske rove Križne jame odkrivali med obema vojnama, posebno intenzivno pa v obdobju po osvoboditvi. Našli so suhe in z vodo poplavljene rove, s kapniki pokrite podorne dvorane in z ledenodobnimi naplavinami zasute rove v skupni dolžini nad 8 km. Zdaj imata največ obiskov vhodna Cerarjeva dvorana in Medvedji rov v njenem podaljšku. Vodne kanale Glavnega rova in Blat ter podolgovata jezera med Kalvarijo, Križno goro in Kristalno goro pa morejo doseči le izvežbani jamarji s čolni.

S hidrološkega stališča je zanimivo, da se v Križni jami združujejo vode, ki ponikajo poprej na Bloškem polju pod Blokami in Novo vasjo, združena voda pa v jami ponika v skalni sifon ter se ponovno pojavlja v 2 km oddaljenem izviru v Podšteberku pri Lipsenju. To je bilo ugotovljeno z barvanjem ponorne in opazovanjem izvirne vode. Žal pa lahko danes že brez posebnega barvanja sklenemo, da se v jami pojavlja ponorna voda Bloškega polja. Vse bolj pogostne pene na gladini podzemeljskih jezer pričajo, da se skozi podzemlje pretaka onesnažena voda iz naseljenega ponornega območja.

Hidrološko uvrščamo Križno jamo v skupino pretočnih vodnih jam v krasu med kraškimi polji. Le ugodnim naravnim razmeram — da se je udrl strop nad podzemeljskim rovom in omogočil današnji dostop v jamo — se imamo zahvaliti, da lahko spoznavamo, kako in kje ter kakšna voda se pretaka med Bloškim, Loškim in Cerkniškim poljem. Ker so takšne jame v krasu dokaj redke, se ne smemo čuditi, da je Križna jama poleg Postojnske jame gotovo največkrat omenjena v svetovni speleološki literaturi ter da jo domači in tuji speleologi tako pogosto obiskujejo. Tudi na to dejstvo se opirajo domači in vsi drugi slovenski jamarji, ko se trudijo Križno jamo vključiti med turističnega ogleda vredne znamenitosti Cerkniške in Loške doline.

PRITOČNE JAME CERKNIŠKEGA POLJA

V Cerkniško jezero priteka voda večinoma iz skalnih špranj ob stiku jezerske ravnice s pobočji Slivnice, Žerunščka, Križne gore, Gradišča in Javornikov. V teh »obrhih« se kraška voda zlahka prebija na površje, ob dežju z veliko močjo, ob suši pa komaj zaznavno. V te izvire je človeku težko prodreti, četudi je opremljen z dihalnimi aparati za podvodno potapljanje. Tako se še ni posrečilo prodreti v dotočne vodne rove, ki so skriti za Obrhom in Cemunom pri Gorenjem Jezeru, prav tako so v tem pogledu še nedotaknjeni Laški izviri, Gorički potok in Obrh pri Otoku. Pogumni jamarji-potapljači pa so se uspeli potopiti v skalne rove Lunkovega gobca pri Podšteberku, kjer prihaja na dan voda iz Križne jame, uspešni pa so bili še v kraškem izviru Žerovniščice. Tu so leta 1960 za 20 m dolgim sifonom odkrili najprej 60 m dolg vodni rov, leta 1966 pa nato skozi nadaljnja dva sifona še 390 m dolg etažni vodni rov. Dosegli so 10 m globoko »Veliko jezero«, ki jih je zopet zaustavilo. Nedvomno pa bodo v bližnji prihodnosti premagali tudi to oviro in za njo prispeli v nadaljnje rove te tako imenovane Veselove jame. Še neodkriti rovi so najbolj verjetno usmerjeni proti Bloškemu polju, saj od tam priteka voda v raziskano jamo, kot je pokazalo barvanje že pred 40 leti.

V Veselovi jami so se v jamskem potapljanju izurili že številni jamarji, pridobljene izkušnje pa uspešno uveljavili v drugih vodnih jamah Cerkniškega polja in Rakovega Škocjana pa tudi drugod po Sloveniji. Uspešni podvigi jamarjev-potapljačev so pokazali, da je možno z junaškim srcem in s primerno tehnično opremljenostjo slediti podzemeljskim kraškim rekam onkraj sifonov, kamor sicer jamarji brez ustrezne opreme ne morejo.

Ob Cerkniškem jezeru so se poskusno potapljali v vodni Vranji jami ob Zadnjem kraju in v pritočnem sifonu Suhadolce pri Goričici, a še brez večjega uspeha. Ti dve vodni jami pa sta posebej zanimivi z zgodovinskega stališča, saj ju na široko opisuje že F. A. Steinberg v svoji znameniti knjigi o Cerkniškem jezeru iz leta 1758. Avtor pravi, da se skozi obe jami izteka voda obsežnih podzemeljskih jezer Javornikov, poleg tega pa živahno »polemizira« z J. Valvasorjem, ki je v »Slavi vojvodine Kranjske« zapisal, da tod hkrati

z vodo priletavajo iz podzemlja tudi črne race. Današnje znanje o vodi Vranje jame in Suhadolce seveda ne potrjuje teh fantastičnih razlag, pač pa na podlagi kemične sestave in temperature ugotavlja, da se v te jame stekajo padavine, ki v Javornikih in Snežniku pronicajo v zakraseli apnenec. Ta voda se kaže tudi v številnih kraških izvirih na obrobju Javornikov pa tudi v špranjastih kotličih v Zadnjem kraju, kot so npr. Bobnarce, Zajcevke in Kotel. Ker ti kotliči delujejo ob poplavljenem jezeru tudi kot požiralniki, jih štejemo med estavele, se pravi ponikve, ki občasno vodo bruhajo in požirajo. Tako kot kraški izviri in ponikve so estavele naravne značilnosti kraškega Cerkniškega polja.

Pritočne jame in kraški izviri ob Cerkniškem polju so zanimivi tudi kot perspektivni viri pitne vode. Tu seveda ne mislimo toliko na izvire, katerih voda priteka iz više ležečih kraških polj, npr. Loškega in Bloškega, pač pa na kraško vodo, ki se steka iz Javornikov, saj ta voda ni tako onesnažena. Za pitje primerna voda se pojavlja v Suhadolci, ki bi jo veljalo s tega gledišča bolje preučiti.

Nasploh bi morali pritoke Cerkniškega polja vsestransko in bolj temeljito raziskati glede na stopnjo onesnaženosti in izdatnosti. Obstoječi podatki o poreklu, kemizmu in kvaliteti pritočne vode namreč datirajo izpred vojne, novejše hidrološke raziskave pa so bile pretežno usmerjene k ponorni vodi, ki zapušča polje v ponikvah in ponornih jamah.

PONORNE JAME CERKNIŠKEGA JEZERA

V nasprotju s pritočnimi jamami in izviri, ki so razporejeni po severozahodnem, vzhodnem in jugozahodnem robu jezera, so odtočne jame združene v tako imenovanem Jamskem zalivu na zahodnem obrobju jezera. V tukajšnje ponorne jame ponika vsa Cerkniščica, edini površinski pritok jezera, ter srednje in visoke vode Stržena. Nizke vode te osrednje jezerske reke pa se zgubljajo v številne ponikve v jezerskem dnu pri Dolenjem Jezeru in Goričici.

Ob koncu prejšnjega stoletja in tudi med obema vojnama je bilo vloženo mnogo raziskav in konkretnega dela v razširitev ponornih skalnih lukenj v Nartih, v melioracijo požiralnikov in strug pri Kamnjah in pod Svinjsko jamo, vse z namenom, da bi pospešili odtok visoke vode in omilili poplave. Obsežna očiščevalna dela so opravili tudi pred ponornima Veliko in Malo Karlovico. Pred njune ponore so namestili lesene mreže, da bi preprečili zamašitev rovov z raznovrstnim plavjem. Vhodne struge obeh jam pa so celo poglobili. Težko je reči, koliko so ti posegi zmanjšali poplave, vsekakor pa ob načrtovanju melioracijskih del niso zanemarili raziskovanja tukajšnjih jam. Krajše in manjše so preučili bolj podrobno, daljše pa so spoznali le v vhodnih delih, kajti globlje v izvotljeno notranjost so se le redko podali.

F. A. Steinberga lahko štejemo za prvega raziskovalca Velike Karlovice, saj v svoji knjigi opisuje ogled rova med vhodom in prvim jezerom v dolžini nekako 200 m. V svitu bakel in spremstvu domačina A. Krištofliča je z muko dosegel obsežno »brezkrajno« jezero »neznanske« globine, ki ga je tako prevzelo, da ga je kasneje po spominu upodobil v knjigi. Seveda je z upodabljanjem močno pretiraval. Obravnavano podzemeljsko jezero ni namreč nič drugega kot nekoliko širši (10 m) podzemeljski rov s 3 m globoko vodo, ki po 20 m preide v ožje nadaljevanje jame. Vsekakor je treba to jezero premagati s čolnom, tako kot številne nadaljnje ojezerjene predele Velike Karlovice.

Sicer pa je raziskovanje Velike Karlovice tudi nadaljnjim raziskovalcem povzročalo nemajhne preglavice zaradi nizkih prostorov in številnih jezer, kjer se gladina kaj hitro dvigne, pa ozkih prehodov med njimi, kjer je bilo naporno prenašati lesene čolne. Ob skromni razsvetljavi z baklami in oljenkami je bilo v resnici zelo naporno slediti podzemeljski reki v smeri proti Rakovemu Škocjanu, pa čeprav so to poskušali zelo izkušeni speleologi 19. stoletja, kot so bili na primer A. Schmidl, G. Kebe, W. Putick, E. Martel in drugi. Še po prvi svetovni vojni, med najbolj intenzivnimi melioracijskimi deli na jezeru, so A. Hočevar, A. Šerko in I. Michler s skrajnimi napori prodrli le okrog 2.000 m daleč v Veliko Karlovico, ne da bi dosegli njene številne skrajne sifonske rove.

V obdobju 1960—1970 je bilo raziskovanje ponornih jam v Jamskem zalivu zastavljeno bolj sistematsko v okviru naravoslovnih raziskav in hidrotehničnih načrtovanj, s katerimi bi naj po projektu F. Jenka spremenili občasno jezero v trajno poplavljeno. To bi naj dosegli z zazidavo ponornih vhodov in izgradnjo zapornice za odtok nevarnih visokih vodá. S čim daljšim zadrževanjem vode bi omogočili razvoj turizma in uspešno gojenje jezerskih rib. Sodelavci Inštituta za raziskovanje krasa SAZU v Postojni so skupaj z drugimi

jamarji premagali številne podzemeljske ovire in prodrli do sklepnih sifonov, enega pa so celo preplavali in za njim našli sklenjeno podorno dvorano. Ob napornih ekskurzijah so jamo tudi merili ter zbirali podatke za študij nastanka in razvoja rovov v geološki preteklosti. Skupno so namerili okrog 9 km vodnih in suhih rovov, podornih dvoran in nizkih pazaž ter spoznali več perspektivnih mest, kjer bi morebiti s potapljanjem in odkopavanjem lahko odkrili nadaljnje rove v smeri proti Rakovemu Škocjanu. Tja je namreč usmerjena ponorna voda, kot je bilo ugotovljeno s številnimi barvanji.

Načrtovana in delno izvršena ojezeritev Cerkniškega polja je toliko uspešna, da je jezero danes suho le še mesec ali dva, odvisno od izdatnosti in razporeditve padavin med letom. Skladno s to spremembo je tudi raziskovanje Velike in Male Karlovice možno le ob suhem jezeru, medtem ko je dostop do više ležečih jamskih vhodov v Svinjsko jamo ali Jamo pod cesto vedno mogoč. Žal pa med domačini v Cerknici ni organiziranih in opremljenih jamarjev, ki bi jih mikalo raziskovanje jam. Jamarji iz Loža in Starega trga se odpravljajo najraje v Križno jamo, tisti iz Rakeka pa v jame Rakovega Škocjana. O Veliki in Mali Karlovici se širi neupravičen glas, da sta nedostopni in preveč zahtevni za raziskovanje.

KRAŠKE JAME V RAKOVEM ŠKOCJANU

Ponorne vode Cerkniškega jezera se na podzemeljski poti k Planinskemu polju pojavljajo v Rakovem Škocjanu. Podzemeljski Rak priteče iz Zelških jam v 2 km dolgo dolino, kjer se napaja s kraškimi izviri, kot sta na primer Prunkovec in Kotliči, nato pa izpod Velikega naravnega mosta odteče v Tkalco jamo. Ponovno se pojavlja v Rakovem rokavu Planinske jame, nato pa skupaj s podzemeljsko Pivko doseže Planinsko polje kot Unica.

Rakov Škocjan je nekakšna, žal še ne dovolj turistično ovrednotena in uveljavljena vodna oaza v suhem zakraselem gozdnatem vznožju Javornikov. V znanstveni in poljudni literaturi zavzema sicer zelo vidno mesto ob drugih kraških znamenitostih slovenskega krasa kot so Cerkniško jezero, Križna jama, Postojnska jama in Škocjanske jame pri Divači, vendar še ni znanstveno tako obdelan, da bi vedeli, kako je dolina nastajala v bližnji geološki preteklosti.

Površinske kraške pojave dopolnjujeta predvsem obe kraški jami, pritočne Zelške jame in odtočna Tkalca jama. Z njimi se je ukvarjal že naš znanec F. A. Steinberg, prav tako ju opisujeta A. Schmidl in E. Martel v svojih speleoloških monografijah iz leta 1854 oziroma 1894. Nadaljnje raziskave so opisane v italijanski speleološki literaturi med obema vojnama, kajti Škocjan je bil tedaj mejno območje med staro Jugoslavijo in fašistično Italijo. Po osvoboditvi je kraški svet Rakove doline preučeval najprej A. Šerko, kraške jame pa so obiskovale številne generacije slovenskih jamarjev. Zdaj je Rakov Škocjan vse bolj priljubljeno shajališče speleologov od blizu in daleč, kjer začetniki spoznavajo kraški svet in se urijo v tehniki raziskovanja, bolj izurjeni med njimi pa poleg prenašanja znanja na druge iščejo poti in možnosti, kako bi odkrili nadaljnje podzemeljske kanale.

V Rakovem Škocjanu so na majhnem prostoru združene vse značilnosti klasičnega krasa. Površinski kraški pojavi se spajajo s številnimi udornicami, ki držijo do podzemeljske reke. Njenemu toku lahko sledimo navzgor v vodnem rovu Zelških jam ali pa navzdol v Tkalco jamo. Pogled z Malega naravnega mostu k iztekajočemu Raku pritegne še tako izbirčnega obiskovalca, prav tako osupljiv je pogled na mogočni obok Velikega naravnega mostu. Ob različno visoki vodi je Rakov Škocjan lahko skoraj brez vode, lahko pa je zopet z njo zapolnjen, tako da se spremeni v obsežno, 2 km dolgo jezero.

Ob nizki vodi je možno čolnariti do pritočnega sifona v Zelških jamah. ki je še vedno 800 m oddaljen od sifonskega kraja Velike Karlovice. Kljub poskusom potapljačem še ni uspelo preplavati obeh sifonov in tako spojiti obeh jam tega cerkniškega jamskega sistema. Sedaj poznamo njegovih 12 km rovov, z nadaljnjimi raziskavami pa bodo jamarji prav kmalu našli še nove rove in sistem povezali, da bo po dolžini znanih rovov kmalu enak postojnskemu jamskemu sistemu.

Nova odkritja so možna tudi v kapniško bogatih suhih rovih Zelških jam, npr. v Južnem rovu in Mrzlem rovu, kjer močni prepihi nakazujejo zveze z rovi onkraj podorov. Raziskovanje Zelških jam je postalo precej lažje po letu 1964, ko so rakovški jamarji prebili dostop iz udornice Brlog v Južni rov.

V zadnjih letih so jamarji-potapljači uspešno raziskovali tudi Tkalco jamo. Ob nizki vodi se lahko brez težav podamo v njen vhodni rov, ki je vijugav, nizek in širok. Po 600 m dolžine pa nam napredovanje po suhem pre-

prečuje sifonsko jezero. V letih 1974—1979 so večkratne potapljaške akcije v tem jezeru odkrile 143 m dolg in 24 m globok, trajno zalit sifonski rov, ki pa se nato dvigne, tako da je možno delno po suhem, delno vzdolž vode napredovati še najmanj dober kilometer daleč, kjer se vnovič pojavi sifon. Ker pa je bil tudi enkrat že ta premagan, za njim pa najdeno nadaljevanje vodnega rova, je upati, da bomo kmalu lahko slišali o novih odkritjih.

V pomoč nam bo tudi izdelava načrtovanega umetnega rova iz udornice Globoščak v vodni rov za prvim sifonom, ki bo omogočil lažji dostop do drugega sifona, kjer bodo potapljači poskušali slediti podzemeljski reki v smeri proti 2 km oddaljenemu Rakovemu rokavu Planinske jame. Vse to so naloge bodočega speleološkega raziskovanja v območju med Cerkniškim in Planinskim poljem. Ker se v tem krasu pretakajo in zbirajo vode izpod Javornikov, ki napajajo kraške izvire v Malnih, so navedene raziskave tudi neposredno povezane s številnimi vodnogospodarskimi vprašanji ne samo Cerkniške doline, ampak tudi vsega kraškega ozemlja v porečju kraške Ljubljanice.

SKLEP

S kratkim opisom poglavitnih kraških jam in jamskih raziskovalnih dosežkov nismo mogli predstaviti vseh kraških pojavov Cerkniške doline ter njenih rešenih in nerešenih speleoloških problemov. Vsekakor poznamo danes tod mnogo več kraških pojavov, kot so jih poznali v preteklosti. Mnoga, na prvi pogled nebistvena spoznanja o razsežnostih krasa, o podzemeljskih jezerih in rekah ter o hidroloških značilnostih kraških jam, ki so jih zbrali speleologi, pridobivajo ob današnjem usmerjenem raziskovanju pomen tako v znanosti kot v gospodarstvu. Vsa prizadevanja okrog odkrivanja podzemlja v Cerkniški dolini so bila od nekdaj usmerjena k reševanju vodnogospodarskih problemov, ki so v tukajšnjem krasu bolj kot kje drugje povezani z vsakdanjim življenjem. Raziskovanje kraških jam zato ni brezplodno izživljanje zagnanih posameznikov, pač pa koristna dejavnost številnih poklicnih raziskovalcev in amaterjev, ki povezujejo svojo ljubezen do narave z odkrivanjem njenih zakonitosti in opravljanjem neposrednih nalog, ki jih postavlja prednje vsakdanje življenje na krasu.

Mehtilda Urleb
Inštitut za raziskovanje krasa SAZU, 66230 Postojna, Titov trg 2

CERKNICA IN OKOLICA V DAVNINI

Po sedaj znanih podatkih sega najstarejša poselitev Cerknice in okolice v predzgodovinski čas, v starejšo železno dobo ali halštat. Seveda pa to ni nikakršna dokončna meja, kajti nova arheološka odkritja nam na tem področju lahko pomaknejo časovno in kulturno datacijo za tisočletja nazaj. Tako so že v preteklosti domnevali in po nekaterih redkih slučajnih najdbah sklepali, da so bila na Cerkniškem jezeru kolišča oziroma koliščarske naselbine iz mlajše kamene dobe ali neolitika ter bronaste dobe, kot jih poznamo na Ljubljanskem barju. To pa bodo morala potrditi ali ovreči večja raziskovanja z oprijemljivimi podatki in materialnimi ostalinami iz teh obdobij, ki jih sedaj še nimamo. Najbrž pa ni treba posebej poudarjati velikega pomena takih najdb na Cerkniškem jezeru, ko bi se naravnim lepotam pridružila še navzočnost človeka v najstarejših obdobjih in bi postalo Cerkniško jezero še pomemben kulturno-zgodovinski spomenik.

Danes z gotovostjo lahko rečemo, da so najstarejša naselja tod poznana že v halštatu med 9. in 5. stoletjem pred našim štetjem. V tem času so tod prebivala ilirska plemena. Svoja bivališča, dobro utrjene naselbine, obdane z nasipi iz kamna in zemlje, ki jih imenujemo gradišča, so si postavljala na naravno zavarovanih gričih. Gradišč poznamo več, kakor bomo lahko spoznali v naslednjih poglavjih.

Iz mlajše železne dobe ali latena ob koncu 5. stol. pr. n. št. še ne poznamo strnjenih naselij. Nosilci nove kulture so bili Kelti. Na večini gradišč so še vedno živeli staroselci, novi osvajalci Kelti pa so v 3. st. pr. n. št. zasedli po vsej verjetnosti le strateško pomembne točke. Zato so tudi latenske najdbe za zdaj le posamične.

Zgodovinska doba se začne šele s prihodom Rimljanov v naše kraje v 1. st. pr. n. št. Antični pisci začno v svojih delih omenjati naše kraje. Tako naj bi bil že grški geograf Strabon omenjal presihajoče Cerkniško jezero kot Lacus Lugeus. Po vsej verjetnosti pa je s tem mislil na Ljubljansko barje. Rimljani, ki so imeli naše kraje v posesti več stoletij, so tu zgradili več vojaških utrdb. Sicer pa so na večini gradišč še vedno živeli staroselci. Rimljani

Fotografija že restavriranih posod z grobov na Svinji gorici

so znani zlasti po cestah, ki so jih gradili v naših krajih. Te ceste so povezovale province in važnejša mesta. Zgradili so jih zato, da so lahko čim bolj smotrno izkoristili okupirane pokrajine, in zaradi vojaških potreb. Ceste so služile trgovini in prometu še v srednjem veku, vemo pa tudi, da potekajo moderne avtomobilske ceste ponekod po trasi starih rimskih cest. Cerknica je bila povezana

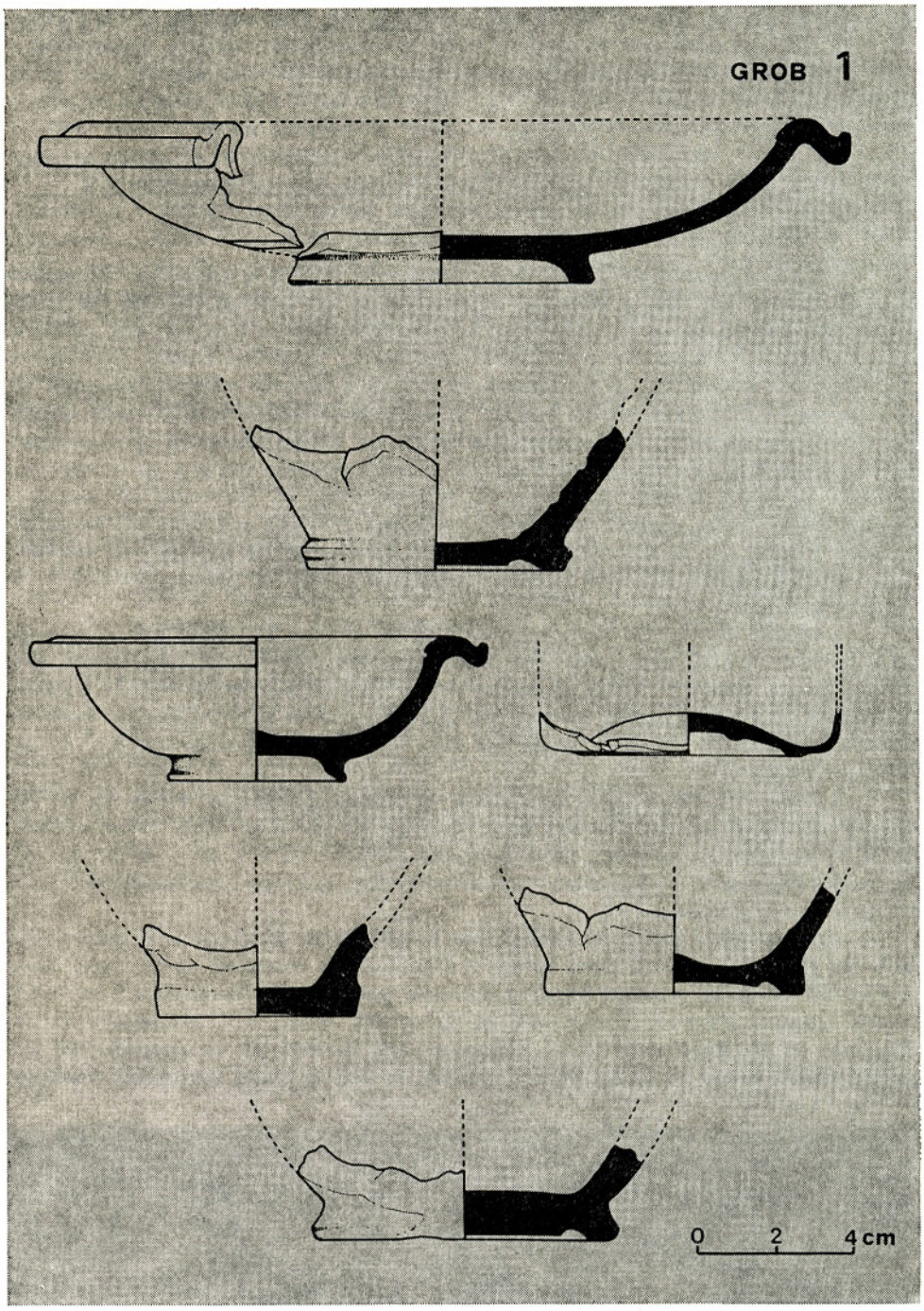

Tabela 1 — Svinja gorica — posode iz groba 1

z Emono — Ljubljano po dveh poteh. Prva je držala od Cerknice proti severu, v Bezuljak, Dobec, preko Vinjega vrha na Pokojišče in od tod do Borovnice in na Vrhniko, kjer se je priključila magistralni cesti Aquileia — Emona (Oglej — Ljubljana). Proti severu je bil tudi že znan prehod prek Rakitne. Druga pot je morala potekati iz Cerknice v smeri Rakeka na Laze; tam se je priključila rimski cesti iz smeri Trst—Studeno—Planina—Laze—Logatec, kjer se je združila z magistralno cesto proti Emoni. Tudi povezava z Bloško planoto je morala obstajati, čeprav ostanki starih tras še niso dovolj dokumentirani, slutimo pa jih za Bloško planoto ob vznožju Slivnice prek Strmca v smeri Radljeka in Gline, za Loško dolino pa prek prevala pri Sv. Ani pod Križno goro, pa tudi ob obrobju jezera do Dan, kjer se je že na prevalu lahko pridružila cesti, ki je bila speljana iz Pivške kotline prek Javornikov nad Škriljami. Poleg naštetih objektov moramo omeniti tudi rimske zaporne zidove — limes, ki so ga pričeli graditi v 4. stoletju n. št. Namen zapornega zidu, ki je včasih dolg tudi po več kilometrov, je bil, zapirati vse lažje prehode in dostope ter ceste v severno Italijo. Z njimi so hoteli zavreti vedno pogostejše navale ljud-

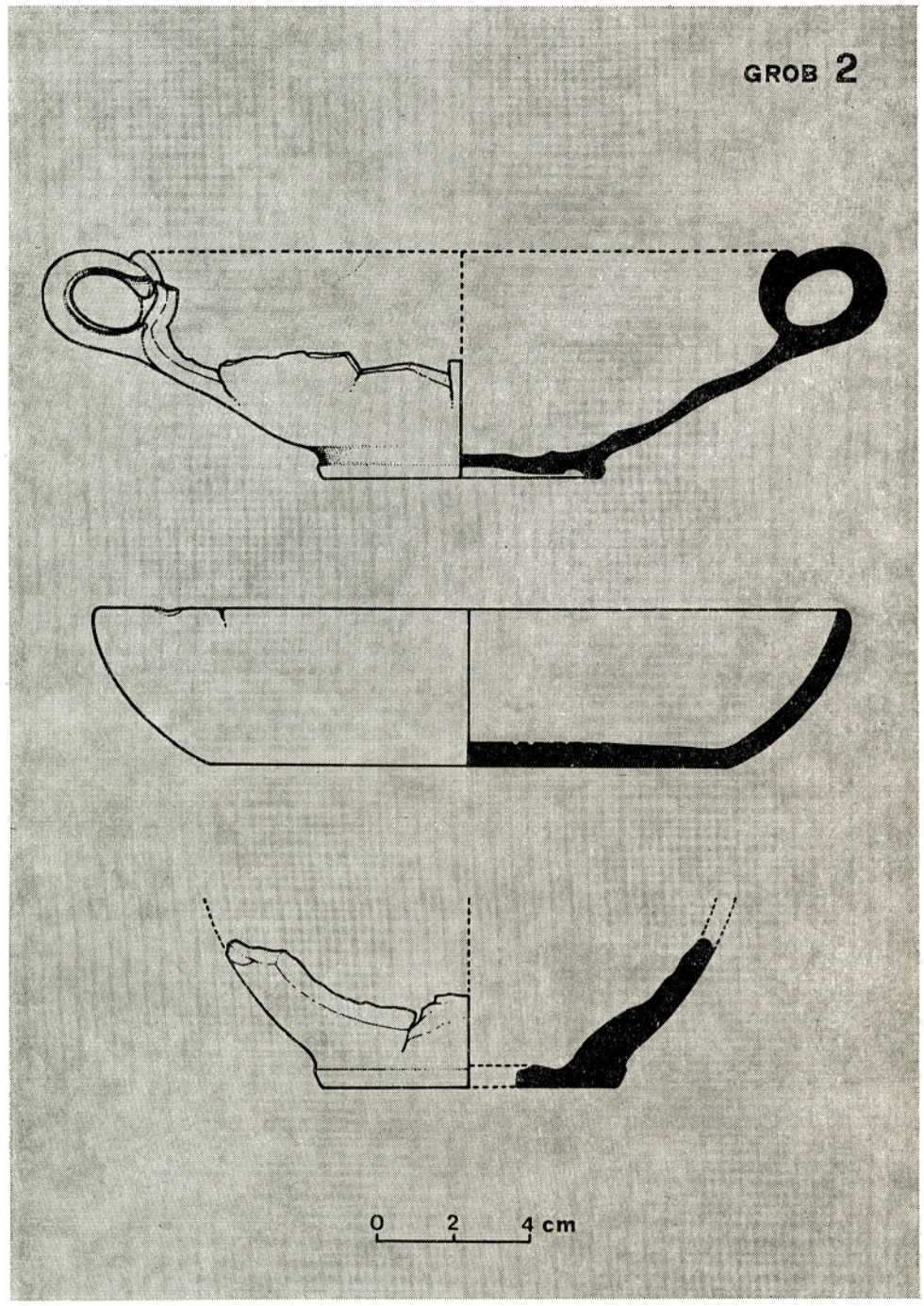

Tabela 2 — Svinja gorica — posode iz groba 2

stev z Vzhoda na Zahod. Take zaporne zidove, v sklopu katerih so bili večji ali manjši stražni stolpi, poznamo pri Babnem polju, Benetah ter Runarskem, Lanišču pri Rakitni, Pokojišču ter ob cesti pod Gradiščem med Lazami in Martinj hribom. Prehode k Cerkniškemu jezeru so zapirali zidovi na Pokojišču in Rakitni ter pod hribom Gradišče pri Martinj hribu. Tu je zaporni zid presekala današnja cesta in železnica iz Logatca na Rakek. Z obdobjem Rimljanov se konča stari vek. Prične se nemirna doba preseljevanja narodov (Huni, Goti, Langobardi), iz katere s tega področja še nimamo konkretnih najdb in podatkov. Prav tako malo vemo tudi o zgodnjem srednjem veku, ko so se v naših krajih naseljevali naši neposredni predniki stari Slovani, ter o stoletjih po njem, ko so nastali prvi zametki sedanjih naselij in cerkva. Številna naselja, ki so tod nastajala v srednjem veku, so bila osnovana na bogati tradiciji. Obstoj in razvoj naselij je omogočila že bogato kultivirana zemlja predslovenskega življa, ki so ga naselili in spretno uporabili tudi Slovani. Slabša raziskanost tega območja je vzrok, da še ne razpolagamo z dovolj trdnimi materialnimi dokazi o naseljevanju naših neposrednih prednikov.

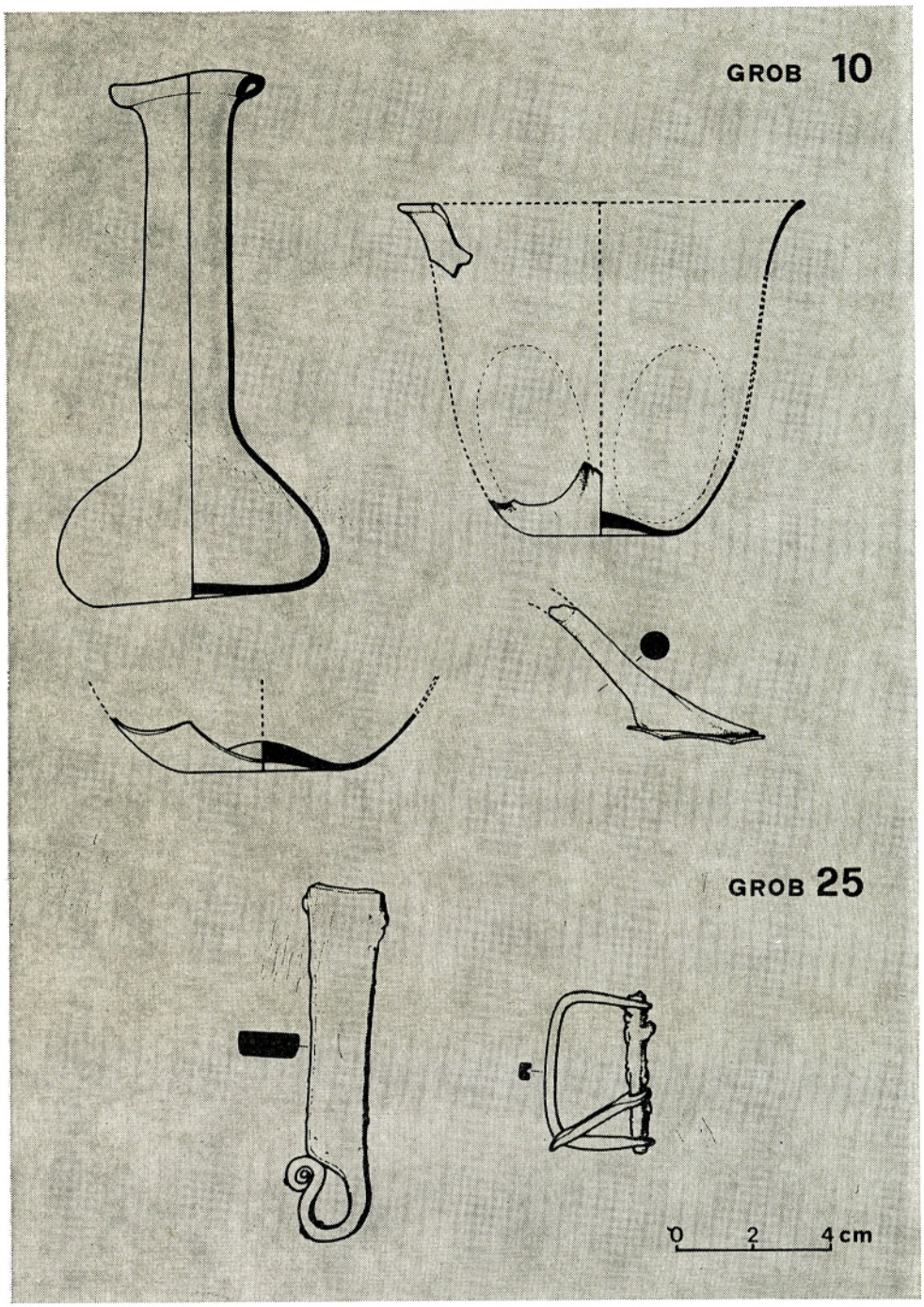

Tabela 3 — Svinja gorica — grob 10 — balzamarij ter ostanki posod iz stekla; grob 25 — železen ključ ter pasna spona

Zgodovina arheoloških raziskovanj, omejenih na izkopavanja, sega v teh krajih še v čase pred prvo svetovno vojno. Že Steinberg v svojem delu o Cerkniškem jezeru iz leta 1758 omenja starinske najdbe z gradišča pri Dolenji vasi — to je zdaj hrib, poznan pod imenom Tržišče. Leta 1877, ko so začeli graditi novo cesto na Javornike in jo speljali po jugovzhodnem pobočju Tržišča, so naleteli na grobove. Naslednje leto so tu odkopali 66 žarnih grobov z bogatimi pridatki. Največ je bilo nakita, med njimi fibul različnih oblik, kot so ločne fibule, očalarke, čolničaste, rtaste, kačaste in certoške fibule. Tudi zapestnice v raznovrstnih oblikah so bile bogato zastopane. Grobovi so pripadali naselju na vrhu hriba in so bili vsi žgani. Pepel je bil shranjen v velikih posodah — žarah, ki pa se žal niso ohranile. Tudi večina kovinskega gradiva ni našla mesta v domačih muzejih, ampak je končala svojo pot v muzejih na tujem, predvsem na Dunaju. Na podlagi gradiva iz grobov je moč sklepati, da so na grobišču pokopavali med 8. in 5. st. pr. n. št. Med gradivom je veliko podobnosti s tistim iz grobišča na Križni gori, kar kaže, da so imeli že v tistih časih med seboj tesnejše stike. Iz gradiva pa je moč razbrati, da se je življenje

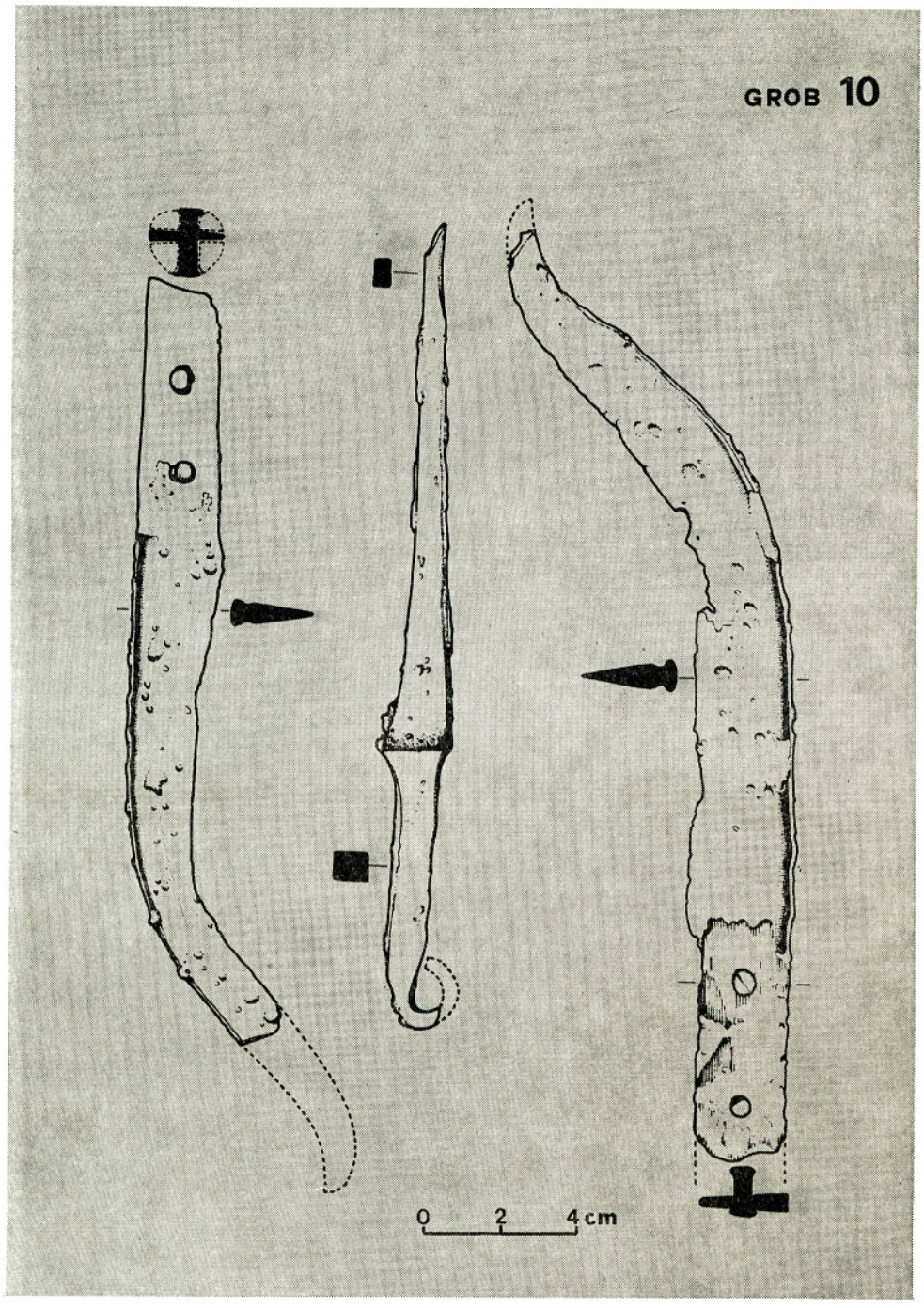

Tabela 4 — Svinja gorica — železni noži iz groba 10

v tem naselju začelo nekoliko kasneje.

Utrjena naselbina — gradišče je bila na značilno oblikovanem kraškem griču, ki mu danes pravijo Tržišče, severno od Dolenje vasi, v njeni neposredni bližini, ob zgornjem robu Cerkniškega jezera, kjer je imela nad njim dominanten položaj. Obdana je bila z visokimi nasipi iz kamenja in zemlje, ki so ohranjeni še danes. Sama planota na vrhu gradišča je bila še z enim prečnim masivnim nasipom razdeljena v dva dela. Na položnih terasah po gradišču, ki so bile še umetno dodelane, so plitve kotanje, obdane s kamenjem, ki je bržkone ostanek nekdanjih stavb. Na gradišču je leta 1909 našel kmet Urbas depó (zakladna najdba) s številnimi predmeti. Tu je bilo 60 železnih suličnih osti, bronaste in železne sekire, bronasta čelada ter več železnih ukrivljenih mečev, imenovanih mahaire. Vsi predmeti izvirajo iz halštatske dobe, tja pa so bili položeni oziroma skriti v nemirnih časih in se tisti, ki so jih skrili, niso več sem vrnili. Tod so bili odkriti tudi poedini skeletni pokopi, kakor tudi posamezni predmeti, ki sodijo že v mlajši čas, to je v antiko, iz česar se vidi, da naselje po starejši železni dobi ni bilo povsem opuščeno, ampak je še ostalo

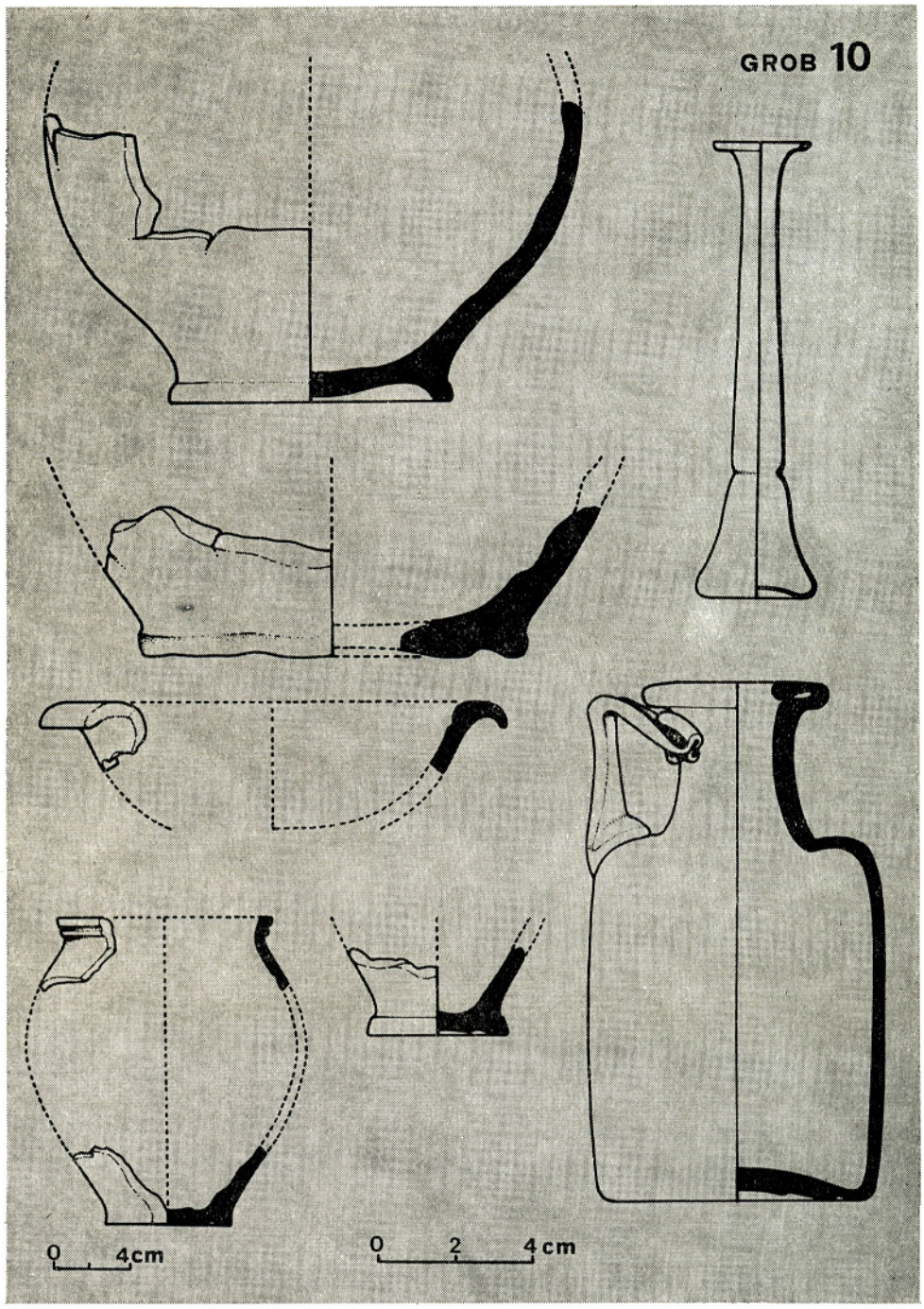

Tabela 5 — Svinja gorica — predmeti iz groba 10: ostanki lončenih posod, oglata steklenica ter balzamarij

v njem življenje, seveda v veliko manjšem obsegu. Leta 1959 so bila na gradišču ob kamnolomu manjša zaščitna izkopavanja zaradi predvidene razširitve kamnoloma. Le-ta sega že dokaj visoko v pobočje hriba in je zato v preteklih letih lahko uničil grobove, ker jih pri zaščitnih izkopavanjih nismo več našli. Na dan pa je prišlo nekaj ostankov lončenih posod, ki sodijo še v predzgodovinski čas, nekateri pa že v rimsko dobo, medtem ko vsi kovinski predmeti spadajo v predzgodovinsko dobo.

V neposredni bližini gradišča na Tržišču je ob cesti, ki drži na Javornike, druga podobna naselbina — gradišče, danes imenovana Cvinger. Cesta je bila zgrajena že v prejšnjem stoletju, ustna izročila pa govore, da je nekoč povezovala stare prebivalce na Tržišču s temi na Cvingerju in onimi na Karlovškem gradu, ki je stal nekoliko više nad jezerom. Gradišče Cvinger je na značilno oblikovanem hribu ob severozahodnem robu Cerkniškega jezera, nedaleč od vhoda v Veliko Karlovico. Pobočja hriba so naravno strma, zlasti pa je strmo pobočje proti jezeru, zato na tej strani ni bilo nasipov, ker je bila že po naravi dovolj zavarovana. Z drugih strani pa oklepa naselbino še dobro

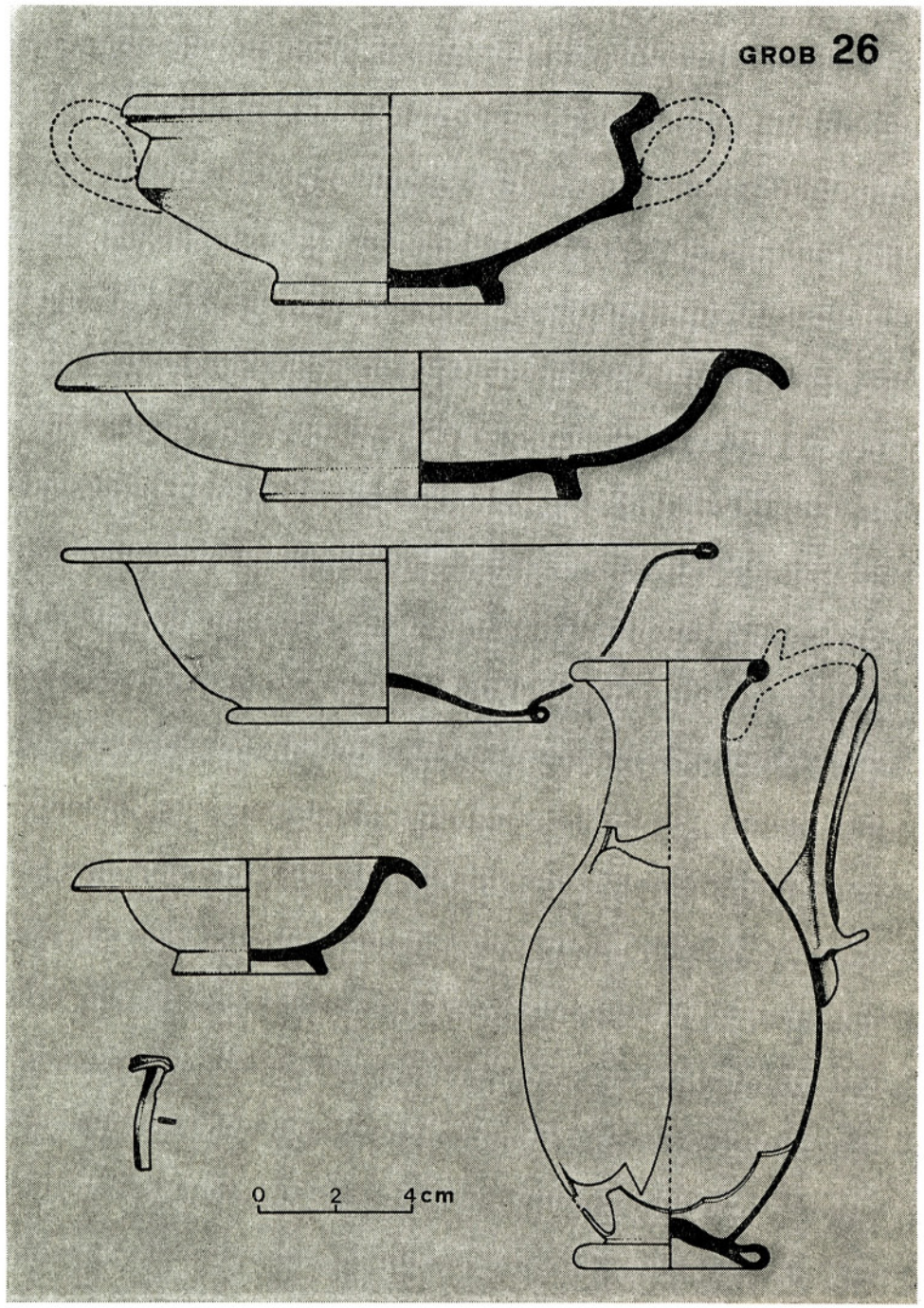

Tabela 6 — Svinja gorica — najdbe iz groba 26 — lončene skodelice ter vrček in skodelica iz stekla

ohranjen nasip — od tod je najbrže dobil ime Cvinger* že v prejšnjih stoletjih. Nasip je danes večkrat presekan z gozdnimi cestami. Naravnost impozanten pa je nekdanji dostop na gradišče na severovzhodni strani, kjer so najmočnejši nasipi. Stari cesti lahko še nekaj časa sledimo v smeri Tržišča, zatorej ljudska pričevanja o povezavi obeh dokaj močnih naselij v tem delu obrobja Cerkniškega jezera niso neosnovana. Leta 1955 je ob popravilu ceste izvedel manjša zaščitna izkopavanja bivši Notranjski muzej iz Postojne. Našli smo predvsem ostanke lončenih posod, ki po načinu izdelave sodijo še v halštatsko obdobje. Leta 1969 je na gradišču raziskovala tudi ekipa mladih raziskovalcev pod vodstvom podpisane v okviru 3. mednarodnega mladinskega raziskovalnega tabora, ki je bil tisto leto prvič v Cerknici. Naredili smo presek prek nasipa na zahodni strani gradišča, kjer je bil še najbolje ohranjen. Nasip je bil sestavljen iz večjih in manjših apnenčastih blokov, ki so morali biti nekoč povezani v zid, saj smo pri dnu dobili še ostanke malte. Zid je bil ohranjen 1,5 metrov v višino, širok pa je kakšna 2 metra. Ob njem smo dobili še ostanke lončenih posod. Tak način vezave gradnje z malto se je začel šele v rimski dobi. Tako

* Zwinger, n. m., nem. — ograda, obor (op. ur.).

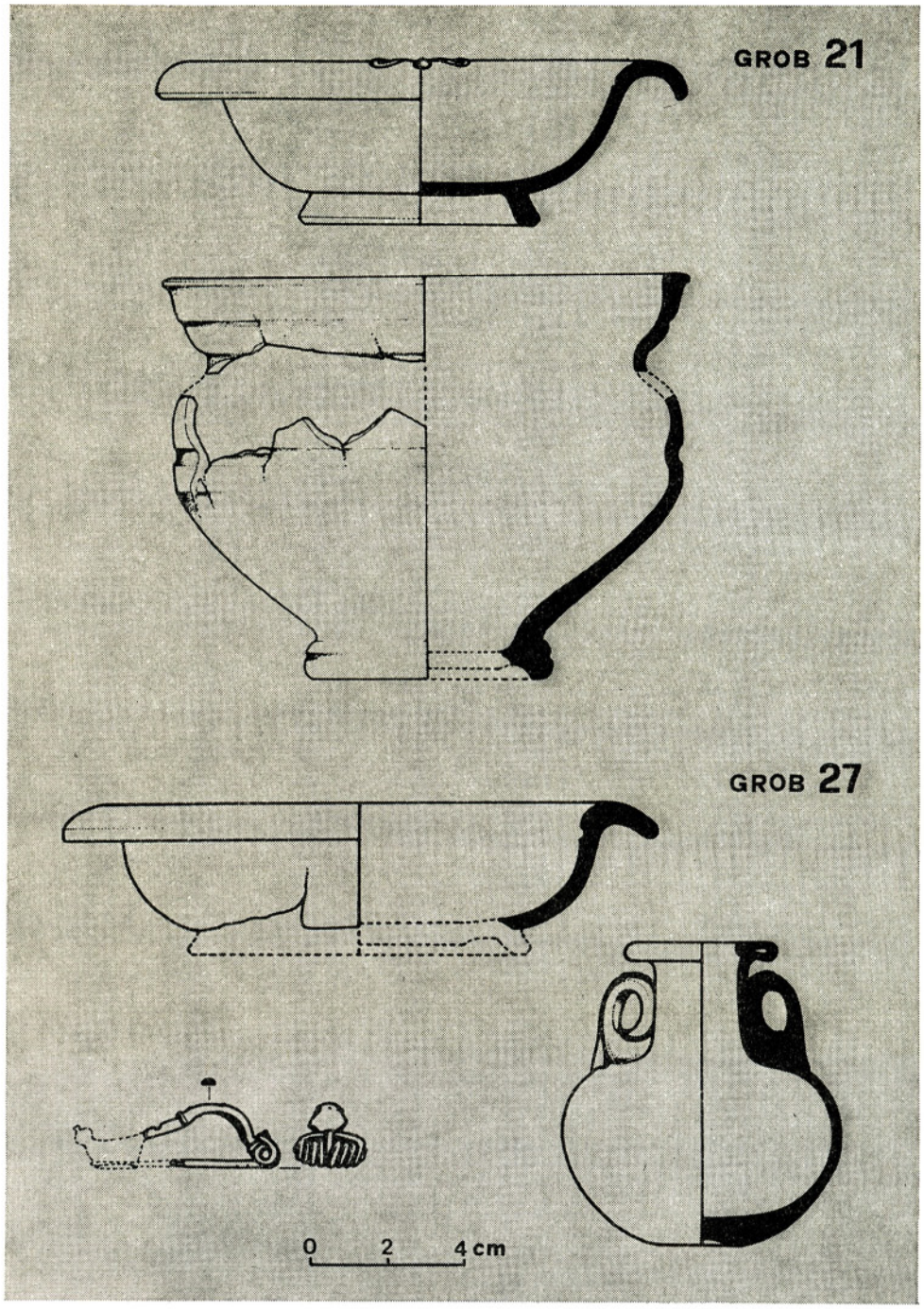

Tabela 7 — Svinja gorica — cela skodelica v imitaciji terre sigillate ter višja skodela na nizki nogi iz groba 21; ostanki plitve skodele, kroglaste stekleničke z ročaji in fibule iz groba 27

smo dobili povsem nov podatek, ki nam izpoveduje, da je bila naselbina obljudena še v antični dobi. Tudi tu smo dobili ostanke lončenih posod, ki pa so še povsem predzgodovinskega značaja. To pa navsezadnje ni nič čudnega. Zavedati se moramo, da je bilo tod podeželje s še globoko zakoreninjenimi starejšimi predzgodovinskimi — halštatskimi tradicijami, ter da so ljudje le postopoma prevzemali nove oblike in pridobitve novejšega časa.

Tudi na zahodnem robu Cerkniškega jezera poznamo iz starejše železne dobe več utrjenih naselbin — gradišč. Poznamo jih predvsem po ohranjenih okopih — nasipih, ki so se ohranili na površju. Raziskav pa na njih razen na enem ni bilo. Če začnemo z neposredno bližino Cerknice, je bilo prvo tako selišče na griču Kamna gorica, ki sega danes s svojimi izrastki že v samo Cerknico. Ker so hrib izrabljali za gradbeni material — kamen, je danes že močno menjal svojo podobo, vendar pa je na vrhu še moč zaslediti ostanke nasipov, po krtinah pa črepinje starejšega izvora. Raziskovanja zadnjih let na Taboru, tj. okoli farne cerkve v Cerknici, pa nas silijo k razmišljanju, da je tudi ta vzpetina, kjer se razprostira sodobna Cerknica, imela predhodnika že

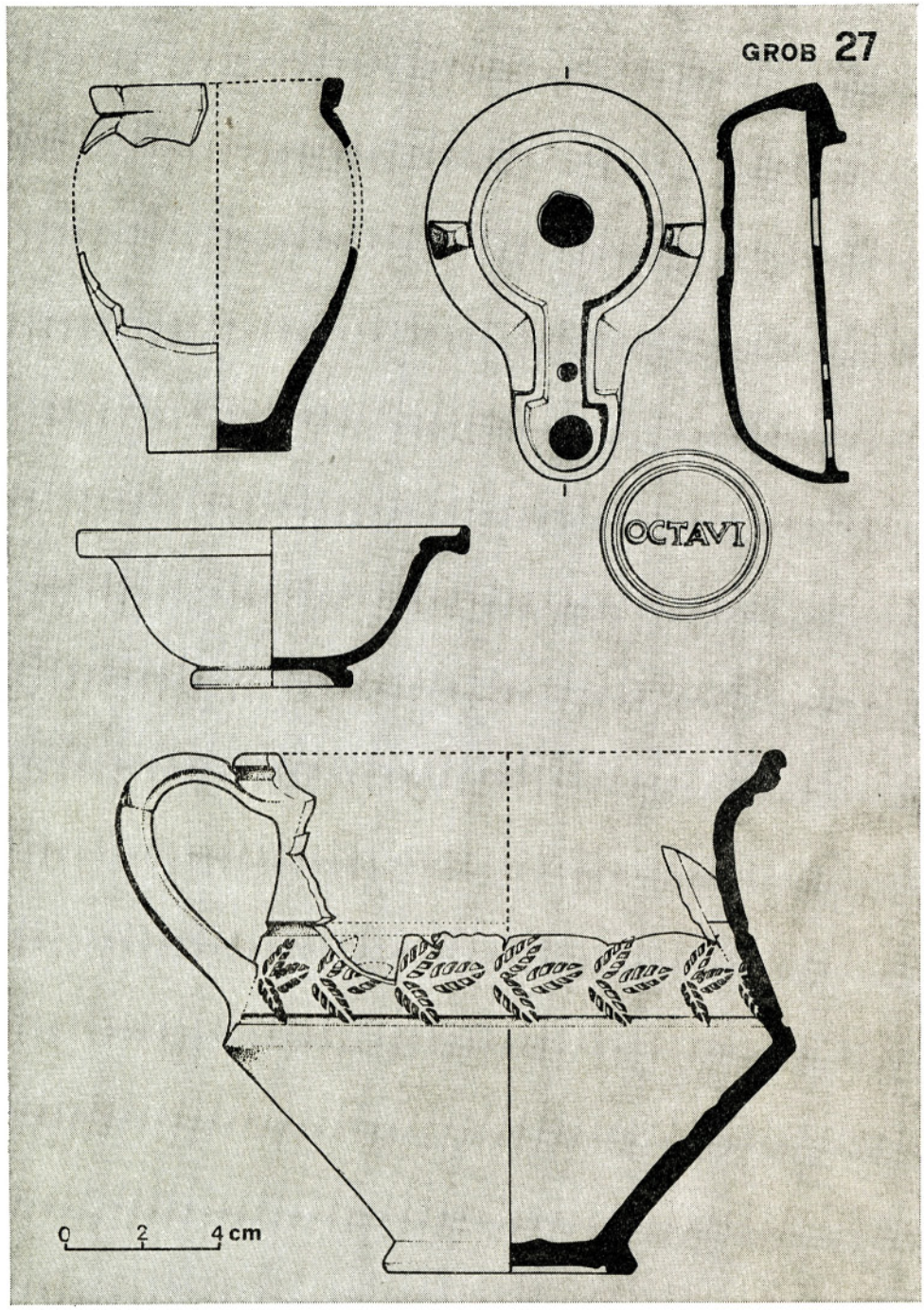

Tabela 8 — Svinja gorica — predmeti iz groba 27 — lonček, miniaturna skodelica, pečatna oljenka z žigom OCTAVI na dnu ter okrašen vrč z ročajem

v predzgodovinski dobi. Danes med domačini najbolj poznano naselje iz starejšega obdobja je Gradišče na Slivnici. Tod so še danes izredno dobro ohranjeni nasipi, ki obdajajo gradišče z vseh strani. Leta 1935 je na njem izkopaval R. Ložar iz Narodnega muzeja v Ljubljani. Odkril je obzidje iz suho zidanega kamenja ter lesene opornike na zunanji strani zidu. Izkopaval je tudi ob vhodu na gradišče in odkril temeljne kamne ter utrjeno hodno površino. Ložar je domneval, da je obzidje keltskega izvora, in ga je zato poimenoval »murus gallicus«. Keramika, ki jo je odkril, pa kaže, da sega gradišče še v starejšo železno dobo.

Manj znano pa je, da je bilo tako utrjeno selišče-gradišče tudi na najvišjem vrhu Slivnice. Na jugozahodni strani so pod vrhom še ostanki starih nasipov. Prav tako je prišlo pri gradnji doma na Slivnici in nove ceste na plan precej ostankov lončenega posodja, ki pa so med deli propadli, ker takrat niso nikogar obvestili o najdbah. Šele leta potem smo izvedeli za te najdbe, in ko smo delali terenske oglede celotnega slivniškega masiva, smo odkrili nasipe ter v profilu ceste na vrhu posamezne ostanke lončenih posod, ki prav tako kot oni z Gradišča izvirajo še iz starejše železne dobe.

ARHEOLOŠKA NAJDIŠČA

● predzgodovina

◑ rimska doba in predzgodovina

○ rimska doba

0 1 2 3 km

Svinja gorica — Cerknica. Fotografija odkopanega groba

Že bolj proti južnemu obrobju Cerkniškega jezera pa smo pri terenskih pregledih odkrili ostanke dveh gradišč na podolgastem gričevju vzhodno od Grahovega — to sta Špička in Zajčji grič. Nekateri domačini so še vedeli, da so bili tam stari »zidovi«, pokojni kovač Matevž Hiti, ki se je močno zanimal za zgodovino domačega kraja, pa je vedel povedati, da so kraju nekoč rekli »Grofovo« in da je bil tu nekoč grad. Tudi na bližnjem griču Žerunščku je bilo močno utrjeno naselje — gradišče. Še bolj na jugu pa je polje obvladovala Križna gora, od koder poznamo tako naselbino kot pripadajoče grobišče nekdanjih prebivalcev starih Ilirov, ki pa smo ju podrobneje opisali že v prejšnji številki Notranjskih listov.

Po številu naselij, ki smo jih našteli na najbližjem obrobju Cerkniškega polja za starejšo železno dobo, lahko rečemo, da prekašajo število današnjih naselij, o številu prebivalcev pa zaradi nezadostnih podatkov še ne moremo kaj dosti reči, vendar materialni ostanki govore, da so bili ti predeli, oplemeniteni s posebnimi naravnimi lepotami, že pred več kot dva tisoč leti priča človekovega snovanja in ustvarjanja ter življenja.

Ob koncu pregleda najstarejših poselitev bi tu omenila še tri naselbine, ki geografsko sicer ne sodijo k cerkniškemu območju, so pa na ozemlju cerkniške občine. Prva je naselbina Stari grad pri vasi Metulje, kamor so nekateri postavljali japodsko mesto Metulum, najbrž zaradi sličnosti imena. Tu so že v prejšnjem stoletju kopali in našli predmete iz starejše železne dobe. Bržkone pa je bila tu kasneje tudi rimska utrdba, saj je v neposredni bližini držala rimska pot iz Loške doline proti dolenjski strani, na Kadice pod Benetami. Tudi na hribu Peškovcu pri Novi vasi so ostanki starih nasipov in tudi tu so poizkušali arheološko srečo razni ljubitelji starin. Na obrobju Unškega polja pa je treba omeniti Stari grad. Tu so danes razvaline srednjeveškega gradu, sicer

Svinja gorica — Cerknica. Fotografija odkopanega groba, kjer je posebej dobro ohranjena obloga s kamni

Svinja gorica — Cerknica. Fotografija odkopanega groba

pa je bilo tu gradišče že v starejši železni dobi. Na pobočju so leta 1955 odkopali žgan grob iz tega obdobja. Tu so tudi kmetje odkopali več grobov, gradivo, ki je prispelo v muzej, pa je bilo rimskega izvora; sicer pa so najdbe iz antike poznane tudi z vrha Starega gradu.

Iz obdobja antike je na obravnavanem območju za zdaj poznanega manj gradiva, čemur je vzrok še velika neraziskanost teh krajev. Kot pa smo že

Svinja gorica — Cerknica. Fotografija odkopanega groba

Svinja gorica — Cerknica. Fotografija odkopanega groba

videli pri opisovanju naselij iz starejše železne dobe, najdeš na mnogih tudi materialne ostaline iz antike, kot npr. na Tržišču, Cvingerju in Starem gradu, ki jih poznamo že malo bolje. Do nedavnega so bile znane le posamične najdbe. Po letu 1970 pa smo prav v Cerknici uspeli rešiti propada prenekateri dragocen predmet naše arheološke dediščine.

Pospešena gradnja zadnjih let nam je v Cerknici odkrila več ostankov iz rimske dobe. Leta 1972 so odkrili pri gradnji v bližini pokopališča ostanke več rimskih predmetov, ki segajo v čas 1. in 2. stoletja. Leta 1974 nam je pri začeti gradnji na gričku Svinja gorica uspelo rešiti dva grobova, ki prav tako izvirata iz rimskega obdobja. Po lepih in bogatih predmetih v grobovih — vsak grob je imel najmanj 9 predmetov, od katerih so omembe vredne posode iz

Svinja gorica — Cerknica. Fotografija odkopanega groba

stekla, skodele v imitaciji terre sigillate ter posodja iz boljše gline, je bilo prvič moč slutiti dokajšnjo blaginjo nekdanjih prebivalcev, kakor tudi, da ne gre za osamljena grobova. Zaščitna arheološka izkopavanja v letih 1978 in 1979 na Svinji gorici, ki jih je ob soglasju ljubljanskega Regionalnega zavoda za spomeniško varstvo opravila Kraška muzejska zbirka Inštituta za raziskovanje krasa SAZU iz Postojne, pa so potrdila prejšnja domnevanja o večjem grobišču na tem prostoru. Žal so bila predhodna zemeljska dela že pred našim prihodom izvršena s stroji in so bili tako grobovi — predvsem tisti, ki so bili bolj plitvo zakopani — poškodovani ali pa uničeni. V prvem letu zaščitnih izkopavanj leta 1978 smo odkopali 35 grobov, v drugem letu 1979 pa še nadaljnjih 7. Vsi grobovi na tem grobišču so bili žgani, veliko jih je bilo pri vrhu poškodovanih ali uničenih pri gradnji, nekateri pa so bili uničeni ali poškodovani tudi že prej, ko so tod še obdelovali zemljo, kar smo lahko ugotavljali pri odkopavanju v zadnjem letu. Grobovi so bili na severnem delu valovite Svinje gorice, ki je danes že poseljen del Cerknice. Jame grobov so bile vkopane v ilovnata in peščena tla, saj se tod ilovica prepleta z drobečim se kamenjem. Nekateri grobovi so bili obloženi z opeko, drugi s kamnitimi ploščami sivkastega apnenca, ki so ga prinesli od drugod. Mnogi pa so bili kar preprosto vkopani, ne da bi bili obloženi. Grobovi so bili najbrž tudi pokriti s ploščami, ki pa se niso ohranile. To lahko sklepamo po redkih ostankih plošč, ki smo jih še našli. Sežgane kosti z ogljem in pepelom so bile na dnu grobov, le v dveh primerih so bile v posebnih posodah — žarah. Največ je bilo v grobovih lončenega posodja, v nekaterih tudi po sedem. V glavnem je bilo posodje iz boljše gline, kot tudi imitacije terre sigillate ter posodic z izredno tankimi stenami. Vmes so bile tudi oljenke z oznako FORTIS in OCTAVI. Stekleno posodje je zastopano s steklenicami različnih oblik, skodelami, čašami, balzamariji, lacrimariji itd. Med kovinskimi predmeti pa je bilo veliko nekoliko ukrivljenih nožev iz kvalitetnega železa s koščenimi držaji. Manj pa je bilo slabše ohranjenih novcev ter nakita. Omeniti moramo še najdbo srebrnega nakita — zapestnice, verižice in prstanov. To je še posebej dragocena najdba iz tega grobišča. Raznega okovja, žebljev, orodja, ključev in podobnega je bilo malo. Po nekaterih značilnih predmetih lahko sklepamo, da so na grobišču pokopavali pokojne že v 1. in 2. stoletju.

Bogastvo predmetov v grobovih nam izpričuje, da so takratni prebivalci živeli razmeroma dobro. Število grobov, ki jih je bilo še najbrž dosti več, kot nam jih je uspelo rešiti, pa nam daje povsem zadostno podlago za trditev, da je bila v Cerknici tudi antična naselbina, katere natančne lokacije pa še ne poznamo. Vemo pa, da so izkopanine, ki smo jih iztrgali zemlji in jih tako ohranili za jutrišnji dan, neizbrisen dokaz človekovega bivanja in ustvarjanja pred dva tisoč leti na obrobju Cerkniškega jezera, ki je bilo že od predzgodovinskih časov tako rekoč neprekinjeno obljudeno.

SLOVSTVO

1. Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975.
2. K. Deschmann, Eine heidnische Urnengrabstätte bei Zirknitz in Krain, Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft 8, Wien 1878, 137—142, 2 T.
3. K. Deschmann — F. Hochstätter, Prähistorische Ansiedlungen und Begräbnisstätten in Krain, Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Mathematisch-naturwissenschaftliche Classe, XLII. Bd., I. Abth., Wien 1880, 1—54, 22 T.
4. M. Urleb, Arheološke najdbe z Unca pri Rakeku, Arheološki vestnik 7, Ljubljana 1956, 292—296, 2 T.
5. M. Urleb, Izsledki arheoloških raziskovanj okolice Cerkniškega jezera, III. mednarodni mladinski raziskovalni tabor, Ljubljana 1969, 57—69.
6. J. Šašelj — M. Urleb, Arheološka raziskovanja na Benetah, Mladinski raziskovalni tabori 1970, 29—36.
7. M. Urleb, Izsledki arheoloških raziskovanj v Cerknici, VI. mednarodni mladinski raziskovalni tabor v Cerknici 1972, 257—265, 9 T.
8. M. Urleb, Križna gora pri Ložu, Ljubljana 1974, 5—102, 44 T.
9. M. Guštin, Kronologija notranjske skupine, Arheološki vestnik 24, Ljubljana 1975, 461—506.
10. M. Guštin, Notranjska, Ljubljana 1979, 9—80, 86 T.

Marjan Jeločnik
61000 Ljubljana, Vodnikova 96

POMEN LJUDSKEGA SMUČANJA NA BLOŠKI PLANOTI

Tako je slikar Maksim Gaspari upodobil bloške smučarje.

Staro smučanje na Blokah je kot del ljudske materialne kulture na Slovenskem zelo pomembno tako v naši domači kot v svetovni zgodovini smučanja. Etnolog dr. Boris Orel je v svojem delu iz leta 1957 obdelal bloške smuči s celotno bloško smuško kulturo z etnografskega vidika. Zaradi izrednega razmaha modernega smučanja pri nas zlasti po drugi svetovni vojni bo gotovo koristno pogledati bistvene posebnosti tega starega smučanja, ki velja za edinstveno v srednji Evropi.

Ob tem naj bi se v tem prispevku dotaknili dosedanje hipoteze o poreklu starega bloškega smučanja, skušali analizirati takratno tehniko v primerjavi z današnjo alpsko smučarsko tehniko in si ogledali vprašanja vpliva tega smučanja na moderno smučanje v neposredni okolici Blok, pa tudi drugod v Sloveniji.

Med številnimi avtorji, ki znanstveno preučujejo zgodovino smučanja, je gotovo delo dr. Erwina Mehla »Oris svetovne zgodovine smučanja« eno od najbolj izčrpnih. V tem delu so obravnavani pojavi smučanja od kamene dobe do začetka modernega smučanja. V knjigi je podana sinteza vseh doslej poznanih oblik starega smučanja hkrati z bogatim slikovnim gradivom. V poglavju o smučanju v srednjem veku ta priznani znanstvenik iz sosednje Avstrije nadrobno obravnava tudi smučanje na Blokah, pri čemer se naslanja na ugotovitve dr. Borisa Orla.

Ob sklepu poglavja o bloškem smučanju avtor ugotavlja, »da je za nas Srednjeevropejce nedvomno najbolj interesantna ugotovitev starega slovenskega ljudskega smučanja na ozemlju stare Avstrije na Blokah v pokrajini Kranjski.« Dodaja še, da je to zanimivo smučanje presahnilo leta 1942 kot ena od številnih žrtev druge svetovne vojne.

Ni, da bi njegovi ugotovitvi ugovarjali, vendar bi bila bolj pravilna, če bi še dodal, da je na tem področju že pred drugo svetovno vojno moderno smučanje postopno zamenjavalo staro ljudsko smučanje. Obvezna oddaja smuči po nalogu italijanskih okupatorjev v takratni Ljubljanski pokrajini leta 1942 je le povzročila, da se po vojni stari način smučanja na Blokah ni več

obnovil. Zato pa se je kmalu po vojni začelo širiti z vso močjo moderno smučanje na modernih smučeh.

Dr. Boris Orel se v svojih delih (poleg dela »Bloške smuči«, ki je bilo njegova doktorska disertacija, je izdal še delo »Ljudske smuči na Slovenskem«) dotika predvsem vprašanja o poreklu bloških smuči. Pri tem ugotavlja, da je treba stare bloške smuči uvrstiti k »smučem južnega tipa z arktično osnovo«. To je za razglabljanje o rabi starih bloških smuči pomembno zato, ker nas ugotovitev pouči, da so bile te smuči primerne zlasti za hojo po snegu, a manj primerne za vožnjo navzdol.

Z vidika porekla je možnost, da bi bili prinesli smuči na Bloke med tridesetletno vojno v 17. stoletju vojaki, ki naj bi bili prišli v stik z oddelki švedske vojske, opremljenimi s smučmi, zelo dvomljiva. Dr. Boris Orel meni, da je imel tako pot bloških smuči za verjetno tudi skandinavski raziskovalec K. B. Wiklund, ki pa je moral pozneje, ko sta postali starost južnega tipa smuči in njihova razširjenost nadrobneje znani, to domnevo zavreči. Mimo tega meni, da takšni povezavi tridesetletne vojne z bloškim smučanjem nasprotujejo še vezi na bloških smučeh, ki da nimajo prav nič skupnega s stremeni na švedskih vojaških smučeh iz tistega časa.

Domneva, da bi bile smuči in s tem smučanje zaneseno na Bloško planoto med tridesetletno vojno, je torej sama po sebi zelo vabljiva. Zato so jo sprejeli kot verjetno tudi nekateri avtorji pri nas. Vendar dr. Orel — in to mu moramo verjeti — v enem od svojih del dokazuje prav nasprotno.

Isti avtor zavrača tudi možnost, da bi bil prinesel smuči v naše kraje vipavski plemič Žiga Herberstein. Ta se je v 16. stoletju mudil v Rusiji, kjer je videl smuči in o tem tudi poročal. Kar zadeva samoniklost bloških smuči, našteva nadalje več možnosti, vendar takoj ugotovi, da bi jih bilo treba šele dokazati, dasiravno se zdijo verjetne. V tej zvezi sta posebno vabljivi dve možnosti, ki sta po dr. Orlu v tem, da naj bi smuči nastale iz krpelj ali pa so dale bloške domače sani osnovo za nastanek smuči. Podlaga za takšno domnevo naj bi bila v tem, da so stari ljudje na Blokah (v času raziskovanja dr. Orla leta 1956) večkrat zatrjevali, da so pred smučmi rabili le krplje. Ker dr. Orel meni, da je takšno ljudsko izročilo trdoživo in se lahko ohrani stoletja, ne bi bila izključena možnost za razvoj krplje—smuči. Za domnevo o nastanku smuči po vzoru sani ostaja možnost tudi v tem, da so sani same po svojem poreklu starejše od smuči in da so nekoč na Blokah imenovali sani prav tako kot smučke: »smə̀čí«.

V delu »Bloške smuči« obravnava dr. Orel v poglavju »Ljudske smuči v Liki« smuči z imenom »rtve« iz okolice Gospića. Te smuči so bile odkrite šele po drugi vojni, in sicer po izidu XIV. dela »Riječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika« (Zagreb, 1955), kjer je pojasnjena beseda »rtve«. Kot pravi dr. Orel, so bile takšne smuči tamkaj med obema vojnama še v rabi.

Nadalje v istem delu ta avtor na kratko obravnava še vprašanje smuči drugod v Jugoslaviji, zlasti v Makedoniji in v Črni gori. Po njegovem mnenju je verjetno, da so tod nekoč poznali smuči za hojo v globokem snegu. Dodaja še, da so smuči v Liki presenetljivo odkritje daljnosežnega pomena in jih je treba resno upoštevati pri reševanju vprašanja o nastanku bloških smuči. Na podlagi tega še izraža domnevo o staroslovanskem poreklu bloških smuči. Pri tem je dr. Orel zapisal, da imajo smuči-rtve v primerjavi z bloško smuško kulturo značaj tehtne priče o staroslovanskem poreklu bloških smuči.

Ob tem, ko vprašanje nastanka bloške smuške kulture ni bistvenega pomena za razglabljanja v tem prispevku, se je bilo vendarle umestno dotakniti dosedanjih prizadevanj ugotoviti poreklo smuči na Blokah. To pač iz razloga, ker je ta stara smuška kultura za nas izredno zanimiva, in kot bomo videli pozneje, za kasnejši razvoj smučanja v Sloveniji tudi zelo pomembna.

Dotakniti se vprašanja izvora bloških smuči je bilo potrebno tudi iz razloga, ker so bila dosedanja prizadevanja v tej zvezi storjena le po znanstveni etnološki poti in verjetno je, da so še druge možnosti pri raziskavah te vrste.

Ob ugotovitvi dr. Orla, da bi mogle biti stare bloške smuči staroslovanskega porekla, je vendarle utemeljeno izraziti dvom. Takšna hipoteza je namreč doslej premalo dokazana in bi bilo treba za takšno trditev poiskati trdnejše dokaze. Ena od možnosti bi bila preučiti novejša etnološka in kulturnozgodovinska dela morda poljskih in ruskih avtorjev, in sicer tista, ki obravnavajo stare oblike ljudske smuške kulture v evropskem delu Rusije, na Poljskem in ob Baltiku.

Le kolikor bi ugotovili sorodnost bloških smuči z ondotnimi, bi morda lahko upravičeno govorili o tem, da so bile prinešene že v času preselitve naših prednikov na ozemlje današnje Slovenije, a da so se dolga stoletja obdr-

žale le na Bloški planoti. Ker takšnih in tudi kakršnih koli drugačnih dokazov za sedaj še ni, nam preostane le ugotovitev, da ostaja vprašanje porekla in nastanka stare bloške smuške kulture še nadalje odprto. Vsekakor je to vprašanje, ki se ga bodo morali v prihodnosti lotiti znanstveniki kot so kulturni zgodovinarji in etnologi.

DOSEDANJA PRIČEVANJA O STAREM BLOŠKEM SMUČANJU

Obravnavanje bloške smuške kulture bi bilo nepopolno, če se ne bi dotaknili najstarejših virov in tudi vprašanja tehnike starih Bločanov. Podatke o tehniki je moč izluščiti že iz prvega zapisa v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske. Valvasor piše o snežnih krpljah in o derezah, ki da jih ljudje uporabljajo v visokem alpskem svetu in v globokem snegu. Zatem zelo natančno opisuje način smučanja bloškega kmeta. Pri tem mu pripisuje izredno obvladanje smuči tako z vidika hitrosti kot spremembe smeri.

Najpomembnejši in najbolj zanimiv del tega zapisa se glasi v žlahtnem prevodu dr. Mirka Rupla takole:

»K temu ima kmet v rokah še čvrsto gorjačo; to si nastavi pod pazduho pa se drži ob nji močno nazaj, da mu je v oporo in krmilo, in tako se drič̆a, lahko bi zapisal tudi smuka ali leti po najbolj strmem pobočju. Zakaj v tem, ko stoji na deščicah in se prav trdno, da, z vso močjo naslanja na gorjačo, jo reže tako urno navzdol, da presega domalega vsako domišljijo in v hitrosti nič ne zaostaja za tistimi, ki se na Holandskem z drsalkami prepeljavajo na ledu. Vsak trenutek se utegne izogniti vsemu, kar mu je na poti, bodi že drevo ali skala, bodi kaj drugega takega. Noben hrib mu ni prestrm, noben z drevjem tako gosto porasel, da se ne bi mogel na ta način smukati po njem. Zakaj kjerkoli mu stoji kaka ovira na poti, povsod je kos svoj smuk po kačje kljukati in vijugati. Če pa je pot povsem prosta, nezarasla in brez opotike, se drevi lepo naravnost, in sicer venomer tako stoje in navzad oprt na gorjačo: te se drži možak s takšno silo in močjo, tako čvrsto in trdno, kot da bi ne imel nobenega uda in nobenega sklepa.«

Stari Bločani na svojih smučeh v globokem snegu. (Iz brošure R. Badjura »Bloško starosvetno smučanje in besedje«.)

Medtem ko je prvo poročilo o bloškem smučanju po Valvasorju iz l. 1689 napisano v nemščini, je drugo znano poročilo, poročilo v slovenščini, dobrih 150 let mlajše. V Kmetijskih in rokodelskih novicah iz l. 1845 je v članku »Huda zima na Blokah in raba smečev« Jož̆a Bevk pod psevdonimom Podgrivarski opisal bloške smuči, hojo na njih in način vožnje navzdol. V sklepnem odstavku svojega članka je zapisal:

»Človeku se veseli srce, kadar po debelem snegu in čez visoke zamete, posebno po ravnem (če se sneg preveč ne prijemlje) z urnim potiskanjem smuči, skoraj, kar lahko povem iz izkušenj, hodi tako hitro kakor po kopnem. Hoja v hrib je bolj težavna in zamudna, ker je treba na ovinke hoditi, in če je treba dolgo v breg iti, se hitreje in lažje na krpljah kot pa na smečeh pride.

Navzdol pa kdor je vajen, se kot blisk po ravni dolini spusti. Tisti pa, ki je na smečeh manj izurjen, se lahko dolge palice posluži, na katero se navzdol drseč naslanja.«

Oba navedena zapisa je povsem na kratko že komentiral prof. Drago Ulaga. V svojem članku opozarja, da Valvasor piše tudi o vijuganju na smučeh, medtem ko Podgrivarski omenja le »kot blisk« naglo smuko. Pri tem prof. Ulaga meni, da se morda ne motimo, če sklepamo, da so bili Bločani v 17. stoletju na smučeh spretnejši kot poldugo stoletje kasneje. Meni, da je ta domneva verjetno zato, ker je v poznejših desetletjih zaradi milejših zim raba smuči na Blokah popuščala.

Domneva prof. Ulage ni posebej utemeljena in jo navajamo zato, ker obstaja možnost povezovanja ljudskega smučanja na Bloški planoti tudi s podnebnimi razmerami. Vendar pa bi bilo treba to vprašanje preučiti posebej z vidika podnebnih razmer v naših krajih v preteklosti, v kolikor bi se to dalo.

Tretje najstarejše poročilo o bloškem smučanju sega že v obdobje modernega smučanja tako na Skandinavskem kot v Alpah. To je delo oskrbnika graščine Snežnik. V svojem smučarskem priročniku za lovce in gozdarje iz l. 1893 omenja bloško smučanje, pri čemer razglablja tudi o njegovem nastanku. Delo oskrbnika Henrika Schollmayerja samo po sebi za preučevanje smučanja na Notranjskem ni pomembno. Navajamo ga zato, ker je seznanilo javnost o bloškem smučanju v času prvega velikega vala zanimanja za smuči v srednji Evropi, v zadnjem desetletju minulega stoletja.

Pri obravnavanju tehnike ljudskega smučanja na Blokah se kaže nasloniti edinole na Valvasorjev zapis. Dr. Orel v svojih delih opisuje smuči in njihovo rabo z ljudskimi običaji vred le z etnološkega vidika, dasiravno opisuje način hoje na smučeh in vožnjo navzdol po eni sami smučki. Ker ni bil strokovnjak za smučanje, ga tudi ni mogla zanimati tehnika krmarjenja.

Po Valvasorju je znano, da se je bloški smučar držal vzravnano, se pri tem nagibal celo navzad in se z vso močjo naslanjal na kolec. Zato je morala biti to nekakšna elementarna tehnika, ki je značilna tudi za številne druge oblike starega avtohtonega smučanja.

Razlago za takšno elementarno tehniko si je moč tolmačiti tako, da je pač človek tudi na smučeh — kot pri vseh drugih oblikah gibanja — želel obdržati vertikalni položaj. Vsakršno nagibanje naprej, ki je pri sodobnem krmarjenju na alpskih smučeh neogibno, ga je spravilo v labilno stanje ravnotežja. Pri tem kaže poudariti, da tudi vezi ni imel takih, ki bi omogočale kolikor toliko trdno povezavo noge s smučko. Takšen, za današnje pojmovanje napačen položaj telesa, je smučar dosegel tako, da je stojno nogo znatno upognil v kolenu, nogo na smučki krmarici pa potisnil naprej. Ker se je pri tem opiral na svojo močno palico, ga je to opiranje sililo k zaklanjanju gornjega dela telesa z istočasnim nagibanjem na notranjo stran zavoja. Pri uravnavanju ravnotežja, mu je nudilo naslanjanje na kolec — pri čemer je dobilo čvrsto oporo tudi gornje telo — velike prednosti in tudi nekakšno nadomestilo za preproste smuči ter povsem netrdno povezavo nog z njimi. Z vidika študije različnih tehnik pri smuki, to je pri vožnji na smučeh navzdol, je takšna vzravnana drža na skrčeni stojni nogi in z naprej potisnjeno ter iztegnjeno nogo na smučki krmarici ob uporabi ene same močne palice znatno lažja od pozneje znanih tehnik.

Takšna tehnika pa je imela po današnjem pojmovanju smučarske tehnike seveda velike pomanjkljivosti, zlasti z vidika nagle in obvladane spremembe smeri. Lahko bi celo rekli, da je bilo pri starih Bločanih prizadevanje ohraniti ravnotežje prilagojeno preprosti in za naše današnje pojmovanje hudo pomanjkljivi opremi. Zato je primerjava te stare tehnike s sodobnimi načini z vidika biomehanike pri krmarjenju navzdol komaj možna.

Tako lahko s precejšnjo gotovostjo naredimo sklep, da so bili stari Bločani na svojih smučeh zlasti v smuku dokaj uspešni, in to tembolj, kadar so smučali v utrti smučini ali na snegu, ki je omogočil dobro držanje smeri. Nekoliko drugače pa je moralo biti pri smuki v zavojih. Upravičena bi bila domneva, da so bili v znanju zavijanja ali menjanja smeri na smučeh znatno skromnejši.

Tehnika spremembe smeri po vsej verjetnosti tudi ni bila taka, da bi jo lahko primerjali s kakršnim koli zametkom, ki bi bil podoben sodobni tehniki. Izključiti moramo znanje pluženja in plužnega načina spremembe smeri (kar je bila nekoč osnova alpske smučarske tehnike), saj kaj takšnega zaradi širokih in tankih smuči in zaradi preprostega pritrjevanja smuči na noge gotovo ni bilo mogoče. Tudi takih likov, ki bi bili podobni nordijskima likoma telemarku in kristianiji niso mogli poznati, ker jim kaj takšnega spet

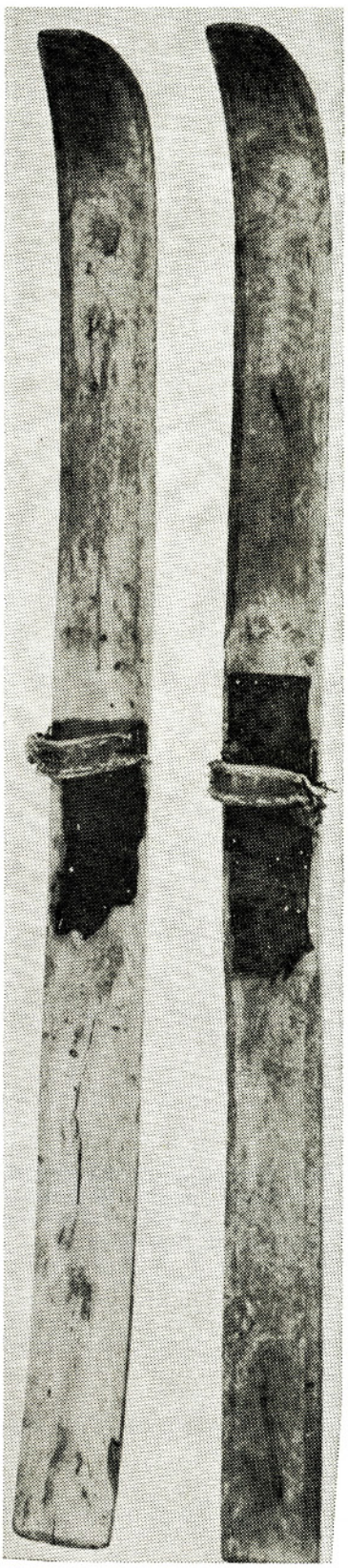

Stare ljudske bloške smuči z naravno krivino.

niso dovoljevale pomanjkljive vezi. Prav zaradi tega tudi niso zmogli kakšnega stranskega oddrsavanja smuči, ki je tako značilno za sodobno tehniko.

V že omenjenih treh starih poročilih o bloškem smučanju ni nobene risbe ali črteža o drži bloškega smučarja. Prvo risbo je napravil l. 1950 slikar Maksim Gaspari v že visoki starosti (sliko hranijo v Elanovem inštitutu). Ta slikar je bil doma na Notranjskem, v bližini Bloške planote, in mu zato smučanje tamkaj v mladih letih ni moglo biti neznano. Navzlic temu pa njegova slika nič ne pove o načinu spreminjanja smeri. Avtor tega prispevka je zato že pred leti organiziral nekaj poizkusov s pomočjo slušateljev VŠTK na kopijah bloških smuči. Ob tem nesistematičnem in zgolj empiričnem pregledu stare bloške tehnike se je pokazalo, da so stari Bločani lahko krmarili na svojih smučeh le v dolgih zavojih. To se je dalo ob rabi močnega kolca, na katerega so se naslanjali, sicer pa so se omejevali predvsem na hojo na smučeh in na vožnjo naravnost. Tako je moralo biti tudi krmarjenje v zavojih privilegij najbolj spretnih smučarjev. Ob tem naj povsem upravičeno dodamo, da je treba Valvasorjev zapis o izredno uspešnem načinu krmarjenja starih Bločanov sprejeti kot ugotovitev, ki je veljala za tisti čas, nikakor pa ne more veljati za pojmovanje hitrosti na smučeh in tehnike krmarjenja po današnjih merilih.

PRODOR MODERNEGA SMUČANJA NA BLOKE IN V OKOLICO

Na podlagi podatkov, ki so nam na voljo, ni težko ugotoviti, kako je s prodiranjem modernega smučanja na Bloke kmalu po prvi svetovni vojni po malem popuščala raba starih domačih smuči. Ob tem pa je tudi upravičena domneva, da staro ljudsko bloško smučanje ni imelo neposrednega vpliva na razvoj modernega smučanja drugod po Sloveniji. Vsekakor je bilo obratno: moderno smučanje je postopno prodiralo na Bloško planoto (in seveda tudi v okolico) in povzročilo, da je stara bloška smuška kultura odmirala (v dvajsetih in še posebej v tridesetih letih tega stoletja), dokler ni po drugi svetovni vojni v celoti usahnila. Na to kaže tudi dejstvo, da je Bloška planota morfološko delno odrezana od drugih predelov Slovenije in da je bilo to območje še ne tako davno ekonomsko slabše razvito in slabo povezano s prometnimi zvezami.

Zdaj skušajmo pregledati podatke in poročila, ki kažejo na prodor modernega smučanja na Bloke in tako v celotno Notranjsko, ne morda obratno, na širjenje starega ljudskega smučanja zunaj Blok. Upravičeno lahko sklepamo, da se je staro ljudsko smučanje prav zaradi nekakšne izoliranosti obdržalo skozi stoletja neizpremenjeno na Blokah, da pa se iz enakega razloga tudi ni širilo navzven.

Najprej moramo ugotoviti, da v preteklosti vse do danes ni bilo odkritih drugod v Sloveniji sledov smuči, ki bi bile podobne bloškim. Prav tako ni najti podatkov o ljudskih običajih, ki so jih poznali v zvezi s smučmi in smučanjem stari Bločani. (Kot ljudsko smučanje iz srede druge polovice minulega stoletja je znano smučanje na Pohorju, ki pa nima nikakršne zveze z bloškim in je bilo tjakaj zaneseno pred približno sto leti verjetno prek gozdarjev iz krajev sedanje Avstrije.) Pač pa je poznavanje starega bloškega smučanja med našimi smučarskimi pionirji povzročilo po prvi svetovni vojni med ljudmi zanimanje za moderno smučanje tako na Blokah kot v okolici, pa tudi drugod v Sloveniji.

Da Bloke s svojo smuško kulturo niso imele neposrednega vpliva niti na svojo najbližjo soseščino (Cerknica z okolico, Stari trg in Lož s celotno Loško dolino), dokazuje novejši zapis pisatelja Matevža Haceta. Hace, ki je bil doma v Loški dolini, namreč piše, kako mu je pred mnogimi leti pripovedoval star lovec o gozdarski šoli v gradu Snežniku, ki je tamkaj delovala v letih 1869-75; tedaj da so gozdarji iz te šole uporabljali za hojo v snegu poleg krpelj tudi smuči. Šolo je od 1872—1875 vodil Schollmayerjev tast, višji upravitelj veleposestva Snežnik Jožef Obereigner, ki je po vsej verjetnosti ob hkratnem vplivu starega bloškega in prebujajočega se modernega smučanja v planinah srednje Evrope uvajal slednje zaradi praktičnosti med gozdarje in lovce.

Potem Hace piše, da mu je pred 40. leti pripovedoval takrat 90 let star lovec Jurij, kako je bilo v njegovi mladosti (pred približno dobrimi 100 leti — op. avtorja) v Loški dolini sramotno smučati za mladino nad 14 leti. Baje bi bila lovca Jurija, potem ko je bil že oženjen, skoraj zapustila žena, ker je šel pozimi na lov na smučeh.

Dalje Hace v svojem zapisu nadaljuje, da tudi pozneje, v njegovi mladosti, ni bilo drugače. Smuči, pravi, so izdelovali doma podobno kot na Blokah. Vendar so morali mladi fantje smučati ponoči in na skrivaj, saj bi bili sicer deležni vsesplošnega posmeha zlasti pri dekletih, ki sploh niso smučala.

Piše pa, da se je takšno gledanje po l. 1934 počasi spreminjalo, saj so začeli smučati vsesplošno tako fantje kot dekleta.

Dasiravno zapis Matevža Haceta nima značaja zgodovinsko-znanstvenega pričevanja, je prav značilen in mu kaže verjeti. Že v neposredni bližini Blok torej tudi v nekdanjih časih niso smučali tako kot na Blokah — stari in mladi. Če se je po l. 1934 v Loški dolini in v okolici Cerknice smučanje razmahnilo bolj na široko, upravičeno sklepamo, da se je to dogodilo na podlagi modernega smučanja mimo Blok in drugih krajev Slovenije. Vsekakor pa je utemeljena pripomba, da se je tod zaradi tradicije bloškega smučanja moderno smučanje moralo širiti hitreje, kot bi se bilo sicer. Ljudje so bili gotovo seznanjeni s smučmi in z njimi združenimi običaji na bližnji Bloški planoti, in drugič, gotovo jim ni bilo neznano izdelovanje smuči.

Ugotovitev, da je staro ljudsko smučanje na Bloški planoti po malem odmiralo in da ni imelo vpliva na širjenje starega načina rabe smuči drugod, je tako zgodovinsko utemeljena. Sedaj bi nas zanimalo še, od kod in kdaj je začelo prodirati na Bloke moderno smučanje. Znano je, da se je drugod v Sloveniji, v Ljubljani, na Gorenjskem, v Mariboru in na Pohorju, pa tudi na območju Trnovskega gozda nad Ajdovščino, smučanje začelo širiti od prvih osamljenih primerov v zadnjih desetletjih minulega stoletja do vsesplošnega množičnega širjenja po prvi svetovni vojni. Tako ni moglo biti drugače, kot da so prišla spoznanja o modernem smučanju na Bloke delno iz drugih krajev Slovenije in delno morda tudi po vojakih, bloških domačinih, ki so služili v planinskih oddelkih stare avstrijske armade. Za začetno širjenje modernega smučanja v Sloveniji je namreč ugotovljeno, da so ga prenesli iz tujine, t. j. iz alpskih krajev sedanje Avstrije in delno tudi iz Skandinavije, planinci, lovci in vojaki. Vendar bi razglabljanje o tem preseglo okvire tega dela.

Domnevo, da so se začele širiti na Blokah moderne smuči po prvi vojni, potrjujejo podatki v posameznih za sedaj še maloštevilnih virih. Tako je v arhivu Zimskosportskega saveza Jugoslavije, ki je imel sedež v Ljubljani, zapis o prvenstvu Jugoslavije v smučarskem teku. Prireditev naj bi bila izvedena dne 5. februarja l. 1923. Tekmovalna proga naj bi držala z Blok čez Slivnico v Cerknico. Podatek je zabeležen v »Programu smučarskih prireditev JZSS za zimsko sezono 1922—23«. To vsekakor dokazuje zgodnje namere takratnih smučarskih delavcev, poživiti moderno smučanje na Blokah.

Ne glede na to, ali je bila načrtovana tekma izvedena na predvidenem kraju ali ne, že načrtovanje tako velike prireditve prav na Blokah dokazuje, da so morali posamezni smučarski delavci že pred tem in tudi pozneje večkrat obiskati Bloke na takratnih športnih smučeh. Ne more biti dvoma, da so njihove športne smuči pri domačinih zbujale pozornost in željo po posnemanju. Tekma sama pa, ki jo štejemo za tretje državno prvenstvo (prvi dve sta bili l. 1921 v Bohinju in l. 1922 v Planici), ni bila prirejena na predvideni progi. Ta je dejansko potekala med Cerknico in Rakekom. Po vsem sodeč, so se za to odločili zaradi oddaljenosti Blok od železniške postaje na Rakeku.

Joso Gorec, eden od vodilnih smučarskih delavcev v Jugoslaviji med obema vojnama, nam je v svojih spominih zapustil tale zapis: »R. Badjura, ki je vsa leta opozarjal na naše Bločane in na njihovo stoletno znanje smučanja, in ki nas je sedaj na novo tako prevzelo, je l. 1922 pod okriljem JZSS organiziral izlet na Bloke. Tega se je udeležilo 64 smučarjev.«

Rudolf Badjura poroča o smučarskem tečaju, ki je bil l. 1928 na Blokah. Ta tečaj je bil ob koncu združen s tekmovanjem. O tej tekmi je ohranjen fotografski posnetek z bloškimi domačini na svojih starih smučeh in funkcionarjem takratne smučarske zveze prof. Jesenkom, ki na Peškovcu blizu Nove vasi razglaša dosežke na tekmovanju. Takih tečajev in tekmovanj je bilo na Blokah v tistem času najbrž še nekaj.

Nadaljnji dokaz o širjenju modernih smuči na Blokah po prvi svetovni vojni najdemo v tuji strokovni literaturi. Nemški zgodovinar dr. Anton Obholzer piše, da je pionir nemškega športnega smučanja prof. dr. Wilhelm Paulke, prvi raziskovalec zgodovine smučanja, leta 1931 osebno ugotovil, da je smučanje na Blokah v Jugoslaviji zelo razširjeno. Omenja še, da je dr. Paulke ob svojem takratnem obisku ugotovil, da domačini na Blokah uporabljajo pri smučanju dve vrsti smuči, daljše in ožje ter kratke in široke. Ob tem pripominja, da niti za prve niti za druge ni bilo mogoče ugotoviti porekla. Raziskovalec dr. Paulke je torej l. 1931 našel na Blokah poleg starih ljudskih tudi moderne, kupljene, in najbrž še več modernih, doma narejenih smuči.

Vsi navedeni primeri govore o zanimanju za bloško smučanje med domačimi smučarskimi delavci in tudi med tujimi raziskovalci. To zanimanje je povzročilo pogostne obiske smučarjev na Blokah. Ker so bili obiskovalci

Po tečaju februarja 1928. Tečajniki so na svojih domačih smučeh, organizatorji na športnih. (Iz brošure R. Badjura »Bloško starosvetno smučanje in besedje«.)

opremljeni z modernimi športnimi smučmi tistega časa, so morali vplivati na širjenje modernega smučanja med tamošnjo mladino.

Sedaj bi bilo umestno ugotoviti, na kakšen način so domačini izdelovali domače, modernizirane smuči oziroma smuči, ki so bile podobne takratnim športnim. Za dokaz je bilo treba najti take doma narejene smuči ter ugotoviti, kdaj in po kakšnem vzorcu so bile izdelane. To ni bila lahka naloga, ker so bile skoraj vse smuči med vojno uničene, kolikor pa je bilo primernih, so bile izročene partizanom in se tudi niso ohranile. Upanje, da bi našli take smuči, je bilo majhno. Vendar vztrajno iskanje vsaj v enem primeru ni ostalo brez uspeha.

Smuči, ki so se ohranile, so sedaj v zbirki starih smuči Elanovega inštituta. Izdelal jih je Anton Drobnič na Lužarjih v bližini Velikih Lašč, ki je padel v eni od italijanskih ofenziv l. 1942. Njegov še živeči brat Alojz je tudi sodeloval pri izdelavi takšnih smuči. Izdelovala sta jih po vzorcu športnih kupljenih smuči, ki jih je imel učitelj iz šole pri Svetem Duhu pri Novi vasi. Smuči, o katerih je govor, so bile narejene sredi tridesetih let in opremljene s kupljenimi vezmi.

Zelo pomembna utegne biti izjava Alojza Drobniča, da so takrat takšne smuči izdelovali mladi fantje zato, ker se je dalo na njih mnogo bolje voziti. Stare, navadne bloške smuči so rabile in bile primerne predvsem za hojo v globokem snegu, za smuko pa so bile primernejše novodobne športne. Izjavil je tudi še, da so izdelali nekateri lepše in drugi manj lične, kar je bilo odvisno od spretnosti posameznika in kakovosti jesenovega lesa. Te moderne smuči so namreč za razliko od starih izdelovali le iz jesenovega lesa.

Morda je umestno ob tej priložnosti pripomniti, da so v tistih krajih in drugod na območju Bloške planote izdelovali suho robo, kar je še danes pri nekaterih hišah domača obrt. Zaradi tradicije in izkušenj v obdelavi lesa so si navadno izdelali prav dobre smuči. Ob teh modernih smučeh so zmerom uporabljali dve smučarski palici, ki so ju seveda naredili doma sami in opremili s krpljicami.

V tistem času, to je v tridesetih letih tega stoletja, so bili širom po Sloveniji že številni kolarji, ki so poklicno izdelovali športne smuči. Da tudi na Notranjskem v neposredni bližini Blok ni bilo drugače, nam govori med drugim poročilo Lojzeta Mlakarja, ki živi v Ljubljani, sicer pa je notranjski rojak, doma z Babne police v Loški dolini. Zapisal je, da je pred vojno v Starem trgu pri Ložu izdeloval jesenove smuči kolar Janez Voljč.

V poročilu nadalje piše: »Po vzoru smuči iz Voljčeve delavnice sem si l. 1936/37 sam izdelal smuči iz gabrovega lesa z naravno krivino. Na krivini so bile smuči široke 9 cm, na sredini 7 in na koncu 8 cm. Čeljusti sem si izdelal iz stare ključavnice, leskove palice pa sem opremil s krpljicami iz trstike od starega dežnika. Ob začetku vojne so te smuči ostale pri mojem sorodniku v Pudobu. Njegov sin Darko se je še po vojni kakih deset let smučal na njih.«

Vsi zgoraj navedeni podatki dokazujejo prodor modernega smučanja na Notranjsko in tako tudi na Bloke. Omenjeno je bilo že, da nikjer drugod v

Sloveniji pri iskanju sledov o začetkih smučanja ni bilo mogoče najti kopije starih bloških smuči in tudi ne domačega izraza zanje. V Tržiču na primer starejši ljudje še danes imenujejo smuči »ski« in v gornji Savski dolini »ški«. Poudarjeno je tudi že bilo, da vsi doslej znani podatki govore v prid ugotovitvi, da je moderno smučanje prišlo v Slovenijo iz tujine.

Navkljub temu pa je treba stari bloški smuški kulturi priznati pri začetnem prodoru modernega smučanja v Slovenijo dvojni vpliv. Na prvem je domača smuška terminologija, ki jo je zbral in sistematično obdelal Rudolf Badjura. Še pomembnejši pa je vpliv spoznanja, ki ga je zapustilo smučanje na Blokah kot slovenska narodna dediščina. To je imelo močan propagandni odraz pri širjenju modernega smučanja v celotni Sloveniji že v letih pred prvo svetovno vojno in zlasti po njej.

O tem, kako se je med obema vojnama širilo na Notranjskem organizirano športno smučanje v okviru smučarskih društev in sekcij — kar je tudi dalo temelj za današnje množično razširjeno smučanje — pa bi bila potrebna posebna študija.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv JZSS (Jugosl. zimskosportski savez). Fasc. I. Mapa I. Zvezek 4. Knjižnica Visoke šole za tel. kulturo, Ljubljana.

Bevk Jože: Huda zima na Blokah in raba šmečev. Kmetijske in rokodelske novice. Str. 62—66, 1845, Ljubljana.

Gorec Joso: Spomini. Poglavje »Sodobno smučanje«. Arhiv Visoke šole za tel. kulturo. Ljubljana.

Hace Matevž: Smučine v mesečini. Ljubljana. Delo 31. 3. in 1. 4. 1971.

Mehl Erwin: Grundriss der Weltgeschichte des Schifahrens. Zal. V. K. Hoffmann. 1964.

Obholzer Anton: Geschichte des Schilaufs mit besonderer Berücksichtigung Mitteleuropas. Wien—Leipzig. 1935.

Orel Boris: Ljudske smuči na Slovenskem. Ljubljana. Separatni odtis Slov. etnografa št. IX. 1956.

Orel Boris: Bloške smuči. Slov. akademija znanosti in umetnosti. 1964. Ljubljana.

Schollmayer E. H.: Auf Schneeschuhen. 1893. Celovec.

Ulaga Drago: Naši najstarejši zapisi o smučanju. Ljubljana. 1951. Vodnik št. 5—6. Zveza za tel. kulturo.

Valvasor J. V.: Die Ehre des Herzogthums Krain, I. del. Poglavje 28, str. 583—586. L. 1689.

Matjaž Klemenčič
61000 Ljubljana, Mucherjeva 1

IZSELJEVANJE IZ NOTRANJSKE V OBDOBJU OD SREDE 19. STOLETJA DO DANES

Tako kot s celotnega slovenskega etničnega ozemlja so se Slovenci izseljevali tudi iz Notranjske. V tem prispevku bom poskušal kvantitativno oceniti obseg tega izseljevanja. Virov za kvantitativno analizo izseljevanja s slovenskega etničnega ozemlja v obravnavanem obdobju je precej. Na voljo so nam tako viri dežel izseljevanja kot tudi viri dežel priseljevanja. Za našo analizo bomo uporabili predvsem statistične vire dežele izseljevanja. Upoštevali bomo migracijske salde, to je presežke priseljevanja nad odseljevanjem[1]. Te podatke dobimo tako, da primerjamo dejanski prirastek prebivalstva med dvema posameznima ljudskima štetjema, se pravi razliko v številu prebivalstva med tema štetjema, z naravnim prirastkom oziroma presežkom rojenih nad umrlimi v tem obdobju. V obravnavanem obdobju so na slovenskem etničnem ozemlju oziroma na tistem njegovem delu, ki je bil do leta 1918 pod avstrijsko oblastjo, izvedli do prve svetovne vojne ljudska štetja po moderni metodi v letih 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. To ozemlje je bilo med svetovnima vojnama delno pod italijansko oblastjo, tako da moramo upoštevati tudi ljudska štetja, ki so jih izvedli v Italiji v letih 1921, 1931, 1936 in 1942. Upoštevati moramo seveda tudi jugoslovanski ljudski štetji v letih 1921 in 1931. Za povojno obdobje nam podatki o migracijskih saldih ne povedo kaj dosti o izseljevanju prebivalstva s tega področja, saj gre za obdobje največjega preseljevanja podeželskega prebivalstva v mesta.

V obravnavanem obdobju so se Slovenci množično izseljevali: do prve svetovne vojne predvsem v ZDA, industrijska središča v okviru Habsburške monarhije (Dunaj, Gradec), v Westfalijo, deloma pa tudi v Južno Ameriko. Po prvi svetovni vojni so se zlasti Notranjci izseljevali v Južno Ameriko, drugi pa pretežno v Kanado. ZDA so takoj po vojni močno omejile priseljevanje in ga leta 1924 praktično zaustavile. Po zakonu o priseljeniških kvotah iz leta 1924 se je namreč lahko priselilo v ZDA le nekaj več kot 600 prebivalcev iz Jugoslavije letno[2]. Po drugi svetovni vojni se je nadaljevalo intenzivno izseljevanje Slovencev iz SR Slovenije zlasti v Kanado, takoj po vojni pa je prišlo tudi do vala politične emigracije, usmerjenega pretežno v ZDA, Kanado in Južno Ameriko.

Kot dodatek k našemu statističnemu pregledu izseljevanja iz Notranjske bomo navedli tudi nekaj pomembnih slovenskih izseljencev, ki so po starših izvirali iz Notranjskega. S slovenskega etničnega ozemlja se je v letih 1857 do 1914 izselilo 178.020 več ljudi, kot se jih je na to ozemlje priselilo.

DEJANSKI IN NARAVNI PRIRAST PREBIVALSTVA PO OBDOBJIH V LETIH 1857 DO 1914

Obdobje	Dejanski prirast	Naravni prirast	Razlika
1857—1869	94.034	118.910	— 24.588
1870—1880	96.111	102.899	— 6.788
1881—1890	80.341	124.360	— 44.019
1891—1900	72.168	133.375	— 61.207
1901—1910	145.356	182.136	— 36.780
1911—1914	61.832	66.480	— 4.648
Skupaj 1857—1914	550.130	728.160	— 178.020

Kot je razvidno iz gornje tabele, se je največ ljudi s slovenskega etničnega ozemlja izselilo v zadnjih dveh desetletjih 19. in v prvem desetletju 20. stoletja. V tem obdobju se je s slovenskega etničnega ozemlja izselilo nad 150.000 ljudi več, kot se jih je na to ozemlje v tem obdobju priselilo. S podatki za primerjavo naravnega in dejanskega prirastka prebivalstva raz-

polagamo na ravni političnih okrajev. V našem primeru gre za politična okraja Logatec in Postojna. V letih 1857 do 1869 lahko ugotovimo v teh dveh političnih okrajih padec dejanskega števila prebivalstva, in to za 891 v Logatcu in 713 v Postojni. Pri tem moramo upoštevati, da je bilo leta 1857 popisano le prebivalstvo z domovinsko pravico, leta 1869 pa celotno prebivalstvo.

Na Kranjskem je v tem obdobju znašala razlika med naravnim in dejanskim prirastkom 38.188. Vendar pa nimamo podatkov o migracijskih saldih za to področje. Domnevamo, da se je v tem obdobju izselilo s področja Notranjske kakih 5.000 ljudi. Za naslednje obdobje — 1869 do 1880 — že razpolagamo tudi z migracijskimi saldi za politične okraje. Iz celotne Kranjske se je v tem obdobju izselilo 12.849 ljudi več, kot se jih je na to področje priselilo. Iz okraja Logatec in okraja Postojna pa se jih je izselilo 503 oziroma 3.119 več, kot se jih je priselilo. To pomeni, da je samo izseljevanje iz postojnskega okraja doseglo dobro četrtino vsega izseljevanja na Kranjskem.

Med 1880 in 1890 se je s Kranjskega izselilo 20.690 več ljudi, kot se jih je v to kronovino priselilo. Iz političnega okraja Logatec se je izselilo 1.670, iz postojnskega pa 3.401 prebivalcev več, kot se jih je priselilo na to področje. V letih 1890 do 1900 se je iz dežele Kranjske izselilo kar za 32.492 ljudi več, kot se jih je tjakaj priselilo. Iz okraja Logatec se jih je izselilo 4.038, iz okraja Postojna pa 3.341 več, kot se jih je tja priselilo.

V zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno se je s Kranjskega izselilo 34.601 več prebivalcev kot se jih je sem priselilo. Iz političnih okrajev Logatec in Postojna pa se jih je izselilo 4.347 oziroma 3.526 več, kot se jih je tja priselilo. V obdobju od 1910 do 1914 se je iz Kranjske izselilo 8.969 prebivalcev več, kot se jih je tjakaj priselilo. Za politični okraj Logatec je migracijski saldo 981, za postojnskega pa 1.060. Vse to obdobje je imela Ljubljana pozitivni migracijski saldo, kar pomeni, da se je del tistega prebivalstva, ki je izhajalo iz občin z negativnim migracijskim saldom, izselil v Ljubljano. Vendar pa številke pozitivnega migracijskega salda za Ljubljano v tem času niso tako visoke, da bi jih lahko smatrali za tako pomembne, da bi spremenile celotno sliko o izseljevanju iz Notranjske.

IZSELJEVANJE V OBDOBJU MED OBEMA VOJNAMA

V obdobju med obema vojnama je prišlo do spremembe političnih meja ravno na tem področju, saj je del Kranjske pripadel Italiji. Italija je dobila v celoti politični okraj Postojno, iz političnega okraja Logatec pa velik del sodnega okraja Idrija. Med letoma 1910 in 1921 je prebivalstvo na Kranjskem nazadovalo. Prebivalstvo političnega okraja Logatec je nazadovalo za 4.981, medtem ko je prebivalstvo postojnskega okraja napredovalo za 129 ljudi. V tem obdobju je prišlo do priseljevanja italijanskega uradništva na območje političnega okraja Postojna, s čimer si lahko razložimo ta porast prebivalstva. Po prvi svetovni vojni so se, kot smo že omenili v uvodu, spremenile smeri izseljevanja, saj se je prebivalstvo pričelo izseljevati v Južno Ameriko in Nemčijo, Francijo ter druge evropske dežele. Prav tako je zanimivo, da so se izseljevali iz Italije Slovenci predvsem v Južno Ameriko, medtem ko so iz jugoslovanske Slovenije odhajali predvsem v druge evropske dežele. V letih 1921 do 1931 se je iz političnega okraja Logatec izselilo 1.609 ljudi več, kot se jih je tja priselilo, medtem ko je bil v tem obdobju migracijski saldo za področje celotne jugoslovanske Slovenije 50.679. Po letu 1931 ni bilo v Dravski banovini nobenega popisa več, vendar imamo do leta 1939 podatke o številu prebivalstva, ki se je s tega področja izselilo. Toda ti podatki so zelo nepopolni, številke so prenizke. Tako naj bi se v desetletju 1929—1939 iz celotne Dravske banovine izselilo 7.898 ljudi v čezmorske dežele, v evropske pa 59.321. V tem okviru naj ugotovimo, da se je izseljevanje iz jugoslovanskega dela Notranjske nadaljevalo z nezmanjšano močjo tudi v zadnjem desetletju. Vendar tega ne moremo statistično dokazati. V italijanskem delu slovenskega ozemlja je bil migracijski saldo + 15.349, kar lahko razlagamo s prihodom italijanskega uradništva zlasti v Koper in Sežano. V političnem okraju Postojna je bil ta saldo še vedno negativen — 203 ljudi. V obdobju 1921 do 1936 pa je bil saldo negativen že na celotnem področju: — 3.718, v Postojni — 811. Naslednji popis so izvedli leta 1942, ko je bil selitveni saldo za Slovensko Primorje brez Trsta in okolice od 1936. do 1942. leta — 1.591, glede italijanskega dela Notranjske pa nimamo podatkov.

Za obdobje po drugi svetovni vojni je značilno, da je to področje v celoti pripadlo Jugoslaviji. Izseljevanje se tudi v tem obdobju ni uneslo oziroma se je nadaljevalo z nezmanjšano hitrostjo. Za to obdobje je značilen najprej val politične emigracije, nato pa še valovi ekonomske migracije od leta 1950 dalje. Iz Notranjske je bilo doma kar precejšnje število političnih

emigrantov[3]. S številčnimi podatki za to obdobje seveda ne razpolagamo niti nimamo podatkov o obsegu izseljevanja iz Notranjskega za kasnejša obdobja.

Iz Notranjske izvira precej pomembnih slovenskih izseljencev. Slike Georgea H. Prusheka, čigar mati je bila Notranjka, so krasile Slovenski narodni dom v Clevelandu. Frank Mlakar[4], ameriško-slovenski pisatelj, čigar mati je bil doma z Notranjskega, je bil ožji sodelavec Louisa Adamiča, njegov tajnik in pomočnik urednika glasila Common Council for American Unity. Tudi mati Johna Blatnika, člana ameriškega Kongresa, šefa ameriške misije pri slovenskem Glavnem štabu NOV in POS, ki je prvi obvestil predsednika Trumana, da gre ob sporu Tita s kominformom zares[5], je bila Notranjka. In končno je iz Notranjske izviral tudi rod Georgea Kraigherja[6], generala ameriške vojske, ki je vodil Office of Strategic Service za Balkan.

OPOMBE

1 Živko Šifrer, Statistični podatki o izseljevanju s slovenskega ozemlja, tipkopis v knjižnici PZE za geografijo Filozofske fakultete.
2 Annual Reports of the Commissioner of the Immigration, Washington, D. C., 1924.
3 Rado Genorio, Izseljevanje Slovencev v Kanado po drugi svetovni vojni, raziskovalna naloga Inštituta za geografijo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani (priloga karte).
4 Danica Dolenc, Slovene-American Author Frank Mlakar, referat na seminarju »The Role of Ethnicity in American Society« v Dubrovniku 13. oktobra 1980; slovenski prevod referata: Slovenski ameriški pisatelj Frank Mlakar (1913—1967), Dialogi 1981 št. 3—4, str. 235—241.
5 in 6 Intervju z Johnom Blatnikom v Washingtonu D. C., decembra 1980

PODRUŽNICE »DRUŽBE SV. CIRILA IN METODA« V SODNIH OKRAJIH LOGATEC IN LOŽ DO PROPADA AVSTRO-OGRSKE

mag. Andrej Vovko
Slovenski šolski muzej,
61000 Ljubljana, Poljanska 28

Proti koncu 19. stoletja je Taaffejeva »politika drobtinic« do avstrijskih Slovanov nekoliko zaustavila njihovo dotedanje raznarodovanje, katerega eno najuspešnejših orodij je bilo šolstvo. Nemški, italijanski in madžarski nacionalistični agresivni krogi so kmalu zaznali nevarnost za svoje načrte ter so ustanovili svoja zasebna napadalna šolska društva, ki naj bi z zasebnimi šolami dopolnjevala uspehe javnih avstro-ogrskih šol. Nastali so »Deutscher Schulverein«, »Pro Patria« in madžarski »Julian«. »Pro Patrio« so avstrijske oblasti sicer prepovedale, vendar je namesto nje nastala »Lega Nazionale« z istimi cilji in metodami dela.

Ta raznarodovalna šolska društva so na naših tleh ustanovila vrsto otroških vrtcev in šol, v katere so zlepa, z zvijačami ali z izkoriščanjem ekonomske odvisnosti naših ljudi spravljala slovenske otroke in jih potujčevala. Vsiljevala so občinam ugodne kredite za gradnjo šol, v zameno pa so zahtevala uvedbo prebivalstvu tujega učnega jezika, za otroke organizirala božičnice, miklavževanja, brezplačne učne knjige in podobno.

Od avstrijskih Slovanov so se takim društvom, v njihovem primeru nemškemu »Schulvereinu«, prvi postavili po robu Čehi, ki so ustanovili svojo zasebno šolsko obrambno družbo »Osrednjo šolsko matico«. Njihovemu vzoru so kot že večkrat prej — pomislimo samo na »Sokola« — sledili tudi Slovenci.

Leta 1885 so izrabili razburjenje, ki je nastalo ob odprtju šulferajnskega vrtca v Ljubljani ter ustanovitvi podružnice tega društva v Tržiču na Gorenjskem, kot tudi proslavljanje 1000-letnice smrti sv. Metoda in ustanovili svojo »Družbo sv. Cirila in Metoda« (CMD) (1). Pobudo zanjo je dal leto dni prej v nepodpisanem članku v »Slovenskem narodu« poznejši trnovski župnik in eden najvidnejših predstavnikov liberalno usmerjenih slovenskih duhovnikov, Ivan Vrhovnik (2).

»Družba sv. Cirila in Metoda« je nastala z nalogo, »vsestransko podpirati in pospeševati slovensko šolstvo na katoliški podlagi«, v njej pa v začetnem obdobju zasledimo neke elemente verskih bratovščin, npr. redne letne maše za žive in mrtve »družbenike«, kot tudi določeno zgledovanje po »Mohorjevi družbi«. S temi ukrepi so skušali v CMD pritegniti duhovščino, ki je bila v začetnem obdobju v njej res navzoča v veliki meri (3).

»Družba sv. Cirila in Metoda« je precej časa delovala v slogaškem duhu in je preživela tudi »ločitev duhov«, čeprav so v njej prevladovali liberalni elementi. Ta sloga je bila v veliki meri sad delovanja njenega prizadevnega predsednika, duhovnika Toma Zupana. Leta 1907 je prišlo na letni skupščini CMD v Bohinjski Bistrici do najvidnejšega preloma v njenem delovanju v obdobju Avstro-Ogrske. Malo pred skupščino se je Zupan umaknil v pokoj, pri volitvah za vodstvo Družbe pa sta zmagali liberalna ter narodno-radikalna skupina. Odločilno vlogo pri tem preobratu je imel narodni radikalec in poznejši liberalni voditelj Gregor Žerjav, klerikalni člani CMD pa so demonstrativno zapustili zborovanje, v naslednjih letih pa tudi »Družbo«, saj so leta 1910 ustanovili svoje šolsko društvo »Slovenska straža« (4). Razcep v Bohinjski Bistrici je prinesel CMD novega življenja, njeno plodno rast pa je prekinila prva svetovna vojna.

Na tem mestu ni naš namen, da bi temeljiteje prikazali delovanje CMD, za kar bi bilo seveda potrebno dosti več prostora, vseeno pa naj opozorimo na nekatere značilnosti te šolske obrambne organizacije. CMD je bila zasebna družba z relativno šibkim zaledjem, ki jo je za razliko od nemške ter italijanske družbe, za katerima sta stali mogočni sili Nemčije in Italije, vzdrževal zgolj slovenski narod. V izredno natančnih finančnih poročilih CMD moremo zaslediti le nekaj simboličnih čeških prispevkov, sicer pa le »pošten avstrijski denar, ne mark, lir ali celo rubljev«, kot je s ponosom ugotavljalo vodstvo »Družbe« (5).

CMD je bila tako pri zbiranju finančnih sredstev za svoje otroške vrtce in šole navezana skoraj izključno na svojo iznajdljivost. Ta na srečo ni bila

majhna, saj je znalo njeno vodstvo najti precej virov finančnih sredstev. CMD je poleg rednih letnih Vestnikov, oziroma od leta 1903 dalje Koledarjev (Vestnikov) zalagala in prodajala še vrsto knjig svoje »Knjižnice«, dohodke so ji prinašale vžigalice CMD, nabiralniki, založništvo raznega blaga od kave, čaja in ruma do čistila za kovine ter steklenih cilindrov za petrolejke, razglednice, narodni kolek, ki so ga uvedli na pobudo narodno-radikalnih študentov spet po češkem vzoru, nabirki v raznih slovenskih časopisih, predvsem v »Slovenskem narodu«, v največji meri pa podružnice CMD in posamezni darovalci.

Tako zbran denar je šel za gradnjo in vzdrževanje stavb ter plačevanje učiteljev in vzgojiteljic na družbenih šolah in vrtcih, za podpiranje nekaterih drugih šolskih zavodov, zlasti v Gorici, za pomoč ter posojila javnim slovenskim šolam ter za štipendiranje slovenskih dijakov in študentov. Največje uspehe je CMD dosegla v Trstu, kjer je imela tri šole in osem vrtcev, v Gorici z osnovno šolo in vrtcem ter dvema podpiranima vrtcema, v Krminu s šolo in vrtcem (6). Glavna postojanka CMD na Štajerskem je bila šola na Muti, na Koroškem pa osnovna šola v Št. Rupertu pri Velikovcu. V tej najbolj ogroženi slovenski pokrajini CMD iz raznih vzrokov ni mogla uresničiti svojih načrtov (7). Na Kranjskem je CMD delovala zlasti na Jesenicah in na robovih kočevskega nemškega otoka, kjer je skušala zajeziti njegovo širjenje. Slovensko Istro je CMD prepustila istrski »Družbi sv. Ćirila i Metoda«, ki je nastala leta 1893 po zgledu slovenske.

Kot že rečeno so bile podružnice CMD poleg darov in oporok mecenov glavni vir finančnih sredstev. Omrežje podružnic je ob koncu Avstro-Ogrske bolj ali manj gosto prekrivalo slovensko etnično ozemlje razen Prekmurja, ki je bil v ogrski polovici in vanj v duhu svojih pravil ni posegala. Postojanke je CMD imela tudi v Gradcu, na Dunaju in v Leobnu, neodvisno omrežje podružnic pa je delovalo tudi v Severni Ameriki. Podružnični člani so bili dolžni plačevati določeno članarino glede na kategorijo svojega članstva. Kategorije so bile povezane s stopnjo pravic, ki so jih ti člani potem uživali. »Najtežji« so bili družbeni pokrovitelji z enkratnim plačilom 100 goldinarjev oziroma po letu 1897 200 kron (1 goldinar je bil vreden 2 kroni), sledili so jim ustanovniki z enkratnim plačilom 10 goldinarjev oziroma 20 kron. Manj pravic so imeli letniki, ki so vsako leto plačali po goldinar oziroma 2 kroni, najmanj pa podporniki, ki jih je članstvo v CMD »stalo« 10 krajcarjev letno. Obe nižji kategoriji članstva sta dobili nekaj pravic šele po letu 1907. Poleg teh rednih dohodkov so podružnice zbirale in pošiljale centrali CMD v Ljubljano tudi izredne dohodke, ki so bili v glavnem izkupiček raznih podružničnih prireditev (veselic, plesov, koncertov, božičnic in podobnega).

Vodstvo CMD je večkrat naglašalo, naj podružnice ne bodo le njeni nabiralniki, ampak kulturna žarišča narodnega osveščanja, podružnične odbore pa je opozarjala, naj ob koncu vsakega koledarskega leta pošljejo natančen obračun svojih dohodkov ter poročilo o sestavi odborov, kjer naj navajajo tudi

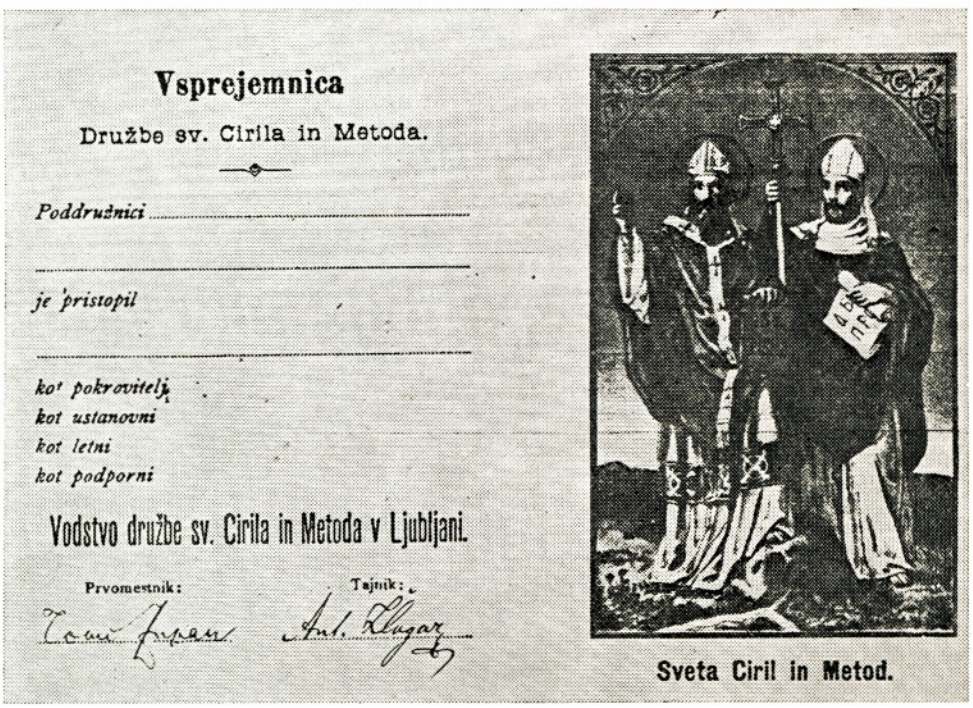

Sprejemnica v Družbo sv. Cirila in Metoda iz obdobja pred letom 1900

poklice, češ da bodo ti podatki pomembni za kasnejše slovensko zgodovinopisje. Ob proučevanju omrežja podružnic CMD lahko ugotovimo, da so podružnice ta opozorila upoštevale v različni meri, še najteže so spravljale na papir poklice članov. Kljub temu moremo na osnovi ohranjenih podatkov v neki meri spremljati delovanje podružnic in ugotoviti nekatere značilne poteze njihovega razvoja.

Podružnice so praviloma nastale kot sad delovanja enega ali nekaj navdušenih in osveščenih Slovencev in so se po navadi v prvih letih zelo odločno lotile dela. Znaki dejavnosti so bili seveda veliko število članov, še zlasti tistih iz višjih kategorij, pogosto menjavanje odborov in kajpak visoki denarni prispevki. Dogajalo se je, da je tisti, ki je dal pobudo za podružnico, takoj po njenem ustanovnem zboru ali potem, ko so jo oblasti potrdile, zapustil kraj, in podružnica je bila v žargonu CMD »mrtvorojena«. Navdušenje se je pogosto ohladilo, podružnice niso več pošiljale denarnih prispevkov ne poročil o številu članov in imenih odbornikov, ali pa se imena odbornikov vlečejo v nedogled ob prazni podružnični »mošnji«. Take podružnice so »spale«. Po pravilih CMD je bila »speča« tista podružnica, ki leto dni ni poslala nobenega finančnega prispevka. Take podružnice so imele na razpolago dve poti: da jih črtajo ali da oživijo.

V začetku dvajsetega stoletja je CMD pretresala precejšnja kriza, ob kateri je »spala« kar tretjina podružnic, od katerih so jih morali precej črtati, še zlasti na Koroškem. Leto 1907 je prineslo mnogim oživitev, še zlasti pa sprožilo val nastajanja novih podružnic, ki so zvečine uspešno delovale do prve svetovne vojne. Ta je spet razredčila podružnične vrste, njihove odbore in zbrani denar. Kljub temu pa je bilo leto 1918 za podružnice finančno najuspešnejše v avstro-ogrskem obdobju, saj so tedaj zbrale največ denarja (pri čemer pa ni upoštevana inflacijska stopnja), in sicer 115.127,96 kron. Levji delež te vsote je podobno kot vsa vojna leta pripadal tržaškim podružnicam CMD, ki so bile tudi sicer najuspešnejše v slovenskem merilu.

Podružnice CMD so bile mešane, moške ali ženske. Prav »Družba sv. Cirila in Metoda« je bila ena od prvih okolij, v katerih so se mogle enakopravno uveljavljati tudi ženske. Te so bile v povprečju precej bolj delavne od njihovih moških kolegov »družbenikov«. Ko pregledujemo poklicno sestavo ženskih podružnic, opažamo za tisti čas značilno navajanje poklicev. Ženske so mogle biti takrat predvsem učiteljice, ob redkih izjemah še nekaterih drugih poklicev (trgovke, posestnice, gostilničarke, otroške vzgojiteljice, modistke itd.), v glavnem pa so označene z moževim ali očetovim poklicem. Pri spremljanju njihovega delovanja povzroča nekaj težav spreminjanje njihovih priimkov ob porokah, ki ga je včasih mogoče zaslediti, včasih in zlasti v večjih podružnicah ob več enakih imenih pa tudi ne. Prav tako je včasih težko zaslediti tiste, ki so jih po službeni dolžnosti prestavljali iz kraja v kraj in so delovali v več podružnicah v različnih delih Slovenije. Posebno vprašanje je tudi obdobje prve svetovne vojne, ko vodstvo CMD ni več navajalo podružničnih odborov in je precej težko ugotavljati, kdo od odborov iz leta 1914 je preživel vojno na svojem mestu.

Preden si ogledamo tabele podružnic iz sodnih okrajev Logatec in Lož v obdobju 1886—1918, navedimo okrajšavo: za znakom + so navedeni tisti pokrovitelji, ki so po letu 1908 vplačali najmanj 200 kron v obrambni sklad CMD, ki je bil protiutež Roseggerjevemu skladu nemškega Schulvereina (8).

TABELE PODRUŽNIC SODNI OKRAJ LOGATEC

Begunje pri Cerknici
Ustanovljena z odlokom deželne vlade št. 10.511 26. 11. 1886

Leto	Pokrovitelji	Ustanovniki	Letniki	Podporniki	Skupaj	Prispevek (kron)
1886	—	—	—	—	—	250,50
1887	—	10	26	5	41	—
1888	—	10	26	5	41	—
1889	—	10	26	5	41	—
1890	—	10	26	5	41	30
1891	—	10	26	5	41	—
1892	—	10	26	5	41	6
1893	—	10	26	5	41	6
1894	—	10	26	5	41	—
1895	—	10	26	5	41	—
1896	—	—	—	—	—	—
1897	—	10	—	—	10	—

1900	—	—	—	—	10	—
1903	—	10	—	—	10	—
1904	—	10	—	—	10	—
1905	—	10	—	—	10	—
1906	—	—	—	—	10	—
1907	—	10	—	—	10	—
1908	—	—	—	—	—	—
1909	črtana					

Odbor podružnice

Predsednik: Matej Kljun, kurat, (Begunje), 1886—1891.
Tajnik: Josip Žirovnik, nadučitelj, 1890—1892.
Blagajnik: T. Bonač, posestnik, 1890—1892.
Namestnik predsednika: Juraj Meden, posestnik, 1890—1892.
Odbornika: Fr. Otoničar, 1890—1892, Josip Meden, 1890—1892.

Logatec (moška)

Ustanovljena 6. 1. 1887

Leto	Pokrovitelji	Ustanovniki	Letniki	Podporniki	Skupaj	Prispevek (kron)
1886	—	—	—	—	—	127,20
1887	—	—	—	—	—	—
1888	—	—	—	—	50	—
1889	—	—	—	—	—	35,80
1890	—	—	—	—	—	—
1891	—	—	—	—	—	38,80
1892	—	—	—	—	—	—
1893	—	—	—	—	—	—
1894	—	—	—	—	—	—
1895	—	—	—	—	—	—
1900	—	—	—	—	—	—
1901	—	—	—	—	—	—
1902	—	—	—	—	—	52
1904	1	—	30	—	31	—
1905	1	—	30	—	31	161
1906	1	—	30	—	31	72
1907	1	—	50	—	51	102
1908	1	—	51	—	52	102
1909	1	—	50	—	51	324
1910	1 + 1	—	46	—	48	14,50
1911	2 + 2	—	58	—	62	293
1912	2 + 2	—	53	—	57	910
1913	2 + 2	—	53	—	57	81
1914	2 + 3	—	53	—	58	104,20
1915	—	—	—	—	—	52,60
1916	—	—	—	—	—	4
1917	—	—	—	—	—	—
1918	—	—	—	—	—	703,50

Odbor podružnice

Predsedniki: Lovro Bergant, župnik, 1889—1890, Tomo Tolazzi, 1894—1898, Josip Prevec, sodnik, 1904—1911, Josip Tolazzi, železniški uradnik, trgovec in posestnik, 1911—1912, Franjo Hodnik, posestnik, 1912—1913, Avgust Kraigher, trgovec, 1913—1918 (?).

Tajniki: Lovrencij Perko, učitelj, 1904—1905, Ivan Hočevar, davčni uradnik, 1905—1906, Viktor Damian, davčni praktikant, 1906—1907, Stanislav Legat, nadučitelj, 1907—1910, Ivan Rihar, posestnik, trgovec in gostilničar 1910—1911, Avgust Kraigher, 1911—1913, Ožbolt Branko, 1913—1918 (?).

Blagajniki: Jakob Milavec, davčni uradnik, 1904—1906, Ivan Arko, zasebnik, 1906—1907, Valentin Vončina, sodni uradnik v. p., 1907—1909, Ivo Lavrič, davčni uradnik, 1909—1910, Dominik Dereani, davčni uradnik, 1910—1911, Anton de Gleria ml., trgovec, 1911—1918 (?).

Namestniki predsednika: Matija Monetti, postajenačelnik, 1904—1905, Ivan Rihar, 1905—1906, Valentin Vončina, 1906—1907, Franc Majdič, živinozdravnik, 1907— 1910, Valentin Žun, finančni komisar, 1910—1911, Tomo Tolazzi, 1911—1912, Josip Tolazzi, 1912—1913.

Odborniki: Valentin Gradišnik, solicitator, 1904—1906, Anton Dolenec, železniški uradnik, 1904—1906, Josip Tolazzi, 1905—1911, Alojz Smole, zasebnik, 1906—1907, Fr. Jurca, okrajni tajnik, 1907—1908, 1909—1910, Fr. Strmole, davčni kontrolor, 1907—1908, 1909— 1910, Ivan Rihar, 1907—1910, 1911—1912, Rudolf Pupis, trgovec, 1910—1911, Ivan Skerl, 1911—1912, Josip Rus, 1911—1912, Ivan Bajc, 1911—1912, Anton Bajc, železniški mojster, 1912—1913, Fran Korenčan, trgovec in posestnik, 1912—1913.

Logatec (ženska)

Ustanovljena z odlokom deželne vlade št. 9.854, 21. 8. 1892

Leto	Pokrovitelji	Ustanovniki	Letniki	Podporniki	Skupaj	Prispevek (kron)
1892	—	3	50	7	60	160,90
1893	—	3	50	7	60	156
1894	—	3	40	10	53	82
1895	—	3	40	10	53	101,60
1896	—	—	—	—	—	200
1897	2	3	40	10	55	274
1898	—	—	—	—	—	119
1899	—	—	—	—	—	58
1900	3	3	40	10	56	200
1901	—	—	—	—	—	312,40
1902	—	—	—	—	—	74,40
1903	5	4	32	—	41	—
1904	6	4	32	—	42	250
1905	6	4	32	—	42	50
1906	6	4	37	—	47	74
1907	6	4	34	—	44	291,72
1908	6	4	55	—	65	510,13
1909	6	4	—	—	—	335
1910	6 + 1	4	50	—	61	112,50
1911	7 + 2	—	49	—	58	200
1912	7 + 2	—	46	—	55	147
1913	7 + 2	—	46	—	55	198
1914	7 + 2	—	55	—	64	21,20
1915	—	—	—	—	—	—
1916	—	—	—	—	—	58
1917	—	—	—	—	—	—
1918	—	—	—	—	—	3.438,91

Odbor podružnice

Predsednice: Marija Gruntar, 1892—1893, Josipina Tolazzi, 1894—1906, Josipina Mazi, posestnica in hotelirka, (Dolnji Logatec), 1906—1909, 1910—1918 (?).

Tajnice: Marija Ribnikar, učiteljeva žena, 1892—1894, Mimi Tolazzi, trgovčeva hči, (Dolnji Logatec) 1894—1896, Ivanka Arko, 1897—1898, Ivanka Šega, 1900—1906, Evgenija Pehani, učiteljica, (Dolnji Logatec), 1906—1908, Mara Palme, učiteljica, 1908—1909, Ema Tavčar, žena gozdnega komisarja, 1910—1911, Mimi Mulley, 1911—1912, Zinka Smole, 1912—1918 (?).

Blagajničarke: Frančiška Rihar, posestnikova žena, 1892—1894, Ivanka Arko, 1894—1896, Alojzija Skale, 1897—1898, Mimi Tolazzi, 1900—1908, Marija Legat, 1908—1909, Leopoldina Mulej, 1910—1918 (?).

Namestnice predsednika: Marija Levičnik, žena davčnega nadzornika, 1892—1894, Marija Ribnikar, 1894—1896, Amalija Majdič, 1897—1898, Josipina Mazzi, 1900—1906, Terezija Smole, posestnikova žena, (Dolnji Logatec), 1906—1908, Ana Kraut, 1908—1909, Marija Legat, učiteljeva žena, 1910—1911, Ana Kraut, 1911—1912, Josipina Sicherl, 1912—1918 (?)

Odbornice: Amalija Majdič, 1892—1896, Ivanka Arko, 1892—1894, Frančiška Rihar, 1894—1896, Ana Turk, 1897—1898, Mimi Tolazzi, 1897—1898, Evgenija Pehani, 1900—1906, Mici Puppis, trgovčeva hči, (Gornji Logatec), 1900—1907, Marica Benedek, (Rovte), 1900—1906, Marija Lenassi, (Logatec), 1900—1906, Marija Šušteršič, (Hotedršča), 1900—1907, Lojzka Delak, učiteljica, (Gornji Logatec), 1906—1907, Marija Drabek, trgovčeva žena, 1906—1907, Mimi Mazi, 1906—1907, Mici Strmole, uradnikova žena, 1906—1909, Irma Lenassi, županova žena, 1906—1907, Marija Meze, posestnikova hči, 1907—1908, Iva Smole, učiteljica, posestnikova hči, 1907—1909, Klementina Vončina, žena sodnega

uradnika, 1907—1909, Ana Lavrič, 1908—1909, Štefanija Kokolj, učiteljica, 1910—1912, Antonija Marusig, posestnica, 1910—1912, Karolina Bajc, 1910—1913, 1914—1918 (?), Josipina Korenčan, 1910—1913, 1914—1918 (?), Josipina Sicherl, 1911—1912, Lina Pino, 1912—1913, 1914—1918 (?)

Cerknica, Planina in okolica (sedež Rakek)

Ustanovljena z odlokom deželne vlade št. 11.278, 30. 8. 1892

Leto	Pokrovitelji	Ustanovniki	Letniki	Podporniki	Skupaj	Prispevek (kron)
1892	—	—	—	—	—	238
1893	1	—	114	1	116	482,78
1894	1	—	114	1	116	154
1895	1	—	84	1	86	282
1896	—	—	—	—	—	105,60
1897	2	—	84	1	87	260
1898	—	—	—	—	—	30,10
1899	—	—	—	—	—	—
1900	2	—	84	1	87	66
1901	—	—	—	—	—	110
1902	—	—	—	—	—	—
1903	2	—	55	—	57	—
1904	2	—	55	—	57	—
1905	2	—	—	—	—	40
1906	2	—	—	—	—	—
1907	2	—	—	—	—	—
1908	—	—	—	—	—	—
1909	črtana					

Odbor podružnice

Predsednici: Matilda Šebenikar, (Rakek), 1892—1898, Justina Peče, 1900—1905.

Tajnici: Marija Gale, (Cerknica), 1892—1894, Marija Werli, (Cerknica), 1894—1905.

Blagajničarki: Marija de Schiava, (Cerknica), 1892—1893, Klementina Piš, (Cerknica), 1893—1905.

Namestnici predsednika: Manica Milavec, (Cerknica), 1892—1898, Alfonza dr. Dereani, zdravnikova žena, 1900—1905.

Odbornice: Marija Zagorjan, (Cerknica), 1892—1898, Vekoslava Jeršan, (Unec), 1891—1898, Marija Kovšca, (Planina), 1892—1893, 1894—1898, Antonija Strgulec, (Begunje), 1892—1893, 1894—1905, Bučar, 1892—1893, Fani de Schiava, 1895—1905, Zofija Šerko (Cerknica), 1895—1905, Karolina Werli (Cerknica), 1895—1898, Marija Pogačnik, (Cerknica), Agneza Krajec, (Grahovo), 1895—1898, Franja Premrov, (Martinjak), 1895—1905, Karolina Gaspari, (Rakek), 1895—1898, Marija Zecha, (Rakek), 1895—1898, Marija Hieng, (Rakek), 1895—1898, Kristina Modic, (Ivanje selo), 1895—1898, Margareta Tratnik, 1900—1905, Manica Milavec, 1900—1905, Ernestina Schot, (Cerknica), 1900—1905, Marija Švigelj, (Kožlek), 1900—1905, Remšigar, (Žirovnica), 1900—1905, Amalija Krajec, (Grahovo), 1900—1905.

Unec

Ustanovljena z odlokom deželne vlade št. 8581, 13. 5. 1904

Leto	Pokrovitelji	Ustanovniki	Letniki	Podporniki	Skupaj	Prispevek (kron)
1904	—	—	—	—	—	104,67
1905	—	—	27	—	27	—
1906	—	—	20	—	20	72
1907	—	—	33	—	33	40
1908	—	—	27	—	27	60
1909	+ 3	—	23	—	26	46
1910	+ 4	—	25	—	29	118,50
1911	+ 4	—	20	—	24	40
1912	+ 4	—	17	20	41	50
1913	+ 4	—	27	—	31	54
1914	+ 4	—	22	—	26	44
1915	—	—	—	—	—	34
1916	—	—	—	—	—	35
1917	—	—	—	—	—	40
1918	—	—	—	—	—	144

Odbor podružnice

Predsednik: Avgust Bele, posestnik, trgovec in tovarnar, 1904—1918 (?).
Tajnik: Peter Repič, nadučitelj, 1904—1918 (?).
Blagajnik: Matilda Sebenikar, posestnica, 1904—1918 (?).
Namestniki predsednika: Lovro Sebenikar, 1904—1908, Anton Kozlevčar, postajenačelnik, 1908—1911,Ivan Gornik, železniški uradnik, 1911—1913, Makso Domicelj, trgovec in posestnik, 1911—1913.
Odborniki: Viljema Leskovic por. Repič, učiteljica, 1904—1913, Antonija Gnjezda, (Gnezda), posestnica, 1904—1918 (?), Makso Domicelj, 1911—1913, Božidar Schuller, nadučitelj, 1911—1913.

Cerknica in okolica (moška)

Ustanovljena z odlokom deželne vlade št. 4288, 18. 7. 1907

Leto	Pokrovitelji	Ustanovniki	Letniki	Podporniki	Skupaj	Prispevek (kron)
1907	—	—	30	—	30	61
1908	—	—	—	—	—	153,20
1909	+ 3	—	90	—	93	300,95
1910	+ 6	—	83	—	89	267,20
1911	1 + 8	—	89	—	98	176,40
1912	3 + 8	—	86	—	97	302
1913	1 + 10	—	75	—	86	155,08
1914	1 + 11	—	75	—	87	157,12
1915	—	—	—	—	—	83
1916	—	—	—	—	—	126
1917	—	—	—	—	—	—
1918	—	—	—	—	—	446

Odbor podružnice

Predsedniki: Josip Rohrmann, notar, 1907—1908, Jurij Gregorc, zdravnik, 1910—1912, Edvard Pogačnik, trgovec in posestnik, 1912—1918 (?).
Tajniki: Andrej Šest, nadučitelj, 1907—1908, Jurij Gregorc, 1909—1910, Friderik Negivetič, sodni uradnik, 1910—1912, Jurij Gregorc, 1912—1918 (?).
Blagajnik: Marija Werli, trgovka, knjigovodkinja, 1907—1908, 1909—1918 (?).
Namestniki predsednika: Anton Lavrenčič, kaplan, 1907—1908, Josip Červeny, zdravnik, 1909—1910, Anton Meden, posestnikov sin, 1910—1912, H. Završnik, notar, 1912—1918 (?).
Odborniki: Ivan Lavrič, posestnik in trgovec, 1907—1908, 1909—1910, Ivan Mahorčič, davkar, 1907—1908, 1909—1910, I. Krošelj, trgovski pomočnik, 1910—1912, Rajko Levstek, davčni uradnik, 1910—1913, Friderik Negovetič, 1912—1918 (?).

Planina in okolica

Leto	Pokrovitelji	Ustanovniki	Letniki	Podporniki	Skupaj	Prispevek (kron)
1910	—	—	—	—	—	100
1911	+ 1	2	61	—	64	100
1912	1 + 2	3	122	4	132	80
1913	1 + 2	3	40	—	46	80
1914	+ 2	3	40	—	45	65,15
1915	—	—	—	—	—	—
1916	—	—	—	—	—	—
1917	—	—	—	—	—	—
1918	—	—	—	—	—	—

Odbor podružnice

Predsednik: Fr. Kiauta, trgovec, 1910—1918 (?).
Tajnik: Josip Milavec, posestnik, 1910—1918 (?).
Blagajnik: Alojz Gartner, trgovec, 1910—1918 (?).
Namestnik predsednika: Jelica Gartner, trgovčeva hči, 1910—1918 (?).
Odborniki: Josipa Martinčič, posestnikova hči, 1910—1912, Anton Bernik, 1910—1912, Fran Martinčič, 1910—1912, Ivan Modrijan, 1910—1912, Fran Marhar, 1910—1912, Ivanka Kovšca, 1910—1912, Blaž Rupnik, 1910—1912, Ju-

lij Tršar, 1910—1918 (?), Leopold Kotar, 1910—1918 (?), Minka Klemenčič, 1910—1912, Lea Kovšca, 1912—1913, Ivan Boll, 1912—1918 (?), Ivanka Podboj, 1912—1913, Mirko Fegic, 1913—1918 (?), Anton Lavrič, 1913—1918 (?).

SODNI OKRAJ LOŽ

Stari trg pri Ložu (moška)
Ustanovljena z odlokom deželne vlade št. 15820/1893, 19. 1. 1893

Leto	Pokrovitelji	Ustanovniki	Letniki	Podporniki	Skupaj	Prispevek (kron)
1893	1	6	23	—	30	250,30
1894	1	6	23	—	30	180,38
1895	1	6	17	—	24	46
1896	—	—	—	—	—	200
1897	2	6	17	—	25	—
1898	—	—	—	—	—	224
1899	—	—	—	—	—	111,80
1900	2	11	47	—	60	105
1901	—	—	—	—	—	—
1902	—	—	—	—	—	—
1903	2	11	—	—	13	—
1904	2	11	—	—	13	—
1905	2	11	—	—	13	—
1906	2	11	—	—	13	—
1907	2	11	—	—	13	200
1908	4	—	67	2	73	290,14
1909	4 + 2	—	101	2	109	374
1910	4 + 2	—	87	—	93	—
1911	4 + 4	—	—	—	—	345,73
1912	4 + 4	—	40	—	48	131,87
1913	4 + 4	—	59	—	67	327,63
1914	4 +6	—	70	—	80	470
1915	—	—	—	—	—	2
1916	—	—	—	—	—	—
1917	—	—	—	—	—	—
1918	—	—	—	—	—	1.356

Odbor podružnice

Predsedniki: Fran Peče, trgovec in posestnik, 1893—1895, Ljudevit Weber, 1895—1896, Frančišek Strašek, notar, 1897—1898, Ferdo Vigele, učitelj, 1900—1915, Jakob Kogej, notar, 1908—1911, Milan Lah, poštar, 1911—1913, Alojzij Jagodic, davčni uradnik, 1913—1914, Ivan Benčina, posestnik in gostilničar, 1914—1918 (?).

Tajniki: Jakob Žebre, učitelj, 1893—1895, Ferdo Wögele (Vigele), 1897—1898, Josip Senčar, notar, 1900—1905, Justina Kozamernik, učiteljica, 1908—1909, Ferdo Vigele, 1909—1910, Viljem Mazi, 1910—1911, Ivan Grčar, davčni uradnik, 1911—1914, Alojzij Jagodic, 1914—1918 (?).

Blagajniki: Fran Kovač, trgovec, 1893—1895, Ferdo Wögele, 1895—1896, Ivan Benčina, posestnik, 1897—1905, Ladko Zakrajšek, posestnikov sin, 1908—1909, Edvard Zakrajšek, trgovec, 1909—1911, Jernej Fabjan, občinski tajnik, 1911—1918 (?).

Namestniki predsednika: Anton Levec, sodnik, 1893—1895, Fran Peče, trgovec, 1895—1900 (+), Franja Benčina, posestnikova hči, 1908—1911, Mara Lah, trgovčeva žena, 1911—1914, Tilka Jenko, zdravnikova žena, 1914—1918 (?).

Odborniki: Fran Strašek, 1893—1895, dr. Edvard Volčič, 1894—1895, Ivan Benčina, 1895—1897, Karol Kovač, gostilničar, 1895—1896, 1911—1913, Frančišek Žagar, posestnik, 1897—1898, Jakob Žebre, učitelj, 1897—1905, Ivan Žura, 1900—1905, Mara Lencan, davkarjeva hči, 1908—1909, Franjo Žagar ml., prokurist, lesni trgovec, 1908—1913, Makovec, 1908—1909, Ferdo Vigele, 1908—1909, Franjica Valenčič, učiteljica, 1909—1913, Justina Modic, 1910—1911, Milan Lah, 1910—1911, 1914—1918 (?), Marija Kosamernik, 1910—1911, Martin Bohte, sodni uradnik, 1911—1913, Gojmir Demšar, notar, 1911—1913, Josipina Vončina, učiteljica, 1911—1913, Tomaž Strle, 1911—1913, Leopold Benčina, posestnik in gostilničar, 1911—1913, Vilko Krajc, posestnik in mesar, 1913—1914, Ida Peče, 1913—1914, Mija Kranner, učiteljica, 1914—1918 (?), dr. Andrej Jenko, zdravnik, 1914, Franjo Škrbec, župan in posestnik, 1914—1918 (?).

Stari trg pri Ložu (ženska)
Ustanovljena 12. 2. 1893

Leto	Pokrovitelji	Ustanovniki	Letniki	Podporniki	Skupaj	Prispevek (kron)
1893	—	—	34	—	34	—
1894	—	—	34	—	34	203,70
1895	—	—	24	—	24	60,23
1896	—	—	—	—	—	—
1897	—	—	24	—	24	—
1898	—	—	—	—	—	28
1899	—	—	—	—	—	112,66
1900	—	—	24	—	24	28,10
1901 do 1908	—	—	—	—	—	—
1909	črtana					

Odbor podružnice

Predsednice: Olga Peče, trgovčeva žena, 1893—1895, Marija Weber, 1895—1897, Franja Žagar, trgovčeva žena 1897—1905.

Tajnice: Ivanka Modrijan, učiteljica, 1893—1894, Ivana Perušek, 1894—1895, Olga Gasperin, 1895—1897, Franja Neuberger, 1897—1905.

Blagajničarke: Franja Žagar, 1893—1895, Olga Peče, 1895—1897, Viktorija Peče, 1897—1905.

Namestnice predsednika: Franja Lah, županova žena, 1893—1895, Fani Žebre, 1895—1897, Kati Grohmann (Groman), 1897—1905.

Odbornice: Ivana Levec, sodnikova žena, 1893—1895, Ivana Mlakar, 1893—1895, Fani Rosina, 1894—1895, Jerica Rosina, 1895—1896, Marija Wigele (Vigele), 1895—1905, Olga Peče, 1897—1905.

Bloke (sedež Nova vas)
Ustanovljena z odlokom deželnega predsedništva v Ljubljani, št. 1252, 20. 4. 1910, »mrtvorojena« podružnica.

Če razvrstimo obravnavane podružnice glede na zbrana denarna sredstva, dobimo naslednjo lestvico:

1. Logatec (ženska),	ust. 1892	7.424.76 kron
2. Stari trg (moška)	ust. 1893	4.614,90 kron
3. Logatec (moška)	ust. 1887	3.177,60 kron
4. Cerknica (moška)	ust. 1907	2.227,95 kron
5. Cerknica (ženska)	ust. 1892	1.768,48 kron
6. Unec	ust. 1904	882,17 kron
7. Stari trg (ženska)	ust. 1893	432,74 kron
8. Planina	ust. 1910	425,15 kron
9. Begunje	ust. 1886	292,50 kron
10. Bloke	ust. 1910	— kron
Skupaj		21.246,25 kron

K tej vsoti bi bilo poleg dohodkov podružničnih prireditev, ki so jih po poročilih vodstva CMD prirejale zlasti ženske podružnice v Logatcu, Cerknici in Starem trgu, prišteti tudi nekaj pokroviteljnin. Te so v začetku vodili v vsoti vseh prispevkov podružnic, pozneje ločeno, po letu 1904 pa posebna rubrika pokroviteljnin spet odpade. K navedeni vsoti bi mogli torej prišteti še kak tisočak v kronah, kljub temu pa lahko ugotovimo, da so se obravnavane podružnice v slovenskem merilu kar dobro izkazale. To velja še posebej za logaško žensko podružnico, ki je na primer leta 1918 prispevala največ v takratni deželi Kranjski in je tudi sicer pri vrhu podružnic v obdobju 1886—1918. Prispevala je le kakih sto kron manj kot npr. mariborska ženska podružnica. V primerjavi z izdatki CMD je nabrana vsota približno zadoščala npr. za kritje plač učiteljev na tržaški cirilmetodski deški šentjakobski šoli v letu 1918 ali pa za nakup družbinega posestva pri Mariji Magdaleni v Trstu. Ob tem moramo upoštevati, da na tem področju ni bilo nobenih šolskih zavodov CMD in da je šlo tako za nesebično pomoč njihovim narodnostno ogroženim rojakom.

Med obravnavanimi desetimi podružnicami CMD najdemo vse značilnosti razvoja podružnic v vseslovenskem merilu. Naletimo na speče podružnice —

[Begunje, Logatec (moška), Cerknica (ženska), Stari trg (moška in ženska)] — na »mrtvorojeno« podružnico — (Bloke), na podružnice, ki so jih črtali — [Begunje, Cerknica (ženska), Stari trg (ženska)], — na oživelo podružnico — Logatec (moška) — na »nove« podružnice, nastale po skupščini v Bohinjski Bistrici — Cerknica (moška), Planina in Bloke, na različno delavne podružnice v času prve svetovne vojne, od katerih so nekatere dejansko prenehale delovati leta 1914 (Planina), druge pa so se občasno ali redko oglašale s prispevki in tako dokazovale, da so še pri življenju.

Zanimivo je, da je »pobralo« najstarejšo podružnico na tem področju (begunjsko), kot tudi, da so se nekatere »družbenice« črtane cerkniške ženske podružnice pridružile formalno sicer moški cerkniški; podobno je bilo tudi pri ženski in moški podružnici v Starem trgu.

Če odštejemo nekaj razlik (v pozitivnem smislu pri logaški ženski in v negativnem pri logaški moški podružnici), lahko tudi pri obravnavanih podružnicah zasledimo značilno črto razvoja, ki jo opazimo v vseslovenskem merilu. Začetnemu obdobju rasti sledi po letu 1900 padec, ki ga prekine leto 1907, tedaj se začenja drugo obdobje naglega vzpona, ki ga zavre ali marsikje celo prekine prva svetovna vojna, medtem ko v zadnjem vojnem letu zaznamo majhen vzpon. Podobno je tudi s poklicno sestavo podružničnih odborov, v katerih zasledimo zlasti posestnike, davčne in sodne uradnike, trgovce, gostilničarje ter učitelje kot tudi uslužbence železnic, duhovnike pa le do leta 1903.

Kot vidimo, so na videz suhoparna imena in številke v resnici lahko zelo zgovorne, vseeno pa jih nekoliko popestrimo z nekaj skopimi podatki o nekaterih vidnih »družbenikih« podružnic, ki jim tu posvečamo pozornost.

V logaški moški podružnici je deloval kot njen tajnik in podpredsednik gostilničar, trgovec in posestnik Ivan Rihar. V svoji gostilni je imel na vidnem mestu nabiralnik CMD, ki je »vsled pokojnikove vneme delal prave čudeže« (9). Trgovec in gostilničar Jožko Tolazzi je bil prav tako (seveda v drugih obdobjih) tajnik in podpredsednik logaške podružnice, razen tega pa podobno kot drugi podobni vneti javni delavci še odbornik raznih drugih društev. Umrl je 8. aprila 1936 (10).

Tiskovina vodstva CMD

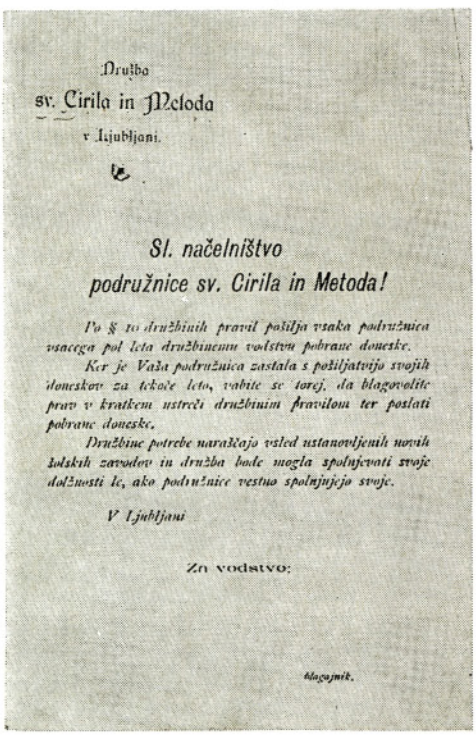

Družbo
sv. Cirila in Metoda
v Ljubljani.

Sl. načelništvo
podružnice sv. Cirila in Metoda!

Po § 10 družbinih pravil pošilja vsaka podružnica vsacega pol leta družbinemu vodstvu pobrane doneske.

Ker je Vaša podružnica zastala s pošiljatvijo svojih doneskov za tekoče leto, vabite se toraj, da blagovolite prav v kratkem ustreči družbinim pravilom ter poslati pobrane doneske.

Družbine potrebe naraščajo vsled ustanovljenih novih šolskih zavodov in družba bode mogla spolnjevati svoje dolžnosti le, ako podružnice vestno spolnjujejo svoje.

V Ljubljani

Za vodstvo:

tajnik.

NAVODILO
OTROŠKIM VRTNARICAM
DRUŽBE SV. CIRILA IN METODA.
ODOBRENO V VODSTVENI SEJI DNE 14. MARCA 1908.
SESTAVIL
FRAN SKULJ
UČITELJ V LJUBLJANI.
1908.
ZALOŽILA „DRUŽBA SV. CIRILA IN METODA" V LJUBLJANI.

Naslovna stran ene od publikacij iz »Knjižnice« CMD

V ženski logaški podružnici je kot podpredsednica in tajnica delovala Marija Ribnikar, rojena Arko, vdova po nadučitelju Vojtehu. Umrla je 5. decembra 1932 v Ljubljani (11).

Matilda Sebenikar je bila posestnica in poštarjeva žena na Uncu. Po rodu je bila iz Tomšičeve družine iz Trebnjega in teta generala Maistra. V mlajših letih je pesnikovala pod psevdonimom Desimira. Najprej je bila predsednica cerkniške ženske podružnice, nato njena blagajničarka, po ukinitvi te podružnice pa blagajničarka podružnice na Uncu. Umrla je 12. septembra 1933, »v častitljivi starosti 86 let« (12). V tej podružnici je kot tajnik in blagajnik deloval prizadevni učitelj Peter Repič, ki je umrl 27. 3. 1927 (13).

V moški podružnici v Starem trgu je posle blagajnika opravljal 11 let trgovec in gostilničar Ivan Benčina, ki je umrl 31. decembra 1935. Bil je »vnet rodoljub in vsestransko delaven in požrtvovalen za napredek svojega kraja« (14).

Utrip življenja v CMD pa moremo razbrati tudi iz njenih letnih skupščin. Taka skupščina je bila 2. avgusta 1906 »ob ogromni udeležbi v lepi narodni vasi Logatcu«. Udeležence skupščine so na logaški železniški postaji sprejeli člani obeh logaških podružnic s predsednikom Josipom Prevcem na čelu, Mici Puppis pa je izročila predsedniku CMD Tomu Zupanu »krasen, s trobojnicami okrašen šopek« ... »Potem ko so okrasile narodne gospice došlece z ljubkimi šopki, so odšli skupščinarji v Dolenji Logatec, ki je bil okičen z izključno narodnimi zastavami« (15). Tu je »skupščinarje« ob slavoloku pozdravil župan Adolf Mulley, v imenu dolnjelogaškega gasilskega društva, tamburašev in bralnega društva pa Josip Smole. V odgovoru je Zupan pozval županstvo, naj v spomin na ta dan kolkuje vse uradne listine z narodnim kolkom.

Na vsej poti od kolodvora do Gornjega Logatca so stali mlaji, pri slavoloku v Gornjem Logatcu pa so »skupščinarje« pričakali župan Julij Lenassi z občinskimi odborniki, župnik Josip Lavrič, prvič pa se je skupščine CMD udeležila tudi šolska mladina, v katere imenu je izročila Zupanu šopek Katinka Punčuh. Ob »grmenju topičev z bližnjega griča« so odšli »skupščinarji« na zajtrk na županov vrt, nato pa v župnijsko cerkev v Gornjem Logatcu, kjer je župnik Lavrič maševal za žive in mrtve družbine dobrotnike. Skupščina sama je bila od 11. do 12.30 na vrtu hotela »Kramar«. Iz njenega poteka lahko razberemo že nekaj dejavnikov, ki so pripeljali do »udara« naslednje leto v Bohinjski Bistrici. Že na logaški skupščini so bili zelo glasni narodno radikalni študentje, ki so prvikrat dosegli, da skupščina ni poslala vdanostne brzojavke cesarju Francu Jožefu, kar je bil sicer običaj (16). Klice razcepa je mogoče opaziti tudi pri volitvah, kjer sta se pojavili dve listi in so šele po »jako burnih prizorih ... (in) vsled trdoljubljivega posredovanja okrožnega zdravnika na Vrhniki dr. Janka Marolta« sprejeli kompromisno listo.

Po končani skupščini je kakih šestdeset udeležencev skupščine kosilo na vrtu hotela »Kramar«. Manjkalo ni sicer tradicionalnih zdravljic, po kosilu pa so nastopili tamburaši pod vodstvom študenta Toma Tolazzija in mešani pevski zbor, ki ga je vodil organist Anton Vilar. Postavili so tudi paviljone, »v katerih so v narodni noši stregle gospice z najrazličnejšim: z jestvinami, s pijačo, a tudi s srečkami, razglednicami«. »Skupščinarji« so odšli z Logatca z večernim vlakom, »prisrčno se poslavljajoč od zavedno narodnih Logatčank in Logatčanov« (17).

Morda našim današnjim ušesom zveni opis te že tako oddaljene skupščine malce smešno, morda nam je tuja tudi že zagnanost takratnih cirilmetodovskih »družbenikov« in drugih »zavedno narodnih« Slovencev, vendar pa ob tem ne bi smeli pozabiti, da so vsi taki dogodki vdelani kot kamenčki mozaika v temelje našega časa.

OPOMBE

1 (Ivan Vrhovnik), Pogled na prvo četrtstoletje Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, Ljubljana 1910.
2 Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda, I, Ljubljana 1887, str. 1—3.
3 Pravila »Družbe sv. Cirila in Metoda«, Arhiv SRS, Ljubljana, fond CMD, f. 1886/I.
4 Koledar (Vestnik) šolske družbe sv. Cirila in Metoda za leto 1908, Ljubljana 1907, str. 81—117.
5 Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda VIII, Ljubljana 1894, str. 46.
6 O CMD na Primorskem primerjaj: Drago Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, str. 276—282.
7 O CMD na Koroškem primerjaj: Tone Zorn, Iz delovanja Družbe sv. Cirila in Metoda na Koroškem pred prvo svetovno vojno, Zgodovinski časopis, Ljubljana 31/1977, str. 361—374.
8 Podatki so iz letnih poročil vodstva CMD. Za leto 1886, 1896, 1898, 1899, 1901 in 1902 ter 1915—1918 v njih ni podatkov o članih podružnic, za leti 1887 in 1888 pa ne o njihovih prispevkih. Podatke so objavljali Vestniki, oziroma Koledarji (Vestniki) CMD v obdobju 1887—1920.
9 Koledar (Vestnik) za leto 1934, Ljubljana 1933, str. 59.
10 Koledar (Vestnik) za leto 1937, Ljubljana 1936, str. 35.
11 Koledar (Vestnik) za leto 1934, Ljubljana 1933, str. 58.
12 Koledar (Vestnik) za leto 1934, Ljubljana 1933, str. 65.
13 Koledar (Vestnik) za leto 1928, Ljubljana 1927, str. 66.
14 Koledar (Vestnik) za leto 1937, Ljubljana 1936, str. 33.
15 Koledar (Vestnik) za leto 1907, Ljubljana 1906, str. 91—92.
16 A.(nte) B.(eg), Dr. Gregor Žerjav, Koledar (Vestnik) za 1930, Ljubljana 1929, str. 73—74.
17 Koledar (Vestnik) za 1907, Ljubljana 1906, str. 107—109.

Vladimir Čeligoj
66250 Ilirska Bistrica,
Gubčeva 52

NEODVISNA KMETSKA STRANKA IN NJEN VOLILNI BOJ LETA 1907 NA NOTRANJSKEM (1)

Leto 1907 pomeni prelomnico v volilnem sistemu Avstrije. To leto je bila namreč izvedena tretja volilna reforma (2). Odpravljeni so bili volilni razredi in Avstrija je dobila poslansko zbornico, sestavljeno na podlagi splošne in enake, tajne in neposredne volilne pravice. Ostalo je še neenako zastopstvo po posameznih deželah in narodnostih, marsikje pa tudi še favoriziranje mest. Deželni zbori niso v stari Avstriji nikdar dosegli splošne in enake volilne pravice. Stare kurije iz leta 1861, zraven njih pa splošna kurija, imenovana ponekod peta, ponekod četrta, z večjim ali manjšim deležem poslancev — to je bila najvišja stopnja demokratizacije deželnih zborov. Za vse spremembe osnovnega zakona o državnem zastopstvu je bila potrebna dvotretjinska večina obeh zbornic, od leta 1873 pa še navzoča polovica vseh poslancev spodnje zbornice.

Dne 19. februarja 1907 je vlada razpisala volitve v državni zbor, ki so se vršile 14. maja, ožje volitve pa 23. maja. Poslanska zbornica je štela 516 članov, od teh »jih je dobila dežela Kranjska 12« (3). Nova volilna okraja, ki bosta volila po enega poslanca, sta tudi šesti in sedmi volilni okraj. V okvir šestega volilnega okraja spadajo sodni okraji: Vrhnika, Logatec, Idrija, Cerknica. V sedmi volilni okraj spadajo: Postojna, Senožeče, Ilirska Bistrica, Vipava in Lož. Slednja dva volilna okraja zajemata celotno Notranjsko. Vseh volilnih okrajev v deželi Kranjski je bilo 12, sodnih pa 30.

Poglejmo si, kakšni so bili pogoji pri volitvah. Predpisano je bilo, da sme državnega poslanca voliti:

— tisti, ki je avstrijski državljan, to je tisti, ki ima v Avstriji domovinsko pravico;

— tisti, ki je moškega spola. Ženske ne smejo voliti ne osebno, ne po zastopniku;

— tisti, ki je bil isti dan, ko so bile volitve razpisane, star najmanj 24 let;

— tisti, ki je v občini, kjer hoče voliti isti dan, ko so bile volitve razpisane, bival vsaj eno leto;

— tisti, ki po zakonu ni izključen od volilne pravice.

Poleg rednih mandatov so obstajali še dodatni mandati, ki so jih podelili vsem deželam v Nemški zvezi. Od naših dežel so jih dobile: Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška in Trst. Dodatne mandate so dobili po številu okrožij, tokrat brez upoštevanja glavnih mest.

Kranjski deželni zbor je štel 37 članov; sestavljen je bil iz naslednjih kurij: veleposestniška, trgovsko-obrtna, mestna, kmečka in splošna.

V vsej Avstriji so se že osnovali volilni odbori, ki so pretehtavali bodoče volitve. Tudi na Slovenskem se je začela klerikalna stranka pripravljati na volitve. Določati so začeli kandidature; zategadelj je postajala duhovščina bolj prijazna in vsiljiva, celo do tega je prišlo, da so duhovniki hodili iz kraja v kraj in navduševali kmečko prebivalstvo za svoje kandidate. Takrat je Notranjec pisal: »Kmetje, ki si želite, da se kmetski stan otrese klerikalnega robstva, storite najboljše, če se zanesete nase. Sami se organizirajte, sami postavite kandidate. Zato bi priporočali, da v vsakem kraju naši somišljeniki stvorijo volilni odbor mož, ki pretrese, koliko je neodvisnih mož v kraju, zakaj so drugi klerikalni kimavci in razmisli, kako bi se le-te oprostilo iz klerikalnih krempljev in jim potom časopisja, govorov in razgovorov jačalo zavednost. Ko bodo krajevni odbori ustanovljeni in se bo začulo o njih delovanju, se zbero na skupno posvetovanje in določijo kmetske kandidate, če se smatrajo dovolj močne« (4).

V četrtek, 17. januarja, se je zbralo v prestranški mlekarni precejšnje število mož iz vasi Orehek, Grobišče, Rakitnik, Matenja vas, Žeje in Koče, da bi se posvetovali o širši organizaciji in snovanju neodvisne agrarne stranke. Zbralo se je, kakor piše Notranjec, »iz vsake vasi Slavinjske županije po troje mož, kot provizoričen pripravljalni odbor« (5). Izmed teh mož so izvolili Antona Kristana iz Orehka za predsednika, Antona Križaja iz Orehka za namestnika, Milana Žnidaršiča iz Matenje vasi za tajnika ter Frana Deklevo iz Slavine za

njegovega namestnika (6). Ta odbor je imel v četrtek, 24. januarja, v zborovski sobi mlekarske zadruge v Prestranku svojo prvo sejo, na kateri — kakor piše Notranjec 26. januarja 1907 — so določili kraj in čas prvega, ustanovnega shoda Neodvisne agrarne stranke, na katerem naj bi volili definitivni, eksekutivni odbor ter se eventuelno postavili tudi kandidati za prihodnje državne in deželne volitve. Na tem ustanovnem shodu so sprejeli tale razglas: »Poljedelci — somišljeniki! Ne pasimo več politične lenobe. Ne pustimo več, da drugi namesto nas delajo, drugi namesto nas mislijo, sicer bodo tudi drugi namesto nas jedli, a nam iz bogato obložene mize le drobtinice metali, kakor se je do sedaj še vedno zgodilo. Ne čakajmo več, da bo prišel kedo in nas s čudeži rešil, temveč pomagajmo si sami, dokler ne dosežemo zaželjenega cilja neodvisnosti in samostojnosti. Samopomoč bodi naše geslo. V vsaki vasi naj se osnuje ožji odbor, katerega nalog naj bode združevanje in organiziranje poljedelcev. Agitirajte, vzpodbujajte že sedaj za udeležbo prihodnjega shoda, na katerem se bode razvil program naše stranke« (7). Iz razglasa Neodvisne agrarne stranke se da sklepati, da se je notranjski kmet v tem pomembnem letu 1907 začel politično prebujati in osamosvajati. To se vidi tudi iz samega zapisnika seje pripravljalnega odbora Neodvisne kmetske stranke, dne 24. januarja 1907:

»Nadvzočih 17 odbornikov iz vasi Orehek, Grobišče, Rakitnik, Matenja vas, Žeje.

1. Stranka, kar se tiče drugih strank noče nikakršnega boja temveč pozitivnega dela.

2. Politična organizacija stranke naj sloni na kmetskem razrednem stališču ter naj bo v gospodarskem vprašanju neodvisna. Gospodarska organizacija naj bo izven politike. Stranka je za zdravo zadružništvo.

3. Glede izobrazbe je stranka za osnovanje ljudskih knjižnic, čitalnic in sploh izobraževalnih društev. Stranka je za upeljavo strokovnega pouka v šoli ter druzega, kmetu v pouk in spodbudo služečega delovanja. Kot politična stranka se z režimi, ki se ne tikajo posvetnega blagra, ne bavi in se v verske zadeve ne vtika. Splošno pa stranka stremi, da se slovenski kmet brez oškodovanja drugih stanov povzdigne in osamosvoji, da postane krepak, zdrav, energičen, deloven in pošten v vseh ozirih. Na predlog gospoda predsednika se skliče na dan 17. marca tega leta shod Kmečke neodvisne stranke v Sv. Petru na Notranjskem za postojnski sodni okraj, kakor tudi za bližnje kraje bistriškega ter senožeškega okraja. Obenem se prosijo somišljeniki, da priredijo po celi Notranjski enake shode« (8).

Po ustanovnem shodu v javnosti lahko opazimo vesti o osnovanju »Agrarne ali Kmetske stranke za Notranjsko« (9).

Zanimivo je, kako je o agitiranju Neodvisne kmetske stranke (10) pisal Domoljub: »Napredni voditelji imajo v Zagorju na Pivki gospodarske sestanke, na katerih poučujejo o kmetijstvu in drugih panogah gospodarstva. Ta požrtvovalnost se zdi marsikomu prevelika, zato je to ljudem uganka. Sedaj pa je Notranjec povedal, da se bo po vzgledu Orehovcev ustanovila NKS. Želja je, da bi zagorski kmetje prišli do spoznanja, da je v Zagorju že dovolj liberalne farbarije« (11).

Iz pisanja Domoljuba torej lahko razberemo, da je ta časnik ožigosal NKS kot liberalno, Notranjec, glasilo NKS, pa ima stranko za neodvisno, kar je razvidno tudi iz naziva stranke — Neodvisna kmetska stranka. Stališče, da je NKS privesek liberalne stranke, se da razumeti kot izhodiščni odnos Slovenske ljudske stranke do slovenskega kmeta, stranke, ki se je imela za edino odrešilno organizacijo, poklicano za politični in gospodarski dvig slovenskega kmeta. Zato je tudi razumljivo, da je Slovenska ljudska stranka zavzela opozicijsko stališče do NKS, zlasti ker je hotela NKS odtegniti od SLS kmeta, ki je slednji dajal največ glasov.

In kako je gledala na NKS Narodna napredna stranka? Iz gradiva, ki sem ga obdelal, je razvidno, da se po vsej verjetnosti Narodno napredna stranka ni vključevala v to debato.

Iz do sedaj napisanega lahko ugotovimo, da je NKS nastala v politično zelo pomembnem letu. Leto 1907 je bilo leto volilne reforme, leto pomembnega delovanja JSDS ter v našem primeru, omejenem na področje Notranjske, leto aktivne udeležbe kmetstva na Notranjskem v novih razmerah političnega nastopanja. Zato se bomo v nadaljevanju dotaknili samega delovanja NKS v letu 1907.

Vse bolj se bliža čas volitev, zato na novo nastala NKS vse bolj živahno deluje. Notranjskega kmeta skuša pridobiti zase; še zlasti so pomembni njeni shodi, ki jih prireja skoraj po vseh krajih Notranjske z namenom, da bi izbrala primernega kandidata za bodoče državne volitve. Stranka zagovarja

stališče, da se more kmet zanesti le sam nase in na svojo moč. Čeprav klerikalna stranka vsiljuje notranjskemu kmetu za poslanca dr. Žitnika, se kljub temu del kmečkega stanu obrača proti NKS. Duhovščina šteje za liberalca vsakogar, ki se ne ravna po njeni, ampak po svoji volji. Toda kmetski poslanec mora biti tudi kmet, ki pozna razmere tega stanu in ve, kako kmet živi in kaj mu je najbolj potrebno. Zaradi tega že v februarju začno z volilnimi shodi. Prvi tak shod volilcev, je bil v ILIRSKI BISTRICI v hotelu Ilirija 24. februarja 1907. Oficialna sklicateljica tega shoda je bila Narodna napredna stranka v Ljubljani. Udeležila se ga je tudi notranjska kmetska stranka. Tako se bo pojasnilo razmerje med Narodno napredno in med agrarno stranko. S tem so bili zavrnjeni očitki klerikalne stranke, ki bi bila rada kmetsko stranko razglasila za nekak privesek Narodne napredne stranke. Na shodu je pooblaščenec izvršnega odbora Narodne napredne stranke dr. Novak izjavil, da njegova stranka priznava upravičenost popolnoma samostojne politične organizacije kmetov, da temu gibanju ne nasprotuje, ampak ga celo pozdravlja, medtem ko bi klerikalci radi, da bi si stranki skočili v lase.

Na shodu se je zbralo 280 mož — volilcev, večina kmetov iz Bistrice, Trnovega, Jablanice, pa tudi iz Matenje vasi, Orehka, Rakitne, Koč, Knežaka in Zagorja. Predsednik shoda je bil Rudolf Valenčič, posestnik in tovarnar iz Trnovega — Bistrice. Valenčič je določil za predsednika Durjana iz Matenje vasi. Po novem volilnem zakonu pa je tudi imenoval reditelje, ki naj bi skrbeli za red in mir med shodom. Navzoč je bil tudi deželni poslanec Fran Arko, ki je rekel, »da je ta volilni okraj pretežno poljedelski, zato je naravno, da ne morejo drugi stanovi imeti nič proti, če izberejo kandidata iz kmetskega stanu« (12). Arko se je potem zavzel, da bi z državno podporo osnovali drevesnice in sušilnice, da bi vlada podprla osnovanje živinorejske zadruge in da bi mlekarstvo in mlečna trgovina dobila podporo. Za povzdigo konjereje naj bi država ustanovila žrebčarne. Glede carinskih tarif pa naj se postavlja poslanec na strogo agrarno stališče in naj varuje domače izdelke pred tujo konkurenco.

Zanimiv je tudi njegov odnos do delavca. Navdušuje se, da bi za delavca uvedli zavarovanje za starost in onemoglost in bi s tem pomagali kmetskim občinam, ki morajo skrbeti za delavce, a zanje nimajo dovolj sredstev in jim je ta skrb zgolj v breme.

Podan je bil predlog, naj se shod izreče za kandidaturo Josipa Dekleve, posestnika iz Postojne. Ta predlog je bil soglasno sprejet. Dekleva je veljal za moža, ki ima pri notranjskem kmetu ugled, in hkrati posluh zanj. Zaradi tega so ga na vseh volilnih shodih postavljali za kandidata NKS v bodočem državnem zboru. Poleg tega pa so še poudarili, da je NKS nastala zaradi potreb, ne pa kot začasna tvorba zaradi volitev.

Za bistriškim shodom so sklicali 3. marca shod v BITNJAH pri Ilirski Bistrici, ki pa je bil zaradi kraja samega manjši in ne tako pomemben kot prvi. Medtem ko so potekali volilni shodi NKS po Notranjskem, so klerikalci na shodu v Ljubljani postavili za Notranjsko svoja klerikalna kandidata dr. Žitnika in Gostinčarja. Dr. Žitnik je bil kandidat za volilni okraj Senožeče—Ilirska Bistrica—Postojna—Vipava—Lož, Gostinčar pa za volilni okraj Logatec—Idrija —Cerknica—Vrhnika. Ker je bil program NKS sestavljen takoj po njeni ustanovitvi, je bil nekoliko preozek. Zato je pozneje odsek, ki je bil v ta namen določen, program razširil in mu dal novo obliko. Ta razširjeni program je obsegal 15 točk. Da bi spoznali razširjeni program NKS, ga bomo v celoti navedli:

1. Kmetski stan naj se združi v krepko celoto, da ga povzpne do prave zavednosti in napredka, da mu pridobi ugled in veljavo, ki mu po vsej pravici gre v javnosti.

2. Kmetska stranka zahteva, da se vpelje na ljudskih šolah in učiteljiščih strokovni pouk, da se ustanovijo zimske kmetijske in gospodarske šole in tečaji ter je za prirejanje strokovnih predavanj po deželi. Zahteva ustanovitev deželnih vzornih gospodarstev v posameznih krajih.

3. V krajih, kjer je pomanjkanje pitne vode, naj se čimprej napravijo z izdatnimi državnimi in deželnimi podporami vodovodi oziroma vodnjaki. Pospešuje naj se namakanje oziroma osuševanje, sploh zboljšanje travnikov in uravnava voda. Uredijo naj se gozdne in pašne pravice, podpira naj se domače vinogradništvo. Zahteva zboljšanje cest in ureditev vprašanj glede vzdrževanja in zboljšanja občinskih potov. Omogoči naj se cenejše in umnejše pogozdovanje.

4. Zahteva pravično preureditev dosedanjih davkov, v prvi vrsti pa popolno odpravo neupravičenega zemljiškega davka.

5. Zahtevamo razbremenitev zadolženih kmetijskih posestev z večletnim

odplačevanjem. Kmetska stranka bo delala na to, da se ustanovi slovenska poljedelska banka.

6. Razkosovanje srednjih in malih kmetij naj se omeji, nasprotno pa naj se pospešuje zlaganje zemljišč.

7. Kmetska stranka bo pospeševala pridobitno zadružništvo.

8. Z vso vnemo bo delala na to, da se reši pereče vprašanje glede pomanjkanja kmetijskih delavcev in poslov in zabrani prevelik naval brezposelnih ljudi iz mesta. Vpelje naj se zavarovanje delavcev za starost in onemoglost. Vojaška službena doba se ima skrajšati na dve leti. Ob košnji in žetvi naj se vojakom dovoli dopust. Pri vojaštvu naj se vpeljejo poljedelski tečaji.

9. Ustanoviti je treba deželne zavarovalnice za živino, proti toči in požaru.

10. Omeji naj se, kolikor mogoče, uvažanje živine iz tujih, posebno iz okuženih dežel, nasprotno naj se izdatnejše podpira in pospešuje domača živinoreja.

11. Zahteva podržavljenje železnic, ugodno preureditev železniških voznin za prevažanje in izvažanje domačih kmetijskih in gozdnih pridelkov. Visoka colnina in voznina na tujezemske pridelke naj onemogoči konkurenco z domačimi pridelki (13).

12. Preurediti je treba lovski zakon na korist kmetijstvu.

13. Kmetska stranka stoji na strogo narodnem stališču. Delala bo na to, da se sčasoma ustanovi vseslovenska poljedelska stranka. V političnem oziru je popolnoma neodvisna in samostojna. Po potrebi pa stopa v sogovor, eventualno tudi v zvezo z drugimi strankami.

14. Kmetski stan je enakopraven z drugimi. Predpravice narodov, stanov ali posameznikov smatra kmetska stranka za krivične. S stanovi, ki so mu po težnjah ali drugače najbližji, kakor so delavski, obrtniški, trgovski in duhovski, si želi vzajemnega sodelovanja.

15. Kot napredna stranka priznava, da pride do pravega spoznanja in uporabe svoje moči z izobrazbo. Z učiteljstvom si želi povsod najboljših odnošajev, sporazumljenja in splošnega sodelovanja v prospeh naroda in kmetijstva (14).

Iz tega razširjenega programa je jasno razvidno, kako in kakšno pot je ubrala NKS, da bi zadovoljila potrebe kmetskega stanu in ga politično ter gospodarsko osvestila in osamosvojila. To je posebno razvidno v zanimivi 8. točki programa, pa v 9. in 10. točki, ko NKS dejansko, s konkretnimi programskimi zahtevami, izpričujočimi tehtno in živo zavzetost za celostno problematiko in položaj notranjskega in s tem tudi slovenskega kmeta, dokazuje, da so bili njen nastanek, obstoj in delovanje v tedanjem položaju notranjskega kmeta upravičeni in neobhodno potrebni.

Vprašanje je, v kolikšni meri je bilo to v tedanjih okoliščinah uresničeno. Ker se ta naloga omejuje na leto 1907, se na tem mestu ne bomo z njo več ukvarjali ter bomo prešli na nadaljnje agitiranje NKS v letu 1907.

Po prvih dveh volilnih shodih je 10. marca sledil shod v POSTOJNI. Udeležilo se ga je 220 mož iz vse Notranjske, kar kaže že na veliko zanimanje za kmetsko stranko. Sprejet je bil program v takšni obliki, kot smo ga navedli zgoraj. Glede 14. točke so dodali, da kmetski stan sprejme v vzajemno delovanje tudi duhovščino, ker je dobrodošel vsakdo, ki je njihovih misli in je voljan delovati za napredek kmetijstva. Vrh tega so sprejeli za uradno glasilo stranke Notranjca ter izvolili izvršilni odbor, sestavljen iz desetih odbornikov. Za kandidata NKS so soglasno sprejeli Jožeta Deklevo iz Postojne. Sklep: vabilo na ponovni shod pri SV. PETRU. Ta je bil 17. marca. Tega shoda se je udeležilo okoli 900 mož, ki so prisegli pred kmetsko zastavo. Kmetska stranka je s tem shodom postala tako močna, da je morala z njo slovenska politika v bodoče računati. Na zboru so bili zastopani zastopniki postojnskega, bistriškega, vipavskega, senožeškega okraja. Deželni poslanec Arko je bil izvoljen za predsednika, Čuček iz Knežaka za podpredsednika. Alojzij Domicelj, absolvent kmetijske šole na Grmu in višje poljedelske šole v Klosterneuburgu, je navedel agrarni program in ga obrazložil. Josipa Deklevo so soglasno razglasili za kmetskega kandidata za volilni okraj Postojna—Bistrica—Senožeče—Vipava—Lož. Kmetska stranka sicer zaenkrat še ni uradno razširila svojega volilnega območja na volilni okraj Logatec—Vrhnika—Cerknica—Idrija, a kljub temu pozdravlja kandidaturo Ivana Grudna iz Idrije (15).

Očitno se je NKS v bodoče imela namen razviti tudi v tem volilnem okraju.

Navzoče kmete so opozorili, da so na županstvih že razobešeni spiski volivcev. Če se kdo s kakšnim kandidatom ne strinja, ima pravico do rekla-

macije, vendar mora biti ta podprta z dokazi, poleg tega pa mora imeti reklamacija tri priloge:

1. Dokaz, da je predlagatelj reklamacije star 24 let (krstni list),
2. Dokaz državljanstva (vojaški list ali domovinski list),
3. Dokaz enoletnega bivanja v občini.

V teh reklamacijskih dnevih se je bila prva bitka v volilni vojski. Medtem SLS ni stala križem rok, ampak je celo s prižnic navduševala ljudstvo za svoje kandidate ter hujskala svoje pristaše, naj razbijajo posamezne shode NKS. Tako sta si klerikalstvo in agrarstvo stala v boju za politično moč. To je bilo najbolj očitno pri volitvah. Klerikalci so postavili za svojega kandidata dr. Žitnika v volilnem okraju Postojna—Ilirska Bistrica—Senožeče—Vipava—Lož, Gostinčarja pa v volilnem okraju Logatec—Vrhnika—Cerknica—Idrija. Bila sta popolnoma odvisna od volje klerikalne stranke, »za katero niso merodajni interesi notranjskega kmeta«, kakor je pisal Notranjec (16). »Klerikalci kupujejo glasove in mešetarijo z obljubami: Če boste volili z nami, bomo delali za kmeta, če pa volite Deklevo in Grudna, ne bomo hoteli ničesar storiti za kmeta. Naši poslanci (kmetski) bodo našli pomoč pri nemških in češkiih, ki bodo na prihodnjem državnem zboru tvorili agrarno strujo. Tam bodo naši poslanci v gospodarskem vprašanju glasovali z agrarci vseh narodov, v narodnem vprašanju z vsemi Slovani, v izobraževalnih pa z vsemi naprednimi poslanci. Dosegli bodo lahko dovolj tudi brez klerikalcev in proti njim« (17).

Zato je NKS nadaljevala z agitacijami in volilnimi shodi. Dne 25. marca je bil sklican shod na DOLNJEM ZEMONU pri Ilirski Bistrici. Na ta shod sta prišla nadučitelj Ravnikar in kaplan Horvat iz Trnovega s skupino žena in otrok, da bi onemogočila potek shoda. Trud je bil zaman. Ta shod nima večje pomembnosti ne po obsegu ne po vsebini, vendar pa je zanimiv po tem, kako sta duhovščina in učiteljstvo nasprotovala takšnim shodom in jih skušala onemogočiti. Klerikalnemu taboru je šlo za to, da bi se obdržal na dotedanji prevladujoči ravni, za kar je uporabljal vsa sredstva (18).

»Mladi smo, a smo že močni« — s takšno parolo podžiga Notranjec svoje pristaše k volilnemu boju (19). NKS, ki je bila do sedaj organizirana v postojnskem, ilirsko-bistriškem in nekoliko v loškem okraju, se je začela širiti po vsej Notranjski in je 7. aprila položila temelj svoje organizacije tudi v VIPAVSKI DOLINI, kjer so bili kmetje že od nekdaj vneti za ustanovitev stranke. Tako kot po vseh prejšnjih shodih so tudi na tem spodbujali navzoče, naj pristopijo k NKS, da bi dobil kmetski stan na Notranjskem enotno zastopstvo in organizacijo. Zaradi tega je postalo vodstvo NKS še bolj aktivno in je prirejalo vse več volilnih shodov, tudi po vaseh. Tako je 14. aprila priredilo volilni shod na PLANINI. Udeležilo se ga je okoli 250 volivcev, vendar pa je bilo med njimi tudi kakšnih 50 pristašev SLS z župnikom Stezinskim na čelu. Pristaši SLS so bili zvečine Budanjci, Vrhpoljci, Vipavci in Mančani. Na shodu je NKS pojasnila program, potem pa negativno ožigosala tako liberalce kakor tudi klerikalce, češ da za kmeta nimajo nič drugega kakor polno obljub pred volitvami. V volilni shod se je vmešal župnik Stezinski in začel zatrjevati, da je program NKS prevzet od SLS. Zaradi tega je prišlo do nemira in Stezinski se je moral odmakniti (20).

Na isti dan kot shod na Planini nad Vipavo je bil sklican tudi shod v STUDENEM PRI POSTOJNI. Tamkajšnji župnik je ljudi svaril že s prižnice, naj ne hodijo na shode, ter celo sam trgal lepake, ki jih je bila razobesila NKS. Kljub župnikovem svarilu se je tega shoda udeležilo okoli 200 mož (21).

Na isti dan je bil tudi shod v IDRIJI, ki ga je pripravilo politično društvo Enakopravnost. Na tem shodu so izbrali za kandidata Ivana Grudna (22).

Omeniti moramo tudi shod pri SV. VIDU NAD CERKNICO, ki je bil 13. aprila, in pa volilni shod v ŽIREH pri Petronu, kjer je bila navzoča tudi klerikalna skupina pod vodstvom kaplana Perka, ki je hotela shod razbiti (23).

Dober teden kasneje, 21. aprila, pa sta bila shoda NKS v TRNOVEM in v HOTEDERŠICI (24). Obeh shodov se je udeležilo okoli 400 volivcev. Oboji so potrdili za kandidata Josipa Deklevo. Na hotederškem zboru je bilo poudarjeno, da je stranka strogo kmečka ter da ima glavno dolžnost pomagati in dvigniti notranjskega kmeta iz sedanjega silno težavnega položaja do višje stopnje blagostanja. Tega dne je bil tudi zbor na BAČU in v ŠEMBIJAH pri Ilirski Bistrici. Slednjega pa se je zaradi neobveščenosti udeležilo le malo ljudi (25).

Sedaj je pred nami dvoje problemov. Prvič, obravnavati moramo kvalitativno in kvantitativno vrednost agitacijskega nastopanja in delovanja NKS. Drugič, vprašati se moramo, kako je SLS spremljala delovanje NKS. To vprašanje bomo obravnavali s treh vidikov: kako je SLS neposredno spremljala sam potek volilnih shodov NKS, drugič, kako je razen motilnih nastopov svojih

članov SLS politično-agitacijsko nastopala proti NKS, in to na ravni, na kateri je delovala NKS, torej na lastnih shodih, ki so potekali časovno in deloma krajevno vzporedno z volilnimi shodi NKS, in tretjič, kako je klerikalno časopisje reagiralo na volilne shode NKS in na pisanje Notranjca — glasila NKS.

Čeprav je bila NKS mlada stranka, je bila kljub temu sposobna, kakor je razvidno iz shodov, spodbuditi in pridobiti kmetski stan zase, kajti notranjski kmet je v notranjski Neodvisni kmetski stranki videl svojega resničnega zaveznika, stranko, ki so ji bile resnično blizu razmere in potrebe kmetov. Pomembno se nam zdi ponovno spomniti na razširjen program NKS, do katerega je prišlo, ko je NKS znala slediti potrebam in problemom kmeta, jih upoštevala in se zanje v svojem programu tudi borila. Prav iz tega pa izhaja tudi zgoraj omenjena kvantitativna vrednost NKS: iz števila shodov, udeležbe na njih in uspešnosti tistih, ki so bili istočasno na več krajih, lahko sklepamo, da so bili sam program NKS, organizacija, predvsem pa zaupanje v NKS tisto, kar je dejansko potrdilo nujnost njene ustanovitve, obstoja in delovanja. Notranjski kmet je začutil, da je NKS stranka, ki mu je najbližja in ki se bo borila za uresničitev njegovih potreb in zahtev.

Ko je SLS začutila, da se ji majajo politična tla na notranjskem podeželju, je bil njen prvi odgovor, da je poleg pridigarskega odvračanja ljudi od NKS uprizarjala nemire na posameznih shodih, kar pa je doseglo ravno nasproten cilj, in tako so se kmetje začeli še z večjo vnemo navezovati na NKS. Višja stopnja nastopanja SLS proti NKS so bili klerikalni volilni shodi nasproti zborom NKS. Potekali so hkratno z njimi in tako skušali navezati nase kmeta oziroma ga odtegniti od NKS. Tiste, ki pa so se že bili trdno odločili za NKS, pa je SLS skušala omajati z motilnimi nastopi.

In kako je predvolilni boj NKS spremljalo klerikalno časopisje? V ponazoritvi tega vprašanja se bomo omejili predvsem na Domoljub, ki je v svojih člankih blatil NKS in hkrati objavljal »kandidatske« pesmi, v katerih je smešil stranko in njene člane.

V ilustracijo bomo navedli »kandidatsko« pesem ob predvolilnem shodu NKS 24. februarja 1907 v Ilirski Bistrici, ko je bil izbran za kandidata NKS Josip Dekleva:

NOTRANJSKE NOVICE

Čuj novice nepopisne,
ata Arko iz Postojne,
dela kmete samostojne,
dela kmete neodvisne.

Kmet pa neče, fige kaže,
reče, neče žužamaže.
Žužamaža! Ata Arko,
slaba je za tvojo barko.

Vabo kmetom zdaj nastavlja,
vse obeta, vse ponuja,
brusi pete, jezik muja,
kandidata že postavlja.
Vpije: »Stranka samostalna!«
Kmet pa: »Banda liberalna!«
Žužamaža, ata Arko,
slaba je za tvojo barko!

Iz Prestranka iz mlekarne
je izpeljal ata Arko
svojo liberalno barko,
v skale butil pa nevarne.
Skala, to je »kmečka zveza«.
Arku groza, žalost, jeza,
žužamaža! Ata Arko
slaba je za tvojo barko.

Movsel v Ilirski Bistrici
sta igrala dva junaka,
piše en se za Novaka,
drugi pa za Trstenjaka.
V lepi družbi kvartopirski
kmetje so ju obigrali
in oba v lebet poslali.
Žužamaža! Ata Arko
slaba je za tvojo barko! (25)

Zanimiva so tudi poročila Domoljuba glede števila udeležencev shodov NKS. Zasledil sem, da je Domoljub pisal o shodih zelo negativno, celo sovražno, ter priobčeval zelo nizke številke volilnih udeležencev na shodih NKS.

Dotaknili se bomo tudi reklamacijskih pritožb, do katerih je prišlo skoraj pri vseh županstvih na Notranjskem. Tako na primer je bilo 15. aprila 1907, ob koncu reklamacijske dobe, v STAREM TRGU vloženih iz vrst NKS na glavarstvo okoli 120 pritožb proti klerikalcem, pa tudi sami pristaši klerikalne stranke so vložili okoli 50 reklamacij za klerikalne kandidate (27). Vendar časopis Domoljub ne navaja, ali so tiste kandidate odstranili iz volilne liste in namesto njih dali druge ali pa kar pustili vse tako, kot je bilo.

Domoljub v glavnem ne komentira vsakega posameznega shoda NKS, podaja pa splošno oceno NKS. Tako na primer v članku iz Reške doline piše: »Neodvisna kmetska stranka je pač le ime za vse one liberalce po Notranjskem, ki so se liberalni kranjski stranki prištevali. Ker je pa ta stranka falirala, bi radi razni možiceljni naprej igrali hinavščino. A mi odgovorimo liberalcem, da jih bode pošteno ljudstvo tako odpihnilo, kakor odpihne burja vse razne živalce v zraku. Za to bodemo že poskrbeli« (28).

Politično-agitacijski nastop SLS za pridobitev kmeta pa se kaže tudi iz naslednjega razglasa, objavljenega v Domoljubu:

»Tri stvari mora upoštevati vsak kmečki volivec pri državno-zborskih volitvah:

1. SLS ima izrazito jasen, odločen kmečki načrt.

2. Nikjer drugje slovenski kmet ne more braniti svojih koristi, nego v SLS; če gre k liberalcem, naravnost izda svoj stan; če se zveže s socialno demokracijo, pa ravno tako. Socialna demokracija zatrjuje, da se kmetu sploh pomagati ne da in da mora propasti.

3. V okviru SLS se morejo združiti kmetje v samostojne, krepke kmečke zveze. Odbori teh zvez naj poleg splošnih zahtev, ki jih mora zastopati vsak razsoden kmet, glede na državno politiko napravijo točen načrt, kako naj se povzdigne kmetijstvo v njihovem okraju« (29).

Do tedaj je bila ustanovljena kmečka zveza za RIBNIŠKI in VELIKOLAŠKI sodni okraj, potem pa še pri ŠT. PETRU. Na ta način je hotela SLS kmeta gospodarsko pridobiti zase, korak naprej pa pomeni politična opredelitev kmeta za SLS. Domoljub v svojem nadaljnjem nastopanju proti NKS piše tudi: »Liberalec nastopa pod larfo neodvisnega kmeta. Zato naj le rogovilijo po Notranjskem Chami, Novaki, Arki in Trillerji, kolikor jim drago. Ljubljanski župan Hribar naj le pisari pisma, kamor hoče. Dekleva bo na dan volitev velika, premagana reva, in Gruden bo tako truden, da drugič ne bo nič več tiščal v kandidaturo pod liberalno zastavo« (30).

Svojega klerikalnega kandidata za volilni okraj Postojna—Ilirska Bistrica—Vipava—Senožeče—Lož je Domoljub takole opisal: »Kje imate koga, ki bi bolj vztrajno, nesebično in uspešno deloval v prospeh kmetijstvu, kakor Dr. Žitnik? Notranjski kmet to ve, tudi liberalcem je to dobro znano, saj se sami obračajo nanj. A zdaj pred volitvami gredo nanj kot stekli psi« (31).

Iz gornjega lahko sklepamo naslednje: SLS je v svojem predvolilnem boju nastopala predvsem z izhodišča, da bi NKS predstavila povprečnemu slovenskemu kmetu kot stranko, ki je podaljšana roka liberalcev. S tem je skušala razvrednotiti pomen in vlogo NKS v očeh kmeta, hkrati pa ga je tudi opozarjala, da je zanj najboljše, če ostane v klerikalnem okrilju, saj — kakor pravi Domoljub 14. marca 1907 — »nikjer drugje slovenski kmet ne more braniti svojih koristi, nego v SLS; če gre k liberalcem, naravnost izda svoj stan« ... Ustvariti je hotela vtis — kar je razvidno iz navedenega pisanja v Domoljubu — da je NKS stranka, katere pravzaprav ne jemlje resno, hkrati pa dobimo tudi občutek, da je gledala na kmeta kot na svojo izključno domeno.

Vidimo tudi, da SLS ni izpustila priložnosti ter je v svojem sklicevanju na kmeta opravila tudi s socialno demokracijo, in to precej na kratko: » ... če

gre k liberalcem, naravnost izda svoj stan; če se zveže s socialno demokracijo, pa prav tako. Socialna demokracija zatrjuje, da se kmetu sploh pomagati ne da in da mora propasti« (32). Torej lahko rečemo, da je SLS nastopala kompleksno, tako proti NKS kot proti JSDS, da bi kmeta, ki ga smatra za temeljno osnovo svojega političnega delovanja, obvarovala kakršnih koli zanjo nevarnih vplivov.

Obdelali smo torej oba problema s prejšnjih strani. Sedaj bomo prešli na zadnje volilne shode NKS, ki so bili tik pred volitvami v državni zbor.

Ker se je približal čas volitev, je NKS 28. aprila organizirala volilni shod v VIPAVI in v KNEŽAKU, 5. maja pa v SENOŽEČAH. O teh shodih je poročal Notranjec, da so imeli »velik vpliv v okolici teh krajev« (33).

Volitve so bile 14. maja 1907, in za volilni okraj Postojna—Ilirska Bistrica—Vipava—Senožeče—Lož je bil izvoljen kandidat dr. Žitnik, ki je na volitvah dobil 5.648 glasov, njegov nasprotnik, kandidat NKS Josip Dekleva, pa le 2.985 glasov. V volilnem okraju Vrhnika—Logatec—Idrija—Cerknica je bil izvoljen Josip Gostinčar (klerikalec) s 4.729 glasovi. Njegov nasprotnik iz NKS, Josip Gruden, je dobil 1.400 glasov.

Zakaj je prišlo do zmag klerikalnih kandidatov? Že za časa papeža Leona XIII. je cerkev začutila, da je treba nastopiti z novim delom in novimi idejami. Tako so se tudi na Slovenskem začele ustanavljati katoliške delovne organizacije, ki naj bi preprečile in zajezile širjenje razredne delavske organizacije — socialne demokracije. Začelo se je ustanavljanje katoliških zadrug na kmetih, hranilnic in posojilnic — konzumov in najrazličnejših kmečkih organizacij. Namenjene so bile predvsem srednjemu in malemu kmečkemu človeku. To pa je pomenilo udarec za gospodarski in politični vpliv liberalnih veljakov na podeželju. Ti so se gospodarsko dvignili z izkoriščanjem, z odiranjem malega kmeta. Zato so bili osovraženi. Toda to sovraštvo in vse nezadovoljstvo s politiko slogaških časov ni moglo planiti na dan, dokler ni bilo gospodarsko omogočeno in politično organizirano. Zdaj je moglo priti do izraza v vrstah pomlajene katoliške stranke. Takšen razvoj je pomenil za klerikalno stranko širjenje volilne pravice, kajti klerikalni stranki se je priključil največji del novih volivcev iz vrst kmetskih množic.

LITERATURA

Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana, Slovenska Matica 1965, Razprave in eseji 10, 439 str. + karta.

ČASOPISJE

Notranjec. Tednik, ki je bil glasilo političnega in gospodarskega društva za Notranjsko v Postojni. Pozneje glasilo Neodvisne stranke. Začel izhajati leta 1904 v Postojni, tiskali pa so ga v Ljubljani. Namen glasila je bil prinašati vesti o političnih, gospodarskih in kulturnih dogajanjih ter poučevati kmeta — Notranjca.
Domoljub. Glasilo klerikalne stranke. Izhajati je začel 1887, vsak četrtek. Uredništvo Ljubljana, Kopitarjeva 2.

OPOMBE

1 Seminarska naloga pri predmetu Problemi zgodovine jugoslovanskih narodov 1878—1918, na PZE za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v študijskem letu 1976/77.
2 Prva 1873, druga 1896.
3 Domoljub, št. 9, 28. februar 1907, str. 129.
4 Notranjec, št. 3, 19. januar 1907.
5 Notranjec, št 4, 26. januar 1907.
6 Prav tam.
7 Prav tam.
8 Prav tam.
9 Notranjec, 2. februarja 1907, št. 5; Domoljub, 24. januar 1907, št. 4.
10 V nadaljevanju NKS.
11 Domoljub, št. 4, 24. januar 1907.
12 Notranjec, 1. marec 1907, št. 8.
13 Colnina je po mojem mnenju adekvaten izraz za carino — V. Č.
14 Notranjec, 16. marec 1907, št. 11.
15 Notranjec, 23. marec 1907, št. 12. Ivan Gruden je bil načelnik cestnega podjetja v Idriji. Župan.
16 Notranjec, 30. marec 1907, št. 13.
17 Notranjec, 30. marec 1907, št. 13.
18 Notranjec, 30. marec 1907, št. 13.
19 Notranjec, 6. april 1907, št. 14.
20 O tem piše Notranjec, 20. april 1907, št. 16.
21 Prav tam.
22 Prav tam.
23 Prav tam.
24 Notranjec, 27. april 1907, št. 17.
25 Notranjec, 27. april 1907, št. 17 piše, da se je shodov na Bačah in Šembijah udeležilo le 90 ljudi.
26 Domoljub, 7. marec 1907, št. 10.
27 Domoljub, 4. maj 1907, št. 18.
28 Domoljub, 14. februar 1907, št. 7.
29 Domoljub, 14. marec 1907, št. 11.
30 Domoljub, 21. marec 1907, št. 12.
31 Prav tam.
32 Domoljub, 14. marec 1907, št. 11.
33 Notranjec, 4. maj 1907, št. 18.

Lojze Ule
61380 Cerknica, Peščenk 50

NASTANEK IN RAZVOJ DRUŠTEV KMETSKIH FANTOV IN DEKLET NA OSREDNJEM NOTRANJSKEM

I. UVOD (1)

Po prvi svetovni vojni tako kot v vsej Sloveniji tudi na Notranjskem niso bili nič kaj rožnati časi za kmetsko mladino in sploh kmečki življenj. Kmetje so bili ekonomsko pritisnjeni ob tla; tako seveda tudi kmetska mladina ni imela nobene perspektive za izboljšanje svojega težavnega gmotnega in socialnega položaja. Takratne meščanske politične stranke, ki so se menjavale na oblasti, so videle kmetskega človeka le tedaj, ko naj bi eni ali drugi oddal svoj glas. Njihovi poslanski kandidati in agitatorji so kmetskemu človeku obljubljali, kako si bodo, če bodo izvoljeni, v jugoslovanskem parlamentu prizadevali za dobro delavstva in kmetskih množic. Seveda je vedno ostalo le pri obljubah; delavstvo in kmečki življenj ter delovno ljudstvo sploh pa so bili prepuščeni nadaljnjemu životarjenju in propadanju.

Da bi si izboljšal svoj gmotni in socialni ter tudi politični položaj v tedanji družbi, je kmečki življenj pričel po zgledu delavstva snovati svoje stanovske organizacije. In tako se je pojavila svojevrstna organizacija kmetske mladine pod imenom Društvo kmetskih fantov in deklet (v nadaljevanju DKFiD). Prvo društvo je bilo ustanovljeno že novembra 1923 v Brezovici pri Ljubljani. Taka društva so razmeroma hitro vzniknila na vsem območju Slovenije in jih je bilo do konca leta 1933 ustanovljenih že 48. Sprva so bila pod vplivom Pucljeve Samostojne kmečke stranke (SKS), ki jih je štela za svoj kadrovski rezervoar oziroma mladinsko sekcijo stranke. To pa je trajalo le nekaj let, saj je ta stranka prešla v okvir šestojanuarske reakcionarne in profašistične Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS). Kmetska in delavska mladina je vse bolj uvidevala, da mora v svojem organiziranem delovanju ubirati svoja lastna pota, brez »pokroviteljev«.

Tedaj so se notranjepolitične in gospodarske razmere v Jugoslaviji še poslabšale, k čemur je veliko pripomogla gospodarska kriza, ki je zajela jugoslovansko gospodarstvo v začetku leta 1930. Posebno hudo je bilo prizadeto kmetijstvo. Če vzamemo za osnovo cene kmetijskih pridelkov na debelo v letu 1926 (indeks 100), ko so te cene že padale, je bilo leta 1932 razmerje takšnole: v poljedelstvu 58,5; v industriji 81,4. To pomeni, da so cene kmetijskih pridelkov v primerjavi s cenami iz leta 1926 padle skoraj za polovico. Davki so ostali enaki, davčne doklade pa so naraščale. Kmečki dolgovi so močno narasli — od 3 milijard dinarjev leta 1926 na približno 7 milijard leta 1932. Takrat nastala pesem, ki med drugim pravi »banke in davki mu pijejo kri«, je imela stvarno osnovo.

Vtem ko je gospodarska kriza na svetu dosegla višek ob koncu leta 1932, se je v Jugoslaviji še in še poglabljala. Padanje cen je postalo katastrofalno. Kriza je zelo hudo prizadela siromašne in srednje kmete. Povečalo se je nesorazmerje med cenami industrijskih in kmetijskih pridelkov. Vtem ko je na primer kmet leta 1925 prodajal prašiče po 17 dinarjev kilogram, superfosfat pa plačeval po 77 dinarjev, je leta 1934 prodajal prašiče po 6 dinarjev kilogram, superfosfat pa plačeval po 98 dinarjev. Kmečki dolgovi so še naraščali; samo letne obresti od dolgov so znašale 50 do 80 odstotkov čistega katastrskega dohodka.

Poslabšanje položaja delovnih množic je povečalo njihovo nezadovoljstvo z diktatorskim režimom, kar se je v letih 1933 in 1934 izrazilo tudi v večjem številu delavskih stavk, v raznih oblikah odpora delovnih kmetov in v bolj množičnem mladinskem gibanju.

V tem obdobju je bilo čutiti nekoliko živahnejše delo komunistov na podeželju in večjo usmerjenost k ustanavljanju partijskih organizacij na vasi in njih prodiranje v razne legalne organizacije, prek katerih so pridobivale delovne kmete za boj za izpolnitev vsakdanjih zahtev. V to obdobje spada tudi pojav partijskih zarodkov v Loški dolini, Cerknici, na Rakeku, v Logatcu, Borovnici, ki so kljub svoji kratkotrajnosti pustile globoke sledove med kmetsko in delavsko mladino na Notranjskem.

Četrta državna konferenca KPJ, ki je bila 24. in 25. decembra 1934 v Ljubljani, je to dejavnost komunistov še pospešila. Opozorila je na bistvo

problemov in poudarila usmerjenost partije k organiziranju ter vodenju akcij delavskega razreda in kmetov ter narodno zatiranih množic v boju za zadovoljitev njihovih vsakdanjih zahtev, poudarila je nalogo povezovanja gospodarskih zahtev s političnim bojem proti režimu. Opozorila je na zaostalost partijske dejavnosti na vasi in med mladino, na neizkoriščene možnosti v pogledu krepitve vpliva partije na delovne kmete, obnavljanja in krepitve SKOJ ter širjenja njegovega vpliva v vseh legalnih mladinskih organizacijah.

V navedeno obdobje sodi tudi povečan vpliv partije na delovanje kmetsko mladinskega gibanja. Začelo se je obnavljanje že obstoječih društev kmetskih fantov in deklet in intenzivno ustanavljanje novih organizacij, tako da je bilo v letu 1935 v Sloveniji že 128 društev z več kot 10.000 člani.

Prav pod vplivom partije se je v vodstvih društev, posebno pa še v Zvezi kmetskih fantov in deklet, ki je društva povezovala, izoblikoval proces naprednejše miselnosti, kar je močno vplivalo na celotno članstvo. V Zvezi kmetskih fantov in deklet so začeli delovati dr. France Hočevar, Drago Košmrlj, dr. Viktor Maček, Vinko Kristan, Ferdo Godina, Stane Škrabar in drugi ugledni tovariši, ki so že bili člani partije ali pa pod njenim vplivom ter so odločilno pripomogli k naprednejši in borbenejši orientaciji delovanja organizacije kmetske mladine.

Prav v omenjeno obdobje, tj. v leta 1932 do 1935, v obdobje večjega prodora partije med kmečke množice, sodi tudi ustanavljanje društev kmetskih fantov in deklet na Notranjskem.

Na območju sedanje občine Cerknica so bila ustanovljena naslednja Društva kmetskih fantov in deklet: Gorenje Otave, Bloke, Rakek, Grahovo, Loška dolina in Ravnik-Bloke. Poleg teh je obstajalo tudi društvo Gora pri Sodražici, ki je teritorialno deloma posegalo na območje Blok in se je tudi v svojem delovanju povezovalo z društvom kmetskih fantov in deklet Bloke. Tudi o tem bo govor v tem sestavku.

II. USTANAVLJANJE DRUŠTEV KMETSKIH FANTOV IN DEKLET IN NJIHOVA ORGANIZIRANOST

Kot prvo je bilo ustanovljeno DKFiD v Gorenjih Otavah, na pobudo tamkajšnjega učitelja Metoda Merviča, ki je bil zelo naprednega mišljenja.

Pravila društva so bila oblastveno odobrena 15. marca 1932. Predlagatelji pravil so bili: Metod Mervič, Franc Zalar, Ivan Koščak, Jože Zalar, Ivan Kavčič in Josip Zalar. Društvo je zajemalo takratni šolski okoliš Gorenje Otave, in sicer z naslednjimi vasmi in zaselki: Gorenje in Dolenje Otave, Župeno, Kržišče, Beč, Stržišče, Laze, Pikovnik in Kranjče. Društvo je bilo črtano 1938. leta (2).

Društvo kmetskih fantov in deklet Gorenje Otave

O njegovem delovanju ni ostalo nobenega arhivskega gradiva, ker je bilo to med vojno uničeno. Ohranjena pa je šolska kronika ljudske šole Gorenje Otave, v kateri je zaslediti podatke, ki se nanašajo na delovanje društva. Ustno izjavo o delovanju društva je podala avtorju tega sestavka Pavlina Mervič, vdova po pokojnem učitelju Merviču.

Društvo kmetskih fantov in deklet Bloke

Kot naslednje po časovnem zaporedju je bilo ustanovljeno DKFiD na Blokah s sedežem v Novi vasi. Po izjavi Toneta Pirca iz Velikih Blok so se pričeli pripravljati na ustanovitev društva že v začetku leta 1932. Pobudnik za njegovo ustanovitev je bil Stanko Lenarčič, takratni bloški župan. Navdih za ustanovitev je dobil od znancev pri takratni Zvezi slovenskih zadrug v Ljubljani, ki so bili tesno povezani z Zvezo kmetskih fantov in deklet (3).

Pravila društva so bila oblastveno odobrena 21. decembra 1932. Predlagatelji pravil so bili: Ivan Škrabec (Velike Bloke), Jože Šraj (Metulje), Jernej Benčina (Studenec), Ivan Korošec (Hudi vrh) in Ivo Lenarčič (Nova vas). Društvo je zajemalo naslednja naselja: Nova vas in Fara, Nemška vas, Metulje, Hudi vrh, Volčje, Velike Bloke, Ulaka, Radljek, Studeno, Glina, Topol, Studenec, Benete, Runarsko in Veliki Vrh (4).

Prvi predsednik društva je bil Ivo Lenarčič iz Nove vasi, tajnik je bil Janez Škrabec iz Velikih Blok, blagajnik Milka Lenarčič iz Nove vasi, predsednica nadzornega odbora pa Marica Kotnik iz Nove vasi (5).

Tudi od tega društva ni ohranjenega arhivskega gradiva. Ves društveni arhiv je hranila tajnica društva Marica Kotnik, ki ga je, da bi ga zavarovala pred Italijani, leta 1941 zapakirala v pločevinasto posodo in zakopala na »kegljišču«, kjer je imelo društvo prostore za razne prireditve. Po končani vojni pa ji ga zaradi spremenjene terenske situacije ni uspelo najti. Ohranjenih je nekaj fotografij ter objav v glasilu ZKFiD Gruda, ki dokumentirajo dejavnost

organizacije. Obstajajo tudi kopije dopisov, ki jih je pošiljal Stanko Lenarčič iz Nove vasi Jutru in Kmetskemu listu. Med njimi so tudi podatki o delovanju DKFiD Bloke ter nekatere ustmene izjave.

Redni občni zbori društva so bili običajno v začetku vsakega leta. Zasledili smo troje zborov. Na zboru 3. marca 1935 je bilo izvoljeno naslednje vodstvo: predsednik France Gornik, podpredsednik Ivan Korošec, tajnica Marica Kotnik in blagajnik Ivan Škrabec; na zboru 23. februarja 1936 je bilo ponovno izvoljeno dotedanje vodstvo; na zboru 24. januarja 1937 pa so bili izvoljeni: za predsednika Ivan Korošec, za podpredsednika Tone Pirc, za tajnika Ivan Intihar in za blagajnika Alojz Marolt (Petrasov). Za načelnico ženskega odseka je bila izvoljena Verica Vesel (iz Nove vasi). Poročilo navaja, da so imeli štiri pevske koncerte in več izletov. Društvo je štelo 57 članov (6).

O nadaljnjih občnih zborih društva ni podatkov. »Zadnji izvoljeni predsednik je bil France Gornik iz Nove vasi, ki pa se je na začudenje večine članstva že v letu 1941 vdinjal okupatorju, bil pri belogardistih in domobrancih, ob porazu skupaj z njimi pobegnil na Koroško, kjer ga je doletela zaslužena kazen« (7).

V letu 1940/41 je društvo — skupaj s podružnico Ravnik — štelo 134 članov, od tega 107 fantov in 27 deklet (8).

Društvo je imelo razne odseke: dramatski odsek, pevski, smučarski, kolesarski, dekliški in mladinski ter šahovski odsek. »Začasno upraviteljstvo (šole op. p.) je prevzel Venceslav Winkler, ki vodi prosvetno delo v Novi vasi. Ustanovil je društvo kmetskih fantov in deklet, ki je zelo delavno. Ima več odsekov, med katerimi je najvažnejši dramatski, ki bo priredil v kratkem Cankarjevega 'Hlapca Jerneja' v Delakovi dramatizaciji. Šahovski odsek je igral lepo uspeli turnir, katerega se je udeležilo precej kmečkih fantov. Nagrado je odnesel fant iz Velikih Blok« (9).

Za razne sestanke in zbore članstva ter prirejanje iger in podobno je društvo imelo sprva na voljo prostore v šoli v Novi vasi, dokler sta namreč tam učiteljevala Venceslav Winkler in Jože Košorok, ki sta bila velika prijatelja in sodelavca društva — Winkler kot režiser iger in predavatelj, Košorok pa kot pevovodja pevskega zbora. Po njuni premestitvi — premeščena sta bila prav zaradi delovanja pri društvu — pa je društvo pridobilo prostore za svojo dejavnost v »Lavričevi garaži«, pa tudi na »kegljišču« pri Modicu, ki ga je imel v najemu Stanko Lenarčič. Kegljišče so s prostovoljnim delom preuredili v dvorano za prireditve, naredili gledališki oder, ga opremili s primernimi kulisami in zastorom. Tu so prirejali igre in koncerte ter šahovske turnirje. Za manjše sestanke pa so uporabljali prostore pri Lavriču, Lenarčiču, Pakižku itd. Imeli so društveni prapor, ki pa je med vojno propadel (10).

Društvo kmetskih fantov in deklet Rakek

V začetku leta 1933 se pojavi DKFiD na Rakeku. Pobudo zanj je dal Line Žagar, ki je bil kot študent povezan z naprednimi mladinskimi organizacijami v Ljubljani. Pripravljalni odbor — Line Žagar, dijak, Ladislav Zajec, uradnik, Vincenc Stržaj, sin gostilničarja in posestnika, Anton Meršek, zasebnik, Janko Kovšca, krojač in Anton Puntar, zasebnik — je bil tudi predlagatelj pravil društva, ki so bila oblastveno odobrena 28. avgusta 1933 (11).

Društvo je kmalu po ustanovitvi prenehalo delovati oziroma je zamrlo, ker je bilo premalo zasidrano med kmetskim prebivalstvom. Vse delo društva je bolj ali manj vodil Line Žagar. Po njegovem odhodu v Ljubljano pa ni bilo nikogar, ki bi organizacijo speljal naprej. Sicer so bili Rakovci bolj nagnjeni k Sokolu ter je DKFiD ostalo nekako v ozadju in zamrlo. Dasiravno društvo ni dolgo delovalo, mu je vseeno uspelo uprizoriti igro »Hlapec Jernej in njegova pravica« (12), o čemer bo govor v posebnem poglavju tega sestavka.

Društvo kmetskih fantov in deklet Grahovo

Pobudo za ustanovitev DKFiD v Grahovem je prinesel Jože Debevec, čevljarski pomočnik iz Grahovega, in sicer v letu 1933. Zbral je nekaj fantov in deklet ter sestavil pripravljalni odbor in postal njegov predsednik. Pripravljalni odbor, katerega člani so bili: Tončka Šega, posestnikova hči iz Grahovega, Jože Debevec, Josip Ošaben, kovaški pomočnik iz Martinjaka, Matevž Drobnič, čevljarski vajenec z Bločic, Anton Kunstek, posestnikov sin iz Grahovega, Karol Žnidaršič z Bločic in Roza Drobnič iz Grahovega (13), je pripravil pravila društva ter jih predložil srezkemu načelstvu v potrditev.

S pravili so bile velike težave, saj jih srezko načelstvo sploh ni hotelo odobriti, prav verjetno iz političnih razlogov. Orožniki so posamezne člane

pripravljalnega odbora zasliševali in jih šikanirali. K Matevžu Drobniču, ki tedaj še ni bil polnoleten, so prišli na dom in hoteli od njega izsiliti izjavo, ki naj bi ogrozila vse priprave za ustanovitev društva. To pa se jim ni posrečilo. Ker srezko načelstvo pravil ni odobrilo, jih je pripravljalni odbor predložil v potrditev banski upravi v Ljubljani. Tu so pravila le dočakala odobritev, in sicer z lastnoročnim podpisom bana dr. Draga Marušiča, kar je bil verjetno edinstven primer (14). Pravila so bila pravno veljavno odobrena 3. februarja 1934 (15). Potem je pripravljalni odbor sklical ustanovni občni zbor, o katerem poroča dopisnik Grude: »Grahovo pri Cerknici: Ustanovni občni zbor društva kmetskih fantov in deklet se je vršil v nedeljo, dne 12. marca t. l. (1934 op. p.) v prostorih tukajšnje šole. V dobi pripravljalnih del smo imeli vseskozi razne ovire, katere smo pa vendarle premagali na največjo jezo tistih, ki so nas hoteli že v kali zatreti. V tem času smo priredili tri igre in Silvestrov večer. Na prosvetno-organizatorični tečaj Zveze smo poslali dve tovarišici in dva tovariša, ki so prinesli polno navodil in vzpodbude za društveno delovanje. Priredili smo tudi smučarsko tekmo in ustanovili pevski odsek. V odbor smo izvolili naslednje fante in dekleta: Jože Debevc predsednik, Jože Levar podpredsednik, Pepca Hiti tajnik, Franc Lunka blagajnik. Odborniki: Alojzij Joželj, Jože Ošaben, Stanko Gradišar, Matevž Drobnič, Marica Knap, Francka

DKFiD Grahovo: Člani in članice odbora društva, izvoljeni na II. občnem zboru marca 1936

Baraga; namestniki: Zvone Meden, Janez Krajc, Anica Ponikvar in Marica Žnidaršič. Naš občni zbor so posetili tov. Remžgar, tov. Stanko Lenarčič kot zastopnik tovariškega društva iz Nove vasi, g. dr. Kraševec in g. Kravanja iz Cerknice ter šolski upravitelj tov. Mercina in učitelj tov. Novljan iz Starega trga. Tovariš Levar in dr. Kraševec sta v navdušenih besedah pozdravila novo organizacijo in ji želela mnogo uspehov za kulturni in gospodarski preporod naše vasi. Občni zbor je bil zelo živahen ter smo bili z njegovim potekom prav zadovoljni. Pred seboj imamo polno dela, ki ga hočemo izvršiti v korist nas samih in v čast našega društva« (16).

V delovnem območju društva so bile vasi Grahovo, Žerovnica, Martinjak, Bločice in Lipsenj ter zaselka Sv. Štefan in Podšteberk.

Prvi redni občni zbor društva je bil 10. februarja 1935, ko je bil za predsednika izvoljen Jože Levar iz Grahovega, za podpredsednika Andrej Turšič, za tajnika Jakob Šilc in za blagajnika Andrej Šega, vsi trije iz Žerovnice (17). »Prosvetar« je postal šolski upravitelj Franc Mercina, načelnik pevskega odseka učitelj Stane Novljan, načelnik kmetijsko-strokovnega odseka Andrej Turšič iz Žerovnice ter načelnica ženskega odseka Anica Krajc iz Grahovega (18).

Že med prvim in drugim občnim zborom društva je prišlo do načelnega nesporazuma z učiteljstvom, tako da sta se odpovedala funkciji pri društvu oba učitelja. Njuno delo sta prevzela: Jože Gabrenja iz Grahovega kot »prosvetar« ter Tone Kunstek iz Grahovega kot načelnik pevskega odseka (19). Po enem letu je društvu uspelo spor odpraviti, pa sta oba učitelja, Franc Mercina in Stane Novljan, zopet prizadevno sodelovala pri delovanju društva — Novljan posebno kot režiser iger.

O delovanju DKFiD Grahovo se je od društvenega arhiva po čudnem naključju ohranila tajniška knjiga, ki vsebuje originalne zapisnike od II. (1. marca 1936) do VI. rednega občnega zbora, ki je bil kot zadnji dne 16. februarja 1941. Nadalje so v knjigi tudi zapisniki s posebnih sestankov članstva in tudi vsi zapisniki s sej odbora med navedenima občnima zboroma. Ostali arhiv društva kakor tudi knjižnico s približno 200 knjigami in raznimi revijami in časopisi ter inventar je doletelo uničenje, ko so 30. septembra 1943 bombardirala Grahovo nemška letala.

DKFiD Grahovo je že takoj po ustanovitvi pričelo z veliko aktivnostjo ter pritegnilo v svoje vrste veliko število kmetske in druge mladine. Že na II. rednem občnem zboru dne 1. marca 1936 ugotavlja tajniško poročilo, »da društvo šteje 112 rednih članov, med temi 77 fantov in 35 deklet«. Nadalje poročilo izkazuje »73 prejetih in 109 odposlanih spisov in prošenj«. Rednih odborovih sej je bilo 18, članskih sestankov 8 in 11 raznih prireditev (20).

Na omenjenem občnem zboru društva poročajo tudi drugi funkcionarji organizacije:

— blagajnik Andrej Šega poroča, »da blagajniško poslovanje izkazuje din 4.207 dohodkov ter din 3.424 izdatkov. Na članarini dolgujejo člani in članice din 413«;

— načelnica dekliškega odseka Anica Krajc omenja »težaven položaj kmetskih deklet, živečih bedno življenje z iskanjem vsakdanjega kruha po mestih in drugih krajih«;

— za dramatski odsek poroča Jakob Šilc, omenjajoč »težaven položaj delovanja dramatskega odseka, ki je brez lastnega odra, poleg tega pa brez pomoči učiteljstva, ki nas je v tem letu zapustilo«. V zvezi s tem poda poročilo prosvetar Jože Gabrenja, izjavljajoč, »da je prevzel težavno mesto funkcije prosvetarja od šolskega upravitelja Franca Mercine dne 23. junija 1935. V programu imajo igro 'Za grunt'«;

— za pevski in šahovski odsek poroča Tone Kunstek, ki je po »izstopu načelnika pevskega odseka tov. učitelja Stanka Novljana dne 23. junija 1935 prevzel vodstvo. Pevski odsek je priredil dve prireditvi, eno v Rovtah nad Logatcem kot koncert s 7 člani, drugo pri povorki in na veselici pododborove tekme žanjic v Žerovnici. Šahovski odsek s šestimi člani se je udeležil šahovskega turnirja pri tovariškem društvu na Blokah« (21).

Na občnem zboru je bil navzoč tudi dr. Ciril Kraševec, advokat iz Cerknice, ki je bil podporni član in velik prijatelj društva. V njegovi razpravi o tistem delu poročil funkcionarjev društva, ki govore o sporu z učiteljstvom, »predlaga v interesu skupnosti sporazum«. Nadalje sta bila na občnem zboru tudi Ivan Korošec, predsednik pododbora Zveze za logaški okraj ter predsednik Zveze slovenskih zadrug France Trček kot delegat Zveze kmetskih fantov in deklet iz Ljubljane, ki sta v svojih razpravah prav tako apelirala na složnost.

Občnemu zboru je bila predložena kandidatna lista ter je bilo z javnim glasovanjem izvoljeno naslednje vodstvo organizacije: Jože Levar (Grahovo), predsednik, Andrej Šega (Žerovnica), podpredsednik, Lojze Ule (Žerovnica) tajnik, Jakob Šilc (Žerovnica), II. tajnik, Andrej Turšič (Žerovnica), blagajnik; odborniki: Drago Turk (Grahovo), Anica Krajc (Grahovo), Matija Mele (Grahovo), Tončka Hribar (Žerovnica), Srečko Remžgar (Žerovnica), Pepca Urbič (Lipsenj), Jože Zigmund (Žerovnica), France Intihar (Bločice).

Za delegata na občnem zboru Zveze kmetskih fantov in deklet v Ljubljani sta bila izvoljena Jože Levar in Lojze Ule. Določili so članarino po 0,50 din na mesec od vsakega člana in članice. Sprejet je bil proračun društva za poslovno leto 1936/37 s 1895 dinarji dohodka in prav toliko izdatki.

Naslednji občni zbori društva so bili redno vsako leto, običajno v mesecu februarju ali marcu. V pripravah na pomembne prireditve, ko je bilo treba pritegniti k delu večje število članstva ter zagotoviti množično udeležbo, pa so bili sklicani tudi izredni sestanki članstva. Med enim in drugim občnim zborom je delo organizacije vodil odbor društva, in sicer na rednih in izrednih sejah. V času obstoja društva tj. od leta 1933 do maja 1941, ko je njegovo delovanje prepovedal okupator, je po ustanovnem in prvem občnem zboru v letu 1934 in 1935 — zapisnika nista ohranjena — imelo društvo še pet rednih občnih zborov, 16 občasnih sestankov članstva ter 51 odborovih sej.

Korespondenca društva je bila zelo obsežna. Tajniška poročila na rednih občnih zborih izkazujejo skupaj 241 sprejetih in 340 odposlanih dopisov. Bilo pa je dopisovanja še mnogo več, saj ni podatkov za leto 1933/34. Vse to priča o obsežnosti poslovanja ter izredni organizacijski razgibanosti društva.

Društvo ni imelo lastnih prostorov, kjer bi se članstvo lahko nemoteno zbiralo. To je bila velika ovira za njegovo delovanje. Sprva so bili sestanki in

seje v privatnih hišah, največ pri Zavrlovih in Enžicovih, ter v šoli. Tudi prvi občni zbor društva je bil v šoli. Nekaj časa je društvo imelo na voljo večjo sobo v Krajčevi hiši — »Na vagi«. Odstopil mu jo je trgovec Krajc, a jim jo je že meseca oktobra 1939 odvzel in jo oddal v bolj donosne namene. Nato so bili sestanki članstva in seje odbora zopet v privatnih hišah in gostilniških prostorih (Jože Krajc, Anica Krajc, Jože Levar v Grahovem, Andrej Turšič v Žerovnici, gostilni Modic in Ogrinc v Grahovem, gostilna Ogrinc na Bločicah).

Za uprizarjanje dramskih predstav je društvo dobilo od trgovca Krajca v Grahovem na voljo opuščen živinski hlev, imenovan »štalca«, ki so ga nato člani in članice s prostovoljnim delom toliko usposobili, da je lahko služil predvidenemu namenu: uredili so tla, postavili oder s kulisami in zastorom in prebelili zidovje, ostale pa so ob straneh še vedno jasli. Kasneje, ko je bil v Grahovem zgrajen Sokolski dom, pa je društvo prirejalo igre v dvorani tega doma.

V svojem organizacijskem sestavu je društvo imelo še dekliški in mladinski odsek, dramatski, pevski in šahovski odsek, kolesarski odsek ter kmetijsko-strokovni odsek. Obstajal je tudi vod konjenikov, ki so nastopali ob raznih manifestativnih prireditvah.

DKFiD Grahovo: Kmetska konjenica, ki je sodelovala v povorki ob tekmi žanjic 29. julija 1934 v Grahovem

Zadnji tj. šesti redni občni zbor je bil 16. februarja 1941 v gostilniški sobi pri Ogrincu v Grahovem. Ta zbor je bil že v senci bližajoče se vojne. Na njem se je zbralo le 25 članov, čeprav jih je društvo tedaj štelo 105 — 72 fantov in 33 deklet. Večina fantov je bila na orožnih vajah, ki so trajale po dva ali več mesecev.

Namesto odsotnega predsednika in podpredsednika — bila sta na orožnih vajah — je občni zbor vodil tajnik Jakob Šilc, za zapisnikarja je bil izvoljen Lojze Ule (23).

Zanimivo je predsedniško poročilo, ki ga je na občnem zboru podal Jakob Šilc. Zapisnik o tem navaja: »Poročilo vsebuje vse težkoče, ki so onemogočale aktivnejše delovanje naše organizacije. Vendar pa moramo biti še zadovoljni, da z ozirom na kritični položaj, ki je vladal v pretečenem poslovnem letu, sploh še obstajamo« (24). Tu je mišljeno veliko število odsotnega članstva zaradi vpoklica na orožne vaje in pa vojne psihoze, ki je vladala med prebivalstvom. Tako stanje odseva tudi iz »Poročila okrožja kmetskih fantov in deklet Logatec za leto 1940«, ki ga je Zvezi kmetskih fantov in deklet v Ljubljani poslal dne 12. 11. 1940 Jakob Šilc in ki med drugim navaja: »Kritičen življenjski položaj baš v okraju Logatec dopušča upravi Okrožja, kakor vsem tovariškim društvom v prvi vrsti **samo obstoj,** in to posebno letošnje leto, **ko nas je večina bila pod orožjem, nekateri** so pa še.« In naprej: »Vsa društva, posebno Grahovo si je prizadevalo in tudi s pomočjo svojega učiteljstva izvršilo to leto važno delo, to je bilo v tem, da je bodrilo obmejno prebivalstvo ter omogočilo v veliki meri, da smo v jeseni pospravili poljske pridelke, kakor druga leta. Ljudstvo je bilo zbegano, nekateri so se hoteli že seliti« (25). Šolski kronist je tedaj o tem zapisal: »Pričela se je vojna. Ljudstvo je bilo tudi pri nas radi dogodkov v svetu zelo razburjeno in celo oklevalo spomladi, če bi sejalo, sadilo. Vse to je zelo vplivalo na razpoloženje mladine« ... »Kmetijski

in gospodinjski tečaj se je vršil na šoli v zimskih mesecih. Oba tečaja sta bila predčasno končana radi vojne« ... (26)

Kljub težavnemu stanju zaradi velike odsotnosti članstva tajnik končuje v svojem poročilu, »da je društvo v pretečenem poslovnem letu organiziralo in izvedlo tri prireditve: 23. 4. 1939 igro Izpod Golice, 25. 6. 1939 tekmo koscev in vrtno veselico na Bločicah ter 24. 12. 1940 igro Vrnitev« (27).

Na navedenem zadnjem občnem zboru društva je bilo izvoljeno naslednje vodstvo organizacije: za predsednika Janez Žnidaršič z Bločic, za podpredsednika Jakob Šilc iz Žerovnice, za I. tajnika France Gornik iz Grahovega, za II. tajnika Matija Knap iz Žerovnice in za blagajnika Janez Mavko iz Žerovnice. Odborniki: Zdravko Ogrinc (Grahovo), Matevž Drobnič (Bločice), Ivan Levar (Grahovo), Malka Debevc (Lipsenj) in Pepca Hribar (Žerovnica), v nadzorni odbor pa Lojze Ule iz Žerovnice in Andrej Šega iz Žerovnice. Predsednik in tajnik sta bila izvoljena za delegata na občnem zboru Zveze društev kmetskih fantov in deklet v Ljubljani. »Članarina za leto 1941/42 se določi na din 0,50 od člana mesečno. Proračun za leto 1941/42 se sprejme v višini 1630 din izdatkov in ravno toliko dohodkov« (28).

Zadnja seja nekaterih članov odbora, ilegalna, je bila nekako v mesecu septembru 1941 pri Andreju Šegi v Žerovnici, in sicer v »pečnici« na žagi. Na seji so bili navzoči: Jakob Šilc, Janez Mavko, Anton Grbec, Janez Žnidaršič, Andrej Šega, Matevž Drobnič, Jože Gornik in Lojze Ule. Sprejet je bil sklep, da se DKFiD Grahovo vključi v Osvobodilno fronto in da odstopi Osvobodilni fronti svoja sredstva v znesku 2350 lir. Blagajnik društva Janez Mavko je dne 4. 10. 1941 omenjeno vsoto izročil Lojzetu Uletu, ki je bil takrat član Okrožnega odbora OF za Cerkniško okrožje. Pri tem sta bila navzoča tudi Jakob Šilc in Andrej Šega. Predaja je bila opravljena v »pečnici« na žagi pri Andreju Šegi v Žerovnici (29).

Društvo kmetskih fantov in deklet Gora pri Sodražici

DKFiD na Gori je bilo ustanovljeno in pričelo z delovanjem že v letu 1933. Pobudo za ustanovitev društva so dali Tone Šraj in bratje Kotnik iz Nove vasi, ki so že aktivno delovali v društvu Bloke v Novi vasi in so često zahajali na Goro v Kržetovo gostilno (30).

Pravila društva je srezko načelstvo pravno-veljavno odobrilo dne 26. aprila 1934. Predlagatelji pravil so bili: Janez Praprotnik, upokojenec, Ludvik Turk, gozdni delavec, in Pavla Krže, hči gostilničarja. Društvo je zajemalo naslednje vasi ali zaselke: Janeži, Kržeti, Kračali, Betonovo in Petrinci (31).

Društvo je bilo maloštevilno, imelo je le 15 članov (11 fantov in 4 dekleta), ker je bilo tudi prebivalstvo tega območja maloštevilno — mladina je bila večinoma na delu v tujini ali v drugih krajih. Vsi člani društva so bili naročeni na glasilo Gruda. Njegov predsednik je bil Franc Samsa, tajnik pa Lojze Čampa, oba z Betonovega.

Društvo je imelo veliko oporo pri tamkajšnji učiteljici Angeli Šabec, ki je pomagala zlasti pri prirejanju iger. Tudi šolski prostori so bili društvu vedno na voljo.

Zaradi maloštevilnega članstva in premajhne opore med prebivalstvom, ki je bilo zvečine pod močnim vplivom tamkajšnjega župnika Habjana in zelo versko, ter zaradi vse večje odsotnosti mladine, ki je odhajala v svet, je društvo po pičlih dveh letih obstoja prenehalo delovati in zamrlo.

Čeprav je bilo društvo maloštevilno in je delovalo le malo časa, se je vendar izkazalo kot dokaj aktivno tako doma kakor v sodelovanju s tovariškimi društvi na Notranjskem (32).

Društvo kmetskih fantov in deklet Stari trg pri Ložu

DKFiD Loška dolina s sedežem v Starem trgu je bilo ustanovljeno leta 1934, njegova pravila pa so bila pravno-veljavno odobrena 21. marca 1934. Predlagatelji pravil so bili: Martin Telič, Janez Škrabec, Viktor Prevec, Janez Zigmund in Janez Hribar. V delovnem območju društva sta bili občini Stari trg in Lož. Društvo je bilo črtano leta 1938 (33).

Ob ustanovitvi je štelo 12 članov. Njegov predsednik je bil Stanko Štritof iz Starega trga, tajnik pa Janez Zigmund. Idejo za njegovo ustanovitev je Stanko Štritof (Glažarjev) dobil pri društvu v Grahovem. V društvu je bilo okoli 50 članov, v glavnem iz Starega trga in okoliških krajev, predvsem iz Loža, Pudoba, Podcerkve in Vrhnike (34).

O delovanju društva ni dokumentiranih podatkov, kjer bi bile prikazane konkretne prireditve in druge akcije. Obstaja sicer pavšalna ugotovitev, da je društvo »organiziralo različna zborovanja, izlete, tekme koscev in grabljic ter različne politične manifestacije« (35), kaj več pa ni zaslediti. Gotovo

pa je društvo sodelovalo pri pripravah in izvedbi pododborove tekme koscev, ki je bila 26. avgusta 1934 v Starem trgu. Stanko Štritof pravi, da jim je tekma pomenila »mogočen, triumfalen praznik in v srca se je vselil pogum in samozavest« (36).

Društvo je delovalo le malo časa, saj je bilo — kot že rečeno — že leta 1938 uradno črtano. Pododbor zveze kmetskih fantov in deklet za logaški okraj je poskušal oživiti njegovo dejavnost ter je to nalogo zaupal Jakobu Šilcu in Lojzetu Uletu iz tovariškega društva Grahovo. Poleti 1938 sta Šilc in Ule sklicala na posvet odgovorne tovariše iz tega DKFiD, in sicer pri tedanjem šolskem upravitelju Ivanu Mercini v Starem trgu. Posveta sta se udeležila le Janez Hribar iz Loža kot blagajnik društva in Ivan Mercina. Šilc in Ule sta navzoča tovariša prepričevala o koristnosti nadaljnjega obstoja in delovanja organizacije. Ves trud pa je bil zaman zaradi ekstremnega nasprotnega stališča, ki ga je takrat imel do DKFiD Janez Hribar (37). V kasnejšem obdobju je Hribar takšno svoje stališče obžaloval. To je izrazil tudi v svojih spominih, kjer takole ocenjuje pomen in vzroke za propad društva: »V okviru ZKFiD bi bilo možno široko politično delo, toda zaradi ozkega in sektaškega gledanja nas simpatizerjev komunistov se nam je zdelo to vse preveč 'oportunistično', mislili smo, da je treba iti hitrejšim revolucionarnejšim potom. Šele v kasnejših letih smo spoznali to svojo zmoto.« (Arhiv CK ZKS.) Ta ocena je prav gotovo realnejša od mnenja predsednika DKFiD Stanka Štritofa, ki je videl »vzrok za razpad društva v gospodarski krizi« (38).

Društvo kmetskih fantov in deklet Ravnik—Bloke

Pobudo za ustanovitev DFKiD je prinesel v Ravnik učitelj Milan Vrtačnik, ki je bil iz Nove vasi premeščen za upravitelja šole pri Sv. Duhu. Priprave za ustanovitev so bile zelo zgodnje, saj dopisnik Jutra iz Blok dne 15. decembra 1932 poroča, »da je pri Sv. Duhu na Blokah v pripravi društvo Kmetskih fantov in deklet« (39). Tudi Jože Tekavec ugotavlja, da so »v letu 1933 ustanovili svojo podružnico Društva kmetskih fantov in deklet pri Sv. Duhu za severovzhodni del Bloške planote« ... (40). Jožeta Tekavca pa je treba toliko popraviti, da to sprva ni bila podružnica DKFiD Bloke, marveč samostojno društvo, kar dokazujejo njegova pravila, ki so bila pravno-veljavno potrjena 21. aprila 1934. Predlagatelji pravil so bili: posestniška sinova Janez Žnidaršič iz Mramorovega in Stanko Pavlič z Rogovile, hči gostilničarja Milka Turk iz Ravnika, Karel Mršek in zidarski pomočnik Janez Marinček. Območje delovanja društva: okoliš Sv. Duha. Društvo je bilo črtano iz evidence 1935 (41).

DKFiD Ravnik—Bloke je torej kot samostojna organizacija prenehalo obstajati leta 1935, od tedaj pa je delovalo kot nekakšna podružnica društva Bloke v Novi vasi (42).

Organizacijska povezanost društev kmetskih fantov in deklet

Sprva so se vsa DKFiD organizacijsko neposredno povezovala v Zvezo kmetskih fantov in deklet, katere sedež je bil v Ljubljani. Kmalu pa se je organizacija kmečke mladine močno razmahnila po vsej Sloveniji in je nastala potreba po povezanosti posameznih društev na manjšem območju. Ustanavljati so se pričeli pododbori Zveze kmetskih fantov in deklet, običajno za območje sreza oziroma okraja — za Notranjsko je bil to srez Logatec. Pododbor Zveze kmetskih fantov in deklet Logatec je bil ustanovljen leta 1934. O tem je poročal dopisnik Grude: »**Bloke:** Dne 29. aprila t. l. (1934 op. p.) se je vršil v Novi vasi sestanek zastopnikov Društev kmetskih fantov in deklet iz našega okraja, ki je imel namen ustanoviti Pododbor Zveze za logaško okrožje. Številna društva nujno rabijo med seboj povezanosti, sodelovanja in enotnega delovanja v duhu našega pokreta. Sestanek je otvoril predsednik društva iz Nove vasi tovariš Ivo Lenarčič, ki je v svojem govoru razpravljal o namenu pododbora, katerega kliče v življenje močan porast naših organizacij. V odbor so bili izvoljeni naslednji tovariši: za predsednika Ivan Korošec, podpredsednik Stanko Lenarčič, tajnik Franc Gornik; odborniki: Jože Debevec, Grahovo, Viktor Premc (verjetno Prevec — op. p.), Stari trg, Stanko Pavlič, Ravnik, Franc Praprotnik, Gora, Ciril (verjetno Janez — op. p.) Zigmund, Stari trg, in Jakob Šilc, Grahovo. Pri prihodnji seji se sestavi delovni načrt za letošnjo sezono« (43).

Drugi občni zbor pododbora Zveze je bil 20. junija 1935. Za predsednika je bil zopet izvoljen Ivan Korošec (Nova vas), podpredsednik je postal Lado Remžgar (Grahovo), tajnik Tone Meden (Grahovo)in blagajnik Franc Klučar (Grahovo) (44).

Tretji občni zbor pododbora Zveze je bil 21. maja 1936. Za predsednika je bil izvoljen zopet Ivan Korošec, za podpredsednika Andrej Turšič (Grahovo), za tajnika Jože Debevc (Grahovo) in za blagajnika Andrej Šega (Grahovo) (45).

O naslednjih občnih zborih pododbora Zveze društev kmetskih fantov in deklet za okraj Logatec ni podatkov. Sklepamo pa lahko, da je bil zadnji predsednik pododbora Jakob Šilc iz Žerovnice (46), tajnik pa Lojze Ule iz Žerovnice (47). Imenovana sta se tudi udeležila rednega občnega zbora Zveze kmetskih fantov in deklet 17. novembra 1940 v Celju, na katerem je bil Šilc izvoljen v izvršni odbor zveze.

Simboli društev kmetskih fantov in deklet

Osnovni in splošni znak DKFiD je bila štiriperesna deteljica, ki se je uporabljala na vseh uradnih štampiljkah društev, pododborov in Zveze kmetskih fantov in deklet.

Kot zunanji znak pripadnosti so imela DKFiD značko — štiriperesno deteljico s kratkim pecljem premera 12 mm in z zlatim robom, notranjost lističev pa je bila zapolnjena z zelenim emajlom. Značka je bila pritrjena na 35 mm dolgi buciki, ki so jo fantje in dekleta nosili na levi strani obleke.

Ob svečanostih so fantje nosili zeleno kravato z vdelano štiriperesno deteljico, ki je bila nekoliko temnejše zelene barve kot kravata.

DKFiD so imela tudi društveno zastavo, ki so jo uporabljala ob raznih društvenih prireditvah in svečanostih. Zastava je merila 100 × 145 cm in je bila iz sveže zelenega blaga. V njeni sredini je bil krog v premeru 73 cm iz belega platna, v njem pa štiriperesna deteljica v premeru 50 cm, prav tako iz sveže zelenega blaga. Zastava je bila pritrjena s trakovi na lesen drog s koso na koncu. (Načrt za izdelavo društvene zastave je bil objavljen v Grudi št. 5/1937).

III. VSEBINA DELOVANJA DRUŠTEV KMETSKIH FANTOV IN DEKLET NA PROSVETNO KULTURNEM IN ŠPORTNEM PODROČJU

Osnova za delovanje DKFiD so bila pravila, ki so bila v načelnih določilih enotna za vsa društva. Pravila določajo v 2. točki svoj namen:

1. Društvo ima namen kmetsko mladino organizirati in ji nuditi priliko za vsestransko izobrazbo.
2. Vzgajati mladino v kmetskem duhu in v državljanski zavesti.
3. Dvigati ugled in ščititi dobro ime naše vasi in čast kmetskega dela.
4. Gojiti med člani slogo in tovarištvo ter zdravo in trezno življenje.
5. Delati za zboljšanje gmotnega in socialnega položaja našega človeka.

Društveno upravo tvorijo občni zbor, članski sestanek, odbor in društveni odseki, ki se morejo ustanoviti za posamezne panoge društvenega delovanja (tiskovni odsek, dramatični odsek, pevski odsek, kolesarski odsek, godbeni odsek itd.). Društveno življenje je urejeno po popolnoma demokratičnem načelu in v skladu z miselnostjo gibanja (48).

Med pravili je bilo tudi zapisano, da je društvo nepolitično, saj bi se sicer v tistih časih ne moglo pri oblasteh registrirati. Toda dokaj kmalu je prišlo na sestankih članstva ob obravnavanju gospodarskih problemov tudi do političnih razprav in konfrontacij, posebno ob vsakih parlamentarnih ali občinskih volitvah.

V smislu navedenih pravil in načel so DKFiD tudi na Notranjskem razvila izredno živahno dejavnost pri splošnem osveščanju kmetske in delavske mladine ter prebivalstva sploh. Pri tem jih je vodilo načelo: »Nosilec gibanja in organizacije sta kmetski fant in dekle« (49). S tem je bila jasno označena volja kmetske mladine, da postane aktiven dejavnik, ki bo samostojno ustvarjal, samostojno mislil in deloval na gospodarskem, kulturnem in političnem področju. DKFiD na Notranjskem, ki so pri svojem delovanju upoštevala ta načela, so uspešno prebrodila nezavidljiva obdobja hudih notranjih kriz in raznih podtikanj iz vrst nasprotnikov gibanja. Tista društva, ki so se pri svojem delovanju oslanjala v glavnem le na inteligenco ali celo njej prepuščala vodstvo organizacije, so prej ko slej zamrla, ker se kadri niso naučili samostojnosti mišljenja in ustvarjanja.

Prosvetno-organizacijski tečaji in predavanja

Osnova za uspešno delovanje društev je bila prosvetno organizatorska vzgoja vodstvenega kadra. Zveza kmetskih fantov in deklet v Ljubljani je vsako leto v ta namen organizirala ustrezne tečaje, posebej za fante in posebej za dekleta. Teh tečajev so se udeležili številni fantje in dekleta tudi iz Notranjske: Ivan Korošec s Hudega vrha, Ivan Škrabec iz Velikih Blok, Jože Debevec iz Grahovega, Jakob Šilc iz Žerovnice, Jože Levar iz Grahovega, Metod Mervič iz Gorenjih Otav, Janez Zigmund iz Vrhnike pri Ložu, Milka Lenarčič

in Anica Zabukovec iz Nove vasi, Neža Košmrlj in Pavla Krže z Gore pri Sodražici, Marica Knap iz Žerovnice, Pepca Hiti iz Grahovega, Julka Žnidaršič z Bločic, Pepca Urbič iz Lipsenja (50).

Tudi pododbor Zveze kmetskih fantov in deklet Logatec je prirejal prosvetno organizatorske tečaje z namenom, da bi se čim več članstva usposobilo za vodstvo organizacij.

Prvi tečaj pododbora je bil 1. in 2. decembra 1934 v Novi vasi in je prav lepo uspel. Udeležili so se ga člani DKFiD z Blok, iz Grahovega, z Gore, iz Gorenjih Otav, od Sv. Vida, od Cajnarjev, iz Cerknice, Hotederšice, Laz in Planine. Rednih slušateljev je bilo 23. Velika udeležba je bila zlasti v nedeljo, ko je prišlo precej tovarišev z Blok, med njimi tudi starejši gospodarji. Kot zastopnik zveze je imel nekaj predavanj dr. Viktor Maček (51).

DKFiD Bloke: Udeleženci »političnega tečaja« julija 1933 na Kuclju nad Nemško vasjo. Spredaj drugi z leve sedi predavatelj dr. Viktor Maček iz Ljubljane, na skrajni desni je učitelj Venceslav Winkler

Drugi tečaj je bil 11., 12. in 13. januarja 1936 v Grahovem (52), tretji tečaj pa 30. in 31. januarja 1937 v Novi vasi. Tečaj je vodil predsednik pododbora Ivan Korošec. Predavali so: predsednik Zveze kmetskih fantov in deklet Ivan Kronovšek, Tone Šraj, Venceslav Winkler, Stanko Lenarčič in drugi. Tečaj je gotovo pripomogel k razmahu organizacije in k dvigu kulturnih razmer na vasi; obiskovalo ga je 35 tečajnikov (53).

Četrti pododborov tečaj je bil predviden za 9. januar 1941. Poleg drugih naj bi na tečaju predavala predsednik zveze Ivan Kronovšek in njen tajnik Ivan Nemec (54). Tečaja zaradi bližajoče se vojne ni bilo.

Nedvomno so kadri, ki so se vračali s teh tečajev v svoja društva obogateni z novimi spoznanji, bistveno pripomogli k nadaljnjemu organizacijskemu utrjevanju kmetske mladinske organizacije, kar je bil osnovni pogoj za samostojnost in uspešnost delovanja društev kmetskih fantov in deklet. To je pripomoglo k nadaljnjemu širjenju kmetsko-mladinskega gibanja. Na tečajih so se fantje in dekleta tudi politično osveščali. To so s pridom prenašali na vse članstvo v društvih in s tem pomagali krepiti borbeno razpoloženje organizacije kmetske mladine.

Predavanja, ki so jih prirejala posamezna DKFiD, so bila nadaljnja oblika vsestranske — tudi politične — vzgoje. To je omogočilo še širše osveščanje kmetske mladine na vasi, ki je bila do tedaj pod močnim klerikalnim vplivom. Zato je razumljivo, da so društva tej zvrsti vzgoje kmetske mladine posvečala veliko pozornost. Vsa predavanja, ki so jih pripravila posamezna društva, žal niso zabeležena, nekaj jih je pa vendarle. Dopisnik Jutra je poročal: »Bloke, 15. decembra 1932. Prosvetno delo se je pričelo tudi pri Sv. Duhu na Blokah. V pripravi je društvo kmetskih fantov in deklet. Začasno se vršijo le aktualna predavanja iz zdravstva in kmetijskega gospodarstva, da se vzbudi pri ljudeh večje zanimanje za prosveto« (55). Dne 18. decembra 1932 je v Novi vasi predaval dr. Ciril Kraševec iz Cerknice o temi: »Kaj mora kmet vedeti od tožb«. Navzočih je bilo preko 70 poslušalcev (56). 8. septembra 1935 je bilo v Novi vasi spominsko predavanje v počastitev padlih v Bazovici (57). Dr. Ciril Kraševec je dne 27. oktobra 1935 predaval v Novi vasi (58), 8. decembra 1935 pa v Grahovem »O Abesiniji« (59). V Novi vasi je predaval 29. marca 1936 Venceslav

Winkler »O Matiji Gubcu« (60), 17. januarja 1937 pa v Grahovem dr. Stanko Pušenjak iz Cerknice »O zdravstvu na podeželju« (61).

Veliko je bilo tudi predavanj in razgovorov za vodstva društev, za takoimenovani »ožji krog«. Za tovrstna predavanja je poslala predavatelje zveza iz Ljubljane. Predavali so na primer: dr. France Hočevar, dr. Igor Rosina, dr. Viktor Maček, France Gerželj, Vlado Kreft in drugi. Ker so bili nekateri izmed njih komunisti ali somišljeniki partije, je na predavanjih ali razpravah prišlo tudi do obravnavanja političnih dogodkov doma in po svetu, osvetljenih z marksističnega vidika. DKFiD na Blokah je za ožji krog naprednejših in zanesljivih fantov priredilo celo nekajdnevni »politični tečaj«, na katerem sta predavala dr. Viktor Maček iz Ljubljane in Venceslav Winkler iz Nove vasi. Na tečaju je bilo kakšnih osem fantov, med njimi Tone Šraj in France Kotnik (62).

Da bi se tudi dekleta strokovno izpopolnjevala v opravilih, potrebnih kmetskemu dekletu in ženi, so dekliški odseki društev prirejali razne tečaje. Tako je DKFiD Grahovo oziroma njegov dekliški odsek priredil prikrojevalni tečaj. Dopisnik Grude je o njem poročal: »Tudi dekleta, žene, matere in gospodinje iz Grahovega pri Cerknici se zavedajo, kako važna je zanje strokovna izobrazba. Življenje terja od nas težko delo, zato se je treba zanj vsestransko pripraviti. 15 udeleženk je od 1. do 14. marca tega leta (1937 op. p.) vneto in pridno obiskovalo prikrojevalni tečaj, ki ga je vodila tov. Anica Horvatičeva iz Krške vasi. Uspeh svojega dela so hotele pokazati tudi drugim. Vendar je bila razstava prepovedana . . .« (63).

Ne samo razstava, tudi sam tečaj je srezko načelstvo v Logatcu sprva prepovedalo. O tem priča izredna seja odbora društva, ki jo je predsednik sklical prav zaradi te prepovedi. Na seji je predsednik Jakob Šilc poročal: »Srezko načelstvo v Logatcu je zabranilo nadaljevati že pričeti prikrojevalni tečaj.« Po živahni debati je bil sprejet sklep, da bo tečaj vseeno nemoteno potekal dalje, medtem pa naj posreduje tajnik Lojze Ule pri banski upravi v Ljubljani in pri Zvezi kmetskih fantov in deklet za novo dovoljenje (64).

S posredovanjem Lojzeta Uleta in Zveze kmetskih fantov in deklet je pristojni načelnik banske uprave interveniral pri srezkem načelstvu v Logatcu, ki je nato izdal ustrezno odločbo, vendar še vedno brez dovoljenja za prireditev razstave. Seveda je srezko načelstvo iskalo nove razloge, da bi šikaniralo društvo. Obtožilo je predsednika društva Jakoba Šilca po čl. 22 in 23 zakona o shodih, društvih in posvetih, da je kot predsednik DKFiD Grahovo dopustil, da se je tečaj vršil »preko dne datuma izdanega dovoljenja« in da so tečaj obiskovale nečlanice, dekleta in matere. Šilc je bil za navedeno »kršitev« zakona obsojen na tri dni zapora, ki ga je odsedel v zaporih v Cerknici (65).

Tudi društvo na Blokah je priredilo za svoja dekleta gospodinjski tečaj, ki sta ga vodili neka Vida in Ivanka. Takih tečajev je bilo na Blokah še več (66).

Prirejanje dramskih uprizoritev

Za kulturni dvig prebivalstva in vasi sploh je bilo silno pomembno delovanje DKFiD pri uprizarjanju iger in podobnih prireditev. Pri tem se je tudi odkrivala bogata zakladnica sadov samostojnega dela kmetske mladine. Ti sadovi so bili neizčrpen vir sposobnosti kmetskih fantov in deklet, ki so si po trudapolnem fizičnem delu širili obzorje. Pri uprizarjanju iger je odigralo pomembno vlogo tudi učiteljstvo, seveda tisto, ki je čutilo hotenja kmetske mladine in ji je bilo pripravljeno požrtvovalno pomagati.

Po razpoložljivih podatkih sodeč, se je med DKFiD na Notranjskem prvo »spustilo« na odrske deske DKFiD Bloke v Novi vasi, ko je uprizorilo dramo »Hlapec Jernej«. Stanko Lenarčič iz Nove vasi je napisal za Kmetijski list: »Dramatski odsek novoustanovljenega društva kmetskih fantov in deklet na Blokah je priredil v nedeljo dne 11. 12. 1932 v šoli igro 'Hlapec Jernej in njegova pravica' v Delakovi predelavi. Fantje so pod vodstvom začasnega upravitelja (Venceslava Winklerja op. p.) svojo nalogo prav dobro izvršili. Društvo pa je trn v peti nekaterim gospodom, ki na vse mogoče načine nagajajo. Tako hodi en gospod od hiše do hiše, da bi odvrnil fante od društva. V boj proti društvu so uporabili tudi cerkev in so celo cerkvene obrede preložili, samo da ljudje ne bi prišli k igri« (67). Marica Kotnik pa dodaja, da je društvo Bloke navedeno igro kmalu zatem ponovilo oziroma z njo gostovalo v sokolskem domu v Starem trgu (68).

Spet je Stanko Lenarčič pisal v Jutru: »DKFiD Bloke pripravlja igro 'Revizor', ki jo bo igralo v prid Gasilskemu društvu v Novi vasi«. In dalje, da je Gasilsko društvo v Ravniku dne 5. februarja 1933 priredilo igro Trije vaški svetniki »s prav dobrim uspehom« (69).

DKFiD Gorenje Otave: Igralci »Razvaline življenja«. Spredaj v sredini sedi učitelj Metod Mervič, poleg njega njegova žena Pavlina

Marica Kotnik in France Kotnik se spominjata, da je DKFiD na Blokah odigralo še več iger, kot na primer Za pravdo in srce, Vrnitev, Zakleti grad, Naša kri. Pri vseh igrah je sodeloval in jih režiral učitelj Venceslav Winkler, pomagale pa so tudi učiteljice Anica Piculin, Ivanka Bevka in Julči Winkler. Marica Kotnik izjavlja: »Zaradi naprednega mišljenja in aktivnega udejstvovanja pri DKFiD je učitelj Venceslav Winkler moral zapustiti Bloke in bil leta 1938 'premeščen' v šolo na Krko pri Zagradcu. Ob njegovem odhodu mu je društvo pripravilo prisrčno odhodnico. V ta namen so uredili svojo dvorano, kjer se je ob navzočnosti skoraj vsega članstva od njega poslovil s primernim govorom predsednik Pododbora Zveze DKFiD Logatec Ivan Korošec. Za poslovilne besede se je Winkler ginjen zahvalil in na koncu dejal: 'Seme je posejano, je vzklilo, na vas je, da bo bogato rodilo'. Ob koncu slovesa so vsi skupaj z dvignjenimi pestmi zapeli Internacionalo« (70).

Zelo aktivno na kulturnem področju je bilo tudi DKFiD Gorenje Otave. Dopisnik Grude je poročal: »Otave nad Cerknico. Tudi pri nas smo nedavno ustanovili društvo kmetskih fantov in deklet, ker smo spoznali, da je za našo mladino nujno potrebna organizacija, ki bo skrbela za skupno vzgojno in izobraževalno delo. Prvič smo se pokazali javnosti v nedeljo, 2. julija tega leta (1933 op. p.), ko smo priredili gledališko predstavo. Mnogo zaslug si je pridobil za naše društvo šolski upravitelj tov. Mervič, ki najde vedno toliko časa, da ga posveti delu za naš kmetski narod. Mlademu društvu želimo največ uspehov, kajti napredek mladine je najboljše jamstvo za narodovo bodočnost« (71).

Nadaljnje delovanje DKFiD na Gorenjih Otavah nekoliko osvetljuje šolska kronika šole Gorenje Otave iz tistega obdobja.

Ko pisec šolske kronike opisuje svečanosti ob otvoritvi novega šolskega poslopja v Gorenjih Otavah dne 15. 10. 1933, med drugim pravi: »Šolska mladina je odpela in oddeklamirala več pesmi, nakar je nastopila tudi odraščena mladina z dvema kratkima igrama.« In dalje, prav tako v šolski kroniki: »23. februarja 1936. Tukajšnja šoli odrasla mladina je uprizorila danes na šolskem odru burko v dveh dejanjih 'Lažizdravnik'; 19. aprila 1936: Tukajšnja šoli odrasla mladina je pomnožena z mladino iz Sv. Vida priredila na šolskem odru daljšo prireditev v prid tukajšnje šole. Mladina iz Sv. Vida je odpela 9 pesmi, otavska mladina pa je ponovila burko v dveh dejanjih 'Lažizdravnik'; 5. julija 1936: Tukajšnja šoli odrasla mladina je dne 5. julija 1936 na šolskem odru uprizorila Meškov igrokaz »Zaklad«, čisti donos je bil določen za potrebe šolskega odra. 2. februarja 1937: Šoli odrasla mladina je danes pod vodstvom šolskega upravitelja uprizorila na šolskem odru ljudsko igro F. S. Finžgarja 'Naša kri'. Uprizoritev je prav dobro uspela. Čisti donos prireditve je bil podarjen za potrebe šolskega odra. 18. aprila 1937: Šoli odrasle mladenke iz šolske občine Otave so danes pod vodstvom šolskega upravitelja na šolskem odru uprizorile ljudsko igro 'Goslarica naše ljube gospe'. Prireditev je lepo uspela« (72).

Ker je DKFiD na Gorenjih Otavah ustanovil tamkajšnji učitelj Metod Mervič, ki je tudi pisal šolsko kroniko, sklepamo, da je bila »tukajšnja šoli odrasla mladina« pravzaprav mladina, včlanjena v DKFiD. To potrjuje tudi

vdova po pok. Merviču — leta 1942 so ga Italijani ustrelili kot talca — ki pravi: »Vse omenjene igre je režiral moj pok. mož Metod Mervič, igrali pa so jih fantje in dekleta društva kmetskih fantov in deklet Gorenje Otave. Igre 'Goslarica moje ljube gospe', ki je bila nekoliko religiozno obarvana in so si jo izbrale dekleta same, mož ni hotel režirati in jo je prepustil meni. Kostume za to igro sem si sposodila v gledališču v Ljubljani. Uprizorili so tudi igro 'Razvalina življenja', ki je bila zadnja njihova prireditev« (73).

DKFiD Gora pri Sodražici je kljub svojemu kratkotrajnemu obstoju dokaj razgibalo svoj kraj tudi na kulturnem področju. Dopisnik Grude je poročal: »Društvo kmetskih fantov in deklet se pri nas dobro razvija. Na pustno nedeljo (1934 op. p.) je priredilo igro 'Mutasti muzikant', ki je bila prav dobro obiskana. Posetili so jo tudi tovariši in tovarišice sosednjega društva z Blok ... Za velikonočni ponedeljek (1934 op. p.) se društvo pripravlja za igro 'Moč uniforme'. Nasprotnikov imamo še vedno nekaj, upamo pa, da jih bo vedno manj, kajti mi ne odnehamo, ker vemo, kaj hočemo. Organizacija in stvarno delo je pač najboljše orožje« (74). O delovanju društva pripovedujeta tudi France Peček in Pavla Krže-Peček iz Petrinjcev: »DKFiD na Gori, čeprav z maloštevilnim članstvom — bilo jih je samo 15 — je bilo ves čas svojega obstoja zelo aktivno. Obstajalo je le slabi dve leti, pa smo vendar v tem času priredili tri odrske prireditve, in sicer: Moč uniforme in Mutasti muzikant, tretje pa se ne spominjava. Pri prirejanju iger je aktivno pomagala tedanja učiteljica na Gori Angela Šabec. Vadili smo se predvsem v šolskih prostorih in igrali na šolskem odru, vedno ob številnem občinstvu. Učiteljica je tudi pomagala pri izdelavi kulis, šminkanju in maskiranju. Sploh je društvo imelo veliko oporo pri omenjeni učiteljici. Zaradi udejstvovanja pri društvu kmetskih fantov in deklet je bila od takratne oblasti 1936 leta premeščena na šolo v Sinji vrh v Beli krajini« (75).

Na kulturnem področju izredno razgibano življenje je bilo tudi v Grahovem, saj je tamkajšnje DKFiD uprizorilo mnogo dramskih del. Kot svojo prvo odrsko prireditev je dramatski odsek društva uprizoril igro »Voda«. Dopisnik Grude je o tem poročal: »Naj se oglasimo tudi mi Notranjci, kmetski fantje in dekleta, živeči ob lepem Cerkniškem jezeru. Ne mislite si, da smo mi kar tako, tudi pri nas smo se zdramili in ustanovili Društvo kmetskih fantov in deklet, v katerem prav pridno delujemo za povzdigo naših notranjskih vasi. Na praznik 'Vnebohoda' (1934 op. p.) smo priredili komedijo »Voda«, katera se nam je prav dobro obnesla pod režijo tov. učiteljice Zdenke Mercinove in tov. učitelja Stanka Novljana. Pevski odsek, ki ga je organiziral tov. učitelj Stanko Novljan, prav dobro deluje ... Za delo smo vsi navdušeni, kajti zavedamo se, da si moramo samo z lastnim trudom pripravljati pot v boljšo bodočnost našega kmetskega stanu ... Igro »Voda« je društvo ponovilo na 'binkoštni ponedeljek' (1934 op. p.) s sodelovanjem svojega pevskega zbora« (76).

Dne 21. aprila 1935 je DKFiD Grahovo uprizorilo igro »Sin« v Grahovem, na začetku poletja tega leta pa so to igro ponovili na Gorenjem Jezeru. Režirala sta jo nadučitelj Franc Mercina ter njegov sin Boris (77). Dne 5. aprila 1936 je društvo uprizorilo v sokolskem domu v Grahovem Radenškovo dramo »Za grunt«, ki jo je režiral Stanko Novljan (78), 24. decembra 1936 pa v sokolskem domu v Grahovem igro »Domen« ter dne 2. februarja 1937 z njo gostovalo v sokolskem domu v Starem trgu. Igro je režiral učitelj Stanko Novljan (79). Dne 3. aprila 1938 so uprizorili igro »Divji lovec« v sokolskem domu v Grahovem, ki so jo 17. aprila 1938 ponovili v sokolskem domu v Starem trgu pri Ložu (80). Dne 19. februarja 1939 so uprizorili igro »Dve nevesti«. O tem dopisnik Grude: »V nedeljo, 19. februarja tega leta (1939 op. p.) je uprizorilo naše Društvo kmetskih fantov in deklet veseloigro 'Dve nevesti'. Za to priliko je društvo povabilo tudi zastopnika Zveze, ker je bila s to prireditvijo proslavljena 5-letnica društvenega obstoja. Pred polno dvorano je spregovoril zastopnik Zveze tov. Danev o preporodu slovenske vasi. Omenil je Gubca in Cankarja kot borca za duhovno svobodo našega človeka in pozval vse pripadnike kmetskega pokreta, da še vztrajnejše sledijo svojim težkim nalogam. Po njegovem govoru je sledila igra, ki so jo igralci pod režijo tov. Novljana prav dobro podali. Med I. in II. dejanjem je tov. Danev recitiral pesem 'Mučeniku Gubcu', ki je močno odjeknila med občinstvom. S to prireditvijo je društvo pokazalo, da se kot obmejna kulturna postojanka točno zaveda svoje dolžnosti« (81). Dne 23. marca 1939 so uprizorili igro 'Izpod Golice' v sokolskem domu v Grahovem (82). Dvorana je bila premajhna za vse, ki so želeli videti predstavo. V zadnjem prizoru v tej igri, ko je financar Ivan (Lojze Ule) streljal na tihotapca, je prišlo do neljubega pripetljaja. V puški je bil namreč premočan naboj, pa je tihotapec (Matevž Drobnič) dobil po obrazu

nekaj prask. Naboj so bili pripravili v graničarski četi v Grahovem (83). Kot svojo zadnjo igro je DKFiD odigralo »Vrnitev«. O tem dopisnik Grude: »Dne 24. decembra 1940 je DKFiD Grahovo uprizorilo v sokolskem domu igro 'Vrnitev', ki je privabila gledalce od blizu in daleč. Dom je bil nabito poln. Pred igro je tov. Lojze Ule recitiral Danevovo pesem 'Božič 1940', nato pa so igralci podali igro, ki je zelo dobro uspela. Nekateri igralci so ob tej priliki pokazali prave igralske talente, kar zopet dokazuje, da je skritih med našim kmetskim ljudstvom veliko sposobnosti, ki so bile do sedaj neodkrite in celo tlačene k tlom« (84). Navedena pesem se glasi:

Skoz krvave zarje sije
zvezda nam že tisoč let,
kri tlačanov zemlja pije,
človek je na križ razpet.

Iščemo Odrešenika . . .
Nam se v hlevcu bo rodil —
sredi bede, siromaštva
z nami revščino delil?

Zarje so vse bolj krvave,
v njih utone zvezde sij —
Novo luč miru in sprave,
v svojem srcu vsak prižgi! (85)

Za razumevanje navedene pesmi se je treba povrniti v leto 1940, ko je v Evropi že divjala vojna z vso silovitostjo, se bližala Jugoslaviji in ogrožala njeno enovitost. Pomembna je posebno zadnja kitica pesmi, ki opozarja na pretečo nevarnost krvave morije, hkrati pa poziva s »spravi«, da bi pozabili na strankarske razprtije in se združili v enotno fronto proti fašizmu.

Po ustmenih izjavah, ki so jih avtorju podali nekateri takratni igralci in člani društva, je DKFiD Grahovo uprizorilo še nekatere igre, ki pa žal niso dokumentirane. Tako na primer: Črna žena, V Ljubljano jo dajmo, Revček Andrejček, Vdova Rošlinka in Razvalina življenja.

Skoraj pri vseh uprizoritvah je sodeloval kot režiser učitelj Stanko Novljan, kot masker in šminker pa je včasih pomagal tudi slikar Lojze Perko.

Največičastnejša pa je bila uprizoritev igre »Hlapec Jernej in njegova pravica«, ki jo je uprizorilo društvo na Rakeku in je na Notranjskem učinkovito odjeknila. Dopisnik Grude je poročal: »Rakek: Pri nas smo pred nedavnim časom ustanovili Društvo kmetskih fantov in deklet, ker smo prišli do prepričanja, da je naši kmetski delavski mladini potrebna organizacija. Društvo je šlo krepko na delo in 26. in 27. avgusta (1933 op. p.) priredilo prvo igro »'Hlapec Jernej in njegova pravica' pri kateri je sodelovalo 60 tovarišev in tovarišic. Režijo je vodil spretno g. Ferdo Delak iz Ljubljane. Prireditev je dosegla največji uspeh« (86). Milo Gornik pa o tem dogodku pove: »V času obstoja društva DKFiD na Rakeku sem bil še študent. Starši so imeli gostilno 'Pri Ševarju'. Aktivno sem delal pri Sokolu kot prosvetar in kot takega so me angažirali pri DKFiD, da sem začel režirati igro Hlapec Jernej. Igra je bila uprizorjena verjetno leta 1933. Tega leta sem bil namreč že v Ljubljani in je režijo za menoj prevzel sam avtor dramatizacije Delak. Vaje za igro so bile pri Ševarju. Kot igralci so nastopili domačini iz Rakeka, tudi od Sokola, nekateri pa so bili iz Ljubljane, od koder jih je dobil Line Žagar. Line Žagar je bil tudi glavni financer uprizoritve. Uprizoritev je bila na prostem in sicer v takozvanem Lavričevem parku. Za razsvetljavo prostora je poskrbel Line Žagar na ta način, da je z njihove tovarne-žage dal napeljati električni tok (takrat Rakek še ni imel električne razsvetljave). Prav tako je Line Žagar priskrbel tudi potrebni material za izdelavo odra, kulis in vse ostalo. Plakate sem izdelal sam lastnoročno« (87).

Že to, da je bila uprizoritev na prostem in ob tem izvedena velika propaganda, je spravilo vso Notranjsko na noge. Vsa tovariška društva so organizirala za udeležence prevoze, zvečine lojtrske vozove s konjsko vprego (Nova vas, Grahovo). Rakek je bil v zastavah in povsod po stenah veliki napisi. Uprizoritev in način izvedbe igre sta na udeležence oziroma gledalce iz drugih krajev napravila močan vtis. Bila je to velika spodbuda drugim tovariškim društvom za tovrstno kulturno dejavnost; to je bilo tudi dejansko čutiti pri njihovem delovanju.

Knjižnice in čitalnice

Za prosvetnokulturno in politično osveščanje kmetske mladine je bila nepogrešljiva tudi pisana beseda. Društva so se tega zavedala in so v ta namen naročala različne publikacije in knjižne zbirke. DKFiD Grahovo je imelo svojo knjižnico, sicer spočetka zelo skromno. Na II. občnem zboru društva dne 1. marca 1936 je poročal namestnik knjižničarja Jakob Šilc, »da šteje knjižnica 16 knjig; društvo pa je naročeno na lastno glasilo Grudo, dalje na Kmetski list, Kmetovalec, Zadružni vestnik, Brazdo, Ženski svet ter redno izdajo knjig Kmetijske matice« (88). Na III. občnem zboru društva 14. februarja 1937 navaja knjižničar Jože Debevec, »da je v knjižnici 34 knjig, in priporoča, da bi vsak član daroval društvu vsaj po eno knjigo« (89). Na ta poziv so nekateri člani darovali knjižnici nekaj knjig, s precejšnjim številom knjig pa se je odzval tudi šolski upravitelj Franc Mercina. Na V. občnem zboru 5. marca 1939 je knjižničar Lojze Ule že lahko poročal, »da je v knjižnici 175 knjig in da je precejšnje število članov naročeno na naše glasilo Grudo« (90). Poleg že navedenih publikacij je imelo društvo naročeno tudi redno letno izdajo knjig Cankarjeve družbe.

Knjige in druge publikacije so si člani pridno sposojali, v knjižnici pa je bil uveden poseben red za izposojanje. Nekateri člani so prihajali v društvene prostore tudi študirat.

DKFiD Bloke ni imelo svoje knjižnice. Člani so zahajali v šolsko knjižnico, zlasti pa jim je prišla prav bogata privatna knjižnica Stanka Lenarčiča v Novi vasi. Imel je precejšnje število knjig naprednejše vsebine in celo nekaj marksistične literature, kar je bilo posebej privlačno za kmetsko mladino, ki do tedaj ni poznala nič drugega razen knjig Mohorjeve družbe. Društvo je bilo naročeno na Kmetski list, Zadružni vestnik, Ženski svet, Kmetovalec, Sadjar in vrtnar ter redno izdajo knjig Vodnikove družbe. Skoraj vsi člani društva so bili naročeni na Grudo (91).

Tudi na Gori so bili vsi člani društva naročeni na Grudo (92).

Članstvo je prav rado prebiralo to revijo, ki je bila »mesečnik za kmetsko prosveto« in jo je izdajala Zveza kmetskih fantov in deklet v Ljubljani. Prva številka je izšla že leta 1924. Gruda je izhajala redno mesečno vse do meseca marca 1941, ko ji je vojna prinesla konec. Priobčevala je predvsem sestavke z gospodarsko-strokovno, organizacijsko, pa tudi politično in socialno vsebino, ki so burili mlade duhove. Napredni pisatelji so objavljali v njej leposlovne sestavke in povesti v nadaljevanjih. Venceslav Winkler, učitelj iz Nove vasi, je objavil v Grudi več svojih prispevkov: v št. 2/1932 »Na mojem srčku en kamen leži«, v št. 3—4/1933 »Velika nedelja«, v št. 5/1933 »Bečaj je umrl«, v št. 7/1934 »Blažonova pesem«, v št. 3—12/1935 mladinsko povest v nadaljevanjih »Potoška mladost« in v letniku 1936 mladinsko povest »Vagabundi«, ki sta vzbudili med bralci veliko zanimanja.

Tudi preprosti kmetski fantje in dekleta so objavljali v Grudi svoje prispevke, v katerih se zrcalijo tedanje nezavidljive razmere na vasi. Jakob Šilc je na primer objavil članek pod naslovom »Vas in mesto«, kjer opisuje kričečo razliko med mestom in vasjo (93). Andrej Verbič je objavil članek »Mladina razmišlja«, v katerem opisuje, kaj ga je privedlo v DKFiD (94). Nadvse zanimiva in za tiste čase izredno aktualna sta prispevka neke »Francke K. iz Cerknice«, ki v njih odgovarja na vprašanje: »Kako si zamišljam svojo bodočnost, če se ne bom poročila? Ali si želim v mesto in zakaj? Kako bi morale biti urejene razmere na vasi, da bi raje ostala doma?« (95). Iz priobčenega sestavka Francke K. iz Cerknice zelo jasno odsevajo socialne razmere v Cerknici v tedanjem času, ki jih lahko posplošimo na vse notranjske vasi.

Pevski zbori in šah

Kjer je bilo to le mogoče, so DKFiD ustanavljala tudi pevske zbore, ki so bili prav tako ena od oblik kulturnega osveščanja kmetske mladine.

Močan pevski zbor je imelo društvo v Novi vasi — štel je več kot 20 pevcev. Zbor je vodil tamkajšnji učitelj Jože Košorok. Priredili so številne koncerte, tako doma kot v drugih krajih (96). Dne 14. aprila 1935 so priredili v Novi vasi akademijo s petjem; 26. aprila 1936 pevski koncert v Sodražici; 10. maja 1936 dobro uspel koncert v Cerknici; 7. junija 1936 so nastopili s samostojnim koncertom v sokolskem domu v Starem trgu pri Ložu (97). Nastopali so tudi pri raznih drugih prireditvah — tekme koscev in podobno — doma in pri tovariških družinah. Ker je bil Košorok leta 1939 zaradi sodelovanja pri DKFiD premeščen na neko drugo šolo, je petje v Novi vasi nekoliko zamrlo. Zaradi tega je društvo poslalo na neki pevski tečaj v Ljubljano Toneta Šraja. Z njegovo pomočjo in z neomajno voljo ter vztrajnostjo drugih pevcev se je zboru le uspelo obdržati tja v leto 1941 (98).

DKFiD Bloke: Člani pevskega odseka in nekaj članov odbora društva. Spredaj tretji z leve sedi Stanko Lenarčič, na njegovi levi učitelj Jože Košorok (vodja pevskega odseka), poleg njega učitelj Venceslav Winkler (»prosvetar« društva). Za Lenarčičem stoji Ivan Korošec, dolgoletni predsednik Pododbora Zveze DKiF za logaški okraj

Pevski zbor je imelo tudi DKFiD Grahovo. Ustanovljen je bil že v letu 1934 in je štel 10—15 članov oziroma pevcev. Zbor je od vsega začetka vodil učitelj Stanko Novljan. Ker pa je v letu 1935 prišlo z učiteljstvom do neljubega nesporazuma, je Novljan tedaj odstopil kot vodja pevskega odseka. Od tedaj dalje pa je pevski zbor vodil študent France Šušteršič (Gričarjev) iz Žerovnice. (Spor z učiteljstvom je bil kmalu zglajen in se je Novljan zopet z vsem žarom oklenil društva kmetskih fantov in deklet ter se predvsem posvetil režiranju iger) (99).

Zbor je predvsem nastopal pri raznih društvenih prireditvah, v letu 1935 pa tudi s samostojnim koncertom v Rovtah nad Logatcem (100). Društvo v celoti ter s pevskim zborom in dramatskim odsekom, je nastopilo na državni praznik 1. decembra 1934 (101).

Na V. občnem zboru društva dne 5. 3. 1939 je poročal Tone Kunstek, da ima pevski odsek 9 članov. Imel je 9 vaj in 4 nastope (102).

Pevski zbori so gojili predvsem domačo in narodno pesem, ki je bila kmetskemu človeku najbližja; za nastope na koncertih so se lotili tudi drugih, pevski zbor v Novi vasi pa tudi bolj borbenih-revolucionarnih (Internacionala). Priljubljena je bila himna kmetsko-mladinskega gibanja »Zeleni prapor«, katere avtor je Griša Koritnik, uglasbil pa jo je Zorko Prelovec. Peli so jo na vseh manifestativnih prireditvah. Njeno besedilo:

Zemljica rodna, gruda zelena
tvoji smo borci, slušaj naš glas:
z božjo ljubeznijo si posvečena,
bodi nam nada, bodi nam spas!

Tvoji smo v sreči, tvoji v nesreči,
nate gradimo dom in oltar:
ti le kljubuješ sili besneči,
greš zmagovito skozi vihar.

S krasom cvetice, s klasom pšenice
z grozdom in gozdom mamiš oči,
grudi so sočne tvoje gorice,
tvoje je krilo morje rasti.

Zemljica rodna, gruda tlačana,
nada vekovna žuljavih rok:
zate se bije pravda izzvana —
prapor pravice dal ti je bog.

Vodi nas k soncu, vodi k svobodi,
dvigaj nam srca, krepi roke:
prapor zeleni, v borbi nas vodi,
bodi nam znak zmagovitega dne! (103)

DKFiD so gojila tudi šah in prirejala celo turnirje — leta 1935 se je šahovski odsek društva Grahovo s šestimi člani udeležil šahovskega turnirja pri tovariškem društvu v Novi vasi (104). Na V. občnem zboru društva Grahovo dne 5. 3. 1939 je poročal Tone Kunstek, da »šahovski odsek šteje 19 članov z dvema šahovnicama, pripravlja se na turnir« (105).

Tabori kmetske mladine s tekmovanji v kmetskih opravilih

Neprecenljivega pomena za osveščanje kmetskega prebivalstva pri gojitvi sloge, sodelovanja in tovarištva so bili »tabori kmetske mladine«, največkrat združeni s tekmo koscev, žanjic ter z zabavno prireditvijo-veselico. Pri takih prireditvah je sodelovalo vse krajevno prebivalstvo, mlado in staro. Naj o tem govorijo pisani viri, fotografije in osebna pričevanja. Iz razpoložljive dokumentacije se da sklepati, da je prvo tekmo koscev na Notranjskem priredilo DKFiD Bloke, in sicer 9. julija 1933. leta. Dopisnik Grude je poročal: »Nova vas na Blokah: Izreden dogodek za naše kraje je bila nedelja 9. julija tega leta (1933 op. p.), ko je naše mlado društvo kmetskih fantov in deklet priredilo svojo prvo tekmo koscev. Zanimanje je bilo po vsej okolici velikansko, ker sličnih tekem do sedaj nismo imeli. Obisk je bil tako lep, da kaj takega nismo pričakovali. Tekmovalo je 20 koscev in gledalci so z velikim zanimanjem sledili prireditvi. Izid tekme je v prostorih šole razglasil v imenu ocenjevalne komisije naš župan tov. Lenarčič ... Po razglasitvi je spregovoril tov. Ivan Korošec, ki je poudarjal velik pomen našega mladinskega gibanja. V imenu naše 'Zveze' je govoril tov. France Gerželj, župan tov. Lenarčič pa je spodbujal mladino k nadaljnjemu delu« (106).

Naslednja prireditev je bila leta 1933 v Cerknici. Njen namen je bil širjenje kmetsko-mladinskega gibanja na Notranjskem. Lahko rečemo, da ga je v polni meri tudi dosegla. Dopisnik Grude je o tem poročal: »Združena društva kmetskih fantov in deklet in pripravljalni odbori iz Nove vasi, Grahovega, Sv. Vida, Begunj, Cerknice, Rakeka in Planine so priredili v nedeljo dne 17. septembra 1933 tekmo koscev na Cerkniškem jezeru. Veličastne kmetske prireditve so se udeležili poleg velike množice kmetskih ljudi tudi pokrovitelj prireditve g. ban dr. Drago Marušič, srezki načelnik g. Gregorič, banski svetnik Remžgar, župani in občinski odborniki iz vseh občin logaškega okraja, gasilska in sokolska društva v krajih itd. Vseh udeležencev je bilo nad 4.000. Vsa Cerknica je bila v zastavah. Ob poltretji uri je bil slavnostni sprejem pokrovitelja g. bana. S priložnostno pesmico je g. bana najprej pozdravila mala Dragica Braniselj in mu izročila krasen šopek cvetja. Nadalje so pozdravili g. bana cerkniški župan g. Werli in ostali predstavniki oblastev in korporacij. G. ban se je ginjen v krasnih besedah zahvalil za lep sprejem. Po govoru se je razvila velika povorka skozi Cerknico na tekmovalni prostor. Na čelu kmetska konjenica, za njimi kolesarji, gasilska godba pod vodstvom g. dr. Krašovca, za njo kosci, g. ban, predstavniki oblastev in društev, nato gasilci in Sokoli in tisočglava množica. Na križišču cest je položil g. ban krasen venec pred spomenik padlim vojakom iz Cerknice in okolice. V lepem spominskem govoru je izrekel zahvalo za borbo, ki so jo doprinesli za našo svobodo v naši lepi Jugoslaviji. Nato je sledila tekma, katero je vodil župan g. Lenarčič. Predsednik društva kmetskih fantov in deklet tov. Zabukovec je pozdravil vse goste, predstavnike oblasti in organizacij, kakor tudi udeležence. V imenu 'Zveze' je govoril tov. Janže Novak, ki je tolmačil program kmetskega gibanja. Za njim pa je govoril ban dr. Drago Marušič, ki je izrekel čast in priznanje kmetskemu delu, ki ustvarja najvažnejše dobrine in podčrtal potrebo sodelovanja vseh stanov. Navzoči so sprejeli banove besede z živahnim ploskanjem in vzklikanjem, godba pa je zaigrala narodno himno. Tekmovalo je 36 koscev. Nagrajenih je bilo 18 ...« (107).

»Slavnostni sprejem g. bana« je bil pred Žumrovo gostilno, kjer so ga pričakali vsi udeleženci in od koder se je tudi razvil sprevod proti tekmovalnemu prostoru. Ban je udeležence pozdravil z balkona Žumrove gostilne. Kosci so se pomerili na Šerkovi parceli na Loškem. Ko so se fantje in dekleta iz društva Grahovo vračali s prireditve domov — vozil jih je s konji na lojtrskem vozu Enžicov Janez iz Grahovega — so se že med potjo domenili, da društvo priredi zabavni izlet v naravo, kjer bi spekli tri ovce, ki sta jih v Cerknici dobila nagrajena člana DKFiD Grahovo. To so napravili prvo ali naslednjo nedeljo pri Sv. Roku, na vzpetini med Lipsenjem in Goričicami. Na izletu se je zbralo veliko mladine (108).

Prireditev v Cerknici je bila močna spodbuda drugim DKFiD na Notranjskem; tako so tekme koscev ali žanjic postale njihova vsakoletna prireditev. Društva so videla v takih prireditvah, kjer se je vselej zbralo veliko ljudi,

Povorka iz Loža proti Staremu trgu pred tekmo koscev 26. avgusta 1934 v Starem trgu, ki jo je priredil Pododbor Zveze KFiD za logaški okraj

dobro priložnost za pridobivanje simpatij do kmetsko-mladinskega gibanja in veliko moralno oporo za svoje delo. Tovrstnih prireditev je bilo zatem še veliko, posebno v letu 1934.

Dne 24. junija 1934 je bila tekma koscev v Grahovem (109).

Dne 8. julija 1934 pa je bila tekma koscev v Novi vasi (110). Tekmovalci so se pomerili na Lenarčičevi parceli pod Bradatko. Iz Nove vasi se je razvil proti tekmovalnemu prostoru velik sprevod s slovensko in društveno, zeleno zastavo na čelu. Na prireditvenem prostoru sta zbrani množici govorila Ivan Korošec s Hudega vrha in France Gerželj kot delegat zveze iz Ljubljane (111).

Dne 15. julija 1934 so priredili tekmo koscev na Gori pri Sodražici (112). France Peček in Pavla Krže-Peček se spominjata: »DKFiD na Gori je priredilo tekmo koscev z vrtno veselico, kar je močno razgibalo naš kraj. Imeli smo

tudi nekaj nasprotnikov našega kmetskega gibanja, ki so tisto noč pred tekmo prepregli vso senožet, predvideno za tekmo, z žico, hoteč onemogočiti tekmo koscev. To jim seveda ni uspelo, saj so tekmovalci sami žico odstranili. Po uspelem tekmovanju se je razvila skozi vas veličastna povorka z zastavami in pihalno godbo iz Loža na čelu, za njimi konjenica, kosci in dekleta ter ostali udeleženci. Sodelovali so tudi fantje in dekleta iz tovariškega društva Bloke« (113).

Dne 29. julija 1934 je DKFiD v Grahovem priredilo tekmo žanjic (114). V veličastnem sprevodu je sodelovala tudi konjenica (115).

Dne 19. avgusta 1934 je bila tekma koscev na Gorenjih Otavah (116).

Dne 26. avgusta 1934 je priredil notranjski pododbor Zveze kmetskih fantov in deklet mogočen kmetski praznik s tekmo koscev v Starem trgu pri Ložu (117). Zbirališče tekmovalcev in drugih udeležencev je bilo pred občinsko hišo v Ložu, nakar je veličastna povorka z zastavami in konjenico na čelu krenila skozi Lož in Stari trg na tekmovalni prostor. V sprevodu so bili tudi gasilci in kolesarji. Prireditve se je udeležil tudi ban dr. Drago Marušič, ki je imel slavnostni govor. Članica tovariškega društva z Blok Milka Lenarčič je dr. Marušiču na okrašenem odru izročila šopek rož. Spričo te pozornosti in velikega navdušenja na prireditvi je bil dr. Marušič vidno ganjen in je imel solzne oči (118). Dne 30. junija 1935 je bila tekma koscev tudi v Grahovem (119).

Dne 21. junija 1935 je pododbor Zveze kmetskih fantov in deklet za Notranjsko okrožje priredil v Žerovnici tekmo žanjic (120). Na prireditvi je govoril predsednik notranjskega pododbora Ivan Korošec. Po prireditvi je bila zabava s plesom pri gostilni Remžgar v Žerovnici. Pripravili so velik sprevod, v katerem so bila dekleta v narodnih nošah, fantje pa so nosili transparente z napisi: »Vas je vas in brez nje ni ničesar« ter »Delu slava, delu čast«. Fantje so pozdravljali z dvignjeno pestjo, kar priča o borbenem razpoloženju (121).

Prizor s tekme žanjic 21. junija 1935 v Žerovnici, ki jo je priredil Pododbor Zveze KFiD za logaški okraj. Pozornost vzbujajo nosilci transparenta, saj pozdravljajo z dvignjeno pestjo

Dne 5. julija 1936 je priredilo DKFiD Grahovo tekmo koscev na Lipsenju. Kot delegat zveze je bil na njej navzoč Ivan Korošec (122). Sprevod s številnimi udeleženci ter s slovensko in društveno zastavo na čelu je krenil izpred Remžgarjeve gostilne v Žerovnici proti Lipsenju in zavil na tekmovalni prostor pod vasjo. Prireditev je pričel in pozdravil navzoče tajnik društva Lojze Ule, ki je nato predal besedo predsedniku pododbora Ivanu Koroščcu. Le-ta je imel zelo ognjevit in bojevit govor. Na prireditvi je bil v spremstvu dveh orožnikov navzoč tudi srezki podnačelnik Erker, ki je dvakrat poskušal prekiniti govornika, ta pa se ni dal motiti in je svoj govor izpeljal do kraja. Množica je govornika nagradila z velikim odobravanjem in ploskanjem, nakar je srezki podnačelnik takoj odšel s prireditve. Po uspeli tekmi koscev je bila zabavna prireditev — veselica pred Kraševčevo gostilno na Lipsenju. Zabavo sta tudi tukaj budno spremljala dva orožnika (123).

Dne 10. julija 1938 je DKFiD Grahovo priredilo Tabor kmetske mladine s tekmo koscev in vrtno veselico v Grahovem (124).

Naslednja, verjetno tudi zadnja tovrstna prireditev DKFiD v tem delu

Notranjske pred vojno je bil Tabor kmetske mladine na Bločicah, ki ga je priredilo DKFiD Grahovo dne 25. junija 1939. O tem je poročal dopisnik Grude: »Ta majhna gorska vasica je v nedeljo dne 25. junija t. l. doživela zgodovinsko pomemben dan — 'Tabor kmetske mladine' s tekmo koscev. Takoj popoldne se je pričela zbirati množica ljudstva, člani društva kmetskih fantov in deklet iz Grahovega in drugi prijatelji v povorko, ki je strumno odkorakala po vasi na tekmovalni prostor sredi vaškega polja. Na čelu je jezdil konjenik z državno zastavo, sledilo je vodstvo društva z zeleno društveno zastavo, nato pa kosci, grabljice in ostale skupine z domačo godbo. Prireditev in veličastna povorka je povzdignila to zapuščeno gorsko vas in jo nekako zdramila k novemu življenju. Peket konjskih kopit na čelu povorke je navdušil vsakogar, najbolj pa stare očete in matere, ki so s solzami v očeh in prvič v življenju videli mogočno povorko in svojo zavedno mladino, polno zdravja in moči, ki v teh nepovoljnih in čudnih časih odločno manifestira za zdrave ideale kmetskega mučenika Matije Gubca.

Krepka skupina ogorelih kmetskih fantov in deklet je obkolila govorniški oder, raz katerega je številno množico iskreno pozdravil tov. Lojze Ule in po jedrnatem uvodnem govoru predal besedo tajniku Zveze tov. Ivanu Nemcu, ki je s prepričevalno besedo tolmačil smisel našega delovanja in potrebo vaške sloge. Krepko je zavrnil vse škodoželjne očitke nasprotnikov in razgalil njihovo razdiralno delo. Osnova vsega gospodarstva je kmetski človek in mi se borimo za to, da bo pravično upoštevan in za svoje delo pošteno plačan. Govorniku je množica enodušno pritrjevala ... Vsej širni okolici, posebno pa našim vaščanom, bo ostal zgodovinski dan v neizbrisnem spominu! Kmetska mladina se drami in vstaja« (125).

Seveda pa je bilo v vasi nekaj klerikalcev, ki jim prireditev v »njihovi trdnjavi« nikakor ni bila povšeči ter so skušali z raznimi obrekovanji odvrniti ljudi od društva in prireditve. Zvečer pred prireditvijo so na svojih domovih celo prižigali sveče pred »oltarčki« in molili za dež. Njihove »prošnje molitve« niso bile uslišane — bila je prekrasna sončna nedelja.

Po tekmovanju je bila vrtna veselica pri Ogrinčevi gostilni. To je bila zadnja zunanja manifestativna prireditev društva; vojna vihra je vse bolj ogrožala tudi Jugoslavijo in vse več fantov je odhajalo na pogoste orožne vaje (126).

Sportno-rekreacijske prireditve in izleti

DKFiD so posvečala veliko pozornosti tudi rekreaciji svojega članstva. Predvsem so gojila smučanje. Za to športno panogo se je kmetski človek najprej ogrel, saj mu je po težavnem fizičnem delu na polju v poletnih mesecih omogočila v zimskem času neko mero sprostitve in osvežitve. V tem sta prednjačili društvi Bloke in Grahovo, omeniti pa velja tudi društvi na Gori in v Gorenjih Otavah. Prav tako niso društva zanemarjala kolesarjenja in pešačenja na razne izlete. Vse to je imelo pomembno vlogo pri razvijanju vztrajnosti, medsebojnega tovarištva, sloge in solidarnosti. Za tovrstno dejavnost so imela društva v svojem organizacijskem sestavu ustrezne odseke (smučarski, kolesarski itd.).

DKFiD Bloke je že ob svoji ustanovitvi leta 1932 ustanovilo tudi smučarski odsek, saj je bilo na Blokah smučanje že stara tradicija, vendar pa do tedaj še neorganizirano. Odsek je takoj pričel pripravljati prvo smučarsko tekmovanje. Fantje so se najprej sami učili smučanja, v decembru 1932 pa je odsek priredil smučarski tečaj. O tem dopisnik v Slovencu: »Smučarski tečaj za začetnike in za ostale smučarje priredi smučarski odsek d. k. f. d. na Blokah. Tečaj bo vodil priznani smučar g. Marij Žigon iz Škofje Loke za časa božičnih in novoletnih praznikov« (127). Na tem tečaju pa je predaval teorijo smučanja tudi Rudolf Badjura, kar potrjuje oddaja na drugem programu Radia Ljubljane, dne 3. 1. 1981 ob 16. uri, ko je Marjan Lipovšek pripovedoval o »zimskih dnevih na Blokah«. Med drugim je povedal, »da je 24. decembra 1932 po dolgotrajnem smučanju prišel v Novo vas in v gostilni naletel na fante smučarskega tečaja, ki ga je vodil Rudolf Badjura«. France Kotnik, udeleženec omenjenega tečaja, se spominja, da sta vodila tečaj oba: Žigon in Badjura — slednjega je celo sam pripeljal z Lenarčičevimi konji in sanmi z Rakeka v Novo vas. Spominja se tudi Marjana Lipovška pri Lavriču v gostilni. To ve povedati tudi Ivanka Lavrič iz Nove vasi (128).

Prva smučarska tekma, ki naj bi jo priredil smučarski odsek DKFiD Bloke, je bila predvidena za 5. februar 1933, a je bila odložena, ker ni bilo snega. Pod naslovom »Naši prvi kmetski smučarji« je dopisnik Grude poročal: »Pogrešna je misel, da je smučanje nekak privilegij meščanov. Ta zdravi in lepi šport je danes osvojil vse sloje in ne bi bilo prav, da bi bila kmetska

mladina poslednja, ki bi se ga lotila.Toda ta bojazen je odveč. Letošnjo zimo se je organizirala tudi naša kmetsko-mladinska smučarska armada. Društvo kmetskih fantov in deklet v Novi vasi na Blokah je pričelo intenzivno smučarsko udejstvovanje. Smučarski odsek z nad 40 člani je celo vodil pripravljalna dela za veliko tekmo smučarjev na Blokah. Toda snega je zmanjkalo. Škoda!« (129). Tudi Slovenec o tem poroča: »Naši smučarji so žalostni, ker ni tukaj ne mraza ne snega. V adventu je sicer pobelil sneg za pedanj, v praznikih se je pa razjokal« (130).

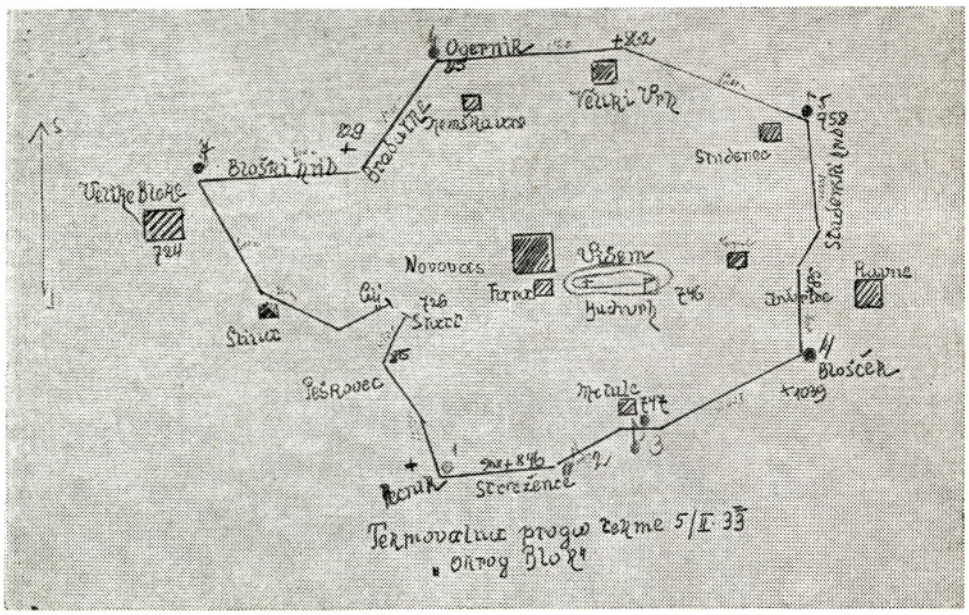

Načrt tekmovalne proge smučarske tekme »Okrog Blok«, ki jo je priredilo Društvo kmetskih fantov in deklet Bloke 26. februarja 1933 (5. 2. 1933 je zaradi pomanjkanja snega ni bilo)

Predvidena smučarska tekma je bila 26. februarja 1933. DKFiD na Blokah je 21. 2. 1933 poslalo uredništvu Jutra v Ljubljano v objavo naslednji dopis: »Bloke: Vedeli smo, da zima mora storiti svojo dolžnost. Danes sneži že tretji dan in burja ima mlade. Snega je okrog 30 cm, mestoma odpihan, ker pa še vedno sneži in burja pojenjuje, bo snega povsod dovolj. V nedeljo dne 26. t. m. (februar 1933, op. p.) popoldne ob 1. uri prične velika tekma okrog Blok na 18 km dolgi progi, katero priredi smučarski odsek društva kmetskih fantov in deklet... Ves potek tekme bo videti z Vidma za farno cerkvijo, kajti proga je izpeljana tako, da bo tekmovalce videti cel čas tekmovanja. Do sedaj je prijavljenih 25 tekmovalcev domačinov, samih kmetskih fantov. Ker je tekmovalna proga taka, da je ni v celi Sloveniji, vabimo tudi goste iz Ljubljane in okolice Blok k posetu, za kar jim ne bo žal. Za prevoz od vlaka na Rakeku v nedeljo bo preskrbljeno tako, da bo vsak posetnik Blok prišel brezplačno v Novo vas. Pri vlaku bodo namreč čakale sani za 20—30 oseb« (131). Omenjene sani je vozil Franc Šega od Fare, sani in konji pa so bili Lenarčičevi (132).

Dopisnik Grude je takole poročal: »Nova vas na Blokah: Naše društvo kmetskih fantov in deklet je v svojem agilnem udejstvovanju priredilo 26. februarja nad vse uspelo smučarsko tekmo, ki se je je udeležilo 34 tekmovalcev. Tekma, ki je bila skrbno organizirana, je vzbudila vsepovsod veliko zanimanja; poudariti je treba, da se za bodočo zimsko dobo organizira po vseh naših društvih take tekme, da se tako čimbolj razširi v naše mladinsko gibanje tudi smučarski šport« (133).

V kroniki župnišča v Novi vasi pa je kronist tedaj zapisal: »26. februarja (1933) se je vršila tekma društva kmetskih fantov in deklet na Blokah za smučanje... Udeležba 40 fantov... Zlato uro je dobil Anton Šraj, tajnikov fant od Fare. Seve ni manjkalo tudi krepkih očitkov, da bi raje ta denar dali za koruzo za reveže itd. in to nas je nagnilo k temu, da mi nismo priredili nikake tekme, četudi smo jo nameravali« (134). K tej zabeležki je treba pripomniti, da je tudi nasprotna stran imela svoj smučarski klub, o čemer zopet priča kronist župnišča v Novi vasi: »Osnuje se 29. novembra 1932 smučarski klub, ki je dozdaj obstajal le na papirju, zdaj pa se je ustanovil. Predsednik je Milan Modic, podpredsednik je g. župnik, tajnik g. kaplan, blagajnik Cvetko Franc...« (135). Slovenec poroča o navedenem klubu: »Bloke: Prihodnji petek, t. j. 20. januarja, se prične na Blokah smučarski tečaj, ki bo trajal 8 do 14 dni. Vodil ga bo g. Rudolf Zuccato, učitelj Zimsko športne zveze« (136).

Iz navedenih podatkov lahko sklepamo, da je bila smučarska tekma, ki jo je organiziral smučarski odsek društva kmetskih fantov in deklet Bloke dne 26. februarja 1933, verjetno sploh prva društveno organizirana smučarska prireditev na Blokah.

Že naslednje leto, t. j. 1934, DKFiD kar po vrsti prirejajo smučarska tekmovanja.

Dne 14. januarja 1934 DKFiD Bloke oziroma njegov smučarski odsek priredi smučarsko tekmo, ki se je udeleži 22 domačih smučarjev (137).

Društvo kmetskih fantov in deklet Grahovo je prav tako v mesecu januarju 1934 priredilo smuško tekmovanje, ki se ga je udeležilo 12 domačih smučarjev (138).

DKFiD Grahovo: Udeleženci smučarskega tekmovanja januarja 1934 v Grahovem

Največja smučarska prireditev do takrat na Blokah je bila prav gotovo »Tekma za prvenstvo Zveze« dne 4. februarja 1934. Dopisnik Grude je o tem poročal: »Glavna kmečko-zimska prireditev pa je bila 4. februarja (1934, op. p.) na Blokah, kjer se je vršila meddruštvena tekma za prvenstvo 'Zveze kmetskih fantov in deklet' in za prehodni 'Zvezin' pokal. Organizacijo tekme je v glavnem — poleg Zvezinega smučarskega odseka — prevzelo naše tamošnje društvo, ki je poleg tega oskrbelo tekmovalcem tudi brezplačno prenočišče in prehrano, za kar smo mu dolžni tovariško zahvalo. Za tekmo je vladalo silno zanimanje, toda prevelika oddaljenost je marsikateremu društvu onemogočila sodelovanje na tekmi. Kljub temu pa se je za tekmo prijavilo 25 tekmovalcev, ki so v hudi konkurenci tekmovali za društva kmetskih fantov in deklet iz Želimljega, Nove vasi na Blokah, Otav, Škrilj, Golega, Velikega Oselnika, Gore, Grahovega in Zapotoka. Snežne razmere so bile za tekmo naravnost idealne; proga sama, lepo izpeljana, je zahtevala od posameznega tekmovalca precej znanja in sposobnosti, kar pa so tekmovalci pokazali v največji meri. 22 km dolgo progo je prvi prevozil tov. Stanko Klančar z Blok v času 1 ure, 40 minut, 41 sekund ter s tem priboril svojemu društvu z Blok prvenstvo in za leto 1934 prehodni 'Zvezin' pokal... Po tekmi se je v šoli ob navzočnosti številnega občinstva razglasil izid tekmovanja ter izročitev prehodnega pokala 'Zveze'. Ob tej priliki so številni zbrani mladini čestitali k uspehu dr. Krašovec iz Cerknice, Stanko Lenarčič, dr. Janže Novak, Korošec in društveni predsednik tov. Lenarčič, ki so vsi poudarjali velik pomen kmetskega smučarstva, ki naj tudi pripomore do zmage kmetske ideje in gibanja. Vrlim bloškim in vsem ostalim fantom-smučarjem tovariške čestitke in krepki kmetski smuk! Pogum in zdravje in smuk za novo leto, nove tekme, nove borbe, nove zmage!« (139).

Ker v vseh naslednjih letih do pričetka vojne Zvezi kmetskih fantov in deklet ni uspelo prirediti smučarskega tekmovanja za prvenstvo Zveze, je omenjeni prehodni pokal ostal v trajni lasti DKFiD Bloke. Hrani ga vdova po pokojnem Stanku Klančarju v Novi vasi.

Tudi DKFiD na Gori pri Sodražici ni hotelo zaostajati in je dne 18. februarja 1934 priredilo smučarsko tekmo (140). Smučarska tekmovalna trasa je bila

DKFiD Bloke: Zmagovita petorica smučarjev s smučarskega tekmovanja 14. januarja 1934 na Blokah

dolga 5 km. Sodelovalo je skupaj 20 smučarjev-tekmovalcev, med njimi jih je bilo nekaj tudi z Blok (141).

DKFiD Bloke je organiziralo smučarske prireditve skoraj vsako zimsko sezono. Zelo je skrbelo, da bi se povečal tujski promet na Blokah. S tem namenom je društvo v svojem okviru ustanovilo celo »tujsko-prometni odsek«. Ta je v letu 1935 izdal zelo ličen turistični prospekt z naslovom: »BLOKE domovina slovenskega smučarstva«. V njem je 17 edinstvenih fotografij, ki so jih prispevali: upravnik mlekarne v Novi vasi Böhm, M. Badjura in fotograf E. Zupan iz Ljubljane. V prospektu je tudi orientacijska karta Blok z okolico. Zanimivo je uvodno besedilo v prospektu: »Bloška visoka planota je dolga 12 km in široka 8 km ter obstoji iz valovitih goljav in lazov. Bloke nudijo na izbiro krasnega sveta za vsake vrste smučanja. Posebno prikladne so za smučarje začetnike. Na Bloščku (1039 m) je pa svet za najbolj razvajene smučarje. Najpomembnejši kraj je Nova vas (722 m), kjer so štiri gostilne, in to pri Lavriču, Pakižku, Modicu in Cvetkotu. Stanovanjske prilike so dobre in prikladne tudi za večje skupine in daljše bivanje. Dohod iz Ljubljane najugodnejši s Pečnikarjevim avtobusom do Nove vasi ali preko Rakeka z avtobusom do Bloške police, od koder je še 4 km do Nove vasi. Kadar je avtobusni promet ukinjen, stavijo Bločani na Rakek ali Velike Lašče sani proti majhni odškodnini na razpolago. Nova vas ima telefon in brzojav. Informacije daje A. Lavrič, Nova vas ali pa tujsko-prometni odsek d. k. f. d. v Novi vasi brezplačno. Za daljše izlete v okolico daje odsek izletnikom vodnike na razpolago« (142). Prospekt nadalje govori še o jadralnem letalstvu na Blokah. Vsekakor je omenjeni prospekt izjemen dokument, saj priča o širokopotezni dejavnosti DKFiD Bloke, ki ni le skrbelo za kulturno prosvetni dvig kraja, marveč se je dokaj uspešno spuščalo tudi na področje razvoja turizma na svojem območju in s tem hkrati širilo ideje kmetsko-mladinskega gibanja.

Tudi kolesarjenje je bilo zvrst športno-rekreacijskega udejstvovanja kmetske mladine. Prirejali so kolesarske izlete in celo kolesarska tekmovanja. DKFiD Bloke je priredilo I. kolesarsko dirko dne 21. maja 1933. Start in cilj dirke je bil pred »Mlekarsko zadrugo« v Novi vasi, trasa tekmovalne proge je držala mimo Nemške vasi do odcepa ceste za Velike Bloke pa skozi Velike Bloke do cilja v Novi vasi. Sodelovalo je 13 kolesarjev-tekmovalcev: zmagal je Franc Kraševec iz Nove vasi (143).

DKFiD Grahovo pa je priredilo več izletov, s kolesi ali peš, pa tudi s kamionom. Tako se je v nedeljo, 24. septembra 1933, zbralo večje število kmetske mladine pri »Sv. Roku« nad Lipsenjem, kamor je društvo priredilo peš izlet

Foto E. Zupan, Ljubljana

Jadralno letalo tipe »Zelena pošta« 70 m nad Volščanskim hribom ob priliki rekordnega leta 1 uro, 2 minuti in 43 sekund, v ozadju Slivnica

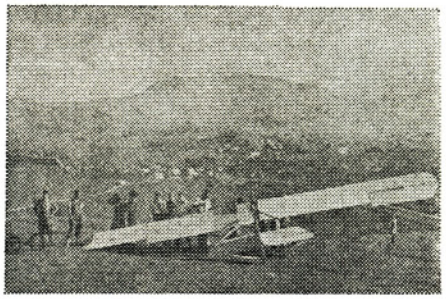

Pred startom brezmotornega letala »Zögling« vrh Bradatke Foto E. Zupan, Ljubljana

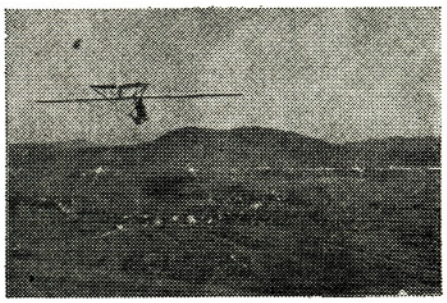

Začetniško letalo tipe »Zögling« v letu v smeri na Novo vas Start z »B« terena vrh Bradatke Foto E. Zupan, Ljubljana

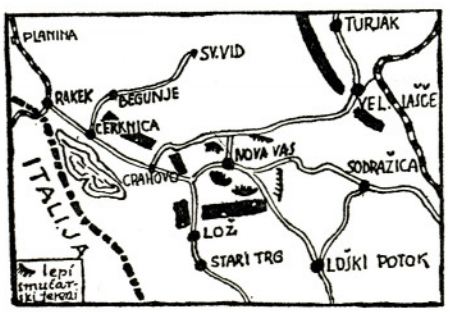

Bloke z okolico

Turistični prospekt, ki ga je izdalo DKFiD Bloke

Bloke, historično dokazan in priznan idealen teren za smučanje, so tudi v poletnem času privlačne. Okoli 100 km² lahko dostopnega in na vse strani odprtega terena dajo turistu in ljubitelju prirode najrazličnejše možnosti za izlete in letovanje.

Terenska konstelacija Bloške planote je pa tudi naravnost idealna za brezmotorno letenje. Aero-Klub Kraljevine Jugoslavije je izbral okolico Nove vasi za jadralni center. Ljubljanski odbor vodi vsako leto jadralno šolo v mesecih od junija do oktobra. Ta lep zdrav sport je pri nas šele v razvoju, upati pa je, da bodo naši brezmotoraši v bodoče dosegli na Blokah še lepše uspehe. Skoro vsak dan je videti kako jadrajo veliki, beli ptiči po nebu. Od ranega jutra do zadnjih večernih žarkov vežbajo skupine na okoliških hribih. Tudi za gledalce je ta sport zelo zanimiv. Vsako nedeljo ali praznik se pripelje mnogo radovednežev da občudujejo človeka, ki brez motorne pomoči obvlada zračne višave. Jadralni letalci tvorijo veselo in krepko družino in ob prilikah pustijo tudi drugim kak zračni skok. Čist, svež zrak, lepi solnčni dnevi in nepregledno valovje zelenih gričev so lepote Blok poleti.

in ob tej priložnosti pripravilo »pečenje janca« s prosto zabavo v naravi (144). Dne 7. junija 1936 je društvo priredilo izlet svojih članov v »Šneperški grad« (grad Snežnik), med vrnitvijo pa so se udeležili pevskega koncerta v sokolskem domu v Starem trgu, ki ga je priredilo DKFiD Bloke (145). Dne 7. maja 1939 so pripravili krajši izlet pod Snežnik (146); tja so se peljali na lojtrskem vozu s konjsko vprego. Konec meseca avgusta 1939 pa je društvo priredilo daljši izlet na Sušak. Peljali so se s Turšičevim pokritim kamionom, vozil pa ga je šofer Tone Zidar. Tam so si ogledali znamenitosti Sušaka, posebno še trsatsko trdnjavo in krivično mejo med Italijo in Jugoslavijo, ki je potekala na mostu med Sušakom in Reko (147).

Zelo uspel je bil meddruštveni izlet na Križno goro poleti 1934. Udeležilo se ga je več kot 130 fantov in deklet iz Loške in Cerkniške doline ter Bloške planote. Sodelovala je tudi pihalna godba iz Loža. Med udeleženci so bili vidni društveni delavci: Ivan Korošec s Hudega vrha, Jakob Šilc, Marica Knap in Stanko Zigmund iz Žerovnice, Jože Debevec in Jože Levar iz Grahovega, Tone Pirc in Marica Kotnik iz Nove vasi, Matevž Drobnič z Bločic, Janez Hribar iz Loža, Janez Zigmund iz Vrhnike, Ivan Mercina iz Starega trga in drugi. Med izletniki je bil tudi slikar Lojze Perko, ki je veliko sodeloval z DKFiD Grahovo, in sicer pri prirejanju iger kot masker ali šminker. Glavni govornik na zboru je bil predsednik pododbora Zveze Ivan Korošec, zborovalce pa sta pozdravila tudi Jakob Šilc in Marica Kotnik (148).

Tovrstna srečanja kmetske mladine na zborih in izletih so bila sila pomembna, saj se je organizirana kmetska mladina tu medsebojno spoznavala, si izmenjavala delovne izkušnje in se medsebojno spodbujala za nadaljnje širjenje kmetsko mladinske ideje. Iz takih srečanj je mladina odšla bogatejša za nova spoznanja, ki so jo utrjevala v njeni organizirani dejavnosti na vasi.

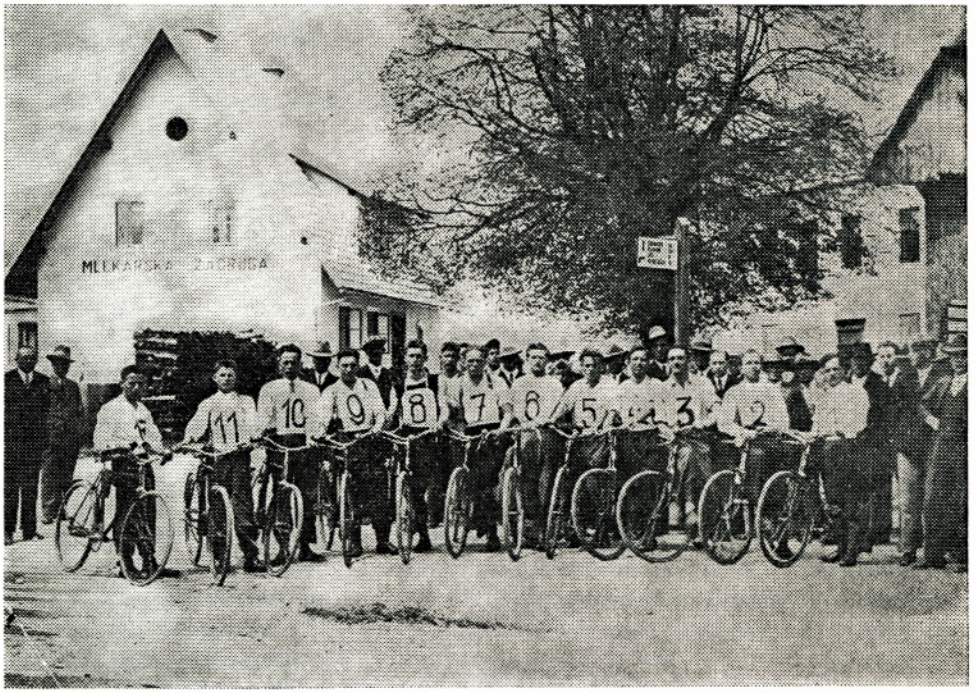

DKFiD Bloke: Udeleženci I. kolesarske dirke 21. maja 1933 na Blokah

VI. SODELOVANJE DRUŠTEV KMETSKIH FANTOV IN DEKLET Z DRUGIMI ORGANIZACIJAMI; ZADRŽANJE NASPROTNIKOV DO KMETSKO MLADINSKEGA GIBANJA; VKLJUČEVANJE DRUŠTVENEGA ČLANSTVA V NARODNOOSVOBODILNO GIBANJE

Motili bi se, če bi iz dosedanjih spoznanj o delovanju DKFiD sklepali, da so se društva v svojem delovanju zapirala le v svojo organizacijo. To namreč ni bilo vodilo kmetsko mladinskega gibanja, saj bi z zapiranjem v svoje lastne vrste ne mogli doseči zaželenega cilja, tj. odpraviti strankarske razprtije, ki so do tedaj zastrupljale vas, spodbujati medsebojno pomoč in slogo med vaščani ter združevati vso napredno mislečo mladino na vasi.

Prav v ta namen so DKFiD poskušala bolj ali manj uspešno vzpostaviti pristno sodelovanje v eni ali drugi obliki z drugimi obstoječimi organizacijami na vasi. Največkrat so bile to sokolske organizacije — članstvo enih in drugih se je medsebojno prepletalo. Seveda pri tem ni šlo brez težav, ki so bile včasih tudi politične narave ter se ponavadi ob raznih volitvah še zaostrile, vendar pa so bile vselej le premagane v prid kmetskega delovnega človeka.

DKFiD ter sokolska četa v Grahovem sta medsebojno veliko sodelovala, posebno na kulturnem področju. Pri prirejanju iger so običajno sodelovali igralci obeh organizacij. Prav tako so člani sokolske čete aktivno sodelovali pri raznih manifestativnih prireditvah društva kmetskih fantov in deklet. Nekateri člani in članice DKFiD so bili med telovadci sokolske čete (Jakob Šilc, Tone Kunstek, Andrej Zabukovec, Lado, Srečko in Vera Remžgar in drugi) (149).

Tudi na Rakeku je bilo vzpostavljeno tako sodelovanje med DKFiD in Sokolom; mnogi člani in članice Sokola so nastopili pri uprizoritvi igre »Hlapec Jernej« v letu 1933 na Rakeku.

Leta 1933, na velikem zborovanju kmetske mladine v Cerknici, so v mogočnem sprevodu sodelovali sokoli iz Cerknice v uniformah.

Prav takšno sodelovanje je bilo tudi med DKFiD Bloke in tamkajšnjo sokolsko organizacijo, posebno na kulturnem in športnem področju: odrske prireditve, smučarska in kolesarska tekmovanja, gimnastika (Tone Šraj je bil aktiven telovadec pri Sokolu) itd.

Nikakršnega sodelovanja pa ni bilo s »prosvetnimi društvi«, ki so bila pod klerikalnim vplivom in vodstvom. Prav z njihove strani so bila DKFiD mnogokrat deležna neosnovanih in hudih očitkov, češ da so brezverska, protiverska, komunistična itd. V to gonjo so večkrat vpregli tudi cerkev. Nemalokrat je bilo slišati s prižnice gromovit župnikov glas o nevarnosti komunizma, ki preti pogubiti »našo mladino«, in podobno, kar je bilo v prikriti obliki uperjeno proti delovanju DKFiD. Ni jim bilo povšeči, da je kmetska mladina kljub svojemu verskemu prepričanju raje sodelovala v kmetsko mladinskem gibanju kakor pa v strankarsko obarvanih »prosvetnih društvih« ali pa v takoimenovanih »fantovskih in dekliških odsekih« (Slovenski fantje), napol klerofašistični, uniformirani organizaciji, katere člani so med NOB postali jedro vaškega belogardizma in domobranstva.

Sploh so nasprotniki kmetsko-mladinskega gibanja poskušali vse, da bi DKFiD ali njihove posamezne člane oblatili in spravili na slab glas. Tako npr. so na Blokah obtožili dva člana društva, da sta zlonamerno podrla »evharistični

križ«, ki je stal na hribu Peškovec (to sta bila Ivan Intihar, pekovski pomočnik, in Jože Marolt, priložnostni delavec, oba iz Nove vasi). Ta dva tovariša je sodišče v Ložu obsodilo na zaporno kazen, čeprav očitanega dejanja nista storila. Baje sta bila obsojena na podlagi krivega pričevanja nekoga iz Blok, ki je za to prejel 500 dinarjev (150).

Tudi DKFiD na Gori je imelo tovrstne težave. Tam je imel besedo župnik Habjan, ki je bil izrazito sovražno razpoložen do društva kmetskih fantov in deklet. Fante in dekleta je odkrito nagovarjal, da izstopijo iz društva, ter to poskušal doseči tudi prek staršev. Primer: Lojze Košir bi bil moral odigrati glavno vlogo v igri »Moč uniforme«, teden dni pred uprizoritvijo pa je pod pritiskom staršev in župnika Habjana vlogo vrnil, da bi potem uprizoritev propadla. Nakana pa župniku ni uspela, ker je vrnjeno vlogo prevzel France Peček iz Petrincev; naučil se je je v enem tednu in jo tudi uspešno odigral (151). Podobne težave je imelo tudi DKFiD v Gorenjih Otavah.

Seveda so se DKFiD taki gonji, obrekovanjem in podtikanjem poskušala postaviti po robu. Vodstva društev so se zavedala, da delujejo med kmetskim prebivalstvom, ki je v svojem bistvu le verno, in so morala biti zelo previdna, da pri tem ne bi zašla v protiversko gonjo, ker bi s tem zagotovo začela zgubljati članstvo. Zanimivo v tem oziru je stališče DKFiD Grahovo do takih pojavov obrekovanja. Na V. rednem občnem zboru društva dne 5. marca 1939 je pod točko »predlogi članov« Lojze Ule predložil v razpravo in sprejem naslednjo resolucijo: »Društvo kmetskih fantov in deklet v Grahovem na svojem petem rednem občnem zboru, dne 5. marca 1939, kar najodločneje odvrača in obsoja vse očitke in obrekovanja, tičoče se naše organizacije, ki jih zadnje čase trosijo okrog nam nasprotni elementi, katerih namen je, prikazati našo organizacijo pred javnostjo kot brezversko ali celo protiversko ter tako škodljivo kmetskemu življu sploh.

Meddruštveni izlet DKFiD v poletju 1934 na Križni gori, ki se ga je udeležila kmetska mladina iz Cerkniške in Loške dodine ter Blok. Med udeleženci je bil kot godbenik tudi Janez Hribar iz Loža — spredaj leži poleg pihalnega instrumenta; levo od bobnarja je Lojze Perko

Poudarjamo pa! Naša organizacija je kulturno-prosvetna, njena naloga je vzgojiti kmetsko delavskega človeka do take stopnje duševnega razvoja, da si bo znal krojiti svojo usodo sam, brez pomoči duhovske in posvetne gosposke! — Vero spoštujemo kot tako, obsojamo pa nekatere njene predstavnike in njihove klečeplaznike, ki z ostudnimi lažmi blatijo našo organizacijo!« (152). Resolucija je bila sprejeta soglasno.

Nasprotniki DKFiD so se v svoji nemoči izživljali tudi z lažnimi ovadbami na srezko načelstvo. Tako so na primer ovadili DKFiD Grahovo, da se ukvarja s komunistično propagando in da ima v svoji knjižnici prepovedano literaturo. Na 4. redni odborovi seji, 22. 8. 1937, je poročal predsednik odbora Jakob Šilc, »da je bila dne 24. julija 1937 izvršena v tukajšnjih naših prostorih temeljita hišna preiskava po službeni dolžnosti od g. Ferda Velikonja, žand. narednika grahovske žandarske stanice z g. Isotom L. kaplarjem iste stan. radi suma, da krije društvo komunistično literaturo. Isti dan je bila hišna preiskava na njegovem domu (Jakob Šilc) radi istega suma ... Navaja, da je organizacija v težkem položaju ... Meden Mirko v tehtnem govoru polaga vsem, da se moramo prav sedaj trdno držati skupaj, ne pa svojo skupnost omejevati in svoje prepričanje zatajevati. Obenem razloži sliko o izžemanju delovnega ljudstva od strani kapitalizma« (153).

Na V. rednem občnem zboru DKFiD Grahovo, dne 5. marca 1939, je poročal knjižničar Lojze Ule, »da je bila knjižnica oblastveno preiskana, zaplenjenih 5 knjig, dve vrnjeni« (154).

Tudi pritiski socialno-ekonomske narave so jim bili dobrodošli. Vnet sodelavec DKFiD Bloke France Gradišar je imel pri Fari mizarsko delavnico. Zaradi bojkota, ki so ga organizirali klerikalci, je ostal brez naročil. Z delavnico se je moral preseliti v Cerknico. Tone Šraj iz Nove vasi je opravljal posle tajnika na občini v Novi vasi. Zaradi svojega naprednega mišljenja in aktivnega delovanja pri DKFiD je bil razrešen službe tajnika, na njegovo mesto pa postavljen človek iz vrst klerikalcev (155). Lojze Ule iz Žerovnice je bil kot ključavničarski pomočnik zaradi brezposelnosti dalj časa doma, na kmetiji svojih staršev. Aktivno je deloval v DKFiD Grahovo kot njegov tajnik. Vaški klerikalni veljak Jakob Marolt st., zastopnik Vzajemne zavarovalnice, je Uletu prek njegovega očeta obetal priložnostno zaposlitev nekakšnega pomočnika zastopnika, seveda pod edinim pogojem, da preneha delati »v tistem brezbožnem društvu«. Ule predloga ni sprejel (156).

Kljub neprestanemu šikaniranju in pritiskom DKFiD niso klonila v svojem delovanju. Kmetska mladina je kot navkljub vsemu še trdneje strnila svoje vrste, zato ni bilo primerov izstopa iz društva. DKFiD Grahovo in Bloke sta stopili v leto 1941 številčno neokrnjeni, a obenem tudi pripravljeni na usodne dogodke, ki so sledili. Prav zaradi tega društva tudi niso zanemarjala političnega dela, čeprav v težavnih razmerah. Spričo objektivnih okoliščin so morala biti silno previdna. Posebno skrb so posvečala izbiri kadrov za vodstvene funkcije v društvu in politični vzgoji le-teh. V ta namen so prirejala interna predavanja s posebej izbranimi predavatelji, ki jih je priskrbela Zveza (to so bili dr. Viktor Maček, dr. Igor Rosina, France Gerželj, Ivan Nemec in drugi).

Po letu 1939 se je povečal tudi vpliv partije na nekatere vidnejše funkcionarje DKFiD na Blokah in v Grahovem. Janez Hribar, takrat že zelo znan komunist in organizator kmečko delavskega gibanja v Loški dolini, je navezal neposredne stike z nekaterimi člani društev (Jakob Šilc, Andrej Turšič, Jože Zigmund, Lojze Ule iz društva Grahovo; Stanko Lenarčič, Tone Šraj, Jože Korošec, Jože Marolt, Ivan Usenik iz društva Bloke) ter prek njih vnašal v društva komunistične ideje. V začetku leta 1940 sta bila iz navedenih vrst sprejeta v SKOJ Tone Šraj in Lojze Ule — slednjega je Janez Hribar skupaj z Tonetom Prevcem iz Loža poslal na skojevsko konferenco, ki je bila v juniju 1940 nad Zalogom pri Ljubljani. Jakoba Šilca pa je Hribar v letu 1939 pridobil za sopodpisnika Proglasa zveze delovnega ljudstva Slovenije »Kaj hočemo«. Jakob Šilc je bil tudi med dvajsetimi podpisniki proglasa »Na skupno delo«, ki so ga dne 11. februarja 1941 podpisali »mladi slovenski resnično napredni politični delavci, pripadniki različnih naprednih političnih skupin« in se zedinili za skupno delo, določili načela in smernice bodočega skupnega dela. V proglasu je poudarjeno: »Pri nas je nebrzdano strankarsko življenje zavrglo demokratično načelo, da izvira vsa oblast od naroda... Socialne odnose je treba preosnovati tako, da bo delo osnovna družbena vrednota. Na tem temelju mora biti zgrajen socialni red... Po značaju našega naroda mora postati naša vas činitelj javnega življenja.« Proglas se nadalje zavzema za trdno povezanost s Hrvati in Srbi, da bo država nerazdružljiva in nepremagljiva (157).

Spričo svoje vse večje politične osveščenosti so se DKFiD uveljavljala tudi v občasnih akcijah politične narave. Tako je DKFiD Bloke organiziralo zbiranje prostovoljnih prispevkov za španske prostovoljce. Prispevke je zbirala tajnica društva Marica Kotnik, in sicer v pisarni posojilnice, kjer je bila zaposlena. Zbirali so tudi podpise na listino za izpustitev Janeza Hribarja iz Loža, ki ga je v začetku leta 1941 protiljudski režim konfiniral v Ivanjici. Podpise je zbiral Ivan Korošec v pisarni društva. Listino so podpisali skoraj vsi člani DKFiD (158).

Na koncu vsega povedanega lahko zapišemo, da so DKFiD na Notranjskem s svojo originalno, zares svojevrstno organiziranostjo in dejavnostjo pridobila izredno veliko število kmetske mladine. Odigrala so pomembno vlogo na področju prosvetljevanja ter kulturnega in političnega osveščanja kmečkega življa na vasi. Pomembnost takega delovanja pa je postala očitna že v prvem letu vojne, ko se je veliko število članov DKFiD odzvalo pozivu OF in KP za boj proti okupatorju ter se aktivno vključevalo v narodnoosvobodilno gibanje. Člani DKFiD so bili med prvimi aktivisti OF na Notranjskem: Tone Šraj, Jože Korošec, Jože Tekavec, Lojze Zakrajšek, Jože Koščak, Tone Pirc, Stanko Lenarčič, Franc Ivančič in drugi z Blok; nadalje Jakob Šilc, Stanko Šega, Jože Gabrenja, Jože Zigmund, Andrej Šega, Lojze Ule, Matija Knap, France Krajc, Janez Žnidaršič, Matevž Drobnič, Andrej Zabukovec in drugi iz društva Gra-

hovo; France Peček iz društva Gora; Metod Mervič iz društva Gorenje Otave; Janez Hribar, Janez Zigmund in še več drugih iz društva Loška dolina. Mnogi med njimi so bili že v letu 1941 sprejeti v komunistično partijo — Janez Hribar iz Loža že leta 1939, Tone Šraj in Lojze Ule pa leta 1941. Janez Hribar in Lojze Ule sta že junija 1941 postala člana okrožnega komiteja KPS za Notranjsko okrožje, Jakob Šilc in Jože Zigmund pa člana okrožnega odbora OF za Cerkniško okrožje (159).

Kako pa se je članstvo DKFiD v letih vojne in revolucije v celoti opredeljevalo, ilustrirajo podatki za društvi Bloke in Grahovo. V vseh letih obstoja DKFiD Bloke se je v njem zvrstilo okrog 134 fantov in deklet. Med vojno se jih je 100 opredelilo za NOG, kjer so bili bodisi kot borci ali aktivisti OF; od tega jih je 28 padlo ali pa bili ustreljeni kot talci. Na pot izdaje jih je stopilo 13. DKFiD Grahovo je po podatkih VI. občnega zbora dne 16. 2. 1941 štelo skupaj 105 članov. Na podlagi rekonstruiranega seznama članstva in drugih podatkov je ugotovljeno, da jih je bilo 77, ki so se opredelili za NOG, kjer so bili bodisi borci ali aktivisti OF. Od tega števila jih je bilo 20, ki so padli kot borci NOV ali bili ustreljeni kot talci. Na pot izdaje jih je stopilo 8 (160).

Gornji podatki zgovorno pričajo, da so DKFiD odigrala pomembno mobilizatorsko vlogo pri revolucionarnem osveščanju kmetske mladine. Sadove te dejavnosti je bilo čutiti med NOB, saj se je ne samo mladina, ampak večina prebivalstva na Notranjskem opredelila za osvobodilno fronto ter se v taki ali drugačni obliki vključila v boj proti okupatorju in domačim izdajalcem.

OPOMBE

1 a) Pregled zgodovine KPJ, Izdal in založil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1963, str. 134—171.
b) Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in NOB na Slovenskem, 8. zvezek »Prlekija v svobodi«, Drago Košmrlj: Razvoj društev kmetskih fantov in deklet.
c) Franjo Fijavž: Delovanje članov KPS in SKOJ med kmetsko mladino v predvojnem obdobju, (referat na simpoziju o SKOJ, Zagreb 8.—10. 10. 1979).
2 Arhiv Slovenije, Zbirka društvenih pravil.
3 Marica Kotnik-Novak. Zapisana ustna izjava avtorju 21. 1. 1981.
4 Kot v op. 2.
5 Kot v op. 3.
6 Gruda, št. 3/1935, št. 3—4/1936, št. 3/1937.
7 Marica Kotnik-Novak, ustna izjava kot v op. 3.
8 Rekonstruirana seznama članstva DKFiD Bloke in Grahovo s podatki o vključevanju članstva v NOG. hrani avtor.
9 Jutro, 16. 12. 1932, članek pod naslovom: Bloke v pripravah na zimo.
10 Marica Kotnik-Novak, ustna izjava kot v op. 3.
11 Kot v op. 2.
12 Vincenc Steržaj, zapisani osebni razgovor 15. 10. 1980.
13 Kot v op. 2; Jakob Šilc, ustna izjava.
14 Matevž Drobnič in Jakob Šilc, ustna izjava.
15 Kot v op. 2.
16 Gruda, št. 4/1934.
17 Gruda, št. 1—2/1935.
18 Muzej ljudske revolucije v Ložu, inv. št. 2254: Tajniška knjiga DKFiD Grahovo, zapisnik II. občnega zbora.
19 Prav tam.
20 Prav tam.
21 Prav tam.
22 Prav tam.
23 Prav tam. Zapisnik VI. občnega zbora 16. 2. 1941.
24 Prav tam.
25 CK ZKS — Arhiv Zveze kmetskih fantov in deklet.
26 Kronika ljudske šole Grahovo, šolsko leto 1939/40 in 1940/41.
27 Kot v op. 23.
28 Prav tam.
29 Jakob Šilc in Lojze Ule, osebni spomini.
30 France Peček in Pavla Krže-Peček, zapisana ustna izjava dne 16. 9. 1980.
31 Kot v op. 2.
32 Kot v op. 30.
33 Kot v op. 2.
34 Anton Avsec, Gospodarske in politične razmere v Loški dolini med obema vojnama, Notranjski listi 1/1977.
35 Prav tam.
36 Prav tam.
37 Jakob Šilc in Lojze Ule, osebni spomini.
38 Kot v op. 34.
39 Jutro, 16. 12. 1932.
40 Jože Tekavec, Dnevi preizkušnje, str. 23.
41 Kot v op. 2.
42 Marica Kotnik-Novak, kot v op. 3; osebna izjava Franca Kotnika.
43 Gruda, št. 6/1934.
44 Gruda, št. 7—8/1935.
45 Gruda, št. 6/1936.
46 Gruda, št. 11—12/1940.
47 Lojze Ule, osebni spomini.
48 Gruda, št. 8—9/1934.
49 Prav tam, str. 238.
50 Arhiv OO ZZB Cerknica. Prispevki za »Notranjski zbornik« Jakob Šilc: Mladinsko kmečko delavsko gibanje. Fotografije.
51 Gruda, št. 12/1934.
52 Gruda, št. 3—4/1936.

53 Gruda, št. 1—2/1937 in fotografija.
54 Gruda, št. 1/1941.
55 Jutro, 14. 12. 1932.
56 Zofija Lenarčič, Ljubljana osebni arhiv Stanka Lenarčiča.
57 Gruda, št. 10/1935.
58 Gruda, št. 12/1935.
59 Gruda, št. 1—2/1936.
60 Gruda, št. 3—4/1936.
61 Kot v op. 18. Zapisnik seje odbora dne 5. 1. 1937.

62 France Kotnik, osebna izjava in fotografije.
63 Gruga, št. 4/1937.
64 Kot v opombi 18. Zapisnik izredne seje odbora 2. marca 1937.
65 Zofija Lenarčič, arhiv Stanka Lenarčiča — pismo Jakoba Šilca z dne 15. 3. 1937 in Jakob Šilc, osebna izjava.
66 Marica Kotnik-Novak, kot v op. 3.
67 Zofija Lenarčič, Ljubljana osebni arhiv Stanka Lenarčiča.
68 Gruda, št. 4/1937.
69 Zofija Lenarčič, kot v op. 67.
70 Marica Kotnik-Novak, kot v op. 3.
71 Gruda, št. 8—9/1933.
72 Kronika ljudske šole Gorenje Otave. Šolsko leto 1933/34, 1935/36, 1936/37.
73 Pavlina Mervič, Ljubljana, zapisana osebna izjava avtorju dne 11. 12. 1980 in tri fotografije.
74 Gruda, št. 3/1934.
75 France in Pavla Peček, kot v op. 30.
76 Gruda, št. 6/1934
77 Gruda, št. 5/1935; osebni izjavi Vere Zabukovec in Jakoba Šilca ter fotografije.
78 Gruda, št. 5/1936.
79 Kot v op. 18. Zapisnik seje odbora dne 15. 12. 1936; Gruda, št. 3/1937.
80 Kot v op. 18. Zapisnik V. občnega zbora dne 5. 3. 1939 in fotografija.
81 Gruda, št.2/1939.
82 Gruda, št. 5/1939.
83 Osebni spomini avtorja.
84 Gruda, št. 2/1941.
85 Gruda, št. 11—12/1940.
86 Gruda, št. 8—9/1933.
87 Milo Gornik, Ljubljana, telefonski razgovor 20. 11. 1980.
88 Kot v op. 18. Zapisnik II. občnega zbora dne 1. marca 1936.
89 Zapisnik III. občnega zbora dne 14. februarja 1937.
90 Zapisnik V. občnega zbora dne 5. marca 1939.
91 Marica Kotnik-Novak, kot v op. 3.
92 France Peček, kot v op. 30.
93 Gruda, št. 4/1938.
94 Gruda, št. 1/1941.
95 Gruda, št. 1/1939, št. 6/1939, št. 9/1939.
96 France Kotnik, ustna izjava in fotografija.
97 Gruda, št. 5/1935, št. 5/1936, št. 6/1936 in kot v op. 18, Zapisnik članskega sestanka dne 21. 6. 1936.
98 Marica Kotnik-Novak, kot v op. 3.
99 Kot v op. 18. Zapisnik II. občnega zbora dne 1. marca 1936, Zapisnik III. občnega zbora 14. 2. 1937 in osebni spomini avtorja.
100 Zapisnik II. občnega zbora dne 1. marca 1936.
101 Gruda, št. 6/1934.
102 Kot v op. 18. Zapisnik V. občnega zbora dne 5. 3. 1939.
103 Gruda, št. 1/1933.
104 Kot v op. 18. Zapisnik II. občnega zbora dne 1. 3. 1936.
105 Kot v op. 18. Zapisnik V. občnega zbora dne 5. 3. 1939.
106 Gruda, št. 8—9/1933.
107 Gruda, št. 8—9/1933.
108 Jože Mele, Cerknica, Matevž Drobnič, Grahovo, Marica Kotnik-Novak, ustne izjave.
109 Gruda, št. 7/1934.
110 Prav tam.
111 Marica Kotnik-Novak, kot v op. 3.
112 Gruda, št. 7/1934.
113 France in Pavla Peček, kot v op. 30.
114 Gruda, št. 8—9/1934 in fotografija.
115 Fotografija.
116 Gruda, št. 8—9/1934.
117 Prav tam.
118 Notranjski listi I/1977, str. 119; Milka Lenarčič-Tratnik in Marica Kotnik-Novak, ustna izjava in fotografija.
119 Gruda, št. 7—8/1935.
120 Prav tam.
121 Jakob Šilc, ustna izjava in fotografija.
122 Gruda, št. 7/1936.
123 Osebni spomini avtorja in fotografija.
124 Gruda, št. 8/1938.
125 Gruda, št. 8/1939.
126 Osebni spomini avtorja.
127 Slovenec, 20. 12. 1932.
128 France Kotnik in Ivanka Lavrič, ustna izjava.
129 Gruda, št. 2/1933.
130 Slovenec, 8. 1. 1933.
131 Zofija Lenarčič, kot v op. 56.
132 France Kotnik, ustna izjava.
133 Gruda, št. 3—4/1933.
134 Župni urad Fara — Nova vas. Knjiga »Spomenica« od 9. maja 1931. do 31. maja 1937.
135 Prav tam.
136 Slovenec, 19. 1. 1933.
137 France Kotnik, ustna izjava in dve fotografiji.
138 Gruda, št. 4/1934, fotografija in Matevž Drobnič, ustna izjava k fotografiji.
139 Gruda, št. 2/1934 in fotografije.
140 Gruda, št. 3/1934.
141 France in Pavla Peček, kot v op. 30.
142 Originalni prospekt hrani avtor, ki mu ga je odstopila Marica Kotnik-Novak.
143 Originalna fotografija in fotokopija spiska vseh tekmovalcev s štartnimi številkami in doseženimi rezultati; France Kotnik, ustna izjava.
144 Matevž Drobnič, ustna izjava in fotografija.
145 Kot v op. 18. Zapisnik članskega sestanka dne 21. 6. 1936.
146 Gruda, št. 5/1939.
147 Osebni spomini avtorja.
148 Marica Kotnik-Novak, kot v op. 3; Matevž Drobnič, ustna izjava in fotografija.
149 Arhiv OO ZZB Cerknica, kot v op. 50.
150 Marica Kotnik-Novak, kot v op. 3; France Kotnik, ustna izjava.
151 France in Pavla Peček, kot v op. 30.
152 MLR Lož, kot v op. 18. Zapisnik V. občnega zbora 5. 3. 1939.
153 Prav tam. Zapisnik seje odbora dne 22. 8. 1939.
154 Prav tam. Zapisnik V. občnega zbora dne 5. 3. 1939.
155 Marica Kotnik-Novak, kot v op. 3; Milka Lenarčič-Tratnik in France Kotnik, dopolnilne izjave.

156 Osebni spomini avtorja.
157 Gruda, št. 2/1941.
158 Marica Kotnik-Novak, kot v op. 3.
159 Arhiv OO ZZB Cerknica, kot v op. 50; osebni spomini avtorja.
160 Rekonstruirana seznama članstva z ugotovljenimi podatki za društvi kmetskih fantov in deklet Bloke in Grahovo, ki ju hrani avtor.

Tone Kebe
61000 Ljubljana, Kvedrova 32

OSIP ŠEST

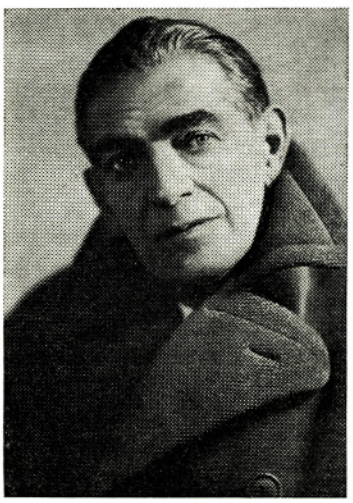

Osip (Josip) Šest je bil rojen 23. julija 1893 v Metliki, umrl pa je 22. maja 1962 na Golniku.

Starejša generacija Cerkničanov pomni, da je na prelomu prejšnjega stoletja v sedanje prišel v tukajšnje kraje za nadučitelja Andrej Šest, z njim pa njegov sin Josip, ki je v Cerknici najprej obiskoval osnovno šolo, nato pa je odšel v Ljubljano in tam končal realko. Poznejši študij dramatike na Dunaju ga kraju bivanja svojega očeta — mati mu je umrla v zgodnji mladosti — ni odtujil in vedno se je rad vračal med Notranjce ter jim znal prisluhniti.

Gledališču je bil Osip Šest zapisan polnih štirideset let. Odigral je kakšnih šestdeset igralskih vlog in izvirnih likov. Po letu 1925 je bil predvsem režiser. Njegov dnevnik navaja nad 280 dramskih in opernih režij ter nad 2400 uprizoritvenih večerov, večinoma v Ljubljani, pa tudi gostovanja v Mariboru, Celju, Sarajevu, Varaždinu in Karlovcu. Še posebno je uspel z uprizarjanjem Shakespeara. Josip Vidmar pravi o njem v svojih Obrazih (str. 205): »Naša Drama je pod njegovim vodstvom (mišljen je direktor Pavel Golia, op. p.) resnično dosegla evropsko raven, zlasti po zaslugi Osipa Šesta, ki je odlično prenašal evropska odrska dogajanja v našo sredo . . .«

Med številnimi priznanji je leta 1925 dobil diplomo francoskega ministrstva za prosveto v Parizu.

Pokojnikova soproga Helena je o ustvarjalcu Šestu med drugim zapisala: ». . . Bil je močna in široko razgledana gledališka osebnost. Kot režiser je našemu gledališču poleg domiselnih lastnih režijskih konceptov posredoval tudi takratne avantgardne režijske in scenarijske smeri velikih gledaliških centrov . . .

Pedagoško je dolga leta delal za poklicni odrski naraščaj in z diletanti. Obsežno je tudi njegovo strokovno publicistično delo. Jedro je ohranjeno v Gledaliških listih in bi se lahko imenovalo Šestova dramaturgija.

Napisal je tudi nekaj knjig: Kar po domače — knjiga o lepem vedenju, Enaintrideset in eden — spomini iz ruskega vojnega ujetništva, Sezam, odpri se — opis gledališkega življenja . . .

Ustvaril si je zelo oseben slog pisanja; v lahkotnem, duhovitem kramljanju je znal povedati tudi resne stvari. To priča poleg knjig še nešteto feljtonov . . .«

Iz njegove zapuščine smo s pomočjo Helene Šestove izbrskali nekaj novel o cerkniških ljudeh tedanjega časa, ki jih Osip Šest predstavlja z vedrino in domačnostjo. Pretežno še niso bile objavljene in je prav, da jih obvarujemo pozabe. Nekaj mesecev je novele o Cerkničanih objavljal Brestov obzornik, dve pa objavljamo tudi v Notranjskih listih.

Strletov France

Če prideš po prašni državni cesti od Rakeka prav do Cerknice, se odcepi na desno druga, zelo ljubezniva pot proti Dolenji vasi. Obdana je na desni in levi od sadnega drevja, je nekakšna aleja in majhen spomenik zaslužnima šolnikoma Dremlju in Nekomu . . . Na desni, ko prideš v vas, pa stoji kovačija, majhna, neznatna, napol podrta. Tam je koval Francetov oče železo, podkoval konjiče, nasproti v hiši pa je skoval Franceta . . .

*

Taka je bila ta stvar! Poleg kovačije se je rodil Strletov France in na nakovalu življenja mu ni bilo ravno mehkó postlano. Šele pozno v osmem letu je prestopil prag cerkniške šole in prav res, ne more se trditi, da je bila njegova buča mehkejša od nakovala. To je čista resnica . . . Mnogo truda je stal France, obilo neprilik in težav so imeli z njim imenitni pedagogi Rudolf Piš pa okrogli muzikus Ferdo Juvanec pa sitna Galeška in tudi gosposka Fortuna . . . France je bil že kot smrkavec svoboden fant in šola mu je bila le v breme. Razrede je ponavljal, pogosto pohajkoval, se klatil po Loškem, poznal

je Cerkniško jezero na pamet, Velika in Mala Karlovica, o katerih piše že Valvazor, sta mu bili znana in dognana zadeva.

*

V šoli so se godile medtem čudne stvari ... Pa so se učili o medvedu, o jelenu, o jazbecu. France ni poslušal, kakšne so te zverine; kakor hitro se je pojavila na steni učilnice slika teh zanimivih živalic, je France urno narisal, naslikal to bitje, in sicer lepše, žlahtnejše, kot je bilo na predlogi ... Vse to je bilo v njegovih zvezkih. Tam ni bilo računskih nalog ali pa sitnih stavkov iz dolgočasne slovnice, ne, tam so bili jeleni in srne, medvedi z mladiči, psički in muce, raki in divje račke. Skratka v teh zvezkih so bile upodobljene stvari in živali, katerih France še nikoli videl ni. Da, še nekaj! Tam je bil narisan kaplan Lavrenčič in gospa Galetova pa moj oče in še mnogo drugih. Bili so to lepi portreti, narisani nebogljeno s svinčnikom v šolski zvezek.

*

Tako je bilo: »Smrkavec, spet rišeš! Ven!« In France je zapuščal šolo ter se vračal čez dva, tri tedne skesano nazaj. Pričelo se je znova ... Pa je prinesel gospe Galetovi najlepših pomladnih rožic, strogemu Pišu je dobavil fletnega kosa, očetu pa gôro divjih vrtnic ... Vse zaman! — Pričela se je rusko-japonska vojna. V četrtem razredu smo sedeli smrkavci in držali fige za rusko zmago. Naši junaki so bili Kuropatkin in silni branilec Port-Arturja Stoesel, admiral Rožestvenski ... Strle sedaj ni risal več jelenov in jazbecev, njegovi zvezki so bili polni bitk med Rusi in Japonci, silni in krvavi spopadi so bili tam ponazorjeni, seveda tudi konjenica in topovi so igrali veliko vlogo. France je imel sedaj že imeniten svinčnik: rdeč in moder. Rusi so bili rdeči, Japonci modri ... Rusi so vedno zmagali ...

*

»Iz tega fanta ne bo nikoli nič!« so rekli njegovi učitelji. »Iz tega fanta bo nekaj!« je rekel Nekdo. Pa je pobral vse konfiscirane zvezke z jazbeci, portreti učiteljev, strahotnih bitk ter poslal vso to pestro šaro v Ljubljano, na obrtno šolo. Tam so modri možje presojali risbe in jazbece pa portrete, bojne pohode v rdečem in modrem, pa so rekli: »Fant naj pride!«

Fant je prišel. Seveda, bile so težave, kajti kovačija nese malo, zato pa so bili v Cerknici odlični dečki Jerala in Kunstelj, bil je Werli in Žumer, pa še marsikdo. In nabrale so se borne kronice, ki so zadoščale za skromen študentovski kvartir na Bregu v Ljubljani in za še skromnejši obed v Ljudski kuhinji pod Gradom ...

*

Tu se naša zgodba takorekoč konča. Seveda, povedati moramo, da se je v Ljubljani učil risanja in slikanja pri staroslavnem potomcu znamenitih Šubicev in pa pri nekom, ki se je pisal Vesel. Ta je bil čuden tič! Za vsako ceno je hotel biti Nemec in ves nesrečen je bil, ker je nosil tako izrazito slovensko ime. Pa mu poreče ob dobri uri njegov nemški kolega v Kazini: »Kaj tarnate, črtajte prvo črko vašega slovenskega imena, pa bo vaše ime popolnoma nemško ...« Da, da, tako je bilo ...

Strle je slikal krajine, jezero in očeta in Svetovo Mico in Branisljevo Tono, Hrenovo Franco, cucka Fida in mačka Petra in kdo ve kaj še vse. — Potem je odšel na Dunaj na Akademijo, zorel in postal izvrsten portretist-umetnik. Marsikakšno njegovo platno je ostalo tam, marsikakšno lice je ohranil njegov čopič, ko je jemal barve s svoje skromne cerkniške palete ...

*

A usoda je norčava! ... Mojster barve, kompozicije je postal. Portretist prve vrste ... Pa jo mahne France v London, na povabilo, da bi izpopolnil svoje znanje. Pa je v Londonu velik promet, pa je France velik podeželski teleban, pa ga povozi običajen motociklist ... In tam nekje, daleč na Otoku počiva moj sošolec France in brez slave in priznanja sanja o prelepi Cerkniški dolini ...

Franjo Sterle, Portret Ivana Hribarja

Franjo Sterle, Kebetova Micka

Večer na jezeru

Jesenski ribič

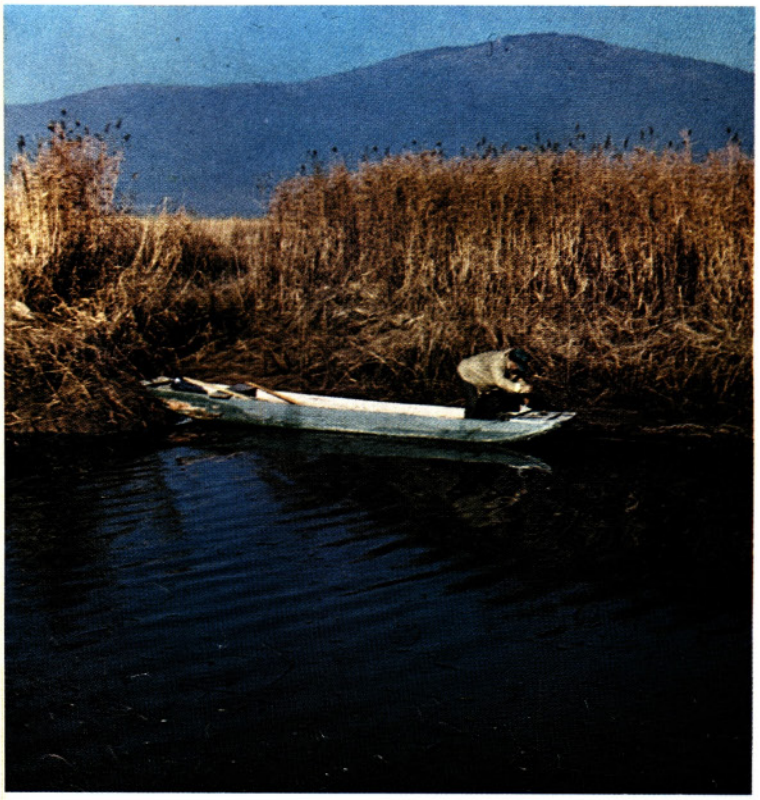

Ob košnji

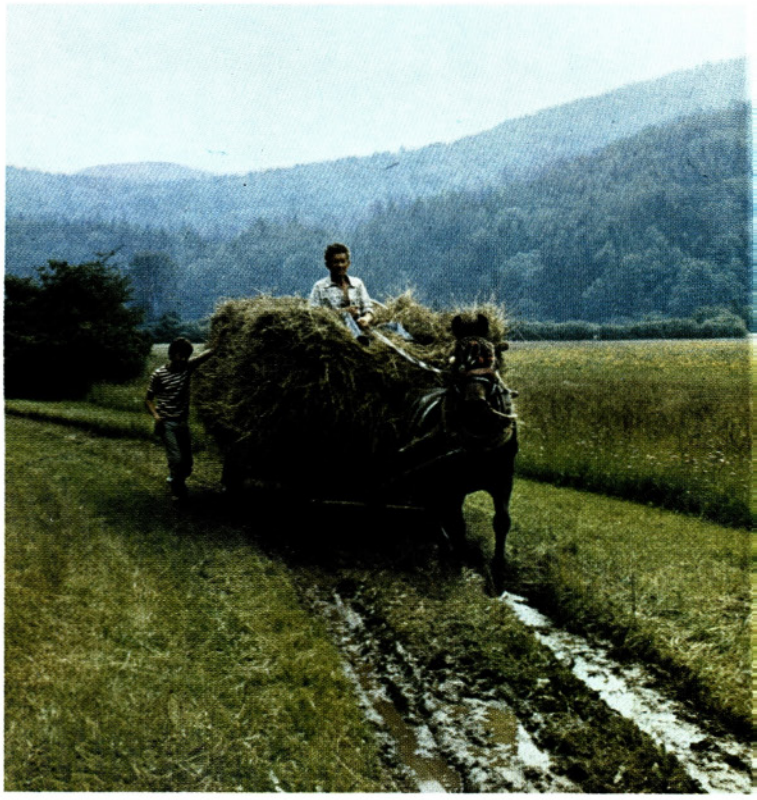

Žganjekuha

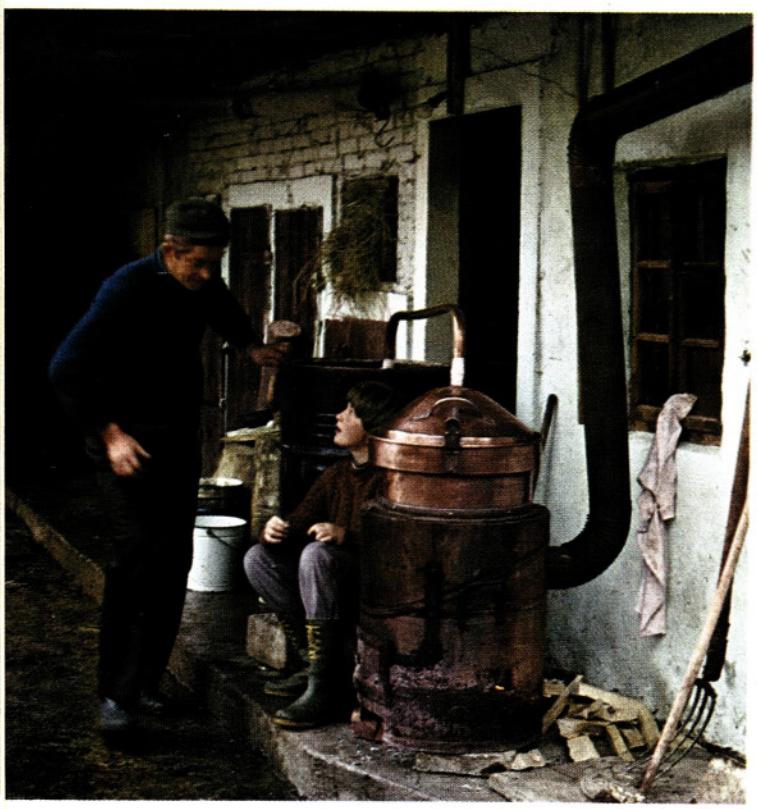

Kovač iz Žerovnice

Po nevihti

Žerovnica v snegu

Veliki naravni most v Rakovem Škocjanu

Zima ob jezeru

Suša

Ozeleneli Javorniki

Zimsko sonce vzhaja

*

Na desni od državne ceste, ob lepi aleji, pa stoji pol podrta kovačija ... Pozdravljen, prijatelj France!

Jerala

Danes je nepoznan in pozabljen. A to je večna škoda! Kdo je bil Jerala? Jerala je bil predstojnik sodišča v znamenitem kraju Cerknici. Pa to ni važno, niti zanimivo ... Zanimivo je, da je bil Župančičev sošolec, da je bil sladokusec prve vrste in da je tehtal stošestdeset kilogramov ... Da je bil nadvse zanimiv človek, dokazuje že dejstvo, da ga je hotel Župančič ukleniti v epos, od katerega je napisal žal samo eno poglavje, drugo dejstvo pa je, da je bil slovenski Brillat-Savarin,* a žal so šli vsi njegovi sijajni kuharski recepti v pozabo ... Še eno dejstvo je: poleg stošestdesetih kilogramov je imel zlato srce in bil poosebljena dobrota ...

Kot mlad pokovec sem ga spoznal. Bil je ogromen, silen dedec, a njegova obilnost nikakor ni bila smešna, kar je običajno pri debeluhih — ne, bil je gibčen, okreten in, prosim lepo, izvrsten plesalec. Spominjam se: imel je izredno fine in nežne roke, glava pa je bila kot od punčke iz finega porcelana ... Ako je stopil zvečer v Žumrov salon, je bilo tako, kot bi stopil Guliver med pritlikavce ... Sedel je na stol — vselej si je poiskal takega, ki je zanesljivo prenesel težo ... Potem se je pričelo: Jerala je večerjal ... Pojedel je svojo že prej naročeno običajno večerjo s predjedjo, juho, pečenko, solato, močnato in sirom. Kruhov ne štejemo. Medtem je zalil vse s tremi, štirimi vrčki piva. Ko je bilo to obvezno delo storjeno, je prišla Ivanka in vprašala:

»Ali bi še kaj, gospod sodnik?«

»Kaj pa imate?« je zasanjano vprašal Jerala.

»Divjo račko, pečeno, prihranili smo jo za vas!«

»Pa jo prinesite, pa še malo mešane solate!...)

In Ivanka je prinesla hrustavo divjo račko, ki jo je ustrelil njegov prijatelj Ernest na Cerkniškem jezeru.

Jerala je jedel divjo račko. Ne, ni je jedel, celebriral je jed, to je bil obred srečnega in lagodnega uživanja. In te roke! Kako obzirno so sukale nožič, kako nehlastno, s čudovito naslado je delil koščice. Jesti perutnino je umetnost! Ob takih prilikah je planil pokonci Šerko, zdravnik in psihiater, ki je lovil lastnoročno gade po Slivnici, ter izjavil:« Jerala, ti si hudič, ti bi moral biti kirurg, ne pa sodnik, imaš lahko roko kot pero!«

*

Ob dobrih dnevih je stopil Jerala sam v kuhinjo gospe Žumrove in je kuhal ... Izmišljal si je neverjetna jedila in začimbe, omake in solate ... Seveda je bila tedaj kuhinja pretesna in Reze, Ivanke so imele premalo prostora.

*

Midva sva bila dobra prijatelja. Vselej, če sem sedel pri njegovi mizi, mi je poklonil desetico, in sladkarij mi je kupil za tri dni. Ko pa je prišla jesen in je moral smrkavec v Ljubljano, mi je dal goldinar. »Da si boš kupil,« je rekel, »jaz vem, kako gre to v Ljubljani, študent je pa študent ... !«

*

Leta so tekla in Jerale nisem več videl. A pravili so mi ... Ob težki uri, ki je neizogibna, je poklical Jerala k sebi svojo staro postrežnico in kaplana Lavrenčiča, svojega zvestega sobesednika, ki ni bil prav nič natančen glede ure zauživanja posvetnih reči, pred tistimi, ki se morajo opravljati ob rani uri na tešče. Pa se je ob poslednji urici poročil s staro postrežnico, češ: »Imel bo vsaj nekdo nekaj od mene ...«

*

Tako je bilo. Jerala je bil lik slovenskega sladokusca — umetnika. Zaslužil bi, da ga opiše nekdo, ki ima žlahtno pero ... iz tega bi nastala slovenska rabelaijevska zgodba ... O račkah in o fazanih bi tekla beseda, o praženih jetrcih in krasnih rižotah ...

Pozdravljen, Jerala! ...

* Anthelme Brillat-Savarin (1755—1826), znameniti francoski gastronom, avtor Fiziologije okusa (op. ur.)

Tone Kebe
61000 Ljubljana, Kvedrova 32

SPOMIN NA SLIKARJA STERLETA

Njegovo ime bi skoraj utonilo v pozabo, če ne bi bili ohranjeni nekateri portreti vrhunskih kakovosti, če ne bi obstajala dela in zapisi o življenju in ustvarjanju tega velikega moža.

Akademski slikar Franjo Sterle se je rodil 7. maja 1889 v Dolenji vasi pri Cerknici, v revni družini. Podrti zidovi majhne kovačije ob Milavčevem lesnem skladišču so še po drugi svetovni vojni pričali, kje je koval njegov oče, da bi talentiranemu sinu Francetu pomagal do boljšega kosa kruha. Tudi rojstna hiša onstran kovačije, kjer je Sterletov France preživljal svoje otroštvo, je tedaj še kazala stare obrise.

V osnovni šoli ni kazal bogve kakšne posebne nadarjenosti za učenje, ki mu je bilo dostikrat »španska vas«. Zanimalo in osvajalo pa ga je življenje v naravi, ljudje in živali. Veliko je hodil po tratah presahlega Cerkniškega jezera in užival, ko je spoznaval požiralne jame in druge zanimivosti. V šoli so ga dostikrat zalotili pri skiciranju vseh mogočih motivov in tudi obrazov sošolcev in vaščanov. In nekega dne je to njegovo risarsko naravo odkril še nadučitelj Andrej Šest, ko je med skicirkami opazil tudi svoj strogi in namrščeni obraz in poprsje s palico v roki. »Smrkavec, spet rišeš,« mu je dejal in ga napodil iz razreda. Toda Šest je bil pameten človek in je na Francetove risarske sposobnosti postal pozoren. Hkrati je opazil, da mu zelo gladko teče svinčnik in da ima lepo pisavo. Vse bolj je spoznaval, da se v fantu skriva umetniška duša. Že zgodaj je odkril njegov pravi talent...

O mladeniču je razmišljal šolnik, razmišljali so drugi, da bi ga poslali v slikarsko šolo. Težak je bil tedaj zaslužek malega podeželskega kovača, a vseeno sta z ženo sklenila, da bo treba nekaj storiti za fanta. V Ljubljani je bil Francetov stric, ki bi lahko kaj premaknil. Tako so se odločili, da ga pošljejo v Ljubljano...

Neznan kronist je v nekem listu — članku je naslov Habent sua fata libelli, kje je bil objavljen pa nismo mogli ugotoviti — med drugim zapisal:

»V nizki pohlevni kovačnici ob cesti skozi razpotegnjeno Dolenjo vas je vihtel njegov oče ves božji dan kladivo in pritiskal na meh, zvečer pa je stopil sajast in z žuljavimi dlanmi v Tratnikovo gostilno med možake. Vsak teden sta s staro dobričino Bianzanijem (slikarjevim mecenom op. p.) ugibala, kako bodo kaj loterijske številke na Trst in Gradec.

'Kar prilegli bi se mi kaki denarci', je dejal. 'Franceljna bi dal rad v šolo. Za kovača ne bo, že vidim, da ne bo. Tudi nadučitelj Šest pravijo, da ne bo. Samo risal bi. To mu pa gre od samega vranča. Le poglejte, kaj je spet danes uštimal'. Izvlekel je izza usnjatega predpasnika skrbno zganjen papir in ga razgrnil po mizi. Vsi smo takoj spoznali na njem kovačev obraz, ki bi ga še fotograf ne bi pogodil bolje.«

Ne zastran zadetkov na loteriji, marveč za ceno kovačevega garanja in ob pomoči nekaterih dobrotnikov, se je Sterletov France odpravil v Ljubljano, da bi si pridobil slikarskega znanja.

V letih 1903—1908 je obiskoval Umetno-obrtno šolo v Ljubljani, kjer se je najprej učil kiparstva. Njegovi prvi učitelji so bili: Ivan Šubic, Misligoj, Repič, Cigoj, Vesel, Oton Grebenc... Zlasti zadnji ga je tako navdušil za narodno ornamentiko, da je postal njen nadvse prizadeven zbiralec. Od leta 1910 do 1914 je študiral na Dunaju, na umetnostni akademiji in še v specialni šoli za slikarstvo v letih 1917—1918. Tam si je pridobil solidno tehnično znanje pri profesorjih Schmidtu, Bacherju, K. Pochwalskem in Ch. Griepenkerlu. Najbolj se je navzel Griepenkerlovih metod pri uporabi slikarske tehnike.

Prva svetovna vojna mlademu umetniku ni prizanesla: za več let ga je ločila od čopiča in palete. Iz tega obdobja so ohranjene le manjše skiciranke, poleg njih pa še nekaj kranjskih motivov. Med vojno je nosil suknjo aktivnega oficirja, po ustanovitvi nove kraljevine Jugoslavije pa je postal rezervni kapetan II. razreda, kar je rad pripisal k naslovu akademskega slikarja in vodje umetniške šole »Probuda«.

Po vojni se je posvetil skoraj izključno portretiranju in se dvignil med najbolj priljubljene in najbolj zaposlene portretiste daleč po domovini in zunaj nje.

»Njegovi portreti so ljudem ugajali predvsem zato, ker je v vnanje ugodni in prijetni obliki znal točno podati osebo, in to vnanjo podobnost portretiranca izdelal često do vprav fotografsko natančne obnove prirode.« Tako je v Mladiki XI/1931 zapisal dr. Karel Dobida.

Strletova umetniška pot se je strmo pomikala navzgor, njegova umetniška vrednost je rasla.

Frekventacijsko potrdilo, ki ga je Franju Sterletu 1921 izdala dunajska Akademija likovnih umetnosti

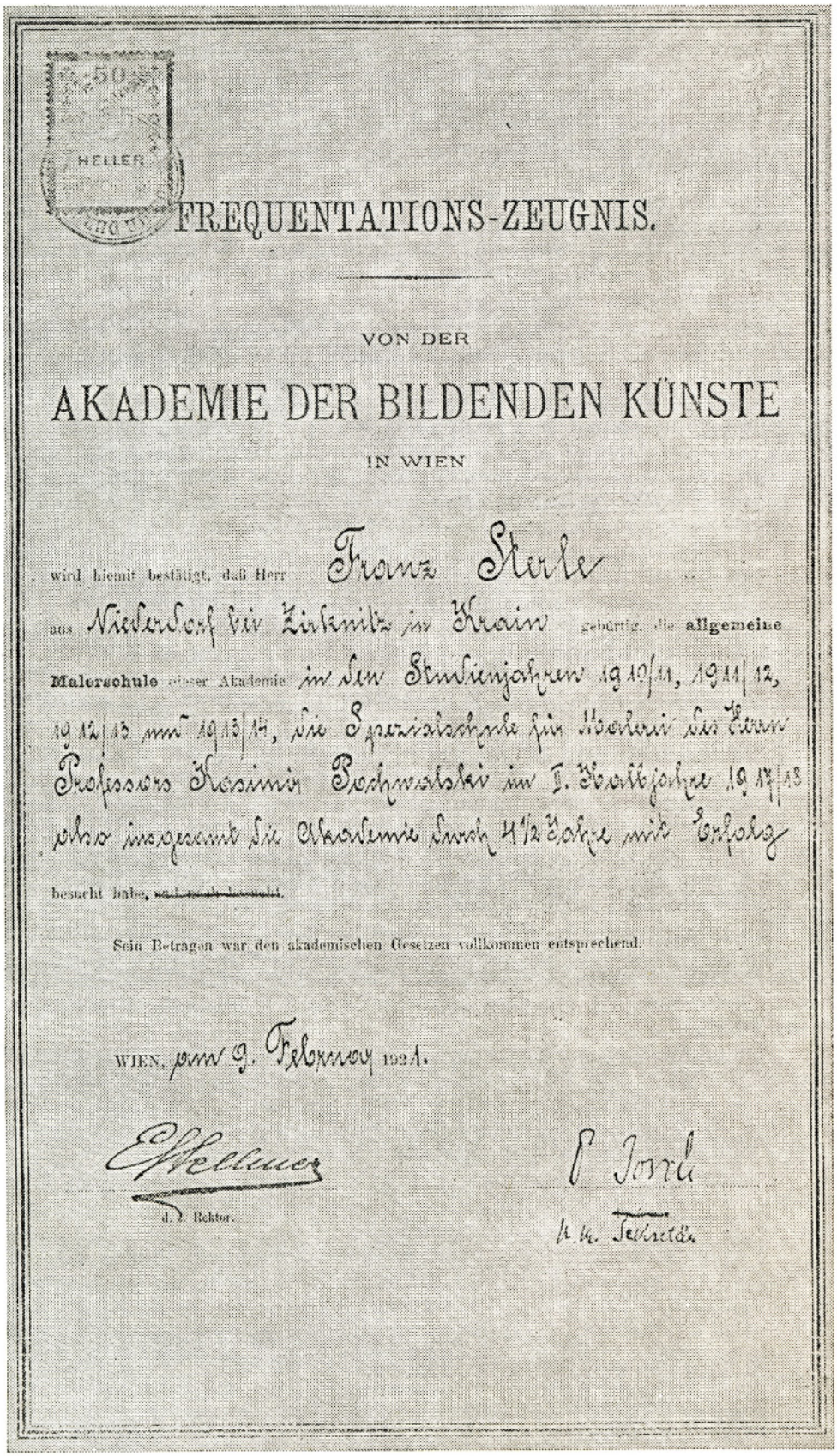

50 HELLER

FREQUENTATIONS-ZEUGNIS.

VON DER

AKADEMIE DER BILDENDEN KÜNSTE

IN WIEN

wird hiemit bestätigt, daß Herr Franz Sterle

aus Niederdorf bei Zirknitz in Krain gebürtig, die **allgemeine Malerschule** dieser Akademie in den Studienjahren 1910/11, 1911/12, 1912/13 und 1913/14, die Spezialschule für Malerei des Herrn Professors Kasimir Pochwalski im II. Halbjahre 1917/18 also insgesamt die Akademie durch 4½ Jahre mit Erfolg

besucht habe, ~~und noch besucht~~.

Sein Betragen war den akademischen Gesetzen vollkommen entsprechend.

WIEN, am 9. Februar 1921.

E. Hellmer
d. Z. Rektor.

P. Jovch
k. k. Sekretär

Navedemo naj le nekaj imen znanih osebnosti tedanjega časa, ki jih je upodobil slikarski mojster Franjo Sterle:

knezoškof Anton Bonaventura Jeglič, general Rudolf Maister, ministrski predsednik Nikola Pašić, minister Ivan Hribar, dvorni svetnik Ivan Šubic, princ Herman pl. Schönburg, pesnik in pisatelj Josip Stritar, skladatelj Anton Foerster, veletrgovec Ivan Jelačin, veletrgovec Andrej Šarabon, delničar in tiskar Karel Čeč, ravnatelj Bračič, predsednik Kranjske hranilnice Otmar Bamberg, baron Born, graščak Rudež, politik Šuklje, veljak Graselli, trgovec Bianzani, veljaka dr. Oražen in dr. Primožič, dvorna dama Franja Tavčarjeva, dr. Marn in njegova soproga, igralec Danilo, Jadviga Poženelova, primabalerina Lidija Wissiakova. Upodobil je tudi svojega očeta in mater, nekega lonceveza in še polno poznanih in nepoznanih obrazov... Kdo ve kolikšna je Sterletova dediščina umetniških del. Nihče nima popolnega pregleda nad njimi.

Po podatkih, ki jih je v Slovencu dne 28. junija 1924 objavil J. Dostal, je slikar Sterle v Ljubljani razstavil kar 81 svojih del, slik in risb. Takrat je skupaj s kiparjem Repičem prvič nastopil s kolektivno zbirko. Med slikami je bilo kar štirideset portretov. Dostal je tedaj zapisal, da je šteti Sterleta med naše najboljše portretiste.

V Jutru je dne 20. 11. 1930 Hinko Smrekar zapisal, naj se umetniški kritiki zgledujejo nad vestnostjo, natančnostjo in vztrajnostjo slikarja Sterleta in opozoril na vrednost njegovega umetniškega dela, češ da naročajo razni veljaki posnetke svojih obrazov in se ne vprašajo za ceno, čeprav gre za plačilo celo do 15.000 dinarjev.

Umetniška pot je Sterleta vodila daleč naokrog in ponudbe so se vrstile druga za drugo. Bil je večni romar in sla po ustvarjanju ga je neprenehoma preganjala.

Spomladi leta 1930 je odšel slikar na daljše potovanje, na katerem je obiskal francosko riviero, Korziko in Pariz. Potlej se je namenil v London, da bi tam upodabljal ljudi na angleškem dvoru (povedala njegova nečakinja Pepca Stražišar) in da bi se izpopolnjeval. Zatem bi se moral vrniti v Beograd, kjer bi portretiral kralja Aleksandra. (Razvidno iz dopisa ministrstva za zgradbe — oddelek za pošto in telegraf — Beograd z dne 28. februarja 1930.)

... »Pred odhodom v London mi je (Sterle — op. p.) pripovedoval«, piše Lidija Wissiakova, primabalerina pariške opere, »o svojih načrtih glede razstav, ki jih je nameraval prirediti v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Veselil se je, kako bo portretiral Nj. Vel. kralja Aleksandra in imel je še polno krasnih načrtov o slikarski umetnosti, ki jo je tolikanj ljubil.« (Jutro, 11. 5. 1930).

Moral bi potovati še na Nizozemsko, a smrt mu je preprečila potovanje in nadaljnje umetniško ustvarjanje prav tedaj, ko je bila njegova umetniška sposobnost na vrhuncu.

Franjo Sterle pa ni bil samo slikar-umetnik. Bil je tudi organizacijsko zelo aktiven, še posebno v slikarski stroki. Skupaj s slikarjem Sašo Šantlom, medaljerjem Antonom Severjem in profesorjem Otonom Grebencem, znanim propagatorjem slovenske ljudske ornamentike, je ustanovil umetniško šolo »Probuda«, katere vodja je postal (glej Mladika XII/1931). Ta šola je zapolnila vrzel v usposabljanju slikarskih in kiparskih talentov.

Iz originalnega, na roko pisanega dokumenta iz Sterletove zapuščine je razvidno, da so na tej šoli poučevali eminentni umetniki in strokovnjaki, med katerimi najdemo Jožeta Plečnika, Alojzija Repiča, Mateja Sternena, Antona Severja, Ernesta Cigoja, ki je poučeval ornamentiko, Rada Kregarja, Sašo Šantla, Pavla Lagariča, Maksima Gasparija, Franca Bernekerja, Volavška in Ferda Vesela.

Franjo Sterle se je ukvarjal tudi s slovensko ornamentiko kot zbiralec in oblikovalec. Ko je leta 1924 opremljal knjigo Mihaela Kabaja o Cerkniškem jezeru, je na platnicah risal tudi slovenske ornamente. Pripomogel je tudi finančno, da je bila knjiga izdana. Prav tako je omogočil izdajo Ogrinove knjige »Slikanje a fresco«, ki je bila edina te vrste v slovenščini.

Njegovo zbirko ornamentov so pokradli neznanci, potem ko ga je v Londonu doletela smrt. Ohranjen je le večji album s skicirkami narodnih ornamentov, ki jih je snoval pokojni slikar Sterle.

Marsikateremu je povsem neznano javno prizadevanje slikarja Sterleta za gospodarski napredek Cerkniške doline. Pri pokrajinski vladi v Ljubljani se je zavzemal za turistični razvoj svojega rojstnega območja in je imel zelo lepe zamisli o prihodnosti Cerkniškega jezera. O tem je ohranjeno daljše pismo — hrani ga NUK v Ljubljani — z dne 1. januarja 1928, ki ga je poslal pokrajinskemu odboru v Ljubljani.

Naj navedemo nekaj povzetkov:

»Vaše blagorodje!

Franjo Sterle, Naslovna stran knjige M. Kabaja »Cerkniško jezero in okolica« (1924)

Naše presihajoče jezero predstavlja eno izmed najznamenitejših jezer te vrste na svetu kot edini primer naravnih čudežev — fenomenov. Naravni pojav, da se izpreminja jezero v podzemski in zopet nadzemski svet, ga je privedlo do svetovnega slovesa. O tem pojavu je izšlo že nešteto knjig in znanstvenih razprav.

Jezero pa ni zanimivo samo spričo teh fenomenov, ampak tudi po svoji divni lepoti, legi in pokrajini; poleg tega se ponaša njegova okolica z zdravim podnebjem, dobro pitno vodo in temnimi gostimi gozdovi. Kamor pogleda oko, se nudi človeku nov prizor z različnimi krajinami in znamenitostmi; zaradi tega so ti kraji najprimernejši za letovišča, gojitev različnih športov in izletov, bodisi v poletnem ali v zimskem času. V ta namen je treba jezero in njega okolico preurediti v smislu modernega časa in razvoja.

Zato si dovoljujem prevzeti to akcijo ter prosim, naj mi pomagajo javnost, občine, društva in resni možje, uresničiti zamišljen pokret. Moje delo na tem polju je že staro. O tem pričajo razni oglasi po časopisih, izdaja knjige 'Cerkniško jezero in okolica', ki jo je spisal begunjski nadučitelj Mihael Kabaj,

raziskovanje podzemskih jam ob jezeru in zadnji poziv glede Cerkniškega jezera v časopisih.

Moj namen pa ni samo vzbuditi zanimanje za Cerkniško jezero in njega okolico kot letovišče, ampak tudi resna volja gmotno podpreti ondotno prebivalstvo, kar naj se doseže z večjim tujskim prometom in boljšim zaslužkom.«

Potlej predlaga način izvedbe akcije s prispevki, ki naj bi dosegli tudi po dva tisoč dinarjev — daje predloge za ureditev okolice jezera, za ureditev kopališča, za ribolov, izgradnjo gostinskih obratov, razširitev propagande in izvaja še vrsto drugih zamisli za poživitev turizma. V mislih ima tudi smučanje, drsanje, lov na divjačino, razkazovanje posebnosti jezera ipd.

Ob vseh svojih poklicnih obveznostih in nenehnih potovanjih slikar Sterle torej ni pozabil svojega rojstnega kraja.

Na potovanjih po evropskih deželah je marsikaj videl in doživel. Nekatera doživetja je popisal v krajših črticah in jih objavil v posameznih časopisih. V Jutru z dne 11. aprila 1930 je na kratko opisal svoje zadnje potovanje. Med drugim je zapisano:

»Odpravil sem se sredi lepe pomladi iz Ljubljane na pot in se mudim v mestu Bastia na zgodovinskem bajno lepem otoku Korziki. Tu je tekla zibelka velikemu Napoleonu... V presenetljivo radost mi je bilo, da me je pod svojo gostoljubno streho povabil generalni konzul Pavel Flache, ki je bil svoj čas francoski konzul v Ljubljani...

Portretiram najlepšo Korzičanko (miss Corse), potomko plemiške družine, ki je v sorodstvu g. konzula... Njegov praded je bil celo prvi minister in osebni prijatelj kralja napuljske države Murata, čigar žena je bila Napoleonova sestra...

Premnoge so zanimivosti, ki jih tujcu nudi Korzika. Kdo ne bi posetil Ajaccia, rojstnega mesta Napoleona? In kdo ne bi šel pogledati na severozapad pristanišče St. Floret, kjer je slavni admiral Nelson izgubil v boju svoje oko! Izmed umetnin velja omeniti, da se v mestu Bastia nahaja zadnja slika znamenitega mojstra Makarta. Njen lastnik je zdravnik dr. Franchine...

Iz Korzike me bo vodila pot dalje skozi Pariz v London, kjer bom posetil znanega madžarskega slikarja Laszla, na posebno priporočilo tržiškega barona dr. Karla Borna.«

Franjo Sterle je bil v stikih z mnogimi takratnimi imenitniki, ministrom Hribarjem, baronom Bornom, generalom Maistrom, književnikom Stritarjem (prim. njegov zapis »Kako sem slikal Stritarja«, Jutro 28. 1. 1923, ki je objavljen na drugem mestu) in drugimi. Imel je dostop med elito slovenskih meščanov. Umetniška rast in vrednost je povzdignila njegovo ime.

Kdo ve, kam bi se še povzpel ta veliki umetnik in večni popotnik, če mu ne bi bila 28. aprila 1930 smrt iztrgala iz rok čopiča in utrnila njegove izrazito umetniške osebnosti.

O tem nenadnem dogodku piše Sterletov stanovski kolega Saša Šantel v Jutru z dne 22. junija 1930 med drugim tole:

»Ena mojih prvih poti v London me vodi na grob prerano preminulega portretista Franja Sterleta. Gotovo še ni izbrisan dojem, ki ga je zbudila nagla smrt našega umetnika... Diplomat jugoslovanskega poslaništva v Londonu gospod Smodlaka, ki je bil med vojno član Jugoslovanskega odbora* in s katerim sva se spoznala na našem poslaništvu, mi je natanko opisal Sterletove zadnje ure... Spoznala (s Sterletom — op. p.) sta se bila v jugoslovanskem veleposlaništvu. V žepu je že imel vozni listek za Holandijo... Pripovedoval mu je (Smodlaki — op. p.) o srečanju s slikarjem Laszlom in o podarjeni njegovi reprodukciji z lastnoročnim podpisom...

Proti večeru je Sterle izrazil željo, da bi šel za slovo v kako restavracijo z godbo. Smodlaka mu je ustregel in potem sta se peš napotila k nekemu lokalu. Ko sta hotela prekoračiti cesto, je šel Smodlaka naprej, Sterle pa za njim... Smodlaka je bil že na prvem »otoku«, ko zasliši za seboj ženski glas. Ko se ozre, vidi da se je ustavil motocikel s prikolico, v kateri je sedela neka gospodična. Ona je bila zakričala, a ljudje so priskočili, da ji pomagajo iz prikolice, ker je omedlela...

Smodlaka je gledal ta prizor, ne da bi slutil, kaj se je pravzaprav zgodilo... Šele kasneje je opazil, da leži približno dva metra daleč na tleh človek, in v svojo grozo je spoznal v njem svojega novega znanca — Sterleta!

Kaj se je zgodilo z njim, kako je prišlo do nesreče? Pri preiskavi se je izkazalo, da je Sterle hotel prekoračiti cesto potem, ko je mimo peljal avtobus. Le-ta pa mu je zastrl pogled v drugo stran, iz katere je pripeljal motociklist in ga podrl...

Padec je bil usoden, kajti Sterle je treščil s tilnikom na rob pločnika. Težko ranjenega so naglo prepeljali v bolnišnico in ga prepustili najboljšim

* Gre seveda za dr. Josipa Smodlako (1869—1956), borca za meje stare in nove Jugoslavije, ki je bil na drugem zasedanju AVNOJ izvoljen za poverjenika za zunanje zadeve Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije.

Franjo Sterle, Risba matere

kirurgom ... Nič mu niso mogli pomagati, kajti kri je zalila zadnji del možganov. Po štirih dneh je umrl, ne da bi se zavedel ...

Poslaništvo, ki je poravnalo vse stroške bolnišnice, je pokojniku priredilo dostojen pogreb ter mu poklonilo venec. Pokopan je bil na pokopališču St. Pancras Cemetery, grob št. 10 L 173 ...«

Slikar Saša Šantel je s Smodlako obiskal v Londonu kraj Sterletovega zadnjega počitka in nanj nasul domače slovenske zemlje ter položil nageljne.

Od svojcev se pogreba ni mogel udeležiti nihče, kajti slikarjeva sestra Jožefa, s katero sta si bila najbolj na roko, je bila prav tedaj na porodu. Za odhod na pogreb pa je bilo tudi premalo časa in premalo denarja.

Sodelavci umetniške šole »Probuda« so po slikarjevi smrti še isto leto organizirali v Ljubljani posmrtno razstavo njegovih slik v Jakopičevem paviljonu.

Zapuščinska razstava (tako so jo imenovali — op. p.) slikarskih del je imela med drugim tudi namen, pridobiti denarna sredstva za postavitev spomenika na Sterletovem grobu v Londonu. Od prodanih slik se je nabralo premalo denarja, nastali pa so še drugi stroški.

Njegovi prijatelji so mislili tudi na prenos posmrtnih ostankov v domovino, drugi so si prizadevali, da bi ga upepelili. A. Gaber je pisal v Slovenskemu narodu 18. novembra 1930, da bi Sterletovo truplo izkopali in upepelili

in žaro s pepelom spravili na domače pokopališče v Cerknici. Vse akcije pa so zastale in nikomur ni uspelo doseči, da bi slikarjevo truplo počivalo v domovini.

Po Sterletovi smrti si je cerkniško sokolsko društvo (povedal Dušan Zagorjan) prizadevalo, da bi v dvoriščnem vogalu sokolskega doma v Cerknici postavili slikarju spomenik, in sicer tako, da bi z obrazom gledal vzdolž ceste z drevoredom, ki drži v Dolenjo vas. A tudi ob tej akciji je bila izražena le dobra volja. Slikar Franjo Sterle nima sedaj ne svojega groba ne spomenika. Njegove kosti so v Londonu že zdavnaj prerahljane. Edini spomenik so njegove stvaritve.

Mnogo njegovih slik je propadlo, nekatere so celo zgorele. Med drugo svetovno vojno se je izničila lepa slika generala Maistra, ker so jo njegovi sorodniki skrivali pred italijanskimi in nemškimi okupatorji v neki vlažni kleti.

Kmalu po drugi svetovni vojni je bilo ob Lojzetu Perku in nekaterih drugih slikarjih razstavljenih v Postojni tudi nekaj Sterletovih slik. Potlej je to ime začelo toniti v pozabo in od mlade generacije ga pozna redko kdo. Zatajil ga je še celo zbornik Slovensko slikarstvo, izdan leta 1966, kjer ni mogoče najti Sterletovega imena.

Na prenovljeni rojstni hiši v Dolenji vasi, katere lastniki so sedaj drugi ljudje, je dala nečakinja Pepca Stražišar-Burja na lastne stroške vzidati spominsko ploščo z napisom:

»V tej hiši se je rodil 7. V. 1889 Franjo A. Sterle — akademski slikar. Umrl v Londonu 28. IV. 1930«.

Slikarskega mojstra-portretista se ob 50-letnici njegove smrti s ponosom spominjajo hčeri Olga in Slavica, nečakinji Pepca in Ivanka, nečak France, spominjamo se ga vsi, ki cenimo Sterletove umetniške dosežke in prizadevanja za povzdig notranjske dežele.

Prav bi bilo, da bi v umetniški galeriji, ki jo snuje cerkniška kulturna skupnost, ob Gaspariju in Perku dobil mesto tudi Sterle. Že sedaj bi se bilo treba lotiti zbiranja in evidentiranja Sterletovih portretov in drugih slik ter skicirank, da bi jih potlej, ko bi galerija zaživela, lahko razstavili kot stalno slikarsko zbirko. V galerijo pa naj bi spravili še drugo spominsko gradivo s korespondenčnimi zapisi, ki ga hranijo njegovi svojci.

dr. Stane Mikuž
61000 Ljubljana, Gregorčičeva 9

OBRAZNIK IZ DOLENJE VASI

Pričujočo študijo o cerkniškem rojaku slikarju Franju Sterletu sem napisal predvsem zato, da bi v našem zborniku nadaljevali z izročilom o zgodbah in usodah likovnih umetnikov teh krajev. Za slikarjem Lojzetom Perkom je prišel na vrsto Franjo Sterlè, a ko sem se lotil tega dela, sem kmalu uvidel, da vem pravzaprav zelo malo o tem slikarju in da je dobrih petdeset let, ki so minila od njegove smrti, temeljito zabrisalo žive poteze z njegovega človeškega in umetnostnega obraza. Šele na zavzetejši sledi po njegovih življenjskih in slikarskih poteh so se mi odprla nekatera okenca v Sterletov svet in mi dovolila, da sem v zelo posplošenih potezah orisal njegovo slikarsko osebnost. Ker je Sterletov življenjepis prevzel drug pisatelj, se bom v tem sestavku omejil le na najnujnejše življenjske podatke, in sicer na tiste, ki so bistveno posegli v Sterletovo umetnostno oblikovanje.

Podobno kot Maksim Gaspari-Meniševski je tudi Sterlè, ki je bil kovačev sin, pokazal zelo zgodaj svojo risarsko nadarjenost. Cerkniški nadučitelj Andrej Šest nam pripoveduje, kako je fantič že v ljudski šoli polnil zvezke z risbami krajine in živali ter celo portreti. Da bi se njegov očitni talent ne zničil, ga je oče s pomočjo mecenov poslal v Ljubljano, kjer se je septembra 1905 vpisal na Umetnoobrtno slikarsko šolo. Med njegovimi profesorji bi na prvem mestu omenili J. Vesela, ki je poučeval tudi M. Gasparija in je bil dober pedagog, čeprav je bil drugače hud nemškutar. Kako se je mladi Franjo razvijal v šoli, smo dobro poučeni, saj so se nam ohranile številne šolske risbe, ki nam pripovedujejo o resničnem fantovem talentu, ki je uspešno sledil učnemu načrtu, obveznem za vse podobne šole v rajnki Avstriji. To so predvsem risbe po nagačenih živalih, študije dekorja itd. — in kot kuriozum omenjam zeleno žabo v nadnaravni velikosti, morda kot primer reklamnega slikanja.

Drugi dokument tega časa je skicirka, datirana z letom 1905, z naslovnim listom, narisanim v secesijskem slogu. V njej je nekaj portretnih risb in poizkusov krajine, toda vse skupaj je še zelo nebogljeno, saj je v glavnem nastalo še pred Sterletovim vpisom na Umetnoobrtno šolo.

Ilustrirani Slovenec je dne 19. marca 1927 objavil dve strani Sterletovih del, med njimi tudi risbi Loncevezec ter Nočni čuvaj. Obe sta datirani z letom 1905! Prva nam pokaže starega možakarja, napravljenega v preveliko, ponošeno obleko, obutega v razhojene čevlje, s štulastim klobukom na glavi, sedečega na klopici in zaverovanega v svoje delo. Risba govori o odličnem opazovalnem daru mladega fanta, pa tudi o zmožnosti podajanja tipičnih oblik določenega slikarskega predmeta. Pravcata naslovna podoba za neznano Jurčičevo črtico! Tudi risba Nočnega čuvaja v mesečini — sodeč po sencah in osvetljavi — je prav dobra in prepričljiva.

Sterlè je končal ljubljansko šolo julija 1908. Tega leta je nastala risba Pri delu (rdeča kreda). Mladi risar je upodobil štiri kmečke žene pri delu na ravnem Cerkniškem polju, v ozadju je vidno drevje, na levi cerkvica, nebo, ki je delno zastrto z oblaki, poživljajo vrane v letu. Žene, ki nam kažejo hrbte, so vsaka po svoje zaposlene s poljskim opravilom. Oblikovno kaže risba že precej razvit smisel za komponiranje likov v prostoru, v vsebinskem oziru je zanimiva tudi zato, ker je slikar Lojze Perko po mnogih letih začel svojo slikarsko poemo na istem kraju in na podoben način!

V tem času se srečamo tudi s Sterletovimi risbami, objavljenimi v tedanjih revijah. Tako je Slovan (1908, str. 225, risba dat. 26. 4. 1908) priobčil kot umetniško prilogo risbo Na polju. Na ravnem polju, v bližini Cerknice, dela na njivi samotna žena, desno od nje drži v ozadje pot, v daljavi je viden na polju voz s kmečkimi ljudmi. Ob poti stoji znamenje, v daljavi so hribi in vas. Risba je slabša kot prejšnja, oblike so nekam zabrisane, vtis celote je medel in neizrazit. Takrat je tudi Dom in svet objavil dve njegovi risbi (1908, str. 48, str. 63), in sicer V gozdu ter Zima v gozdu (z napačnim imenom avtorja: Fr. Stele). Prva nas popelje v zasneženi gozd, druga prav tako, le da je tu gozdna pokrajina obogatena še s potokom in tropom srn. Komentator revije je to risbo imenoval »ljubka vinjeta mladega risarja« (str. 96).

Obe risbi nam pokažeta, do kod se je v slikarstvu razvil mladi Sterlè. V kompoziciji in v oblikovanju posameznosti je dosegel tako solidno risarsko znanje, da ni dosti zaostal za raznimi anonimnimi risarji, ki so se tu in tam pojavljali na straneh našega tiska. Seveda pa ti prvenci ne nosijo znamenja ustvarjalne individualnosti, ki je porok za resnične umetnostne ustvaritve. Vse to si je moral mladi risar priboriti na nadaljnji poti — na visoki umetniški šoli.

Vse ustrezno življenjepisno leposlovje — vključno SBL — postavlja čas Sterletovega šolanja na dunajski Akademiji v leta 1909—1912. Ti podatki pa so, kakor se pri nas rado zgodi, napačni! Sterlè se je v resnici vpisal na dunajsko Akademijo leta 1910 in jo dokončal 1914. leta. Specialno šolo prof. Kazimirja Pochwalskega (portretno slikarstvo) pa je uspešno končal v II. polletju 1917/18 leta. (Frekventacijsko spričevalo dun. Akademije, dat. 9. II. 1921, podpisan rektor Hellmer).

Študij na Akademiji (profesorji Schmidt, Grieppenkerl, Jungwirt, Bacher, Pochwalsky) je potekal po ustaljenih vzgojnih in strokovnih strugah, lepo število ohranjenih akademijskih študij in risb iz tega obdobja nas dobro pouči o tem. Študentje so veliko risali po modelih, sprva glave, nato akte, izredno je tudi število kostumskih risb in osnutkov za fiktivne ter realne kompozicije itd. Sterlè je, sodeč po teh delih, uspešno sledil študiju in se razmeroma naglo razvijal. Med njegova zadnja študijska dela sodi verjetno risba Doprsje žene (črna kreda, belo zvišanje, d. sp. STERLE). Žena je zasukana s telesom tričetrtinsko na desno, glavo ima obrnjeno v profil. Na glavi ji počiva kos draperije, ogrnjena je z belo haljo. Gre za značilni akademijski model, ki je zahteval

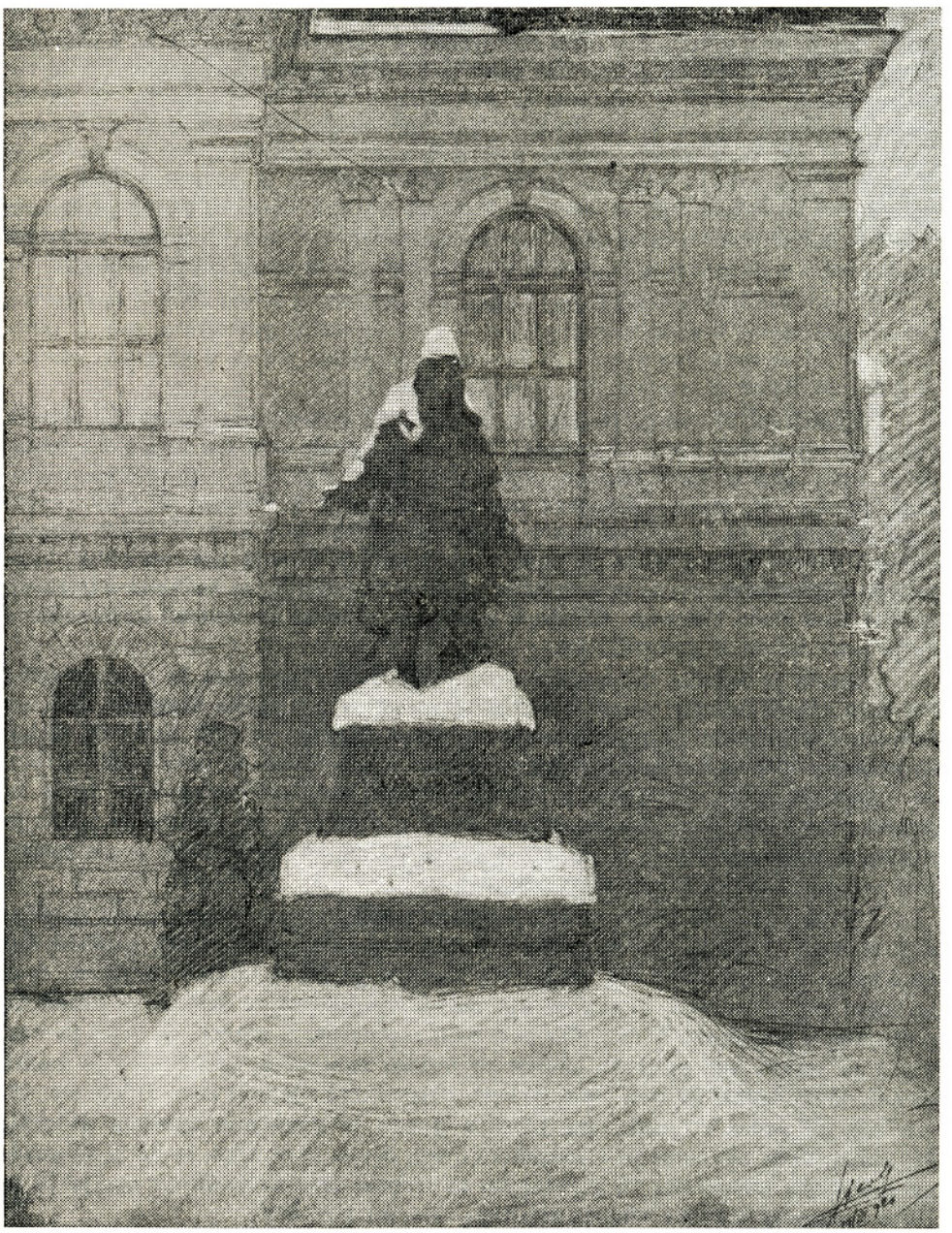

Franjo Sterle, Valvazorjev spomenik v Ljubljani

natančno karakteristiko ženinega obraza ob določeni osvetljavi, draperija na glavi in halja okrog ramen pa so bolj posplošeno obdelani. Nedognana sta oblika glave ter njen odnos do vratu in ramen. Korak naprej je pomenila študija Žena z draperijo (črna kreda z belim zvišanjem, d. sp. STERLE/1911). Spet gre za ženski model, ki je s telesom postavljen v levo, glava pa tričetrtinsko obrnjena proti gledalcu. Bujne lase delno pokriva črna ruta, ki pada ženi tudi prek ramen. Svetloba prihaja od desne strani. Risar je zgradil lik žene širokopotezno, zdaj mu ni šlo več samo za podobnost z modelom, temveč je vnesel v podobo tudi »dušo« upodobljenke, kar se posebno zrcali v njenem pogledu in na obrazu. To je že višja stopnja od vsega, kar je dotlej narisal Sterle. Še boljša je risba istega modela in podobne likovne interpretacije, objavljena v Domu in svetu leta 1912 (str. 300) z naslovom Portretna študija. Očitno je bil z njo zadovoljen tudi risar sam, sicer je ne bi bil »ovekovečil« v reviji. V akademijsko obdobje spada tudi Ženski akt (črna kreda, belo zvišanje, d. sp. STERLE). Sterlè je narisal stoječi ženski akt s hrbtne strani. Model je položil desno nogo na kocko, z desnico se je podbočil, glavo je nagnil v levo, vsa drža telesa je kar se da sproščena. To je odlična risba, nastala verjetno v višjem letniku Akademije. Obdelava telesa je natančna, »gladka« in kar se da realistična. V kasni akademijski čas spada morda Sterletova Lastna podoba (barvni svinčniki). Pred nami je doprsje golobradega mladeniča, z lasmi, počesanimi na prečo, oblečenega po tedanji modi. Posebno izrazite so oči, ki so se nekam živo zagledale. Opravka imamo s samozavestnim in podjetnim človekom, ki ne pozna globlje, zapletene duhovne problematike. Doprsje je narisano naglo, zasoplo, risba

Franjo Sterle, Študija

razodeva zavidno znanje, celota je izredno neposredna. Očitno se risarju sploh ni bilo treba ozirati na portretne konvencije.

Ko je Sterle končal Akademijo, je moral verjetno takoj k vojakom, morda v šolo za enoletne prostovoljce. Kako in kje se je »vojskoval«, še ne vemo, po nekaterih krajinskih študijah, ki jih je pokazal na razstavi leta 1924, bi rekli, da je bil v Romuniji. Znano je, da je konec prve svetovne vojne dočakal na Dunaju, v specialni šoli prof. Pochwalskega, kjer se je izpopolnjeval v portretnem slikarstvu. V njegovi zapuščini sem našel pismo s tiskano »glavo«: Sterle Franz, k. u. k. Leutnant — kar priča, da je bil naš slikar ob koncu vojne avstrijski cesarsko kraljevi poročnik. Kasneje, z ustanovitvijo SHS, mu je ta vojaški naslov pripomogel k napredovanju v kapetana II. klase.

Meseca maja 1918 je bil Sterlè že v Cerknici, kjer je upodobil očeta in mater ter svojega dobrotnika »papana« Bianzanija iz Logatca. Vojna se je bližala koncu, življenje se je zlagoma vračalo v stare tirnice in slikar je počasi pozabljal na vojno, pa tudi na študijske tegobe. Zdaj je bil spet doma in prav gotovo je vsa vojna leta mislil na svoj dom in na svoje najbližje. Kot smo videli, je Sterlè pravkar končal specialko za portretiranje, bil je poln znanja in prav gotovo tudi sinovske prizadetosti. Tako se je lotil očetove podobe (o. pl. d. sp. F. Sterle/1918, last Narodne galerije — NG). Sterlè je upodobil očetov lik v visokem doprsju, stari mož je s telesom in glavo rahlo zasukan v levo, z iste smeri prihaja tudi svetloba. Oče ima na glavi klobuk, sicer pa je oblečen za delavnik — v preprosto srajco in telovnik. V ozadju je nemara kovačijska kolnica. Slikar je torej poklical očeta naravnost od dela, nobenega praznično ali reprezentančnega vzdušja ni maral ob liku človeka, ki mu je dal življenje, ljubezen in delež žuljev, prisluženih s težkim kovaškim delom. Prava, pravcata »vera imago« našega vaškega, kmečkega kovača, ki je bil vedno nekaj posebnega v vasi, zaprt v temni kovačnici ob žaru ognja in pesmi kladiva ter nakovala, medtem ko so drugi vaščani garali pod svetlim soncem. Kovač, ki je vedno premišljeval »po svoje« in ki se je prvi prebudil, ko so naše vasi zaslutile rdečo zarjo... Oče je prenehal z delom in se usedel zunaj, v kolnici, da bi v miru pokadil pipo. Našobil je usta, kajti pravkar je potegnil vase dim, sicer pa je njegov obraz povsem miren in neprizadet. Svetle oči so se zasanjale nekam predse, morda gledajo na vaško pot v sončni pripeki, pa ne zaznavajo ničesar, ker so misli odtavale na neke druge poljane. Umetnik se je tesno sklonil k modelu in je z resnično pozornostjo, kot bi modeliral, podoživel sleherno gubo in razo, ki jo je odtisnilo težko življenje na njegovem obrazu. Pretresljive so zasolzene in vnete oči, tudi njim ni prizanašalo kovaško življenje, nagla menjava svetlobe in teme, vročina, mraz in čad so jim vtisnili svoj neusmiljeni pečat. Tudi inkarnat očetovega obraza je enak vsem tistim, ki v svojem poklicu niso veliko delali na soncu in zdravem vetru. Morda je prav zaradi očetovega obraza slikar utišal celoten kolorit podobe na rjavkasto sive in zelenkaste tone. Podoba očeta je Sterletovo dobro delo, glava upodobljenca je odlično zgrajena, edino pokrivalo, ki je nekam neorganično obdelano, je ostalo zunaj oblikovalne pazljivosti.

Drugo Sterletovo delo tega časa je portretna risba Moja mati (svinčnik, belo zvišanje, d. sp. F. Sterle/25. V. 1918, last NG). Upodobljena je stara žena, vidna čez kolena, rahlo nagnjena naprej, sedeča frontalno pred gledalcem, z desno roko si podpira lice, levica ji počiva v krilu. Napravljena je v preprosto oblačilo, okrog glave ima temno ruto, ki je ohlapno zavezana pod brado. Tudi mati ni prav nič praznična, tudi njo je sin poprosil za siesto na delavnik. Mati sedi mirno, povsem je sproščena, njene temne oči so se nekam zagledale, kot je to navada pri ljudeh, ki so zatopljeni v svoj miselni svet. Slikar je poudaril obraz z okvirjem temne rute in temnimi naglasi na čelu, na očeh, ustnicah in desno pod brado. Telo je bolj posplošeno obdelano, le desnica v območju obraza je naglašeno bolj plastično oblikovana. Nekam slabotna in malce zarisana je materina levica. Izredno gospodarni risarjev rokopis nam govori o njegovi zavzetosti do ljubega modela, ves lik matere je rahlo idealiziran, dasi ni zaradi tega prav nič manj živ in neposreden. Prav gotovo spada ta študija na vidno mesto v imaginarni galeriji podob mater slovenskih likovnih umetnikov!

Tretje delo iz leta 1918 je Portret »papana« Bianzanija (o. lepenka, d. zg. sign. STERLE/2. VII. 18). Podoba ima na hrbtu kasnejši napis: »Papa Tratnikov Sterletov največji dobrotnik Karl Bianzani oče od g. Ivana Bianzaneta — trgovec iz Logatca.« (Pripis Jožefe Stražišar, umetnikove sestre). Gre za zelo visoko doprsje, tako da so vidne tudi roke, mož je frontalno postavljen pred gledalca, s telesom in glavo rahlo nagnjen na levo stran. Oblečen je v temno meščansko obleko z enako kravato, na glavi ima prav tako temen klobuk. Svetloba prihaja z leve strani in osvetljuje del lica, obleke in delovne roke. Portret je nekam neizrazit, zdi se, da je volja po reprodukciji slikarskega predmeta pre-

vladala nad njegovo duhovno oznako. Realizem je precej oster, prav nič sproščen, kot je bil npr. pri podobi očeta. Kot bi šlo slikarju le za suho dokumentacijo in prav nič več, tako da človek nehote pomisli na pomoč fotografskega posnetka. Faktura podobe je tenka in skopa, spet je tu pokrivalo oblikovno

Franjo Sterle, Študija akta

precej problematično, še bolj pa so nebogljene roke, ki kažejo znamenja nedovršenosti tako v oblikovnem, kot tudi v barvnem oziru. Zanimiva je barvna uglašenost podobe, ki s svojim medlo vijoličastim tonom spominja na secesijske čase. Vse kaže, da se Sterletova slikarska Muza še ni bila povsem ugrela!

Ni naključje, da smo se doslej srečali s tremi portreti — očitno se je Sterle že na Dunaju odločil, da bo svoje glavne slikarske sile posvetil človeškemu obrazu, da bo torej postal *obraznik* na polju našega likovnega Parnasa. Leta 1919 je bila v Jakopičevem paviljonu XVI. umetnostna razstava, katere se je udeležil tudi naš slikar. Tedaj so bile napisane tudi prve kritike o njegovi umetnosti, daleč najbolj zanimiva je ocena Ivana Zormana v Ljubljanskem zvonu (1919, str. 738), zato jo bomo na tem mestu v glavnem navedli: »Absolvent dunajske Akademije Fran Sterle se nagiba skoro izključno k portretu in je komaj segel preko absolutorija, neka rutina ga vzdržuje na površju srednjega absolventa umetniške akademije, ki mu šola v najožjem pomenu besede gleda iz vseh platen in risb. Sterletova umetniška domena je zaključena s formalno podobnostjo portretirancev, njegovo umetniško iskanje s podobnostjo izčrpano; ali samo podobnost je žal malo, ne dosti več nego rezultat, ki ga mora doseči po štirih letih akademičnega študija vsak absolvent; to je red v spričevalu, ni pa umetniška kvalifikacija. V današnji anarhiji v umetniških strujah človeka suhoparna podobnost ne razveseli, najmanj pri mladem človeku, ki s srednjo risbo združuje srednjo koloristiko, par mrtvih tonov, ki tako po nepravici dajejo epiteton slikar umetnik. Iz tega ozkega kroga je treba ven, odložiti ozkosrčna očala in prijeti na človeškem obličju tisto njegovo življenje, ki so ga stvarile veselje in bridkosti, njegov vedno živi duh: prazno silhueto pogodi fotografični aparat bolje. Da bi Sterle mogel preko stereotipne šablone, se da sklepati iz glave dečka, ki ga je nazval: »Italjan«; ta bržčas ni bil naročen, delo je šlo brez vljudnostnih rokavic izpod rok, zato je smelejše koncipirano; profesorski zbor je daleč, zdaj naj se prične oni pravi študij, ki ima mojstra učitelja v umetniku samem in vse okrog njega v življenju stvarstva, v obupu, v avtokritiki, v samozatajevanju, v nesebičnosti, v stalnem stiku z rezultati velikih mojstrov. Poklic je izbran in ta terja za se celega moža in vse spoštovanje . . .«

Ivan Zorman, ki je že kot maturant napisal borbeni proglas: »Pod praporom impresionizma«, je seveda ocenjeval Sterletovo delo prav s stališča tega umetnostnega gibanja. V bistvu je obsodil tako imenovano objektivistično, suhoparno »oficialno« portretno umetnost, kakršno so tedaj gojile skoraj vse umetniške akademije, zlasti pa dunajska. Umetnost ne sme biti le gola reprodukcija narave, kajti to zmore natančneje fotografski aparat. Nadalje se je kritik spotaknil ob način Sterletovega barvnega podajanja. Za pravo slikarstvo so »srednja koloristika in par mrzlih tonov« premalo, predvsem pa mora slikar svobodno iskati v globini slikarskega predmeta, potem ko je lastno delo kritično presojal ob delih velikih mojstrov.

Že prvi vidnejši Sterletov umetnostni nastop na razstavi 1919 je torej pokazal na glavno smer slikarjevega zanimanja — na portretno umetnost. Dunajska specialka, morebitne osebne skušnje iz vojne in seveda Sterletova prirojena naravnanost so vplivale nanj kot slikarja, da je postal *obraznik* — portretist! Mimo tega pa so bile v tem času razmere za uspešno delo v tej smeri pri nas izredno ugodne. Z ustanovitvijo kraljevine SHS, ki so jo Slovenci po zlomu osovražene Avstrije sprejeli z navdušenjem, sta na splošno zrastli narodna zavest in zlasti samozavest. Posebno je to veljalo za buržoazijo, ki si je v novi nacionalni državi obetala bogato žetev. Sicer so imeli mnogi že v Avstriji svoje politične, ekonomske in druge položaje, toda vedno so se čutili provincialce, odvisne od tujega, avstrijskega središča. Zdaj pa so bili sami svoji gospodje, stiki z Beogradom so bili tedaj še šibki in zdelo se je, da je napočil čas, ko si lahko nadenejo in privoščijo avreolo pomembnosti. Med vidne zunanje znake odličnosti ter družabne vrednosti pa spadajo med drugim nedvomno tudi naročila reprezentativnih portretov pri renomiranem umetniku! Pri nas tovrstnega umetnika v tem trenutku nismo imeli, vendar je bil Sterle z vsemi svojimi osebnimi in umetnostnimi lastnostmi kot rojen za kaj takega. Treba je bilo le energično začeti, pa je stvar stekla samodejno, kajti v naravi portreta je, da ena realizacija kliče drugo, da je uspela podoba velmoža najboljši vabnik za druge potencialne naročnike. Sterle je moral sprožiti pravo verižno portretno reakcijo, kajti če danes pregledamo njegovo imaginarno galerijo portretov, skoraj ne bomo našli na Slovenskem odličnika, ki se ne bi dal upodobiti mlademu slikarju.

Razcvet Sterletove obrazne umetnosti pa ni izviral le iz ugodnega družbenopolitičnega stanja, temveč je tudi naš umetnostni razvoj na splošno omo-

gočal uspešno rast tovrstne umetnosti. Pa poglejmo, kako so tedanji aktivni umetnostni rodovi gledali nanjo!

Impresionisti v bistvu niso bili naklonjeni portretni umetnosti, zanje je bila na prvem mestu slovenska krajina, nato kompozicija in šele tretje mesto so zavzemali portreti. Tudi njihov način preoblikovanja naravne resničnosti ni ustrezal portretnemu značaju, čeprav je bil umetnostno lahko še in še uspešen; bogata buržoazija — med njo nekaj medvojnih prihajačev — ni zaupala »duhovno poglobljenim podobam«, kjer se je bilo treba res potruditi, da si se dokopal do upodobljenčeve istovetnosti. Vesnani, v oblikovnem pogledu neprimerno zmernejši umetnostni rod, bi s svojim poetičnim realizmom lahko zavzeli naše »obrazne« pozicije, toda izpeli so se v bistvu že pred koncem prve svetovne vojne, kolikor pa so se tudi kasneje ukvarjali s portretno umetnostjo, so posvetili vse svoje moči njeni »negativni« plati — karikaturi! Najmlajši rod — ekspresionisti — pa so začeli s kompozicijami, njihov pogled na realni svet je bil tako oddaljen od portretne vernosti, da so podobe obrazov v bistvu nastajale le sporadično.

Tako je Sterlè v začetku dvajsetih let imel pred seboj razmeroma nedotaknjeno, »deviško« deželo, ki jo je začel jadrno osvajati. Vse kaže, kot smo to že deloma zgoraj nakazali, da je bil slikar kot osebnost rojen za ta podvig. Bil je čeden, mlad, energičen in podjeten mož, atelje pa si je uredil v Kreditni banki v središču Ljubljane, na vizitko pa je dal napisati: »Akad. slikar / Franjo A. Sterlè / kraljevi r. kapetan II. klase / in vodja umetniške šole »Probuda« / Ljubljana«. Bil je torej ponosen na dve stvari: najprej na svoj čin kapetana in nato na Probudo, ki jo je zares ustanovil leta 1922 in je odigrala kasneje v našem umetniškem življenju pomembno vlogo. Vojaški naslov je v tedanjem domoljubnem času očitno precej pomenil, kajti ko se je Sterle dogovarjal z Ivanom Hribarjem za njegov portret, mu je slednji pisal iz Cerkelj razglednico: »Gospod *kapetan,* / od 1—8/9 bo/dem tu!/ Zdravstvujte / Vaš Iv. Hribar« Na razglednici je upodobljena Hribarjeva hiša v Cerkljah! Po tej liniji se je bil verjetno slikar povezal tudi z generalom in pesnikom R. Maistrom, katerega je portretiral že leta 1924 in ki mu je naslednje leto pisal razglednico: »Srčna Vam hvala za rojstnodnevno čestitko in / za velikonočni pozdrav. Škof / dr. Jeglič je izvrsten, take podobnosti nisem videl zlepa ... ostajam vdani gen. Maister« (11. 4. 25.). Razglednica je zanimiva tudi kot dokument Sterletove slikarske odmevnosti, saj se pisec navdušuje nad »podobnostjo« škofovega portreta!

Leta 1922 je Sterlè naredil portret prvega ravnatelja tehniške srednje šole v Ljubljani, vladnega svetnika Ivana Šubica (o. p. l. d. sp. sign. STERLE FRANJO/ dat.: 2. Julija 1922). Bratranec naših znamenitih Šubicev je upodobljen sedeč v klubskem fotelju s sivo prevleko, viden v celotni postavi v notranjščini neke sobe. Oblečen je v črn suknjič s telovnikom in ima odprt, trd ovratnik s temno kravato. Hlače so temne, prav tako tudi čevlji. Upodobljenec se je s telesom pomaknil v desni kot naslonjača, zato mu desnica, v kateri drži cigareto, počiva na stranici fotelja, levica pa je le deloma vidna v naročju, ker jo zakriva prekrižana noga. Glavo portretiranca pokrivajo kratki osiveli lasje, prav taki so brki in brada, sicer nosi očala. Portret je kompozicijsko umno zgrajen. Fotelj in spodnji del portretirančevega telesa sta postavljena diagonalno, zgornji del moža pa je v glavnem v frontalni drži. To skupinsko usmerjenost podpro še osnovne silnice navpičnic in vodoravnic, tako človeškega lika samega, kot fotelja in notranjščine prostora. Izredno fino je modelirana glava upodobljenca, prav tako tudi roke, medtem ko so drugi deli podobe svobodneje oblikovani. Gre za postimpresionizem, ki pa počiva na trdni realistični osnovi. Ves portret preveva enoten sivo srebrnkast ton z barvnimi poudarki obraza, rok in čevljev. Gre za odličen portret, ki je sicer malce zapet, a formalno imeniten.

Morda se je zdel slikarju ali pa naročniku ta portret le nekoliko preveč »akademski«, zato je naslednje leto vnovič narisal taisti model (oglje, rdeča kreda, d. sp. sign.). Ivan Šubic je sedaj upodobljen doprsno, s telesom tričetrtinsko zasukan v levo, z glavo skoraj v profilu. Svetloba pada z leve, osvetli del lica ter obleke, sicer pa sta glava in del poprsja ostala v senci, tako da se gmota upodobljenca krepko odbija od svetlega ozadja. S tako držo in postavitvijo modela se je slikar ognil reprezentančni zapetosti, portretiranec je postal človeško bolj neposreden in »neoficialen«.

Isto leto je Sterlè naslikal škofa dr. A. B. *Jegliča* (o. pl. d. sp. sign. 1923). Upodobil je cerkvenega dostojanstvenika, vidnega do pasu, sedečega na prestolu z visokim naslonjalom in postavljenega v strogi profil. Škof ima na glavi kapico, ogrnjen je v škofovski plašč, precej močna svetloba pada z leve in poudarja izraziti obraz modela ter dele oblačila. Podoba je taka, kot bi bila ulita iz enega kosa, nikakršne utrudljive nadrobnosti ne motijo celote, poteze

s čopičem (prim. obleke) so sproščene in uporabljene z vso slikarsko gospodarnostjo. Prav svetloba daje delu pojačani pečat poduhovljenosti; škof se odpočiva, vkljub temu pa se mu na obrazu zrcali rahla zamišljenost. Portret je verjetno najboljše delo, kar jih je ustvaril Sterletov čopič, toda original je na žalost trenutno nedostopen.

Nekoliko kasneje je nastal drugi škofov portret, danes shranjen v »galeriji prednikov« v škofijski palači (o. pl. d. sp. sign. 23. V. 1923, Sterle Fr.). Dr. Jeglič sedi v sobi na prestolu, viden v celotni postavi, oblečen v škofovska oblačila s kapico na glavi in šolni na nogah. Desnica se mu je za mezinec ujela na robu mize, levica mu počiva na kolenu. Upodobljenec je glavo rahlo nagnil, pogled mu je ušel nekam na desno, medtem ko je telo postavljeno diagonalno na levo stran. V ozadju je vidna knjižna omara. Lik škofa obvladuje prostor, med njim in okolico ni nikakršnega nesporazuma. Telo v kontrapostu je povezano z vertikalami in horizontalami prostora in pohištva, pa tudi z gubo plašča v nedeljivo celoto. Obraz portretiranca je močno detajliran, medtem ko so drugi deli telesa in notranjščina sobe obdelani svobodneje in velikopotezneje. Slogovno bi portret uvrstili v postimpresionizem! Podoba je kakovostno zelo dobra, reprezentativnost ji prav nič ne škoduje. Zakaj je Sterle slikal škofa dvakrat, je vprašanje, ki ga bo verjetno razrešil čas. Morda ni prvi portret nikoli postal upodobljenčeva last in je tako ordinariat naročil drugo podobo za svojo zbirko?

To leto je bilo za Sterleta zelo plodno. Januarja meseca je nastala tudi portretna risba pesnika Josipa *Stritarja*-Mirana. Slikar je opisal nastanek tega dela v časopisu, in ker so tovrstni zapisi pri nas razmeroma redki, zanimal pa bo morda tudi slaviste, ga v celoti objavljamo. (Obj. v Jutru, 28. januarja 1923.)

»Pred novim letom 30. dec. 1922, sem se peljal z Dunaja v Aspang k Josipu Stritarju z namenom, informirati se nekoliko o njegovem zdravju in da vidim, kdaj in kako bi ga lahko portretiral.

Prišel sem k njemu okoli 4. popoldne v malo prijazno vilo ob glavni cesti, kjer me je prijazno sprejela njegova soproga. Bila je bolna in si je baš s težavo kuhala čaj v kuhinji, kjer se je tudi vršil moj sprejem. Povedal sem namen svojega prihoda in predložil tudi pismo pokrajinskega namestnika g. Ivana Hribarja, s katerim sem bil legitimiran, toda gospa je odločno odklonila vsako slikanje, češ, da je soprog tako slab, da ne more sedeti in da potrebuje popolnega miru. Prigovarjal sem gospe, da najde njen soprog ravno pri tem sedenju potrebni mir, na kar me je res odvedla v malo sobico, kjer je pesnik sedel pri peči in jo prav pridno zalagal z drvmi; nad očmi je imel nekako senčilo, ki mu je ščitilo oči pred žarečo svetlobo iz odprte peči.

Pesnik ni vedel, kdo je prišel, in je mislil, da je njegov sin; zato mi je tudi dal v roke nekak zavoj aktov ter me okregal, zakaj nisem sporočil prihoda materi ali njemu. Nato sem mu pokazal pismo g. namestnika Hribarja, ki ga je prečital skozi svoja očala in ko je iz pisma videl, da se je zmotil v osebi, je to tudi povedal in me potem prav prijazno sprejel. Ampak slikanje je tudi on odločno odklonil, pač pa se mi je prisrčno zahvaljeval in izročil prisrčne pozdrave g. Hribarju in drugim znancem ter se hotel od mene posloviti.

Čez štiri dni sem prišel zopet, to pot že s svojimi slikarskimi pripravami, ter navzlic ponovnemu zopetnemu ugovarjanju pričel takoj z delom. Pesnik je s težavami odstranil iznad oči senčnik, na katerega se je bil tako navadil, da ga je težko pogrešal. Sedel je mirno. Od časa do časa je med slikanjem malo zadremal, kar me pa ni oviralo v mojem delu; slika dremajočega pesnika je bila prelepa. Slikal sem ga pet dni, po pol ure na dan. Po vsakem slikanju sva se pogovarjala o različnih domačih rečeh in končno postala celo precej domača, česar po prvem sprejemu nisem pričakoval, ko se je tako odločno branil, da bi mi sedel. Postal sem celo njegov korespondent in sem pisal razne zahvale vsem, ki so se ga spominjali z raznimi darili in voščili. V teh razgovorih se je pesnik s posebnim veseljem spominjal svojih znancev in z zadoščenjem pripovedoval o ravnatelju zdravilišča v Rogaški Slatini dr. Šternu, ki mu je zagotovil prijazen dom v zdravilišču, in g. Bračiču, ravnatelju južne železnice v Ljubljani, ki mu je obljubil kar največjo udobnost na železnici povodom preselitve v Rogaško Slatino. Z nekim ponosom je navajal tudi celo vrsto drugih prijateljev, ki jih ima v domovini, namestnika Hribarja, dvornega svetnika Šukljeta, dr. Primožiča in druge.

Preden je bila slika dogotovljena, si jo je pesnik večkrat ogledoval in me je pri prihodnjem slikanju opozarjal na posameznosti; ko sem mu rekel, da ga hočem naslikati takega, kakršen je v resnici, mi je drage volje pritrdil. Ko je bila slika dokončana in sem hotel oditi z njo v Ljubljano, sta se starček in njegova ljubezniva gospa le težko ločila od nje, ker do tedaj je bil pesnik

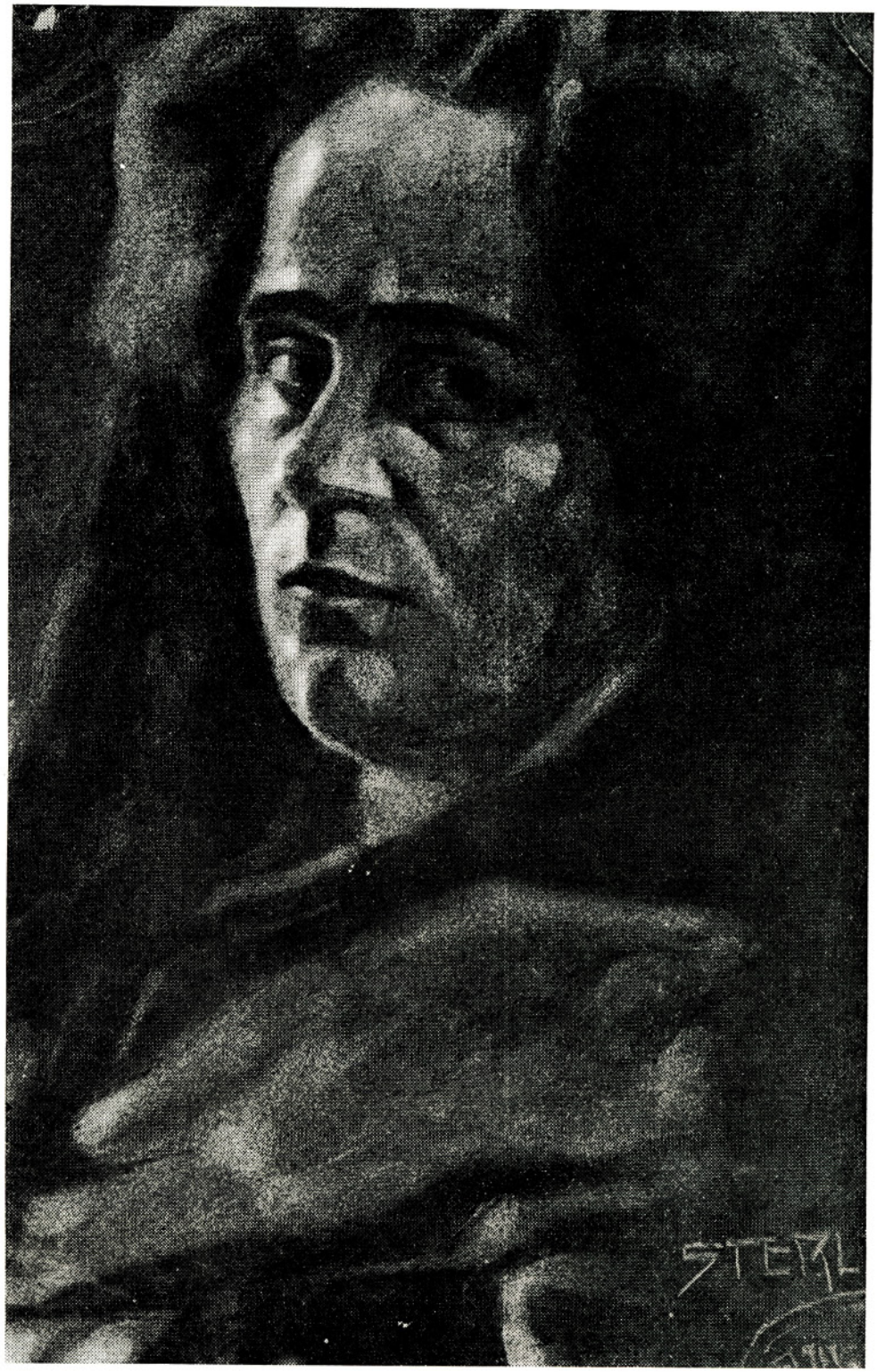

Franjo Sterle, Študija ženske glave

le večkrat fotografiran, ne pa še slikan in gospa mi je rekla: Kam pa nesete mojega moža? Odvrnil sem: V Ljubljano, v domovino!«

Zanimiv zapis, ki nam marsikaj pove o značaju našega slikarja in o delčku Stritarjevega življenja ob koncu njegove poti! Kot smo prebrali, je bil Sterle odločen človek, ki se ni dal zlepa ugnati in je vztrajal, da bo pesnika upodobil, čeprav se je ta spočetka upiral. Kje je original tega portreta, ni znano, ohranila se je le tiskana barvna reprodukcija pesnikove podobe (lepenka, barvni svinčniki, d. sp. Aspang 3. I. 1923, F. STERLE; natisnila in klišeje izvršila Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani). Sterlè je narisal visoko doprsje pesnikovo pred svetlim ozadjem, Stritar je s telesom in glavo rahlo zasukan na levo stran. Oblečen je v suknjič, okrog vratu ima črno »umetniško« kravato, glavo mu krasijo bujni, beli, neubogljivi lasje, podobna je kratka in prav tako siva bradica ter brki. Sterlè je upodobil pesnika »takega, kakršen je v resnici« — Stritarjev obraz ne skriva bolezni in rahle duševne odsotnosti,

posebno zgovorne v tem smislu so njegove oči in izraz okrog ust. Slikar ni upodobljenca prav nič idealiziral, nikakršne pesniške avreole ni hotel vtisniti podobi, temveč le resnico in prav zato je podoba zares pretresljiva. Škoda je le, da se je slikar odločil za barvne svinčnike in za risbo sploh, kajti tako je v celoti portret v barvnem oziru malokrven in medel.

Dne 27. VI. istega leta se je Sterlè zadnjikrat srečal s pesnikom, in sicer, ko je ta ležal v Rogaški Slatini *na mrtvaškem odru* (karton, pastel, oglje; last NG v Ljubljani). V tej pretresljivi risbi je upodobil Sterlé tisto, kar je ostalo od Borisa Mirana! Usahel, v večnem molku počiva pesnik, njegovo telo se je v smrtnem boju nekako zdrobilo, roke so koščene in podobne koreninam.

Leta 1924 je Sterlè v družbi s kiparjem prof. A. Repičem pripravil v Jakopičevem paviljonu umetnostno razstavo. Katalog razstave pokaže, da je slikar razstavil 81 del, od teh je bilo 40 portretov, kar pomeni, da je slikar vsako leto ustvaril povprečno osem portretnih podob. To je zelo veliko, posebno če pomislimo, da je bil slikar zaposlen še na prosvetnem področju, saj je bil vodja Probude in tudi sicer se je ubadal z raznimi organizacijskimi vprašanji. Seveda je ob tem širokopoteznem ustvarjanju moralo občasno trpeti tudi umetnostna kakovost podob, kar je povzročilo slikarju marsikatero nevšečnost.

Toda povrnimo se k Sterletovim portretom. Že leta 1920 je nastala podoba znanega knjigarnarja Otomarja Bamberga (o. pl. d. sp. dat. in sign. F. Sterle, 20. 10. 1920; last Mestnega muzeja v Ljubljani). Stari knjigarnar je upodobljen sedeč v bidermajerskem fotelju z visokim, zaobljenim naslonjalom, viden od pasu, s telesom in glavo nalahno zasukan na levo stran. Upodobljenec je prekrižal roke na prsih, glavo, ki je skoraj gola, mu obkrožajo sivi lasje, prav taki so brki in bradica. Bamberg ima z zlatom obrobljena očala, na sebi ima temno obleko, telovnik in odprt ovratnik s kravato. Podoba ima zgoraj napis: »OTOMAR BAMBERG, predsednik 1906—1919«, zadaj pa v nemškem jeziku »Geb. 21. Jänner 1848/Gemalt im Alter von 73 Jahre«. Slikar se je prav posebno potrudil pri oblikovanju glave, medtem ko je pastozno naslikana obleka po slikarskem trudu na drugem mestu. Upodobljenec je zamišljen v svoj svet, ki pa ni temen, pač pa svetal, kajti okrog ust mu je zaigral krotak, rahel nasmeh. To razpoloženje upodobljenčevega duha je slikar podprl še z nežnim, barvno zares sijajno detajliranim inkarnatom, ki je na mojstrski način oživljen z zlatimi odbleski očal. Svetlo zeleno ozadje naslonjala, sivo vijoličasto, toda svetlo ozadje tvorijo skupaj z likom upodobljenca zares sozvočno celoto.

Leta 1925 je nastal portret Ivana Hribarja (o. pl. l. zg. sign. Sterle Franjo, v Cerkljah 8. IX. 1925; D. sp. pripis: Iv. Hribar). Portretiranec sedi v stolu z visokim naslonjalom, viden nekako do pasu, s telesom in glavo obrnjen v levo. V rokah drži časopis in bere, oblečen je v sivo modro obleko in v rjavo kravato, nosi očala, ima kratke, redke lase, sive brke in bradico. Ozadje podobe je pokrito z rdečkasto rjavim tapetnim vzorcem, svetloba prihaja z leve strani. Spet je slikar posvetil glavno pozornost glavi, ki je skrbno modelirana, obraz upodobljenca je duhovno poudarjen z branjem časopisa, ki pa ni skupaj z rokami pravilno in logično povezan z modelom v celoto. Obleka je oblikovana pastozno in preveč ohlapno, roke imajo nekam nenaraven inkarnat. Portret kot celota ni kdo ve kako prepričljiv! Slika ima zadaj napis: »Minister Ivan Hribar / b. župan mesta Ljubljane / in kralj. pokr. namestnik / rojen 19. sept. 1851. / Trzin pri Mengšu / slikan v Cerkljah na Gor. / dne 8. septembra / 1925 / akademski slikar Franjo Sterle.«

Leta 1927 je Sterlè naslikal Dragotina Hribarja (o. pl. d. sp. sign. in dat. Franjo Sterle / 1. VIII. 1927; last Mestnega muzeja v Ljubljani). Hribar sedi v stolu z visokim hrbtiščem, viden čez pas, telo je rahlo obrnjeno v levo, glava pa je postavljena frontalno in rahlo nagnjena. Ozadje je svetlo, luč pada z leve. Krepki model sedi zelo sproščeno, levica — delno vidna — mu počiva na kolenu, na sebi ima temno obleko, svetlo srajco, na vratu metuljček. Hribar nosi brado na dva pramena in očala. Podoba ima zgoraj napis: Drago Hribar, predsednik 1919—1927. Portret, ki je nekoč spadal v neko klubsko galerijo »predsednikov«,* je nastal pet let kasneje kot Bambergov in ne doseže več enake kakovostne stopnje kot poprejšnja podoba. Faktura slike je postala tanjša in nekam negotova. Inkarnat se je spremenil, postal je rdečkasto rjav, obdelava brade je v odnosu do lica delala slikarju očitne težave in spet sta barvno težko določljiva obleka in roka zelo površno obdelani.

Isto leto je slikar upodobil notarja Antona Galleta (o. pl. d. sp. sign. in dat. Sterle Fr. / 5. III. 1927; last Mestnega muzeja v Ljubljani). Portretiranec je viden čez pas, rahlo zasukan v levo, sedeč na običajnem naslonjaču. V desnici, ki počiva na stolovem naslonjalu, drži prižgano cigareto, levica mu prosto počiva. Na sebi ima temno obleko in belo srajco s kravato po tedanji modi. Galle je golobučen, temne obrvi se mu bočijo nad očali, sivi, široki in

* Bamberg in za njim Hribar sta bila predsednika Kranjske hranilnice (op. ur.)

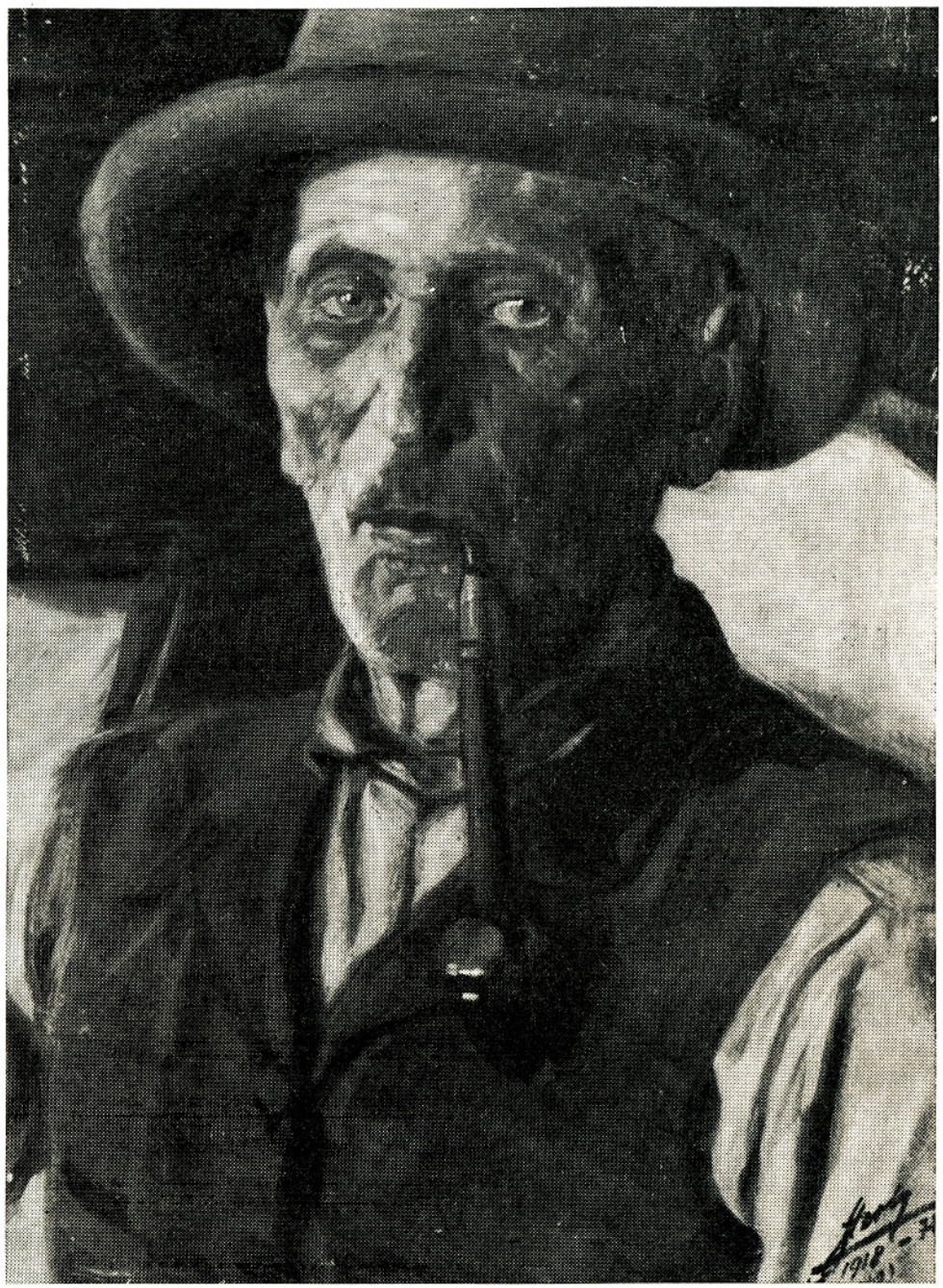

Franjo Sterle, Podoba očeta

zavihani brki dajo obrazu nekam marcialen videz. Ozadje je svetlo in nevtralno. Faktura podobe je postala zelo tanka, enakomerna za vso slikarsko ploskev, glava in drugi deli telesa niso več tako živahno modelirani s čopičem kakor popreje. Barvna skala je postala siromašna, vsa podoba je uglašena na srebrnkasto-zelenkasti odtenek. Slika je sicer dobra, a se je vendar nevarno približala fotografskemu posnetku.

Podoben je portret Galletove žene Fride (o. pl. l. sp. sign. in dat. Sterle F. / 6. III. 1927; last Mestnega muzeja v Ljubljani). Upodobljena je žena, vidna čez pas, sedeča v naslonjaču, s telesom obrnjena na desno stran, glavo pa je za spoznanje zasukala h gledalcu. Oblečena je v svetlo zeleno prosojno obleko, v izrezu na prsih ima velik svet kamelije. Roke ji mirno počivajo v naročju, z desnico pridržuje lornjon. Upodobljenka je rahlo zamišljena, ves portret je pojmovan zelo meščansko in ne brez poklonov. Na hrbtu podobe je zapis v nemškem jeziku: »Frida Galle / roj. Luckmann / dne 14. maja 1877 / v / Ljubljani / (Kamelija je z drevesca, katerega so poklonili otroci za srebrno poroko / dne 21. II. 1925), naslikano 6. III. 1927 v / Ljubljani / Franjo A. Sterle / akad. slikar / Sterle — podpis.« Napis, ki nam morda nekoliko posveti v »skrbi in težave« tedanjega premožnega ljubljanskega meščanstva.

Leta 1929 je nastal portret Frana Šukljeta (o. pl. d. sp. sign .in dat. F. STERLE / 15. X. 1929; last Mestnega muzeja v Ljubljani). Upodobljenec sedi

frontalno pred gledalca v naslonjaču, ki je prevlečen z vzorčastim blagom, pred nevtralnim ozadjem, viden čez pas. V desnici drži prižgano cigaro — zdi se, da je pravkar potegnil dim, potem pa je roko spustil, levica mu prosto počiva na kolenu. Mož ima redke, sive lase, brke in redko belo bradico, skozi katero odseva ovratnik bele srajce. Oblečen je temno. Gesta z desnico podpira izraz zelo poživljenega obraza z zlatimi naočniki, bistrimi očmi in razgibanimi usti. Zdi se, kot da bi hotel Šuklje nekaj povedati, pa se je premislil in raje molči. Obleka ni naslikana medlo, pastozno, temveč kot oživela, blago je spregovorilo svojo lastno, čeprav zadržano govorico. Spet se je Sterletov čopič razživel do visoke umetnostne zmogljivosti! Glava upodobljenca je oblikovana izredno delikatno, tudi roke so dobre in prav tako celotna drža obaltnega telesa. Pred seboj imamo odličen portret, ki je v čast našemu slikarju. Na podobi zadaj je napis: »Dvorni svetnik / Fran Šuklje / b. deželni glavar / na Kranjskem / in posestnik gradu Kamen / v Kandiji-Novo mesto / Rojen 24. X. 1849 / v Ljubljani / podpis Fr. Šuklje / Slikan na gradu »Kamen« / v Kandiji / 19. X. 1929 / Franjo A. Sterlè akad. slikar /« Sterle-podpis.

Na poti v London je Sterlè v Parizu ustvaril portretno risbo balerine Wissiakove, ki nam doslej ni znana. Sočasno je slikar narisal tudi tamkajšnjega jugoslovanskega poslanika D. Spalajkovića (papir, svinčnik, oglje, kreda, d. sp. sign. in dat. Sterle / Pariz 17. IV. 1930). Solidna risba, izvršena očividno prigodno, je brez večjih umetnostnih ambicij. Najbrže je ta risba zadnje Sterletovo delo v življenju!

Franjo Sterlè je tragično umrl v Londonu 28. aprila 1930. leta. V Jakopičevem paviljonu je bila nato posmrtna razstava njegove slikarske zapuščine in skoraj vsi dnevniki so prinesli o njej poročila. Iz teh izvemo, kako so sodobniki gledali na pokojnikovo slikarstvo. Vsi poročevalci so se strinjali v misli, da je bil slikar izredno priljubljen, posebno kot portretist, in da bo njegovo ime ostalo v spominu predvsem zaradi portretov slovenskih zaslužnih mož. Skozi besede hvale pa se vtihotapljajo tudi bolj ali manj jasni kritični glasovi: »Nikdar se mu ni odkrilo, da je barva bistvo slike, in nikdar ni občutil, da je barva sredstvo slikarstva, kakor toni muzike . . .« (A. Gaber); »V njegovem delu . . . je neka objektivnost, neka distanca, ki vzbuja videz, da je Sterle visel s svojim očesom le na zunanjosti, da se je naslajal in v kolikor je mogoče govoriti o nasladi . . . s tem, da svojega predmeta ni napravil za problem, da se ga ni dotaknil ali v njega skrivnosti poglabljal . . . in skratka ni vsiljeval svoje osebnosti v svoja dela, marveč dela sama so zavzemala svojo prirodno obliko« (S. Š., Slovenec, 16. 11. 1930). Vse kaže, da so take in podobne opombe ujezile slikarja Hinka Smrekarja, da se je oglasil (Jutro, 20. 11. 1930) z dokaj obsežnim sestavkom. O Sterletovem slikarstvu pravi med drugim: »Sterle pač ni bil ženijalen novotar, ki stresa presenetljivo izvirne slike kar z rokava. Današnjim rekorderjem po času ustvarjanja celo ne imponira. Zares si ni stavljal vedno novih, izvirnih, globokih slikarskih in dušeslovnih problemov; bil je skrajno objektiven, bolj precizen nego leča fotografskega aparata. Spoštoval je najmanjše nadrobnosti, pa jih ni nanizeval, temveč jih je znal združiti v harmonično, mirno celoto. Bil je mojster v podajanju sobne, zastrte luči sobnega ozračja. Ni ženijalno zamahoval in sekal s čopičem; pridno in vztrajno je delal v potu svojega obraza, dokler ni cilja dosegel. Njegove začetne slike in risbe so dokaz počasnega, a vztrajnega napredovanja v risbi in v barvnih tonih. Njegova metoda je bila počasna, premišljena, končno pa je dosegel naravnost začudljivo, včasih že kar strašečo živost predočenja svojih modelov. Bavil se je uspešno tudi s krajino i. dr., a najmočnejši v njem je bil nagon portretista že od otroških nog dalje . . .

Pri oceni Sterletovega dela pa je treba upoštevati še to, da ga je dolga leta po vojni mučila huda malarija. Kar je slabšega dela, gre na račun bolezenskih napadov . . .«

Smrekarjeva ocena Sterletove slikarske umetnosti je v bistvu pravilna in drži še danes, čeprav med vrsticami le čutimo rahlo piščevo distanco do »natančnosti« Sterletovega slikarstva. Seveda pa je Smrekar v kritiki našel priložnost, da udari po »najmlajših rekorderjih«, ki da »z bacilsko plodovitostjo streljajo na svet papirnate in cunjaste zanikrne pajacke«, in pa po sodobnih kritikih (»gg. kritiki ex offo«), ki da so »javno« Sterletu dajali »zelo malo zgodovinskega priznanja« . . .!

Tako si je Hinko Smrekar olajšal srce, kritiki ter poročevalci so utihnili in stari Kronos je s prahom časa prekril Sterletovo podobo ter njegovo umetnost.

Kdor je spremljal pisanje o Sterletovem slikarstvu v pričujočem sestavku, je lahko uvidel, da danes, ta trenutek, ne vemo mnogo o umetnikovem življenju in delu. Vzrokov za tako stanje je več, glavni pa je ta, da smo bili

spričo čudne vnemarnosti do našega junaka prisiljeni gaziti v celec pozabljenja, preden smo prišli do prvih mejnikov Sterletove umetnostne dežele. Prav neverjetno je, kako so nekateri portreti menjali lastnike in kako se o drugih širijo prežalostne govorice, da so bili med vojno uničeni itd. Vendar smo le nekoliko odškrnili vrata v Sterletov umetnostni svet, in kdor bo nadaljeval raziskave v tej smeri, bo na temelju naših ugotovitev lahko povedal kaj bolj temeljitega in preudarnega.

Ponuja pa se nam še tole vprašanje: Ali bomo Sterleta in njegovo delo dobrih petdeset let po njegovi smrti le »izkopali« v tem smislu, da bomo zbrali njegova »membra disjecta« ter jih sestavili v celoto, ki bo dala jasen pregled nad Sterletovim slikarskim opusom in njegovo življenjsko usodo? Mislim, da smo to dolžni napraviti, posebno Cerknica je za to poklicana, saj bo nekoč v galeriji slik rojakov M. Gasparija in L. Perka našla vredno mesto tudi podobam dolenjevaškega obraznika Franja Sterleta.

Iskreno se zahvaljujem za podatke: Pepci Stražišar-Burja iz Domžal, Narodni galeriji v Ljubljani, Mestnemu muzeju v Ljubljani, Slavici Omerza iz Ljubljane, Čoru Škodlarju iz Ljubljane in Tonetu Kebetu iz Ljubljane.

ZADNJI LASTNIKI GRADIČA KOČA VAS IN NJIHOV DRUŽINSKI ARHIV

mag. Stane Granda
Zgodovinski inštitut
Milka Kosa SAZU,
61000 Ljubljana, Novi trg 3

Gradič Koča vas, zgrajen naj bi bil sredi 16. stoletja, ne spada med znamenite spomenike grajske arhitekture na Slovenskem. Vse pomembnejše pa postaja njegovo mesto v naši kulturni zgodovini. Kot je znano, je tu v drugi polovici 17. stoletja živela baronica Ester Maksimilijana Coraduzzi, ki si je s svojo hčerko Marijo Izabelo, poročeno v Trstu z baronom Marenzijem, dopisovala v slovenščini. Ohranjena pisma je objavil Pavle Merku leta 1980 v Trstu. Natisnjena pisma dokazujejo tistim nevernim Tomažem, ki hočejo v lastnikih gradov videti zgolj tujce, da so plemiči, ki so prišli v naše kraje z raznih koncev Evrope, tu pognali korenine, se naučili jezika večine prebivalstva ter se nekateri v njem celo medsebojno sporazumevali. Ne moremo trditi, da je večina »graščakov« običajno govorila slovensko, nedvomno pa je naš jezik poznala in ga tudi uporabljala.

Na Kočo vas je v večini objav del Otona Župančiča opozoril tudi literarni zgodovinar dr. Jože Mahnič. Pesnik se je v iskanju miru in zaradi želje po delu in ustvarjanju zatekel sem v letih 1933 in 1934. Tu je nastajal del pesmi, ki jih je omenjeni literarni zgodovinar uvrstil v zbirko Med ostrnicami, ki je izšla 1978. leta. Na Župančičevo bivanje v Koča vasi se nanaša tudi pesnikov sestavek Jaenette (Ob robu Prešernovih slavnosti) (1). Naš sestavek pa želi obrniti pozornost še na neko dejstvo, ki sicer ni popolnoma neznano, bilo pa je doslej nedvomno premalo znano, to je dragoceni kóčevski arhiv, ki je povezan z zadnjimi lastniki gradiča Schollmayerji-Lichtenbergi.

KAKO JE KOČA VAS PREŠLA V ROKE DRUŽINE SCHOLLMAYER

15. marca 1884. leta se je na dedni, neobremenljivi in neodtujljivi ali fidejkomisni posesti Lož-Snežnik knezov Schönburg-Waldenburg zaposlil mladi in ambiciozni gozdarski strokovnjak Heinrich Schollmayer (2). Priimek kaže na tujca, vendar je to v bistvu nepravilno. Njegov oče Franc je bil rojen v Pragi 1826. leta. 1854 je prišel v Ljubljano, kjer se je po izstopu iz vojske oziroma orožništva uveljavil kot ugleden kmetijski strokovnjak. 1860 (3) se je poročil s Kornelijo Costa (4), hčerko znanega domoznanca dr. Henrika Coste (5) in sestro še bolj znanega slovenskega politika dr. Etbina Henrika Coste (6). Slednjega, zlasti njegovo vlogo v slovenski politiki, običajno negativno ocenjujejo. Bil je namreč Bleiweisova desna roka, nekateri celo trdijo,

Dr. Etbin Henrik Costa (1832—1875) advokat, eden najbližjih Bleiweisovih političnih sodelavcev. Po smrti njegove sestre Kornelije por. Schollmayer (1834—1913) je neprodani del Costovega arhiva v celoti prešel v roke lastnikov Koče vasi

Etbin Henrik Schollmayer-Lichtenberg (1860—1930), gozdarski in gospodarski strokovnjak. Dragoceno stričevo zapuščino je skrbno varoval in celoten arhiv pomnožil z nadvse pomembnim gradivom za tukajšnje področje

da je Bleiweis delal po njegovih navodilih. Najbolj pa mu zamerijo izjavo o Levstiku: »Pogine naj pes!« Čeprav na tem mestu ne moremo razpravljati o Costi, pa lahko mirne vesti zapišemo, da tako on kot dr. Janez Bleiweis zaslužita uglednejše mesto v naši zgodovini, da je že skrajni čas, da se otresemo oznak in ocen, ki so dokaj krivične in pretkane v veliki meri z zavistjo in politično orientacijo njunih sodobnikov. Rodbina Costa je bila, kljub neobičajnemu priimku, slovenska (7).

Iz zakona med Francem Schollmayerjem in Kornelijo Costa se je že novembra 1860 rodil sin, kateremu so dali ime po neporočenem stricu, običajno pa je v kasnejših letih uporabljal zgolj ime Heinrich. Že na tem mestu naj poudarimo, da mu je bil tudi dejansko v mnogočem izredno podoben. Njuna podobnost je delno razvidna že iz fotografij, čeprav podobi ne prikazujeta obeh mož v isti starosti, niti nista izdelani v enaki tehniki. Še bolj pa sta si podobna po izredni delavnosti, mentaliteti in določenih nagnjenjih. Z vso pravico bi lahko rekli, da je bil Heinrich bolj Costov kot Schollmayerjev. Glede izobrazbe pa je krenil po očetovih stopinjah (8). Po osnovnem šolanju in gimnaziji je šel študirat agronomijo in gozdarstvo. Slednje je poslušal v Tharandtu na Saškem. Dokler ni leta 1883 opravil na Dunaju izpita za samostojno vodenje gospodarstva oziroma večjih posesti, je služboval na Štajerskem in v Romuniji. V iskanju nove zaposlitve je tako znova prišel v domače kraje.

1887. leta se je poročil z Marijo von Obereigner, hčerko snežniškega gozdnega direktorja. Sprva je oskrboval tisti del posesti, ki so ga nadzirali iz Mašuna, 1. januarja 1903 pa je bil prestavljen kot gozdni mojster na direkcijo na graščino Snežnik, naslednji mesec pa je nasledil tasta in postal gozdni direktor, to je upravitelj gozdne veleposesti. Že 18. marca je v to serijo uspehov kanila velika kaplja pelina, saj mu je umrla žena. Ostal je sam s štirimi otroci: Francem, Etbinom, Margareto in Heinrichom.

V kóčevski graščini je živela, že nekoliko obupana nad prihodnostjo, grofica Wilhelmina von Lichtenberg-Hallerstein, ki je bila 18 let starejša od Heinricha Schollmayerja. Bila je pripadnica stare rodbine Lichtenbergov, ki se je delila v tri linije: smuško (Smuck), snežniško in ortneško-kočevsko. Medtem ko sta ostali veji izgubili svoji posesti, je ortneško-kočevska še imela v lasti gradič, vendar je bila že tudi na tem, da izumre. Grofica je bila namreč samska in brez otrok, edini bližnji sorodnik je bil brat, ki pa je bil že star in bolan in tudi brez otrok (9). Prvotno je bil tudi solastnik gradu, vendar je 1891 prodal svoj delež sestri (10). Iskala je način, kako bi si zagotovila mirno starost, ker ji je bilo jasno, da posestva ne bo mogla sama upravljati. Oko se ji je ustavilo na uspešnemu upravniku snežniške graščine, s katerim ni bil zadovoljen le knez Schönburg-Waldenburg, ampak tudi okoliško prebivalstvo, saj mu je njegova skrb za gozdne in druge ceste ter splošen napredek ustrezala. Zato so mu nekateri okoliški občinski odbori izrekali javno zahvalo in ga razglašali za častnega občana (11). Odločila se je, da ga posinovi, mu prepusti posestvo: rodbinsko ime se bo tako ohranilo, pa še preskrbljena bo za starost. Na tako odločitev je nedvomno vplivalo tudi dejstvo, da je bil eden izmed njenih sorodnikov, grof Emanuel Lichtenberg, krstni boter Heinrichovi materi Korneliji. 1904. leta je bila sklenjena posvojilna pogodba, dve leti kasneje pa se je izvršil tudi dejanski prenos lastništva (12). Novi lastnik se je poslej podpisoval Heinrich Schollmayer-Lichtenberg, veleposestnik in ravnatelj graščine Snežnik. Službo je namreč obdržal. Že na tem mestu naj ugotovimo, da je krušni sin pogodbene pogoje izpolnjeval, saj v pismu, ki ga je kot oporoko napisala pred svojo smrtjo leta 1927, ni nikakršnih očitkov, zahvaljuje se mu za vse in ga prosi le za razumevanje do njene ostarele služkinje.

V KOČO VAS PRIDE DRUŽINSKI ARHIV NOVIH LASTNIKOV

Po smrti Franca Schollmayerja 1891. leta se je Kornelija vrnila v Ljubljano in navezala z najstarejšim sinom zelo tesne stike. Med njeno 13-letno odsotnostjo — bila je v Romuniji — se je tako na Kranjskem kot v glavnem mestu te dežele marsikaj spremenilo. Iz splošne zgodovine vemo, da je to tako imenovana Taaffejeva doba, ko so Slovenci v edini skoraj popolnoma slovenski deželi popolnoma prevladali. To ni bila več Ljubljana, v kateri je županoval njen januarja 1875 umrli brat, kjer je odločal v slovenski politiki »oče slovenskega naroda« dr. Janez Bleiweis, ki je bil že tudi pokojni, bila je to Ljubljana sredi političnega boja med slovenskimi klerikalci in liberalci, ki so začeli oblikovati vsak svojo stranko. Kornelija je bila v svojih mladih letih dokaj uveljavljena kulturna delavka, saj je pogosto nastopala na raznih javnih prireditvah. Kot prava Costovka seveda ni mogla mirovati, ampak je začela pisariti. V ljubljanski nemški časnik Laibacher Zeitung je začela pošiljati razne

zgodbe in zanimivosti iz stare Ljubljane. Zakaj je izbrala nemški časopis, saj je to v tem času pomenilo tudi politično opredelitev, ni popolnoma jasno. Možnih razlag je več. Nedvomno je med dolgoletno odsotnostjo izgubila stik s slovenskim jezikom, še zlasti, ker so doma govorili nemško. Bolj verjetno pa je taka opredelitev tudi zunanji izraz razočaranja nad slovensko politiko in njenimi voditelji. Njihov odnos do nekdanjega političnega sobojevnika je bil za Costove svojce izredno boleč. Dr. Etbin Henrik Costa je namreč v času svoje politične kariere združeval mnogo funkcij. Njegovo županovanje v Ljubljani smo že omenili, bil je tudi deželni in celo državnozborski poslanec, član odbora deželnega zbora, načelnik Južnega Sokola, dolgoletni predsednik Slovenske matice, aktivni in častni član mnogih domačih in tujih družb in društev. V takratni Ljubljani skoraj ni bilo pomembnejšega dogodka, kulturne, politične in gospodarske akcije, ki ne bi bila v tesni zvezi z njegovim imenom. Kot uspešen advokat si je lahko marsikaj privoščil. Njegovo znanje je bilo zelo veliko, čeprav včasih malo nekritično; bil je doktor filozofije in doktor prava, kot mlad jurist se je pripravljal celo za kariero univerzitetnega profesorja. Uveljavil se je tudi kot publicist in zgodovinar. Njegova bibliografija šteje preko 300 enot, čeprav še ni bil star 43 let, ko je umrl. Ob smrti je zapustil izredno bogato knjižnico, ki je štela preko 5.000 knjig in preko 3.000 časopisov ter izredno bogat arhiv, kjer je dr. Etbin Henrik Costa shranjeval vse, kar je bilo v kakršnikoli zvezi z njim ali ga je vsaj omenjalo. Skrbno je vodil tudi dnevnik. Ker je bila njegovi knjižnici in arhivu priključena tudi očetova zapuščina, ki je vsebovala ne samo mnogo zelo redkih knjig, ampak celo arhivsko gradivo iz 17. stoletja, rokopise nekaterih vidnih kulturnih in političnih delavcev, med njimi n. pr. Valentina Vodnika, dokumente iz obdobja Ilirskih provinc, ljubljanskega kongresa Svete alianse, revolucionarnega leta 1848, je vse skupaj predstavljalo izredno kulturno bogastvo, nadvse pomembno za politično in kulturno zgodovino Slovencev. Nedvomno je bila to takrat ena najpomembnejših tovrstnih privatnih zbirk na Slovenskem. Kornelija je želela, da bi to bogato zapuščino odkupila Slovenska matica kot osrednja slovenska kulturno-znanstvena inštitucija, vendar ni bilo razumevanja (13). Tega ni pokazal niti deželni muzej oziroma deželni odbor. Posamezniki so bili pripravljeni kupiti le del knjižnice, ne pa arhiva. Kornelija se je začela ozirati na tuje. Imperatorska javna knjižnica v Petrogradu, to je v današnjem Leningradu, je 1875. leta odkupila »slovanski del« knjižnice, tiste knjige, ki so bile napisane v jezikih slovanskih narodov ali so pisale o njih, ter del arhiva, »nemški del« biblioteke pa je odkupil preprodajalec starih knjig iz Augsburga (14). Kot zanimivost naj omenimo, da je zapuščina, ki je bila prodana v Rusijo, »preživela« tako Oktobrsko revolucijo kot drugo svetovno vojno in se še danes nahaja v naslednici Imperatorske javne knjižnice, v Biblioteki Saltykov-Ščedrin v Leningradu. Navzlic prodaji pa je doma ostalo še veliko arhivskega gradiva, zlasti tisti del, ki se je neposredno nanašal na Etbinovo dejavnost. Ostala so pisma, dnevniki, dodatki k dnevnikom, nekaj rokopisov ter stvari, ki so spadale v normalen družinski arhiv: fotografije, albumi. Kje je bilo vse to shranjeno medtem ko je bila Kornelija v Romuniji, ni znano, vemo le, in to zagotovo, da na varnem mestu, saj je iz njenih pisem Heinrichu moč razbrati, da je vse v najlepšem redu. Delček tega arhiva je Kornelija izčrpala pri svojem pisanju v Laibacher Zeitung, bratov osebni dnevnik, ki so ga načelno smeli brati samo družinski člani, je izjemoma posodila piscu bratovega življenja in sorodniku po moževi strani Viljemu Urbasu (15) ter dr. Janku Lokarju, piscu razprave Bleiweis in Novičarji za Bleiweisov zbornik (16). Februarja 1898. leta je izročila takratnemu Deželnemu muzeju v hrambo delček očetove in bratove zapuščine, ki pa naj bi po njeni smrti prešel v last sina Heinricha. Do te izročitve ni prišlo in se nahaja gradivo danes v Arhivu Slovenije v Ljubljani v seriji Privata (17). Okoli leta 1910 se je odločila, da naj vso zapuščino prevzame najstarejši sin, ki je bil 1910. leta povzdignjen v plemiški stan. Kot zanimivost naj omenimo, da ni smel nositi naziva von Hallerstein, za kar je prosil, ampak je bil le von Schollmayer-Lichtenberg (18). Kornelija je marca 1913 umrla v Ljubljani.

Lastnik Koča vasi se je aktivno udeležil prve svetovne vojne in bil kot poročnik celo odlikovan. Politično je bil usmerjen izrazito nemško, bil je član nemške svobodnjaške stranke, pred vojno je bil celo poslanec Nemcev v kranjskem deželnem zboru. Sicer pa je bil izredno delaven, ne le v službi, ampak tudi na drugih področjih. Opazoval in pisal je o življenju, kraških pojavih, problemih oskrbe kraških področij z vodo, prometnih vprašanjih, krošnjarstvu; leta 1893 je izdal celo prvi smučarski priročnik v nemščini za gozdarje, lovce in turiste (19). Leta 1919 ga je v Dresdenu zadela kap in je bil poslej priklenjen na invalidski voziček. Odtlej je svoje moči posvetil raziskovanju zgodovine

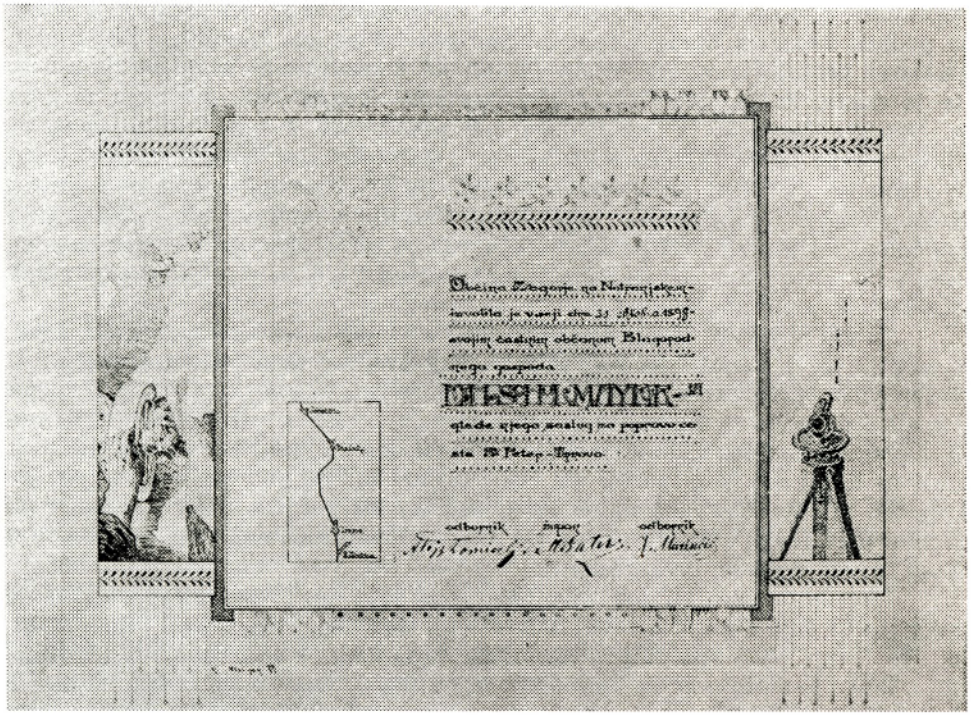

Občina Zagorje na Notranjskem proglaša E. H. Schollmayerja za častnega občana. Ta diploma je le ena mnogih, ki jih je prejel za svoje uspešno delo. Diplomo je izdelal znani slikar, grafik in restavrator Matej Sternen. Vidni so že elementi secesijskega stila

Loža, Snežnika in okolice, o čemer je napisal več knjig, ki so ostale v rokopisu. Že leta 1919 je začel pregledovati tudi arhiv starega očeta, strica in del očetove zapuščine, ki jo je mati pridružila zapuščini Costovih. Zavitke je nekoliko uredil — škartiral ni nič — in jih opremil z listki, na katerih je bila grobo označena vsebina. Pri pregledovanju tega materiala je bil tako navdušen, da je mnogokrat kar na ovoj zapisal, v nemščini seveda, »zelo, zelo zanimivo«. Ponovno se je ukvarjal z njim poleti 1927. Ko ga je naslednje leto prosil dr. Ivan Prijatelj, eden naših najuglednejših literarnih zgodovinarjev, ki je pisal veliko tudi o politični zgodovini 19. stoletja, za podatke o zapuščini, mu je hladno odgovoril, da je bilo zaradi pomanjkanja interesa vse skupaj prodano v Petrograd in da se dokumentacija o tem nahaja v arhivu v Koča vasi (20). Ko je 21. januarja 1930. leta umrl, ga je liberalno Jutro označilo kot Valvazorja Loža (21). Pisec nekrologa — ribniški rojak dr. Jože Rus — pravi, da je bil sicer nemško orientiran, vendar je bil zaradi svoje vsestranske korektnosti in temeljite strokovnosti obče priznan in spoštovan. Podatki, ki smo jih o njem zbirali na terenu, temu ne nasprotujejo.

Hči Greta ali uradno Margareta je bila ob očetovi smrti stara 39 let in je bila še samska, saj je vse svoje sile posvetila bolnemu očetu. Očetov arhiv je vključila v rodbinskega.

Za samsko veleposestnico so se začeli težki časi. Začetek njenega samostojnega gospodarstva je padel v čas najhujše gospodarske krize. V pismih davčni upravi ali Ivu Lavriču v Ljubljano — ta je bil svetovalec snežniške graščine v davčnih zadevah in je pogosto tudi njej pomagal — zasledimo neprestane tožbe o nemogočih davčnih bremenih. Stalno so jo terjali in stalno je bila dolžna. Leta 1933 naj bi ji davkarji celo zarubili dve kravi. Njen položaj je bil toliko težji, ker ji niso priznali statusa kmeta. Ali ji je internat, ki ga je odprla za dekleta iz boljših družin, finančno kaj pomagal, ne vemo. Dejstvo je, da je njen dolg spomladi 1941 znašal 8.240 din (22).

Kot je znano, se je ukvarjala tudi, kot bi danes rekli, s kmečkim turizmom. V letih 1933 in 1934 se je v Koča vasi zadrževal Oton Župančič, v istem času je bil tam krajši čas Josip Vidmar. V zvezi z Župančičem naj omenim, da ga je Greta na tak ali drugačen način prosila za intervencijo. 9. novembra 1933 je pisal finančnemu ravnatelju v Ljubljani, dr. Ljudevitu Valjavcu, da ima lastnica gradiča, v katerem je na počitnicah, prekratek rok za poravnavo davčnih obveznosti, da je v velikih težavah in skrbeh in da jo najtopleje priporoča njegovi naklonjenosti.

V zvezi z bivanjem obeh uglednih slovenskih kulturnikov v Koča vasi se samo po sebi postavlja vprašanje, ali sta zvedela, kakšno kulturno bogastvo je shranjeno v njem. Preko Župančičevega članka Jaenette vemo, da sta videla dva albuma v katera sta se tudi vpisala. Albuma sta bila del zapuščine očeta in sina Coste. Ni mogoče dvomiti o tem, da sta pogledala, kam sta se

vpisala, ni mogoče dvomiti o tem, da sta se vprašala, v kakšni zvezi z graščino so podpisi Mozarta, Radetzkega, Mommsena, Bleiweisa, Davorina Trstenjaka, graškega profesorja Kvasa in drugih. Glede Jaenette naj izrazimo domnevo, da je dekle, ki je tako raznežilo Župančiča, Jeanne Poll, svakinja starega dr. Henrika Coste, ki je med drugim tudi pesnikoval. Jeanne Poll je po smrti Costove žene nekaj časa celo gospodinjila staremu Costi ter nečakoma Etbinu in Korneliji (24). Moti le Župančičev zapis, po katerem naj bi omenjena oseba imela priimek z začetnico L. Tudi Josip Vidmar je dobro poznal tamkajšnjo knjižnico, saj je leta 1942 poslal v Kočo vas po neko francosko knjigo pesnika Jožeta Udoviča. Nekatere stvari si je lahko ogledal tudi med čakanjem na zvezo za odhod v partizane.

Drugo svetovno vojno je preživela Greta kot večina drugih naših ljudi. V začetku se je morala počutiti dokaj nelagodno, saj je, gotovo v precejšnjem strahu pred prihodnostjo, novembra 1941 sklenila z nekim kmetom iz Vrhnike pogodbo, da jo bo ta v zameno za neko parcelo dosmrtno oskrboval. Dobila naj bi v njegovi hiši sobo, dajali naj bi ji hrano, dnevno pol litra mleka, kurjavo, prali in likali naj bi ji perilo ter čistili sobo (25). Očitno pa kmetu pogojev pogodbe ni bilo treba izpolniti, saj gradič ni bil požgan, v Koča vasi se ni zadrževal le Josip Vidmar, ampak, po pripovedovanju domačinov, tudi nekateri drugi, danes ugledni revolucionarji.

Decembra 1945 ali januarja 1946 je bila Greta Schollmayer-Lichtenberg pregnana iz Jugoslavije. S seboj ni vzela ničesar (26). Prosila je Otona Župančiča in Josipa Vidmarja, naj intervenirata zanjo. Ali je njena prošnja prišla do njiju, lahko le sklepamo. Za Župančiča smemo to za gotovo trditi in če je prišla do njega, tudi Vidmar ni mogel biti o stvari nepoučen. Da je Župančiča vse skupaj precej zmedlo, vidimo iz enokitičnice (27):

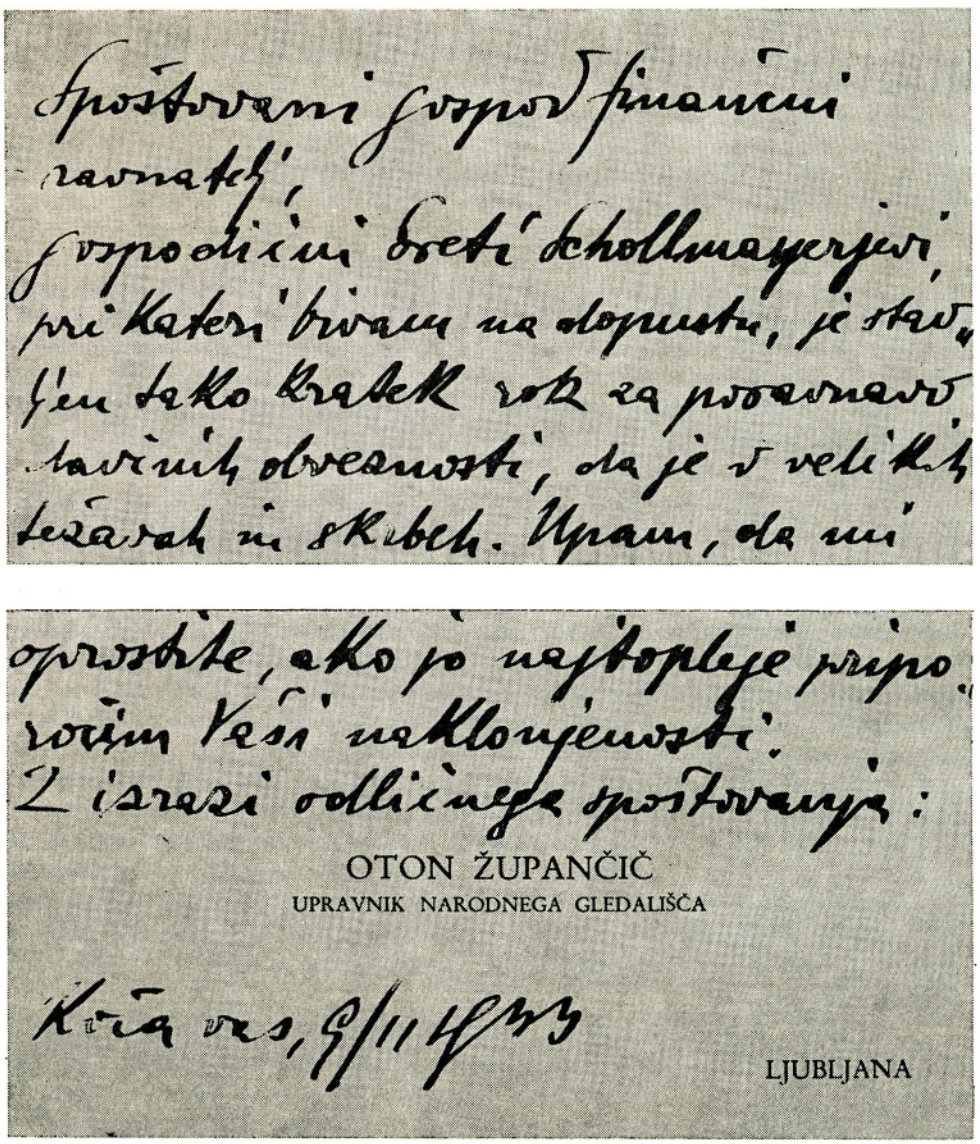

spoštovani gospod finančni ravnatelj!

V spodnjici Greti Schollmayerjevi, pri kateri bivam na dopustu, je stari, jeni lahko krajek rok za prosvarno tamošnih oblasti, da je v velikih težavah in skrbeh. Upam, da mi

oprostite, ako po najtoplejši pripo-
ročim Vaši naklonjenosti.
Z izrazi odličnega spoštovanja:

OTON ŽUPANČIČ
UPRAVNIK NARODNEGA GLEDALIŠČA

Kriva vas, 9/11 1945

LJUBLJANA

Intervencija Otona Župančiča v korist zadnje hranilke za novejšo slovensko zgodovino nadvse pomembnih arhivalij, Grete Schollmayer-Lichtenberg, pri dr. Ljudevitu Valjavcu, finančnem ravnatelju v Ljubljani

Gospa, vi niste naše korenine,
vi niste z nami solz pretakali,
ko smo v temnici zarje čakali.
Vam domovina sega le do praga.

Tudi pesem »Tuje in domače ime« (28) nedvomno kaže, da ga je Gretina usoda prizadela. Vemo, da Župančiču nekateri gostje v Koča vasi niso bili simpatični, toda to ga ni odvezovalo, kot tudi Vidmarja ne, da ne bi storila svoje človeške dolžnosti. Bila sta preblizu ljudski oblasti, da njuna beseda ne bi zalegla.

Lastnica Koča vasi se je zatekla v Anglijo, kjer naj bi se kot vzgojiteljica zaposlila pri neki plemiški družini. Pred smrtjo naj bi se zatekla v Gorico v bližino jugoslovanske meje. Skušala se je menda za stalno povrniti, vendar ni uspela. Umrla je v Kitzbühlu, kjer je sredi šestdesetih let ustvaril svojo družino brat France (29).

Grad in zemljiška posest sta prišla v ljudsko last. Leta 1947 je prevzel arhiv Federalni zbirni center in ga shranil v NUK v Ljubljani, knjige pa so končale v Vevčah. Čeprav vedo domačini povedati marsikaj o usodi tega kulturnega bogastva, pa moramo poudariti, da je bil arhiv skrbno prevzet, čeprav ne toliko, da bi bili lahko v celoti zadovoljni. Danes je tisti del, ki se nanaša na Schollmayerje, v Arhivu Slovenije, tisti del, ki se nanaša na očeta Henrika in sina Etbina Costo, pa se nahaja v NUK oziroma njenem rokopisnem oddelku. Delitev ni dosledno izvedena in je zaradi tega nesmiselna. V zvezi z raziskovanjem zapuščine obeh Costov naj še dodamo, da nekateri dragoceni dokumenti, tudi albuma, ki ju omenja Župančič in še nekateri drugi, manjkajo, oziroma jih je nekdo, ki se je njihovega kulturnega pomena za slovensko zgodovino zavedal, iz strahu pred prihodnostjo shranil in potem pozabil nanje. Avtor tega sestavka bo izredno hvaležen za vsako sporočilo, za vsak namig o morebitnih ostankih, ki so še ohranjeni. Poudarjam, da bi jih želeli samo na vpogled. Ali ne bi bilo lepo, da bi se vse, kar hranijo ljudje še v zvezi s Kočo vasjo, našlo v muzejski zbirki, ki jo predlaga dr. Jože Mahnič? Omenimo naj še, da ni znano, kako je postojnski muzealec Vilhar 1957. leta prišel do nekaterih Costovih in Schollmayerjevih diplom, ki so danes delno v NUK, delno pa v Kraški muzejski zbirki v Postojni. Taki primeri dajejo upanje, da bo mogoče še kaj najti, seveda z ljudsko pomočjo.

OPOMBE

1 Oton Župančič, Zbrano delo 7, 1978, str. 203—204; prim. prispevek dr. J. Mahniča v tem zborniku
2 Osebne podatke o Heinrichu Schollmayerju-Lichtenbergu citiram po njegovi avtobiografiji, Arhiv Slovenije, Graščinski arhiv Koča vas (Gr. A. XXXIX) (dalje citiram: AS, Koča vas), fasc. 9. Prim. Slovenski biografski leksikon (SBL) in Gozdarski vestnik XX/1962 str. 242 sl.
3 Glej biografske podatke v SBL
4 Kot zgoraj
5 Kot zgoraj
6 Kot zgoraj
7 Tako oče kot sin sta na vse pretege iskala znamenite prednike, vendar sta morala ostati na domačih tleh
8 Glej SBL
9 Prošnja grofice Lichtenberg za posinovljenje E. H. Schollmayerja
10 Majda Smole, Graščine na bivšem Kranjskem, rokopis, str. 279—281
11 Ohranjenih je več diplom
12 AS, Koča vas, fasc. 2
13 V arhivu Slovenske matice v Ljubljani je o tem ohranjena dokumentacija
14 Dokumentacija v Costovi zapuščini, rokopisni oddelek NUK
15 Viljem Urbas, Dr. E. H. Costa, Ljubljana 1877
16 Bleiweisov zbornik, Ljubljana 1909
17 Oznaka Priv. A VI
18 AS, Koča vas, fasc. 9
19 E. H. Schollmayer, Auf Schneeschuhen, Celovec 1893
20 Rokopisni oddelek NUK
21 J. Rus, E. H. Schollmayer — Valvasor Loža, Jutro 23. 1. 1930
22 AS, Koča vas, fasc. 6
23 AS, Koča vas, fasc. 8
24 AS, Koča vas, fasc. 8: »1825 war Heinrich Costa mit seiner Schwester Antonie und Josephine Poll mit ihrer Schwester Jeanne in Laibach . . .«
25 AS, Koča vas, fasc. 2
26 Arhiv SBL (SAZU), pismo Grete Schollmayer
27 Med ostrnicami, str. 115
28 Med ostrnicami, str. 28
29 Ustni vir

dr. Jože Mahnič
61000 Ljubljana, Česnikova 28

PESNIK MED LOŠKIMI OSTRNICAMI

Otona Župančiča je bolelo, da nekako od 1920. leta, ko je izdal svojo zadnjo zbirko »V Zarje Vidove«, če izvzamemo dramo »Veronika Deseniška« iz leta 1924, ni ustvaril nič večjega. Služba dramaturga in kasneje upravnika Slovenskega narodnega gledališča ga je močno zaposlovala, utrujalo pa ga je tudi prevajalsko delo — tudi to je bilo v veliki meri v službi gledališča. Namesto da bi se predajal svobodnemu navdihu izvirnega ustvarjanja, je moral opravljati tlako državne službe in drugotno delo prevajanja. Poleg tega so ga od izvirnega ustvarjanja odvračali in mu ga onemogočili občasni kulturno politični spori z domačo javnostjo, predvsem z ljubljanskimi kulturniki. To se je zgodilo zlasti ob uprizoritvi in izidu omenjene drame, ki ji je velik del kritike očital napake v tehniki, značajih in ideji, 1932. leta pa ob eseju »Adamič in slovenstvo«, ko je pesnik ob primeru ameriškega pisatelja slovenskega rodu zagovarjal novo, odprto in vedro, a tudi nekam ohlapno in za tisti čas neprimerno slovenstvo. Tako pri »Veroniki« kot pri »Adamiču« je spadal med najbolj vidne kritike in oponente Župančičevega dela in nazorov Josip Vidmar, tedaj dramaturg v ljubljanski Drami. Oboje, tlaka v službi in javni hrup okrog njega, je pesniku rahljalo tudi zdravje, tako da se je moral zatekati k daljšim bolniškim dopustom, nazadnje pa se je odločil, da se umakne iz Ljubljane na podeželje.

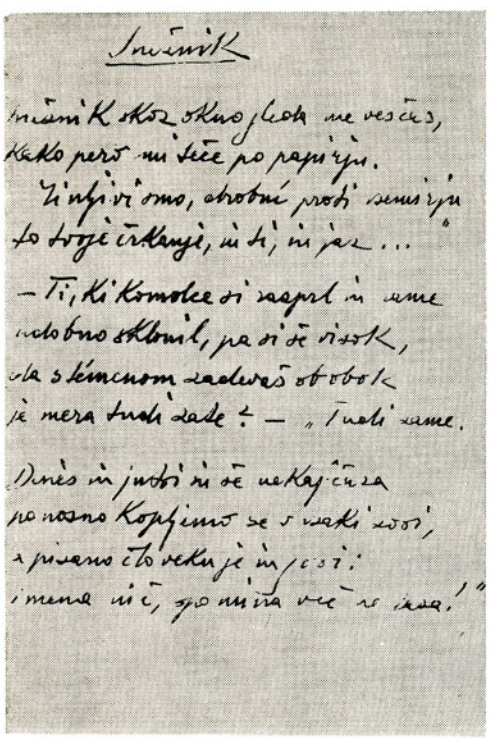

Rokopis pesmi »Snežnik« za zbirko »Zimzelen«

Oton Župančič leta 1934

Pesnica Lili Novy se je domenila s prijateljico Greto Schollmeyer, da ga je vzela v oskrbo na grad Koča vas, po nemško Hallerstein, v Loški dolini. Ta dolina je pesnika prevzela s svojo prvinsko naravnostjo, odmaknjenostjo in tišino, v njej je spet našel notranji mir in si okrepil načeto zdravje, znova pa se mu je po dolgih letih tudi odprl vrelec izvirnega ustvarjanja. Župančič je tu, kakor je razvidno iz njegovih pisem ženi Ani, prebil vsaj jesen 1933 in zimo 1934, verjetno pa tudi nekaj obeh poletij, ko se je sicer mudil na morju in na Bledu. Že ob prihodu v Loško dolino — pripeljali so ga z osebnim avtomobilom — so vzbudile njegovo pozornost ostrníce, obložene z žiti, deteljo in senom, ki jih je poznal že od doma, iz Bele krajine, le da jim tam pravijo óstrve. Takoj so mu prirasle k srcu, zazdele so se mu podobne živim ljudem,

postale so mu simbol slovenske zemlje in njene radodarnosti. Vzljubil je vso to pokrajino, tako potok Obrh, ki se izpod Racne gore vije po dolini do požiralnika Golobíne; ob njem je tedaj delalo, pelo in topotalo kar devet lesenih žag in zidanih mlinov; ob poletnih večerih nad njim v celih oblakih poletavajo in rajajo kratki svatovski ples enodnevnice. Zagledal se je končno v hribe, ki v širokem loku obrobljajo dolino, od Javornika prek Snežnika do Racne gore, pokrite z bogatimi zelenimi gozdovi, posebno ga je pritegnil mogočni, lagodno zleknjeni in vendar koničasti Snežnik.

Grad sam tedaj ni bil tako zanemarjen, zapuščen in žalosten, kot je danes. V posebni sobi so imeli knjižnico in arhiv (njuna povojna usoda mi ni znana, treba bi jo bilo ugotoviti); Župančič je imel v rokah dva albuma: v velikega so se vpisali tudi nekateri znameniti Slovenci, v malem pa je našel slovenske verze dekleta Jeannette iz leta 1825. (Mimogrede: po zaslugi prof. Pavleta Merkúja so nedavno v knjigi izšla slovenska pisma baronice Coraduzzi iz Koče vasi, nastala proti koncu 17. stol.) Pred okni prvega nadstropja, kjer je pesnik stanoval, je šumela (in še danes šumi) velika stara lipa; njegov pogled je objemal prostrano polje z ostrnicami, onstran polja baročno cerkev v Viševku in v daljavi veličastna pobočja Snežnika.

Župančič je v Koči vasi prevajal Balzacov roman »Oče Goriot« in Galsworthyjevo trilogijo »Saga o Forsytih«, opravljal korekture obeh navedenih del in že prej poslovenjene Molièrove komedije »Tartuffe«, ob posebno tihih in zbranih urah pa se je predajal izvirnemu lirskemu ustvarjanju, izpovedovanju lastnih misli in razpoloženj. Ker je bil tudi likovno nadarjen, je precej risal: upodobil je grad, samega sebe, mline, pokrajinske motive in največkrat ostrnice, obložene in prazne. Mikala so ga tudi drevesa, posebno si je prizadeval naslikati hruško na grajskem vrtu: njeno deblo se je simbolično poganjalo kvišku, njene veje so bile vajene boja z viharji. Narisal je še tihožitje vaze s telohom in brinjem, ki mu je rabilo za izhodišče satirične pesmi, namenjene Josipu Vidmarju. Nekaj teh risb vključujemo poleg pesnikove fotografije in rokopisa pesmi v naš članek, da bi bralci zaslutili, kako tenkočutno je Župančič podoživljal Loško dolino tudi likovno.

Iz Ljubljane so ga hodili obiskovat žena in otroci, sinova in hči ter se zadržali pri njem tudi po štirinajst dni; gospo Ani je tukajšnja pokrajina tako očarala, da je naslikala vrsto tehnično spretnih, deloma tudi lirično občutenih barvnih akvarelov. Pri obedih se je Župančič srečaval z drugimi gosti gradu, predvsem s hofratom von Hauffnom in člani njegove družine; ker so bili — v nasprotju z lastnico gradu, ki je bila do Slovencev pred vojno in med okupacijo lojalna ali celo naklonjena — vsi bolj ali manj zagrizeni Nemci, mu je bila njih družba skrajno neprijetna. Po naključju je v gradu obenem s pesnikom mesec dni živel tudi Josip Vidmar, ki je tedaj snoval svojo »kritično portretno študijo« o njem; za razvedrilo sta v salonu pogosto igrala karte, v pomenkih pa sta ostajala dovolj zadržana. V začetku okupacije se je Vidmar spet dlje časa mudil v Koči vasi: prav tu je čakal na zvezo s partizani in od tod odšel mednje.

Ker je moral skrbeti tudi za svoje omajano zdravje, je pesnik z gradu redno hodil na sprehode v okolico, najrajši proti vasi Márkovec. Cilj njegove poti je bila največkrat Ipavčeva gostilna; tam si je kupil cigaret, se pomenil z možakarji o politiki in vse hujši narodovi ogroženosti, prisluhnil pripovedim iz ljudskega življenja in obenem jedrnatosti njih izražanja in melodiji stavka; posebno željan pa je bil pogovora z Ipavčevo mamo, njeno življenjsko modrost in srčno dobroto je spoštoval in občudoval. Na poti k Ipavčevim se je navadno ustavil pri Renkočih v mlinu in žagi na Obrhu, in izmenjal kakšno z gospodarjem. Iz Koče vasi jo je po travniku ali ob potoku rad ubral tudi do gostilne Beli malin v Trznah, tam je pri mladih in vedrih zakoncih vselej naletel na toplo domačnost. Čeprav mu je grad omogočal udobno bivanje in plodno delo, se je vendar najrajši mudil v svobodni naravi in med preprostimi ljudmi.

Iz pesnikovih pisem ženi Ani zvemo za njegove intimne ustvarjalne nagibe: v Loški dolini hoče odmaknjen od Ljubljane in brez vednosti javnosti spet ustvarjati izvirno liriko, predvsem življenjsko premišljujočo, in sicer idejno zrelo ter izrazno mojstrsko, a tudi satirično, da bo z njo odločno in dostojno dobojeval boj s tistimi, ki so mu odrekli slovenstvo.

V drugi polovici novembra 1933 je pisal Župančiču v Kočo vas pisatelj Juš Kozak, ki je za založbo Tiskovna zadruga urejal zbirko »Slovenska pota«. Spomnil ga je na njegovo obljubo, da bo v tej zbirki objavil svoje nove pesmi, za katere je sprva izbral naslov »Loški dnevnik«. Župančič se je z objavo hotel oddolžiti založnici, ki mu je natisnila lepo število prevodov iz Shakespeara.

Istočasno pa je zaprosil pesnika bodoči urednik »Ljubljanskega zvona« Anton Ocvirk, naj bi sproti objavljal nove pesmi v reviji. Župančič je v to privolil, odklonil pa je zaprošeni intervju, ker je hotel ustvarjati docela mirno in svobodno, ne da bi mu javnost gledala pod prste.

Prvo skupino pesmi, ki jim je dal dokončni naslov »Med ostrnicami«, je poslal Ocvirku sredi decembra, izšla je pa v prvi številki »Ljubljanskega zvona« 1934. V marcu je zasnoval že drugo skupino, med drugim Vidmarju namenjeno pesem »V posodi teloh, brin . . .«; to skupino je prinesla aprilska številka revije. Medtem pa je snoval že tudi tretjo skupino pesmi, najglobljih in najbolj zahtevnih; izšla je v novembrski številki »Zvona« 1934.

Župančič je ustvarjal po lastnih izjavah v pismih ženi po jasno določenem tematskem načrtu ter z velikimi pričakovanji, slastjo, uspehom in zadoščenjem. Pesmi v reviji razodevajo pretehtano kompozicijo: v prvi skupini prevladuje domovinsko čustvo, druga govori o razmerju do kritike in o nuji ustvarjanja, v tretji so premišljujoče, filozofske in religiozne pesmi. V primerjavi z Župančičevo liriko pred 1920. letom je v tem ciklu čutiti večjo izpovednost in intimnost brez odvečnega zanosa, preprosto fin slog brez artizmov in vizij, kitično obliko v resnobnih enajstercih, nekakšno vračanje h klasiki in Prešernu. Ciklus je v javnosti zbudil prijetno presenečenje zaradi avtorjevega nastopa po dolgotrajnem molku in obenem véliko pričakovanje novega mojstrskega obdobja v njegovem ustvarjanju.

V »Zvonu« priobčene pesmi pa je Župančič za dogovorjeno zbirko širil še z drugimi. Po snovi je ena ljubezenska, izpoveduje hrepenenje po ženi, druge so premišljujoče filozofske in težijo za človekovo skladnostjo z vesoljem, spet druge so domovinske in prikazujejo nasprotje med fevdalnim Hallersteinom in slovensko zemljo, končno imamo skupino epigramov zoper ljubljanske nasprotnike. Slog in oblika pesmi sta seveda enaka kot v objavljenih. Teh neobjavljenih pesmi se je nabralo zajeten sveženj v rokopisih s številnimi popravki, črtami in variantami; vendar je Župančič precejšen del pesmi že pripravil v dokončnem čistopisu za tisk, nekaterim pa je z zapisom druge za drugo celó določil zaporedje za zbirko. »Tiskovna zadruga« je po uredniku »Zvona« pesniku sporočila, da je pripravljena izdati zbirko (urednik se je s pesnikom sestal na Bledu); Župančič je ponudbo sprejel s pogojem, da mu založnica hkrati izda prevode treh Shakespearovih dram; v to pa »Tiskovna zadruga« ni privolila, češ da se odrska dela slabo prodajajo. S tem je bila za vselej zamujena enkratna priložnost, da bi pesnik nekatere pesmi do kraja dognal, ustvaril morda še katero novo, uredil zbirko — za redakcijo namreč ni zapustil nobenega natančnega in dokončnega načrta.

Drugi obširnejši, čeprav še vedno delni natis, so obravnavane pesmi doživele v zbirki »Zimzelen pod snegom« leta 1945. Kakor je znano, so njeno jedro motivi iz let sovražne okupacije oziroma osvobodilnega boja. Ciklus »Med ostrnicami« je avtor uvrstil v razdelek »Orumeneli listi«, ki vsebuje še druge pred vojno nastale pesmi. Tokrat je dve pesmi iz revije izpustil, dodal pa dve novi, poleg tega je precéj spremenil zaporedje pesmi, tako da si téme sledijo takole: želja po ponovnem ustvarjanju; občutje minevanja; ljubezensko hrepenenje; strasti, bolečine in krivda v naših odnosih; nasprotovanje zgolj razumskemu dokazovanju Boga; poslanica kritiku; radost nad življenjem; navezanost na zemljo in domovino.

V celoti je pesmi, kolikor jih je Župančič napisal, objavil urednik Dušan Pirjevec v III. knjigi Zbranega dela leta 1959. Ker pa gre tu za znanstveno kritično izdajo, so pesmi porazdeljene ločeno na ciklus v »Zimzelenu«, na nezbrane in na neobjavljene pesmi ter na odlomke. Takšna ureditev seveda docela ustreza načelom znanstvenih izdaj, v poprečnem ljubitelju našega leposlovja pa zapušča vtis popolne razbitosti. Urednik bi bil po naši sodbi moral najprej v celoti ponatisniti ciklus, kakor je izšel v »Ljubljanskem zvonu«, da bi bralec spoznal tudi pesnikovo prvotno ureditev.

Ker je večina pesmi za nameravano zbirko izredno globokih in občutenih ali zbadljivo duhovitih, a tudi oblikovno izrazno mojstrskih, se je piscu tega članka zdelo primerno, da v počastitev stoletnice pesnikovega rojstva 1978 pripravi novo, četrto izdajo, ki je z odbranimi pesnikovimi risbami, z obširno spremno besedo in potrebnimi opombami ter v opremi pesnikovega sina arh. Marka izšla pri Slovenski matici. V to izdajo je pritegnil prav vse objavljene in ohranjene pesmi, kolikor jih je Župančiču nastalo v Koči vasi. Najhujši problem, ki se je postavil predenj, je bila ureditev, kompozicija zbirke. Odločil se je za razporeditev, kakor jo je Župančič nakazal v »Zimzelenu«, saj je bila to njegova druga in zadnja razporeditev. Zato je vsaki tematski skupini v »Zimzelenu« objavljenih pesmi dodajal vsebinsko sorodne in ustrezne neobjavljene pesmi. Mimo Župančičeve zamisli v »Zimzelenu« pa je na začetek, kakor je

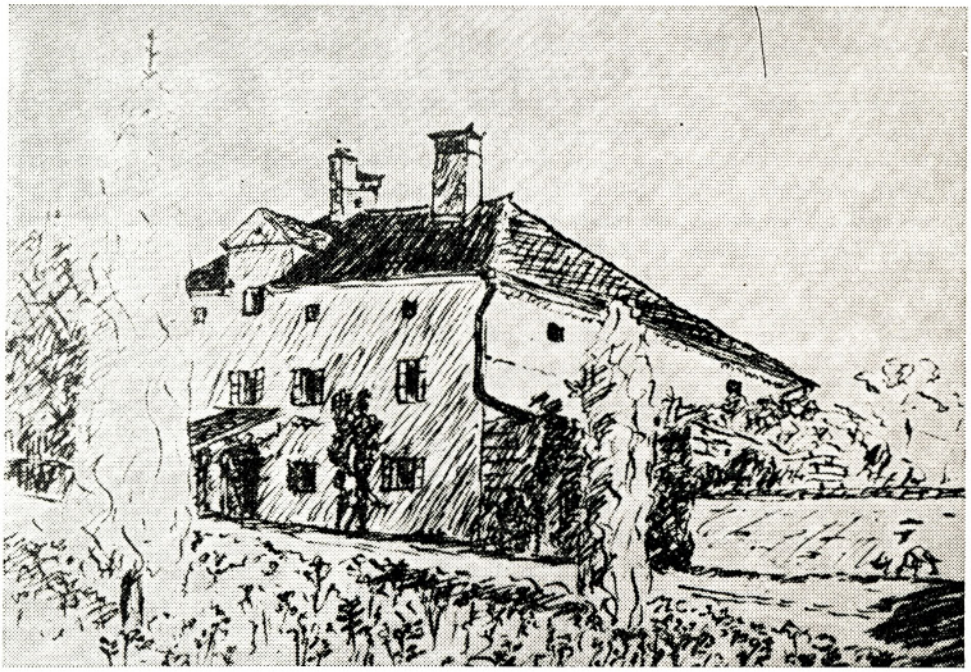

Grad Koča vas

bila že v »Zvonu«, postavil pesem »Čakaj, šofer . . .«, ki slika pesnikov prihod v Loško dolino, zbirko pa je sklenil s kratko »A zdaj se mi je pomračilo lice«, ki jo je pesnik ob slovesu od Koče vasi vpisal v tamkajšnjo spominsko knjigo.

V zbirki »Med ostrnicami« prevladujeta dve avtorjevi temeljni razmerji do življenja: intimno izpovedno in satirično polemično. Na področje prvega spadajo pesnikovo zavzeto iskanje izgubljene pesmi, nekdanje zveste spremljevalke v življenju — občutje bežnosti in minljivosti v človeku in naravi — hrepenenje iz samote po oddaljeni ženi — spoznanje ljubezni kot spleta strasti, bolečine in krivde — dinamika veličastnega vesolja in človekove težnje v njem — pesnikovo intuitivno, neposredno in bistveno doživljanje Boga — naš boj za notranjo harmonijo in smisel v življenju — radost nad tem življenjem kljub drugačnim doživetjem — pesnikova navezanost na zemljo, ljudstvo in domovino. Na področje drugega, zbadljivo odklanjajočega razmerja pa spadajo avtorjevo nasprotovanje racionalističnemu, zgolj razumskemu gledanju v filozofiji — opozorilo kritiku, naj bo do umetnine spoštljiv — zavračanje nemške fevdalne nadutosti na slovenskih tleh — označevanje hrupnih, ošabnih, krivičnih in nehvaležnih ljubljanskih nasprotnikov. Ker so pesmi vezane na določeno pokrajino in konkretne ljudi ter nedavne kulturnopolitične spore, bi jim upravičeno šel tudi prvotni naslov »Loški dnevnik«. Z dokončnim naslovom »Med ostrnicami« pa je hotel avtor poudariti predvsem prvo, intimno izpovedno razsežnost zbirke, njeno globlje in nadčasovno miselno jedro.

Pri tem ima v zbirki posebno pomembno vlogo narava s svojimi stvarmi in pojavi. V pesmih se srečujemo z občutljivim telohom in bodečim brinjem, z vrstami bogatih in ponosnih ostrnic ter z dišečimi travnimi bilkami, ki te zmorejo privezati na zemljo, z mogočnim Snežnikom, lagodno zleknjenim nad Loško dolino, z nenehno in skrivnostno se pretakajočimi podzemskimi vodami okrog Golobíne. Pesnik je s to naravo tesno spojen, stvari v njej pooseblja in se z njimi pogovarja, narava Loške doline mu neopazno prehaja v véliki šumeči in žareči kozmos, vesolje, zato mu ne daje le mehkih pokrajinskih impresij, temveč mu tudi sooblikuje življenjsko filozofijo. Takšna vsestranska vloga narave je pri liriku, ki je malone vse življenje izpovedoval panteistični pogled na svet, tj. enačil naravo in božanstvo, docela razumljiva in prepričljiva. Ta njegov svetovni nazor poleg žive narave in veličastnega kozmosa vključuje v svoj sestav tudi žive in mrtve in še nerojene ljudi, tudi z njimi se Župančič pomenkuje.

Za slog te zbirke so značilni izbran besednjak — vanj spadajo tudi izrazi, ki jih je v našo liriko vnesel prav Župančič, npr. »soj« od »sijati« — izvirna, pretanjena in čarobna metaforika, a tudi nazorna ljudska rekla. Resnobno razmišljajočemu značaju »Ostrnic« ustreza tudi forma: z izjemo treh imajo vse pesmi štirivrstične kitice, verz je nadštevilni peterostopični jamb; pri Župančiču seveda ta verz ni metrično tog, temveč ritmično sproščen. Rime so največ oklepajoče, a tudi prestopne, manj zaporedne, dostikrat v isti pesmi pomešane; akustično so vselej ubrane, za oko pa neredko zelo nenavadne. Dokaj pogostni

so v »Ostrnicah« enjambementi, vsebinski prehodi iz verza v verz, ki soustvarjajo intimno tišino njih osebnih izpovedi.

Za tiste, ki nimajo Matičine izdaje »Ostrnic«*, naj navedemo in na kratko označimo nekaj izbranih pesmi. Med osrednje in najgloblje spada pesem »V tišino«, zato jo moramo navesti prvo. Župančič zahteva zase popolno tišino, da se lahko posvetuje z mrtvimi prijatelji, s Kettejem in Murnom, s katerima je začel ustvarjati. Potrebuje tudi popolne samote, da se more strniti z vesoljem in mu prisluhniti ter v njem spet najti svojo pesem, brez katere ne more živeti in jo je izgubil na tlaki in v hrupu javnega delovanja.

V TIŠINO

Nikar ne ženi zdaj krog mene hrupa,
ko se razgrebam prav do globočin;
ne drezaj mi sedaj v pogovor z njimi,
ki smo po dolgem času zopet skupaj.

Jaz pogovarjam z nemimi se brati,
in to je tih pogovor, tako tih,
da slišim žilo, ki mi tkè na vrati,
in bi ga zmotil najbolj rahel dih.

Z njimi se pogovarjam, ki so v jami,
posvétujem se z njimi, ki jih ni še:
naša beseda teče tiše in tiše —
ko v svetlem snu — nikar me zdaj ne drami.

Meni je treba vélike tišine,
toliko let me je ovijal hrum,
od njega me boli srcé in um
in v njem mi preglušena duša gine.

Meni je treba vélike samote;
skloniti moram se čez skrajni rob,
kjer ni več zvokov, kjer ni več podob,
zapreti oči in razprostreti rôke:

vso školjko, ki jo oklepa Rimska cesta,
si moram zdaj pritisniti na úho,
tišino preiskati s tenkim sluhom,
da zasledim te, jasna, čista, zvesta.

In če nebeška znamenja so mreže,
ki vanje je najmanjši šum ujet,
in je šele za njimi tihi svet,
kjer bivaš ti, me tokraj nič ne veže.

Ti, ki sem te v mladosti srčno ljubil
in si mi v bojih stala vseh ob strani,
v slovenstva trdi tlaki sem te izgubil —
ktera najtišja te samota hrani?

Ti, ki ne dihaš, ako ne v svobodi,
ti, ki brez tebe zame ni življenja,
spomni se bolečin in hrepenenja,
podaj mi roko, pesem, ti me vodi.

V neki pesmi poet opazuje oblake enodnevnic nad potokom Obrhom: gleda jih, kako uživajo slasti življenja in so obenem že zaznamovane za smrt. Miselno in slogovno značilen in enkraten je verz: »glej, rojstvo — smrt, en pomišljaj je vmes.« Tudi človeško življenje se Župančiču ob koncu pesmi zazdi po obsegu podobno življenju teh žuželk: nekaj kratkih tednov, pravzaprav — en sam dan živimo.

* Še vedno jo je moč naročiti pri založnici Slovenski matici v Ljubljani, Trg osvoboditve 7 (op. ur.)

ENODNEVNICE
Med enodnevnic pali smo oblak:
povsod, od belih mlinov, sivih žag
se zbirajo na kratek, kratek ples:
glej, rojstvo — smrt, en pomišljaj je vmes.

En pomišljaj samó, ena minuta,
da naglo vzklije cvet opojne nade,
ljubezni, bolečine in naslade;
en pomišljaj — čaroba je osuta.

V nebo so se vzvijale kot kadilo
za enodneven dar življenju užgan;
in mi? Izteka tednov se število,
gledam nazaj — in vse je kot en dan.

Župančič pa ne bi bil Župančič, če kljub temu ne bi bil življenjski optimist, kakor je bil domala vse življenje, predvsem od svoje druge knjige »Čez plan« (1904). V pesmi »Vesela voda« nekdo sprašuje Obrh, kako more biti tako sproščen in razigran, ko vendar ve, da ga bo kmalu pogoltnilo žrelo Golobíne. Voda mu odgovarja, da se ne zmeni za požiralnik in da je hvaležna za vsak trenutek sonca in svobode, saj se je pred prihodom na svetlo tako dolgo mučila pod zemljo.

VESELA VODA
Vesela voda goni žage, mline,
poljublja v senci vrbe, v soncu seva,
raja čez jez, po kamenju prepeva —
mar ni si v svesti žrela Golobíne? —

Ko bi ti vedel, kod se voda muči,
po kakih temnih rupah se pretaka,
kako pred rojstvom hrepeni in čaka,
ko v mraku sanja, poje si o luči,

ko bi spoznal strahoto spodnje ječe,
vsak hip pod soncem bil ti zlat bi dar,
kot jaz ne vedel bi si kam od sreče
in Golobin ti ne bilo bi mar!

V naslednji odbrani pesmi avtor opozarja gospodarico Koče vasi, po rodu Nemko, na zvesto četo ostrnic pred gradom ter na radodarna polja in travnike pred njim; zato naj ljubi to zemljo, ki noče nič slišati o nemštvu, ker je od nekdaj slovenska. Če sta prejšnji pesmi po svojem značaju premišljujoči, je ta torej domovinska. Gre pa kakor pri prejšnjih dveh za značilno pokrajinsko podobo iz Loške doline, vendar vedno z neko globljo idejo.

OSTRNICE PRED GRADOM
Srečna gospa! Postavljena v špalir
stoji pred vašo hišo častna četa,
z bogastvom kakor z zadnjo zarjo odeta,
prisega vam zvestobo, čuva mir.

Poglejte, kaj za trud vam zemlja vrača!
Te vaše njive, košenice, loke
v zlato so pretočile svoje soke:
spoštujte jih, ljubite tla domača.

Zakaj sinoč sem čul skrivnosten glas,
mrmranje s polj pred hišo, čudne klice,
kot nekaj sklepale bi ostrnice:
»Me nismo Hallerstein, smo Koča vas!«

Pesnik je na »sončnem hribu«, najbrž na pobočju Racne gore, nabral šopek teloha in brinja, ga postavil v posodo, vazo in ga risal. Na videz mrtve stvari so spregovorile; posoda, cvetje in grmič so dejali, da mora človek z njimi ravnati spoštljivo, sicer se bodo razbili, bodo oveneli in ga ranili. Pesnik sporoča to njihovo opozorilo in obenem pošilja svojo risbo Josipu Vidmarju »v spomin in opomin«.

»V posodi teloh, brin . . .«

KRITIKU
V posodi teloh, brin s sončnega hriba . . .
Narišem vas, vi nežni, čili brsti!
In ko oko mi njih skrivnosti ugiba,
takole se mi oglasé po vrsti:

»Če me prevračaš, me lahko razbiješ,
vsebino vso razsuješ in razliješ.« —
»Ne tikaj se me, da mi dih ohraniš.« —
»Nisem srdit, a glej, da se ne raniš!«

Tako so rekli vaza, teloh, brin,
in jaz sem si besede njih zapisal,
lepo, kar meni môči, jih narisal,
tu nate jih v spomin in opomin.

Ko je objavil esej »Adamič in slovenstvo«, so Župančiču nekateri nasprotniki med kulturnimi delavci odrekli slovenstvo in ga razglasili za odtujenega kozmopolita. Pesnik pa je v Loški dolini vedno jasneje čutil, kako je brez velikih besed in širokih kretenj z drobnimi, nevidnimi vezmi pripet na domačo zemljo in ljudi.

BILČICA
Jaz z bilko sem pripet na tla domača;
kaj neki me ta modrijan uči!
Naj svet se s tabo vred še bolj prevrača,
ta moja drobna bilčica drži.

Pesnikovo slovo od Loške doline najbrž ni bilo lahko. Saj mu je dala vse, kar mu je mogla: s svojo naravo in ljudmi mu je vrnila notranji mir, okrepila zrahljano zdravje in ga po dolgi dobi molka spet ustvarjalno navdihnila. Ko je vpisoval v eno od spominskih knjig v Koči vasi kratko pesem v slovo, ga je obhajalo resnično domotožje po teh lepih krajih:

A zdaj se mi je pomračilo lice —
Snežnik, kdaj spet boš gledal mi v pisanje?
Kdaj, lipa, spet šumela v moje sanje?
Se kdaj med vas še vrnem, ostrnice?

Krajina z ostrnicami

Zgrešena je površna in splošna sodba, češ da Župančič med »Ostrnicami« v »Zvonu« (1934) in med »Zimzelenom pod snegom« (1945) ni ničesar ustvaril, da med ciklom in zbirko zija praznina, mrtvilo. Narobe, za Župančiča se je po trinajstletnem premoru, ki so ga narekovale opisane neugodne življenjske okoliščine, prav v Loški dolini začelo novo ustvarjalno obdobje, ki je trajalo tja do njegove smrti. V tem času so nastajale objavljene in neobjavljene »Ostrnice«, pretežno nepriobčene ljubezenske, posvečene ženi Ani, predvojne in partizanske pesmi za »Zimzelen« s predznakom časa in aktualnosti ter vrsta priložnostnih pesmi in posvetil, objavljenih le v manjši meri v »Zimzelenu«. Če bi vse v teh letih nastale pesmi časovno razvrstili, bi ugotovili, da imamo opraviti z obdobjem strnjenega ustvarjanja. Seveda so med temi pesmimi tudi manj ali malo pomembne, nastale na prošnjo neredko nadležnih lastnikov spominskih knjig ali pa v zvezi z dnevnimi političnimi dogodki in potrebami. Veliki večini pesmi pa moramo priznati nesporno in trajno vrednost.

Ob koncu tega članka pa bi rad na nekaj opozoril in nekaj predlagal. Véliki Župančič je s svojo daljšo navzočnostjo posvetil razne kraje v tujini (Dunaj, Gradec, Pariz, Bregenz) in v domovini (Vinica, Dragatuš, Novo mesto, Ljubljana, Bled, Kamnik, Rab, Loška dolina). V skoraj vseh teh krajih ali pa v spominu nanje je tudi ustvaril svoje umetnine in mojstrovine. Ali ne bi bilo lepo in spodobno, da bi se prebivalci Loške doline oziroma cerkniška kulturna skupnost poetu primerno oddolžili? Posebno, ker se precéj bliža petdesetletnica njegovega bivanja v Loški dolini (1983/84).

V mislih imam dostojno obnovo in ureditev Župančičeve sobe v prvem nadstropju gradu Koča vas. Ko bi jo postavili, kolikor se dá, v prejšnje stanje, morda celó s kakim primerkom izvirnega pohištva, bi jo opremili z ležečimi vitrinami in visečimi panoji. V vitrine bi prišli faksimili iz svežnja rokopisov za »Ostrnice« in kakega pisma ženi ter izvodi »Ljubljanskega zvona« 1934, »Zimzelena pod snegom«, Zbranega dela III in Matične izdaje »Ostrnic« ter seveda reprodukcije pesnikovih risb iz Loške doline in tudi kak barvni posnetek ženinih akvarelov. Na panojih pa bi se razvrstile razne krajevne in osebne fotografije iz tistih let v povečanem formatu, kolikor so bile posnete in so ohranjene: podobe gradu in okolice, nekaterih hiš v Márkovcu, pesnika in žene, Grete Schollmeyer, Josipa Vidmarja, Ipavčeve mame, mladih Belmalnarjev, morda drugih gostov in uslužbencev gradu.

Menim, da moramo skrbeti ne le za razvoj gospodarstva in dvig življenjske ravni, temveč tudi za kulturo. Tudi v časih, ki nam finančno niso naklonjeni. Če hočemo pred zgodovino obveljati za kulturen narod.

Marička Žnidaršič
61000 Ljubljana, Puharjeva 5

TROJE SREČANJ Z ŽUPANČIČEM

Prav za prav sem se srečala z njim že v zgodnjih otroških letih — z njegovimi deli, ki so bila raztresena po šolskih čitankah in mladinskih listih. Čestokrat sem brskala po teh listih, da bi našla njegovo podobo, da bi si jo tako za vselej vtisnila v spomin.

Ko sem hodila v četrti razred osnovne šole, je prinesel Ipavčev France, ki je bil moj sošolec, neko jutro Župančičevo sliko in pesem »Ob Kvarneru«. Po razredu je završalo, ko je v dopoldanskem odmoru stopil na klop. France je vselej, kadar je vedel kakšno važno novico, pa je hotel, da jo ves razred izve, stopil na klop in tam govoril. To pot je iz žepa potegnil zmečkan in zamazan šolski zvezek, v katerem je bila s svinčnikom in z nerodnimi, trdimi črkami prepisana Župančičeva pesem.

»Zdaj pa poslušajte, take pesmi še niste slišali nikoli. Ampak to vam povem, kdor me bo izdal kaplanu, jih bo dobil z leskovko, da si me bo za vselej zapomnil!«

Francetov glas je bil grozeč in ni obetal nič dobrega. V razredu je polagoma nastala tišina in France je bral počasi in previdno, da se mu ne bi kje zataknilo. V Vipavi se je moral učiti italijanščine, zato se mu je pri slovenščini kdaj pa kdaj za hipec zataknilo. To pot je bral gladko, kakor da je stal pred nadzornikom, za katerega se je France vsakokrat temeljito pripravil.

Na vrhu klanca križ je stal,
a doli za njim, kot spreminjast opál
je stalo morjé . . . in tebi, morjé,
sem odkril se jaz!

Trideset drobnih, nemirnih teles je obstalo kakor kipi, in roke, ki so se že dvigale, da bodo nesle k ustom kos črnega soržičnega kruha, so zdaj omahnile počasi druga za drugo. Šestdeset oči je začudeno strmelo v Franceta, ki se je zdel na klopi s papirjem pred sabo, v katerega je napeto strmel, še bolj trd, še bolj odločen. Trideset ust je komaj slišno ponavljalo za njim besede:

»Ti morjé, si vse lepše, kot sveti križ!«

France je končal. Nihče ni ničesar pripomnil. Pred njim smo vselej imeli nekak čuden strah, in če je rekel: »Da mi nihče ne zine besede —«, smo molčali kot grob. Njegova beseda je mnogokrat zalegla več kot beseda učitelja. Zdaj je privlekel iz žepa še sliko, ki jo je izrezal iz nekega časopisa, in povedal: »Tale je napisal pesem. Oton Župančič je to!«

Ko je stopil učitelj v razred, smo bili vsi nekako zmedeni, na naših obrazih je bral, da se je med nami zgodilo nekaj nenavadnega. »Le kaj ste spet imeli?« je povprašal in nas gledal ostro v oči vsakega posebej, kot da je hotel iz njih razbrati to, kar smo mu zamolčali. Zvezek pa je med tem romal pod klopmi iz roke v roko, zakaj vsi smo se bali, da ga učitelj ne bi dobil pri Francetu. Ko je prišel do mene, je romal v mojo platneno torbo — komaj pred dobrim tednom mi jo je bila sešila mama — in zaradi lepo vezenih živo rdečih nageljnov sem bila močno ponosna nanjo. Zdaj sem bila nanjo dvakrat ponosna. Nihče ni imel take torbe z rožami in nihče ni imel v njej take lepe pesmi. Naslednje jutro sem imela pesem trikrat prepisano. En izvod je bil moj, drugega sem potisnila Zdravku v žep, tretjega pa Ivanki, da bi pesem razširila med deklicami. Po treh dneh smo imeli vsak svojo pesem in polovica razreda jo je že znala na pamet. — Kaplan je zadevo kaj hitro izvohal, saj je imel ogleduhe vsepovsod. Ob koncu šolskega leta sva midva s Francetom dobila trojko. France, ker je pesem prinesel, jaz pa, ker sem jo med učenci razširila. Pa to še ni bilo vse. Ta nesrečna trojka mi je delala težave tudi doma in mama me je zaradi nje pošteno pretepla.

Župančiča in njegove pesmi pa nisem mogla pozabiti. Ko sem se po nekaj letih srečala z njegovimi »Samogovori« in »Čašo opojnosti«, mi je bilo prijetno

v srcu ob spominu na dogodek iz šolskih let. Zdaj ni bilo nikogar več, ki bi mi branil prebirati Župančiča. Kaplanova trojka je bila že davno pozabljena. Kaplan mi ni mogel več škoditi in njegove pridige niso več segale v moj svet. Župančič pa je v mojem svetu ostal. Slikovite podobe iz »Čaše opojnosti« so se vrstile pred mano druga za drugo in »Zarje Vidove« so me spremljale v zimi in letu na sprehodih po notranjskih gmajnah in pri vsakodnevnem delu.

Njegove knjige, ki sem jih jemala iz Delavske knjižnice, so postajale vedno bolj oguljene in zamazane, saj so neprestano romale iz roke v roko in so šle v nekaj letih skozi stotine in tisoče rok, vsaka njegova pesem je šla skozi stotine in tisoče src. Dolina pod Snežnikom je poznala Župančiča že davno prej, preden se je naselil v njej, in ko je prišel, ga je sprejela kot starega zvestega prijatelja-pevca. »Premirna Koča vas« je postala njegov drugi dom. Leto za letom je preživljal tu počitnice in v mogočno pesem notranjskih gozdov ter v pritajeno šumljanje kristalno čistega Obrha se je vpletla njegova blesteča in vendar toplo občutena pesem. Stoletne lipe pred gradom Hallerstein, na katerih so včasih obešali uporne notranjske bajtarje, so zdaj na skrivaj prisluškovale svobodni Župančičevi pesmi:

Oholi Hallerstein!
Minoli Hallerstein!
Nikoli Hallerstein!
Upiraj se, ne upiraj,
po naši volji včeraj
in danes, jutri, zmeraj
vseskozi Koča vas.

Snežnik ga je gledal skozi okno, ko mu je pero lahko drselo po papirju in se na tihem čudil razgibanemu ritmu in lahkotnemu izrazu v teh njegovih pesmih. Župančič se je čestokrat pogovarjal z njim.

Snežnik skoz okno gleda me ves čas,
kako pero mi teče po papirju.
»Minljivi smo, drobní proti vsemirju,
to tvoje črkanje, in ti, in jaz . . .«

Zbirko Župančičevih pesmi, ki naj bi nosila naslov »Med ostrnicami« in je bila že pred vojno napovedana, smo Notranjci nestrpno pričakovali. Vojna pa je preprečila izid te zbirke in šele v novi, svobodni domovini je izšel del teh notranjskih pesmi v zbirki »Zimzelen pod snegom«.

Živo se spominjam prvega resničnega srečanja z Župančičem. V avgustu je bilo in kljub temu da je Loška dolina ob vznožju Snežnika, ki je znan po svojem večnem snegu, je bilo to poletje izredno vroče. Obrh je bil tisto nedeljo poln mladih kopalcev in vse tam od Koče vasi pa do Pudoba in Nadleska si srečaval skupine razigranih obrazov. Tudi mene je voda zvabila in krenila sem po lepi poti od Starega trga preko polja k Obrhu. Dan je bil čudovito lep in nebo nad Snežnikom tako čisto, svetlo modro, kakor oko plavolasega otroka, v zraku pa je pelo s stoterimi različnimi glasovi. Tako poje vsako leto v poletnih mesecih menda samo na Krasu in Notranjskem in ljudje pravijo — leto poje.

Za trenutek sem se ustavila in opazovala Snežnik, ki se je brezskrbno kopal v srebrnih valovih Obrha. Tedaj se je med leskami prikazala bela postava, ki je stopila počasi po mehki poljski poti proti Staremu trgu. Bil je Župančič. Oblečen je bil v belo platneno obleko, tako si ga lahko že oddaleč zagledal. Po raznih slikah, ki sem se z njimi srečevala v naših listih, sem ga na mah spoznala. Pozdravila sem ga in pri tem močno zardela. Od prijetnega razburjenja mi je vsa kri iz nog šinila preko telesa v lice, ki je gorelo kot makov cvet. Ko je Župančič videl mojo zadrego, se je rahlo nasmehnil in me morda prav zaradi tega še pozorneje pogledal.

Drugič sem ga srečala v znani Ipavčevi gostilni v Markovcu. Pod noč smo se vračali iz lazov nad Knežjo njivo, kjer smo sušili seno, in mimogrede smo krenili k Ipavčevim, da bi si kosci utešili žejo. V levem kotu sobe je med delavci iz Žagarjeve tovarne sedel Župančič in se preprosto pomenkoval z njimi bog si ga vedi o čem. Janez je budno pazil na vsako njegovo besedo in France je imel vedno pripravljenih že vnaprej celo vrsto vprašanj. Župančič je odgovarjal preprosto in domače, da so ga vsi razumeli. V tej gostilni si ga takole pod noč našel skoraj slednji večer. Vedno je sedel tam v kotu, obkrožen od delavcev, skromen, preprost, kakor oni sami. Med narodnoosvobodilno vojno so bili prav ti delavci, ti skromni Župančičevi znanci, največji junaki.

Mnogi so padli že leta 1942. — Ipavčev Ludvik, Petruščkov Jernej in še številni drugi, ki jim imena ne vem. Janez s Knežje njive, ki je tudi pripadal Župančičevi druščini, pa je njegovo pesem in slednjo njegovo besedo ponesel daleč preko meje v Francijo. Predlanskim se je vrnil v domovino, ki je spet svobodna, in z veseljem mi je pripovedoval, kako je čestokrat po končanem delu vzel v roke Župančičeve »Samogovore« in bral na glas pesem za pesmijo. Čestokrat se je zgodilo, da so tovariši zahtevali ponovitev te ali one pesmi. To je bila njihova večerna molitev.

Pa ne samo v Francijo, tudi v Ameriko, Egipt in daljno Avstralijo so nesli naši ljudje Župančičevo pesem in Župančičevo besedo, ki jim je padla v srce morda prav tam v Ipavčevi gostilni. Danes te gostilne ni več. Hiša je požgana in gospodarja so ubili italijanski črnosrajčniki. Od vsega so ostali le goli zidovi; ko bi znali govoriti ti trdi mrzli kamni, bi nam poleg grozot, ki so jih preživeli v zadnjih letih, povedali tudi povest, resnično povest o velikem pevcu Otonu Župančiču, ki je vzljubil trde, uporne Notranjce, vzljubil skopo notranjsko zemljo s samotnimi bori, brinjem in ostrnicami.

Tretjič sem se srečala z njim lansko leto v njegovem stanovanju, kjer sem ga obiskala kot novinarka in ga prosila za nekaj lastnoročno pisanih besed, ki jih je prinesel naš list ob njegovi sedemdesetletnici. To pot nisem zardela niti takrat, ko mi je prijazno ponudil prostor v naslonjaču zraven sebe, niti takrat, ko sem po stari belokranjski navadi trčila z njim in izpraznila kozarček žganja do dna. Srce je nemo govorilo: na njegovo zdravje, na njegovo srečo, na njegovo dolgoletno veliko delo!

Ko sem ga spomnila na dolino pod Snežnikom, se je ves razvnel. Čudovita mirnost Koče vasi, sprehodi po gmajnah, ki so na jesen kakor z zlatom oblite, izleti v Križno jamo, Loški potok ali na Snežnik, delavci iz Žagarjeve tovarne, trdi in uporni, vse to mu je bilo drago že prej in mu je bilo po prestanih vojnih grozotah drago še bolj. Na Snežnik ni pozabil nikoli. Kako bi pozabil, saj je v bolnici pod Snežnikom obvezovala in zdravila ranjene partizane njegova hčerka Jasna.

»Da, mimo trpljenja in tisočerih borb je slednjič tudi Notranjska dočakala veliki in lepi dan svobode!« Tako je pripovedoval pesnik in že je sedal za pisalno mizo, da bo ob svoji sedemdesetletnici poslal borbeni pozdrav delavcem in delavkam po tovarnah in gradbiščih, mladini, ki je zgradila progo, in vsem, ki delajo v naši petletki.

»Preden bom umrl, bom šel še enkrat pozdravit Notranjsko in Snežnik. Takrat bom obiskal tudi vaš dom in vas, če boste doma!« S temi besedami sva se poslovila — poslovila za vselej. Jaz sem se spet vrnila v dolino pod Snežnik — Župančič se ni vrnil nikoli več. Smrt mu je prekrižala načrt. Zgodaj, prezgodaj je prišla, prezgodaj zanj, ki mu je s silo iztrgala pero iz rok, in prezgodaj za nas, ki žalostni gledamo v bodočnost in se vprašujemo: Kdo bo stopil na to veliko pot, ki jo je začrtal On — na pot slovenske pesmi — in jo nadaljeval tako, kot jo je začel On? —

Tako rad se je včasih na tihem pogovarjal s Snežnikom, morda se bo zdaj v toplih poletnih jutrih in v dolgih poznojesenskih večerih pogovarjal Snežnik z njim, da mu ne bo dolgčas, ko bo ležal na samotnem ljubljanskem pokopališču. In naša srca se bodo pogovarjala z njim. — Tisoče in tisoče src, ki jih je razvnel plamen njegove pesmi. Njegova blesteča beseda bo sijala v nas kakor julijsko sonce in nikoli, nikoli ne bo ugasnila.

(Ponatis iz Novih obzorij II/1949, št. 7—8, str. 310—313)

KULTURNIŠKA SKUPINA 14. DIVIZIJE NOV IN POS MED PREBIVALCI NOTRANJSKE

Marta Paulin-Brina
61000 Ljubljana, Kidričeva 5

Notranjska je bila v letu 1943 vojaško operativno področje 14. divizije. Kot so mnoge enote v partizanski vojski imele svoje kulturniške skupine, tako je tudi Štirinajsta imela svojo. Vendar je bila ta skupina precej izjemna. Medtem ko so po četah in brigadah pripravljali kulturniške nastope večidel borci sami — bodisi da je kateri izmed njih znal povedati kakšno pesem, morda jo je celo sam sestavil, ali je znal pripovedovati soborcem zgodbe in dogodke iz svojega partizanskega življenja, bodisi da so skupaj zapeli — so sestavljali kulturniško skupino 14. divizije mladi ljudje, ki so se bili že pred NOB odločili za umetniško življenjsko pot in so jo vsak po svojih sposobnostih skušali izpovedovati tudi med ljudmi v osvobodilnem boju. Predvsem je bilo pomembno, da je bil med nami Kajuh, ki je znal z lastnimi pesmimi izpovedati vse tisto, kar smo vsi čutili, kar je bilo nam vsem sveto. Vse nas je navdajala želja, da bi svobodno živeli na domači zemlji. Kajuhove pesmi so nas vznemirjale dan za dnem, kjerkoli jih je govoril po vaseh v Cerkniški in Loški dolini. Spoznali smo v njih prepričljivost, moč in trdno vero v zmago.

Kulturniška skupina 14. divizije poje v zboru z internirankami z Raba ob ustanovitvi rabske brigade na Mašunu 24. septembra 1943. Na harmoniko igra Janez Lavrič iz Cerknice, na njegovi desni Karel Destovnik-Kajuh

Prav tako je Sveto Marolt-Špik usmeril svoje ustvarjalne sposobnosti v glasbo in komponiranje. S Kajuhom sta bila povezana v Ljubljani v Osvobodilni fronti in postala prijatelja. Tako je Marolt že takrat uglasbil nekaj Kajuhovih pesmi.

Janez Weiss-Belač, Ljubljančan, je absolviral v Zagrebu umetniško akademijo in postal kipar. O njegovem ustvarjalnem delu nam pripovedujejo številni kipci in skice, ki jih je izdelal v kamnoseški delavnici.

Plesalka Marta Paulin-Brina je imela konec leta 1940 v ljubljanski operi samostojen plesni koncert.

In brez harmonike skupine skoraj ne bi moglo biti. Tako sta spremljala s harmoniko naše petje in ples Stanko Modec-Kostja, doma z Rakeka, partizan že od pomladi 1942, in Janez Lavrič iz Cerknice, oba dobra pevca in harmonikarja.

Ob prihodu internirancev iz bivšega italijanskega taborišča na Rabu in ob zaprisegi Rabske brigade na Mašunu se nam je pridružila še Vera Hreščak, Kajuhova sodelavka iz ilegalne Ljubljane. Diplomirala je na pravni fakulteti v Ljubljani, sicer pa je imela izrazit talent za petje in recitacijo, saj se je po vojni odločila za poklic dramske igralke.

Kulturniška skupina 14. divizije na Mašunu 24. septembra 1943. Od leve na desno: kurir Franc Vrbinc, Marta Paulin-Brina, Janez Weiss-Belač, Cerkničan Janez Lavrič, Sveto Marolt-Špik, Karel Destovnik-Kajuh

Kulturniška skupina oktobra 1943 pred Kozariščami v Loški dolini na poti na miting po notranjskih vaseh. Z leve: Brina, Ladislav Kiauta, Tamara, Kajuh, Stanko Modec-Kostja z Rakeka, Jože Lampret

V taki sestavi se je skupina gibala na območju bojnega delovanja 14. divizije in nastopala med 12. in 22. septembrom 1943 na Dolenjskem v Ribnici, Velikih Laščah, Kočevju, Grosupljem, nato pa v Cerknici, Begunjah, v Starem trgu, v Grahovem. Spominjam se našega sodelovanja 23. septembra na Knežji njivi, ob zaprisegi Loške brigade, ki je bila kasneje imenovana Bračičeva.

Naslednji, 24. september, je bil poseben dan. Ob Šercerjevi brigadi smo se srečali na Mašunu z interniranci iz italijanskega taborišča na Rabu. Slovesnost ob zaprisegi Rabske brigade je bila v travnati vrtači v navzočnosti poveljnika vse partizanske vojske Franca Rozmana-Staneta in poveljnika 14. divizije Mirka Bračiča. Kajuhove besede so bile tisti dan še posebno ognjevite, tako da so nas ogrele in smo se čutili po njih še bolj povezani, močni in nepremagljivi. Moj bojni ples so spremljali oboroženi partizani s ploskanjem in petjem.

Iz takratnih dni pregledujem danes fotografije in mislim ob njih na prijaznega, nasmejanega tovariša Jožeta Petka, fotoreporterja 14. divizije, njihovega avtorja. Umetnik-fotograf, neviden, a povsod navzoč, je z drobnim očesom svojega aparata ujel edinstvene podobe korakajočih brigad in navdušujočih partizanov. Tako nas je našlo njegovo oko na Mašunu pod košatim drevesom: Belač, Brina, Janez Lavrič, Špik, Kajuh. Naslednjega dne pa smo bili že med topničarji na Babnem polju. Nato se je kulturniška skupina nasta-

Kulturniki se vračajo z mitinga v grad Snežnik v Loški dolini (oktober 1943)

nila v gradu Snežniku in kasneje v opuščenem mlinu na Vrhniki pri Ložu pod Racno goro. Zaradi daljšega bivanja v tem koncu Loške doline se tudi podrobneje spominjam prijazne družine Zakrajškovih in njihovega gostoljubja. Od tod smo večer za večerom odhajali na partizanska zborovanja in na pogovore z ljudmi v Nadlesk, Pudob, Kozarišče, Iga vas, Babno polje, Prezid, Novo vas, Šmarato, Vrhniko, Podgoro, v Dane, Viševek. Obiskovali pa smo tudi borce naših brigad.

Povsod je Kajuh s svojo pesmijo bodril ljudi, jih tolažil in pozival v boj. K nam so prihajale notranjske žene v črnini, stiskale Kajuhu roko in želele imeti napisano pesem, ki jo je pravkar povedal in ki jih je ganila. V njegovih pesmih so našle podobo rodne zemlje.

V nočnih urah smo se vračali po temnih poteh, mimo požganih hiš do našega prenočišča. Takrat je nastala poslednja Kajuhova pesem »V slovenskih vaseh«, ki sem jo zapisala v svojo beležnico neposredno ob doživeti izpovedi. Sam Kajuh je ni nikoli zapisal.

Še smo nastopali po notranjskih naseljih: v Žerovnici, v Ložu, Podcerkvi, v Loškem potoku in Studencu na Blokah. Pogosto je odhajal z nami na mitinge tudi pisatelj Matevž Hace, Notranjec, takrat namestnik politkomisarja naše

Brina in Vera Hreščak s Frančiško Troha iz Babnega polja

Člani kulturniške skupine 14. divizije po mitingu v Prezidu v družbi domačink (3. oktober 1943)

Člani kulturniške skupine pred Zakrajškovo hišo v Vrhniki pri Ložu (18. oktober 1943)

Kajuhova pesem »V slovenskih vaseh« je nastala v začetku oktobra 1943, ko je kulturniška skupina bivala v Vrhniki pri Ložu in prirejala mitinge po notranjskih vaseh

Vsak večer z mrtvaškim prtom
hiše-okostnjake mrak pregrne,
vsak večer med razvaline črne
veter iz svobodnih gor zapiha
in med razvalinami takole vzdiha:

Vsak večer prihajam med požgane hiše,
kjer nekdaj na oknih
so rdeče pelargonije cvetele,
kjer pod oknom fant dekletu
kmečki nagelj je v lase pripenjal.

Zdaj je žalostno in pusto tod . . .

Fant, ki je dekleta z rožo bil okitil,
je obležal v hostah lansko zimo . . .
In dekle . . .?
V zaporih so umirala dekleta.

Kmalu vel bom po slovenski zemlji,
pel bom, vriskal od veselja,
in junaški partizan bo z nagljem
okrasil lase dekletu.
Vse drugače, lepše bo takrat na svetu.

Po mitingu v Prezidu: domači župnik Poš, Brina, Lampret (3. oktober 1943)

Vera Hreščak, Jože Petek, Marta Paulin-Brina in Janez Weiss-Belač v Mrzli jagi nad Juriščami med nemško ofenzivo (november 1943)

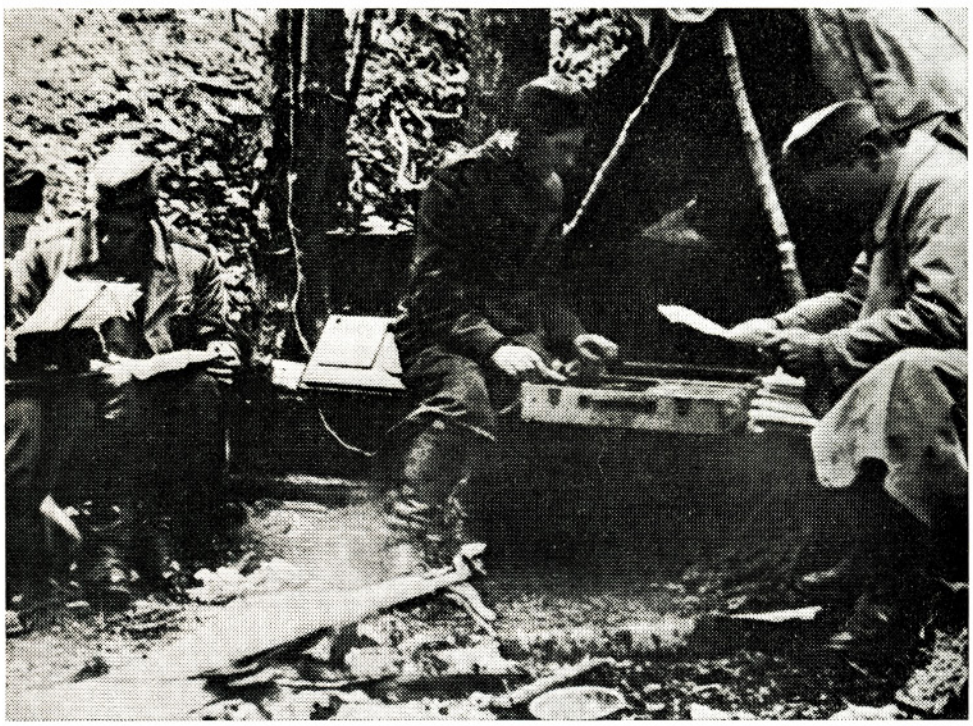

Razmnoževanje Kajuhove zbirke »Pesmi« 18. novembra 1943 pri Starih Ogenjcah

divizije. V domači govorici je ljudem razlagal politične dogodke doma in po svetu. Rad se je družil z našo skupino in se pogovarjal z nami o slovenski literaturi.

Tudi med nemško ofenzivo sredi prezgodnje zime v zasneženih gozdovih, na umiku in v boju s sovražnikom, vera v zmago ni usahnila. Kljub hudim razmeram smo imeli spodbudne mitinge za borce: 3. novembra na Petelinjeku nad Poljanami in 7. novembra v Mrzli jagi nad Juriščami, ko smo praznovali z recitacijami in petjem dan oktobrske revolucije. Z divizijo smo tedaj prehodili gozdove, bredli reko Pivko in prišli v brkinske vasi, pa spet čez Pivko v snežniške gozdove.

Posebno doživetje je bila za nas vse izdaja in tisk prve zbirke Kajuhovih pesmi. Tisti, ki so kraje poznali, pravijo, da je bilo to v Starih Ogenjcah. V upanju, da so tam drvarske barake in da bomo imeli streho nad glavo, smo prispeli onemogli, prezebli in lačni do podrtij. Z močno željo, da bi se Kajuhove pesmi razširile po vsej domovini, smo natipkali in nato razmnožili s preprostim strojčkom 27 pesmi v 38 izvodih. Več papirja nismo imeli in še ta je bil za tisk neprimeren. Zaradi snežnega meteža so se črke mazale in jih je bilo težko

Kajuh govori na mitingu v Starem trgu pri Ložu (21. november 1943)

Naslovna stran Kajuhovih »Pesmi« (original hrani arhiv Muzeja revolucije Celje, fasc. 49)

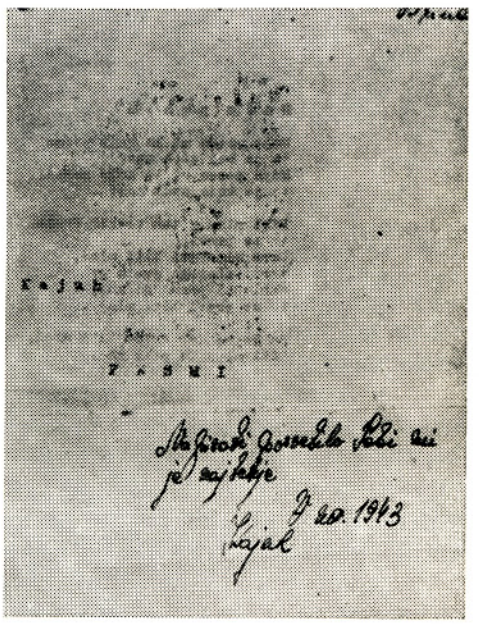

Kajuhovo posvetilo Brini na izvodu »Pesmi«, ki ga hrani arhiv Muzeja revolucije Celje (fasc. 49)

Ljudje na mitingu v Starem trgu pri Ložu (21. november 1943)

Ljudje na mitingu v Starem trgu pri Ložu (21. novembra 1943)

brati. Vseeno smo bili veseli in ponosni na tiskani izdelek. Edinstveni izvodi, izdani v tako nenavadnih okoliščinah, so prava redkost.

Po končani nemški ofenzivi smo šli v novembru spet med ljudi. Tako smo prišli v Šmarato, spet v Vrhniko k Tomšičevi brigadi, nato med prebivalce Starega trga, Metljan, pa Topola, Raven in Benet, Gore in Globeli, v Novo vas. Z Blok smo se premaknili v začetku decembra na Dolenjsko proti Kočevju; tu je divizija napadla grad, kjer so se bili utrdili naši sovražniki. V teh bojih je padel naš komandant Mirko Bračič.

Z novim vojaškim vodstvom se je 14. divizija odpravila z novimi nalogami na pot prek Hrvaške na Štajersko. Kulturniška skupina 14. divizije se ni več vrnila na Notranjsko, saj je izgubila med februarsko nemško ofenzivo leta 1944 na Štajerskem štiri tovariše: Janeza Weissa-Belača, Sveta Marolta-Špika, Karla Destovnika-Kajuha in cerkniškega Janeza Lavriča; drugi so s hudimi poškodbami obležali v štajerskih in koroških zavetjih.

S spoštovanjem in hvaležnostjo se spominjam notranjskih prebivalcev, ki so nam bili naklonjeni, ko so morali sami prestajati najhujše vojne grozote. Še danes se čutim povezana z njimi v veliko družino.

Tone Kebe
61000 Ljubljana, Kvedrova 32

PETDESET LET KULTURNIŠKEGA DELOVANJA

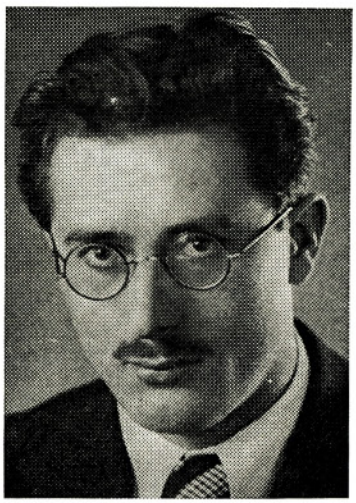

Profesor Stanko Janež zaokrožuje svoje petdesetletno kulturno in literarno delo z izdajo monografskega spisa o Franu Levcu, literarnem zgodovinarju, kritiku in uredniku Ljubljanskega zvona; delo je izšlo pri Partizanski knjigi v zbirki Znameniti Slovenci 1980.

Stanko Janež se je rodil 30. marca 1912 na Rakeku v delavsko-kmečki družini. Njegov oče se je zaposlil pri železnici in to je sinu omogočilo šolanje v Ljubljani. Še dobro se spominja dogodkov, ko so se pred rapallsko pogodbo šopirili po Rakeku savojski vojaki in segali po naši zemlji. Prav bližina meje ga je že zarana navdala z globoko narodno zavestjo, saj je spoznal nerešeno vprašanje Slovencev v Italiji.

V gimnazijskih klopeh in na univerzi pa se je srečeval še z naprednimi dijaki in študenti — Kidričem, Tomšičem in drugimi — ter se navzel komunističnega duha in se spoznaval z marksistično literaturo. To njegovo socialno zorenje pa ni ostalo le pri preučevanju. Hkrati se je namreč povezoval z delavskim gibanjem in vanj aktivno posegel. Zaradi komunističnega agitiranja in delovanja je bil v letu aretacij notranjskih komunistov 1933 pred sodiščem za zaščito države v Ljubljani obsojen na šest mesecev strogega zapora in na petletno izgubo političnih pravic. Z njim so bili v procesu »Zagovorniki komunizma na Notranjskem« obsojeni še njegovi sodelavci Franc Šemrov, Franc Juvančič z Rakeka in Anton Matevžič, voznik iz Loške doline, ki so dobili nekoliko nižje kazni. Po odhodu iz zapora je bil Janež pod stalnim policijskim nadzorom, vendar je medtem objavil nekaj svojih črtic z napredno vsebino in klicem po svobodi. Med vojno je bil ves čas aktivist OF v Ljubljani.

Med notranjskimi izobraženci zavzema profesor Stanko Janež vidno mesto kot napreden pedagog, literarni zgodovinar, kritik, publicist in leposlovec.

Kot pedagog je deloval daleč po domovini in je bil več let predavatelj na ljubljanski, zlasti še na sarajevski univerzi.

Že zgodaj se je posvetil literarnemu ustvarjanju: letos poteka pol stoletja, odkar je zastavil pisateljsko pero in objavil prvo črtico Na cesti, kateri jih je sledilo vse več. Objavljal jih je v vseh vidnih predvojnih in povojnih glasilih. Nastopal je kot časnikar-reporter, kot pisec literarnih poročil in ocen o knjigah in pisateljih ter različnih člankov o kulturnih dogodkih. Je tudi urednik slovenske revije Obzornik.

Večje število člankov o slovenskih pisateljih je napisal za knjige: Priročni leksikon, 1955, Ko je ko u Jugoslaviji, 1970, Mala splošna enciklopedija, I—III, 1973-6, Jugoslovenski književni leksikon, Leksikon pisaca Jugoslavije, II. in III. knjiga, 1978-81.

Od njegovih knjižnih del velja omeniti zlasti za potrebe srednjih šol napisani Pregled slovenske književnosti (v sodelovanju z Miroslavom Ravbarjem), ki je doživel sedmo izpopolnjeno izdajo (1978), Vsebina slovenskih literarnih del, (zadnja peta izdaja 1978), in že imenovano delo o Franu Levcu.

Njegova obširna zgodovina slovenske književnosti (1957) je izšla v njegovem prevodu tudi v Sarajevu (uporabljali so jo tudi diplomanti drugih jugoslovanskih univerz) in še Zrcalo slovenske književnosti, ki je izšlo prevedeno v Budimpešti.

Prirejal je knjige in jim napisal predgovore in komentarje.

Kot urednik revije Obzornik je priobčeval članke o jeziku v literarnem delu. V pripravi ima obširnejše delo: Poskus socialne in kulturne podobe Notranjske z antologijo odlomkov iz del notranjskih literarnih ustvarjalcev. Temu bo sledila še izdaja zbirke njegovih črtic.

Prevedel je tudi več knjig iz češčine, nemščine, ruščine in srbohrvaščine ter iz slovenščine v srbohrvaščino.

Ob petdesetletnici Janeževega literarnega ustvarjanja objavljamo izbor njegovih črtic iz preteklosti, prežetih z domoljubno, socialno in s človeško motiviko.

ČAKALNICA

Stanko Janež

Prišli smo v veliko čakalnico parobroda na Masarykovi ulici. To je stoječ parobrod, zelo star in pokvarjen. Nekdaj so ga oteli iz viharja na morju in sedaj služi za postajališče, ker ni za nobeno drugo rabo več. Ljudje imajo vedno kako dobro misel in si znajo pomagati. Torej na molu Masarykove ulice je tak velik, star parobrod; zdaj je prislonjen ob obalo in vsake toliko časa prihajajo potniki, da bi se prepeljali s kakšnim čolnom na morje. Morda nimajo posebnega namena, da bi se peljali kam daleč na drugo stran, morda hočejo priti samo do otoka, kjer so doma, kjer jih pričakuje morda žena z otroki in kjer morajo opraviti morda še toliko potrebnih stvari. Potem se bodo zopet vrnili. Tudi mi imamo tak namen, da bi se peljali nekaj časa po morju do svojega svetilnika. Kadar se ozremo čez naše morje, vedno opazimo svetle lučke v daljavi, ki bi radi do njih.

Ko tole pišem, mislim predvsem na čudni parobrod, ki so ga oteli iz viharja na morju. Mislim na veliko čakalnico tega parobroda in na male čolne, ki bodo morali nekoč vendarle priti po nas.

Prišli smo v veliko čakalnico in smo videli nešteto ljudstva ki je umiralo od čakanja. Da, čolnov danes menda prav za nalašč ne bo. Kakor da je zakleto vse to! Nekateri gledajo skozi mala okenca čakalnice na morje. Lahno se zibljejo valovi in pljuskajo ob parobrod. Na nebu je sonce še visoko nad obzorjem. V čednem lesku se pobliskavajo valovi, to ni nič dobrega in se bo vreme menda prav kmalu izpremenilo. Na obzorju prevladujejo vedno bolj temnejše mavričaste barve! Od časa do časa se prikaže na površju riba in zopet utone, potem misliš, da je morda morski pes.

Samo včasih je moči videti kita. Če se kdaj kaj takega zgodi, tedaj hitijo vsi k oknom, da bi videli čudovito zver. Otroci so še premajhni, da bi lahko videli skozi okna. Zato jih matere vzdigujejo v naročje. In potem gledajo s široko odprtimi očmi, se smejejo in mahajo z rokami. Kaj takega je samo včasih mogoče videti.

V temnem kotu čakalnice poskuša nekdo igrati na orglice. Zato so vsi veseli, ker morejo slišati godbo. Pa to traja le nekaj časa. Vsak se skuša po svoje zabavati. Vojaki se igrajo s tem, da mečejo svoje bajonete v lesena vrata. Ciganka vedežuje iz potez na roki ljudem čudovito bodočnost. Ljudje so potem nekoliko potolaženi in zopet vsi srečni. Pri podolgovati mizi sredi čakalnice kvartajo in so precej glasni. Poskušajo prepevati, vratar čakalnice jim to odločno prepove. V resnici so to samo gostje v čakalnici in jih drugače ni videti. Bogve od kod so prišli, neke tajne stvari imajo med seboj. Izdajajo jih njihovi obrazi in potuhnjene oči in delovna obleka. Po žganju dišijo. Po čakalnici je motno od prevelikega dima; mrak prihaja, sonce je že zelo globoko padlo, le rdeča proga umirajoče zarje trepeče v oknih. Vsi obrazi so posineli od čakanja.

Čolni so se morda zakasnili? Ljubi Bog, da bi le hujšega ne bilo! Glej, vreme se spreminja! Morje postaja temno. Rdeča proga je utonila v morju. Glej, obstali smo nemi med štirimi stenami čakalnice. Zagrnil nas je mrak in nikogar ni, ki bi prižgal svetilko na stropu. Vratar je odšel in je na vse pozabil. Vrag naj jih vzame, si je mislil, in je šel pit žganje. Obhodnik je zelo pozno prišel mimo vrat in ko je videl, da je vse tiho, je šel dalje. Vsi smo obmolčali in gledali samo na tiste pri podolgovati mizi, ki so se bili naslonili na mizo in zadremali.

Nekaj čudnega se je zgodilo z nami. Samo z mižečimi očmi smo še spremljali življenje v veliki čakalnici. Na sivih oguljenih klopeh so ždela kmečka dekleta s košarami. Postiljon je skušal pobrati ogorek cigarete na tleh, in na skrivaj je zdaj pa zdaj pil iz steklenice, ki jo je vedno zopet položil v kot pod klop. Ljudje so od dolgočasja zehali in se premikali na svojih prostorih. Polagoma se je zgoščevala tema okrog nas.

Zunaj je bilo slišati vrvenje mesta, petje, drdranje tramvaja in razgovore glasnih izvoščkov. Slutili smo, da se dogaja nekaj groznega v temi. Ko je bila taka tema, smo iskali izhode. Po stenah so se zarisale črne sence, ki so prihajale od okna. Groza se je obesila na svetilko na stropu in zdaj visi nad nami.

Nekdo se je obesil med nami. Da, tema je! Tako se bojimo mrtvega, ki visi nekje v temi! Od zunaj prihajajo težki koraki. Na molu se dere vratar.

Vsako minuto se zgodi nekaj strašnega. Ljudje doživljajo in nekaj trdovratno premišljujejo. Nova žrtev: na klopi se zvija v krčih dekle. Vse štiri stene čakalnice se majejo, temne sence stopajo med nas, po čakalnici gre grozna beseda: lizol. Neka služkinja je pila lizol. Vsi smo onemeli. Na molu pa se dere pijani vratar čakalnice.

Prišel je oddelek policije. Preiskava. Izgnali so nas vse pod milo nebo. Preiskava je dognala, da so med nami sumljivi tipi. Davi so bili odkrili vlom

v banko. Zaprli jih bodo: kvartače. Čakalnico so zaklenili, ugotovili so, da je potrebna razkužitev. Obhodnik stoji z rdečo lučjo ob strani in s preziranjem opazuje naše splašene obraze.

Po dolgem času je prišla ladja. Valjast steber dima se vzpenja v temo. Ljudje izstopajo in tekajo na pomol. Izvoščki kličejo. Nosači in postreščki prenašajo stvari. Naložili smo se na krov in odrinili proti svetilnikom.

Črn parobrod — postajališče na Masarykovi ulici — in tista mala okenca velike čakalnice, vse je ostalo daleč za nami. Preko morja na vse strani so se iz teme vzdigovali svetilniki. Iz čakalnice smo šli na morje, za nami se je vila globoko zarezana proga.

RAKEK

Stanko Janež

Domača vas, koliko bridko lepih spominov in prvih razočaranj zapuščaš v dušah mnogih, ki jih je usoda prisilila, da so odšli v svet! Od tam iz daljave je pogled nate vse lepši, čistejši, neomadeževan. Bila si mnogim kraj prvih sanj, prvih velikih načrtov in prvih poletov v svet. Ko so se tvoji verni sinovi, vsi zaverovani vate, pripogibali pod težo življenja, so se vdani, razočarani vračali k tebi, viru sreče in tihega zadovoljstva.

Rad bi bil tudi jaz eden izmed tistih, ki pojo domačemu kraju slavo in čast. Spomnim se Prešernovih verzov: O Vrba, srečna draga vas domača. In nemirni popotnik, anarhist Cankar, s kakšno čudovito ljubeznijo je ozaril Vrhniko: Vrhnika, prečuden kraj, v tihem domotožju mi zakoprni srce po tebi ... Mala Vrba bi ostala za veke pozabljena, da ni bilo Prešerna in kaj bi bila Vrhnika brez Cankarja!

Rakek, nekdaj vasica, brezpomembna kakor nešteto drugih na Notranjskem, je imela svojo zgodovino. To se pravi: prišli so ljudje, da so izkrčili z divjim grmovjem zarasle gmajne in si postavili prve koče. Tam pod mračnim Javornikom, kjer teče potok Rak, kjer še danes v bližini podzemske jame stoji starodavna cerkev sv. Škocijana, priprošnjika za lepo vreme, kjer je nekdaj lajal lovski pes grofa Windischgraetza, tam so zrasle kajže — ime, ki se je še danes ohranilo — skromne koče, del današnjega Rakeka. Bili so časi, ko so bili Rakovčani, kakor vsi Notranjci, tlačani. Grajski valpeti so gospodarili in morda bi izginil že zadnji sled na tisti čas, ko je notranjski, v bedi živeči grajski podložnik pričel godrnjati nad svojim gospodarjem in se mu puntati. Tedaj se je po teh okoliških vaseh porodilo prvič ime Puntar, ime, ki je ostalo trajen znak težnjam notranjskega človeka po boljših svobodnih dneh.

Čez dolgo časa je tod stekla železnica, železna kača je v loku ovila Rakek in zvezala ta mali kraj s svetom. Od tedaj so furmani od Blok, Dan in Loža in prav tam od Babnega polja in Prezida vozili sem težke vozove lesa; Rakek je postal za Notranjsko nekak mali železniški pristan. Zato ni nič čudnega, da je bila potrebna žaga za les. To ni bil znak industrijskega razmaha, toda Rakek je dobil svojo žago in ona je bila in ostala je za nas otroke, ki smo hiteli tod mimo v šolo, simbol velike industrije in prve tvornice na svetu. Da, nič hujšega si nisi mogel misliti, kakor je bil tisti presunljivi pisk ob osmih. Vedel si, da si zamudil šolo in da te čaka arest po šolskem pouku.

Čudna pa je bila za nas otroke fabrika opeke z visokim dimnikom in dvema velikima jamama, iz katerih so pridelovali ilovico in pekli opeko. Ob deževnih pomladnih ali jesenskih dneh sta se jami napolnili z vodo in to je bilo naše edino najmodernejše kopališče poleti in drsališče pozimi. Oh, kakšna znamenita Henie bi tu pač zaman poskušala svoje drsalske sposobnosti.

Glas o zlati deželi Ameriki ni ostal vaščanom neznan. Ko je bila rakovška ljudska šola nastanjena še v preprosti kmečki hiši, so zasloveli v vasi prvi naši Amerikanci. Vračali so se iz Amerike v širokih amerikanskih hlačah, z zlato verigo na trebuhu; stari Otoničar, Polač s polno listnico dolarjev, Štrajbos z vasi in Šimen, ki je prinesel s seboj toliko zlata, da je lahko do smrti hodil samo na jago in streljal zajce. Mnogi pa so ostali onkraj velike luže in še danes se govori, da ljudje, ki se razumejo na dušeslovje, takoj uganejo odkod so ti in ti, ki na tujem ne morejo zatajiti svojega značaja. — To so pa Rakovčanje! — pravijo o njih.

Izmed vsega so mi v najlepšem spominu ostale Krive njive. To je bilo takrat, ko sem prvič dobil občutje nomada — pastirja in ko sem še lahko živel od divjih sadežev, saj skoraj ni bilo na svetu slajšega od tistih čudovitih tepk ob Štrajbosovem plotu. Tam na Srnjaku smo kurili kresove, mali Kilovec pa je bil kraj prvih naših manevrov, ko smo poznali še frače in lesene puške.

Od tistih dni sem užil marsikaj grenkega. Marsikaj se je spremenilo od tedaj. Zgodovina je določila Rakek za obmejni kraj. In ko sem se včasih vračal na vas, sem videl, da je izginilo mnogo stare vaške patriarhalnosti. V vas so prišli uradniki, financarji, policaji, orožniki in dosti učiteljev in učiteljic. Danes

domačega kraja skoraj ne spoznam. Ko se včasih vračam vanj, se mi zdi tuj in hladen. Včasih še zaidem po tistih mehkih poljskih stezah za vrtovi, grem v Krive njive, v Luže in tja na Ulice in tam ob Gabrovju za Srnjakom mislim na dramo vasi. Tudi v to malo obmejno vas se je z vso srditostjo zajedel zob družbenega procesa. Tam iz ozadja vidim podobo krize, ki je z mračnimi tipalkami segla v dušo ljudi.

Ko se ustavim ob potu, mi pred oči stopi vsemu narodu znani, znameniti kontrobantar Martin Krpan z Vrha pri Sv. Trojici.

— Kam pa, Martin? — ga vprašam.

— Za kruhom! — mi odgovori in težko oprtan s tihotapskim blagom odbrusi po skrivni stezi skozi gozd.

In še nekoga srečam na poti — Petra Klepca iz Prezida. Tudi v pripovedki sta že lahko čuli o njem. Peter Klepec je bil v naših otroških letih slabič in nihče ni bolj občutil nemoči in ponižanja od njega. Danes je Peter Klepec orjak, da mu ga ni para.

— Kako pa je bilo tedaj s Turki? — ga vprašam.

— E, brate, s Turki je bilo tedaj lahko, izruval si drevo in mlatil, mlatil do nezavesti, danes pa nimaš poštenega nasprotnika. Neviden je kakor zrak in beda mu je ime. —

Tudi Peter Klepec je šel dalje po svoji poti in tedaj sem v resnici vedel, da mu je vsa moč zaman.

Martin Krpan in Peter Klepec, brata v nemoči, pozdravljena!

Vem, težko je danes ne biti tihotapec!

*

Zdaj veste, zakaj bi bil tudi jaz rad eden izmed tistih, ki pojo domačemu kraju slavo in čast. Prečudni kraj! Ko bom morda kdaj silno daleč od doma, od tistih mehkih steza, tedaj se bom tudi jaz morda spomnil Kresov na Srnjaku in naših otroških manevrov na malem Kilovcu našega življenja, tedaj bom tudi jaz morda vzkliknil vdano: Daljni domači kraj, v tihem domotožju mi zakoprni srce po tebi ...

V SMREKOVCU

Stanko Janež

Tistega dne popoldne — bilo je prav na novega leta dan, ko ostajajo ljudje po stari navadi rajši doma — je Antona Matevžiča prijela neznana želja, da je sklenil iti v gozd gledat, kako je z drevesi, ki jih je preteklo poletje v neki noči porušil vihar, kakršnega niso na Planoti pomnili niti najstarejši očanci. Sončna bleščava tistega toplega dne mu je segla v srce, da je po kosilu dejal ženi:

»V Smrekovec pojdem!«

Žena Ana je po kosilu sedla za peč in od ondod gledala v sonce, ki je sijalo skozi rože na prekrižanih oknih in metalo žarke po topli sobi, prevzemala jo je blaženost prvega novoletnega dne. Sredi svetlobnega kroga je čepela domača mačka in tiho predla. Nad javorovo mizo je na steni visela poročna slika, na kateri sta se Anton in Ana držala za roke, zraven nje je bila slika, ki je kazala Antona, ko je pred štiridesetimi leti služil vojsko pri gardi na dvoru njegovega kraljevega veličanstva. In prav to sliko je opazovala Ana, ko je zdaj pa zdaj pogledala v sonce za oknom. Krepak mladenič na konju belcu ... z gardistovsko kučmo — v svetlo modrem suknjiču ... v rdečih hlačah ... težkih škornjih ... z iztegnjeno sabljo nad glavo. Srce ji je zaigralo, kadar ga je pogledala. In zdaj je zaslišala Antonov glas, vendar se ji je zazdelo, da glas ne prihaja iz sedanjosti, ampak iz slike, kakor iz davnine.

»V Smrekovec? Ali si medved! In na tak dan! Se ti je zavrtelo v glavi?« je rekla Ana in mislila, da si Anton izmišlja nekaj norega.

»Pogledal bom, kaj je s podrtimi drevesi. Pospraviti bo treba les, preden ga napadeta mrčes in gniloba.«

»Menda ne misliš buditi medveda?« ga je hotela ostrašiti žena.

»Medved? Saj je znano, da v zimi spi trdno spanje v brlogu!« je odvrnil Anton.

»Resda spi, a vendarle ne hodi! A če te že nosi neki vrag v Smrekovec gledat tista podrta drevesa, glej, da boš pred nočjo doma!«

»Nikar ne skrbi! Dan je kot nalašč: topel in jasen. S tole palico napravim kratek sprehod v naravo. Kaj bi samo za pečjo čepel!« je dejal.

»Vsaj suknjo si zapni, če greš!« se je obrnila k njemu in mislila na gardista z iztegnjeno sabljo.

Nihalo starinske ure, ki je visela v kotu, je enakomerno opravljalo svojo pot, zdajci se je v osrčju ure nekaj kakor od razburjanja sprožilo, utež je

potegnila verižico, kakor iz daljave se je nekaj utrgalo, zaječalo in padlo na tla. Odbilo je dvakrat. Tako razločno, da se je v Ani zganilo nekaj kakor razburjenje in bojazen hkrati.

»Dve«, je mehanično rekel Anton. »Do noči bom nazaj.«

»Dve«, je pomislila Ana, »in ko bo pet, bo trdna noč«. Zagledala se je v številčnico na uri: na njej se je v soncu svetila podoba kmečke hiše z živo rdečo streho na zelenem hribu.

Ko je Anton odprl hišna vrata, je skozi nje planil val sončne luči, ga sprejel vase, kakor da ga preplavlja, od bleščave se je Antonu za trenutek stemnilo pred očmi, in kakor da bi se hotel nečesa ubraniti, je zamahnil s palico. Potem se je nekoliko zbral, si popravil suknjo in zakoračil počasi, z dolgimi koraki, s palico, stopal je v breg, prestopal s kamna na kamen in zavil v gozd, njegova pražnja črna suknja se je spočetka odbijala od snežne beline, potem pa se je — tako se je zdelo Ani, ko je izpod rute gledala za njim s praga, stopila s temno zeleno barvo gozda. In ko je gledala v temno zeleni rob gozda, za katerim je utonila Antonova senca, se ji je za trenutek zazdelo nekaj čudnega: v sončni bleščavi se ji je zazdelo, da vidi ob robu gozda gardista na belem konju z iztegnjeno sabljo, zazdelo se ji je, da se belec vzpenja na zadnje noge, da se spreminja sam v bleščavo; ob robu gozda se je spreletel sončni žarek, kakor da se je odbil od stekla v kakem oknu, ki ga je nekdo zaprl, njej pa se je zazdelo, da je zablisnila sablja, omahnila z jezdecem in se zdaj spremenila v zeleno valovanje. Odšel je, je pomislila Ana, pa samo palico ima s seboj.

Sončna rumena obla je še kako uro, dve visela nad kopasto Ulako in poševno metala tople žarke, ki so se bliskali v zasteklenih oknih hiš, od zelenega roba gozda, ki je kakor črn maček čepel nad goro, se je odbijala snežna belina, ob robu zelene barve pa je rahlo valovila sivkasta meglica, tanka in prozorna kakor svilena tančica.

Ana se je vrnila v izbo in se izročila lenobnemu razmišljanju. Vselej, ko se je sprožilo tisto nekaj v uri, je pomislila na Antona. Prav, malo se bo sprehodil, si je rekla. Spomnila se je, kako ji je nekdaj pisal iz Francije, kjer je delal v gozdovih, pa od tam iz Avstralije: Draga Ana, kmalu se vrnem. Delal je kot gozdarski delavec v Franciji in potem kot poljski delavec na farmi v Avstraliji. Vsakokrat ga je čakala po več let. Kupila si bova hišico. Nekoč pred tridesetimi leti so ga vklenjenega gnali s tistim študentom iz Doline. Sanjaril je o nekaki svobodi. Zmerom je nekaj sanjaril, Anton Matevžič. Pogledala je na sliko iz davnih dni: gardist z iztegnjeno sabljo. Nekoč je brala roman Z ognjem in mečem. Tedaj si je vtisnila v spomin predstavo vojne. A tista, ki jo je doživela Planota, kjer je čakala na Antona, da se vrne iz Avstralije, je presegala ono. Požgane domačije, vasi, talci, grobovi.

»Pred nočjo bom nazaj!« ji je dejal in zaskrbelo jo je, da ga še ni.

Temnilo se je že, nad Smrekovcem so se pokazale prve zvezde, čez gozd je začela pihati mrzla sapa.

»Pet je že in ga še ni«, je pomislila Ana.

Večkrat je vstala in odšla na hišni prag. Nekje se je slišalo lajanje psa. Izza roba Vražje gore se je prisvetil prvi krajec meseca.

Ura je odbila sedem, in ko se je sprožilo v njej osem udarcev, je Ana vsa zmedena in vznemirjena odšla v vaško krčmo, če je morda tam. Ni ga bilo. Zdajci se ji je zazdelo, kakor da se je črni maček nad goro zganil in zgrbil hrbet in kakor da se je iznad gore mračna nočna ptica spustila s temnimi krili nad Planoto. Pes nekje v vasi je čedalje huje zavijal. Tekala je po vasi in pritiskala na kljuke hiš. Gospodinjam, sosedam je govorila nekaj o Antonu, da je odšel v Smrekovec in ga ni nazaj. Ljudje so jo spočetka brezbrižno poslušali, češ če je odšel, bo tudi prišel. Naj potrpi malo. Ženske so že take, da mislijo zmerom na najhujše. Naj se pomiri, prišel bo, prišel je iz francoskih gozdov in tudi iz Avstralije. Ana, prišel bo, kar brez skrbi, tudi iz Smrekovca bo prišel. Posedi malo pri nas! A ko je bila ura devet, deset, je bilo vendarle čudno, da Antona še ni bilo doma, kamor je odšla Ana pogledat s sosedovimi. Med vaščani je naraščalo vznemirjenje, začeli so govoriti o nečem neverjetnem, nenavadnem. Vrhovljani niso tiste noči zatisnili očesa. Iz gozda na gori je zavelo nekaj mračnega, tisti, ki so bili še pozno zvečer v Mlakarjevi krčmi in so se šteli za lovce, so govorili o medvedu. Toda ne! Kdo je že slišal, da bi ob tem času šaril po gozdu. Najbolj čudno se jim je zdelo, da je Matevžič odšel v gozd sam. Napletali so vse mogoče. Morda se je srečal z zverino. Vendar si nihče med njimi ni mogel predstavljati takega srečanja. Bil bi pravi pravcati čudež. A kdove, kaj vse je mogoče na tem svetu.

Ana ni spala vso noč, pri njej je ostala sosedova Rezika in jo tolažila. Ani se je zdaj pa zdaj zazdelo, da sliši pritajen klic: »Na pomoč!« in je šla na hišni prag. Z onemelostjo v očeh je zrla proti Vražji gori in Smrekovcu, od koder je pritiskal strupen hlad. Ni si mogla zamisliti, da Antona tudi zjutraj ne bo. Morda mu je postalo v gozdu slabo, morda je nesrečno padel, morda si je zlomil nogo in leži zdaj v gozdu brez pomoči.

Komaj se je zjutraj zdanilo, že je bila vsa vas pokonci, da gre Antonu na pomoč. Verjetno je kje omagal. Zbrali so se vaški lovci z lovskimi puškami, kmetje z vilami in cepini, če bi kje morebiti naleteli na gozdno pošast, delavci iz bližnje tovarne kovinskih in lesnih izdelkov, ženske in otroci s količi, in se v raztegnjeni vrsti odpravili v Smrekovec, da v njem pretaknejo vsak grmič in vsako kotanjo.

»Ni vrag, da ga ne bi našli!« so si govorili.

Iskanje se je zavleklo do opoldne. Vsepovsod tišina, nikjer nikakega klica, samo tu pa tam je počila kaka veja. Prestopali so se čez podrta drevesa, ki so ležala vsekrižem od lanskega viharja. Obupavali so že, da ga najdejo, ko so nekateri že prispeli do vrha in se ustavili pred skalnato steno. Tam so naleteli na pohojeno grmovje in široke stopinje. V bližini so zagledali nekako votlino, ki je bila zagrnjena z vejami. Medvedji brlog! In malo dalje, pod leskovimi vejami, tam je sredi povaljanega prostora, pod podrtimi bukvami, zabito v zemljo in listje, ležalo nekaj temnega, podobno človeku, ki si je v utrujenosti poiskal zatočišče sredi gozda, zaspal v listju in negiben, morda iz užaljenosti, prisluškuje zdaj govoru ljudi, ki prihajajo vse bliže, in se samo dela, kakor da noče pokazati znamenja življenja. Črna gmota sredi listja, ki je zaudarjalo po gnilobi in vlagi, se ni ganila. Neka ženska je omedlela, pogumnejši pa so pristopili bliže. Iz črne gmote je štrlela palica, ki jo je držal človek v desnici. In ko so se sklonili nad glavo, da bi mu videli v obraz, so opazili, da ima obraz raztrgan in namesto oči in ust je bila v njem ena sama velika krvaveča rana. Človek je imel raztrgane prsi in razgrebeno drobovje do pasu. Vse je bilo tako neverjetno, nedoumljivo, pošastno. Vse je govorilo o pošasti, ki je človeku, s katerim se je srečala v svoji in njegovi samoti, sedela na nogah in mu v urah pošastnega pogovora odkrila poslednje dognanje. Nekdo se je opogumil in zavpil iskalcem po gozdu:

»Našli smo Matevžiča!«

Iz zdravstvenega doma je prišel bloški zdravnik in napravljen je bil komisijski zapisnik. Navzočen je bil tudi poročevalec krajevnega glasila Glas Kovinoplastike — tam je bil v tovarni zadnja leta menda zaposlen Matevžič — in s fotografskim aparatom posnel sliko prizora za list.

In ko je bilo vse opravljeno in ugotovljeno, so se ljudje, ki so — nekateri iz bližine, nekateri iz daljave — gledali odkritje, razmaknili, reševalci so lahko samo še razgrnili platneno ponjavo in vanjo zavili zemeljske ostanke človeka. Od nekod je prišel reševalni avtomobil zdravstvenega doma in mrtvega Matevžiča odpeljal iz Smrekovca v dom na Planoti.

Žena Ana je samo onemela hodila okoli in v rokah nosila Antonovo palico. Z rokami si je zakrivala oči, da ne bi videla snežne bleščave včerajšnjega dne z gardistom na vzpenjajočem se belcu in z iztegnjeno sabljo, ki je omahnila, ko je prešinil zeleni rob gozda žarek z okna.

Čez dva dni je bil pogreb na pokopališču v Babjem dolu, pol ure daleč od Vrha, kjer je zadnja dva dni ležalo zmrcvarjeno Matevžičevo truplo v krsti in obdano z venci. Na pogrebu je igrala delavska godba. Ob grobu se je od Antona poslovil v imenu delovnega tovarniškega kolektiva njegov tovariš. Govoril je o zvestem borcu in njegovi strašni smrti, ki nam ga je iztrgala iz naše srede, o francoskih gozdovih in avstralski farmi, kjer je garal naš človek, pa o svobodni delavski misli, ki je zmagala in zmaguje po svetu. Govoril je tudi vaški župnik in zdelo se je, da veljajo njegove besede ženi Ani. Omenjal je hudo preizkušnjo, ki jo Bog pošilja nad nas. Nedoumljiva so pota Gospodova, je dejal, in laže nam bo, če bomo bridkost prenašali vdani v božjo voljo. Vaški učitelj je v govoru omenjal verige s katerimi sta bila pred tridesetimi leti vklenjena, in orožnike, ki so ju z nasajenimi bajoneti kot upornika zoper državni red gnali skozi vas. Nato pa je govoril o zveri, ki se je človek po toliko letih nepričakovano srečal z njo v gozdni samoti, iz oči v oči, je dejal, o zveri, ki mu je raztrgala obraz in ga nekaznovano ubila in smo jo ljudje sami z zakonom zavarovali. Doživel si najhujšo muko v nemem pogovoru s pošastjo, ki ti je razgrebla prsi. Učitelju se je utrnila solza, vzel je prgišče prsti in jo vrgel v grob.

Ljudje so še nekoliko časa stali tam, zagrnjeni v molk, in razmišljali o nečem neizraznem, potem so se začeli razhajati. Nad Smrekovcem je visel teman oblak in začelo je rositi. Zemlja se je spreminjala v blato.

Teden dni pozneje je bil pogon bloške lovske družine, na medveda, so rekli, a po zveri ni bilo sledu, kakor da se je vdrla v zemljo.

MARIČKE ŽNIDARŠIČEVE POT K DRUGIM IN VRNITEV K SEBI

Franček Bohanec
61000 Ljubljana, Cesta VII/31

Prve, v pesemsko oblikovni zrelosti navdihnjene pesmi Maričke Žnidaršičeve so nastale v času, ko se je vse prelomilo. Spomladi 1941. leta je škrjanček še prepeval, kot »da je na zrak pripet«, še se je na gmajnah utrinjal »v soncu dren« in so se še sred' zelenečih trat smejali »zvončki z drobnimi glavami«. Vendar domačijstva ni bilo več: italijanski nacionalizem, ki je po prvi svetovni vojni Notranjsko v tem delu prepredel Javornike, je z drugo svetovno vojno posegel še dalje, vse do Ljubljane. Duhovna vsebina v pesmici se je nasilno spremenila: vse dekliško trepetavo in mehko (krajina, domači človek, delo na polju, dekliške sanje o čudežnosti pod Snežnikom) je zakrnilo v negibnosti spomina, kot da se je zaprlo v hladno, železno kletko suženjstva, novo pa še ni dobilo zunanjih oblik. Ljudje, nihče s svojim imenom, so se spremenili v sence, ki se motno kot pogrebci gibljejo nekje nad zemljo in nebom.

Prve pesmi Maričke Žnidaršičeve so zrasle iz njiv domačijskega realizma. Vonjale so izorane njive, zelene lehe gmajn, prisluškovale šumom borov in smrek, se predajale idiliki trdega kmečkega dela, ki skopo rodi, a prinaša radost. Sedaj pa je vse to zbledelo: pesem se je ujela nekje med poetičnimi vizijami domače, človeške topline in med presenečenjem kot žalostinka ob krutem koraku usode. Kako je mogoče, da narava še vedno začenja svoj krogotok z lepoto pomladi, vsi ljudje pa so mračni in črni pogrebci samega sebe, ko osuplo gledajo za svojimi grobovi ob belih zidovih svojih vaških cerkva? Iz tega občutenja vojne, poraza, stiske, suženjstva pa se v pesnici rojeva odpor in zori v upor.

Prve medvojne pesmi so vsebinsko nove: iz pejsaža, iz običajnega loka človeških življenj: rojstva, ljubezni, dela in smrti, iz menjave letnih časov: pomladi, poletja, jeseni in zime, se javlja spoznanje, da je tudi nasilna smrt, ki je v bistvu nesmiselna, neka nuja na poti k obnovi porušenega ravnovesja. Pesnica lovi od vseh strani: brezoblična gmota poraženih ljudi ji ne zadošča več. Tudi splošne podobe (starci) so prešibke. Epski drobci, ki naj inspirirajo njene medvojne pesmi, ne smejo biti posplošeni, brezoblični, brezimenski, literarno izmišljeni. V tem norem neredu stvari morajo biti iz krvi in mesa. Sprva nekje daleč, ko tam pod Snežnikom poči partizanska puška, potem bliže in bliže, zdaj tu — v pesnici. Čedalje bolj znanci iz Loške doline, potem pa njim enaki, ki so jih uporne vode križale po vseh skrivnih poteh slovenske zemlje.

Ta svet se v pesnici hitro prebuja, njene epske zasnove, skice usod borcev, pa se spajajo z lirskimi impresijami. V njej, Marički Žnidaršič, še živi dekle, ki zori za ljubezen, za uspavanke sinku, za sonce svobode, za rože s pikapolonicami, za veselje in srečo, za sanje, vendar se mora ta njen svet stiskati pred grozo časa. Vojna in smrt gospodarita nad vsem. Predmetna stvarnost iz trenutka v trenutek spreminja mozaik človeških usod. Odpor je tu, boj se razdivja. Takšen pesničin položaj spreminja tudi njen etos: ojekleneti v boju, čeprav ostati človek s srcem, četudi je to srce načeto in okrvavljeno z mnogimi smrtmi ob sebi. Njene notranje razpetosti neprestano lomijo verzni ustroj in tematska urbanost njenih pesmi. Razrušeni stiki med ljudmi iščejo nova pota človeka k človeku, k svoji skupnosti. Pesnica si poskuša pomagati z epskimi pesmimi v obliki pisem. Ljudje so kot jesensko listje, ki ga je kraška burja razpihala. In na vseh koncih sveta obujajo spomine, kot da bi iz razbitin poskušali sestaviti zopet celo lončeno posodo. Upanje v novo, v lastno moč, četudi za ceno smrti, se rojeva na pogoriščih minulega.

MRTVA DOMAČIJA je pesem, v kateri prevladujejo še nekdanji, predvojni pesniški motivi domačnostne topline, novo pa je, da je ta ščegetajoča milina doma — mrtva.

Stezo do hiše je prerastla trava,
zdaj vrata vanjo širom so odprta,
čez okno varno spleza divja trta,
z njo slednjo noč se mesec poigrava.

Trohnobe vonj prepleta mračno sobo
in v kotu ždi osamljeno ognjišče.
Na praznih stenah pajek srečo išče
in svojo mrežo stkal je čez podobo,

ki je pozabljena ostala v hiši.
A ko se noč potihoma približa,
se preko mrtvih rož in preko križa
razklanega podijo tropi miši.

Na vrtu pa se je v samoto sivo
razcvetel španski bezeg s prvim dnevom,
vsa jutra kos ga kratkočasi s spevom.
Pripeva veter mu igrivo.

Epski zarodki so terjali, da se je lirska impresija z domačnostno metaforiko skrila v ozadju, dogodek, dejanje, odločitev, možatost, upor, slutnja smrti, sprijaznjenost z junaškim in pogumnim koncem, so preuredili tudi pesniško obliko. Daljše oblike (balade) so postale primernejša posoda za novo vsebino: za človekov notranji dramatski razpon. Ime človeka je takšno, kot bi ga lahko našli v domači matični knjigi. Njegova zunanja podoba je prav taka: znana, splošna, vsakdanja. Predmeti so stari: orodje. Okolje nič posebnega: pač ena izmed družin notranjske srenje. Vsebina pa je nova. Mnogo se je prelomilo. PESEM O LOPATI je eden izmed uspelih primerkov tega premika v Marički Žnidaršičevi in Loški dolini.

Sejem je bil na Blokah o Miheli.
Tja se napotil bajtar je Kosmačev
in ker doma lopate niso imeli,
si kupil novo je za pet kovačev.

Moško si jo oprtal je čez ramo,
da mu visela zad je kot zaplata,
ker je gredoč še fraklju v dno pogledal,
je stopil ves vesel doma skoz vrata.

— Lopato kupil sem, je rekel ženi,
lopato svetlo, gladko in široko. —
Tako po svoje ji je to razkladal
in jo pri tem prijazno božal z roko.

— Viš, zdaj bom vsaj imel za kaj prijeti,
ko bo potegnil severnik leden.
Na Blokah, pravijo, bo huda zima
in bo snega nametlo do kolen. —

Tako ves čas je modroval in žena
ga brez besed je vdano poslušala.
Lopata je pri hiši res potrebna,
je končno svojo misel še dodala.

Mraz je pritisnil prej, ko bi kdo mislil.
Kosmač si zdaj po hiši dela išče;
da bi bila pripravljena za zimo,
napravi še lopati toporišče

iz jesena, ki ga v marcu je odsekal
in bil brez grč je, raven kakor sveča.
Ko zdaj lopato težka, s steklom gladi,
se v njem do nje ljubezen vse bolj veča.

Pozimi sneg Kosmač je kidal, kidal
in ko za stavo se k lopati vračal,
na pomlad pa, ko sonce je prigrelo,
je z njo po gredah zemljo preobračal.

Potem začelo iti je narobe ...
Sovražnik se priklatil je v deželo.
Čez leto je lopata počivala,
v jeseni spet oba sta šla na delo.

Še enkrat zima, zadnjikrat pomlad,
ko so kar na vsem lepem ga prijeli.
Čez trideset so gnali jih takrat,
da bi jim nad vasjo življenje vzeli.

Lopate je razdelil suh vojak ...
Ko mu njegovo v roke je potisnil,
ves zledenel je in potem skoz zobe
s prečudno grozo v glasu je zavrisnil.

Lopato gladko, svetlo in široko
takrat je kupil v sejmu o Miheli,
z njo zase skopal jamo je globoko
in vanjo so ga položili streli.

Vojna se je z okupacijo komaj začela. Oktobra 1941 so partizani napadli z Italijani zasedeni Lož. Naslednje leto se je v Loški dolini začelo osvobojeno ozemlje. Italijanska roška ofenziva je segla tudi sem. V vsakem človeku se je vnela notranja vojna, ne samo okoli njega. Zato se je tudi Marički Žnidaršič preneslo bojišče navznoter. Svoj notranji svet pa je videla tudi v drugih: sanjsko dekliški, kot ga je pod nahrbtnikom nosila od Pohorja do Snežnika kurirka Ana.

Osebno se je v človeku izgubilo. Človek je v vojnem metežu pomenil bore malo, vsi skupaj pa ogromno. Kot da gre pri pesnici za igro ironije: pesnica, vsa v svoji notranjosti goreča, a vendar kot da se ne utegne ukvarjati s seboj, kot kosovsko dekle ne misli nase, svojo žalost trosi naokoli. Pobira jo kot svojo, ko od vseh strani prodirajo proti njej vesti o smrti, o smrti, o smrti... Sama se skorajda razosebi, da poosebi sebe v drugih ali da drugi poosebljajo njo. Čudno lepa so bila ta pota od človeka k človeku; te vezi, ko se je osebna podoba našla na portretu drugih.

SPOMLADANSKA BALADA je lep primer takšne pesmi.

Ko so iz tal kot majčkene skrivnosti
začeli plašno prvi zvončki bosti
in je na gmajnah zagorelo resje,
zaspala prav zares je
vsa lepa, tiho vdana
kurirka Ana.

Od jutra se lovi po mračni hosti
trudna in neprespana.
Ob njej so gabri sivi in preprosti,
ob njej dišijo smreke kot reseda,
a krog in krog sovražna je zaseda.
Srce ji je navrhano bridkosti,
v njem zadnja iskra upanja zgoreva.
Nad srcem varno skriti so papirji.
Sto misli v glavi — kakor netopirji,
preplašeni, ki se bojijo dneva.
— Ko noč bo svoja krila razprostrla,
še jaz se rahlo nanjo bom oprla,
morda, morda se srečno bom prebila. —
Tako je s srcem nemo govorila.
Skoz drevje včasih sonce k njej pogleda
in se mehko prisloni ji na lase.
Takrat za hip pozabi sama nase.
Pred njo se spet prikaže mala Breda,
kako pod vejami je mirno spala,
zadeta od sovražnega rafala.
Nalahno, prav nalahno dan se nagne
in mrak pobože vitke, mlade hoje.

Zdaj Anino srce naglas zapoje.
Potihoma zapušča skrivališče.
Noč, partizanom varno zatočišče,
ljubeče jo v naročje svoje vzame
in Ana, kot da v zemlji opore išče,
v nemočno dlan si stisne je prgišče.

Ko so iz tal kot majčkene skrivnosti
začeli plašno prvi zvončki bosti
in je na gmajnah zagorelo resje,
zaspala prav zares je
vsa lepa, tiho vdana
kurirka Ana.

Balada o kurirki Ani je v pravem pomenu besede antologijska pesem: oblikovno umirjen, stilno izviren, vsebinsko globok, vseskozi doživet simbol enkratne pesniške substance. Pesem, četudi je ni napisal pesnik s puško v roki, sodi med vrhove partizanske lirike. Sicer pa v mnogih drugih pesmih Žnidaršičeve živi pravi ogenj odpora, pesmi pa se ponavadi tematsko drobijo ali pa se izpovedna moč krha v kalupih pesniške norme.

Tretja pomlad iz vojnega obdobja je čas gabra (žilavega odpora in boja) in brinja (stalne prisotnosti trpke smrti in trpljenja). Ni več dvomov, da smo zmagali. Na obzorju se že riše dan, ko bo zasvetila moč zmage z zarjo svobode. Pesnica se umirja z mehkejšimi toni. Oglaša se zopet njeno srce. Pesnica se vrača k sebi. Njene oči so še vlažne in strmeče, ker so videle preveč smrti, vendar ji srečanje s partizani budi tudi ljubezenska čustva, čustva intimne in tople navezanosti. Smrt je še tu (fant — partizan je ostal v hosti), a pesnica se dvigne nad njo. Osebno (bolečina smrti) in splošno (rdeče zavese zarje svobode) se prepleta, vendar tisto, kar živi dalje, skupno, je v njej vkljub pekoči bolečini ob posameznem vodilno, vedrejše, upajoče. Takšne tone ubira njen čisto dnevniški zapis — PESEM O VAZI.

Mlad partizan mi je nekoč poklonil
majhno, modro vazo za spomin,
potem mi je prinašal rož s planin,
ob nedeljah ko je dan zatonil.

Spomladi teloh, resje in češminje,
poleti mak, ivanjščice, kresnice,
in kakor mak še sam rdel je v lice,
ko na jesen je vanjo deval brinje.

Ob tisti drobni svetlo modri vazi
gradila sva, smejala se in pela
in v svojih srcih vedno sva imela
ljudi s prečudno dobrimi obrazi.

Ko znova je pomlad z vso silo vstala,
on k meni ni nikoli več prišel,
v gozdovih je za vselej obnemel,
iz srca mu rdeča roža je pognala.

In ko nekoč sem vazo s cvetjem suhim
hotela vzeti, da bi jo umila,
iz rok mi padla je in se razbila.
— Zaupala sem žalost stenam gluhim.

V njenih pesmih se je izoblikoval nov etični svet: močan kot gore, silen kot kraška burja, trden kot skala in dober kot zemlja. To je tisto novo, kar naj sledi vojni. To je tisto, kar je kal bodočnosti. To je tisto obče, kar je nad bolečo krhkostjo človekove minljivosti. To je tisto, kar se z mladim brstjem ne da zatreti. Takšen etos kot pesničino najvišje doživeto spoznanje iz let smrti prevladuje pesem PIONIRKI V SPOMINSKO KNJIGO.

Bodi močna, kot so močne
naše gore,
glej, prav nihče ukloniti
jih ne more.

Bodi silna, kot je silna
kraška burja,
z dvignjeno glavo korakaj
skoz neurja.

Bodi trdna, kot so trdne
naše skale,
glej, nikoli pred nikomer
niso pale.

Bodi dobra, kot je dobra
naša zemlja,
misel nanjo naj povsod,
povsod te spremlja.

Pesmi zanosa pa niso domena njene lire. Ožji je njen svet. Mora biti resničen, konkreten, blizu nje. Krajina zopet hoče zaživeti v starem lesku: dren, češnje, češminje, leske, hruške, ostrnice, gmajne, njive... Ta svet se po vojni poskuša obnoviti v pesnici s pesmi o Cerkniškem jezeru. Išče v krogu ljudi: predvsem tistih, ki so del njene družinske intime. Oče, mati sta zopet njena portretiranca. Vendar ne gre. Za velikim dogodki med vojno je ostala praznina na poljih zmage. Za enkratnimi sečišči ljudi, ki so bili vsi eno, je sedaj nastala pajčevina med vejami. Čakajo notranjski pejsaži za umetnikova tihožitja, a so umetniki ostali v grobovih. Brinovke so na gmajnah. Kjer se naseli žalost, rada za vselej ostane. Ta žalost je dobila lepo pesniško ogledalo z VRBAMI.

Kot da so vrbe vedno žalostne,
sklanjajo liste srebrne,
in v zgodnjih jutrih julijskih
se solza za solzo z njih utrne.

Dan na dan v vodi se gledajo,
v vodi kristalno čisti,
in ko se v novembru oblete,
odplavajo drobceni listi.

S Snežnika zima pripelje se,
jih znova olepotiči,
in spet se nežno upogibajo
pod belimi kosmiči.

Vrbe pa veje povešajo,
nič jih lepota ne gane.
Tam, kjer se žalost naseli,
rada za vselej ostane.

Tako so po vojni ostali minljivi spomini s priokusom bežnosti in žaljive pozabljivosti. Zopet so okoli grenke jagode brinja. Plesni dolgočasja so prepredle životarjenje in počasno odmiranje. Reflektorji osvetljujejo ponovno vaška pokopališča. Strah visi nad lepim večerom, mrak pa prebada netopir. Krajina je izgubila predvojni sij ruralistične idilike v svetu domačih tihožitij. Človek se je vrnil v kolotečine vsakdanjega načina življenja. Pesnica se je počutila prazno. Išče opore — v potezah materinega obraza, v prezgodnji smrti očeta, pri predmetih svoje sobe, v umetnem izzivanju čustev ob gledanju likovnih del, ob knjigah itd..., a je ni nikjer: življenje, ki se je med vojno tako sunkovito razprlo, se je sedaj še hitreje zapahnilo s tisočerimi železnimi vratmi. Pobralo je tudi tisto, kar je bilo spremljevalka njene predvojne mladosti.

Marička Žnidaršič pa čuti vedno močneje, da je živa, da jo zmagujejo ljubezenska hrepenenja, da želi k novim rojstvom, da smiselnost obrača tja, kjer živi vedni smoter — k ljubezni. Že mnoge pesmi tega prvega povojnega

obdobja so takšne, da ob koncu mračnih tonov na pesniško platno pade svetli snop luči ljubezni. Ta je navadno strnjen v zadnjem verzu pesmi. In ta napoveduje novo pesničino obdobje — dobo ljubezenske lirike. Pri njej pa pesem zapoje le, če je motiv navdiha prisoten, ne zmore z abstraktno metaforiko in domišljijsko igro plesti niza neotipljivih podob. Zato je njena ljubezenska lirika dnevni pesniški zapis poteka resničnega ljubezenskega srečanja. V srečanju je njena lepota, značilnost in tudi tragičnost.

Ljubezen je bolj sanjska kot ne. Ljubezen je bežna, ubrala je le prve korake ljubezenskih poti. Kljub temu je močna, prava, naravna. Njena tragičnost, ki izziva bolečine, pa je v njenem čustvovanju. To je tiha ljubezen z ozkimi gazmi pričakovanj in hitrih razhajanj. Trpna ženska ljubezen. V njej je sama čistost. V njej ni lastniškega poželenja. Zato ta ljubezen z njene strani ni ljubezen s krči ljubosumnosti. Samo ob koncu z nekaj kapljicami pelina o laži. Njena ljubezen je daritev, ki vse nudi in ničesar ne zahteva. Zato je njen ljubezenski sopotnik brez osebnih barv. Njemu pripisuje enako žensko krhko čustvovanje, zmes bolečine in samotne radosti. Tako ostaja njena ljubezenska pesem na svojem vzponu pred hitrim zaključkom le pesem nočnega, skritega in skrivnostnega objema. Po nekaj krčih brezupa in slovesa se razkropi v kožnično brezobličnost. Takšna je pesem VETRU.

Objemi me, veter, objemi.
Saj on, pravijo, me ne sme objeti.
V naročje, veter, me vzemi,
saj on, pravijo, me ne sme vzeti.
Veter,
meni se hoče ljubezni,
lepe in dobre ljubezni.
Veter, ljubezni!
Morda za en sam dan,
morda za eno samo noč,
za eno samo uro.

Objemi me, veter, objemi!
Saj on, pravijo,
me ne bo objel nikoli.
V naročje, veter, me vzemi,
saj on, pravijo,
me ne bo vzel nikoli.
Veter! — Veter!

Piker humor je le trn brez bodice, pelin ostaja v neizživeti ljubezni. Vendar je v tem njenem občutenju moč, celo nekakšna zvišenost zaradi duhovne in značajske nadmoči nad njim in okoljem. Iz te zvišenosti pa se rojevajo krči, ki ne dovolijo, da bi se z njegovo odsotnostjo končalo čisto ljubezensko hrepenenje. Brez ljubezni človek ni človek. A tudi ljubezenska igra brez toplote je smrtni sunek. Dekle se zapre v svoj svet; v odsotnost ljubezni pa je v ta svet prišepala smrt. Pesnica sedaj poskuša preseči tudi svojo osebno nesrečno ljubezen in najti sebe pred obličjem tiste zadnje sile — smrti.

Dve pesmi: REKVIEM ZA LJUBEZNIJO in SMRTI sta primera takšnega ljubezenskega epiloga.

REKVIEM ZA LJUBEZNIJO

Zvonite, zvonovi tišine.
Danes nesejo mrtvo ljubezen iz mojega doma.
Utrnite vse sveče,
naj nihče ne vidi njenih votlih oči,
naj nihče ne vidi
njenega zmaličenega obraza.
Ko je pred štirimi leti
plaho odprla vrata srca,
je bila lepa kot prvi zvonček,
ki ga je po dolgi zimi pobožalo sonce
in ga je oko hvaležno zagrnilo z odejo veselja.

Utrnite vse sveče, da bo tema.
Naj nihče ne vidi,
da je moja ljubezen odeta s plaščem laži.
Naj nihče ne vidi
njenega opljuvanega telesa.
Kje je omama noči?
Kje sonce, ki me je grelo?
Kje so dobrotne zvezde?
V meni žalost kriči!
Utrnite vse sveče
in opravite rekviem v temi,
s temó zastrta je bila tudi moja ljubezen.

Zvonovi, zvonovi tišine,
zvonite ljubezni, ki je po štirih letih
umrla.
Obstali so vodeni oblaki
in se zgrozili: mrtva ljubezen.
Zdaj jo nesejo iz mojega doma
in nikoli več se ne bo vrnila vanj.
Utrnite vse sveče,
naj se oči privadijo temé,
poslej bo temà moj edini sopotnik.

Z ljubezenskim ciklom se zaključuje poezija pesnice Maričke Žnidaršičeve, ki s svojima prvima dvema pesniškima zbirkama (Pesmi izpod Snežnika, 1950, in Človek in zemlja, 1953) brsti iz tradicionalnega domačijskega in poetičnega krajinskega realizma v samonikli pesniški svet odpora in upora, Njen hod k drugim, ki so poosebljali celotni osvobodilni boj, je dal pesmi, ki so značilne za čas in Maričko Žnidaršič, a Spomladanska balada sodi v vrh partizanske lirske poezije. Zadnji dve pesniški zbirki sta kot celoti stilno pestrejši, verz se razklene, rima postane manj oklepajoča, ritmi se menjajo, občutenja so iztanjšana in menjava, resignacija očutnejša. Vojna je bila tudi zanjo tako silovit dramatični spopad z razsežnostmi življenjske resničnosti, da so pogorišča ostala še dolgo neobnovljena. Tudi ljubezen pri njej ni postala graditeljska sila. Priseljeval se je nadih konca.

SMRTI

Pridi takrat, ko se ti bo zahotelo,
saj sem se že zdavnaj sprijaznila s teboj.

Pridi, ko bo šlo poslednje
meni namenjeno veselje h koncu;
ko se bo ogenj ljubezni odselil
v nova, pomlajena srca;
ko bo žalosti toliko,
da bo zadnja žalost v njej utonila;
ko se v srcu ne bo razcvetelo
nobeno hrepenenje več;
ko bom obnemogla, s povešenimi rokami
obstala od prevelike vdanosti.

Pridi, ko bo srce brez sanj,
nemo in prazno.
Pridi v novembru,
ko se bo drevje obletelo
in bodo rože v vrtovih vzele slovo.
Pridi, ko se bo dan že nagnil,
ko bo nad opustošeno pokrajino
noč razpela svoja krila;
ko bodo vse praznote pokrite z njo
in bo nazadnje upanje v meni potemnelo.

Pesmi veselja so že zdavnaj izpete.
Jaz sem polna velike pripravljenosti. —
Pridi, ko se ti bo zahotelo.

In tako zaključuje svoj življenjski krogotok: tam skupnostnega, partizanskega, z naročilom pionirki v spominsko knjigo, tu osebnega, ko je v čakanju tistega, s čimer se moramo sprijazniti, a se bo ogenj ljubezni odselil v nova, pomlajena srca . . .

S tem je zlila pesnica dva svoja najlepša pesemska cikla: partizanskega in ljubezenskega v čistino humanizma — v nove rasti, tja, kjer vedno na spomlad brstijo zvončki.

FRANCE ŠUŠTERŠIČ IN NJEGOVI »MEHURČKI IZ CEMUNA«

Janez Šumrada
Muzej revolucije Celje,
63000 Celje, Trg V. kongresa 3

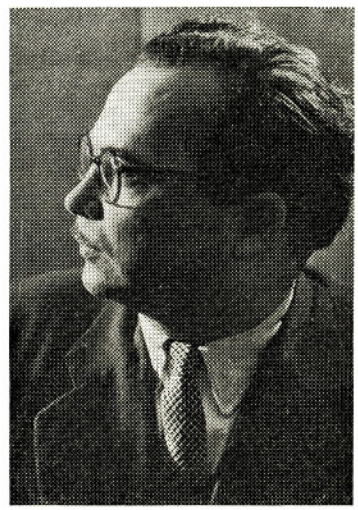

Žerovljana Franceta Šušteršiča (r. 1918) premalo poznamo, ne le doma, na Notranjskem, temveč tudi v slovenskem kulturnem prostoru nasploh. Pa ne da bi bilo njegovo delo tako neopazno ali nepomembno. Prav nasprotno, treba je reči, da njegove članke, knjige in številne prevode cenimo, da po njih radi posegamo, vendarle pa pri tem nekako pozabljamo nanj. Sam pa v svoji skromnosti in poglobljenosti v delo ni nikoli silil v ospredje in iskal priznanj.

Šušteršič se je začel ukvarjati s pisanjem že v dijaških letih in je zbudil pozornost z nekaterimi črticami iz življenja notranjskih kmetov in bajtarjev. Njegovo nadaljnjo literarno rast so zavrle tedanje politične razmere, ki so bile mladim, napredno usmerjenim talentom vse prej kot naklonjene. Po sovražni okupaciji je moral po sili razmer prekiniti študij prava in prestati skoraj 14 mesecev golgote na Rabu, nakar je bil do osvoboditve pri partizanih. Leta 1943 je spet prijel za pero. Pisal je priložnostne članke in pesmi v Notranjski glas, Snežnik in v list Med Rogom in Dolomiti.

Po osvoboditvi ga spoznamo kot časnikarja Ljudske pravice, urednika Ljubljanskega dnevnika, revije Borec, tednika TV 15 in nekaterih manjših periodičnih listov. Novinarstvu je daroval svoja najlepša leta in žetev je bila obilna: nastala je vrsta člankov, reportaž in poročil, Šušteršič je pridobil bogate uredniške izkušnje in poglabljal svojo s temeljito klasično izobrazbo pridobljeno jezikovno kulturo. Kajti prav to moramo še posebej poudariti: Šušteršič ni eden tistih novinarjev, ki delajo slovenskemu jeziku silo in ga oblikujejo po svojih uniformiranih, pogosto bizarnih kalupih. Izoblikoval je lasten jezikovni izraz in nam je s svojo vnemo za lepoto slovenske besede, občutkom za njeno uglajenost in prizadevanji za stilistično dodelanost lahko za vzor. Pozabiti ne smemo, da oplajajo njegov jezik narečne besede. Nekatere so sicer znane in zapisane v slovarjih kot starinske, čeprav v domačem okolju, iz katerega avtor zajema, še vedno polne življenjske moči; za številne druge velja, da jih je rešil anonimnosti in pozabe.

Iz slovenske kulture poznamo dovolj primerov, ki govore, da naših boljših novinarjev sodelovanje po časopisih in revijah nekako ne more povsem zadovoljevati, da jih vleče k zahtevnejši publicistiki in leposlovju. Šušteršič je to začutil že zgodaj. Opus njegovih izvirnih del — člankov in knjig — daje vedeti, da ga je za vse življenje priklenila nase revolucija in narodnoosvobodilna borba, da je želel s svojim peresom dokumentirati nekaj velikih tragičnih dogajanj v rodni pokrajini, ki jih je deloma sam doživljal, bodoče generacije pa jih nikakor ne bi smele pozabiti. Takšni občutki nas spremljajo pri branju knjige *V objemu podzemlja* (Borec 1960, 124 str.), ki pripoveduje o partizanski diverzantski akciji v Postojnski jami; z *Vražjim vrtcem* (Borec 1961, 168 str.) podoživljamo enega najgrozljivejših zločinov italijanskega okupatorja na naši zemlji — pokol pri Babnem polju. *Trgu lakote* (Borec 1977, 344 str.), za katerega je prejel Kajuhovo nagrado, botrujejo avtorjevi spomini na koncentracijsko taborišče Rab.

Od srede šestdesetih let skoraj ni leta, ko ne bi izšla kakšna od njegovih poslovenitev del francoskih avtorjev. Tako ga srečujemo tudi kot prevajalca — in če dodamo, da mu poleg čuta za lepoto in raznolikost materinščine zavidamo tudi temeljito poznavanje francoskega jezika, potem smo najbrž že povedali, kakšni so njegovi prevodi. Daljšo dobo ga je pritegoval naturalist par excellence Émile Zola. Zlasti za te prevode moremo reči, da so mojstrski: *Greh abbéja Moureta* (CZ 1965), *Denar* (CZ 1968), *Vzpon Rougonovih* (CZ 1966), *Trebuh Pariza* (CZ 1970), vendar pa ne gre zapostavljati odlične poslovenitve dela znamenite zgodovinske freske iz kapetinške Francije *Prekletih kraljev* Mauricea Druona (prevedel tretjo in četrto knjigo: Kronski strupi, Zakon moških, CZ 1969). Najbrž pa bo res, da širši krog bralcev pozna predvsem njegove prevode knjig o dogodkih iz druge svetovne vojne, povojnih aktualnostih in spominov. Izdaja jih ljubljanska založba Borec, nekatere med njimi pa so se bralcem zelo priljubile: *Gaston Charlet, Kaznilnica v snegu, 1966; Jules Roy, Bitka za Dien Bien Fu, 1967; Wilfred Graham Burchett, Druga vstaja v Vietnamu, 1968* (iz franc. prevoda); *Robert Guillan, Kitajska, 1970; Pierre Accoce — Pierre Quet, Vojna je bila dobljena v Švici, 1971; Roman*

Bratny, Varšavski uporniki, 1972 (iz francoskega prevoda); *Marc Hillel, V imenu rase, 1973; Serge Vaculik, Rdeča baretka 1974; Gilles Perrault, Veliki dan, 1975; Léopold Trepper, Velika igra, 1977; Marc Hillel, Arhivi upanja, 1978; Simone Signoret, Hrepenenje ni več, kar je bilo, 1978.*

Iz francoščine je prevedel v slovenščino tudi *Monlauovo Veliko ilustrirano otroško enciklopedijo, 3. zvezek,* ki jo je izdal Beograjski izdajateljski in grafični zavod (l. 1973), v ponatisu pa zagrebški Globus (l. 1980).

Letos pa je Založba Borec pripravila za tisk njegov prevod *Enciklopedije druge svetovne vojne.*

Iz srbohrvaščine je med drugim prevedel delo partizanske zdravnice *dr. Saše Božović, Tebi, moja Dolores* (Borec, 1980).

V *Mehurčkih iz cemuna* (Borec 1974, 122 str.) se Šušteršič vrača v svoje otroške dni, v rojstno Žerovnico ob Cerkniškem jezeru, med kremenite in samosvoje notranjske ljudi. Nekdaj so služili kruh zase in svoje potomce z garaškim delom po gozdovih, furmanstvom, drobno obrtjo in obdelovanjem skope zemlje. Da, življenje ob jezeru je bilo trdo, toda avtorja je presihajoča vodna ravan s svojo lepoto in skrivnostnostjo očarala že v otroških letih. Jezero in njegova razgibana okolica, otroške igre in kmečko delo ob njem ostajajo zato v knjigi vodilni motiv, ki mu pisatelj zoperstavi človeško skupnost — svojo družino, družino revnega bajtarja in malega obrtnika, ki se le s težavo prebija skozi življenje. Pa vendar ustvarja družina s svojo spokojnostjo in ubranostjo okvir za varno otroštvo, mladostne razposajenosti in prve, zvedave korake v svet. To okolje je tudi zavetje, kamor se mladi France zateče ob svojih prvih konfliktih z življenjem.

Spomine na mladost in domače, na Cerkniško dolino in nekdanje življenje v njej, doživljamo skozi meglico, prekriva jih tančica časovne odmaknjenosti. Človeški spomin je selektiven, v zavesti ostajajo le posamezni drobci preteklosti, pa še ti se — kot mehurčki iz notranjskih tolmunov — počasi, a nezadržno izgubljajo v vsakdan. France Šušteršič je nekaj svojih ujel in prelil v besede, ki niso dragoceno branje le za mladino — kajti njej so v prvi vrsti namenjene — marveč vsem tistim, ki se radi vračajo v preteklost, takšno, ki jo zna mladim rodovom ob kmečki peči pričarati topla babičina beseda.

MEHURČKI IZ CEMUNA
France Šušteršič

Kadar mi jadrajo misli nazaj in še nazaj, v leta zgodnjega otroštva, se ustavijo na hribčku za vasjo pa v starem cerkvenem stolpu, kamor držijo strme lesene stopnice z majavo ograjo.

Oče je bil v beli srajci in me je peljal za roko po položnem bregu. Bilo je nedeljsko popoldne in vse je žehtelo od poletne vročine, le v senci košatih orehov zraven sejmišča je bilo malo hladneje. Ob sivi cesti so dremale hiše in skednji za njimi, vas je uživala opojen nedeljski mir.

»Danes pojdeva k velikim linam,« je dejal oče.

»Kaj pa je pri velikih linah?«

»Zvonovi so, dva velika in en majhen. Pa ura je tam, ki nam meri čas in bije.«

»Kaj pa je pri malih linah?«

»Pri malih linah... tam ni nič, le po naši dolini se vidi še lepše kot iz velikih.«

»In kdaj pojdeva še v male line?«

»Kadar boš velik in močan. Tja gor ne držijo stopnice, treba se je vzpeti po strmih lestvah in tramovih.«

Pri mežnarju sva vzela ključ, ki je bil neznansko velik in težak, ter jo mahnila v cerkev. Objel naju je srhljiv hlad in koraki so odmevali, kot bi se svetniki v oltarjih hahljáli. S kora sva vstopila skozi majhna vrata v temačen prostor, kjer je bilo slišati počasne in enakomerne škrtljáje cerkvene ure. Iz teme se je izluščilo nihalo z okroglim obročem na koncu. Stisnil sem se k očetu, bilo me je strah. Prijel me je in me vzdignil v naročje ter se začel z mano vzpenjati po stopnicah, više in više.

Iznenada se je začela temačnost prelivati v svetlobo, videl sem štiri neometane stene, zgoraj pa široko odprtino, začrnelo notranjost zvonov s težkimi betíčastimi žvenklji in vélike line.

Oče me je posadil na oder pod zvonovi in se oddahnil. Tedaj pa je zabrnelo, udarilo in zadonelo, da sem se ves stresel: bitje ure se tu sliši drugače ko tam doli v vasi. Po malem zvonu je udarilo kladivo štirikrat, po velikem pa dvakrat. Nekaj hipov sem bil čisto gluh, potem mi je še dolgo zvenelo v ušesih.

»Mali pôje lepo, ker je bronast,« mi je pojasnil oče. »Veliki pa je iz železa in brni kakor svinjski kotel. Prej sta bila samo dva, tale in še eden, oba bronasta. Velikega je vzela vojska, potlej pa so namesto njega kupili ta dva, ki se z malim nič ne ujemata.«

»Kako ga je pa vzela vojska?«

»Kako ... Morali so ga sneti iz jarma in ji ga dati ... Vojski pride vse prav, vojska vse vzame. Iz naše doline je vzela veliko fantov in mož, tudi mene bi bila kmalu ...«

Vojska se mi je v otročjih očeh spreminjala v temno pošast, ki se rjoveč pripodi iz neznanih daljav ter pobira ljudi, živino, kokoši in vse drugo. Kako bi ji preprečili pot v to dolino, ki se razgrinja med Javorniki in Kovačnico?

Ko sem skozi velike line prvikrat videl našo dolino, mi je bilo, ko da lebdim na neslišnih, sinjih perutih. Vaški vrtovi so obdajali hiše in skednje kakor morje, tam daleč za njimi pa se je vse bleščalo in prelivalo kakor v sanjah. Dvignil sem se, da bi videl še bolje — pa sem butnil z glavo ob rob zvona, da se mi je kar stemnilo pred očmi ...

Čez leta sem se nekoč odpravil k malim linam. Marsikateri moj vrstnik se je že lahko pohvalil, da je bil tam gori, zato sem sklenil napraviti ta podvig še jaz. Mežnarjevemu sinu sem pomagal zvoniti in za plačilo mi je priskrbel cerkveni ključ. Topotaje sem se vzpel po lesenih stopnicah ter tu in tam prisluhnil urnemu mehanizmu, ki je poganjal nihalo kakor nekoč. Vzpeti se iznad velikih lin v male ni bilo kar tako. Treba je bilo plezati po zvonu na prve škarnike, od tam pa po pokončni lestvi v srce lesenega ogrodja in nato na majhno ploščad iz tramičkov, ki ni bila večja od navadne mize. Moral si biti dober plezalec in telovadec, da si se spravil sèm gor. Šele tu so bile male line, nad njimi je bila le še konica zvonika s strelovodom, jabolkom in petelinom.

Ko sem tako priplezal gor, si sprva nisem upal pogledati skozi line, ker se je stolp pri vrhu malo majal. Polagoma sem se temu privadil in si dejal, da se ne prevrne vsaka reč, ki se maje. Svet pred menoj pa je bil preveč lep, da bi se prècej poslovil od lin in se spustil dol po tramovih. Pogled mi je splaval do Javornikov pa še dalje proti jugozahodu, tja do Velikega Snežnika, ki je imel še zmeraj nekaj belih jezikov in je stoloval nad temnimi hribi in zelenimi dolinami kakor kralj. Polja okrog vasi so bila pisana preproga, jezero zelena ponjava z dolgimi skrivenčenimi šivi. Kako lep je ta svet, če ga gledaš iz malih lin!

V tihoti višav me je navdala želja, da bi se vzpel še više in više, prav v konico stolpa, kamor si ni doslej najbrž še nihče upal. Tam sicer ne bom imel več razgleda, ker ni nad malimi nobenih lin več, zato pa se bom lahko pohvalil pred vrstniki. Pomagal sem si z majhno gredjo, ki so jo bili pustili zgoraj kleparji, in se začel vzpenjati, ne meneč se za majavost stolpove konice. Zmeraj sem bil dober plezalec, pri vzpenjanju na visoka drevesa me ni nihče prekosil, zato tudi zdaj nisem maral odnehati. Svetloba se je prelila v mrak z nenavadnim vonjem. Že sem se oprijemal železnega droga v »špički«, ko me oplazi po licih nekaj črnega, plahutajočega, da se vse zamegli pred mano in me oblije mrzel pot. Urno se spustim dol in zagledam velikega netopirja, ki sem ga bil zmotil v blaženem miru visoko nad človeškimi bivališči ...

Od spodaj sem zaslišal glas mežnarjevega sina: »Pridi dol, če ne, bom zaklenil!«

»Že grem!«

Še enkrat sem se ozrl skozi line in začel plezati v globino, kar je šlo hitreje ko prej, ko sem se vzpenjal kvišku. Mežnarjev sin me je sprejel neprijazno:

»Kaj si pa počel zgoraj toliko časa? Nikoli več ti ne dam ključa!«

»Gledal sem ... in splezal še više od malih lin. Tamkaj ni bil še nihče!«

»Beži no! Tja si upa samo tisti, ki je popravljal strelovod.«

»Bil sem tam, pa če verjameš ali ne.«

Ko sem se vračal domov, sem še zmeraj premišljeval, kako je svet lep, če ga gledaš iz malih lin ...

Tedaj pa je stopila na prag pred hišo mati, in že sem zaslišal njen pojoči glas:

»Takoj pridi domov, gremo v Šteberščino po seno!«

Štéberščina je velika senožet na severozahodnem robu blat. Verjetno je bila nekoč last štéberske graščine in je zato po nji dobila ime. Razsežna površina je v stoletjih dobila druge lastnike, ki so jo razkosali na manjše dele. En del je pripadal bloškemu župnišču, zato so senožeti rekli tudi Farjevca. Ker pa župnišče od nje ni imelo dosti koristi, jo je prodalo. Kupili so jo trije mali kmetje, eden izmed njih je bil moj oče. Tako je tudi ta del razpadel na troje

posesti. Vendar je bila skupna površina Fárjevce tako velika, da so bili tudi posamezni deli kar lepi, vsaj za oko.

Da, vsaj za oko... Delo na tej senožeti je bilo namreč prava rabota, ki ni dosti hasnila. Človek ne bi verjel, da je jezersko dno prav tu, na obrobju, tako mehko in da je črna zemlja tod tako jalova. V tej nerodovitni mečavi je mnogo cemúnov, kot pravimo talnim izvirom na močvirnih tleh blat. To pravzaprav niso studenci, marveč le nekakšni zbiralniki talne vode, ki nima odtoka. Voda mezi vanje iz tal, na gladini pa se v kratkih presledkih delajo brbrajoči mehurčki, kot bi globoko spodaj ležalo nevidno bitje in dihalo v globokem snu. Okrog cemúnov poganjata krovina in trščica, drugače pa na vsej razsežni površini ne zraste drugo kot nizka kisla travica, ki ti rabi za slabo krmo, če jo zmešaš z rebrnino ali deteljo. Razen cemúnov je na tem delu blat tudi potoček, ki izvira pod Goričicami in se zliva v Lipsenjščico. Ob potočku in cemúnih mrgoli beloušk — menda jih ni nikjer toliko. Stopiš malo k vodi in pogledaš, če je v nji kaj rib — in že švigne pred tabo kača kakor kos debele vrvi, pa še nekaj žab se ji pridruži, ki urno poskačejo v vodo. Sprva se zdrzneš in odskočiš, potem pa se privadiš in te belouške ne motijo več.

Ko smo Štéberščino prvikrat kosili, smo imeli za nameček še hudo sušo, tako da je bila trava še bolj kilava in je rasla le v redkih šopih, ki smo jim v šali rekli »mustáčice«. Toda čudno — če je bilo leto še tako sušno, je zemlja vseeno ostala zamočvirjena in mehka kakor testo. To smo izkusili zlasti tedaj, ko smo na razsežni površini grabili seno. Da bi šlo laže, smo šli grabit z vozičkom, ki smo vanj vpregli kravo. In ko je bil voziček poln ter je krava potegnila, se ji je na vsem lepem udrlo prav do vampa. Brž smo jo izpregli in jo začeli vzdigovati iz mastne jezerske prsti. Dolgo smo se zaman mučili, žival je gledala plaho in proseče, skušala si je pomagati, pa so ji bile noge kakor vklenjene, privezane v črno globino. Poklicali smo sosede, in šele s pomočjo porepnika se nam je posrečilo spraviti kravo na noge. Vsa je drhtela in je potem ves popoldan stala na mestu, ne da bi se prestopila. Potlej smo grabili brez krave, voziček s senom smo kar sami vlačili in rinili po Štéberščini.

»Tako črna zemlja, pa tako zanič,« je tarnala mati.

»Treba bi jo bilo pregrápati,« je menil oče. »Če bi se talna voda imela kam odtekati, bi se tla kmalu osušila.«

»Saj grape so že bile nekoč tod, ka-li?«

»Kajpak so bile, pa so se zarasle.«

Tako sta se oče in mati pogovarjala vsako leto in delala načrte, kdaj bi začeli kopati grape.

»In še cestnega blata bom napeljal na senožet,« je modroval oče. »Ni vrag, da ne bi potlej bolje rodila.«

Leta pa so tekla in nikoli ni bilo možnosti, da bi začel oče uresničevati svojo zamisel. V hudi julijski pripeki smo sušili in vlačili borno seno iz Štéberščine ter hodili počivat in se hladit k velikemu vrbovemu grmu zraven velikega cemúna.

Prvi počitek je bil okrog desetih dopoldne, ko smo malicali. Ali kaj, ko je bila malica tako pičla, da ti je zbudila le še večji tek! Malicali smo pékovski kruh, vsak je dobil majhen kos, kadar pa še tega ni bilo, smo se krepčali s kuhanim fižolom. Opoldne smo ponavadi jedli zelje in žgance, največja dobrota pa nam je bila češpljeva kaša, ki nam jo je mati prinašala v veliki vojaški menažki iz prve svetovne vojne. Toda češpljevo kašo smo jedli poredko. Za izboljšanje jedilnika sem poskrbel jaz, ki sem se spravil nad ščukice v potočku in cemúnih ter jih vsak dan po kosilu nekaj nalovil.

Nekega dne, ko je bil kruh za malico še posebno redek in luknjast, sem se ujezil in porinil tanki kos materi nazaj, rekoč:

»Kar sami jejte, meni ta pena nič ne zaleže!«

Mati ni nič rekla, le pogledala me je žalostno in očitajoče, da mi je bilo precej žal zlih besed. Trma, ki me je obšla, pa le ni splahnela, zato sem zavil k potočku in oprezoval nekaj časa za ribami, ko pa so se drugi vrnili na delo, sem šel nazaj k cemúnu, legel v senco in se zastrmel v gladino z brbrajočimi mehurčki in strupeno rjavimi lisami. Bilo mi je hudo, da bi bil šel najrajši k materi in jo prosil odpuščanja, a sem vseeno obležal v senci...

Iz hudine so se začele porajati sanje, sprva medle in temačne, potem pa čedalje razločnejše, slajše in opojnejše.

Najprej sanje o Štéberščini, o zemlji, ki bi veliko rodila, če ne bi bila zamočvirjena in kisla. Ali bi bilo lepo, ko bi jo preorali in posejali s pšenico! Kamor seže oko, bi valovilo rumeno klasje, med stebli bi rasle plavice in kokalj, pa prepelice bi pedpedikale v zavetjih. Ko bi želi in vezali snope, bi se pri nas ustavil kak gruntarski sin, se čudil in kimal... in nič več se ne bi počutil majhen pred gruntarji, ki včasih ne vejo, kam bi z letino. Mati bi nam vse

leto rezala velike kose kruha in se smehljala, kot se zdaj smehlja samo ob večjih praznikih. In ne bi nam bilo več treba natepati pékovskega kruha, ki je tako in tako predrag in nimamo zanj vsak dan denarja ... Brbranje mehurčkov iz cemúna se je spreminjalo v pokanje cepcev na skedenjskem podu in v hrup vejávnice, iz katere se usiplje rumeno zrnje ...

Bilo bi pravzaprav še lepše — se mi je razpletala misel — če bi se vsa ta ravan spremenila v pravo polje, kjer bi namesto krovine in bičevja raslo žito ... Stari dedje so pravili, da je jezero nastalo zato, ker se je povodni mož nekoč raztogotil nad ljudmi in zamašil odtoke. Če bi bilo to res, bi se povodni mož morda le premislil in naredil vodam prosto pot, saj bi se mu smilili reveži, ki se morajo lačni mučiti po blatih. A spet bi se razjezil, ko bi videl, da so si najlepšo zemljo prilastili bogatejši in da so reveži ostali spet reveži ...

Sonce se je pomikalo više in više ter mi jemalo senco. Bilo je vroče, zato sem se pomaknil še globlje v grm, prav na rob cemúna. Preplašil sem nekaj žab, ki so hušknile v vodo in jo za hip rahlo zbrazdale. Iz prozorne gladine je šinilo v reso pri kraju dvoje ali troje ščuk, ki so po upadu jezerskih voda ostale v cemúnu, kot bi se vanj ujele.

»Vam že pokažem,« sem dejal na tihem. »Kmalu boste moje!«

Pogled mi je nato tipal po dnu cemúna, kjer se je nekaj rumenkasto lesketalo, kot bi bilo zlato ... a je bilo le navadno kamenje, prevlečeno s tanko plastjo alg. Pozlatili so ga prameni sončnih žarkov ...

S senožeti sem zaslišal šibak, proseč glas:

»Pridi no že sèm, še dosti je treba pograbiti!«

Nisem se oglasil, čeprav mi je kljuvalo v srcu. Uboga mati, ko bi ji mogel s čim pomagati! Ko bi se tisto kamenje res spremenilo v zlato, da bi ji z njim olajšal življenje ...

Iz cemúna me je gledalo sonce, kot bi se mi rogalo.

Pogled mi je obstal na rjavkasto-rumenih lisah, ki so čemele pri kraju in so bile podobne velikim cinkom mastne juhe. Spomnil sem se, da sem nekje bral o nafti, ki je skrita globoko pod zemljo — morda je skrita tudi v tej dolini, pod mano, pod to zanikrno črnico, ki nam ne daje drugega ko tri vozove slabega sena na leto ...

Tedaj se mi je zazdelo, da se je začela tudi voda pri vrhu cemúna rumenkasto svetlikati. Tam se je naredila nekakšna rumena proga, ki se mi je neslišno bližala, kot bi se dvignilo zlato iz neder zemlje in plavalo k meni. Gledam in sanjam — in se streznim kakor pijanec, ki jo dobi s kolom po glavi: tisto rumenkasto svetlikanje na gladini ni bilo nič drugega kot velik modras, ki se je bogve od kje priklatil k cemúnu. Prepoznal sem ga šele, ko sem uzrl njegovo trioglato glavico z rožičkom, molečo na površje, pa jeziček, ki je migetal iz nje. Odskočil sem in stekel naravnost k materi na senožet.

»Kar pustite, bom jaz!« sem dejal in ji vzel vile iz rok.

Pogledala me je, kot bi jo prosil odpuščanja, rekoč:

»Tvoj kos štruce je še zmeraj v košari ... in še mojega pol. Vzemi in jej, čeprav nisi zaslužil.«

Zadnje besede so me spekle, da sem pozabil na kruh in začel sukati vile, kot bi se mi v udih porajala sveža moč. Ko pa je prišel čas kosila, sem dejal materi:

»Pri tistem grmu nikar več ne jejmo. Prej, ko sem tam ležal, sem videl modrasa, ki je preplaval cemún in zlezel na breg.«

»Kaj, modrasa? Pa pravijo, da tod ni ne gadov ne modrasov, da so samo belouške ...«

»Morda je bila tudi tisto belouška,« se je oglasil oče, ki je bil pravkar prišel ves potan, s koso na rami.

»Ne, belouško dobro poznam. Ta se ne bi v cemúnu svetlikala kakor zlat pramen!«

Sklenili smo, da bomo obedovali v senci za vozičkom sena.

Med delom sem se nekajkrat ozrl proti naši vasi in iskal zvonik na hribčku. Iz malih lin se vidi sèm vse drugače ...

Zvečer sem bil zdelan, da me je vse bolelo. Še pozno zvečer sva se z materjo hladila na klopi pred hišo.

Bilo je več let kasneje, ko sem drgnil klopi v peti gimnaziji in se ob počitnicah vračal domov k staršem. Doživel sem marsikaj zanimivega, a najbolj mi je tisto leto ostal v spominu dogodek v lipsenjskih lokah, na vzhodni strani blat.

Tisti nedeljski popoldan je bil ena sama pesem. Jezerske senožeti so bile pokrite z bujno travo, le tu in tam se je bila že zarezala vanje kosa. V loke se je zgrinjala množica ljudi, staro in mlado, vse praznično razpoloženo.

Bil je praznik koscev in grabljic, kmečkih fantov in deklet, ki so žarečih obrazov korakali med množico s kosami in grabljami na ramah. Iz njihovih grl se je razlegala dotlej neznana pesem:

Zemljica rodna, gruda zelena,
tvoji smo borci, slušaj naš glas . . .

Zdelo se mi je, da poje vsa dolina, da pojo srca in žuljave roke, ki dan za dnem vihtijo kose, srpe in motike pa sekire in cepine . . . in se o praznikih ob litru vina opajajo s hrepenenjem, da bi njih žulji nekoč več zalegli.

Ko je bila množica zbrana in je čakala na začetek slovesnosti, je zavelo skoznjo grozljivo mrmranje:

»Prišli so žandarji. Več jih je kot ponavadi in bajonete imajo na puškah.«

In kmalu zatem še bolj grozljivo:

»Kdo pa je tisti v temni uniformi z zlatimi našitki?«

»To je nemara višji žandar.«

»Veste, kdo je to? Nihče drug kot okrajni glavar!«

»Mora biti pa tu že nekaj važnega, da je prišel v uradni uniformi.«

Kosci so čakali z nabrušenimi kosami in oselniki za pasom. Spet je zadonela pesem o zemljici rodni, grudi zeleni. Nato je v napeti tišini stopil na malce vzvišeno mesto eden izmed fantov, ki so bili prej na čelu sprevoda. Z žarečimi očmi je preletel navzoče in spregovoril:

»Tovariši in tovarišice!«

Mož v temni uniformi z zlatimi našitki je dvignil glavo in srepo pogledal, žandarji so se pomaknili bliže govorniku. Ta pa — ko da jih ne vidi — je začel z jasnim glasom govoriti o pravicah delavca in kmeta, ki mu jih čedalje bolj krati tuja in domača gospoda. Njegove besede so zvenele kakor blagodejna melodija, ki ti zdrami srce in dušo ter navda telo z neslutenimi iskrami.

Stal sem zraven brkatega očanca s klapastim klobukom na glavi in s hrbtom, upognjenim od garanja. Napeto je strmel v govornika in v trenutku tišine dejal, kot bi se mu izlilo iz srca:

»Lejte no, tale pa govori tako, kakor se meni že dolgo prede po glavi!«

Množica je poslušala z očmi in ušesi. In ko so ji šle govornikove besede najbolj do srca, je iznenada usekalo, kot bi zamahnil z bičem:

»Nehaj!«

Vse je onemelo in se oziralo v smer, od koder je prišel zlovešči ukaz. In spet je usekalo:

»Nehaj!«

Ukazoval je mož v temni uniformi z zlatimi našitki, ki je bil ves zaripel od jeze.

Ob pogledu nanj sem se spomnil na modrasa, ki me je bil presenetil v cemúnu.

Ta misel pa se je kmalu izgubila ob pogledu na kosce in grabljice, ki so kljub žandarjem ostali žarečih lic ter vihteli kose in grablje, ko da se ne bi bilo nič zgodilo.

Še veselica je bila potem, kot se spodobi ob takem dogodku. Pari so se zavrteli in zadonela je pesem o zeleni gmajnici. Moj oče je vlekel harmoniko ter kdaj pa kdaj zraven zapel kaj veselega. Zvečer je urezal tudi notranjsko zdravico:

Tu pri nas, v deželi naši
nam res lušno je živet',
zato pa k našemu veselju
eno dajmo mi zapet' . . .

Tralalala . . . tralalala . . . nam res lušno je živet, eno dajmo mi zapet' — je povzela za njim vsa pisana družba, staro in mlado.

Morda bi bil pritegnil tudi ded Rok, pa je bil že v grobu.

(Mehurčki iz cemuna, Ljubljana, Založba Borec 1974)

GRENKE JAGODE
France Šušteršič

In zdaj me vodi žarek spomina po stari romarski poti, ki drži čez Škarjice v Ponikve ter naprej mimo Sv. Štefana na Križno goro in v Loško dolino.

Pomlad je, nežno bukovo listje se je komaj razvilo in se mi zdi v sončnem svitu skoraj prozorno. Na kamniti poti se tu in tam ustavim ter prisluhnem pticam, ki žvrgolijo med grmovjem. Njihovo petje in čebljanje se polagoma izgubi med šumenjem slapa, ki pada pod mostom v globok skalnat kotel.

Ta kotel je otrokom spomladi kakor darežljiva roka, ki vabi, naj sežemo vanjo in vzamemo. V njem je vse črno pedenj dolgih ščukic, ki so priplavale sèm z ravnine, a dalje iz kotla ne morejo ... Bosi stojimo na njegovem robu, bolščimo v valujočo vodo in natikamo ščukice na zadrgála. Lovimo jih po cele dneve, pa jih začuda nikoli ne zmanjka, dokler šumi slap in se vali voda na Gaber, v loke in v jezero. Potem se kotel polagoma spremeni v zelenkasto mlako, kjer domujejo žabe in urhi.

Nedaleč od mostu nad kotlom je star mlin z žago. Pod mlinom vidim dvoje temnih lukenj, kamor hrumi voda in se odteka v podzemski svet. Poleti pa ponavadi vode zmanjka — kolikor je je še, odteka drugam — zato tedaj mlin in žaga mirujeta. Tod okrog je nič koliko jam, kjer v deževnih dneh skrivnostno šumi in klokotá.

Kadar sem šel z materjo v mlin, me je zmeraj svarila:

»Pri jamah se nikar ne ustavljaj. Lahko padeš noter, in kaj bo potlej?«

»Poleti so jame suhe,« sem ugovarjal. »Če bi padel noter, bi klical na pomoč.«

»Kdo bi te pa slišal! In tudi če bi te, ti ne bi mogli pomagati. Ni tako dolgega porepnika, da bi te potegnili ven.«

Vendar mi je bil ta svet privlačen prav zato, ker je bil skrivnosten. Večkrat sem se spraševal, kaj neki je spodaj, kakšno je omrežje podzemskih vodnih poti. Da je pod površino vse votlo, ni bilo težko uganiti. Nekoč je stari Šega čistil svoj del gmajne in kopal kamenje, pa se je skala pred njim na vsem lepem pogreznila v zemljo. Tako je nastala nova jama, ki so jo prècej pokrili s trnjem, da ne bi kdo tja zašel in omahnil vanjo. Pravili so, da je nekoč padel v tako jamo pes, ki so ga potlej slišali lajati daleč odondod — iz druge jame.

Tega sem se vselej spomnil, kadar me je spremljal pes Lisko, moj zvesti prijatelj. Če je šel z mano v to zakotje, imenovano Ponikve, sem ga zmeraj podil stran od jam, čeprav sem drugače rad postajal pri njih.

In še nekaj me je mikalo v Ponikvah! Ko so tod posekali drevje, so se poleti okrog parobkov razbohotile jagode. Tu in tam jih je bilo vse rdeče, pravcati ograbki. Kadar sem se odpravljal ponje, me je mati svarila pred kačami, ki se rade grejejo na takih posekah. Kač pa se nisem bal, ker razen nedolžne belouške nisem bil videl še nobene.

Nekega dne me je med nabiranjem jagod v Ponikvah presenetil stari Tekavc, gospodar samotne kmetije, ki jo je čuval hud volčjak in se ji zato nisem nikoli upal približati. Široko se je ustopil predme in me nekaj časa mrko gledal izpod črnega klobuka. S takim pogledom in močnimi brki se mi je zdel kar strašan. Še bolj pa me je prestrašil, ko mi je požugal z grčavo palico, rekoč:

»Škodo delaš, fant! Kdo te tako uči?«

»Kakšno škodo?«

»Jagode se tako ne nabirajo. Poglej, koliko je še nezrelih v šopu, ki ga imaš v roki.«

Saj res, na vsakem stebelcu je bila zrela ena ali dve, vse drugo pa je bilo zeleno.

»Drugič prinesem kanglico,« sem dejal.

»Le prinesi jo. Pa tudi drugače si lahko pomagaš. Čakaj, te bom naučil.«

Tekavčev obraz je bil zdaj že dobrodušen, oči so se smehljale, brki so živahno migali. Iz žepa je vzel zakrivljen nož, imenovan fovč, in urezal v bližnjem grmu debelo lesko. Na spodnjem koncu njenega stebla je spretno posnel lubje, ga zganil in prebodel zgoraj s trnom — in imel sem vrečko za nabiranje jagod ... Mož je še nekaj zabrundal, pogledal na uro ki jo je imel pripeto na debeli srebrni verižici, in izginil med grmi. Gledal sem za njim in mi je bilo žal, da sem se mu pozabil zahvaliti.

Jagode pa niso mikale samo mene, temveč tudi druge otroke, manjše in večje, celo dekleta. Nekega dne me je ena izmed njih ozmerjala in napodila:

»Ti nam vse pobereš, snédenec. Spravi se od tod, kar na svojem nabiraj, tod nimaš pravice ...«

V sončno radost sredi rdečih jagod je kanila grenka kaplja.

»Spravi se od tod, marš,« je potegnil z dekletom njen mlajši brat. »Če te še kdaj vidim, boš tepen!«

Pobral je kamen in ga vrgel proti meni. Jaz pa sem pobral oklešček in mu ga zalučal, nato sem urno vzel kanglico, ki je imela komaj dno pokrito, in jo ucvrl domov. Skoraj na jok mi je šlo, ko sem pricapljal v hišo in v eni sapi povedal, kaj se mi je pripetilo.

Oče je nagubal čelo in sršato pogledal proti Ponikvam. Videl sem, da je na moji strani.

»Rekla sta mi, naj kar na svojem nabiram,« sem pripomnil.

Oče je zagodrnjal, se odlepil od trinožnega čevljarskega stolca in začel hoditi po hiši, jaz pa sem počenil k psu, ki je dremal pod klopjo pri peči. Vstal je, pomigal z repom in zalajal, kot bi se hudoval z mano vred.

»Nič ne maraj,« je naposled dejal oče. »Tudi mi imamo jagode, v góščiču na Stramenu jih je vse rdeče. Jutri popoldne moram tja, da malo otrebim mladje. Z mano pojdeš, pa še Liska vzameva!«

Naše jagode! Pa Lisko pojde z nama! Nobena druga novica me tedaj ne bi bila bolj razveselila . . .

Lisko je bil pes na kratkih nogah, neugleden mešanec, še najbolj podoben jazbečarju. Ni se odlikoval ne z lepim življenjem ne s hitrimi nogami ne s pametjo — vendar smo ga imeli radi in je bil ves čas svojega kratkotrajnega življenja član naše družine. Lajal je na vsakogar, ki je šel mimo hiše, zato mu je moral oče kupiti nagobčnik, ko pa ga je izgubil, je oče plačal kazen in mu kupil drugega. Razen beračev so se najbolj jezili nanj žandarji in furmani, ki so vozili les iz Loške doline na Rakek. Marsikdo izmed njih se je zato raztogotil nad očetom, ki pa je Liska vseeno obdržal pri hiši. Najrajši je spremljal očeta, z mano je šel redkokdaj.

Nekoč sem ga vzel s sabo na blata, da bi mi zavračal krave s sosednjih senožeti. A komaj sem ga začel učiti, kaj naj počne, že se mi je izmuznil in zdirjal po ravnini, kot bi mu gorelo pod tacami: lovil je zajca, ki se je priklatil na blata iz Ograd ali morda pred kom pribežal. Pes je s stegnjenim trupom drvel za dolgouhcem, ki pa je bil zmeraj toliko pred njim, da mu Lisko ni mogel do živega. Kadar sta si bila že preveč blizu, je zajec urno naredil obrat na desno ali levo, in Lisko je spet zaostal. V tej cikcakasti tekmi po ravnini je zmagal zajec — Lisko je počasi omagal in se poklapan vrnil k meni. Potlej se je v njem zganila sla prednikov — hotel je pokazati, da je v sorodu z jazbečarji, pa je kopal in kopal, da je bil ves črn po gobcu, in sem ga moral odvleči domov na vrvici . . .

Tisto popoldne sva se torej odpravila z očetom v góščič, kot pravimo na Notranjskem gozdu, ki premore namesto debelih smrek in bukev le krivenčasto búkovje in gábrovje, pripravno za kurjavo. Z nama je šel Lisko, ki je veselo dirjal zdaj sem zdaj tja, podil ptiče z ozar in nič kolikokrat vzdignil nogo ob drevesu ali kamnu.

Na mostu pri mlinu sva se ustavila in se malo razgledala po Gabru. Kjer je spomladi hrumel slap, je bila zdaj gola skala, spominjajoča na zgrbančen trebuh. Tu je bilo vse tiho, nikjer žive duše, medtem ko so spodaj, na Gabru, fantiči z Lipsenja lovili ribe in na ves glas izražali svoje občutke:

»Spet mi je ušla . . . Ta je imela četrt kile.«

»Saj jih imaš že celo trto, kaj se boš jezil! Jaz pa imam šele dva frilka.«

»Rad bi jih nekaj posušil, pa mi vse uidejo.«

»Glej jo, kako se je vrgla!«

Imelo me je, da bi se jim pridružil, a je bila želja po »naših jagodah« le močnejša.

Po škrbasti, tu in tam malce strmi poti, sva prišla k Sv. Štefanu, zaselku petih hiš s cerkvico čudne oblike brez zvonika. Oče mi je povedal, da je dala cerkvico zgraditi graščakinja iz Šteberka, ki je imela bogve kaj na duši ali pa je hotela poravnati grehe prednikov, ki so mučili in sežigali mlada dekleta kot čarovnice.

»To so bili mogočni gospodje, vse je bilo njihova last, kar vidiš tod okrog. Razvaline njihovega starega gradu so še zdaj velike in trdne, a ni nikjer zapisano, kdo in zakaj ga je porušil. Potlej so spodaj sezidali manjši grad, ki ga tu ni več. Tamle doli ob Lipsenjščici so imeli velik ribnik, ki si ga še zdaj lahko ogledaš. Imeli so svojega mlinarja-podložnika — tam, kjer je zdaj Malnarčkova hiša, pa svojega tkalca — še zdaj se reče tisti hiši 'pri Tekavcu', pa svojega mežnarja — zdaj se tam pravi 'pri Mežnarčku'. Če bom kdaj utegnil, pojdeva k staremu gradu, da ti pokažem grajski stolp, kako je širok in globok. Pa grajsko dvorišče ti pokažem, kjer je bil nekoč vodnjak — tam še zdaj mezí na dan voda — pa ga je dal stari Vrbèk zasuti, ker je bil nevaren za živino . . . Tam je gotovo kod zakopano kaj vrednega. Ko bi mogel človek videti pod tiste ruševine, da bi kaj našel in si opomogel . . .«

Šla sva mimo Prusnikove hiše, kjer je dremal na klopi na eno oko slep starec in se ob najinih korakih živahno zganil. Rad bi se bil pri njem ustavil in ga kaj vprašal o starih časih, pa me je prepodil pes, privezan onkraj poti na verigo, pred katerim je tudi Lisko stisnil rep.

»Eh, ko bi mogel dokupiti še en tak góščič,« je dejal oče, ko sva se vzpenjala po strmi poti od Sv. Štefana. »Vidiš, jaz sem moral vse prigarati, eni pa vse dobijo in lahko jejo s kupa.«

Na spodnji strani góščiča mi je pokazal smrečice, ki jih je bil nasadil. »Lepo rastejo,« je pokimal. »Ko boš velik, boš imel kaj posekati.«

»Kje pa so naše jagode?« sem bil nestrpen.

»Čakaj, kmalu bova pri njih. V takem kraju so, da zanje ne ve nihče drug.«

Rinila sva skozi goščavo, precej navkreber. Oče je sopihal, se ustavljal in ogledoval drevje, če se je kaj zredilo, jaz pa sem iskal z očmi jagode, ki pa jih ni in ni bilo. Bližala sva se že vrhu. Tedaj se je skozi krošnje pokazalo sonce, odmaknila sva še nekaj nizkih vej in pred nama je bila sončna jasa, kot si jo lahko predstavljaš samo v pravljici: vse naokrog gosto zelenje, v sredini pa velika leha zrelih jagod. Planil sem tja in nekaj časa strmel, ne da bi vedel, kje naj začnem.

»Kako so rdeče in debele ... kakšná je taka, kot bi bila breja ... Naše jagode!« sem gostolel.

»Kar nabiraj jih, jaz bom pa tačas trebil,« je dejal oče. Za psa se nisva več zmenila.

Čepel sem sredi lehe in smukal jagode v kanglico. Kamor sem segel — vse polno, rdeče, zrelo ... Ali me bodo spraševali hribski fantiči, kje sem nabiral! Jaz pa se bom samo muzal, nikomur ne črhnem o jagodah na Strámenu, ki so naše. In vsako leto bom prišel sèm, če ne z očetom, pa sam ali z Liskom.

Očetova sekira je pela, jaz pa sem trgal in vmes pestoval sladke misli. Takole bi čepel ure in ure, smukal jagode, tu in tam kakšno pojedel in dihal zrak, ki je tako svež in dehteč.

Nisem še nabral kanglice, ko me zdrami iz premišljevanja pasji cvilež. Spreletel me je srh — tako je Lisko cvilil samo takrat, ko je bilo kaj narobe ... Ozrem se in ... Na parobku je bila zvita debela kača, glava se ji je vzdigovala, kot bi bila na vzmeteh, žrelo se ji je odpiralo in sikalo, Lisko pa je ležal ob parobku kakor uročen in presunljivo jokal.

»Ata, ata!« zakričim.

Po mojem glasu je uganil, da se je zgodilo nekaj hudega, in brž pritekel s sekiro v roki.

»To je gad,« je dahnil. »Pičil ga je!«

Poklical je psa, ki se je žalostno ozrl vanj in se stežka odplazil od parobka. Nato je prijel oberoč za ročaj sekire in zamahnil.

»Na, hudič!«

Odsekal je gadu glavo in z njo vred še slabo ped trupa. Preostali trup z repom je trznil, se stegnil in počasi obmiroval, glava pa je še zmeraj zijala in sikala, oči so zlobno sevale, ostri zobje so se grozeče belili v rdečem žrelu. In oče je še enkrat zamahnil, tokrat s topim koncem sekire.

»Na, hudič!«

Tisto, kar je zdaj ostalo na parobku, je bila samo še krvava, močnikasta lisa, grd madež sredi zelene narave.

»Vidiš, kači je treba glavo streti, ker te lahko še zmeraj ujé; ni dovolj, če jo samo odsekaš,« je sklenil oče in spet poklical psa.

Tisto noč dolgo nisem zatisnil oči. Po glavi mi je rojilo popoldansko doživetje v góščiču, znova in znova se je vzdigovala pred mano kača, ki odpira žrelo, sika in kaže bele strupnike. Ob misli na Liska pa me je kar tiščalo v prsih. Žival sva bila z očetom stežka privlekla domov. Videla sva, da oteka, oči so se ji trudno odpirale in bolščale nekam v prazno, ko da jim nič na svetu ni več mar. Zvečer sva ubogega Liska spravila v kuhinjo in mati mu je prinesla večerjo, pa se sploh ni zmenil zanjo. Mukoma je vstal in odtaval k vratom.

»Ven bi šel rad,« je rekla mati. »Naj mu odprem?«

»Kar daj,« je rekel oče. »Žival sama najbolje ve, kaj na stori.«

Gledali smo za psom, ki je počasi, ko da ga nekaj vleče k tlom, zavil naravnost na kup gnoja za hišo. Ulegel se je in spodvil glavo med tace.

»Žival ve, da mora poginiti,« je menil oče. »Tu ni pomoči, gad je bil velik.«

Jagode, ki sem jih nabral, so ostale v kanglici na oknu. Kaj vse ti lahko zagreni še tako sladek sad!

Potlej se je oče nečesa spomnil. Vstal je, jo mahnil v gostilno in se vrnil s steklenico žganja. Šel je naravnost na gnoj, prijel psa za gobec in curnil vanj žganje pa še glavo mu je z njim zmočil.

»Kar bo, bo,« je dejal. »Morda bo to pomagalo.«

Ko me je premagal spanec, se mi je sanjalo, da je skozi okno prilezla kača in se mi na prsih zvila v klobčič ... da vzdiguje glavo ... da me bo zdaj zdaj ugriznila ... Zakričal sem in pritekla je mati ter me pomirila.

Lisko je ves naslednji dan preležal na gnoju. Otekel je po vsem životu, da je bil podoben vreči prosá. Zvečer ga je hotel oče že ubiti, da bi mu skrajšal muke, a se je premislil.

»Počakajmo še eno noč,« je sklenil.

In naslednje jutro — glej, pes je bil še zmeraj nabuhnjen, ali začel je vzdigovati glavo in odpirati oči. Popoldne mu je oteklina že malo splahnela, zvečer pa se je že privlekel v kuhinjo in nekaj malega povečerjal.

Čez nekaj dni je spet živahno tekal okrog hiše in oblajal vse, kar je prišlo mimo.

Živel pa ni več dolgo: ko je hodil vasovat k neki psički, ga je njen lastnik tako pretepel, da je poginil . . .

(Iz zbirke Mehurčki iz cemuna, Ljubljana, Založba Borec 1974)

ELEGIJA ŠESTDESETLETNIKU

Vinko Šumrada-Radoš
61000 Ljubljana, Linhartova 64

MATEVŽU HACETU

Dolga stoletja je Mežnarjev rod v Podcerkvi mežnaril,
službo ključarsko sledil za očetom je sin.
Skrbel je za cerkev, uglašal zvonjenje pokojnim,
pred točo in strelo rotil in klenkal ob ognju.
Iz roda šla v rod sta zvestoba Martinu in prazen bokal,
čez dan je zvonil, ponoči spočenjal otroke.

Le eden se Mežnarjev sin je nekam čudno sprevrgel,
že z mlada za službo očetov ni maral prav nič.
Res ni bentil, a rajši kot molil hoje je sekal in belil,
na Marofu krclje valil, zašel med brezverce.
Na tuje gre delat, kali se, razredno osvešča.
Podnevi gara, ponoči zažira se v knjige.

Tako se razrastel je mož. Pleč in duha širok samorastnik
vrne Matevž se domov, in že je tu vojna.
On, komunist, je že partizan, komisar, dušebrižnik,
po zemlji slovenski oznanja vero v človeka.
Čez Savo in Dravo vodi Štirinajste soborce,
do Gospe svete prinese svobode zastave.

Dôbo po zmagi preplavijo spevi mogočnih naporov,
rane se celijo, ljudstvo gradi si nov dom.
Med prvimi zgled je, kramp zavihti in lopato
silak neutrudni, vedno s srcem pri stvari.
Čeprav samosvoj se semtertja komu zameri,
ostane zvest sebi in jasnim pogledom na svet.

Na jesen življenja se vrne med svoje drage Ložane,
kleše s peresom podobe, jih trga pozabi,
zgodbe sekačev, tesačev in kajžarske revne svojáti,
nje ihto do dela, za pedenj prostora na soncu,
o krvi notranjskih fantov, preliti od morja do Mure,
o preživelih uspehih, iskanjih in dvomih.

Le poštenjaku taka ljubezen do domovine je dana,
le kdor z njo živi, jo more povsem razumeti.
Nobena težava ga ne odtuji in omaja,
če korenine pognal je kot ti v skalovje domače.
Ko mnogim pismarjem že zdavnaj mah bo prerastel spomin,
bodo še žive tvoje podobe naših ljudi!

Ljubljana, 4. julija 1970.

Janez Šumrada
Muzej revolucije Celje,
63000 Celje, Trg V. kongresa 3.

PRISPEVEK K BIBLIOGRAFIJI MATEVŽA HACETA (1945-1980)

Mežnarjevemu Matevžu (4. 7. 1910—1. 3. 1979)

V bibliografiji smo skušali zbrati tista Hacetova dela, ki so bila objavljena med 1945 in 1980, evidentirati njegovo uredniško delo in predstaviti literaturo o njem in njegovem delu. Nismo upoštevali njegovih predvojnih in medvojnih objav, vendar moramo opozoriti, da je Hace nekako od 1936 sodeloval v naprednih sindikalnih glasilih, med bivanjem v Franciji pa tudi v slovensko-hrvatskem listu »Glas izseljencev«, ki ga je v Parizu izdajal Tomo Brejc; od objav med NOB smo doslej uspeli evidentirati le dve. Od povojnih objav nismo mogli upoštevati nekaterih prispevkov v lokalnem časopisju. Hacetova zapuščina doslej še ni urejena in ostaja zato nedostopna.

Objavljena Hacetova dela iz obdobja po 1945 smo razdelili v dve večji skupini:

I. KNJIGE

II. ČLANKI IN LEPOSLOVNI PRISPEVKI V SERIJSKIH PUBLIKACIJAH IN ZBORNIKIH.

V okviru druge skupine nam je zlasti delala težave največkrat nejasna razmejitev med pravimi pripovednimi in memoarskimi deli. Temelj Hacetovega pisanja je lastno izkustvo-spomini oziroma kolektivni spomin-ljudsko izročilo, vendar včasih, najbrž celo največkrat, literarno preoblikovano. To je avtor sam rade volje priznaval (gl. št. 465), mejo med obema žanroma pa bolj ali manj spretno zabrisoval in se je pogosto niti ni zavedal. Zato se nam ni zdelo potrebno — gotovo povsem dosledno to niti ne bi bilo mogoče — ločevati del teh zvrsti in smo jih združili v podskupino **Pripovedna in memoarska dela.** V podskupinah: **Kmetijstvo, Gozdarstvo, Lesarstvo, Lovstvo, Gasilstvo, Aktualnopolitična publicistika,** so združeni članki pretežno iz časov, ko je bil Hace predsednik Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev Slovenije, pomočnik republiškega ministra za gozdarstvo in predsednik Gasilske zveze LRS.

V imenskem kazalu upoštevamo osebe, o katerih je Hace pisal, tiste, ki so pisale o njem in njegovem delu, ali pa sodelovale pri izhajanju njegovih del (uredniki, opremljevalci, ilustratorji). Povsem literarni liki v kazalo seveda niso vključeni.

Prisrčno zahvalo sem dolžan prof. Vladu Novaku in prof. Ivanki Baumanovi iz Knjižnice Edvarda Kardelja v Celju, ki sta me spodbujala, uvajala v bibliografsko delo in pomagala s svojimi bogatimi izkušnjami.

I. KNJIGE

Partizanske slike; [ilustriral Vladimir Lakovič]. — Ljubljana: Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije, 1951. — III, 268 str.; 21 cm **1**
3500 izv.

Vsebina: Malenski Tonček; Komandir Cindrič; Pavličkov Tone; Četni komisar Jernej; Stari mitraljezec Ivan; Naša knjiga v partizanih; Srečanje z mitraljezcem; Terenec Štefan; Florijan je ušel; Tovarišica Fanika; Novinec Lojze; Izvidnik Ludve in kurir Pepe; Tovariš Peter; Kuhar Tine; Stari Erjavec; Topničar Martin; Desetar Marko; Jutranja borba na Bojancih; Brigada v vasi; Bolničarka Neža; Komunisti v borbi; Neznani mladinci; Ofenziva se je pričela; Mulovodec Stanko; Vodnik Tratnik; Obveščevalca; Ujeti generali.

Poročila: [France Slokan], Ljubljanski dnevnik II/1952 št. 23. — Razgovor s piscem knjige »Partizanske slike«, Borec IV/1952 št. 1 str. 26—27. Portret. — Borut [i. e. Srečko Dimic], Gasilski vestnik VI/1952 str. 57—58. — France Filipič, Nova obzorja V/1952 št. 9 str. 559—560. — Janko Kos, Beseda I/1951-52 št. 8 str. 372—373

Gozdne steze; [opremil Milan Arnež]. — Koper: Primorska založba, 1954. — I, 107 str.; 20 cm **2**

Vsebina: Levčkov Vinko; Andretov Peter; Zimski večer na Pohorju; Beg z morišča; Bataljonska kurirja; Nočni voznik Jurij; Domotožje; Kurir Boštjan; Partizanska pisma; Partizanka Anuška; Tomaževa pripoved; Godčev Janko; Borba ob njivah; Obiski na Paškem Kozjaku.

Poročila: Št. [i e. Milko Štolfa], Slovenski Jadran III/1954 št. 47 — M. S. [i. e. Maks Smrdel], Bori I/1955 št. 1 str. 52. — Janez Menart, Beseda IV/1955 str. 68—69. — P. B. [i. e. Peter Božič], Ljudska pravica XXI/1955 št. 20 str. 5

Komisarjevi zapiski: Prva knjiga; [risbe v prilogah izdelal France Miheličl. — Ljubljana: Mladinska knjiga, 1957. — 160 str.: [16] ilustr.; 20 cm **3**

2000 izv.

Poročila: Janez Dokler, Mlada pota VI/1957-58 str. 266—269. — F. N. [i. e. France Novšak], Ljudska pravica XXIV/1958 št. 73 str. 4. — M. Š. [i. e. Marija Švajncer], Večer XIV/1958 št. 87. — France Vurnik, Naša sodobnost VI/1958 str. 1045—1048

Komisarjevi zapiski: Druga knjiga; [opremil Savo Sovre; fotografije Jože Petek]. — Ljubljana: Mladinska knjiga, 1959. — 276 str.: [18] fotografij: 20 cm **4**

1500 izv.

Poročila: Braškar [i. e. Stane Škrabar], Borec XII/1960 št. 3 str. 133—135. — [France Novšak], Delo II/1960 št. 47 str. 5. — bg [i. e. Boris Grabnar], TT VIII/1960 št. 14 str. 6. — Vladimir Bartol, Primorski dnevnik XVI/1960 št. 99. — France Vurnik, Naša sodobnost VIII/1960 str. 667—669. — Viktor Konjar, Mlada pota VIII/1959—1960 str. 480—482

Naši obrazi: Partizanske povesti; [opremil Marjan Sežun]. — Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1961. — II, 171 str.; 18 cm **5**

2500 izv.

Vsebina: V soteski; Po novince; Črna noč; Nočni nemir v vasi; Konjar Jože; Stražar na mostu; Nesrečneža; Strgarjev primer; Degradirani komandant; Po vola; Razočarani komisar; Lepa smrt; Štabna cenzura; Prebujenje; Nezaželeni obiski; V zasedi.

Knjiga II/1961 str. 245—246. — S. R. [i. e. Slavko Rupel], Borec XIII/1961 št. 9 str. 494. — Stanko Šimenc, Naša sodobnost X/1962 str. 78—79

Poročila: Sl. Ru. [i. e. Slavko Rupel], Primorski dnevnik XVII/1961 št. 177. —

Ljudje na prelomnici; [opremil Anton Lazar]. — Ljubljana: Zavod Borec, 1963. — III, 339 str.; 20 cm **6**

3000 izv.

Poročila: Jože Šircelj, Mladina XXII/1963 št. 24 str. 5. — Črtomir Šinkovec, Borec XIV/1963 str. 362—363. — Sl. Ru. [i. e. Slavko Rupel], Primorski dnevnik XIX/1963 št. 525 [prav: 255]

Tihotapci; [opremil Uroš Vagaja]. — Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1964. — II, 206 str.; 19 cm. — (Kiosk, 40) **7**

4000 izv.

Poročila: Matjaž Kmecl, Delo V/1964 št. 262 str. 5. — Sl. Ru. [i. e. Slavko Rupel], Primorski dnevnik XX/1964 št. 237. — Borec XV/1964 št. 11 str. 809—810. — Jože Šifrer, Sodobnost XIII/1965 str. 240—241

Iz komisarjevih zapiskov: Skrajšana izdaja; [izbral in uredil Ivan Potrč; opremil Ive Seljak-Čopič). — Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965. — II, 162 str.; 20 cm. — (Moja knjižnica; Letnik 1; Razred VIII. 1) **8**

12000 izv. — Matevž Hace; Iz komisarjevih zapiskov [J. P./i. e. Ivan Potrč/], str. 161—162

Ljubezen in orožje; [izbor in beseda o piscu Marijan Kramberger; opremil Janez Vidic]. — Maribor: Založba Obzorja, 1965. — III, 224 str.; 18 cm **9**

Vsebina: — Beseda o piscu / Marijan Kramberger, str. 5—16. — Primer kurirja Feliksa; Križi in težave z novinci; Povzdigovanje; Tekmeca; Dovolilnice; Pozabljeni Cvetko; Kurirjeve skrivnosti; Intendant Ciril; Usodni strel; Prepiri v štabu; Na položaju.

Poročila: Sl. Ru. [i. e. Slavko Rupel], Primorski dnevnik XXI/1965 št. 97. — Matjaž Kmecl, Delo VI/1965 št. 5. — Jože Šifrer, Sodobnost XIII/1965 str. 744—746. — Janez Švajncer, Večer XXI/1965 št. 131. — R. [i. e. Slavko Rupel], TV 15 III/1965 št. 16

Korenine se trgajo; [opremil Uroš Vagaja]. — Maribor: Založba Obzorja, 1967. — II, 242 str.; 18 cm **10**

Poročila: Primorski dnevnik XXIII/1967 št. 173. — M. Š. [i. e. Marija Švajncer], Večer XXIII/1967 št. 196. — Jože Horvat, Sodobnost XVI/1968 št. 2 str. 214—215. — France Novšak, Delo VIII/1967 št. 241 str. 5

Povodenj; [ilustrirala Nada Lukežič]. — Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968. — [20] str.; 19 cm. — (Čebelica; 117) **11**

23000 izv.

Prevod: Povodeň; [přeložil Otakar Sakař; ilustr. Nada Lukežičová]. — Daruvar: Jednota; Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968. — [20] str.; 19 cm. — [Knihova Jaro; 18] 500 izv.

Zadnji obisk; [opremila Radmila in Jože Ciuha]. — Ljubljana: Borec, 1968. — II, 205 str.; 18 cm **12**

2500 izv.

Vsebina: Zadnji obisk; Na njo je mislil; Zadnji dan komandirja Janeza; Smrti sem ušel; Srečanje na vrtu; Jurjev Filip; Osamela mitralješka trojka; Bila sta prijatelja; Večerna izpoved na Pohorju; Njegov greh; Nenavaden dogodek; Zaobljuba; Podgornikova Ana; Obveščevalec Lojze; Strelska vrsta; Orožar Marko; Kuharjeva smola; Komoraš Lipe; Ponižani Pepi; Prepir v noči;

Terenec Milko; Namišljeni bolnik; Spremenil se je. — Na rob Hacetovim novelam / France Vurnik, str. 203—205.

Poročila: Sl. Ru. [i. e. Slavko Rupel], Primorski dnevnik XXIV/1968 št. 172. — S. R. [i. e. Slavko Rupel], Borec XIX/1968 št. 8—9 str. 719—720. — Dimitrij Rupel, Naši razgledi XVII/1968 št. 16 str. 473—474

Kronika stare Streharjeve družine; [opremila Metka Krašovec]. — Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971. — I, 222 str.; 18 cm **13**

1500 izv.

Poročila: S. R. [i. e. Slavko Rupel], Borec XXIII/1971 št. 6—7 str. 495. — Dušan Željeznov, Komunist 1971 št. 25 str. 13. — [Slavko Rupel], Primorski dnevnik XXVII/1971 št. 128. — Herman Vogel, TT XIX/1971 št. 29 str. 13. — Slavko Rupel, TV 15 IX/1971 št. 32 str. 5

Vaška kronika; [opremila Nadja Furlan]. — Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971. — I, 190 str.; 19 cm **14**

800 izv.

Poročila: Dimitrij Rupel, Naši razgledi XX/1971 št. 11 str. 336—337. — Sl. Ru. [i. e. Slavko Rupel], Primorski dnevnik XXVII/1971 št. 129. — Denis Poniž, Prostor in čas III/1971 št. 11—12 str. 693—694. — Jože Horvat, Sodobnost XIX/1971 št. 11 str. 1164—1165. — Herman Vogel, TT XIX/1971 št. 19 str. 12. — Slavko Rupel, TV 15 IX/1971 št. 32 str. 5

Komandirjeva povest; [opremila Judita Skalar]. — Ljubljana, Borec, 1972. — III, 279, str.; 18 cm **15**

1500 izv.

Poročila: Dušan Željeznov, Gasilski vestnik XXVI/1972 št. 12 str. 465. — Sl. Ru. [i. e. Slavko Rupel], Primorski dnevnik, XXVIII/1972 št. 261 str. 4. — Dušan Željeznov, TV 15 X/1972 št. 50 str. 7 — Slavko Rupel, Borec XXV/1973 št. 1 str. 63—64. — Andrej Inkret, Naši razgledi XXII/1973 št. 5 str. 118

Kronika stare Streharjeve družine: Drugi del; [opremila Metka Krašovec]. — Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973. — I, 257 str.; 18 cm **16**

800 izv.

Poročila: Slavko Rupel, Borec XXV/1973 št. 8—9 str. 510—511. — Matevž Hace, Delo XV/1973 št. 189 str. 23. — France Vurnik, Dnevnik XXII/1973 št. 168 str. 5. — Andrej Inkret, Naši razgledi XXII/1973 št. 17 str. 436—437. — Sl. Ru. [i. e. Slavko Rupel], Primorski dnevnik XXIX/1973 št. 131 str. 4. — Jože Horvat, TT XXI/1973 št. 29 str. 16

Zadnja rakolovka in druge zgodbe; [opremil Rudi Španzel; fotografija Miro Zdovc]. — Maribor: Založba Obzorja, 1974. — III, 144 str.; 18 cm **17**

600 izv.

Vsebina: Martinovo; Zadnja rakolovka; Vaška straža; Matuzalem; Čevljar Tinče; Oglar Jože; Ženo je privezal; Helenina nesreča; Šimnove težave; Voznik Tomaž; Skopuh Boltin; Žaga ob vodi.

Poročila: Nada Gaborovič, Dialogi XI/1975 št. 5 str. 326—327. — Andrej Inkret, Naši razgledi XXIV/1975 št. 4 str. 96—97. — Andrej Brvar, Večer XXXI/1975 št. 5 str. 6

Prijatelji in znanci; [opremila Nadja Furlan]. — Ljubljana: Založba Borec, 1975. — 260 str.; 21 cm **18**

3000 izv.

Poročila: Jernej Novak, Dnevnik XXIV/1975 št. 157 str. 5. — Andrej Inkret, Naši razgledi XXIV/1975 št. 16 str. 421—422. — Sl. Ru. [i. e. Slavko Rupel], Primorski dnevnik XXXI/1975 št. 166 str. 5. — France Vurnik, TV 15 XIII/1975 št. 30 str. 7. — Dušan Željeznov, Večer XXXI/1975 št. 204 str. 6

Tretji zvezek komisarjevih zapiskov; [opremila Cveta Stepančič]. — Ljubljana: Založba Borec, 1976. — 205 str.; 21 cm **19**

Poročila: Dušan Željeznov, Večer XXXII/1976 št. 191 str. 6. — Andrej Inkret, Naši razgledi XXV/1976 št. 23 str. 616—617. — Polde Vrbovšek, TV 15 XIV/1976 št. 32 str. 7. — Jože Šifrer, Naši razgledi XXVI/1977 št. 3 str. 70

Kmetje na prepihu; [opremila Nadja Furlan]. — Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1977. — 271 str.; 19 cm **20**

Poročila: Andrej Inkret, Naši razgledi XXVII/1978 št. 8 str. 232—234. — Sl. Ru. [i. e. Slavko Rupel], Primorski dnevnik XXXIV/1978 št. 149 str. 6+7. — J. Š. [i. e. Janez Švajncer], Večer XXXIV/1978 št. 93 str. 6. — Jernej Novak, Dnevnik XXVII/1978 št. 271 str. 8. — (jn) [i. e. Jernej Novak], Dnevnik XXVII/1978 št. 155 str. 5

Nepozabno leto 1942; [opremila Nadja Furlan]. — Ljubljana: Založba Borec, 1979 [prav: 1980]. — 237 str.; 21 cm **21**

2000 izv.

Poročila: Slavko Rupel, Borec XXXII/1980 št. 3 str. 190—191

II. ČLANKI IN LEPOSLOVNI PRISPEVKI V SERIJSKIH PUBLIKACIJAH IN ZBORNIKIH

Pripovedna in memoarska dela

Iz bojev za Savinjsko dolino. — Ljudska pravica VI/1945 (24. XI.) št. 184 str. 4 **22**

Rjavi križi na Notranjskem. — Ljudska pravica VI/1945 (18. IX.) št. 126 str. 6 **23**

Spomeniki padlih

Slike iz februarske ofenzive na Štajerskem leta 1944. — Ljudska pravica VI/1945 (21. X.) št. 155 str. 8—9 **24**

Slovenske brigade na Koroškem. — Slovenski poročevalec VI/1945 (31. V.) št. 34 str. 2 **25**

Obj. tudi Slovenski glasnik (Celovec) 20. 5. 1945

Spomini na komisarja Krta. — Slovenski zbornik 1945 str. 600—606 **26**

Spomini ob dveletnici nemške ofenzive na Notranjskem. — Ljudska pravica VI/1945 (28. X.) št. 161 str. 8 **27**

Iz februarske ofenzive 1944. — Mladina IV/1946 (2. VIII.) št. 31 str. 5 **28**

Mitraljezec Tone. — Slovenski poročevalec VII/1946 (7. VIII.) št. 182 str. 3 **29**

Ob četrti obletnici italijanske ofenzive na Notranjskem — Slovenski poročevalec VII/1946 (31. VII.) št. 176 str. 3 **30**

Ob dveletnici velikih borb XIV. divizije na Štajerskem. — Ljudska pravica VII/1946 (21. II.) št. 44 str. 3—4. Ilustr. **31**

Po februarski ofenzivi. Borba XIV. divizije na Štajerskem februarja 1944. — Ljudska pravica VII/1946 (17. II.) št. 41 str. 6. Ilustr. **32**

Stari bojni tovariš Peter. Ilustr. Đorđe Andrejević-Kun. — Ljudska pravica VII/1946 (25. XII.) št. 304 str. 7 **33**

Desetar Riko. — Slovenski poročevalec VIII/1947 (24. XII.) št. 301 str. 3 **34**

En dan v boju. Iz partizanskega dnevnika. — Ljudska pravica VIII/1947 (21. XII.) št. 298 str. 3—4 **35**

Kako smo ujeli generalnega polkovnika Leera. (Iz mojega partizanskega dnevnika). — Slovenski poročevalec VIII/1947 (16. II.) št. 40 str. 6 — (20. II.) št. 43 str. 5 **36**

Kako so se borili ... — Obzornik II/1947 št. 9—10 str. 399—401, št. 11—12 str. 475—478 **37**

Vsebina: Borec Lojze; Kuhar Tine; Izvidnik Ludve in kurir Pepe

Komandir Cindrič. Iz spominov na notranjske borce. — Ljudska pravica VIII/1947 (22. XII.) št. 299 str. 4. Ilustr. **38**

Naša knjiga v partizanih. — Slovenski poročevalec VIII/1947 (9. II.) št. 34 str. 5 **39**

Neznani heroji. Ob tretji obletnici pohoda XIV. divizije na Štajersko. Fotografije Jože Petek. — Ljudska pravica VIII/1947 (22. II.) št. 44 str. 3 **40**

Pota in borbe ene najstarejših slovenskih brigad »Tomšičeve« ter slavne XIV. udarne divizije. Ob 5-letnici ustanovitve Tomšičeve brigade in 4-letnici XIV. udarne divizije. Ilustr. Vladimir Lakovič. Fotografije Jože Petek. — Ljudska pravica VIII/1947 (20. VII.) št. 168 str. 4 **41**

Spomini iz borb na Koroškem. Iz partizanskega dnevnika. — Tovariš III/1947 št. 50 str. 1198. Ilustr. **42**

Spomini iz koroške dežele. — Slovenski poročevalec VIII/1947 (26. I.) št. 22 str. 4 — (28. I.) št. 23 str. 3 **43**

Vodnik Polde in terenka Pepina. — Slovenski poročevalec VIII/1947 (21. XII.) št. 299 str. 3—4 **44**

Zimski večer na Pohorju. — Kmečki glas V/1947 (23. I.) št. 4 str. 8 **45**

Bolničarka Neža. — Kmečka žena II/1948 št. 2 str. 40—42 **46**

Borba ob njivah. — Tovariš IV/1948 št. 25 str. 593—594, št. 26 str. 618—619 **47**

Dekle v borbi. — Tovariš IV/1948 št. 4 str. 82—84. Ilustr. **48**

Kako so partizani prevarali sovražnika. — Kmečka žena II/1948 št. 5 str. 118—120 **49**

Komunisti, naprej! — Obzornik III/1948 št. 7—8 str. 276—282. Ilustr. **50**

XIV. divizija na Štajerskem

Mala partizanka. — Kmečka žena II/1948 št. 6 str. 138. Ilustr. **51**

Na silvestrovo 1942 v Lukovem bataljonu. Iz partizanskega dnevnika. — Slovenski poročevalec IX/1948 (1. I.) št. 1 str. 6 **52**

Nekaj pripomb k Borovi »Vrnitvi Blažonovih«. — Slovenski poročevalec IX/1948 (21. II.) št. 44 str. 5 **53**

Obveščevalca. — Tovariš IV/1948 št. 1 str. 1246 (prav: 10). Ilustr. **54**

Paginacija letnika 1947

Orehkova Marjeta. — Slovenski poročevalec IX/1948 (7. III.) št. 57 str. 3 **55**

Slika iz vasi. — Tovariš IV/1948 št. 17 str. 391—392 **56**

Slika s pohoda XIV. divizije na Štajersko februarja 1944. — Ljudska pravica IX/1948 (25. II.) št. 48 str. 3—4 **57**

Stari Erjavec. Ob dnevu Jugoslovanske armade. — Kmečki glas VI/1948 (23. XII.) št. 52 str. 3—5 **58**

Topničar Martin. — Ljudska pravica IX/1948 (17. VI.) št. 143 str. 5.—(19. VI.) št. 144 str. 5 59

Tri slike. — Obzornik III/1948 št. 3—4 str. 113—117 60

Iz narodnoosvobodilne borbe

Vodnik Tratnik. — Ljudska pravica IX/1948 (22. XII.) št. 305 str. 3—4 61

Beg z morišča. — Delavska enotnost V/1949 (12. VIII.) št. 32 str. 5 62

Anton Antončič iz Loške doline

Iz časov velike ofenzive v Loški dolini leta 1942. — Borec I/1949 št. 1 str. 19—20 63

O delu in življenju prvega marksističnega krožka in prve partijske celice v Loški dolini. — Ljudska pravica X/1949 (1. V.) št. 102 str. 8—9 64

Pavličkov Tone. — Kmečki glas VII/1949 (29. XII.) št. 53 str. 10 65

Spomini na koroške borce. — Borec I/1949 št. 2 str. 19—22 66

Spomini na narodnega heroja Vinka Simončiča-Gašperja. Ob prekopu narodnih herojev. — Slovenski poročevalec X/1949 (24. IV.) št. 97 str. 2—3 67

S Štirinajsto divizijo na Štajerskem. Ob peti obletnici pohoda Štirinajste divizije. — Tovariš V/1949 št. 7 str. 142—143 68

Stari mitraljezec Ivan. — Ljudska pravica X/1949 (22. XII.) št. 302 str. 3—4 69

Zimska noč v notranjskih hribih. — Kmečki glas VII/1949 (1. I.) št. 1 str. 4—7 70

Borec Stanko. — Nova obzorja III/1950 št. 3 str. 148—156 71

Brigada v vasi. — Koledar Prešernove knjižnice 1950 str. 139—144 72

Četni komisar Jernej. — Ljudska pravica XI/1950 (27. IV.) št. 101 str. 2—3 73

Desetar Marko. Slika iz borbe. — Nova obzorja III/1950 št. 11 str. 579—583 74

Jutranja borba na Bojancih. — Borec II/1950 št. 7—8 str. 166—167 75

Borba Tomšičeve brigade 5. 7. 1943 v Beli krajini

Malenski Tonček. — Borec II/1950 št. 1 str. 8—14 76

Moja srečanja s Prežihovim Vorancem. — Borec II/1950 št. 4 str. 85—87. Ilustr. 77

Naš kurir Boštjan. — Lovec XXXIII/1950 št. 2 str. 64—65 78

O delu partije v XIV. diviziji. — Borec II/1950 št. 3 str. 60—62, št. 4 str. 79—81 79

Pripombe h Kozakovi noveli »Gašper Osat«. — Borec II/1950 št. 1 str. 28—29 80

Strelska vrsta. — Mladina VIII/1950 (13. IX.) št. 38 str. 6 81

Štirinajsta divizija v februarski ofenzivi 1944. leta. — Naša žena IX/1950 št. 1 str. 6—8 82

Voznik Jurij. — Kmečki glas VIII/1950 (26. IV.) št. 17 str. 5 83

Komandir Polajnar. — Ljudska pravica XII/1951 (8. II.) št. 33 str. 6 — (10. II.) št. 34 str. 4 84

Ob deveti obletnici Tomšičeve brigade. — Slovenski poročevalec XII/1951 (18. VII.) št. 166 str. 4 Ilustr. 85

Pogovori ob tabornem ognju. — Borec III/1951 št. 1 str. 13—18. Ilustr. 86

Spomini na partizanskega pesnika Kajuha. — Delavska enotnost VII/1951 (23. II.) št. 9 str. 4. Ilustr. 87

Spomini na prosvetno delo v partizanih. — Obzornik VI/1951 št. 3 str. 164—170 88

Terenec Štefan. — Ljudska pravica XII/1951 (23. I.) št. 19 str. 4—(25. I.) št. 21 str. 6 89

Borba za občino v Loški dolini. Pred šestnajstimi leti — Ljudska pravica XIII/1952 (1. XI.) št. 44 str. 2 90

Jutranja borba na Bojancih. Utrinek iz življenja Tomšičeve brigade. — Primorski dnevnik VIII/1952 (10. IX.) št. 219 str. 3. Fotografije Jože Petek 91

Komisarjevi zapiski. Odlomek. — Borec IV/1952 št. 8 str. 260—262. Ilustr. 92

Komisarjevi zapiski. Odlomek. — Slovenski poročevalec XIII/1952 (26. VIII.) št. 201 str. 4—(27. VIII.) št. 202 str. 4. Ilustr. 93

Mali junak. Naslikal Nikolaj Omersa. — Ciciban 1952—53 št. 2 str. 24—25 94

Misli partizana ob Kocbekovem »Strahu in pogumu«. — Slovenski poročevalec XIII/1952 (19. I.) št. 16 str. 2—(20. I.) št. 17 str. 2 95

Njegov gozd. — Obzornik VII/1952 št. 8 str. 500—505 96

Partizanski obiski na Paškem Kozjaku. — Ljubljanski dnevnik II/1952 (1. VII.) št. 154, (2. VII.) št. 155 97

Skozi »Svobodo« in »Vzajemnost« v Partijo in partizane. — Ljudska pravica XIII/1952 (26. IV.) št. 17 str. 6 **98**

Šimnove težave. Slika iz preteklosti. — Socialistična misel I/1952—53 št. 6 str. 378—385 **99**

Videl sem Šercerjevce. — Tovariš VIII/1952 št. 37 str. 677. Ilustr. **100**

V Šercerjevi brigadi. — Nova Gorica VI/1952 (12. IX.) št. 37 str. 1+7—(19. IX.) št. 38 str. 5. Ilustr. **101**

Anuška. — Obzornik 1953 št. 8 str. 305—307 **102**

Beseda o gledališču za Slov. [ensko] Primorje. — Gledališki list (Postojna) 1953 št. 1 str. 4 **103**

Gozd in partizan. — Tovariš IX/1953 št. 35 str. 977 **104**

Komisarjevi zapiski. — Slovenski Jadran II/1953 (11. XII.) št. 50 str. 6—(25. XII.) št. 52 str. 6. Ilustr. **105**

Mala partizanka. — Primorske novice VII/1953 (31. VII.) št. 31 str. 3 **106**

Njegovo domotožje. — Obzornik 1953 št. 1 str. 6—10 **107**

Ob Postojnskem tednu. — Slovenski Jadran II/1953 (22. VII.) št. 30 str. 3 **107 a**

Spomini na IV. operativno cono. — Borec V/1953 št. 9—10 str. 272—273, št. 11 326—328. Ilustr. **108**

Spomini na vaškega črednika. — Naša vas II/1953 št. 10 str. 156 **109**

Zadnji večer aktivista Toneta. — Slovenski Jadran II/1953 (1. V.) št. 18 str. 11. Ilustr. **110**

Iz borb XIV. divizije na Štajerskem. l.[eta] 1944. Štajerska v borbi. — Primorske novice VIII/1954 (6. VIII.) št. 32 str. 2—(20. VIII.) št. 34 str. 2. Fotografije Jože Petek **111**

Komisarjevi zapiski. — Slovenski Jadran III/1954 (5. III.) št. 10 str. 6—7, (19. III.) št. 12 str. 6—(2. IV.) št. 14 str. 7. Ilustr. **112**

Pogumni Janezek. — Slovenski Jadran III/1954 (29. I.) št. 5 str. 9. Ilustr. **113**

Pomlad v partizanih na Štajerskem. Iz nočnega pohoda. — Slovenski Jadran III/1954 (3. IX.) št. 36 str. 6+8. Ilustr. **114**

Prijatelj Ivan. — Delavska enotnost XIII/1954 (8. I.) št. 2 str. 6 **115**

Prvi maj na tujem. — Delavska enotnost XIII/1954 (30. IV.) št. 18 str. 13 **116**

1. [prvi] maj v partizanih. — Slovenski Jadran III/1954 (30. IV.) št. 18 str. 7—8 **117**

XIV. divizija na Razborju med Šoštanjem in Slovenj Gradcem

Tomaževa pripoved. — Ljudska pravica — Borba XIX/1954 (4. I.) št. 2 str. 6 **118**

Večerna izpoved. Resnična zgodba. — Tedenska tribuna II/1954 (21. VII.) št. 29 str. 9. Ilustr. **119**

Zgodba s Paškega Kozjaka. — Delavska enotnost XIII/1954 (17. IX.) št. 38. Ilustr. **120**

Ponatis iz: Nova beseda 1. junij 1944 št. 2

Kurir Boštjan. — Slovenski Jadran IV/1955 (22. IV.) št. 17 str. 7 **121**

Med notranjskimi ljudmi. Naša vas IV/1955 št. 7 str. 177—178 **122**

Njene pristave. — Socialistična misel III/1955 št. 3 str. 108—113 **123**

Notranjski gozdovi. — Naša vas IV/1955 št. 22 str. 527—529 **124**

Ob 25-letnici Svobode v Loški dolini. — Socialistična misel III/1955 št. 5 str. 231—234 **125**

Ostal je zvest spominu. Ilustr. Ivo Seljak-Čopič. — Borec VII/1955 št. 11 str. 414—416 **126**

Statističar. — Tedenska tribuna III/1955 (6. I.) št. 1 str. 8. Ilustr. **127**

Strah jih je bilo. Ilustr. Alenka Gerlovič. — Ciciban 1955 št. 8 str. 124—125 **128**

Za grebeni. Odlomek iz romana. — Obzornik 1955 št. 10 str. 365—367 **129**

Dva berača. Kmečki glas XIV/1956 (13. XII.) št. 50 str. 3—4 **130**

Komisarjevi zapiski. Odlomek. Leto 1943. — Slovenski Jadran V/1956 (1. I.) št. 1 str. 7—(20. I.) št. 4 str. 6—7 **131**

Moj najlepši prvi maj. — Tovariš XII/1956 št. 17 str. 467+475 **132**

Nočni razgovor v štabu ... — Borec VIII/1956 št. 2 str. 78—80 **133**

Ob robu gozda. — Ljudska pravica XXII/1956 (11. III.) št. 59 str. 12—(15. III.) št. 63 str. 11 **134**

Podklančeve tri gospodinje. — Obzornik 1956 št. 12 str. 1013—1016 **135**

Slike iz partizanskega taborišča na Petelinku. — Borec VIII/1956 št. 11 str. 428—429 **136**

Strel iz rok kurirja Feliksa. — Obzornik 1956 št. 3 str. 225—231. Ilustr. **137**

Tomaževo društvo. — Gasilski vestnik X/1956 št. 10 str. 295—299 **138**

Tri sestrice pri partizanih. — Barčica 1956 št. 2. Ilustr. **139**

Iz komisarjevih zapiskov. Posebna plat tegob v očeh partizanskega pripovedništva. — Slovenski Jadran VI/1957 (2. VIII.) št. 31 str. 7+10 **140**

Kurir Jože. — Kmečki glas XV/1957 (28. XI.) št. 48 str. 7 **141**

Lepa smrt. — Obzornik 1957 št. 11 str. 965—968 **142**

Loška dolina. Iz komisarjevih zapiskov. — Koledar Mohorjeve družbe 1957 str. 55—56. Ilustr. **143**

Njegov greh. — Nova obzorja X/1957 št. 1 str. 36—41 **144**

Ob soteski. — Ljudska pravica XXIII/1957 (21. VII.) št. 170 str. 3. Ilustr. **145**

Odmevi Oktobrske revolucije leta 1918 na Notranjskem in v Loški dolini. Po pripovedovanju udeležencev-upornikov napisal Matevž Hace. — Ljudska pravica XXIII/1957 (29. X.) št. 255 str. 2 **146**

O Vorancu — Prežihov zbornik (ur. Marja Boršnik). — Maribor: Založba Obzorja, 1957. — str. 134—136 **147**

Pomenek o komisarjih. — Borec IX/1957 št. 10 str. 413—414. Fotografije. **148**

Pričakovanje v borbi. — Koledar Kmečke knjige 1957 str. 54—57 **149**

Spomenik junakom. V nedeljo 30. junija dopoldne bodo odkrili pri koči pod Šumikom na Pohorju spomenik šestim padlim borcem XIV. divizije. — Sedem dni VII/1957 (28. VI.) št. 26 str. 3+15 **150**

Ali poznamo najbolj junaško partizansko dejanje. — Tovariš XIV/1958 št. 16—17 str. 426—428. Ilustr. **151**

Med drugimi odgovoril

Civilno taborišče pod Snežnikom. — Borec X/1958 št. 10 str. 485—488 **152**

Kolenčev Jurij. — Gasilski vestnik XII/1958 št. 9 str. 275—277 **153**

Lojza Potokarja ogledi. Resnična zgodba. — Gasilski vestnik XII/1958 št. 6—7 str. 190—193 **154**

Mlačev v požgani vasi 1942. — Naša vas [priloga Kmečkega glasu] 1958 št. 6 str. 87 **155**

Novo življenje na vasi. — Gasilski vestnik XII/1958 št. 4 str. 103—106. Ilustr. **156**

Plodno delo Komunistične partije na Notranjskem od 1936—1941. leta. — Borec X/1958 št. 12 str. 572—575 **157**

Srečanje na vrtu. — Nova obzorja XI/1958 št. 7—8 str. 364—368 **158**

Srečanje s tujino. — Slovenski izseljenski koledar 1958, str. 183—188 **159**

Srečanje z ujetimi nemškimi generali. — Gasilski vestnik XII/1958 št. 11 str. 321—327 **160**

Anketni listi. — Borec XI/1959 št. 3 str. 111—113 **161**

Degradirani komandant. — Nova obzorja XII/1959 št. 9—10 str. 414—418 **162**

Iz velikih in težkih dni. — Gasilski vestnik XIII/1959 št. 6—7 str. 187—189 **163**

Srečanje v noči. — Koledar Kmečke knjige 1959 str. 107—110 **164**

Stražar Vence na mostu. — Obzornik 1959 št. 10 str. 807—809 **165**

Šolska ura v Gornjem gradu l.[eta] 1944. — Otrok in družina IX/1959 št. 3 str. 69—70. Ilustr. **166**

Štirideset let naprednega gibanja med lesarji na Notranjskem. — Les XI/1959 št. 5 str. 57—58 **167**

Štirideset let Svobode v Loški dolini. — Ljudska pravica XXV/1959 (6. IV.) št. 79 str. 2 **168**

Trije tedni nenehnih bojev, hrabrosti in požrtvovalnosti. Ob 15-letnici pohodo XIV. divizije na Štajersko. — Ljudska pravica XXV/1959 (19. II.) št. 40 str. 2—(22. II.) št. 42 str. 2. Ilustr. **169**

Vas pod hribom. (Vaška zgodovina). — Kmečki glas XVII/1959 (16. VII.) št. 28 str. 12—(30. VII.) št. 30 str. 12 **170**

V snežnih gorah Štajerske. — Kmečki glas XVII/1959 (19. II.) št. 7 str. 2. Ilustr. **171**

Železna hrbtenica borbenosti. — Borec XI/1959 št. 7 str. 322—325 **172**

Partijska organizacija XIV. divizije

Moja rodna vas. Ilustr. Ive Šubic. — Slovenski izseljenski koledar 1960 str. 109—111 **173**

Narodni običaji in posebnosti na Notranjskem pred vojno. — Rodna gruda VII/1960 št. 11 str. 270 **174**

Pradedova in dedova pisma. — Kmečki glas 1960 (14. VII.) št. 28 str. 7—(21. VII.) št. 29 str. 7 **175**

Srečanje z nemškimi generali. Iz vojnih spominov. — Kmečki koledar za leto 1960 str. 55—60 **176**

Strgarjev primer. — Nova obzorja XIII/1960 št. 7—8 str. 355—358 **177**

Voznik Jurman. — Kmečki glas 1960 (29. XII.) št. 52 str. 21 **178**

Zavrtnikovi na prepihu. — Kmečki glas 1960 (24. XI.) št. 47 str. 9 **179**

Zvonar je odšel . . . Podoba iz preteklosti. — Kmečki glas XII/1960 (18. II.) št. 7 str. 15—16 **180**

Antonova tepka. — Rodna gruda VIII/1961 št. 2 str. 46—48 **181**

Aprila 1941 na Notranjskem. — Borec XIII/1961 št. 4 str. 186—187 **182**

Domotožje. — Vojska in ljudje. Partizanske povesti. (Zbral in ur. Matevž Hace). — Ljubljana: Glavna zadružna zveza, 1961. — str. 79—84 **183**

Objavlja tudi Slovenski vestnik XVI/1961 (7. IV) št. 14—(14. IV.) št. 15

Iz prvih dni OF na Notranjskem. — Borec XIII/1961 št. 7—8 str. 406—409. Ilustr. **184**

Iz spominov. — Okoli Krima. Gradivo 2 (ur. Tone Ljubič). — Ljubljana, 1961. — str. 8 **185**

Jožetova zapuščina. — Kmečki glas 1961 (21. XII.) št. 51 str. 13—14 **186**

Kako sem začel pisati. — Kmečki koledar za leto 1961 str. 44—46 **187**

Komandirjeva pisma. — Gasilski vestnik XV/1961 št. 1 str. 5—9 **188**

Na notranjskem Snežniku. — Obzornik 1961 št. 10 str. 761—763 **189**

Njeni snubci. — Kmečki glas 1961 (27. VII.) št. 30 str. 8—9—(17. VIII.) št. 33 str. 4 **190**

Notranjska nekoč in danes. — Rodna gruda VIII/1961 št. 11—12 str. 262—265. Ilustr. **191**

Pomenki s pisci in o piscih. — Borec XIII/1961 št. 10 str. 544—546 **192**

Prva služba. — Slovenski izseljenski koledar 1961 str. 105—108 **193**

Spomini na koroške borce. — Viharni časi. Spomini na partizanska leta III. Izbor člankov iz 10 letnikov revije Borec. (Izbral in ur. France Šušteršič). — Ljubljana: Zavod Borec, 1961. — str. 207—216 **194**

V zasedi. — Gasilski vestnik XV/1961 št. 9 str. 254—257 **195**

Objavlja tudi Večer XVII/1961 (21. VII.) št. 168 str. 6

Zadnje ure Jurija Pristavca. — Gasilski vestnik XV/1961 št. 5 str. 133—137 **196**

Zadnji dan komandirja Janeza. Ilustr. Evgen Sajovic. — Borec XIII/1961 št. 12 str. 670—673 **197**

Zadnji obisk. — Nova obzorja XIV/1961 št. 5—6 str. 230—235 **198**

Zapisek s kulturnega dela na Koroškem. — Obzornik 1961 št. 8 str. 615—618 **199**

Znamenitosti in lepote Notranjske. — Turistični vestnik IX/1961 št. 3 str. 55—57 **200**

Brigada v vasi. — Borec XIV/1962 št. 8—9 str. 330—335. Ilustr. **201**

Janezovi konji. Ilustr. Ivan Seljak. — Pionirski list XV/1961-62 (8. II.) št. 18 str. (6) **202**

Naši strici. — Kmečki glas 1962 (17. V.) št. 20 str. 4—(24. V.) št. 21 str. 4 **203**

Ob Cerkniškem jezeru. — Obzornik 1962 št. 11 str. 829—831 **204**

Partizanski pohod. Odlomek. — Delavska enotnost XX/1962 (21. VII.) št. 28 str. 2 **205**

Povest o nekdanjem mestu Terpe. Ilustr. Savo Sovre. — Pionirski list XV/1961-62 (15. III.) št. 23 str. 16—(22. III.) št. 24 str. 16 **206**

Preprečene sečnje. — Borec XIV/1962 št. 3 str. 110—114 **207**

Stari mitraljezec Ivan. — Kmečki koledar za leto 1962 str. 62—24 **208**

Šimnove težave. (Slika iz preteklosti). — Kmečki glas 1962 (4. X.) št. 40 str. 13—(1. XI.) št. 44 str. 13 **209**

Drobci iz spominov na Kajuha. — Borec XIV (prav XV) 1963 št. 3 str. 124—127 **210**

Prim. Franci Strle, Kako je padel Kajuh. — Borec XIV/1963 št. 12 str. 498—507. Ilustr.

Efenki v spomin. — TV 15 I/1963 (4. XII.) št. 24 str. 3. Ilustr. **211**

Intendant Ciril. Povest iz zadnje vojske. — Problemi 1962-63 št. 11 str. 956—969, št. 12 str. 1144—1160 **212**

Iz zapiskov in spominov 1940—1945. — Perspektive III/1962-63 št. 27 str. 755—786 **213**

Kmetje iz Loške doline 1848. Resnična zgodba. — Kmečki glas 1963 (22. VIII.) št. 35 str. 6—(5. IX.) št. 37 str. 8 **214**

Kurirjeve skrivnosti. — Nova obzorja XVI/1963 št. 9—10 str. 445—449 **215**

Pavličev Janez. — XIV (prav XV)/1963 št. 1 str. 25—28 **216**

Preužitkar. — Kmečki glas 1963 (1. I.) št. 1—2 str. 12 — (14. II.) št. 8 str. 8 **217**

Samotna mitralješka trojka. — Gasilski vestnik XVII/1963 št. 1—2 str. 31—33 **218**

Voznik Jurman. — Gasilski vestnik XVII/1963 št. 3 str. 68—69 **219**

Ženske in dovolilnice. — TV 15 I/1963 (1. I.) št. 1 str. 15 **220**

Divja lovca. — Kmečki glas 1964 (12. XI.) št. 46 str. 8 — (17. XII.) št. 51 str. 8 **221**

Domotožje. — Slovenski vestnik XIX/1964 (28. II.) št. 9 str. 7. Ilustr. **222**

Nekaj besed o vlogi kulturne skupine XIV. divizije. — Borec XV/1964 št. 6—7 str. 474—475 **223**

Obiski za Oguljem. Gozdarjeva zgodba. — Kmečki glas 1964 (2. I.) št. 1 str. 10—11 **224**

Skrivači. — Borec XV/1964 št. 10 str. 688—692 **225**

Streharjev Mirko. — Borec XV/1964 št. 12 str. 836—838 **226**

Zadnje ure Jurija Pristavca. — Kmečki glas 1964 (30. IV.) št. 18 str. 7. Ilustr. **227**

Kako so živeli Notranjci... — Kmečki glas XXII/1965 (2. IX.) št. 36 str. 11—(16. IX.) št. 38 str. 11 **228**

Nenavadna zgodba — TV 15 III/1965 (21. XII.) št. 50 str. 14 **229**

Po vojni se ne bosta obiskovala. — Borec XVI/1965 št. 4 str. 349—363 **230**

Podgornikova Ana. — Borec XVI/1965 št. 6—7 str. 561—569 **231**

Povodenj. — Naši razgledi XIV/1965 (9. I.) št. 1 str. 10—11 **232**

Sekretar Mozoljc odhaja. — Problemi III/1965 št. 30 str. 762—771 **233**

Srečanje s tanki. — Glasilo Kovinoplastike Lož I/1965 št. 5 [prav: 6] **234**

Streharjev Mirko. — Iz velikih in težkih dni (ur. Leopold Suhodolčan). — Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965. — str. 33—36 **235**

V soteski. — Slovenski vestnik XX/1965 (15. X.) št. 42 **236**

Ko sem bil majhen... Ilustr. Ivan Seljak. — Pionirski list XX/1966-67 (15. IX.) št. 2 **237**

Kurirjeve skrivnosti. — Gasilski vestnik XX/1966 št. 10—11 str. 221—224 **238**

Med zatišjem. — Borec XVII/1966 št. 5 str. 391—397 **239**

Oj, ta Lojzika! Slika iz preteklosti. — Kmečki glas XXIII/1966 (22. IX.) št. 39 str. 9—(20. X.) št. 43 str. 9 **240**

Povzdigovanje. — Borec XVII/1966 št. 8—9 str. 624—628 **241**

Prvikrat na belčke. — Glas Notranjske V/1966 (28. XI.) št. 9 **242**

Sinovi odhajajo. Sodobna povest iz hribov. Ilustr. Lojze Perko. — Koledar Mohorjeve družbe 1966 str. 130—139 **243**

Spomini na »stari« Notranjski odred. — TV 15 IV/1966 (13. IX.) št. 36 str. 8 **244**

Srečanje s tanki. — TV 15 IV/1966 (28. VI.) št. 25—26 str. 16 **245**

Stražar na mostu. — Slovenski vestnik XXI/1966 (22. IV.) št. 16 **246**

Streharjev Mirko. — Slovenski vestnik XXI/1966 (22. VII.) št. 29 **247**

V soteski. — Tednik (Ptuj) XIX/1966 (8. VII.) št. 27 **248**

Zadnji zankar. — Kmečki glas XXIII/1966 (31. III.) št. 14 str. 9—(14. VI. [prav: 14. IV.]) št. 16 str. 9 **249**

Kruh. Ilustr. Ive Šubic. — Pionirski list XXI/1967-68 (26. X.) št. 8 **250**

Mojster Beel! — Delo VIII (: IX)/1967 (29. IV.—2. V.) št. 116 str. 23 **251**

Ob petdesetletnici dogodkov na Notranjskem 1918. leta. — Borec XVIII [prav: XIX] 1967 št. 10 str. 804—805 **252**

Obveščevalec Lojze. — Ljubljanski dnevnik XVII/1967 (21. VII.) št. 196 str. 6—7 **253**

Srečanja z Borisom Kraigherjem. — TV 15 V/1967 (17. I.) št. 2 str. 10 **254**

Strahov stric. — Delo VIII (: IX)/1967 (18. II.) št. 46 str. 23. Ilustr. **255**

Vaška obveščevalka. — Borec XVIII [prav: XIX]/1967 št. 12 str. 940—942 **256**

V štabu so šteli zlatnike. — TV 15 V/1967 (18. IV.) št. 15 str. 12 **257**

Brata. Ilustr. Jelka Reichman. — Ljubljanski dnevnik XVIII/1968 (1. IX) št. 238 str. 19 **258**

Civilno taborišče na Notranjskem. — Borec XIX [prav: XX]/1968 št. 3 str. 261—264 **259**

Kako sem postal socialist. — Delo X/1968 (10. VIII.) št. 218 str. 23 **260**

Lenčkov stric. Slika iz preteklosti. — Brestov obzornik II/1968 (29. II.) št. 5 str. 8 **261**

Medalje. — Gasilski vestnik XXII/1968 št. 7—8 str. 232—236 **262**

Moja srečanja s Prežihovim Vorancem. — Pionirski list XXI/1967-68 (8. II.) št. 19 **263**

Moji kurirji. — Borec XIX/1968 št. 11 str. 856—868 **264**

Naše lipe. Ilustr. Ive Šubic. — Pionirski list XXI/1967-68 (1. VI.) št. 34 **265**

Polovico vasi bo moje! — Delo X/1968 (1. VI.) št. 149 str. 21 **266**

Povzdigovanje. — Slovenska proza 1945—1965. (izbrala in ur. Helga Glušič-Krisper in Matjaž Kmecl). — Ljubljana: Slovenska matica, 1968. — str. 397—400 **267**

Prvi ruševec. Slika iz preteklosti. — Lovec LI/1968-69 št. 3 str. 81—84 **268**

Tako so se borili komunisti . . . — TV 15 VI/1968 (16. I.) št. 2 str. 8 **269**

Ura tiktaka — Delo X/1968 (1.—2. V.) št. 118 str. 9 **270**

Divji lovec. — Kmečki glas XXVI/1969 (11. XII.) št. 51 str. 7 **271**

Dobravčev Miha. — TV 15 VII/1969 (15. I.) št. 2 **272**

Italijanska julijska ofenziva na Notranjskem leta 1942. — Borec XX/1969 št. 8—9 str. 661—664 **273**

Kuharjeva smola. — TV 15 VII/1969 (19. II.) št. 7 str. 12. Ilustr. **274**

Med nami ni neizkrenosti. Iz spominov na borce v štirinajsti diviziji. — Delo XI/1969 (12. IV.) št. 100 str. 14. Ilustr. **275**

Močna zavednost. V notranjski Loški dolini pred 50 leti. Ustanovili so sindikat lesnih delavcev. — Delo XI/1969 (10. V.) št. 126 str. 19 **276**

Nadučitelj Jaka. Ilustr. Dunja Furlani. — Dnevnik XIX/1969 (17. VIII.) št. 222 str. 33 **277**

Najvažnejša naloga je bila skrb za ranjence. — Glasilo Kovinoplastike Lož V/1969 št. 5 **278**

Ob postojanki. — Obzornik 1969 št. 12 str. 885—889 **279**

Partizanska prekupčevalca. Resnična zgodba. — Borec XX/1969 št. 3 str. 243—254 **280**

Podklančeve tri gospodinje. — Koledar Mohorjeve družbe 1969 str. 138—140 **281**

Pohod pred petindvajsetimi leti. — Delo XI/1969 (1. II.) št. 30 str. 13 **282**

Spomini na komisarja Krta. — Borec XX/1969 št. 4 str. 311—318 **283**

Sprehod po savinjskih gorah. — TV 15 VII/1969 (10. IX.) št. 36 str. 12 **284**

Srečanja s Kajuhom. — TV 15 VII/1969 (9. VII.) št. 27 str. 9 **285**

Srečanje s tujino. — Brestov obzornik III/1969 (31. XII.) št. 27 str. 5 **286**

Strahova Rozika. Ilustr. Ive Šubic. — Pionirski list XXII/1968-69 (10. V.) št. 33 str. 11 **287**

Za skedenj gre. — Kmečki glas XXVI/1969 (25. IX.) št. 40. Pisana njiva str. 156 — (23. X.) št. 44. Pisana njiva str. 171 **288**

Zapuščina. — Večer XXV/1969 (23. VIII.) št. 196 str. 9 **289**

Delavski odbori že dolgo pred vojno. — Brestov obzornik IV/1970 (30. IX.) št. 36 str. 5 **290**

Gasilski mitraljezec. — Gasilski vestnik XXIV/1970 št. 5—6 str. 216—219 **291**

Objavlja tudi Večer XXVI/1970 (21. VII.) št. 167 str. 7—(28. VII.) št. 172 str. 7

Iz savinjskih gora! — Večer XXVI/1970 (8. V.) št. 105 str. 11 + 13 **292**

Izgubljena svoboda. Na Notranjskem ob koncu julija 1942. — TV 15 VIII/1970 (21. I.) št. 4 str. 11 **293**

Jesenska noč v skednju. — Brestov obzornik IV/1970 (31. VII.) št. 34 str. 5. Ilustr. **294**

Komandirjevo premišljevanje. — Borec XXII/1970 št. 6—7 str. 498—503 **295**

Komisarjeva zadnja ura. — Delo XII/1970 (25. VII.) št. 199 str. 23 **296**

Moč napredne tiskane besede na Notranjskem. Ob 30-letnici ustanovitve KP v Loški dolini. — Delo XII/1970 (24. I.) št. 22 str. 21 **297**

Njeno hrepenjenje. — Večer XXVI/1970 (10. X.) št. 236 str. 9 + 11 **298**

Notranjska v borbi 1941—1945. — TV 15 VIII/1970 (11. III.) št. 11 str. 7 **298a**

O spominih Žukova. — TV 15 VIII/1970 (11. III.) št. 11 str. 9 **299**

Poročilo o knjigi Georgija K. Žukova, Spomini in premišljevanja

Obiski simpatizerjev KP pred tridesetimi leti. — Borec XXII/1970 št. 5 str. 453—456 **300**

Prijatelj Ivan. — TV 15 VIII/1970 (3. VI.) št. 23 str. 13 **301**

Razočarani komandir Martin. — Gasilski vestnik XXIV/1970 št. 1 str. 37—38, št. 2 str. 77—80, št. 3 str. 115—116, št. 4 str. 155—157 **302**

S primorskimi prostovoljci na Dolenjsko. V prvih mesecih 1943. leta čez Gornjo Pivko in skozi snežniške gozdove. — Delo XII/1970 (28. III.) št. 85 str. 19 **303**

Spreobrnjeni komisar. — Borec XXII/1970 št. 12 str. 954—964 **304**

Srečanje z nemškimi generali. — Kmečki glas XXVII/1970 (6. V.) št. 19 Pisana njiva str. 72 — (13. V.) št. 20 Pisana njiva str. 76 **305**

Umik iz Gornje Savinjske doline v decembru 1944. — Borec XXII/1970 št. 2 str. 145—148 **306**

V soteski. — Slovenski vestnik XXV/1970 (2. X.) št. 39 str. 7 **307**

Zahvala Matevža Haceta. — Brestov obzornik IV/1970 (31. VIII.) št. 35 str. 5 **308**

Ob šestdesetletnici

Zbornik Notranjske o NOB 1941—1945. — Brestov obzornik IV/1970 (31. III.) št. 30 str. 5 **309**

Življenje za vrhom. — Kmečki glas XXVII/1970 (2. IX.) št. 36. Pisana njiva str. 139 — (16. IX.) št. 38 Pisana njiva str. 147 **310**

Cerkovnik Matija. — Kmečki glas XXVIII/1971 (24. III.) št. 12 str. 21—22, (31. III.) št. 13 str. 21—22, (7. IV.) št. 14 str. 21—22, (14. IV.) št. 15 str. 21—22 **311**

Cindričeva četa. — Kmečki glas XXVIII/1971 (24. XI.) št. 47 str. 27, (1. XII.) št. 48 str. 11, (8. XII.) št. 49 str. 19 **312**

Izdajalčeva vest. — Borec XXIII/1971 št. 2 str. 120—124 **313**

Noč na skednju. — Kmečki glas XXVIII/1971 (21. VII.) št. 29 str. 19—20 **314**

Streharjev Mirko. — Iz velikih in težkih dni. (Izbral in ur. Leopold Suhodolčan). 2. izdaja. — Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. — str. 33—36 **315**

Vaški most. — Kmečki glas XXVIII/1971 (6. X.) št. 40 str. 19 **316**

Zvon so prinesli. Slika iz preteklosti. — Koledar Mohorjeve družbe 1971 str. 92—94 **317**

»Dejanja, ki jim gre posebno mesto«. Ob 28. obletnici pohoda 14. divizije na Štajersko. — Delo XIV/1972 (6. II.) št. 34 str. 5. Ilustr. **318**

Milenko telefonira. Ilustr. Evgen Sajovic. — TV 15 X/1972 (10. VIII.) št. 33 str. 14 **319**

Nedeljski obiski. — Delo XIV/1972 (3. VI.) št. 149 str. 26 **320**

Obisk pri partizanskem stražarju. — Borec XXIV/1972 št. 6—7 str. 399—404. Fotografije **321**

Petrova kurirska pot. — TV 15 X/1972 (1. I.) št. 1—2 str. 15. Ilustr. **322**

Skoraj ni bila znana. Gospodarske, socialne in kulturne razmere na Notranjskem od 1848. do 1940. leta. — Kmečki glas XXIX/1972 (19. I.) št. 3 str. 14 — (16. II.) št. 7 str. 14 **323**

Začasni prijatelj. — Sodobnost XX/1972 št. 5 str. 471—483 **324**

Dezerter Pavel. — Borec XXV/1973 št. 1 str. 41—48 **325**

Kako smo varovali gozdove. — Borec XXV/1973 št. 12 str. 664—668 **326**

Kritik obišče pisatelja. — Sodobnost XXI/1973 št. 2 str. 194—200. Ilustr. **327**

Kuharjeva smola. — Prešernov koledar 1973 str. 61—65 **328**

Biografska opomba

Moja srečanja s Prežihovim Vorancem. — TV 15 XI/1973 (8. XI.) št. 45 str. 6. Ilustr. **329**

Objavlja tudi Koroški fužinar XXIII/1973 (25. XI.) št. 4 str. 3—4

Novinec Lojze. — Kmečki glas XXX/1973 (28. XI.) št. 48 str. 23 **330**

Od snovanja upora do prvih strelov. — Borec XXV/1973 št. 3 str. 167—172 **331**

Prvo letalo. Ilustr. Aco Mavec. — Pionirski list XXV/1972-73 (6. VI.) št. 35 str. 12 **332**

Skopuh Boltin. — Kmečki glas XXX/1973 (22. VIII.) št. 34. Pisana njiva str. 115 — (19. IX.) št. 38. Pisana njiva str. 128 **333**

Štefanove žage. — Ljudje in zemlja (ur. Franček Bohanec). — Ljubljana: Partizanska knjiga, Zagreb: Spektar, Trst: ZTT, 1973. (Gubčeva knjižnica). — str. 193—199 **334**

V koroških gorah. Slika iz preteklosti. — Vestnik koroških partizanov VI/1973 št. 2—3 str. 95—98 **335**

Oče in sinova. — TV 15 XII/1974 (7. XI.) št. 44 str. 7 — (14. XI.) št. 45 str. 7 **336**

Prvi avtomobil. Ilustr. Aco Mavec. — Pionirski list XXVI/1973-74 (29. V.) št. 34 str. 19 **337**

S Štirinajsto na Štajersko. — Spomini na partizanska leta knj. 2. (Zbral in ur. Ferdo Godina). — Ljubljana: Založba Borec, 1974. — str. 143—184. Portret. **338**

Spomini na Štirinajsto. Ob tridesetletnici. — Planinski vestnik LXXIV/1974 št. 6 str. 309—312 **339**

Srečanja in sodelovanje z Janezom Hribarjem. Spomini na tovariša. — Borec XXVI/1974 št. 6—7 str. 405—410. Portreta. **340**

V Zgornji Savinjski dolini pred 30. leti. — TV 15 XII/1974 (19. IX.) št. 37 str. 4 **341**

Vaški priimki. Ilustr. Matjaž Schmidt. — Delo XVI/1974 (18. V.) št. 115 str. 36 **342**

Znamenje pod grebenom. Ilustr. Lojze Perko. — Mohorjev koledar 1974 str. 52—58 **343**

Bilo je pred tridesetimi leti... Ob 30-letnici konca druge svetovne vojne. — Vestnik (Murska Sobota) XXVII/1975 (27. XI.) št. 46 str. 20 — (11. XII.) št. 48 str. 12 **344**

Kajžar. — Pisana njiva. Izbor črtic, ki so bile v preteklih letih objavljene v »Pisani njivi«, prilogi »Kmečkega glasa«. (Izbor Jože Olaj, ur. Bojan Ajdič). — Ljubljana: Kmečki glas, 1975. — str. 24—30 **345**

Ob 30-letnici konca druge svetovne vojne. — Obzornik 1975 št. 5 str. 321—336 **346**

Stari notranjski lovci. Ilustr. Marjan Bregar. — Lovec LVIII/1975-76 št. 1 str. 16—19, št. 3 str. 80—82, št. 5 str. 143—145, št. 8 str. 239—241, št. 10 str. 305—306, št. 12 str. 369—371 **347**

V spomin prijatelju, padlemu v Španiji. — Borec XXVII/1975 št. 12 str. 659—662 **348**

Vloga partizanskega pisanja na Slovenskem. — Dialogi XI/1975 št. 10 str. 618—628 **349**

S posvetovanja Štatenberg '75

Zajeli smo generala Lehra. Ob 30-letnici konca druge svetovne vojne. — Dnevnik XXIV/1975 (8. IV.) št. 96 str. 12 — (19. IV.) št. 107 str. 14 **350**

Izhajalo vsak dan razen ob nedeljah

Komisar Gašper. — Obzornik 1976 št. 7 str. 481—487 **351**

Vaški advokat. — Kmečki glas XXXIII/1976 (30. VI.) št. 26 str. 16 — (28. VII.) št. 30 str. 17 **352**

Gasilski načelnik prihaja. — Gasilski vestnik XXXI/1977 št. 7—8 str. 236—239 **353**

Jožefinov Gašper. — Obzornik 1977 št. 8 str. 570—572 **354**

Obiski štajerskih, koroških in notranjskih gora. — Obzornik 1977 št. 7 str. 491—493 **355**

Skalarjeva Nežika. — Mohorjev koledar 1977 str. 92—93 **356**

Vaška kronika. — Večer XXXIII/1977 (20. V.) št. 115 str. 13 — (28. VII.) št. 171 (! 172) str. 11 **357**

Za Heleno. — Obzornik 1977 št. 11 str. 801—803 **358**

Cerkvena miš. Iz naših krajev. — Obzornik 1978 št. 8 str. 561—566 **359**

Kozjerejec in cesarjev sin. — Obzornik 1978 št. 7 str. 481—484 **360**

Ljubosumni bolnik. — Obzornik 1978 št. 3 str. 161—166 **361**

Partizanski dopust. — Borec XXX/1978 št. 10 str. 568—571 **362**

Pavelčev Tone: Z družino k partizanom. — TV 15 XVI/1978 (27. VII.) št. 29 str. 8—9. Ilustr. **363**

Pavličev Tone odhaja v partizane z družino. — Obzornik 1978 št. 10 str. 748—753 **364**

Pomladanska slika s Pohorja. — Borec XXX/1978 št. 4 str. 231—236 **365**

Spametovala se je. — Obzornik 1978 št. 6 str. 401—410 **366**

Srečanja z medvedi. — Lovec LX/1977-78 št. 12 str. 444—445 **367**

Vaški bahač. — Obzornik 1978 št. 1 str. 3—5 **368**

Na divjem lovu pred 53 leti. — Lovec LXII/1979 št. 5 str. 147—149. Ilustr. **369**

Ustavljena sečanja. — Kmečki glas XXXVI/1979 (7. III.) št. 10 str. 11 **370**

Odlomek iz neobjavljene zbirke novel in črtic

Kmetijstvo. Gozdarstvo. Lesarstvo. Lovstvo.

Problemi lesnih zadrug. — Ljudska pravica VII/1946 (21. XII.) št. 300 str. 4 **371**

Državna gozdna gospodarstva morajo letos izpolniti odgovorne naloge. — Slovenski poročevalec VIII/1947 (19. III.) št. 66 str. 3 **372**

Izpolnjevanje plana v lesno-gozdarski stroki. — Slovenski poročevalec VIII/1947 (8. VIII.) št. 185 str. 2 **373**

Naloge naših lesnih obratov in gozdarstva za izpolnitev plana. — Slovenski poročevalec VIII/1947 (4. VI.) št. 129 str. 5 **374**

Še o problemu lesnih zadrug. — Ljudska pravica VIII/1947 (16. I.) št. 13 str. 4 **375**

Tesno sodelovanje državnih gozdnih gospodarstev, lesnih zadrug, ljudskih odborov in sindikalnih podružnic bo omogočilo izvedbo načrta v lesni industriji. — Ljudska pravica VIII/1947 (13. II.) št. 37 str. 3 **376**

Drugi gozdarski teden. — Tovariš IV/1948 št. 36 str. 853—854 **377**

Izpolnitev plana v gozdarstvu je ena izmed najvažnejših planskih nalog. — Slovenski poročevalec IX/1948 (30. V.) št. 128 str. 3 **378**

Na obisku pri gozdnih delavcih. — Slovenski poročevalec IX/1948 (11. II.) št. 35 str. 4—5 **379**

Posvetimo več pažnje izvrševanju plana v gozdnem gospodarstvu. — Ljudska uprava I/1948 št. 1—2 str. 64—65 **380**

Gozdne uprave in dolžnosti upraviteljev. — Les I/1949 št. 10 str. 297—301 **381**

Letošnje naloge našega gozdnega gospodarstva. — Slovenski poročevalec X/1949 (20. I.) št. 16 str. 1 **382**

Naše novo glasilo »Les«. — Les I/1949 št. 1—2 str. 1 **383**

Odpravimo napake v gozdni proizvodnji, da bomo plan uspešno izpolnili. — Slovenski poročevalec X/1949 (14. IV.) št. 88 str. 1 **384**

Za boljše delo lovskih organizacij v letu 1950. — Lovec XXXIII/1950 št. 1 str. 2—6 **385**

Stroški pogozdovanja in nabiranja semena po gozdnih gospodarstvih. — Gozdarski vestnik IX/1951 str. 182—184 **386**

Vloga delavskih svetov v gozdarstvu. — Gozdarski vestnik IX/1951 št. 3 str. 49—53 **387**

Postojnski okraj — izrazito gozdarsko-kmetijski. — Naša vas III/1954 št. 22 str. 347 **388**

Pri notranjskem kmetu. — Naša vas IV/1955 št. 23 str. 554—555 **389**

Kmetijsko zadružništvo na Notranjskem. — Naša vas V/1956 št. 5 str. 107—108 **390**

Zapiski s poti po Jugoslaviji. — Naša vas V/1956 št. 21 str. 494—495 **391**

Značilnosti kmetijstva na Notranjskem. — Naša vas V/1956 št. 15 str. 340—341 **392**

Ob knjigi »Prebiralni gozdovi na Snežniku«. — Slovenski poročevalec XVIII/1957 (18. XII.) št. 296 str. 4. Ilustr. **393**

Poročilo o knjigi

Ob knjigi »Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom«. — Slovenski poročevalec XIX/1958 (18. I.) št. 14 str. 5 **394**

Poročilo o knjigi

Sadjarstvo na Notranjskem. — Sadjarstvo, vinarstvo, vrtnarstvo XLV/1958 št. 3 str. 62—63 **395**

Naš Kras. — Slovenski izseljenski koledar 1962 str. 89—90 **396**

Biki se selijo. — Problemi III/1965 št. 29 str. 529—546 **397**

Misli o naših gorskih kmetijah. — Siti in lačni Slovenci 1969 (ur. Janez Rotar in France Forstnerič), str. 111—120. Ilustr. **398**

Cerkniško jezero včeraj in danes. — Brestov obzornik V/1971 št. 40 **399**

O kmetu premalo pišemo. Slovenski pisatelji ob izidu Gubčeve knjižnice. — Delo XV/1973 (5. V.) št. 120 str. 20. Ilustr. **400**

Tudi izjava Matevža Haceta

Tri vprašanja — petnajst odgovorov. Kmetje včeraj, danes in jutri. — Kmečki glas XXXI/1974 (23. I.) št. 3 str. 25. Portret. **401**

Gasilstvo

Ob ustanovni skupščini Gasilske zveze LR Slovenije. — Gasilski vestnik III/1949 št. 6 str. 75—76 **402**

Pomen in naloge gasilstva v ljudski državi. — Gasilski vestnik III/1949 št. 9—11 str. 145—153 **403**

Referat na ustanovni skupščini Gasilske zveze LRS

Zaključna beseda preds.[ednika] tov.[ariša] Matevža Haceta. — Gasilski vestnik III/1949 št. 9—11 str. 182 **404**

Govor na ustanovni skupščini Gasilske zveze LRS

Nekaj misli gasilskim organizacijam za leto 1950. — Gasilski vestnik IV/1950 št. 1—2 str. 6—7 **405**

Gasilstvo in njegove naloge. Referat predsednika GZ LRS tov.[ariša] Matevža Haceta. — Gasilski vestnik V/1951 št. 3—4 str. 28—34 **406**

Referat na I. kongresu Gasilske zveze Slovenije

Popotne slike iz Nemčije. — Primorske novice VIII/1954 (1. I.) št. 1 str. 3 **406a**

Gasilstvo na Slovenskem. — Slovenski Jadran IV/1955 (27. V.) št. 22 str. 6. Ilustr. **407**

Poročilo predsednika GZ LRS Matevža Haceta na plenumu v Celju. — Gasilski vestnik IX/1955 št. 5—6 str. 97—100 **408**

Mladino ne gre siliti v eno ali drugo organizacijo. — Gasilski vestnik X/1956 št. 3 str. 67—69 **409**

Popotne slike iz Italije. — Gasilski vestnik X/1956 št. 11 str. 333—337. Ilustr. **410**

Praznik naših gasilcev. — Ljudska pravica XXII/1956 (27. V.) št. 123 str. 6 **411**

26.000 [šestindvajset tisoč] mladincev v gasilskih organizacijah. — Slovenski poročevalec XVII/1956 (10. III.) št. 58 str. 2 **412**

Iz razprave na seji Glavnega odbora SZDL o mladini

V leto novih uspehov. — Gasilski vestnik X/1956 št. 1 str. 1—2 **413**

Naše naloge v letu 1957. — Gasilski vestnik XI/1957 št. 1 str. 1—3 **414**

Ob pregledu gasilskih organizacij v Makedoniji. — Gasilski vestnik XI/1957 št. 8 str. 239—242 **415**

O delu izvršnega odbora GZ LRS v preteklem letu. — Gasilski vestnik XI/1957 št. 5—6 str. 137—141. Ilustr. **416**

O delu okrajnih in občinskih gasilskih zvez. — Gasilski vestnik XI/1957 št. 4 str. 98—101 **417**

Okrajni gasilski sklad. — Gasilski vestnik XI/1957 št. 5—6 str. 150—152 **418**

V gasilsko organizacijo — mladino! — Priročnik za mlade aktiviste 1957 št. 3 str. 205—207 **419**

Zapiski z obiska pri gasilcih v Budimpešti in na mednarodnem kongresu CTIF v Varšavi. — Gasilski vestnik XI/1957 št. 12 str. 353—356 **420**

Družbena vloga gasilcev. — Slovenski poročevalec XIX/1958 (17. V.) št. 114 str. 1—2 **422**

Naše gasilstvo. — Gospodarski koledar za leto 1958 str. 264—266 **423**

Ob izidu gasilske prosvetne knjižice. — O prosvetnih in propagandnih nalogah v gasilskih organizacijah. — Ljubljana: Gasilska zveza LRS, 1958. (Gasilska knjižnica 18). — str. 3—5 **424**

Prepiri za poveljnika. — Gasilski vestnik XII/1958 št. 3 str. 315—318 **425**

Nekaj vprašanj s področja gasilstva. — Gospodarski koledar za leto 1959 str. 353—356. Ilustr. **426**

Ob jubileju. 10 [deset] let Gasilske zveze LR Slovenije. — Gasilski vestnik XIII/1959 št. 9 str. 225—226 **427**

Pametno smo se pogovorili. — Gasilski vestnik XIII/1959 št. 3 str. 85—88 **428**

Proslava 40-letnice KPJ in naša organizacija. — Gasilski vestnik XIII/1959 št. 1 str. 1—2 **429**

Za pomladitev. — Gasilski vestnik XIII/1959 št. 1 str. 18—21 **430**

Občni zbori gasilskih društev. — Gasilski vestnik XIV/1960 št. 11 str. 317—321 **431**

Gasilstvo na Slovenskem. — Kmečki koledar za leto 1961 str. 119—123 **432**

Gasilstvo v komuni. — Gasilski vestnik XV/1961 št. 12 str. 337—342 **433**

Novoletna beseda našim gasilcem. — Gasilski vestnik XV/1961 št. 1 str. 3—4 **434**

Več skrbi družbenim organizacijam na območju občin na Slovenskem. — Gasilski vestnik XV/1961 št. 4 str. 98—100 **435**

Diskusija na V. kongresu SZDL

O vlogi gasilskih društev. — Delo IV/1962 (6. II.) št. 36 str. 3 **436**

Spomini na delo v slovenskem gasilstvu. — Gasilski vestnik XXIII/1969 št. 9—10 str. 316—323. Ilustr. **437**

Spomini na delo v slovenskem gasilstvu. — 100 [Sto] let gasilske organizacije na Slovenskem (1869—1969). — Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije, 1970. — str. 242—250. Ilustr. **438**

Aktualnopolitična publicistika

Beseda ob 28. obletnici Oktobrske revolucije. — Delavska enotnost I/1945 (3. XI.) št. 25 str. 1—2. Ilustr. **439**

Delavski razred in inteligenca. — Ljudska pravica VI/1945 (4. X.) št. 140 str. 3 **440**

I. [Prvi] kongres enotnih sindikatov delavcev in nameščencev. — Ljudska pravica VI/1945 (23. IX.) št. 131 str. 1 **441**

Naši sindikati tekmujejo. — Ljudska pravica VII/1946 (13. II.) št. 37 str. 3 **442**

Ob dnevu jugoslovanske armade. — Tovariš IV/1948 št. 52 str. 1227. Ilustr. **443**

Gospodarska vprašanja postojnskega okraja za leto 1954. — Primorske novice VIII/1954 (1. I.) št. 1 str. 1 **444**

Misli ob 22. juliju. — Borec VIII/1956 št. 7 str. 257—259 **445**

Ob 20-letnici narodnega odpora. — Gasilski vestnik XV/1961 št. 7—8 str. 193—194 **446**

Nekaj misli o predosnutku nove ustave. — Gasilski vestnik XVI/1962 št. 12 str. 297—298 **447**

Ob 70-letnici predsednika republike maršala Tita. — Gasilski vestnik XVI/1962 št. 5—6 str. 114—115 **448**

III. UREDNIŠKO DELO

Kmečki koledar za leto 1960; [uredil Matevž Hace; vinjete Lojze Perko]. — Ljubljana: Glavna zadružna zveza LRS, 1960. — XVIII, 158 str.; 22 cm. Ilustr. **449**

26 500 izv.

Kmečki koledar za leto 1961; [uredila Matevž Hace in Cvetko Kristan; koledarska zaglavja Maksim Gaspari]. — Ljubljana: Glavna zadružna zveza LRS; oddelek za tisk in propagando, 1960. — 158 str.; 23 cm. Ilustr. **450**

22 200 izv.

Vojska in ljudje: Partizanske povesti; [Zbral in uredil Matevž Hace; opremil Ivo Seljak-Čopič]. — Ljubljana: Glavna zadružna zveza, oddelek za tisk in propagando, 1961. — II, 142 str.; 20 cm. — (Redna knjiga Kmečke knjižne zbirke za 1962) **451**

16 200 izv.

Kmečki koledar za leto 1962; [uredil Matevž Hace]. — Ljubljana: Glavna zadružna zveza LRS; oddelek za tisk in propagando, 1961. — II, 146 str.; 23 cm. Ilustr. **452**

16 000 izv.

IV. LITERATURA O MATEVŽU HACETU

Razgovor s piscem knjige »Partizanske slike«. — Borec IV/1952 št. 1 str. 26—27. Portret. **453**

Štolfa M. [i. e. Milko]: Matevž Hace 1945—1955. — Ljudska pravica XXI/1955 (8. XII.) št. 286 **454**

Matevž Hace — petdesetletnik. — Gasilski vestnik XIV/1960 št. 6 str. 166—167. Portret. **455**

Matevž Hace se je poslovil. — Gasilski vestnik XVII/1963 št. 6—7 str. 154—155. Ilustr. **456**

S. J. [i. e. Janež Stanko]: Eno uro pri notranjskem pisatelju Matevžu Hacetu. — Glas Notranjske IV/1965 št. 7 str. 6—7 **457**

Kramberger Marijan: Beseda o piscu. — Matevž Hace, Ljubezen in orožje. Maribor: Založba Obzorja 1965, str. 5—16 **458**

Potrč Ivan: Matevž Hace. Iz komisarjevih zapiskov. — Matevž Hace, Iz komisarjevih zapiskov. Skrajšana izdaja. Ljubljana: Mladinska knjiga 1965 str. 161—162 **459**

Kajzer Janez: Zakaj je Matevž Hace pisatelj samouk? — TT XIV/1966 (15. VIII.) št. 32 str. 7. Ilustr. **460**

Vurnik France: Na rob Hacetovim novelam. — Matevž Hace, Zadnji obisk. Ljubljana: Zavod Borec 1968 str. 203—205 **461**

Snoj Jože: Zgodbe iz lipovine. Podoba Matevža Haceta. — Delo XI/1969 (13. XII.) št. 338 str. 21. Ilustr. **462**

Berglez Slavko: Matevž Hace 60-letnik. — Delo XII/1970 (2.—4. VII.) št. 178 str. 2. Ilustr. **463**

Čertanc Jernej: Matevž Hace — šestdesetletnik. — Gasilski vestnik XXIV/1970 št. 7—8 str. 243—244. Ilustr. **464**

Forstnerič F. [i. e. France]: Osemdeset odstotkov resnice. Srečanje z Matevžem Hacetom, pisateljem in nekdanjim komisarjem. — Večer XXVI/1970 (29. XII.) št. 302. Ilustr. **465**

Janež Jože: Pismo Matevžu Hacetu ob njegovi 60-letnici. — Glasilo Kovinoplastike Lož VI/1970 št. 2 str. 10. Portret. **466**

Lovska družina Lož—Stari trg in uredništvo Lovca: Matevž Hace šestdesetletnik. — Lovec LIII/1970-71 št. 5 str. 154—155 **467**

Šušteršič France: Po domače z Matevžem Hacetom. Ob njegovi šestdesetletnici. — TV 15 VIII/1970 (1. VIII.) št. 27. Ilustr. **468**

[Zdravko Zabukovec, Danilo Mlinar]: Matevž Hace — šestdesetletnik. — Brestov obzornik IV/1970 (30. VI.) št. 33 str. 6. Ilustr. **469**

Kozinc Željko: Pisatelj na svojem. — Tovariš XXVII/1971 št. 22 str. 28—29. Ilustr. **470**

Lenardič Stane: Pisati sem začel kot izseljenec. Srečanje s pisateljem Matevžem Hacetom. — Rodna gruda XVIII/1971 št. 7—8 str. 42—43. Ilustr. **471**

Teršek Silvo: Matevž Hace: »... Nikar lakirati kmečkega življenja!« — Kmečki glas XXIX/1972 (26. IV.) št. 17—18 str. 24. Ilustr. **472**

Hace Matevž: O Kroniki Streharjeve družine. — Delo XV/1973 (14. VII.) št. 189 str. 23 **473**

Silvo Teršek: »Matevž, zakaj se razdajaš papirju?«. — TV 15 XII/1974 (28. II.) št. 8 str. 5. Portret. **474**

Švajncer Janez: Komisar in ljubezen. — Sedem dni V/1976 (23. XII.) št. 52 str. 22. Portret. **475**

Barbarič Nada: Matevž Hace. — Notranjski listi I/1977 str. 193—197. Portret. **476**

D. J.: Vse iz življenja. Kratek pomenek. — Večer XXXIII/1977 (5. VII.) št. 153 str. 4. Portret. **477**

B. A. [i. e. Bojan Ajdič]: Do konca navezan na zemljo. Ob smrti revolucionarja in pisatelja Matevža Haceta. — Kmečki glas XXXVI/1979 (7. III.) št. 10 str. 11 **478**

Avsec A. [i. e. Anton]: Matevžu Hacetu v spomin. — Glasilo Kovinoplastike Lož XIV/1979 št. 2 str. 12. Ilustr. **479**

Božič Branko: Matevž Hace. — Gasilski vestnik XXXIII/1979 št. 4 str. 106—109. Ilustr. **480**

Dvoje spominov na Matevža Haceta. — Gozdar VII/1979 št. 2 str. 8—9 **481**

Vsebina: Angela Jaš: Klavir in singerica; Blaž Lukan: Prvi tečaj za motoriste-upravljalce motornih žag

Horvat Jože: Matevž Hace-Plehan. Delo XXI/1979 (2. III.) št. 51 str. 2. Portret. **482**

Janež Stanko: Pomembno sporočilo pisatelja Matevža Haceta. — Obzornik 1979 št. 5 str. 369—371 **483**

Jug Oskar: Matevžu Hacetu v slovo. — Les XXXI/1979 št. 3—4 str. 67. Ilustr. **484**

Komisarju Matevžu v slovo. — Delavska enotnost XXXVIII/1979 (3. III.) št. 9 str. 1. Portret. **485**

Novak Jernej: Matevž Hace. In memoriam. — Dnevnik XXVIII/1979 (2 .III.) št. 59 str. 5. Portret. **486**

Potrč Ivan: Matevž Hace. Beseda ob grobu. — Naši razgledi XXVIII/1979 (9 .III.) št. 5 str. 135 **487**

Svetina Tone: Matevžu Hacetu v spomin. — Lovec LXII/1979 št. 5 str. 142—146. Ilustr. **488**

Švajncer Janez: Komisarju v slovo. — Večer XXXV/1979 (2. III.) št. 51 str. 2. Portret. **489**

Teršek Silvo: O Matevžu Hacetu. Iz albuma portretov (28. februarja 1974). — TV 15 XVII/1979 (8. III.) št. 9 str. 5. Portreti. **490**

Teršek Silvo: Paberkovanje o Matevžu Hacetu. — TV 15 XVII/1979 (8. III.) št. 9 str. 20. Portret. **491**

Tratnik I.: Matevž Hace: O sebi in času (tudi sindikalnem). — Delavska enotnost XXXVIII/1979 (3. III.) št. 9 str. 9 **492**

Z. T. [i. e. Turk Zdravko]: Slovo od Matevža Haceta. — Gozdarski vestnik XXXVII/1979 št. 5 str. 250. Portret. **493**

[Dolenc Jože]: Matevž Hace. — Mohorjev koledar 1980 str. 89. Portret. **494**

ABECEDNI SEZNAM HACETOVIH DEL
Ali poznamo najbolj junaško partizansko dejanje 151
Andretov Peter 2
Anketni listi 161
Antonova tepka 181
Anuška 102
Aprila 1941 na Notranjskem 182

Bataljonska kurirja 2
Beg z morišča 2, 62
Beseda o gledališču za Slov. Primorje 103
Beseda ob 28. obletnici Oktobrske revolucije 439
Biki se selijo 397
Bila sta prijatelja 12
Bilo je pred tridesetimi leti ... 344
Bolničarka Neža 1, 46
Borba ob njivah 2, 47
Borba za občino v Loški dolini 90
Borec Lojze 37
Borec Stanko 71
Brata 258
Brigada v vasi 1, 72, 201

Cerkniško jezero včeraj in danes 399
Cerkovnik Matija 311
Cerkvena miš 359
Cindričeva četa 312
Civilno taborišče na Notranjskem 259
Civilno taborišče pod Snežnikom 152

Četni komisar Jernej 1, 73
Čevljar Tinče 17
Črna noč 5

Degradirani komandant 5, 162
»Dejanja, ki jim gre posebno mesto« 318
Dekle v borbi 48
Delavski odbori že dolgo pred vojno 290
Delavski razred in inteligenca 440
Desetar Marko 1, 74
Desetar Riko 34
Dezerter Pavel 325
Divja lovca 221
Divji lovec 271
Dobravčev Miha 272
Domotožje 2, 183, 222
Dovolilnice 9
Drobci iz spominov na Kajuha 210
Drugi gozdarski teden 377
Družbena vloga gasilcev 422
Državna gozdna gospodarstva morajo letos izpolniti odgovorne naloge 372
Dva berača 130

Efenki v spomin 211
En dan v boju 35

Florijan je ušel 1

Gasilski mitraljezec 291
Gasilski načelnik prihaja 353
Gasilstvo in njegove naloge 406
Gasilstvo na Slovenskem 407, 432
Gasilstvo v komuni 433
Godčev Janko 2
Gospodarska vprašanja postojnskega okraja za leto 1954 444
Gozd in partizan 104
GOZDNE STEZE 2
Gozdne uprave in dolžnosti upraviteljev 381

Helenina nesreča 17

Intendant Ciril 9, 212
Italijanska julijska ofenziva na Notranjskem leta 1942 273
Iz bojev za Savinjsko dolino 22
Iz borb XIV. divizije na Štajerskem leta 1944 111
Iz časov velike ofenzive v Loški dolini leta 1942 63
Iz februarske ofenzive 28

IZ KOMISARJEVIH ZAPISKOV glej KOMISARJEVI ZAPISKI
Iz komisarjevih zapiskov 140
Iz prvih dni OF na Notranjskem 184
Iz savinjskih gora! 292
Iz spominov 185
Iz velikih in težkih dni 163
Iz zapiskov in spominov 1940—1945 213
Izdajalčeva vest 313
Izgubljena svoboda 293
Izpolnitev plana v gozdarstvu je ena izmed najvažnejših planskih nalog 378
Izpolnjevanje plana v lesno-gozdarski stroki 373
Izvidnik Ludve in kurir Pepe 1, 37

Janezovi konji 202
Jesenska noč v skednju 294
Jožefinov Gašper 354
Jožetova zapuščina 186
Jurjev Filip 12
Jutranja borba na Bojancih 1, 75, 91

Kajžar 345
Kako sem postal socialist 260
Kako sem začel pisati 187
Kako smo ujeli generalnega polkovnika Leera 36
Kako smo varovali gozdove 326
Kako so partizani prevarali sovražnika 49
Kako so se borili 37
Kako so živeli Notranjci 228
Kmečki koledar za leto 1960 449
Kmečki koledar za leto 1961 450
Kmečki koledar za leto 1962 452
Kmetijsko zadružništvo na Notranjskem 390
Kmetje iz Loške doline 1848 214
KMETJE NA PREPIHU 20
Ko sem bil majhen 237
Kolenčev Jurij 153
Komandir Cindrič 1, 38
Komandir Polajnar 84
Komandirjeva pisma 188
KOMANDIRJEVA POVEST 15
Komandirjevo premišljevanje 295
Komisar Gašper 351
Komisarjeva zadnja ura 296
KOMISARJEVI ZAPISKI 3, 4, 8, 19
Komisarjevi zapiski (odlomki) 92, 93, 105, 112, 131, 140, 143
Komoraš Lipe 12
Komunisti, naprej! 50
Komunisti v borbi 1
Konjar Jože 5
KORENINE SE TRGAJO 10
Kozjerejec in cesarjev sin 360
Kritik obišče pisatelja 327
Križi in težave z novinci 9
KRONIKA STARE STREHARJEVE DRUŽINE 13, 16
Kruh 250
Kuhar Tine 1, 37
Kuharjeva smola, 12, 274, 328
Kurir Boštjan 2, 121
Kurir Jože 141
Kurirjeve skrivnosti 9, 215, 238

Lenčkov stric 261
Lepa smrt 5, 142
Letošnje naloge našega gozdnega gospodarstva 382
Levčkov Vinko 2
LJUBEZEN IN OROŽJE 9
Ljubosumni bolnik 361
LJUDJE NA PRELOMNICI 6
Lojza Potokarja ogledi 154
Loška dolina 143

Mala partizanka 51, 106
Malenski Tonček 1, 76
Mali junak 94
Martinovo 17
Matuzalem 17

Med nami ni neiskrenosti 275
Med notranjskimi ljudmi 122
Med zatišjem 239
Medalje 262
Milenko telefonira 319
Misli o naših gorskih kmetijah 398
Misli ob 22. juliju 445
Misli partizana ob Kocbekovem »Strahu in pogumu« 95
Mitraljezec Tone 29
Mlačev v požgani vasi 1942 155
Mladine ne gre siliti v eno ali drugo organizacijo 409
Moč napredne tiskane besede na Notranjskem 297
Močna zavednost 276
Moj najlepši prvi maj 132
Moja rodna vas 173
Moja srečanja s Prežihovim Vorancem 77, 263, 329
Moji kurirji 264
Mojster Beel! 251
Mulovodec Stanko 1

Na divjem lovu pred 53 leti 369
Na njo je mislil 12
Na notranjskem Snežniku 189
Na obisku pri gozdnih delavcih 379
Na položaju 9
Na silvestrovo 1942 v Lukovem bataljonu 52
Nadučitelj Jaka 277
Najvažnejša naloga je bila skrb za ranjence 278
Naloge naših lesnih obratov in gozdarstva za izpolnitev plana 374
Namišljeni bolnik 12
Narodni običaji in posebnosti na Notranjskem pred vojno 174
Naš kras 396
Naš kurir Boštjan 78
Naša knjiga v partizanih 1, 39
Naše gasilstvo 423
Naše lipe 265
Naše naloge v letu 1957 414
Naše novo glasilo »Les« 383
NAŠI OBRAZI 5
Naši sindikati tekmujejo 442
Naši strici 203
Nedeljski obiski 320
Nekaj besed o vlogi Kulturne skupine XIV. divizije 223
Nekaj misli gasilskim organizacijam za leto 1950 405
Nekaj misli o predosnutku nove ustave 447
Nekaj pripomb k Borovi »Vrnitvi Blažonovih« 53
Nekaj vprašanj s področja gasilstva 426
Nenavaden dogodek 12
Nenavadna zgodba 229
NEPOZABNO LETO 1942 21
Nesrečneža 5
Nezaželeni obiski 5
Neznani heroji 40
Neznani mladinci 1
Njegov gozd 96
Njegov greh 12, 144
Njegovo domotožje 107
Njene pristave 123
Njeni snubci 190
Njeno hrepenenje 298
Noč na skednju 314
Nočni nemir v vasi 5
Nočni razgovor v štabu 133
Nočni voznik Jurij 2
Notranjska nekoč in danes 191
Notranjska v borbi 1941—1945, 298 a
Notranjski gozdovi 124
Novinec Lojze 1, 330
Novo življenje na vasi 156
Novoletna beseda našim gasilcem 434

O delu in življenju prvega marksističnega krožka in prve partijske celice v Loški dolini 64
O delu izvršnega odbora GZ LRS v preteklem letu 416
O delu okrajnih in občinskih gasilskih zvez 417
O delu partije v XIV. diviziji 79
O kmetu premalo pišemo 400
O spominih Žukova 299
O vlogi gasilskih društev 436
O Vorancu 147
Ob Cerkniškem jezeru 204
Ob četrti obletnici italijanske ofenzive na Notranjskem 30
Ob deveti obletnici Tomšičeve brigade 85
Ob dnevu jugoslovanske armade 443
Ob [dvajsetletnici] 20-letnici narodnega odpora 446
Ob dveletnici velikih borb XIV. divizije na Štajerskem 31
Ob izidu gasilske prosvetne knjižnice 424
Ob jubileju 427
Ob knjigi »Prebiralni gozdovi na Snežniku« 393
Ob knjigi »Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom« 394
Ob petdesetletnici dogodkov na Notranjskem 1918. leta 252
Ob [petindvajsetletnici] 25-letnici Svobode v Loški dolini 125
Ob postojanki 279
Ob Postojnskem tednu 107 a
Ob pregledu gasilskih organizacij v Makedoniji 415
Ob robu gozda 134
Ob [sedemdesetletnici] 70-letnici predsednika republike maršala Tita 448
Ob soteski 145
Ob [tridesetletnici] 30-letnici konca druge svetovne vojne 346
Ob ustanovni skupščini Gasilske zveze LR Slovenije 402
Občni zbori gasilskih društev 431
Obisk pri partizanskem stražarju 321
Obiski na Paškem Kozjaku 2
Obiski simpatizerjev KP pred tridesetimi leti 300
Obiski štajerskih, koroških in notranjskih gora 355
Obiski za Oguljem 224
Obveščevalca 1, 54
Obveščevalec Lojze 12, 253
Oče in sinova 336
Od snovanja upora do prvih strelov 331
Odmevi Oktobrske revolucije leta 1918 na Notranjskem in v Loški dolini 146
Odpravimo napake v gozdni proizvodnji, da bomo plan uspešno izpolnili 384
Ofenziva se je pričela 1
Oglar Jože 17
Oj, ta Lojzika! 240
Okrajni gasilski sklad 418
Orehkova Marjeta 55
Orožar Marko 12
Osamela mitralješka trojka 12
Ostal je zvest spominu 126

Pametno smo se pogovorili 428
Partizanka Anuška 2
Partizanska pisma 2
Partizanska prekupčevalca 280
PARTIZANSKE SLIKE 1
Partizanski dopust 362
Partizanski obiski na Paškem Kozjaku 97
Partizanski pohod 205
Pavelčev Tone: z družino k partizanom 363
Pavličev Janez 216
Pavličev Tone odhaja v partizane z družino 364
Pavličkov Tone 1, 65
Petrova kurirska pot 322
Plodno delo Komunistične partije na Notranjskem od 1936—1941. leta 157
Po februarski ofenzivi. Borba XIV. divizije na Štajerskem februarja 1944 32

Po novince 5
Po vojni se ne bosta obiskovala 230
Po vola 5
Podgornikova Ana 12, 231
Podklančeve tri gospodinje 135, 281
Pogovori ob tabornem ognju 86
Pogumni Janezek 113
Pohod pred petindvajsetimi leti 282
Polovico vasi bo moje! 266
Pomen in naloge gasilstva v ljudski državi 403
Pomenek o komisarjih 148
Pomenki s pisci in o piscih 192
Pomlad v partizanih na Štajerskem 114
Pomladanska slika s Pohorja 365
Ponižani Pepi 12
Popotne slike iz Italije 410
Popotne slike iz Nemčije 406 a
Poročilo predsednika GZ LRS Matevža Haceta na plenumu v Celju 408
Postojnski okraj — izrazito gozdarsko-kmetijski 388
Posvetimo več pažnje izvrševanju plana v gozdnem gospodarstvu 380
Pota in borbe ene najstarejših slovenskih brigad »Tomšičeve« ter slavne XIV. divizije 41
Povest o nekdanjem mestu Terpe 206
POVODENJ 11
Povodenj 232
Povzdigovanje 9, 241, 267
Pozabljeni Cvetko 9
Pradedova in dedova pisma 175
Praznik naših gasilcev 411
Prebujenje 5
Prepir v noči 12
Prepiri v štabu 9
Prepiri za poveljnika 425
Preprečene sečnje 207
Preužitkar 217
Pri notranjskem kmetu 389
Pričakovanje v borbi 149
Prijatelj Ivan 115, 301
PRIJATELJI IN ZNANCI 18
Primer kurirja Feliksa 9
Pripombe h Kozakovi noveli »Gašper Osat« 80
Problemi lesnih zadrug 371
Proslava 40-letnice KPJ in naša organizacija 429
Prva služba 193
Prvi avtomobil 337
[Prvi] I. kongres enotnih sindikatov delavcev in nameščencev 441
Prvi maj na tujem 116
[Prvi] 1. maj v partizanih 117
Prvi ruševec 268
Prvikrat na belčke 242
Prvo letalo 332

Razočarani komandir Martin 302
Razočarani komisar 5
Rjavi križi na Notranjskem 23

S primorskimi prostovoljci na Dolenjsko 303
S Štirinajsto na Štajersko 338
S Štirinajsto divizijo na Štajerskem 68
Sadjarstvo na Notranjskem 395
Samotna mitralješka trojka 218
Sekretar Mozoljc odhaja 233
Sinovi odhajajo 243
Skalarjeva Nežika 356
Skopuh Boltin 17, 333
Skoraj ni bila znana 323
Skozi »Svobodo« in »Vzajemnost« v Partijo in partizane 98
Skrivači 225
Slika iz vasi 56
Slika s pohoda XIV. divizije na Štajersko februarja 1944 57
Slike iz februarske ofenzive na Štajerskem leta 1944 24
Slike iz partizanskega taborišča na Petelinku 136
Slovenske brigade na Koroškem 25
Smrti sem ušel 12
Spametovala se je 366
Spomenik junakom 150
Spomini iz borb na Koroškem 42
Spomini iz koroške dežele 43
Spomini na [četrto] IV. operativno cono 108
Spomini na delo v slovenskem gasilstvu 437, 438
Spomini na komisarja Krta 26, 283
Spomini na koroške borce 66, 194
Spomini na narodnega heroja Vinka Simončiča-Gašperja 67
Spomini na partizanskega pesnika Kajuha 87
Spomini na prosvetno delo v partizanih 88
Spomini na »stari« Notranjski odred 244
Spomini na štirinajsto 339
Spomini na vaškega črednika 109
Spomini ob dveletnici nemške ofenzive na Notranjskem 27
Sprehod po savinjskih gorah 284
Spremenil se je 12
Spreobrnjeni komisar 304
Srečanja in sodelovanje z Janezom Hribarjem 340
Srečanja z Borisom Kraigherjem 254
Srečanja z medvedi 367
Srečanje na vrtu 12, 158
Srečanje s Kajuhom 285
Srečanje s tanki 234, 245
Srečanje s tujino 159, 286
Srečanje v noči 164
Srečanje z mitraljezcem 1
Srečanje z nemškimi generali 176, 305
Srečanje z ujetimi nemškimi generali 160
Stari bojni tovariš Peter 33
Stari Erjavec 1, 58
Stari mitraljezec Ivan 1, 69, 208
Stari notranjski lovci 347
Statističar 127
Strah jih je bilo 128
Strahov stric 255
Strahova Rozika 287
Stražar na mostu 5, 246
Stražar Vence na mostu 165
Streharjev Mirko 226, 235, 247, 315
Strel iz rok kurirja Feliksa 137
Strelska vrsta 12, 81
Stroški pogozdovanja in nabiranja semena po gozdnih gospodarstvih 386
Strgarjev primer 5, 177

Še o problemu lesnih zadrug 375
[Šestindvajset tisoč] 26 000 mladincev v gasilskih organizacijah 412
Šimnove težave 17, 99, 209
Šolska ura v Gornjem gradu leta 1944 166
Štabna cenzura 5
Štefanove žage 334
Štirideset let naprednega gibanja med lesarji na Notranjskem 167
Štirideset let Svobode v Loški dolini 168
Štirinajsta divizija v februarski ofenzivi 1944. leta 82

Tako so se borili komunisti ... 269
Tekmeca 9
Terenec Milko 12
Terenec Štefan 1, 89
Tesno sodelovanje državnih gozdnih gospodarstev, lesnih zadrug, ljudskih odborov in sindikalnih podružnic bo omogočilo izvedbo načrta v lesni industriji 376
TIHOTAPCI 7
Tomaževa pripoved 2, 118
Tomaževo društvo 138
Topničar Martin 1, 59
Tovariš Peter 1
Tovarišica Fanika 1

TRETJI ZVEZEK KOMISARJEVIH ZAPISKOV gl. KOMISARJEVI ZAPISKI
Tri sestrice pri partizanih 139
Tri slike 60
Tri vprašanja — petnajst odgovorov 401
Trije tedni nenehnih bojev, hrabrosti in požrtvovalnosti 169

Ujeti generali 1
Umik iz Gornje Savinjske doline v decembru 1944 306
Ura tiktaka 270
Usodni strel 9
Ustavljena sečnja 370

V gasilsko organizacijo — mladino! 419
V koroških gorah 335
V leto novih uspehov 413
V snežnih gorah Štajerske 171
V soteski 5, 236, 248, 307
V spomin prijatelju, padlemu v Španiji 348
V Šercerjevi brigadi 101
V štabu so šteli zlatnike 257
V zasedi 5, 195
V Zgornji Savinjski dolini pred 30. leti 341
Vas pod hribom 170
VAŠKA KRONIKA 14
Vaška kronika 357
Vaška obveščevalka 256
Vaška straža 17
Vaški advokat 352
Vaški bahač 368
Vaški most 316
Vaški priimki 342
Več skrbi družbenim organizacijam na območju občin na Slovenskem 435
Večerna izpoved 119
Večerna izpoved na Pohorju 12
Videl sem Šercerjevce 100
Vloga delavskih svetov v gozdarstvu 387
Vloga partizanskega pisanja na Slovenskem 349
Vodnik Polde in terenka Pepina 44
Vodnik Tratnik 1, 61
Vojska in ljudje 451
Voznik Jurij 83
Voznik Jurman 178, 219
Voznik Tomaž 17

Za boljše delo lovskih organizacij v letu 1950 385
Za grebeni 129
Za Heleno 358
Za pomladitev 430
Za skedenj gre 288
Začasni prijatelj 324
ZADNJA RAKOLOVKA IN DRUGE ZGODBE 17
Zadnja rakolovka 17
Zadnje ure Jurija Pristavca 196, 227
Zadnji dan komandirja Janeza 12, 197
ZADNJI OBISK 12
Zadnji obisk 12, 198
Zadnji večer aktivista Toneta 110
Zadnji zankar 249
Zahvala Matevža Haceta 308
Zajeli smo generala Lehra 350
Zaključna beseda preds. tov. Matevža Haceta 404
Zaobljuba 12
Zapisek s kulturnega dela na Koroškem 199
Zapiski s poti po Jugoslaviji 391
Zapiski z obiska pri gasilcih v Budimpešti in na mednarodnem kongresu CTIF v Varšavi 420
Zapuščina 289
Zavrtnikovi na prepihu 179
Zbornik Notranjske o NOB 1941—1945 309
Zgodba s Paškega Kozjaka 120
Zimska noč v notranjskih hribih 70
Zimski večer na Pohorju 2, 45
Značilnosti kmetijstva na Notranjskem 392
Znamenitosti in lepote Notranjske 200
Znamenje pod grebenom 343
Zvon so prinesli 317
Zvonar je odšel... 180

Žaga ob vodi 17
Železna hrbtenica borbenosti 172
Ženo je privezal 17
Ženske in dovolilnice 220
Življenje za vrhom 310

IMENSKO KAZALO
Ajdič Bojan 345, 478
Andrejević Đorđe-Kun 33
Antončič Anton 2, 62
Arnež Milan 2
Avsec Anton 479

Barbarič Nada 476
Bartol Vladimir 4
Berglez Slavko 463
Bohanec Franček 334
Bor Matej gl. Pavšič Vladimir
Boršnik Marja 147
Božič Branko 480
Božič Peter 2
Braškar gl. Škrabar Stane
Bregar Marjan 347
Broz Josip — Tito 448
Brvar Andrej 17

Cindrič Anton 1, 38, 312
Ciuha Jože 12
Ciuha Radmila 12

Čertanc Jernej 464

Destovnik Karel-Kajuh 87, 210, 285
Dimic Srečko 1
Dobovičnik Stane-Krt 26, 283
Dokler Janez 3
Dolenc Jože 494

Efenka gl. Kovačič Ivan

Filipič France 1
Forstnerič France 398, 465
Furlan Nadja 14, 18, 19, 21
Furlani Dunja 277

Gaborovič Nada 17
Gaspari Maksim 450
Gašper — gl. Simončič Vinko
Gerlovič Alenka 128
Glušič-Krisper Helga 267
Godina Ferdo 338
Grabnar Boris 4

Horvat Jože 10, 14, 16, 482
Hribar Janez 340

Inkret Andrej 15, 16, 17, 18, 19, 20

Janež Jože 466
Janež Stanko 457, 483
Jaš Angela 481

Kajzer Janez 460
Kajuh gl. Destovnik Karel
Kmecl Matjaž 7, 9, 267
Kocbek Edvard 95
Konjar Viktor 4
Korošec Ivan 115, 301, 348
Kos Janko 1
Kovačič Ivan-Efenka 211
Kozak Juš 80
Kozinc Željko 470
Kraigher Boris 254
Kramberger Marijan 9, 458
Krašovec Metka 13, 16
Kristan Cvetko 450
Krt gl. Dobovičnik Stane
Kuhar Lovro-Prežihov Voranc 77, 147, 263, 329

Laković Vladimir 1, 41
Lazar Anton 6
Lenardič Stane 471
Loehr Aleksander 36, 160, 176, 350
Lukan Blaž 471
Lukežič Nada 11

Marentič Janez 394
Mavec Aco 332, 337
Menart Janez 2
Mihelič France 3
Mlinar Danilo 469

Novak Jernej 18, 20, 486
Novšak France 3, 4, 10

Olaj Jože 345
Omersa Nikolaj 94

Pavšič Vladimir-Bor Matej 53
Perko Lojze 243, 343, 449
Petek Jože 4, 40, 41, 91, 111
Poniž Denis 14
Potrč Ivan 8, 459, 487
Prežihov Voranc — gl. Kuhar Lovro

Reichman Jelka 258
Rotar Janez 398
Rupel Dimitrij 12, 14
Rupel Slavko 5, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21

Sajovic Evgen 197, 319
Sakař Otakar 11
Schmidt Matjaž 342
Seljak Ivan-Čopič 8, 12, 202, 237, 451
Sežun Marjan 5
Simončič Vinko-Gašper 67
Skalar Judita 15
Slokan France 1
Smrdel Maks 2
Snoj Jože 462
Sovre Savo 4, 205
Stepančič Cveta 19
Strle Franci 210
Suhodolčan Leopold 235, 315
Svetina Tone 488

Šifrer Jože 7, 9, 19
Šimenc Stanko 5
Šinkovec Črtomir 6
Šircelj Jože 6
Škrabar Stane-Braškar 4
Španzel Rudi 17
Štolfa Milko 2, 454
Šubic Ive 173, 250, 265, 287
Šušteršič France 194, 468
Švajncer Janez 9, 20, 475, 489
Švajncer Marija 3, 10

Teršek Silvo 472, 474, 490, 491
Tito gl. Broz Josip
Tratnik I. 492
Turk Zdravko 493

Vagaja Uroš 7, 10
Vidic Janez 9
Vogel Herman 13, 14
Vrbovšek Polde 19
Vurnik France 3, 4, 12, 16, 18, 461

Zabukovec Zdravko 469
Zdovc Miro 17

Železnov Dušan 13, 15, 18, 19
Žukov Georgij K. 299

IN MEMORIAM

dr. Stane Mikuž
61000 Ljubljana, Gregorčičeva 9

SPOMINU MAKSIMA GASPARIJA

V Ljubljani je pred nedavnim umrl naš rojak, akademik, slikar Maksim Gaspari v visoki starosti sedemindevetdesetih let. Rodil se je 1883 v Selščku pri Begunjah, študiral je v Ljubljani, na Dunaju in v Münchnu, po končanem šolanju je kot profesor poučeval risanje na raznih ustanovah, kasneje pa je bil do upokojitve restavrator Etnografskega muzeja v Ljubljani. Ta preprosti življenjski okvir učenja in dela pa je Gaspari zapolnil z bogato slikarsko žetvijo, posvečeno predvsem našemu kmečkemu življenju.

Gasparijevi slikarski začetki segajo že v leta 1900—1902, ko je s številnimi ilustracijami sodeloval pri dijaškem listu »Naše moči«. Njegove risbe že kažejo dokajšnjo razgledanost po tedanjem umetnostnem svetu na tujem in doma, svoje prvence pa je tedaj podpisoval s psevdonimom Meniševski. Jeseni leta 1902 je odpotoval na Dunaj in začel s temeljitim študijem, sprva na Grafičnem zavodu, kasneje pa na umetnostni Akademiji. Vneto si je tudi ogledoval tedanje umetnostne razstave, ki so mu odpirale obzorje, veliko se je družil s kolegi na Akademiji, Birollo, Šantlom, Peruzzijem, Meštrovićem in drugimi. Kmalu pa se je začel tudi sam umetnostno uveljavljati, nastala so prva dela, ki imajo še danes umetnostni pomen (Bod' moja, bod' moja 1904, Zobobol 1904, Škrjanček 1905, Lastna podoba 1905). Gasparijevi prvenci so nastali povsem v duhu nove, secesijske umetnosti, ki je bila tedaj vodilna na cesarskem Dunaju. Snovno se je slikar v glavnem naslonil na našo ljudsko pesem, oblikovno pa je svoj slikarski svet podvrgel določeni stilizaciji in ornamentaciji. Rezultati takega gledanja na svet in umetnost so se pokazali v prisrčni naivnosti z rahlim ščepcem humorja in dobršno mero poezije. Med vsemi podobami tega časa pa je gotovo najpomembnejša Lastna podoba iz leta 1905.

Gmotne prilike so nagnale Gasparija, da je zapustil Dunaj, in leta 1907 ga najdemo v Münchnu. Tukaj je na lastno pest nadaljeval študije, zraven pa je marljivo risal in slikal. V tem času so nastale njegove najboljše ilustracije (Kettejeve poezije 1907), pa tudi podoba Kmečki par, kjer je mladi slikar strnil vse svoje tedanje znanje in umetnostno hotenje v zares kakovostno slikarsko rešitev.

Po vrnitvi iz Münchna se je slikar sprva naselil v Kamniku, kjer mu je prijatelj Sadnikar pripravil atelje, kasneje pa je odpotoval v Ljubljano. Zdaj si je ustvaril lastno ognjišče, poiskal si je službo, zraven pa je seveda nenehno ustvarjal. Dokončno se je izoblikoval kot umetnik in osebnost, ki je zavzela edinstveno mesto v našem likovnem dominiju. Njegove kompozicije iz kmečkega življenja, oplemenitene z ljubeznijo in humorjem, so začele naše ljudi osvajati, njegove razglednice, ki so nastajale leto za letom ob prazničnih dnevih, so si poiskale poti do sleherne slovenske vasi, njegove ilustracije, ki so bogatile predvsem naše mladinske knjige (učbeniki, pravljice, povesti), so na široko odpirale vrata v čarobni svet lepote in likovnega doživetja.

Gasparijeva muza pa ni bila posvečena le ljubezenskim radostim in tegobam našega človeka. Leta 1920 se je slikar kot ilustrator udeležil nesrečnega koroškega plebiscita, kjer je njegovo risalo postalo orožje v boju za pravično slovensko stvar.

Leta 1920 so v umetnosti M. Gasparija vidne slogovne spremembe in prelepi Koledniki (1920) so nekako mejni kamen prvega slikarjevega obdobja. Poslej je slikar ubiral stvarnejšo, bolj realistično smer in del mladostne naivnosti ter poezije sta poniknila. Seveda pa slikarjev zagon na novih poteh ni bil nič manjši, nastajale so nove ilustracije in seveda tudi kompozicije (Zapuščena 1920, Jurjevo 1924, Deseti brat 1925, Nevihta 1930, Čebelar 1935). Leta 1937 je dobil naročilo za Kmečko ohcet v Martuljku. Bilo je to prvo zares veliko naročilo umetniku in lotil se ga je z izrednim navdušenjem. Po temeljnih študijah kompozicije in nadrobnosti je nastala podoba, ki pomeni sintezo slikarjevega znanja in umetnostnega navdiha.

Kmečka ohcet je pomenila za umetnika veliko pobudo, zato se je v naslednjih desetletjih Gasparijevo slikarstvo ponovno razcvetelo. Vrsta imenitnih podob in ilustracij (Tihožitje z lobanjo 1940, Bratovščina 1940, Koledniki 1941, Deseti brat 1942, Slovenska mati 1955, ilustracije — Deseti brat!), so priče za

to trditev. V kasnih delih našega slikarja pa se je spet spremenila slogovna podoba njegove umetnosti. Zdaj je postal resnični svet bolj slikovit, poteze s čopičem so svobodnejše, v vsebinskem oziru pa sta nastopili zamišljenost in včasih tudi prav grozljiva žalost.

Od mladosti tja do globoke starosti pa mojster Gaspari nikoli ni mogel pozabiti rojstnega kraja. Od študentovskih let, ko je bil še Meniševski, se je občasno vztrajno vračal v rodni kraj, ne samo v spominih, temveč tudi v svojem umetnostnem ustvarjanju. Tako si je znano Lastno podobo iz leta 1905 zamislil v triptihonski obliki, kjer naj bi bili v ozadju upodobljeni Selščck in slikarjeva mati, ki v spremstvu krilatega genija vodi malega sina v tuji svet. Nekako takrat je mladi Gaspari, spominjajoč se umrle matere, napisal tudi verze:

Pri svetem Jerneju
postovke letajo,
visoko v temnih linah
si gnezda spletajo . . .

Stihi, ki nam zgovorno povedo, kako se je mladi fant, ki je tedaj na Dunaju živel zares bridko, pomanjkanja polno življenje, z žalostjo spominjal bitja, ki bi mu tedaj edino lahko pomagalo s svojo nesebično ljubeznijo!

Gaspari ni nikoli naslikal Selščka in okolice s portretnega, topografskega vidika. Toda zgodilo se je nekaj drugega! Kadarkoli je umetnik naslikal nedoločeno krajinsko ozadje v svojih kompozicijah, se vedno srečamo z menišijsko zemljo, z njenimi značilnimi zaobljenimi grički, na redko posejanimi z grmiči lešnikov in češmina. Tako se je mojster Gaspari na skrivnosten način vedno znova vračal v domači kraj.

Zavedamo se, da je z Maksimom Gasparijem legla v grob edinstvena osebnost naše likovne umetnosti in kulture nasploh. Glejmo, da bomo vredni varuhi njegove globoko človeške in svetle slikarske umetnosti!

SPOMINU SLIKARJA LOJZETA PERKA

Dne 19. junija 1980 je tragično preminil slikar Lojze Perko. Rodil se je leta 1909 v Starem trgu pri Ložu, po končani ljudski šoli je odšel na kiparsko-slikarski oddelek Obrtne šole v Ljubljani, kasneje pa na umetnostno Akademijo v Sofijo in nazadnje v Beograd, kjer je končal šolanje leta 1949. Potem se je naselil v Kamniku, nato je občasno bival v Ljubljani, leta 1968 pa je dokončno pristal v Dolenji vasi pri Cerknici, kjer si je uredil lep slikarski atelje.

Lojze Perko je začel delati kot slikar nekako v štiridesetih letih (Prodajalka marjetic, ilustracije za knjigo Martin Krpan itd.); tedaj se je tudi udeležil prvih umetnostnih razstav. V zgodnjih Perkovih delih se zrcalijo vplivi kasnega ekspresionizma, predvsem pa Pavlovčevega slikarstva, ki je bilo tedaj močno odmevno v oblikovanju našega krajinarstva. Mimo oblikovnih vplivov pa ne smemo pozabiti tudi na vsebinsko plat Perkove umetnostne rasti. Tu mislim predvsem na razločno socialno noto, ki je odmevala iz njegovega slikarstva in ki se je ob okupaciji naše zemlje še bolj utrdila, tja do skoraj preroške vizionarnosti (Zibelka, 1942).

V novo obdobje je stopila Perkova umetnost po končani beograjski akademiji. V znamenju časa je spočetka nastala vrsta kompozicij, ki so bile snovno vezane na naš herojski boj proti okupatorju (Pokol v Ložu, 1948, Mrtvi kurir 1955, Pogreb talca 1958) in v katerih je slikar prepričljivo prikazal trpljenje naših ljudi, pa tudi njihovo junaštvo. Podobe so notranje izredno razgibane, saj so vezane na osebna umetnikova doživetja.

Druga pot poakademskega Perkovega slikarstva je vodila v figurativno smer. Najprej je bila na vrsti lastna družina! Slikar je ustvaril vrsto študij in podob iz najožjega družinskega kroga. Tako je leta 1953 naslikal Tomaža s češnjami, leta 1954 pa Tončka. Podobe otrok se odlikujejo po prisrčni neposrednosti, s katero se je slikar povezal z modeli. Ljubeznive slike malčkov pa je umetnik tudi notranje poglobil. Iz oči in obrazov odsevajo neka nelagodna vprašanja, ki niso daleč od očitkov — umetnik je nehote vdihnil v duše otrok svoje lastno razpoloženje. Sinteza teh slikarskih prizadevanj pa je Perkova slika Materina sreča (1955). V tej podobi je slikar izpovedal svoj globoko humani odnos do družinskega življenja in ga še oplemenitil z likom pokojne matere, ki na podobi streže otrokom.

Tretja, najmočnejša, rekli bi temeljna smer Perkove umetnosti, pa je bila posvečena krajini. Dasi je slikar iskal krajinske lepote v vseh naših zemljepisnih predelih, je vendarle najbolj ljubil svojo rodno zemljo, to je Loško dolino, Cerknico z okolico, zlasti pa njen edinstveni kras — Cerkniško jezero. Dolga je vrsta podob, v katerih je slikar opeval lepoto teh krajev, upodobljenih

v vseh letnih ter dnevnih časih in v najrazličnejših osebnih razpoloženjih. Pa tudi ta slikarjeva priljubljena tema nam kaže dva obraza. Prvi je posvečen »čisti« krajini, kjer je narava sama s svojo lepoto zadostila umetnikovemu ustvarjalnemu nagonu, drugi pa je bil kompleksnejši, v njem je Perko ustvaril povezavo domače krajine s človekom, ki prebiva v njenem naročju. Tako so torej nastajali tudi pejsaži, kjer so v mogočnem krilu narave žele zrelo žito žanjice, kosci so kosili bujno travo, kmetice so pobirale krompir, orači so orali sveže brazde v dobro zemljo, gozdni delavci so trudoma spravljali les iz gozdov itd. Seveda se je iz tesne povezave narava-človek nujno razvilo tudi umetnikovo zanimanje za človeka samega, za njegovo veselje in žalost, torej za tisti del njegovega bivanja na zemlji, ki ni posvečen skrbi za vsakdanje življenje. Perko je upodabljal kmete in gozdne delavce v gostilnah, na semnju, na pustnem praznovanju, na plesih itd. V vseh teh podobah (Jutro v Dolenji vasi 1955, V krčmi 1961, Pokopavanje pusta 1969, Ples 1973) je slikar tenko prisluhnil utripu krajinskega in človeškega življenja rodnega kraja in v resnici ustvaril dela, ki so polna prvinskega doživetja ter najtesneje povezana z »geniusom loci«.

Bolj ko je umetnik dozoreval, nemirnejša je postajala površina njegovih slik, vedno hlastneje in bežneje so se na platnih lovile poteze s čopičem. Kot bi se slikarju mudilo, tako je v navideznem kaosu gradil svoj slikarski svet. V resnici pa je z železno doslednostjo potoval v globino k tistemu jedru, kjer se duša in srce, povezana s slikarskim znanjem, združujeta v umetnostno realizirano sozvočje.

S slikarjem Lojzetom Perkom smo izgubili pomembno in samosvojo umetnostno osebnost, ki žal ni mogla dovršiti bogatega, na široko zastavljenega likovnega dela.

ODMEVI

Prvi zvezek Notranjskih listov je javnost na splošno zelo dobro sprejela, kar pričajo poročila v časopisju (omenimo le naslednje: M. T., Delo, 18. I. 1978; Milan Meden, Dnevnik 20. I. 1978 str. 5; A. I., Delo 21. I. 1978 str. 6; Milan Vogel, TV-15 2. II. 1978 str. 7; Jaka Slokan, Komunist 23. III. 1979 str. 23), pa tudi obe oceni (Franci Matičič, Kronika XXVI/1978 št. 2 str. 118; Slavko Rupel, Borec XXXI/1979 št. 1 str. 59—60). Brane Prestor je pripravil o zborniku reportažni zapis, ki ga je predvajal prvi program ljubljanske TV nekje januarja 1978.

Posebej moramo omeniti, da je bila v strokovnih krogih ugodno ocenjena razprava Lojzeta Mlakarja *Komunistična organizacija in volitve v Loški dolini 1920/1921.* V »Odmevih«, kjer naj po naši zamisli najdejo bralci Notranjskih listov prostor za svoje sugestije, dopolnila in popravke posameznih besedil ter konstruktivno kritiko — prosimo jih le, da se predstavljajo s polnim imenom in naslovom — objavljamo oceno Mlakarjeve razprave izpod peresa znanega publicista Franceta Klopčiča.

Opozoriti moramo tudi na polemiko okrog prispevka Janeza Šumrade *Iz kronike snežniških partizanskih bolnišnic* (gl. dr. Aleksander Gala-Peter, *»Iz kronike snežniških partizanskih bolnišnic«,* Borec XXX/1978 št. 3 str. 191—192; Janez Šumrada, *Odgovor doktorju Gali,* prav tam, št. 4 str. 254—256). Objavljamo obsežno dopolnilo in popravek k članku Aleksandra Markovčiča *Loški kovinarji* — pismi Vinka Martinčiča in Nika Žumra ter odlomek iz govora ustanovitelja Kovinoplastike, narodnega heroja Janeza Hribarja.

Uredništvo

Spoštovani tovariš Lojze Mlakar
Ljubljana

France Klopčič
61000 Ljubljana, Linhartova 62

Prebral sem Vaš prispevek v »Notranjskih listih I« z naslovom »Komunistična organizacija in volitve v Loški dolini 1920/1921«. Menim, da je odličen. Vsebuje polno podatkov, opremljenih z viri, ki človeka prenesejo v že kar odmaknjeno preteklost. Nič ni improvizirano, vse je utemeljeno. Kar pa je glavno, idejno-politična ocena je zvesto očrtala dejansko stanje; tako tabor meščanskih strank kakor tabor obeh delavskih strank v konkretnem položaju Loške doline je zaživel v luči stvarnega opisa dogajanj in njihovih vzrokov ter zato dosegel raven znanstvenega obravnavanja minulosti.

Vaš prispevek daje sliko politične zgodovine Loške doline v letih 1920—1921. In ta slika je integralni del podobe takratne Slovenije, nahajajoče se v revolucionarnem vrenju, ki nikakor ni hotelo jenjati, čeprav so mnoge bitke v letih 1919—1920 pričale, da je bila priložnost za proletarsko revolucijo zapravljena, tako pri nas, kot še bolj v Nemčiji in osrednji Evropi sploh.

Ali kaj manjka v politični zgodovini tedanje Loške doline, kakor jo kažete? Rekel bi, da nič bistvenega. Nekaj več bi se dalo reči o sindikatih. Da ne bo nesporazuma: vprašanje sindikatov je pravilno osvetljeno; dobro bi bilo pa dodati:

— koliko delavcev je bilo zaposlenih v lesni industriji in v gozdarstvu; zanje je bila strokovna organizacija prva stopnja razredne samozavesti in še nedosežena stopnja politične prosvetljenosti; zato so socialdemokrati, zlasti njihov neumorni organizator (in drobtinčarski politik) Bradeško, imeli uspeh v tem gibanju;

— poudariti, da komunistična stranka časovno še ni utegnila prenikniti v strokovno (sindikalno) organizacijo; to ni bila njena (subjektivna) napaka, temveč le odraz njenega nastajanja, ki je šlo skozi težave, o čemer je v razpravi dovolj podatkov; težav pa socialdemokrati od strani režima niso imeli.

Preseneča natančnost in pristnost ustnih virov, zlasti pričevanja F. Zabukovca. Zadnji z naravnost lekarniškim tehtanjem opredeljuje detajle preteklosti in vsi podatki se ujemajo s splošno sliko in jo bistveno določajo.

Pogosto so ustni viri za dobo prve svetovne vojne in prva leta po njej nezanesljivi. V danem primeru imajo visoko verjetnost.

Nasprotno je vprašljiv vir, uporabljen v 2. opombi, vzet iz materialov II. kongresa KPS leta 1948. Ali je šlo za neodločenost levičarjev znotraj JSDS, ko niso takoj leta 1919 prekinili z reformisti? Moj odgovor je nikalen. Ne tajim, da so med levičarji bili neodločneži, na primer Rudolf Golouh, toda poglavitna skrb večine vodilnih oseb med njimi je bilo vodilo, ne razbijati čudovite enotnosti, ki jo je slovensko delavstvo hkrati z množičnim aktiviranjem doseglo leta 1918—1919, ampak vse delavsko marksistično gibanje prepeljati v komunistični tabor, a reformistične voditelje dokaj odurne podobe osamiti in pustiti brez vojske. In ta namen je bil dosežen. Dne 13. aprila 1920 so zastopniki komaj ustanovljene komunistične stranke, izvoljeni na ustanovnem kongresu 11. aprila 1920, in zastopniki socialdemokracije, izvoljeni istega dne na mariborskem kongresu, podpisali sporazum, v katerem črno na belem piše o zgodovinski odločitvi: »Bivša socialdemokratična stranka za Slovenijo preneha v celoti.« Kje v Jugoslaviji ali v Evropi imate podobno situacijo? Nikjer! Komunizem v Sloveniji je aprila 1920 žel prvo veliko zmago.

Če je potem reformističnim vodjem uspelo obdržati in obnoviti JSDS, kršeč podpisani sporazum, je to novo vprašanje, nastalo v novem položaju po generalni stavki slovenskega delavstva aprila 1920. (JSDS je vzdržala še eno desetletje največ zaradi favoriziranja s strani reakcionarnega režima.)

Iz gornjega primera izhaja zaključek, da je tvegano uporabljati gradivo izpred tridesetih, štiridesetih let, ki se nanaša na obravnavano dobo, kajti takrat ta doba še ni bila znanstveno raziskana, saj niso bili odkriti mnogi dokumenti o njej. Marksistično zgodovinopisje je od takrat močno napredovalo.

Še majceno pripombo.

V Trbovljah aprila 1920 ni prišlo do sovjetske republike. Stavkovni odbor je s pomočjo pooblaščene peterice zavzel pošto, občino in železniško postajo ter zastražil premogovnik. Z moje strani je ocena takale: »Te akcije so pomenile revolucionarni poskus prevzeti lokalno oblast, ustanoviti delavsko oblast.« (Glej Veliko razmejitev, str. 112; izraz sovjetska republika sem citiral na strani 111 v narekovajih, to je kot izposojenko iz drugih ocen.)

Mogoče bi bilo dobro primerjati podatke o volilnih izidih (in dobljene mandate), ki jih navajate v svojem članku, s podatki v mojih dveh sestavkih v knjigi »Kritično o slovenskem zgodovinopisju« na str. 319—322 in 323—375.

Mnenja sem, da izpopolnjeno razpravo predložite uredništvu »Komunista« za objavo v seriji zvezkov »Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem«. Takšno objavo zasluži!

Tovariške pozdrave!

Ljubljana, dne 16. junija 1981

POJASNILO

Vinko Martinčič
61386 Stari trg pri Ložu, Pudob 33

S tem pojasnilom, izpovedjo tovariša Nika Žumra in prepisom dela govora tovariša Hribarja, posnetega na magnetofonski trak na sestanku kolektiva Kovinoplastike Lož konec leta 1966, ki se nanaša na razvoj Kovinoplastike Lož, želim popraviti krivico, ki je z neresnično zgodovino prizadela kolektiv kakor tudi posameznike podjetja NIKO v Železnikih.

V prvi številki Notranjskih listov je v članku Aleksandra Markovčiča LOŠKI KOVINARJI, ki obravnava začetke Kovinoplastike, napisano: »Rojstno leto Kovinoplastike je 1954. Tedaj je bivša mehanična delavnica s petimi delavci postala osnova nadaljnjega razvoja.«

Rojstno leto je pravilno, **naslednji stavek pa je neresničen.**

Osnovo za razvoj Kovinoplastike je vzpostavilo podjetje NIKO iz Železnikov, s tem, da je dalo tečajnikom iz Loške doline ORODJARSKO ZNANJE v izredno hitri in kvalitetni obliki. Snov tečaja je zajemala v praktičnem delu izdelavo orodja, v teoretičnem pa vse od zakonitosti preoblikovanja kovin do konstrukcije orodja, tako imenovano tehniko štancanja. Brez tega znanja se podjetje ne bi moglo razviti. V kovinsko-predelovalni industriji in predelavi plastičnih mas je serijska proizvodnja brez uporabe orodij nemogoča. Po najnovejših raziskavah pa je ugotovljeno, da če je orodjarna odrinjena v podrejen položaj, podjetje stagnira. Po isti metodi učenja so nato tečajniki usposobili iz doline in okoliških krajev več kot 120 orodjarjev. To je bil tudi temelj za hiter razvoj Kovinoplastike. V okviru pomoči nerazvitim pa je bilo nato usposobljeno za orodjarje še 70 delavcev iz Črne gore, Kosmeta in Makedonije. Za primerjavo: vsa Slovenija je imela v stari Jugoslaviji samo 7 orodjarjev.

Pomoč drugih podjetij s starimi stroji itd. je samo pospešila razvoj podjetja.

Ko je na pobudo tovariša Hribarja občinska skupščina Loška dolina z odlokom 27. novembra 1954 ustanovila OBRTNO KOVINSKO PODJETJE LOŽ, ki se je pozneje preimenovalo v Kovinoplastiko Lož, je bilo v kolektivu devet ustanovnih članov, in sicer: Jože Baraga, Jože Fajdiga, Franc Intihar, Lado Janežič, Ivan Levec, Vinko Martinčič, Milan Strle, Franc Žagar in Ivan Škrbec. Izmed navedenih je bil samo Ivan Škrbec prej zaposlen v mehanični delavnici v Starem trgu. Osem od zgoraj navedenih tovarišev je nato odšlo v podjetje NIKO v Železnike na orodjarski tečaj, ki je trajal od 1. decembra 1954 do 1. maja 1955. Tovariš Škrbec pa se je pozneje usposobil v podjetju NIKO za vodstvene potrebe.

Po vrnitvi so tečajniki organizirali podjetje v Pudobu, in sicer orodjarno v prostorih mlina, proizvodnjo pa onstran ceste, v gospodarskem poslopju. Prva proizvodnja je stekla že v mesecu juniju leta 1955, do konca leta pa smo proizvajali te izdelke: ladijske svetilke, posteljno okovje, tri velikosti kotnikov za okna, pomične kljuke za karnise, štiri velikosti podložk in kljunasta merila za les. Tako hiter razvoj je bil sad sklepa delavcev v orodjarni, da bodo delali dve leti po dvanajst ur na dan za osemurno plačo.

V Ložu so leta 1955 adaptirali zadružni dom (zidarska dela), nato pa montirali stroje za izdelavo francoskih nasadil, kar se je nadaljevalo še v letu 1956. Da bi pa začeli s proizvodnjo, so bili potrebni orodjarji. Delitev maloštevilne orodjarne na dva dela, Pudob—Lož, ni prišla v poštev. Problem je rešil Ivan Kogovšek, sedanji podsekretar za industrijo Slovenije, katerega je naprosil tovariš Hribar, da poišče rešitev. Predlagal je koncentracijo, se pravi preselitev orodjarne in proizvodnje iz Pudoba v zadružni dom v Lož. To se je izvršilo leta 1956. V istem letu je tudi stekla proizvodnja francoskih nasadil.

Drugi delavci iz mehanične delavnice pa so prišli v podjetje takole: Toneta Plosa sem sprejel v orodjarno še kot vajenca konec leta 1955, Miro Plos se je vključil v podjetje spomladi leta 1956 — v remont, prav tako druga dva vajenca Matija Glažar in Ivan Žagar.

V marcu leta 1979 mi je pisal tovariš Žumer, da je izvedel za izdajo knjige Notranjski listi. Upal je, da mu jo bodo poslali, kar pa se mu ni izpolnilo, zato se je obrnil name, da mu jo pošljem. Čeprav sem imel to knjigo že od njenega izida, sem šele tedaj postal pozoren na zgodovino Kovinoplastike, zato sem takoj obiskal Železnike. Težka mi je bila ta pot in sram me je bilo. Obiskal sem tovariša Žumra in Demšarja, nato smo se sestali pri sedanjem direktorju podjetja NIKO Petru Polajnarju ki je bil v času pouka šef orodjarne in je dal tečajnikom mnogo koristnih nasvetov. Na moje veliko presenečenje so me prisrčno sprejeli, kot vedno. Povedal sem jim, da sem bil leta 1971 kazensko odpuščen iz Kovinoplastike, tako da nisem imel nobene možnosti vplivati na pisanje zgodovine, ker živim od tedaj zunaj podjetja, bom pa napravil vse, da se krivica popravi. Žumer mi je povedal, da je bil vabljen na proslavo 20-letnice Kovinoplastike in da je že tedaj na proslavi tovariš Tišler podajal neresnično zgodovino. Nameraval je demonstrativno zapustiti proslavo, a ga je premagala želja, da si ogleda podjetje. Sklenil pa je, da se 25-letnice ne bo udeležil. To je tudi povedal Škrbcu in dodal, da ga v Kovinoplastiko ne bo, dokler se ne napiše resnica. Da Tišler pozna resnično zgodovino, ima dokaz: na sestanku kolektiva konec leta 1966, ko je tovariš Hribar govoril o razvoju podjetja, je vodil delovno predsedstvo in je posnet na magnetofonski trak.

Tovariša Žumra sem naprosil, da bi napisal spomine na ustanavljanje kovinske industrije v Loški dolini, kar je tudi storil. Na podlagi tega sem se telefonsko pogovarjal z avtorjem neresničnega članka Aleksandrom Markovčičem in ga obvestil o stanju. Obnašal se je zelo neodgovorno. Izjavil je, da je napisal tisto, kar sta mu povedala Rudi Mlakar in Slave Berglez, in naj kar z njima uredim zadevo. Novembra leta 1979 sem poklical Rudija Mlakarja in mu dal prebrati pričevanje tovariša Žumra in poslušati govor tovariša Hribarja. Bergleza nisem poklical, ker vem, da pozna resnično zgodovino . . .

Pred kratkim sem srečal Lojzeta Mlakarja-Ljuba, domačina, nosilca spomenice 1941, medvojnega sekretarja okrožnega komiteja KPJ. Ko sem mu zadevo omenil, je rekel: »Zakaj me nisi poklical že prej, saj se že dolgo poznava! Zgodovino pišemo vendar zaradi resnice.« Tako je poklical Janeza Šumrado, urednika Notranjskih listov, in me z njim povezal, da sem ga obiskal. Tudi on se je izkazal zelo poštenega in bil takoj za to, da se krivica popravi.

Resnična zgodovina je zagledala luč sveta, na vrsti pa je Loška dolina, da popravi, kar je zagrešila neresnica.

GOVOR DELOVNIM LJUDEM KOVINOPLASTIKE LOŽ LETA 1966 (odlomek)

Janez Hribar
Narodni heroj (1909—1967)

No, po letu 1950, 1952 se je začelo razmišljati, da bi tudi v dolini nekaj ustanovili (moderno industrijsko podjetje — op. ur.). Raznorazna razmišljanja so bila, raznorazni razgovori, vabili smo predstavnike tovarn in inštitutov, da bi tukaj kaj ustanovili. Vsi so nam govorili, predvsem v lahki predelovalni industriji: »Ja, mi bi nekaj napravili, če bi orodjarna povsod ne bila ozko grlo, zato mi tega ne moremo delati«. No, nazadnje so mi pa svetovali, naj bi se obrnil pa na podjetje v Železnikih, NIKO, na tovariša Žumra, ki je bil takrat direktor, ki je bil tudi ustanovitelj tega podjetja, on je takoj razumel potrebe in pristal (na sodelovanje, op. ur.) in tako je 1. decembra 1954. leta krenila grupa osmih ljudi na učenje v Železnike. Vsi razgovori mnogih strokovnjakov, sugestije kaj naj gradimo, kaj naj delamo, vsi so rekli: »Ja, kadra nimate, denarja nimate, pravzaprav se tam ne da nič razen lesna industrija«. Mnogi so trdili, da ni misliti na to, da bi zgradili, da bi si sami ustvarili kvalificiran kader, da bi si orodjarno razvili. (Govorili so, op. ur.), da bo trajalo najmanj deset let preden boste začeli samostojno orodje izdelovat. No, učenje, ki so ga organizirali tovariš Žumer in pa tovariš Demšar, ki je konkretno te tovariše učil v Železnikih, je pa pokazalo, da je stvar popolnoma drugačna. Moramo omeniti še to, da so v Železnikih, da je tovariš Žumer organiziral orodjarski tečaj, ki ga je vodil tovariš Vovk, ta ki je bil včasih obratovodja pri inženirju Staretu, in ta tečaj, prilagojen za to priliko, je dal takoj odlične rezultate. Po isti metodi so se potem ti, ki so iz Loške doline prišli, učili, in po isti metodi se učite še vi danes tukaj. Skupaj s tovarišem Žumrom in z nekaterimi drugimi tovariši smo takrat snovali, da bi v Ložu v zadružnem domu pač organizirali podjetje za 20, 30 ljudi, majhno obrtno delavnico, ki bi pač počasi preraščala, kakor bi pač kader naraščal, kakor bi pač bila sredstva in kakor bi pač izkušnje rastle. Ker smo računali, da denarja ni, pa tudi če bi denar bil, da kadra ni, bomo pač videli kako se da to vprašanje reševati. No, ko smo pa opazovali, kako se pa učijo tam (v Železnikih, op. ur.), predvsem tovariš Vinko Martinčič pa Intihar Franc, takrat se je pa precej nam začela drugačna slika kazat in odpirat, kajti v tretjem mesecu sta že začela samostojno izdelovat orodje. Jaz sem vprašal, kakšne tolerance že dosegata, so rekli 2—3 stotinke, tam konkretno praktično pri orodju, to je dovolj za tako srednje kvalitete orodje, no in takrat se je meni šele posvetilo, da se bo dalo. Enostavno sem si postavil vprašanje: »Če se dva, če se jih pet, če se jih bo osem naučilo, zakaj se jih ne bi pa petdeset, sto? To bo pa dovolj za eno fabriko, ki bo imela recimo par sto ljudi«. Po petih mesecih učenja, koncem aprila, so ti tovariši zaključili tečaj, program je bil končan, ta kratki priučevalni tečaj, prišli so sem in delati je bilo takoj treba začeti priprave za proizvodnjo, za podjetje. Takrat je tovariš Žumer sklenil pogodbo za izdelavo ladijske lampe, ki jo vsi poznate, ki se je še dolga leta potem izdelovala, in katero je potem odstopil Ložu. Orodje, razen za dušico, so v glavnem izdelali že v Železnikih v tem učnem programu, za dušico ni pa nobeden hotel prevzeti. Jaz sem se obrnil takrat na kovinarsko šolo Jesenice. Oni so rekli: »To ne spada v naš program, bi sicer naredili po daljšem času, če bi naši strokovnjaki pomagali, ampak ne moremo«. Potem sem se obrnil na mariborsko Elektrokovino. Oni so nazaj odgovorili, da sprejemajo... oz. so naredili predkalkulacijo 6.840 orodjarskih ur. To je bilo maja meseca (1955, op. ur.), začetkom oktobra je pa že tista ladja na Reki, »Helveta«, ki je bila za Švico izdelana, morala biti že s temi svetilkami opremljena. Intihar Franc pa Vinko Martinčič sta se lotila sama po tem kratkem petmesečnem učenju in v dobrih 800, mogoče manj kot 900 urah, je bila kompletna lampa izdelana. In podjetje je lahko pravočasno to lampo izdelalo, poslali so jo na Brodomaterial na Reko, da jo atestira. Ko so vse meritve izvedli, so ugotovili, da je popolnoma taka kot mora biti po Lloyd registru, da odgovarja prav tako kot londonska, ki je takrat stala, mislim da preko 5 dolarjev. Bila je sprejeta in se je potem več let ta svetilka na Reko lifrala. Kasneje so se orodja prodala in se je pač od te proizvodnje, ki se je pač začela zmanjševati, se je pač odstopilo. No takrat, ko smo pravzaprav videli, kaj se da s tem priučevanjem, kakšna kvaliteta se da doseči, računajoč na to, da je tu dovolj mladih ljudi, ki se bodo pripravljeni učiti, takrat sem začel jaz pa mašine po vsej Jugoslaviji iskat.

(Besedilo ni lektorirano; magnetofonski posnetek hranita Vinko Martinčič, Pudob 33, 61386 Stari trg pri Ložu, in uredništvo Notranjskih listov pri Kulturni skupnosti občine Cerknica.)

Niko Žumer
64228 Železniki, Trnje 2

POROČILO O USTANAVLJANJU KOVINSKE INDUSTRIJE V LOŠKI DOLINI

To nalogo sem dobil v letu 1954 kot direktor tovarne NIKO Železniki, ki je obratovala že osmo leto in tudi napredovala. Približno 300 zaposlenih jo je takrat uvrščalo med srednje velika kovinsko-predelovalna podjetja. Po uspelem specializacijskem tečaju za orodjarske kadre je imela močan orodjarski oddelek. To ji je dalo prednost, kajti povsod je bilo pomanjkanje orodjarjev.

Tovariš Janez Hribar si je pričel prizadevati, da bi tudi Loška dolina dobila industrijo. V ta namen je obiskal več tovarn in prosil za pomoč. Obiskal je Iskro Kranj (po pripovedovanju ing. Železnika), TGK Ljubljana (Ciril Škofic), Telekomunikacije Pržanj (dir. Vengust), Titan Kamnik, Verigo Lesce itd. Kot ministru in borcu so mu povsod vljudno prisluhnili, obljubljali sodelovanje, toda ko bi bilo treba začeti delo, so odgovorili: »Za kovinsko industrijo potrebujete orodjarje, ki jih Loška dolina nima, iz naših tovarn vam jih pa ne moremo odstopiti«. Orodjarji so namreč dragoceni kadri, to pa postanejo po večletnem strokovnem usposabljanju. Tako odpravljen prosilec se je znašel brez možnosti za industrijsko snovanje.

V podjetje NIKO Železniki je prvič prišel spomladi leta 1954. Na ogled je pripeljal skupino italijanskih zadružnikov in delavcev. Ogledali so si vso proizvodnjo, ki je bila razmeščena v starih zgradbah. Smotrna delitev dela je dajala številne kakovostne končne izdelke tržišču.

Ko sem v juliju tega leta prestal 10 dni preiskovalnega zapora, je tovariš Hribar prišel drugič na obisk. Sprejel sem ga s takojšnjo pojasnitvijo, da sem v sodni preiskavi in da ne želim, da bi zaradi tega trpel njegov ugled. Odvrnil mi je, da iz tega obtoževanja ne bo nič. Nato sva prešla na njegovo zadevo. Pripovedoval je, da se Gorenjci zavzemamo za industrijo in imamo poskrbljeno za delavstvo, medtem ko je na Notranjskem zelo težko gospodarsko stanje. Potrebno je, da se Gorenjci zavzemamo tudi za napredek Notranjske. Obrazložil je življenjske razmere in izrazil željo, da bi jaz enako kot v Železnikih ustanovil pri njih industrijo. Opisoval je, da stoji v Ložu zgradba zadružnega doma v surovem stanju, da je v Pudobu zgradba mlina, večje gospodarsko poslopje itd. Pripovedoval je o obstoječih obratih obrti pa o splošno-ključavničarski obrtni delavnici, kakršna lahko služi gospodarstvu — ne pa industriji. Odgovoril sem z razumevanjem, toda kot uslužbenec podjetja NIKO Železniki, da se moram podrediti sklepom samoupravnih organov, katerim bom poročal z zavzetostjo za sodelovanje med Selško in Loško dolino. Za njegov tretji obisk sva določila čas po seji UO NIKO Železniki.

UO NIKO Železniki je razpravljal o industrializaciji Loške doline. Nekaj odbornikov je postavilo vprašanje, ali nam je treba ustanavljati konkurenco, ki nam more samo škodovati, vendar je bil z večino glasov sprejet sklep, da odgovorimo pozitivno.

Ko nas je tovariš Hribar tretjič obiskal, sva se sporazumela, da moram obiskati Loško dolino in preučiti pogoje za ustanavljanje industrijskega podjetja v tedanjem stanju življenja in gospodarstva. Odločila sva se, naj pri obisku sodelujejo politični in upravni predstavniki iz Loške doline in predstavnik okraja Postojna.

Dogovorjenega dne v septembru mi je poslal tovariš Hribar svoj avto s šoferjem, pa sem se odpeljal v Loško dolino — tja sem prispel v dopoldanskem času. Pričakali so me v Pudobu. Tu sem se seznanil z Matevžem Hacetom, sekretarjem okraja Postojna, in še štirimi tovariši iz Loške doline. V začetnem pogovoru so bile ponovljene Hribarjeve navedbe o težkem gospodarskem stanju. Spomnim se, da je ljubljanski župan Dermastia zahteval, naj bo Loška dolina zelenjavni vrt za Ljubljano, nad čemer pa so bili vsi ogorčeni. Povedali so, da imajo 3 milijone gotovine in nekaj lesa, ki ga lahko vnovčijo za potrebe novega podjetja. V duhu zahtev po zaposlitvi in zaslužku smo se nato odpravili na obhod vseh krajev v dolini. V Starem trgu mi je tovariš Hribar pokazal pred neko delavnico tovariša Škrbca, ki je bil pri ključavničarskem delu. Iz Starega trga smo šli v Lož, k zgradbi zadružnega doma. Tu sem izmeril in skiciral pritličje in kolikor je bilo nadstropja, da bi si zamislil razpored delovnih mest v tej zgradbi. Nato smo se peljali po vseh drugih vaseh. Beležil sem število prebivalstva in oddaljenost posameznih vasi od Loža. Obisk se je, četudi z avtom, zavlekel v pozne popoldanske ure. Predlagali so še ogled spomenika NOB, češ da je od tam najboljši razgled po dolini. K spomeniku smo se peljali: Hribar, Hace in jaz. Zbiral sem v glavi celodnevni študij v sklepe, ki so se mi nakazovali takole. Obstajajo želje in resne potrebe po ustanovitvi družbene proizvodne organizacije kovinsko-predelovalne industrije. Ta načrt je brez investicijskega elaborata, organizacija ni zajeta ne v republiški ne v zvezni

plan, torej ni finančnih sredstev za kapitalno izgradnjo. Občina razpolaga s tremi milijoni dinarjev, kar je nepomemben znesek. Poskus tovariša Hribarja za pridobitev kake obstoječe tovarne, da bi ustanovila podružnično industrijo, je bil brezuspešen.

Dognal se, da je v takih razmerah gospodarsko utemeljena ustanovitev delovne organizacije, ki naj se iz dosežkov dela razvija in napreduje v organski rasti.

Proizvodni program te delovne organizacije sem predvidel v kooperaciji z Brodogradiliščem 3. maj na Reki. Snovatelj kooperacije pri navedenem podjetju je bil ing. Domladiš.

Loška dolina ima 3.600 prebivalcev, od katerih bo zanesljivo 20 odstotkov na razpolago za zaposlitev. Za izgradnjo industrije srednje velikosti bi bila delovna sila zagotovljena. Njen zemljepisni položaj v zaledju morja bi jo mogel vključiti v utripe gospodarstva, ki jih ni prezirati.

Tovarna NIKO Železniki ni zmožna ustanoviti podružničnega obrata v Loški dolini, lahko pa bi vzgojila orodjarje-specialiste in z njimi započela v Loški dolini osnovno dejavnost kovinske industrije kot samostojnega podjetja.

Z opisanimi dognanji sem za tovarišem Hribarjem stopil v notranjost spomenika NOB. Preletel sem imena žrtev in se nad njihovim številom zgrozil. Odganjal sem strašni vtis in si budil misli o industrializaciji.

Stopil sem iz spomenika in se nedaleč od njega približal Matevžu Hacetu. Ta mi je dejal: »Tovariš Niko, saj Loška dolina ni za industrializacijo, v katero sili Hribar, ki bi sedaj želel novih medalij.« Ker se je tudi Hribar vračal, nisem utegnil odgovoriti Hacetu. Toda mene je Hacetova izjava po celodnevnem študiju težko prizadela in razdvojila. Hace je sekretar okrajnega komiteja Postojna, Hribar pa je minister. Torej moram premisliti, komu naj se pridružim — ali pa preprosto obema obrnem hrbet ...

Od spomenika smo se peljali v gostilno v Pudob, kjer naj bi jedli (ves dan nisem ničesar zaužil) in imeli sklepne pogovore. Zopet nas je bilo kakih sedem. Hitel sem jesti in poslušal modrovanja. Lovil sem pa izjave tovariša Haceta in čakal, kaj bo povedal temu omizju. Mislil sem: če je mož, bo ponovil, kar je dejal meni ob spomeniku, drugače pa se bo izognil vsakršni opredelitvi. To je tudi storil.

Celodnevno delo ni bilo toliko vredno, da bi se ob koncu sestavil zapisnik, ki bi dokumentiral prizadevanje za zaposlitev 700 delavcev pod vodstvom okrajnega sekretarja Haceta. Ostali smo gostilniško omizje z gostilniško debato. Bil sem razdvojen med Hribarjem, ki je bil prizadeven, in Hacetom, ki je bil zaviralen. Nato me je spreletelo nenadno spoznanje: »Tu gre za delo in življenje ljudi, ne pa za Hribarja ali Haceta, zato se odločam za ljudi!«

Poslušal sem govorjenje in molčal, zraven pa tolažil lačni želodec. Pričeli so me izzivati, naj povem, kaj mislim o industrializaciji Loške doline. Nič se mi ni mudilo, saj me je po mojem zavzetem študiju zbegal tovariš Hace. Vendar sem povedal: »Če hočete v Loški dolini delati v kovinski industriji, morate najprej ZNATI DELATI. Osrednja dejavnost kovinske industrije pa je izdelava orodja in strojnih priprav, od katerih je odvisna delitev dela in serijska proizvodnja. V Loški dolini pa nimate niti enega orodjarja. Predlagam vam, da zberete 10 do 12 zrelih delavcev, ki so odslužili vojsko in se zavedajo, da je treba delati. Ti delavci so lahko šušmarji, ključavničarji ali kovači, pa tudi kmetje, ki imajo veselje za obdelavo železa in kovin. Te ljudi nam do 1. decembra pošljite v tovarno NIKO Železniki. Usposabljali jih bomo s praktičnim izobraževanjem vodilnih kadrov (metode PIV). V drugi izmeni delovnika jih bomo razporedili na delovna mesta. Imeli bodo na razpolago vso našo strojno opremo. V dopoldanskem času se bodo učili: tehnike štancanja, strojništva, strojnega risanja, računstva itd. V šestmesečnem tečaju bo skupina usposobljena v orodjarstvu morda celo do kvalifikacije orodjarjev-konstrukterjev. Ta skupina bo postala jedro vaše kovinske industrije, nakar bomo ustanovili proizvodno organizacijo v Ložu. Ker bo nastala, ne da bi jo bila oblast planirala, se bo razvijala v organski rasti in se bo njen napredek stopnjeval na podlagi njenih gospodarskih uspehov«.

Moja izvajanja so bila navdušeno sprejeta, ker so pokazala realno pot k rešitvi gospodarskega problema in napredka v Loški dolini.

Da bi se moje zamisli uresničile, so izbrali v Loški dolini osem tovarišev za tečaj v Železnikih. Ta je trajal od 1. decembra 1954 do 1. maja 1955. V začetku novembra je bil sklican ustanovni sestanek na sedežu občinske skupščine v Loški dolini.

Na tem sestanku so bili poleg tovariša Hribarja in predstavnikov občine navzoči: Jože Baraga, Jože Fajdiga, Franc Intihar, Lado Janežič, Ivan Levec, Vinko Martinčič, Milan Strle, Franc Žagar in Ivan Škrbec.

Tovariš Hribar je v nagovoru obrazložil navzočim namen tečaja za razvoj Loške doline. Nato je sledilo izbiranje v. d. upravnika. Prvi predlog je bil za tovariša Intiharja, pa ta ni hotel sprejeti. Nato je bil predlagan Ivan Škrbec. Ta je privolil in tako sprejel dolžnost v. d. upravnika.

Na pobudo tovariša Hribarja je skupščina občine Loška dolina dne 27. novembra 1954 ustanovila novo podjetje z naslovom OBRTNO KOVINSKO PODJETJE LOŽ.

V Železnikih smo pripravili za tečajnike stanovanja in prehrano, v tovarni NIKO pa delovna mesta in učne moči. Za vodjo tečaja je bil postavljen Jože Demšar, ki je hkrati predaval tehniko štancanja in vodil praktične vaje. Poleg njega so v realizaciji tečaja sodelovali še: Jože Bajželj, ki je predaval tehnologijo obdelave, Rafko Eržen, ki je poučeval tehnično risanje, in Janko Šmid, ki je poučeval matematiko.

Za delovni program je bila določena izdelava ladijske svetilke s kardanskim zglobom. Zanjo je bilo treba konstruirati: rezilna orodja, globoko vlečna orodja, krivilne in montažne priprave. Tovariš Hribar je pogosto obiskoval tečajnike, urejal njihove medsebojne odnose in se zanimal za delo. Kmalu smo mogli ugotoviti njihovo zavzetost, priročnost in uspešnost v učenju.

Tečajniki so bili: Jože Baraga, Jože Fajdiga, Franc Intihar, Lado Janežič, Ivan Levec, Vinko Martinčič, Milan Strle in Franc Žagar. Iz te skupine sta bila najbolj uspešna Vinko Martinčič in Franc Intihar, ki sta pokazala sposobnosti postati orodjarja-konstruktorja. Ivan Škrbec je prišel v tovarno NIKO Železniki za kakšnih 14 dni na prakso za poslovodne naloge. Tu je proučeval tovarniško organizacijo v splošnem, tehniško-proizvodnem, gospodarsko-računskem in komercialnem sektorju. Spoznaval se je tudi z vodenjem delavskega samoupravljanja.

Po preteku treh mesecev je bila delovna naloga izvršena. Tovarišu Hribarju smo pokazali orodja, ki so jih izdelali tečajniki pod strokovnim vodstvom Jože Demšarja. Pri ogledu je bil vidno presenečen, ker se mu je odprl pogled v orodjarstvo in njegovo funkcijo v kovinski proizvodnji. Navdušil pa se je tudi nad učnim uspehom tečajnikov. Povedal je, da so mu v tovarnah razlagali, da orodjar potrebuje za dosego strokovnosti 6 do 8 let prakse, njegovi tečajniki pa so v tako kratkem času toliko pridobili. Razen dušice za stenj so bila ladijska svetilka in zanjo potrebna orodja v tovarni NIKO Železniki izdelana in pripravljena za serijsko proizvodnjo.

Uspeh tečajnikov je tovariša Hribarja spodbudil, saj je videl, da ima zagotovljen strokovni kader za hiter razvoj podjetja. Začel je širšo akcijo za zbiranje strojev in orodja po vsej Jugoslaviji. V Limbušu so mu odstopili kompletno napravo za izdelavo francoskih nasadil. Tako je bila podana naslednja stopnja za razširitev proizvodnje.

Posebna naloga je bila izdelava dušice za stenj pri ladijski svetilki. Tovariš Hribar je iskal tovarno, ki bi to razvila. Obrnil se je tudi na ELKO Maribor, kjer so postavili kot pogoj zanjo 6.840 delovnih ur.

Nesprejemljiva ponudba je bila odklonjena. Tečajniki so v Pudobu, v orodjarni v prostorih mlina, izdelali orodje in priprave za dušico ladijske svetilke kljub njeni veliki zahtevnosti v rekordnem času in se izkazali v strokovnosti.

V nadaljevanju tečaja v podjetju NIKO so začeli z vso skupino izdelovati kljunasta merila. Taka odločitev je nastala zato, ker je bila praktična naloga tečaja opravljena, teoretična tečajna snov pa ni bila v celoti predelana. Nadalje so bila razpoložljiva finančna sredstva porabljena. Tovarna NIKO je tečaj vzdrževala s proizvodnim delom tečajnikov, ki so prejeli zaslužke iz realizacije kljunastih meril v zadnjih mesecih tečaja. Iz tega dohodka je nastal celo presežek, katerega je prevzelo novo podjetje in ga uporabilo za zaslužke do iztržkov novih izdelkov (posteljno okovje, ladijske svetilke itd.).

Obratovanje se je torej pričelo v prostorih mlina v Pudobu — po vrnitvi sedmih tečajnikov iz Železnikov. Tedaj pa sem pričel oblikovati organe delavskega samoupravljanja in se udeležil tudi prve seje. Med ustanavljanjem gospodarske organizacije sem tudi prenočeval v Pudobu. Kovinarska dejavnost se je torej pričela v Loški dolini. Oprta na strokovno usposobljene kadre, neomajno vdane delu, je omogočila skokovito proizvodnjo novih izdelkov. Tekoče naloge proizvajalcev pa je budno spremljal tovariš Hribar, ki je neposredno odstranjeval vsakršne ovire.

Moje delo za novo podjetje se je skrčilo na delovne posvete s tovarišem Hribarjem in občasne obiske v kovinarskem podjetju v Loški dolini.

Poudariti moram, da na moje začudenje strokovno-proizvodnih nalog ni bilo veliko, več je bilo težav v gospodarsko-računskem sektorju podjetja in

v splošni administraciji. Ob številnih obiskih tovariša Hribarja v NIKU sva z njim obravnavala tako rekoč dnevne probleme. Tako sodelovanje je trajalo polnih pet let. Nudil sem vso potrebno pomoč, tudi z delom računovodstva iz NIKA.

V poletju 1956 je tovariš Hribar pripeljal v Železnike predstavit novega nameščenca kovinarskega podjetja v Ložu. To je bil Franc Perušek, ki naj bi postal direktor Kovinoplastike. Želel je, naj bi sodelovali tudi v bodoče. Da bi se bolje spoznali, smo se peljali najprej v Sorico in nato v Pekre pri Mariboru. Tam smo prenočili, naslednji dan pa obiskali Radgono in Limbuš (družabni izlet). Konec 1959. leta je bila industrija v Ložu že krepko konsolidirana. V delo vpeljani kadri so dosegli uspehe in zmanjšali potrebo po posvetovanju z mano. Moja naloga za ustanavljanje industrije v Loški dolini je bila izvršena. Osebno sem z uspehi Loške doline doživljal veliko zadovoljstvo, v nagrado pa mi je bilo iskreno in tesno prijateljstvo s tovarišem Janezom Hribarjem, ki je temeljilo v njegovi topli hvaležnosti.

Po vrstnem redu mojega organizacijskega dela v industriji je to na šestem mestu od skupno osmih.

Sestavljeno poročilo temelji na pričevanjih posameznikov, na podatkih iz arhivov tovarne NIKO Železniki, na mojih zapisih in živih dokazih, da so bili delavci iz Loške doline na učenju v Selški dolini.

Zagotovo bi lahko prišlo do sklenitve pobratimstva med tema dvema predeloma naše dežele, če ne bi tega preprečila neresnica.